Eesti taas iseseisvumine ja järgnenud 30 aastat

Artiklite koopiad meediast

Jaan Järviku kiirvalik

August 2021
Tallinn

SISSEJUHATUS

Antud kogumikku ajendas oma lähedastele ja sõpradele kokkupanema minu sisetunne. Näen, et teatud vanuses hakkavad inimesed huvi tundma oma vanemate, vanavanemate elu-olu vastu. Tavaliselt juhtub see siis kui enam kelleltki küsida pole. Õnneks meie peres on paljugi jõudnud kaante vahele. Puudub aga hea Eesti taasiseseisvumise tee kirjeldus. Järgnev on selle aseaine.

Endale olen sellist materjali ajalehtedest palju väljalõiganud. Lastele ja lastelastele jagamiseks see ei sobi. Aastaid on meedia olnud kellegi huve teeniv. Nüüd on ”Postimehe” laupäevased lehed aga muutunud oluliselt sisukamaks. 14. augusti ajaleht oli minule parim. Tahtsin seda jagada lähedastega. Aastaid tellijana oli võimalik ka digilehte lugeda. Nüüd mitte. See sundis mind vormistama ka digilehe tellijaks. Et aga koostada neist hea valik tuli nad viia docx kujule. Tegin. Saatsin lastele, lastelastele, lähisugulastele. Seejärel taipasin, et need kõik tuleks kokku panna üheks failiks ja teha vähemalt enda tarbeks üks väljatrükk. Nii olen mässanud mitu päeva. See on kiirvalik, millest palju väärtusliku on välja jäänud. Lohutus – parem see kui mitte midagi... Lisasin ka ema sünnikodukandi loo ja mõnele artiklile lisasin sinise värviga oma enda mõtteid. JJ. **18. augustil 2021 Tallinnas.**

Kui oli tehtud esmane väljatrükk, ära peetud ISA SÜNNIPÄEV: Rassi Jaan 121 ja TAASATATUD EESTI 30, selgus, et kogumik loob sündmustest eksimulje. Kolm Eesti taasiseseisvumise peategelast: Edgar Savisaar, Arnold Rüütel ja Vaino Väljas on sama hea kui kajastamata. Need kolm väga väärikat meest ise rääkima ei kipu. Rääkida tahavad need kellel väga palju rääkida pole. Seega on vaja täiendada kogumikku.

Andrei Hvostov on öelnud, et **Savisaare nõrkuseks on see, et ta on liiga tugev** ja oma rahvas pole teda seetõttu armastanud. Arvan, et sellise mulje püüdsid Eesti rahvale meedia abil luua poliitikas olijad ja pürgijad. Neile oli **Savisaar liiga tugev vaheda mõistusega strateeg**, kelle varjust iga vennike välja ei paista. Aus hinnang Edgar Savisaare töödele-tegemistele saab sündida tulevikus uute põlvkondade ajal. Õnneks neid kajastavad mahukad raamatud: **Edgar Savisaar. PEAMINISTER EESTI LÄHIAJALUGU 1990-1992. KLEIO. 2014. Lk.1007. Samuti TÕDE EESTIST. Edgar Savisaar. MIDFIELD OÜ. 2013. Lk. 303 jt.** Tõenäoliselt veidi sarnane on olukord ka Arnold Rüütli ja Vaino Väljase puhul.

Peale taasiseseisvumist on Eesti liikunud pikkade sammudega eesminejatele lähemale. Inimesed, kes on näinud Eesti elu väga pikkade aastate vältel, ütlevad, et nii heal järjel see elu Eestis pole ka kunagi varem olnud ja nii see ka on. Kas me selles minemistuhinas oleme ka midagi kaotanud? Sellele küsimusele on tõenäoliselt vastuseid samapalju kui vastajaid. Kas on ka ilmseid ohtusid? Kas neid on võimalik ka kergemini üle elada? Reeglina nendele küsimustele siit kogumikust vastuseid ei leia. Erandiks on vaid Tiit Vähi intervjuu.

Ennast olen ma nende küsimustega aastaid piinanud. Algas see aastaid tagasi 2002. aastal Hiina ja Lõuna-Korea lähetuses olles. Enne seda olin Jaapanis, seejärel kohe Indias. Osaledes konverentsil, külastades Hiina tehnikaülikoole, suurt metallurgiatehast ja uurimisinstituuti, vaadates nende igapäevaelu, ellusuhtumist ja töökust jõudsin veendumsele, et Lääne-Euroopal ning USAl jääb vaid kõrge enesehinnang kuid suurele Hiinale saab vaadata ainult alt ülesse. Sel ajal polnud Hiina arutlusteema. Kui mainiti siis ainult nende kauba halba kvaliteeti. See olukord on juba peagi käes. Hiinal on meeletu töökas inseneride armee. Lääneriikides, kaasaarvatud Eestis, paljude noorte ja nende vanemate Jumalaks on kujunenud põhiliselt raha- ja võimujumalad, kellel puudub rahvus.

Oma elu jooksul näen teist korda Eesti keele ja meele kiiret väljatõrjumist Eestimaal. Kahjuks me kõik oma madala enesehinnangu tõttu osaleme selles protsessis. Selle asemele, et kõigile vastata EESTI KEELES, hakkame purssima inglise, vene jt keeli. Eriti hull on olukord kõrghariduses, kaasaarvatud TTÜs. Sellest ma kirjeldan kogumiku viimases, avaldamata artiklis. Saatsin selle üle poole aasta tagasi E-postiga ”Postimehele”. Eesti on suurriik. Kiri pole ikka veel nendeni jõudnud. Nii on mul tänaseni vastus saamata. Piinasin end selle artikliga pikalt. Ma eksin kindlasti milleski. Oleks suur õnn kui kõik mu hirmud on alusetud. Kahjuks mulle aga tundub, et kui me ei suuda taastada Eesti noorte silmis õpetajate/õppejõu ameti väärikust siis umbkeelsete õppejõudude osa kasvab kiiresti ja sama kiirelt tõrjutakse välja EESTI KEEL... Õppejõud ei pea äraelamiseks olema müügi ja trikimees. Tema ametipalk on määrav. Ilma õpetajateta EESTI KEELNE haridus hääbub. **JJ. 26. augustil 2021 Tallinnas.**

SISUKORD

1. Postimees 14.08.2021. KRONOLOOGIA Eesti tee iseseisvuseni..... 5
2. Salajane raadiosaatja Pika Hermanni tornis. Maarja Pakats 15
3. Augustiputš Tallinnas. „Oli täielik vaikus, see oli juba niivõrd teistmoodi, kui olla sai.”Maarja Pakats. 18
4. Laulev revolutsioon. Sinimustvalged värvid ja Alo Mattiiseni isamaalised laulud vallutasid kogu maa. 23
5. Edgar Savisaar. Ma ei uskunud et elan selle aja üle. Villu Päärt. 27
6. Edgar Savisaar: lapsed on mul korralikult paika pandud. Anu Viita-Neuhaus.....34
7. Tiit Vähi loomulikult on mul Edgar Savisaarest kahju. 38
8. Tiit Vähi: praegu käib poliitikas üks juramine. Vilja Kiisler. 39
9. President Arnold Rüütel suveräänsusdeklaratsiooni eest mind ähvardati. Kalev Vilgats. 45
10. Arnold Rüütel Eesti Vabariigi President. 08.10.2001-09.10.2006 53
11. Vaino Väljas 90. Suur Vaikija, kes tegi suures poliitikas kaks korda ajalugu 54
12. Vaino Väljas pole iialgi rõhutanud oma teeneid Eesti iseseisvuse taastamisel. Feliks Undusk. 60
13. Vaino Väljas: olen püüdnud elada sellele maale ja anda, mis mul anda on 66
14. VAINO VÄLJAS 90 Unustatud lood. Jüri Ehasalu 68
15. Vaino Väljas väikese rahva suur saadik. Aivar Viidik 73
16. Vaino Väljas pealtnägija ja kõrvaltvaataja. Alo Lõhmus 83
17. Ühe väärt hiidlase juubeliks. Vaino Väljas 80. Peeter Sookruus 84
18. Vaino Väljas. Juhatasime ka teistele suveräänsusdeklaratsiooniga teeotsa kätte 87
19. Marju Lauristin tahtsin isa sõnad vastupidi pöörata. Andrus Karnau. 91
20. Aimar Altosaare päevik augustis 1991: vist on tõesti suur oht möödas. 99
21. Harri Tiido augustiputši ajal töötasin nagu orav rattas. Aimar Altosaar.....107
22. Ülo Nugise haamrilöök kõlas samas taktis vaba Eesti esimeste südametuksetega.....114
23. Ligi 40 rahvasaadikut räägivad ärevatest päevadest Toompeal 117
24. Kuidas Soome taastas 1991 a diplomaatilised suhted Eestiga. Jaakko Kalela 124
25. Istuge ometi, Mihhail Sergejevitš! Jüri Ehasalu. 129
26. Kuidas küpses plaan ENSV asevalitseja Karl Vaino maha võtta 133
26a. Kes oleks saanud Eesti etteotsa augustiputši õnnestumise korral. Taavi Minnik 136
27. Vaino Väljas Lennart Merist: sõber ja parim reisikaaslane. 141
28. Karl Kortelainen tahtis laulva revolutsiooni verre uputada. 143
29. ENSV siseministri Marko Tibar laulva revolutsiooni saladustest. 147
30. Sirje Endre kutse koostööks tuli Marju Lauristinilt. 19. augustil kell 16.35. Ago Raudsepp 151
31. Esimene sinimustvalge lipp tõusis inimmere keskel Pika Hermanni torni. Maarja Pakats 155
32. Referendum, mis kukkus läbi. Kuidas Narva üritas Eesti vabariigist lahti rebida. Maarja Pakats.....157
33. Jaan Kaplinski Ökokatastroof tuleb järsku mitte aegamööda“. Epp Petrone. 160
34. Mati Väärtnõu okupatsioonist. 164
35. Meelis Kiili enesekindlus või endas kindel olemine 166
36. Pseudoprobleemide asemel tuleb tegeleda eestlaste madala sündimusega. Jaak Uibu 171
37. Miks vajame Eesti rahvastikustrateegiat mitte arengukava. Jaak Uibu 172
38. Maarja Vaino hariduskolonialismist. 173
39. ANDRUS ÖÖVELI MÄLESTUSED Tahe tankide vastu. 176
40. Kui oleksime teletornis venelasi tapnud, siis oleks asi päris drastiliseks läinud. Taavi Minnik.....181
41. Juhan Aare Eesti väike paat tõmbas Venemaa enda järel Nõukogude Liidu mülkast välja 185
42. Sündmuste keerises viibinud Allan Martinson: see riigipööre oli algusest peale kummaline. 192
43. Päev mis tõi vabaduse 30 aastat augustiputšist. Elo Mõttus-Lepik 197
44. Miks putšistide käed tegelikult värisesid? Mida lobises Bush Gorbatšovile välja? Taavi Minnik 200
45. "Ma olevat olnud hukatavate nimekirjas number 13" 205
46. Tervitussõnavõtt Toompea konverentsisaalis. Arnold Rüütel president 207
47. Edgar Savisaar: ma ei tahaks Repsi poolt või vastu sõna võtta. Heimar Lenk 209
48. Vene saadikud olid väga õhku täis, eestlaste hulgas läksid seisukohad radikaalselt lahku. Tiit Made 215
49. Putšistid magasid maha võimaluse Eesti ülemnõukogu ja valitsus arreteerida. Alo Lõhmus. 219
50. Mida tegid augustiputši päevil tavalised inimesed? Peeter Kormašov 222
51. Islandi välisminister: mind nimetati vastutustundetuks avantüristiks! Taavi Minnik 224
52. Krjutškov ja kompanii mis sai vandenõulastest peale putši? Taavi Minnik. 229
53. Mardil oli kohver pakitud ehk mis toimus putši ajal telemajas . Taavi Minnik 231
54. Iseseisvuse taastamiseni jõuti mööda hetki, unistused, mõtted ja teod. Rein Veidemann 233
55. Raamat: RIIGI TAGASI VÕITMISE AJAJOON, REIN JÄRLIK. 236
56. Kuidas Eesti vanglasüsteemis Augeiase talle puhastati. Teet Korsten.....237
57. Lugu Rassi Elsa sünnikodukandist: Aiandusideede labor Tori vana vaksali ümber. Tiina Kolk. 240
58. Euroopa riikide edetabel enne II Maailmasõda 243

59. Eesti 200 vägivaldne visioon eesti koolist. Piret Kivi 244
59. KAS MATAME KOOS MAHA EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE? Jaan Järvik. 247
60. **Fotod:** Rassi talus 20.aug.2021...258 MRP salaprotokollide tühistamine Moskvas. 19. detsember 1989.a 258
61. Kogumiku teemade lisa 259
62. August 2021. MÕTTEVAHETUSED..... 260
63. Vea parandus. Sirje Jõgi (Rivers) 263
64. Eesti maareformi isa Theodor Pool. (Hea, lahkunud töökaaslase, Ain-Matt Pooli isa) Peeter Raidla 265
65. Erik Boltowski kakluse ja sõja hoiab ära arukas julgus 268
66. Omariikluse talumatu koorem. Mati Väärtnõu ....271 67. Turumajandus. Kõik müügiks! Arvo Sirendi 272

KRONOLOOGIA Eesti tee iseseisvuseni.

Postimees.14. august 2021. (**Sinine tekstilisa kajastab minu meenutusi) 20. augustil 1991 kell 23.03 võttis Eesti ülemnõukogu vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest.** **Sündmused, mis eelnesid ja järgnesid Eesti iseseisvuse taastamise otsusele.**

1987 aasta.

14. mai 1987 Tartu levimuusikapäevadel kõlab Alo Mattiiseni «Ei ole üksi ükski maa», üliõpilased hakkavad kandma kollaseid protestisärke kirjaga «Fosforiit? Tänan ei»

23. august 1987 Rahvakoosolek Hirvepargis, millel nõutakse Molotovi-Ribbentropi pakti avalikustamist ja Enn Tarto ja Mart Nikluse vabastamist

26. september 1987

Isemajandava Eesti (IME) idee autorid (vasakult): Edgar Savisaar, Mikk Titma, Tiit Made ja Siim KallasFOTO: Harald Leppikson/Wikipedia. Ajalehes Edasi ilmub nelja mehe ettepanek viia Eesti NSV üle isemajandamisele

21. oktoober 1987 Vabadussõjas langenutele pühendatud meeleavaldus Võrus, millel tuuakse esmakordselt avalikult välja sinimustvalge lipp

12. detsember 1987 Asutatakse Eesti Muinsuskaitse Selts

1988 aasta. 1.–2. aprill 1988 **Eestimaa KP Keskkomitee esimene sekretär Karl Vaino ja** **Eesti Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi ministrite nõukogu esimees Bruno SaulFOTO: Wikipedia**

Loominguliste liitude juhatuste ühispleenum Toompeal, nõutakse Karl Vaino ja Bruno Sauli tagasiastumist

13. aprill 1988 Edgar Savisaar teeb saates «Mõtleme veel» ettepaneku Rahvarinde loomiseks. **Järgmine hommik tööl. Võtsin paberilehe, tegin tabeli Rahvarinde toetusgrupi liikmete registreerimiseks. Panin end esimeseks kirja ja läksin keldri korrusele uurimislaborisse. Seal töötas ka venelasi. Kõik panid end kirja. Läksin kateedrisse, II korrusele. Kateedri juhataja ütles, et tema on kommunist ja nimekirja end ei pane. Üllatus oli see, et kaks meest kes tavaliselt kritiseerisid vene värki ka keeldusid end nimekirja kandmast. Ülejäänud tegid seda.**

14.–17. aprill 1988 Muinsuskaitsepäevad Tartus, Eesti lipu värvide väljatoomine

14. mai 1988 Tartu levimuusikapäevadel kõlavad Alo Matiiseni ja Jüri Leesmendi isamaalised laulud

10.–14. juuni 1988 Tallinna lauluväljakul toimuvad öölaulupeod

16. juuni 1988 Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee esimene sekretär Vaino VäljasFOTO: Wikipedia Vaino Väljas valitakse uueks EKP esimeseks sekretäriks, Karl Vaino sõidab ära Moskvasse

17. juuni 1988 Rahvarinne korraldab Tallinna lauluväljakul kohtumise NLKP XIX konverentsi delegaatidega, lehvivad sinimustvalged lipud. **Kogu väljak oli rahvast täis. Ka meie ema, Rassi Elsa oli kohal. Oli unustamatu elamus...**

Meeleavaldus Lauluväljakul 17. juunil 1988

Eestimaa Laul. 19.09.1988

23. juuni 1988 ENSV Ülemnõukogu Presiidium tunnistab sinimustvalge värvikombinatsiooni eesti rahvusvärvideks, Kingissepast saab jälle Kuressaare

19. juuli 1988 Vastukaaluks Rahvarindele asutatakse Interrinne

10. august 1988 Ajalehes Rahva Hääl avaldatakse Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollid

20. august 1988 Asutatakse Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei (ERSP)

11. september 1988 Rahvarinne korraldab Tallinna lauluväljakul massiürituse «Eestimaa laul 1988», Trivimi Velliste nõuab esimesena avalikult Eesti iseseisvuse taastamist. **Ka see oli unustamatu elamus...(Foto ülal paremal)**

7. oktoober 1988 Vilniuses heisatakse Gediminase lossi torni Leedu rahvuslipp

Oktoober–november 1988 Üle 860 000 inimese annab allkirja NSV Liidu konstitutsioonimuudatuste vastu, sest need tugevdavad keskvõimu ja piiravad liiduvabariikide õigusi

16. november 1988 ENSV Ülemnõukogu erakorraline istungjärk võtab Vaino Väljase eesistumisel vastu deklaratsiooni ENSV suveräänsusest, Bruno Saul vabastatakse ametist. **Olime sel päeval Eevega Gruusias konverentsil. Eeve liikus linnas. Kõikjal küsiti uudiseid Eestist ja elati tugevalt kaasa. Turul puuvilja hinda küsinud venelasele vastas müüja: sina maksad niipalju, aga see daam saab tasuta. Ka sõidu eest ei võetud meilt raha vastu või siis öeldi, et teie eest on juba tasutud.**

26. november 1988 NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidium tunnistab ENSV suveräänsusdeklaratsiooni kehtetuks, Arnold Rüütel kutsutakse Moskvasse selgitusi andma. **Olin sel päeval Moskvas lähetuses. Ööbisin Eesti esinduse hotellis. Tulin linnast. All fuajees oli rahvas telekat vaatamas. Läksin juurde. Oli otsepilt Ülemnõukogu Presiidiumist, kus Arnold Rüütel oli pihile võetud. Jultunud rünnak, see võttis mind elus I korda omaette kõva häälega protestima, Arnold seisis aga väärikalt. Kõik see teda ei murdnud. Ei tea kui palju meil selliseid väärikaid murdumatuid mehi reservis oli.**

7. detsember 1988 ENSV Ülemnõukogu võtab vastu konstitutsiooniparanduse, millega tunnistatakse riigikeeleks eesti keel

24. detsember 1988 Jõulude avalik tähistamine, Tartu tähetornis lehvib sinimustvalge lipp

1989 aasta.

18. jaanuar 1989 Võetakse vastu keeleseadus, mis sätestab riigikeelena eesti keele

17. veebruar 1989 ENSV Ülemnõukogu Presiidium kuulutab 24. veebruari Iseseisvuspäevaks.

23. veebruar 1989 **Oli pidulik vene lipu langetamine. Rahvast oli murdu. Sain hilisema Välisministeeriumi trepile. Sealt oli hästi näha. Lipp toodi alla, anti Arnold Rüütli kätte, et antaks ajaloo muuseumi varasalve hoiule.**

24. veebruar 1989 Rahvarinde ja valitsuse algatusel heisatakse Pika Hermanni torni sinimustvalge lipp. **Oli väga pidulik meeleolu. Rahvast oli jälle murdu. Meeskoorid laulsid. Oli uhke ja ülev tunne. Järgmistel päevadel sõites trolliga tööle vaatasin tahes tahtmata üles, et veenduda kas lipp endiselt lehvib. Lehvib õnneks tänase päevani.** Eesti Muinsuskaitse Selts ja ERSP peavad seda ennatlikuks, algatatakse kodanike komiteede liikumine

25. märts 1989 Mälestatakse 40 aastat tagasi küüditatuid, asutatakse õigusvastaselt represseeritute liit «Memento»

26. märts 1989 Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressi valimised, kus on võimalik kandidaatide vahel valida, Eestis minnakse Moskva ajalt üle vööndiajale

NSVLiidu välisminister Vjatšeslav Molotov

Saksamaa välisminister Joachim von Ribbentrop FOTO: Wikipedia

18. mai 1989 ENSV Ülemnõukogu mõistab Molotovi-Ribbentropi pakti hukka ja taotleb Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressilt selle salaprotokolli kehtetuks tunnistamist allakirjutamise hetkest

Interrinde miiting Linnahalli juures nõudega kehtestada Ida-Virumaa autonoomia. 1989

All oleval pildil on intrid miitingul. Nende seljataga on vana elektrijaam, mille katlamaja peale ca 20 meetri kõrgusele maapinnast ehitasime omale ca 400 ruutmeetri põrandsapinnaga teaduslabori. Torn 1 pildil oli meie labori peal kuhu kavatsesime ehitada kohviruumi. Üks intrite mees võttis

Interrinde miiting Linnahalli juures nõudega kehtestada Ida-Virumaa autonoomia. 1989

venelipu. Läks mööda kütusetranspordi šahti torni juurde ja pani sinna tippu vene lipu. Jaamas oli sel ajal Volga sakslane Treufeldt, meie laborimehi seal polnud. Tema läks üles ja võttis lipu maha. Seda märkasid venelased ja nad tulid kambaga arveid klaarima. Seis oli väga ohtlik. Õnneks peitis Treufeldt end jaama suure katla ahju ja pääses hullemast...

23. august 1989 Balti riikide rahvarinded korraldavad Molotovi-Ribbentropi pakti 50 aastapäeva meenutamiseks inimketi Tallinn-Riia-Vilnius. **Meie teaduskonna rahvas oli bussiga Leedus ekskursioonil. Olime jõudnud Kaunasesse. Startisime 4…5**

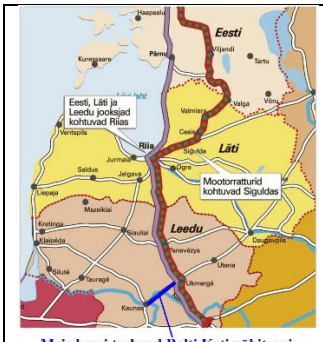

Meie bussi teekond Balti Keti põhiteeni

tundi varem, et jõuda Balti Keti põhiteeni. See oli uskumatu elukogemus. Teekond kokku 67 km. Oli meeletu autode voor. Liiklus ainult ühes suunas, rööbiti 3…4 rida. Meie bussiaknast oli väljas sinimustvalge lipp. Meid tervitati nagu olümpiavõitjaid. Liiklus seisis põhiliselt. Autode jahutusvesi läks radiaatorites keema. Meil oli bussis suur piimanõu, vett täis. Saime sellega päris paljusid aidata.

Liikusime väga vaevaliselt. Madalal meie kohal lendas lennuk. Sealt visati alla lilli. Ka nägin paari veoautot lille koormaga. Kui olime teosammul liikunud ja saabus Balti keti moodustamise aeg jäid kõik seisma, tulid autodest välja, võtsid kätest kinni ja moodustasid keti rööpharusid. Meie bussi vastas peatus teine buss ühe Leedu meeskooriga. Kuna Leningradis, ansambel „Balticumis“ me laulsime Eesti, Läti Leedu kõige pühamaid laule siis alustasin iidset Leedu võitluslaulu „Ant kalno mūrai - Joja lietuviai, Ant kalno mūrai - Joja lietuviai …“ Kohe liitus kogu Leedu meeskoor. Kuna töökaaslased Leedu laule ei tundnud, siis laulsime kordamööda Leedu ja Eesti laule. Oi, oli äge tunne. Meie kohal lendas aeg ajalt jällegi lennuk. Meie hüüdsime naaberbussi rahvale „Tegyvuoja Lietuva“ nemad vastu „Elagu Eesti“ ja tasapisi sai üritus läbi. Suur autode voor pööras otsa ringi ja alustas koduteed. Meie kodu oli eespool. Hakkasime liikuma. Vastu tuli kaua aega katkematu autode voor. Siis järsku, nagu noaga lõigatult lõppes ja ees oli tühi maantee…

9. november 1989 Langeb Berliini müür

12. november 1989 ENSV Ülemnõukogu tunnistab Nõukogude Liidu 1940. aasta välispoliitilised ja sõjalised aktsioonid Eesti Vabariigi vastu agressiooniks, sõjaliseks okupeerimiseks ning annekteerimiseks ja Eesti astumise Nõukogude Liitu õigustühiseks

17. november 1989 Tšehhoslovakkias surub politsei maha tudengite meeleavalduse, mis käivitab massimeele-avalduste laine

28. november 1989 Tšehhoslovakkia kommunistlik partei teatab võimust loobumisest

24. detsember 1989 Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongress tunnistab Molotovi-Ribbentropi pakti salaprotokollide olemasolu, mõistab tehingu hukka ja tunnistab protokollid kehtetuks algusest peale

25. detsember 1989 **Rumeenia viimane diktaator Nicolae CeaușescuFOTO: Wikipedia**

Eestis on jõulud taas ametlikud pühad, Rumeenias hukatakse kukutatud diktaator Nicolae Ceaușescu

1990 aasta.

1.–2. jaanuar 1990 Kohtla-Järve rajoon nimetatakse Ida-Virumaaks ja Rakvere rajoon Lääne-Virumaaks

31. jaanuar 1990 ENSV Ülemnõukogu Presiidium teeb avalduse Eesti territoriaalse terviklikkuse kohta seoses Kirde-Eestis levitatavate autonoomiaideedega

17. veebruar 1990 Taasasutatakse Kaitseliit

24. veebruar – 1. märts 1990 Eesti Kongressi valimised

11. märts 1990 Leedu Ülemnõukogu võtab vastu ostuse, millega taastatakse Leedu Vabariigi iseseisvus

11.–12. märts 1990 Eesti Kongress 11.–12. märtsil 1990.FOTO: Ain Protsin Eesti Kongress väljendab Eesti Vabariigi kodanike tahet taastada iseseisev Eesti Vabariik, Eesti Komitee esimeheks valitakse Tunne Kelam (alloleval fotol ees keskel)

14. märts 1990 NSVLi president Mihhail GorbatšovFOTO: Vitali Armand/AFP/Scanpix(allolev foto paremal)

Mihhail Gorbatšov valitakse Nõukogude Liidu presidendiks **15. märts 1990** Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongress tunnistatab iseseisva Leedu Vabariigi taastamise otsuse õigustühiseks

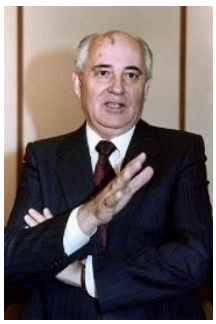

18. märts 1990 ENSV Ülemnõukogu valimised, valimisõigus on kõikidel ENSV kodanikel ja Eestis viibivatel Nõukogude sõjaväelastel

29. märts 1990 **Arnold Rüütel ja Ülo NugisFOTO: Malev Toom**

ENSV Ülemnõukogu esimeheks valitakse Arnold Rüütel, juhatajaks Ülo Nugis

30. märts 1990 ENSV Ülemnõukogu kuulutab välja Eesti Vabariigi taastamise õigusliku järjepidevuse alusel (*restitutio ad integrum*) ja kuulutab välja üleminekuperioodi, ühtlasi väljendatakse koostöösoovi Eesti Komiteega

4. aprill 1990 Gorbatšov nõuab Arnold Rüütlilt 30. märtsi otsuse tühistamist

13. aprill 1990 Gorbatšov esitab Leedule ultimaatumi ja nõuab 11. märtsi otsuse tühistamist

18. aprill 1990 Nõukogude Liit kuulutab Leedule majandusblokaadi, peatatakse naftatarned Mažeikiai naftatöötlemistehasele ja gaasitarneid vähendatakse miinimumini

8. mai 1990 ENSV Ülemnõukogu otsustab hakata Eesti NSV asemel kasutama nimetust **Eesti Vabariik**, Eesti Komitee peab otsust ennatlikuks

14. mai 1990 Gorbatšov tühistab oma dekreediga 30. märtsi otsuse

15. mai 1990 Interrinde meeleavaldus Toompeal ja katse tungida Toompea lossi, mis see lõppeb häbistava läbikukkumisega kui Edgar Savisaar kutsub raadio kaudu rahvast lossi kaitsma. Valitsusjuht **Edgar Savisaar** kutsus Eesti Raadio kaudu kõiki eestimeelseid inimesi appi: „Ülemnõukogu ja EV Valitsus kutsuvad rahvast valitsushoone kaitsele Toompeale. Interrinde ja Töökollektiivide Ühendnõukogu jõugud on Toompea lossi sisse piiranud ja seda rünnatakse. Kordan: Toompead rünnatakse. Toimub riigipööre, riigipöördekatse nii Tallinnas kui ka paralleelselt Riias seaduslikult valitud võimu kukutamiseks. Me kutsume üles Rahvarinnet, me kutsume üles Töökollektiivide Liitu, kutsume üles Kodanike Komiteesid, kõiki uuendusmeelseid jõude Toompeale. Kordan: EV Ülemnõukogu ja EV Valitsus kutsuvad rahvast valitsushoone kaitsele Toompeale. Meid rünnatakse!" **Meil olid külas Pavel Santarius ja Josef Gavlas Tšehhmaalt. Jõudsime koju ja Eeve hakkas pakkuma õhtusööki. Istusime lauda. Helises telefon. Vastasin. Helistas Eeve vennanaine, Reet Tamm, Paidest. Küsis, mis teil seal Tallinnas toimub? Ütlesin, ei tea midagi. Reet ütles, tee raadio lahti, Savisaar kutsub rahvast appi. Tegin, kuulsin eeltoodud kutset. Ütlesin, Teie jääge Eevega, mina lähen linna. Jooksin kiiruga Eeve isa garaaži, lõikasin kõrgsurve voolikust 2 ca 40 cm pikkust juppi. Tegin nahkrihmast käepidemed. Tegin**

puupunnid, täitsin voolikud liivaga, lõin punnid ette, panin nuudid hõlma alla ja arvasin, et nendega võin lüüa kogu jõuga, kedagi ma ei tapa. Lootsin, et mõne ma ikka ära karistan. Meie maja vastas üle tee ehitasid noored Eesti mehed kahte ridaelamut. Neil oli auto. Jooksin sinna: „Savisaar kutsub appi!“ Istusime autosse, juht sõitis koju, tuli välja ja sõitsime Paldiski mnt algusesse. Parkisime auto ja Toompeale. Oletan, et juht võttis kodust kaasa püstoli. Kui pöörasime üles, tuli vastu venelaste voor… Nad olid loosungid rulli keeranud, pead norus, näod nagu tapamajja suunduval loomakarjal. Kõik täielikus vaikuses. Relvastamata Eestlased üles, venelased alla. Tundsin, et ma pole õige eestlane. Mul oli 2 nuuti põues. Jõudsime Lossiplatsile, mis sai venelastest priiks. Enne püüdsid venelased Eesti lippu vahetada vene lipuga. Eesti lipp jäi lehvima.

Peagi tulid pillimehed. Lõid lood lahti. Läks rahva peoks. Kiirabi autos sõitis Lossiplatsile Arnold Rüütel. Rahvas juubeldas! Oli sõnavõtte ja millalgi pöördusin koju tagasi. Interrinde üks liider Mihhail Lõssenko Toompeal.

Venelased ründavad. Õhk on juba puhas. Eestlased on Lossiplatsil. Selle kiirabi autos tulikohale Arnold Rüütel.

16. mai 1990 Valitsuse otsusega luuakse Eesti Kodukaitse

29. mai 1990 Boriss Jeltsin valitakse Vene NFSV Ülemnõukogu esimeheks

12. juuni 1990 Vene NFSV Ülemnõukogu võtab vastu suveräänsusdeklaratsiooni

17. juuni 1990 Reisilaev Nord Estonia teeb esimese reisi Stockholmist Tallinna, taastub regulaarne laevaühendus Rootsiga

24. juuni 1990 Jaanipäev on taas riiklik püha

27. juuli 1990 Valgevene NSV Ülemnõukogu võtab vastu suveräänsusdeklaratsiooni

7. august 1990 Eesti Vabariigi lipp ja vappFOTO: Riigi Teataja

EV Ülemnõukogu võtab vastu seaduse riigilipu ja -vapi kohta ja otsustab, et Eesti ja Nõukogude Liidu suhete aluseks on Tartu rahuleping

23. august 1990 Moskvas algavad Eesti ja Nõukogude Liidu läbirääkimised, Tartus võetakse maha Lenini kuju

9. september 1990 Viljandi lähedal avatakse Johan Laidoneri mälestusmärk

3. oktoober 1990 Saab teoks Saksamaa taasühinemine

21. oktoober 1990 Metsakalmistule maetakse ümber Konstantin Pätsi põrm

22. oktoober 1990 EV Ülemnõukogu võtab vastu seaduse Eesti Vabariigi majanduspiirist

18. detsember 1990 Arnold Rüütel teatab Moskvas Nõukogude Liidu rahvasaadikute kongressil, et Eesti ei kirjuta liidulepingule alla

20. detsember 1990 Kopenhaagenis avatakse Balti informatsioonikeskus

1991 aasta.

11.–13. jaanuar 1991 Nõukogude Liidu sõjaväeüksused ründavad erinevaid sihtmärke Leedus, sealhulgas Vilniuse teletorni, hukkub 13 inimest ja üle 500 saab haavata

13. jaanuar 1991 Vene NFSV Ülemnõukogu esimees Boriss Jeltsin kohtub Tallinnas Balti riikide juhtidega, võetakse vastu Eesti, Läti, Leedu ja Vene NFSV ühisavaldus üksteise suveräänsuse tunnustamisest, Eestis luuakse kolmeliikmeline Erakorraline Kaitsenõukogu (Arnold Rüütel, Edgar Savisaar, Ülo Nugis)

18. jaanuar 1991 Toompeale hakatakse ehitama barrikaade

20. jaanuar 1991 Nõukogude Liidu eriüksus OMON vallutab Riias siseministeeriumi hoone, hukkub neli inimest ja kümme saab haavata; Stockholmis avatakse Eesti Vabariigi infokeskus

22. jaanuar 1991 Nõukogude Liidu president Mihhail Gorbatšov tühistab oma dekreediga 50- ja 100-rublased rahatähed, vanu rahatähti saab uute vastu vahetada ainult kolme päeva jooksul töökoha kaudu ühe kuupalga ulatuses, kuid mitte rohkem kui 1000 rubla, pensionärid saavad vahetada 200 rubla või ühe kuu pensioni

16. veebruar 1991

Sajamargane rahatähtFOTO: Soome Pank

Eesti Televisiooni huumorisaates «Ivar Vigla sou» loeb Feliks Undusk ette libauudise, et Soome Pank on otsustanud välja vahetada 100-margased rahatähed

3. märts 1991 Eestis toimub rahvahääletus küsimuses: kas teie tahate Eesti Vabariigi iseseisvuse ja sõltumatuse taastamist. Õigus hääletada on Eesti alalistel elanikel, kelle hulka ei loeta Nõukogude Liidu sõjaväelasi; rahvahääletusest võtab osa 82,86% hääleõiguslikest elanikest, kellest 77,83% vastab «Jah»

17. märts 1991 Balti riigid boikoteerivad Nõukogude Liidu referendumit liidu säilitamise küsimuses

29.–31. märts 1991 Tähistatakse ametlikult suurt reedet ja lihavõttepühi

1. juuni 1991 Eesti, Soome ja Rootsi ühisettevõte Eesti Mobiiltelefon (EMT) avab NMT 450 tehnoloogial põhineva mobiilsidevõrgu, tegemist oli esimese põlvkonna ehk 1G mobiilsidevõrguga

12. juuni 1991

Boriss Jeltsin valitakse Venemaa presidendiks

1. juuli 1991 Eestis hakkavad kehtima turuhinnad toidukaupadele v.a piim

2. juuli 1991 Narva linnavolikogu korraldusega likvideeritakse tollipunktid administratiivpiiril

6. juuli 1991 Avatakse Tallinna-Frankfurti lennuliin

23. juuli 1991 Narva, Kohtla-Järve ja Sillamäe linnavõimud esitavad valitsusele nõudmise anda Kirde-Eestile eristaatus

1. august 1991 Eesti Komitee nõuab laia koalitsioonivalitsust ja Taastava Kogu valimisi

7.–8. august 1991 Vladimir Žirinovski sõidab Tallinna venekeelset elanikkonda agiteerima

16. august 1991 Gorbatšov kutsub Baltimaade juhid 20. augustiks Novo-Ogarjovosse liidulepingut sõlmima

18. august 1991 Soomes Luumäel avatakse mälestusmärk soomepoistele

19. august 1991 **Nõukogude Liidu Erakorralise Olukorra Komitee vasakult: siseminister Boriss Pugo, asepresident Gennadi Janajev ja Riikliku Kaitsekomitee esimehe esimene asetäitja Oleg Baklanov. Venemaa president Boriss Jeltsin tankil Moskva Valge Maja ees 19. augustil 1991.FOTO: Vitali Armand/AFP/Scanpix** Riigipöördekatse Nõukogude Liidus

20. august 1991 Eesti Vabariigi Ülemnõukogu võtab vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest

21. august 1991 Öösel hukkub Moskvas kolm inimest, kes püüavad takistada sõjaväekolonni liikumist, hommikul lahkuvad väed Moskvast ja riigipööre on sellega läbi kukkunud. Tallinnas ründavad dessantväelased teletorni, kuid lahkuvad pärast teadet, et Moskvas on riigipööre läbi kukkunud

22. august 1991 Island tunnustab esimese riigina taastatud Eesti iseseisvust

23. august 1991 Lenini kuju mahavõtmine Tallinna parteimaja ees 23. augustil 1991.FOTO: Peeter Langovits Tallinnas võetakse maha Lenini kuju. **Käisime Eevega linnas ja nägime seda.**

24. august 1991 Venemaa tunnustab Eesti iseseisvust

29. august 1991 Esimese saatkonnana avatakse Tallinnas Rootsi saatkond

2. september 1991 USA otsustab taastada Balti riikidega diplomaatilised suhted

6. september 1991 Nõukogude Liit tunnustab Balti riikide iseseisvust

13. september 1991 Tööd alustab Põhiseaduse Assamblee

17. september 1991 Eestist, Lätist ja Leedust saavad ÜRO liikmed

1. oktoober 1991

1991. aasta postmarkFOTO: Eesti Post. Käibele tulevad Eesti postmargid **8. detsember 1991** Venemaa president Boriss Jeltsin, Ukraina president Leonid Kravtšuk ja Valgevene Ülemnõukogu esimees Stanislav Šuškevitš sõlmivad Belovežjes lepingu, millega Nõukogude Liidu kolm asutajariiki saadavad Nõukogude Liidu laiali, asemele luuakse Sõltumatute Riikide Ühendus

21. detsember 1991 Avaldatakse Eesti Vabariigi põhiseaduse eelnõu

25. detsember 1991 Mihhail Gorbatšov astub tagasi Nõukogude Liidu presidendi ametist, Kremlis langetatakse viimast korda Nõukogude Liidu lipp ja see asendatakse Venemaa lipuga

19. august 1991

5.20 Arnold Rüütel saab teate, et Nõukogude Liidus on võim vahetunud ja Gorbatšovi asemel on võimul Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee.

EV Ülemnõukogu juhatusele saabuvad Moskvast faksi teel kolm 18. augusti kuupäevaga dokumenti:

1) Nõukogude Liidu asepresidendi Gennadi Janajevi dekreet, milles teatatakse, et president Gorbatšov ei saa halva tervise tõttu oma ülesandeid täita ja tema kohustused võtab üle asepresident

2) Asepresident Janajevi, peaminister Valentin Pavlovi ja Riikliku Kaitsekomitee esimehe esimese asetäitja Oleg Baklanovi avaldus Erakorralise Seisukorra Komiteest, mis on moodustatud riigi juhtimiseks

3) Erakorralise Seisukorra Komitee pöördumine nõukogude rahva poole

6.00 Balti sõjaväeringkonna ülem kindralpolkovnik Fjodor Kuzmin teatab erakorralise seisukorra kehtestamisest Eestis

6.45 Harry Tiido teatab raadios tavapärase väliskommentaari asemel, et kell neli hommikul Moskva aja järgi kehtestati osades Nõukogude Liidu piirkondades erakorraline seisukord ning kogu Nõukogude Liidus pandi maksma Nõukogude Liidu konstitutsiooni ülimuslikkus. Ebaselge on, missugustes piirkondades on kehtestatud erakorraline seisukord ja kas see puudutab ka Eestit ja teisi Balti riike. Kerkib küsimus 20. augustiks kavandatud liidulepingu sõlmimisest – kas nüüd kavatsetakse see sõlmida otsese sunni tingimustes?

8.30 Interrinde üks juhte Vladimir LebedevFOTO: Ain Protsin

Ülemnõukogu venemeelse rühma juht Vladimir Lebedev tuleb Kadriorgu ja nõuab Arnold Rüütlilt ja Ülo Nugiselt Kodukaitse ja Kaitseliidu tegevuse peatamist, lubades sellisel juhul lõpetada ka üleliidulise alluvusega ettevõtete juurde loodud Interrinde töölismalevate tegevuse. Ühtlasi leiab Lebedev, et raadios ja televisioonis tuleks anda sõna ainult ametlikele poliitikutele ja lõpetada poliitikakommentaatorite esinemine.

9.00 Majandusminister Jaak LeimannFOTO: Malev Toom

Kadriorus toimub 13. jaanuaril moodustatud Erakorralise Kaitsenõukogu istung, kuna Savisaar viibib Rootsis, siis teda asendab majandusminister Jaak Leimann. Erakorraline Kaitsenõukogu teeb avalduse:

• Eesti Vabariigi kodanikke, omavalitsusi, riiklikke ja ühiskondlikke organisatsioone kutsutakse üles rahulikkusele ja meelekindlusele

• Ülemnõukogu ja valitsuse nimel lubatakse jätkata kurssi Eesti Vabariigi iseseisvuse rahumeelsele taastamisele, millele rahva enamik andis 3. märtsi rahvahääletusel oma toetuse

10.00 Toompeal toimub valitsuse istung, ministrite, omavalitsuste ja riigiasutuste juhtide puhkused katkestatakse, ühenduse võtmiseks peaminister Savisaarega kasutatakse Rootsi konsulaadi sidevahendeid, Savisaarele saadetakse Helsingisse vastu valitsuse kaater Monica

11.00 Ülemnõukogus toimuvad parlamendirühmade koosolekud

15.00 Saabub teade, et Luhamaa piiripunktist on läbi sõitnud enam kui sajast lahingumasinast koosnev kolonn.

16.00 Ülemnõukogu täiskogu istung, Ülo Nugis saab erivolitused, et takistada võimalikku obstruktsiooni. Arnold Rüütel esineb avaldusega kujunenud olukorrast

17.00 Koguneb parlamendirühmade esindajatest koosnev Ülemnõukogu vanematekogu, mis otsustab valmistada ette viis eelnõud:
1) volituste andmine Erakorralisele Kaitsenõukogule
2) avaldus sõjalise riigipöörde katsest Nõukogude liidus, pöördumine maailma riikide parlamentide ja valitsuste poole
3) pöördumine Boriss Jeltsini ja Venemaa seadusandlike võimuorganite poole
4) otsus Eesti riiklikust iseseisvusest
5) pöördumine Eesti rahva poole
Marju Lauristin teeb ettepaneku kutsuda Toompeale Eesti Komitee esindajad, mida toetab ka Arnold Rüütel
21.40 Ülemnõukogu istungi vaheajal moodustatakse redaktsioonikomisjon eelnõude väljatöötamiseks. Redaktsioonikomisjoni ettevalmistatud eelnõude seas ei ole otsust Eesti riiklikust iseseisvusest

23.00 Peaminister Edgar Savisaar jõuab tagasi Eestisse

20. august 1991

6.30 Valitsus nimetab isikud, kes peavad saabuvatele Nõukogude vägedele Tallinna piirile vastu minema, kaasas öösel trükitud lendlehed

9.30 Edgar Savisaar ja Rahvarinde eestseisus hakkavad kavandama pärastlõunast meeleavaldust

11.30 Justiitsminister Jüri Raidla ja riigiminister Raivo Vare koostavad kirja Tallinnasse korda looma saadetud Riia sõjaväeringkonna juhile Fjodor Melnitšukile, milles hoiatavad teda riigipöördes osalemisega kaasneva vastutuse eest

12.00 Riia sõjaväeringkonna juht Fjodor Melnitšuk kohtub Kadriorus Arnold Rüütli ja Edgar Savisaarega ja nõuab meeleavalduse ärajätmist

12.00 Toompeal algab Ülemnõukogu täiskogu istung, päevakorras ei ole otsust Eesti riiklikust iseseisvusest

13.00 Ülemnõukogu vanematekogu koosolek. Arnold Rüütel väljendab seisukohta, et iseseisvus tuleb välja kuulutada, moodustatakse töörühm otsuse eelnõu väljatöötamiseks. Toompeale kutsutakse eelnõu üle läbi rääkima Eesti Komitee esindajad Tunne Kelam, Sirje Endre ja Vardo Rumessen.

Peale lõunal väljusin laborist elektrijaama katlamaja katusele. Tänavale tulid tankid ja liikusid Kopli poole. Oli selge, et midagi head oodata pole. Ütlesin oma kaastöölistele, et jäägu nemad tööle, mina lähen linna olukorraga tutvuma. Suundusin Toompeale. Ma polnud seal vahepeal käinud.

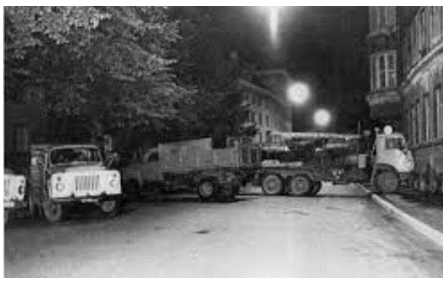

Pilt oli rahustav. Kõik ülesviivad teed olid graniitrahnudega tõkestatud. Oli selge, et maad mööda rünnata on keeruline, õhus takistusi pole. Edasi suundusin vend Ärni töökoha poole – Raadio ja Telemaja juurde. Ärni ise oli Eesti Raadio ja Televisooni Saatekeskuse laboratooriumi ülemana mitmeid päevi hõivatud üliolulise ülesande täitmisega: valitsusele sala sidekanali väljatöötamise ja paigaldamisega. See pidi garanteerima Valitsuse side toimimise ka kõige keerulisemas olukorras. Tol ajal Eestis selle väljatöötamisest laboris teadis täitjana vaid vend Ärni ja paar valitsuse poolset

tellijat. Ülesanne sai täidetud, side paigaldatud ja oli nendel kriitilistel päevadel kasutusvalmis. Õnneks venelased olemasolevat sidesüsteemi ei suutnud hävitada. Nii viidi lahendus oote talitlusse ja salakanalit kasutama ei pidanud.

Raadio ja Telemaja juures olid tänavate tõkestamiseks rasketehnika ja veoautod, kuid üle haljastuse minekul tõkked puudusid. Oli selge, et need majad on kergelt haavatavad ja reaalne oht on küllalt suur. Tegin otsuse, et olen tööpäeva lõppedes Raadio ja Telemaja juures.

TTÜ suurest seltskonnast nägin seal vaid 6…7 meest. Ka puudusid need mehed, kes hiljem, kui oli selge kuhu rong liigub, olid kohe platsis omale ruumi tegemas. Ainsana ilmus öösel rahva sekka Soome kaudu koju jõudnud Edgar Savisaar. Esimesel õhtul saime valjuhääldi vahendusel toimuvast otseinfot. Suured kõhklejad olid nii Mart Laar kui ka Tunne Kelam. Õnneks Arnold Rüütel ja Ülo Nugis oli kindlad otsused langetanud ja koos abilistega viisid need Ülemnõukogus ellu. Nii kuulutati välja Eesti riiklik iseseisvus.

Esimesel ööl, 20-s vastu 21-st, polnud meil ei süüa ega juua aga ka midagi väga hullu mitte. Seisime, ootasime asjade edasist kulgu, ajasime juttu. Siis öösel, kusagil poole viie paiku helistasin telefoni automaadist koju oma naisele Eevele. Küsisin kuidas tema. Ta ütles, et magada ei suuda ja kuulab uudiseid. Jubedad lood on Moskvas, Kiievis. Mina ütlesin, et meil siin on kõik rahulik. Lõpetasime. Suundusin tagasi telemaja juurde. Mõne sammu järel kuulsin: „Häire! Tankid tulevad!“ Läksin kiiresti klaas seintega telemaja juurde, võtsime kätest kinni, moodustasime paar rööpahelat. Hüüti ukse kaitseks sambiste ja parašütiste. Mina mõtlesin et miks minna läbi ukse kui lihtsam on püssipäraga puhastada teed ja marssida läbi klaasseina. Nende mõtete ajal jõudis minuni arusaam mida tähendab: “püksid sõeluvad püüli!“ Hinges ma paanikat ei tajunud kuid põlved ei allunud minule ja joonistasid siinust… Kaua see kestis ei tea. Siis öeldi, et tankid läksid mööda. Järgmine öö oli juba teistmoodi. Talumehed tõid piima ja leiba. Kogu seis oli oluliselt teine.

Lõpetuseks: Mu isa Jaan Gross/Järvik, keda kõik kutsusid Rassi Jaaniks sündis 20. augustil 1900. a. Õnneks on tema sünnipäev nüüd riigipüha. Neid kaht tähtsündmust tähistame igal aastal Rassi Jaani-Elsa järglaste poolt Rassi talus, kus viimasel 50-l aastal püsielanike pole. Elu hoiavad seal püsti kaks tublit meest: noorem vend Mart ja tema poeg Mait. Jõudu neile! Kohtume taas!

15.30 Vabaduse väljakul toimub Rahvarinde korraldatud meeleavaldus «Diktatuur ei lähe läbi!»

Allikad: Kadri Must «Iseseisvuspäeva sünd» (2000); Sulev Vahtre «Eesti ajalugu: kronoloogia» (1994);

Aimar Altosaare mälestused; «Eesti ajalugu VI»; Wikipedia.

Paar sõna mu järgnevate aastate kohta. Kuni liidust vabanemiseni lõin palju kaasa poliitikas. Tuli otsustada, kas jätkan või lõpetan. Teaduslaboris oli üle 20 kaastöölise. Oli vaja edasi elada. Meil olid väga mahukad originaalsed uurimistööd. Tundus, et me lööme nendega ka Läänes läbi. Venemaal ja Lätis pooleliolevate tööde eest polnud tellijatel millegagi maksta. Venemaalt pakuti vagunitega terast, Lätist tekstiili, naiste pesu, kardinaid. Seltskonnas ärimeest polnud. Pidasime nõu, loobusime. Isa-ema olid juba lahkunud. Kaevata polnud kellelegi. Oli tunne, et tuleb leida tugev oks kuhu end kuivama riputada. Nägu kiskus viltu. Kutsuti kord TPI fotograafi juurde. Paluti naeratada, see osutus võimatuks. Lahendus saabus, kui otsustasin võlgadele käega lüüa. Kus pole midagi, sealt pole ka midagi saada. Päästis korvpalli mäng. Tasapisi vabanesin painest. Määras see, et meie mehed olid väga väärt spetsid. Välisfirmad rabasid nad ära. Koosseisust jäi järgi kolmandik-neljandik. Lahkumine toimus vaikselt, ilma etteheideteta.

Veneajal meie labor oli ilma riigi toeta, isemajandav. Seda me ka ei vajanud. Eesti aja alul saime esimest korda riikliku tuge. See hakkas aasta aastalt vähenema. Kogu Eesti teadus oli vaeselapse seisuses. Meie kaarleek terasesulatusahjude tõhus, lihtne ja odav originaalne toitesüsteem tundus olevat väga tugev trump. Koos Saksa firmaga patentisime paljudes maades. Hiljem mõistsin, et firmal on kasulikum müüa kallimat, keerukamat ja tellijale kahjulikumat lahendust kui meie oma. Nende juhid ei tulnud Tšeljabinskisse meie kaht töötavat ahju vaatama olgugi et alul sai selles kokku lepitud. Käisin paljudes maades meie lahendust pakkumas. Olen vilets ärimees, tulemust polnud ja nii see ka jäi.

Eestiaegseks kõige haaravamaks ja põnevamaks tööks kujunes pommide neutralisaatoti projekt Kaitseministeeriumile. Ise olles tööstussagedusala spetsid oli vaja seltskonda täiendada kõrgsagedus asjatundjatega. Selle ala parimad töötasid vend Ärni laboris. Kogu Eesti oli kaetud nende laboris väljatöötatud ja valmisehitatud raadio-ja telesaatjatega. Eesti ajal toimus üleminek iseehitamiselt ostan-müün-vahetan peale. Labor Sideministeeriumis likvideeriti, väärt mehed jäid tööta. Mul avanes võimalus neid TPIsse tööle kutsuda. Tulid kogenud mehed Mati Tähemaa, Udo Kornel ja Peep Kroos. Tänu väärt seltskonnale ja läbiviidud katsetele saime küllalt kiirelt selgeks, et USA pika etteulatuva londiga impulsskiirgurid toimivad halvasti. Oluliselt tõhusam on kindla ajavahemikus „küpsetamine“. Kõige raskem aga teele kõrgenergiatihedusega kiirguslaigu loomine. Leidsime, patentisime, koostöös mehaanikutega valmis antenni numbriline täpisprojekt, mis koosteosad Eesti firmas lõigati välja 0,1 mm täpsusega. Meie kiirguslaik oli 6 meetri kaugusel. Katsetaime elekteromagnetilise ühilduvuse laboris. Sütik liivaämbris. Kohe käisid paugud. Järgnevad kolmed polügooni katsed õnnestusid eeskujulikult. Kohal olid vaid sapöörid paar väikest ametniku. Aga 2009 a kehvas majandusseisus ministeerium ühepoolselt peatas töö. Ma ei suutnud seda uskuda, kuid nii see jäi… Aja jooksul tuli mul lahku minna ka nende väga väärt meestega. Järgnevad tööd olid väiksemad, mitte nii põnevad. Viimastel aastatel on aga elu kõige kütkestavam, põnev nagu hea male mäng. Lõpuks olen mõistnud elektrinähete olemust. See on aga suunanud mind füüsikute, täheteadlaste töömaile ja väikeste sammude haaval lahti mõtestama kogu Looduse toimimist. Olen mõistnud, et Loojaks on aatomitepõhine isekorrastuv eetriruum, kus kõik on kõigega vastastikmõjus. Näis mis sellest välja tuleb?

Salajane raadiosaatja Pika Hermanni tornis: plaan B, et Eestis saaks äreval augustiputši ajal info edasi liikuda. Maarja Pakats Eesti Päevalehe ja Delfi Virtuaalmuuseum 04.08.2021

Mati Tähemaa raadiosaatja FOTO: TIIT BLAAT

Iseseisvumise taastamise eelõhtul 1991. aastal olid eestlased kõigeks valmistunud - kui läheb suuremaks vastasseisuks, nagu aasta alguses Leedus ja Lätis, siis peab säilima sideühendus, et Tallinn ega Eesti ei jääks muust maailmast äralõigatuks. Oli vaja kindlustada usaldusväärne informatsioon Eesti elanikele - säilitada Vikerraadio ülekanne.

See artikkel on osa Eesti taasiseseisvumise 30. aastapäeva projektist Virtuaalmuuseum. Koos toonaste võtmeisikute ja erinevate muuseumide abiga oleme kokku pannud näituse, mille sarnast pole varem tehtud: 30 ikoonilist eset, millel on taasiseseisvumise perioodil oluline lugu jutustada. See on Mati Tähemaa raadiosaatja lugu.

Plaani B, mis läinuks käiku siis, kui tele- ja raadiomaja eetris valitseks vaikus või teletorn lõpetaks töö, põhiarhitekt oli Eesti Raadio raadio- ja elektroonikainsener **Mati Tähemaa**, kelle loodud väikesed ultralühilaineala raadiosaatjad suutsid katta raadioleviga Tallinna linna ja lähiümbruse.

Nagu on meenutanud Avo-Rein Tereping, toonane Eesti Raadio tehnikadirektor: "Pisendamata nende meeste-naiste vaprust, kes tulid kaitsma vabadust, ei peaks unustusse jääma ka need tehnilised töötajad, kes olid teletornis silmitsi sõduritega, päästes aparatuuri hävingust ja needki, kes lõid alternatiivsed infokanalid, et Eesti ei osutuks muust maailmast äralõigatuks."

Tähemaa oli ametlikult valitsuse elektroonilise kaitsemeeskonna liige, tegutsedes **Raadio ja Televisooni Saatekeskuse laboratooriumis**. Üheks tema ülesandeks oli näiteks teha ka ülemnõukogu esimehele Arnold Rüütlile nimekiri raadioamatööridest, kes on suutelised välismaailmaga ühendust võtma, kui meil side siin ära katkeb. "Tegin selle nimekirja neljast inimesest, viisin selle Rüütlile Kadrioru lossi, seletasin ära, kuhu helistada , mida teha, kui sidet ei ole. Õnneks ei läinud seda nimekirja kunagi vaja," meenutab Tähemaa nüüd.
Mati Tähemaa FOTO: TIIT BLAAT

Aga veelgi olulisem oli Tähemaa teine "leiutis", nagu ta seda ise nimetab: transistoritel töötav stereoerguti, mis kujutab endast 100-vatise võimsusega raadiosaatjat. "Kui kaob ära Eesti Raadio või teletorni tehniline võimakus, siis saaksime Tallinna piirkonnas, natuke kaugemal olukorrast ülevaade," selgitab Tähemaa.

“Kui ka teletorn oleks langenud ning raadiosaatjad vaikinud, oleksime kasutanud Raadiokeskuse labori inseneri Mati Tähemaa poolt valmistatud väikese võimsusega raadiosaatjaid, millega sai katta Tallinna ja selle ümbruse. Reservsideplaan oli täielik ja mõned ööpäevad oleks Vikerraadio kuulda olnud ka teletorni ning raadiomaja langemise korral,” kirjutab toonane valitsuse sidekeskuse ülem Aadu Jõgiaas oma raamatus “Veretu võitlus Eesti eest 1991”.

Üks Tähemaa saatjatest oli augustiputši ajal paigaldatud Toompeale Pika Hermanni torni. Tähemaa oli koos raadiosaatjaga torni tipus väikeses putkas.

Mati Tähemaa 2 raadiosaatjat

FOTO: TIIT BLAAT

“Keegi jälle tuli ja ütles, et tuleb saatja üles panna võimalikult kõrgesse kohta, juhul kui teletornis midagi juhtub, aparatuur segi pekstakse või midagi. Et oleks üks koht, kust saaks inimesi informeerida. Olin esimest korda seal tornis, sinna viis üles müstiline trepp, eks ehmatas ära, kui uks mu järgi kinni läks ja ma üksi seal üleval kükitasin. Keegi mulle ei helistanud, ma ei teadnud, mis toimub, kas vene tankid sõidavad lossi õue. Olin seal pikka aega teadmatuses,” meenutab Tähemaa. Kas ta kartis ka? “Seda kartsin, et järsku ei saa enam alla - kujutasin ette, kuidas ma lipunööriga alla laskun sealt,” vastab ta naljatledes.

Teine Tähemaa saatja viidi Lasnamäe veerule ühe tornmaja ülemisele korrusele. Selles majas asus sideministeeriumi raadiohäirete büroo aparatuur. “Üks saatja oli Lasnamäel ühe kõrge hoone katusel, kus oli poolsalajane kontrolliasutus, mis kontrollis eetrit. Kuulsin hiljem, et sinna oli ka minu saatja üles pandud,” märgib Tähemaa. See saatja asub nüüd Vabamu muuseumi kogus - on ajalooline meenutus nendest ärevatest augustipäevadest.

Salaja oldi ühenduses ka Soomega, toimis raadio-releeühendus teletornist. Kauaegne raadio ja televisiooni saatekeskuse peainsener Rein Ruudi on aga märkinud, et see polnud ainud kanal: oli ka merekaabel Tallinn–Porkkala ja kuigi see oli KGB kontrolli all, olid Eesti kaugsidelased loonud kaks illegaalset sidekanalit Helsingiga.

Tähemaa meenutab veel, et valmistuti ka selleks, et putši ajal hävitatakse kõik ringhäälingu saatekeskuse seadmed, niisiis viidi need enne peitu. “Laboratooriumi varustuse tassisime minu juurde keldrisse, need olid väga kallid riistad, et kui vene sõdurid tulevad, siis võivad need puruks peksta. Leedus ja Lätis oli nii, et tuldi saatjaruumi ja hakkati purustama aparatuuri,” räägib ta.

Vene sõdurite side halvamine

Vähemtähtis ei olnud neil päevil raadioamatööride töö, kes segasid oma saatjatega vene sõjaväelaste omavahelist raadioühendust ja pidasid sidet välismaaga, edastades sinna teavet Tallinnas toimuva kohta. “Tabasalus oli vägev raadioamatööride kollektiivjaam, seal oli mehi, kes kuulasid venelaste raadiosidet peal, panid segajad peale, samal sagedusel häirisid suhtlust kõvasti,” räägib Tähemaa. Oluline oli ka see, et raadioamatöörid said sidet pealt kuulates teada Vene dessantväelaste plaanidest. “Kui vene tankide kolonn läbi sõitis Eestist, olid tee peal kõik kuulanud nende juttu pealt,” ütleb Tähemaa.

“Kui Pihkva dessantmasinad 19. augusti õhtul Tallinnasse jõudsid, olid sõjaväelased suhteliselt väsinud, aga esimese asjana tegid nad sideproovi. See andis meile töösagedused ja tagavarasagedused kätte,” kirjeldab Jõgiaas oma raamatus. Kui dessantväelased jõudsid teletroni juurde, raporteerisid nad sellest Tondi sõjaväelinnakusse jäänud diviisi komandörile, kes käskis olukorrast ette kanda.

“Seda teostatakse sõjaväes tavaliselt kõnetabeli abil, näiteks kaks-kolm numbrit tähendavad mingit fraasi. Hetkest, kui numbreid ette hakati lugema, alustas meie segaja tööd. Dessantlaste poolt prooviti läbi kõik tagavarasagedused, kuid igal pool ootas meie segaja. Neil ei õnnestunudki situatsiooni ette kanda ja kogu operatsiooni juht ei saanud rünnaku käsku anda. Katkestasime nende side kolmeks ja pooleks tunniks. Ühtegi teadet ei jõudnud teletornist juhtkonna poole.”

Lõik Aadu Jõgiaasa raamatust “Veretu võitlus Eesti eest 1991”

Pärast Leedu pealinnas Vilniuses tehtud rünnakuid raadio- ja telesüsteemidele kutsus Eesti sideminister Toomas Sõmera enda juurde vabariikliku raadio ja televisiooni saatekeskuse administratsiooni peainseneri Rein Ruudi ja rääkis talle vajadusest püstitada Toompea lossi ja mujale Tallinnasse salajasi raadio- ja televisioonisaatjaid. Minister andis isiku kontaktandmed, kellega riigikantseleist peaks ülesande täitmiseks suhtlema. laboratooriumis olid just kohal sealne ülem **Ärni Järvik,** samuti juhtivinsenerid Mati Tähemaa ja Lembit Laur.

Selgus, et laboratooriumis olid mehed juba isekeskis seda teemat arutanud ja mõelnud välja, kuidas reservraadiosaatjaid Tallinnas kusagile paigutada. Ringhäälingu saatekeskuse laboratooriumis oli olemas üks Mati Tähemaa konstrueeritud transistoritel töötav stereoerguti, mis tegelikult kujutas endast 100-vatise võimsusega saatjat. Paigutatud oli see umbes 30 cm kõrgusesse tolle aja standardile vastavasse kasti ja oli töökorras. Sellele aparatuurile Toompeal asukoha leidmiseks ja otsustamiseks ei olnud vaja eriti mõelda – saatjate antennid tuli monteerida Pika Hermanni torni tippu.

Lembit Laur koos 2. tsehhi ülema Heino Tammega aitas Matil tassida aparaadi üles; lipuvarda kõrvale panid nad püsti ka saateantenni. Kuna 2. tsehh tegeles vabariigisisese raadioside korraldamisega, olid Heino Tammel seetõttu väga suured kogemused nii antennide paigaldamiseks mastidele kui ka muudele ehitistele, aga samuti erinevate saateaparaatide töölerakendamiseks. **Udo Kornel** on meenutanud, et hiljem viidi üks ringhäälingusaatja veel Lasnamäe veere peal asunud tornmajja raadioside kontrollgrupi meestele.

Kommntaarid:

1. Artiklis on pikalt ja mitu korda korrates juttu neist saatjatest, aga täiesti puudub info, et mismoodi oleks siis nendesse kahes erinevas ajutises asukohas olevate saatjateni signaal stuudiost (teadustajalt, reporterilt, vms) edastatud? Saatja ja selle kõrval pimedas putkas istuv tehnik ei tea ju hetkeuudistest ja poliitikast midagi, selleks oli ikkagi vaja ka kusagil salajases stuudios istuvaid raadiotoimetajaid ja linna peal liikuvaid reportereid. Arvestades tolle aja mobiilsete sidelahenduste peaaegu olematusega ja isegi fikseeritud telefoniliinide nullilähedase kõnekvaliteediga, tekibki kohe küsimus, et kuidas uudiste edastaja oma hääle neisse saatjatesse oleks pidanud edastama...

2. Tegelikult töötas Toompea lossis mitu kuud valitsuse salajaane sidekeskus, nii enne kui pärast augustiputši. Paljud tegevused tehti äärmiselt konspireeritult, ning plaanidest teadsid ainult üksikud.

3. Mati Tähemaa on väga tubli mees, aga tegelikult ei olnud ta 1991. aastal Eesti Vabariigi valitsuse telefoniside- ega raadiosidetöögrupi liige.

4. Ajakirjanikud! Palun püüdke endale esmalt toimunu selgeks saada ja seejärel sellest lugu kirjutada. Praegu olete kõik segamini keeranud.

5. Selliste raamatute ja artiklite puhul oleks viisakas mainida, et ühe mehe nägemus ja kogemused, mitte ajalooline analüüs ja kokkuvõte ühest perioodist ning sündmusest.

6. Ja kui sel ajal oleks olnud sotsmeedia siis me poleks iseseisvunud. Teatud jõud oleks kuulutanud kõik uudised kallutatuteks ja lügenpresseks ja nagu elu on näidanud, oleks leidunud ka uskujaid. Ja kohe oleks loodud veebilehed kõige uuemate uudistega ja telegraafidega, uskohalt ajupestud oleksid siis oma püha tõde ammutanud.

Augustiputš Tallinnas. „Oli täielik vaikus, see oli juba niivõrd teistmoodi, kui olla sai...” Maarja Pakats. maarja.pakats@epl.ee 14.08.2021

1991. aasta 19.–21. august oli Eestis murranguline. Tallinnas olid sündmuste keerises kaks kohta: Toompea ja teletorn. Toonast aega meenutavad tööpostil olnud teletöötajad ja tehnikud.

Pihkva sõjaväelased augustis 1991 teletorni juures FOTO: ERIK PROZES

Lähiajaloos on vähe olulisi suursündmusi, mille tunnistajaks pole olnud ERR-i ülekandebuss Magnoolia ja sealsed kaamerad. 1991. aasta augustiputši ajal jäi praegu pensionipõlve pidav buss otse pöördeliste sündmuste keerisesse – see seisis barrikaadidega blokeerituna Toompea lossi hoovis.

Toompeale rajati 1991. aasta alguses kaitseks barrikaadid. FOTO: EKSPRESS MEEDIA ARHIIV

„1991. aasta 19. augustil jäeti osa ülemnõukogu liikmeid ööseks tööle. Arvati, et kui midagi juhtuma hakkab, siis saab vajadusel võtta otsuseid vastu või vähemasti maailmale teadustada, mis juhtuma hakkab,” meenutab Magnoolias viibinud ülekandejaama ülem Mati Linnamägi. „Mina garanteerisin, et see ülekanne toimuks, pidin kõike organiseerima. Ehitasime ülekandejaama üles, tele- ja raadiosaatjad olid katusel. Riigikogus eraldati ruum, kuhu stuudio teha, et hakata edastama toimuvat, juhul kui Kloostrimetsa [teletorn] oleks ära võetud. Olime valmis, et vajadusel Toompealt jätkata. See oli võimas värk.”

Mati Linnamägi Magnoolia ülekandebussis FOTO: RAUNO VOLMAR

Linnamägi ütleb, et esiti oli kõik rahulik, ent lõpuks ehmatasid nad kolleegiga end üles. „Öösel kella nelja ajal hakkas möll peale, lahti läks hirmus klõbin ja klabin. Noored mehed, relvad enamikul vist esimest korda käes, läksid positsioonidele. Kui oleks tulnud rünnak väljastpoolt, siis oleksid nad vastu hakanud. Me ei teadnud tookord sedagi, kas me hommikul veel eluga pääseme. Kui oleks tankiga raudväravatest sisse tuldud, ei oleks aidanud midagi. Mul oli valgevene kolleeg kõrval. Mõtlesin veel, et ta on venelane, ehk see päästab…" meenutab Linnamägi bussi hüppamist ja mõtet „Nüüd läheb lahti". Aga ei läinud. Olukord rahunes.

Barrikaadid Toompea lossi kaitseks FOTO: EKSPRESS MEEDIA ARHIIV

Samal ajal tegutses teleülekannete ja Aktuaalse Kaamera kallal ka ETV režissöör Tiit Kimmel. „Tegime tookord otse sündmuste keerises ülekandeid... Ütlen ausalt – ma ei oska nendest päevadest mitte midagi rääkida, lihtsalt ei mäleta. Me olime tööl ja tegutsesime: tassisime arhiividokumente, valvasime telemaja. Põhimõtteliselt olime kogu aeg toas," on ta meenutanud Virumaa Teatajale.

„Aga me ei pääsenud Toompealt veel paar päeva tulema, suured barrikaadid olid ees. Lõpuks lükati need kõrvale." Ülekanne jätkus ka ajaloolisel hetkel, 20. augustil kl 23.03. Mida tundsid teletöötajad siis, kui nägid kaamerate kaudu reaalajas, kuidas Ülo Nugis kuulutas välja Eesti iseseisvuse? „See oli ikka äge värk, kui loeti hääli kokku. Ega see hetk ei kordu mitte kunagi, loodame," ütleb Linnamägi. „Milline imeline juhtimisstiil, Nugis hoidis nii ohjes kõiki," lisab Kimmel.

Linnamägi sai tänu Magnooliale olla ajalooliste sündmuste ajal esireas. Ta meenutab, et järgmisel hommikul toodi bussis olnutele süüa. „See oli küll hea tunne, kui tuldi võileibade ja kohviga ning pääsesime kahekesi vabaks. Aga me ei pääsenud Toompealt veel paar päeva tulema, suured barrikaadid olid ees. Lõpuks lükati need kõrvale," räägib ta.

Magnoolia pikk telekarjäär

Tiit Kimmel FOTO: KARIN KALJULÄTE

Mati Linnamägi ja Magnoolia. RAUNO VOLMAR

Laulupeod, paraadid ja jalgpall on olnud põhilised üritused, kus Magnoolia on osalenud. Oma telekarjääri jooksul läbis ülekandebuss 106 000 kilomeetrit. 1987. aastal NSVL-i ja Soome koostööna Leedus valminud Magnoolia tootis järgnevatel aastakümnetel telepilti kõigil tähtsatel Eesti sündmustel.

Ülekandejaama ülem Mati Linnamägi loetleb Magnoolial tehtud eredaimad ülekandeid: Leningradi suusavõistlused, USA presidendi Bushi visiit Riias, taasiseseisvunud Eesti kaitseväeparaadid, suurmeeste, nagu Lennart Meri ja Jaan Krossi ärasaatmised, laulupeod.

ERR müüs jaama 2018. aastal oksjonil 11 000 euro eest maha ja selle uus omanik on ettevõtja Neinar Seli, kes lubas, et ülekandejaam jääb muuseumieksponaadiks ja seda saab näha Tartu vanatehnika muuseumis.

Vaikus teletornis

21. augusti hommikul oli töötee jalge all teletorni kontrolljuhtimiskeskuse vahetusevanemal Jaanus Hiisil. Ta meenutab olukorda, mis sel päeval ees ootas: Kloostrimetsa teel teletorni poole kõndides möödus ta soomusmasinatest, osad sõjaväelased vaatasid talle masinate luugist vastu, osad istusid masinate peal. Need olid Pihkva dessantväelased, kes olid päev varem läbi Eesti tankikolonnis Tallinna poole sõitnud. Öösel hõivasid nad teletorni.

Teletorni kontrollruum suurte seadetega asus 1. korrusel. Seal töötas augustiputši ajal ka Jaanus Hiis. FOTO: TALLINNA TELETORN

Teletorni sissesõidu ette oli aetud kaks suurt bussi, et soomusmasinad ei saaks Pärnamäe teelt teletorni poole pöörata - justkui meie oma väike blokaad. Torniesine oli paksult rahvast täis, kes tulid sinna n-ö kaitsele, ent olukord oli rahulik. Kaunis vaikne suvehommik, jutustab Hiis.

"Jõudsin sissepääsu juurde, aga mind sisse ei lastud. Olin koos oma kahe kolleegiga, meile tulid vastu dessantväelaste ülemused ja teletorni direktor Georgi Morozov," räägib ta, kuidas tööpäev algas. Lõpuks lasti uus vahetus ikkagi sisse.

Seal aga ootas Hiit ees uus üllatus. „Tavaliselt oli saatjate ruumis alati suur kohin sees, aga sel hommikul oli kõik välja lülitatud. Oli täielik vaikus, see oli juba niivõrd teistmoodi, kui olla sai...”

"Aga hirmu minus ei tekkinud, kui see oleks mõnes võõras kohas, siis võibolla, aga see oli mu igapäevane töökoht. Ainuke asi, oli siis, kui kõndisime teletorni sisse, toonast pikka basseiniäärset teed sõjaväelaste saatel, siis tuli selline mõte pähe, et tont teab, millal siit ükskord minema saab," ütleb Hiis.

Sõjaväelased ei osanud kohapeal midagi suuremat ette võtta ja nad ise ka ei saanud päris selgelt aru, miks nad sinna teletorni juurde saadeti.

Kontrollruumis ootasid Hiisi ja tema kolleege ees dessantväelased. "Nad lösutasid meie töökohtadel seal, täisvarustuses, automaadid olid süles, ühel oli nuga käes, ta demonstratiivselt puhastas oma küünealuseid sellega. Ülbust oli tunda. Oli ka näha, et neil oli keelatud suhelda meiega," kirjeldab ta. "Paarkümmend minutit hiljem tuli ruumi meie juhataja Igor Lukas ja ütles: poisid läheme paneme Vikerraadio saatja

tööle. See oli dessantväelaste poolt rangelt keelatud, sest öine käsk oli kogu aparatuur välja lülitada. Aga saatja me käima panime. Hea, et siis mõtlemisaega ei olnud, tagantjärgi vaadates oleks see võinud ikka väga halvasti lõppeda..."

Kuskil peale kl 10 hommikul sai teletorni juhataja Morozov kokkuleppe dessantväelaste juhtidega, et nad lahkuvad esimese korruse tehnilistest ruumidest.

Salapärane 22. korrus

Aja jooksul on palju räägitud, et teletorni kaitsti üleval, 22. korrusel. Tõsi, sõjaväelased olid hõivanud terve teletorni, välja arvatud 22. korruse. Toonane valitsuse salajase sidekeskuse juht Aadu Jõgiaas on öelnud, et teletorni kaitsesid neli vaprat meest – see puudutabki ainult üht, 22. korrust. Ülejäänud korruseid kaitsesid teised. Üks teiste hulgast oli ka Jaanus Hiis. Mis siis oli 22. korrusel nii tähtis?

Hiis selgitab, et 22. korrusel oli televisiooni kaugside ühenduspunkt. "Kujutas ta endast raadiolinkide ühendust Porkkalaga Soomes ehk rahvusvahelist sidet. Suurim tähendus sellel ühendusel oli aastal 1984 kui Sarajevo taliolümpiamängude ülekanded jõudsid põhjamaadesse läbi Tallinna teletorni," räägib Hiis.

Pärast seda, kui vene dessantväelased ründasid Vilniuse teletorni jaanuaris 1991, pandi teletorni 22. korruse kõikidele võimalikele sissepääsudele ette paksud rauduksed ja need kaitsesidki 21. augustil 22. korrust. "Dessantväelased ei andnud rahu, nad tahtsid teada, mis seal 22. korrusel on, ja need uksed lahti saada," meenutab Hiis. "Jaanus Kokk, kes tol päeval kaugside keskuses töötas, helistas minule aeg- ajalt, et saada vähegi teavet, mis teletornis toimub. Nad olid seal informatsiooni mõttes täiesti kotis. Minul jäi väga hinge kriipima, et ma ka ise ei teadnud, mis hetkel toimub ega saanud teda suurt aidata. Ainus, mida ma sel päeval kartsin, et võib midagi väga halba juhtuda nende nelja inimesega seal 22 korrusel."

Hiis kirjeldab, kuidas kogu 21. augusti tööpäev käis kui lainetena. Vahepeal läks olukord rahulikumaks, siis jälle läks pinge ülesse: lõuna paiku tahtsid dessantväelased 22. korruse ukse granaadiga õhku lasta. Hiljem, kella 17 ajal andsid sõjaväejuhid korralduse: soomusmasinad territooriumile sisse viia. "Siis läks teletorni ees rahvaga kähmluseks", ütleb ta. "Nad põhjendasid, et soomusmasinad peavad olema seal, kus sõdurid. Ise küll arvan, et nad hakkasid valmistuma ööbimiseks teletornis ja soomukid oli vaja iga hinna eest sisse ära tuua, sest seal Kloostrimetsa teel puude vahel oleks nad väga kaitsetud olnud."

Hiis räägib, et vahel tundus, et sõjaväelased ei osanud kohapeal midagi suuremat ette võtta ja nad ise ka ei saanud päris selgelt aru, miks nad sinna teletorni juurde saadeti. "Peataolek sai võimalikuks tänu sellel, et sõjaväelaste raadiosidet segati, nad ei saanud lihtsalt korraldusi. Ja sellega side segamisega sai hakkama Aadu Jõgiaas, tollane valitsusside ülem," lisab ta.

Miks dessantväelased teineteist ei kuulnud?

Mati Tähemaa raadiosaatja TIIT BLAAT

Vähetähtis ei olnud neil päevil ka raadioamatööride töö. Nood segasid oma saatjatega vene sõjaväelaste raadioühendust ja pidasid sidet välismaaga, edastades teavet Tallinnas toimuva kohta. „Kui Pihkva dessantmasinad 19. augusti õhtul Tallinnasse jõudsid, olid sõjaväelased suhteliselt väsinud, aga esimese asjana tegid nad sideproovi. See andis meile töö- ja tagavarasagedused kätte," meenutab toonane sideülem Aadu Jõgiaas oma raamatus „Veretu võitlus Eesti eest 1991". Kui dessantväelased jõudsid teletorni juurde, raporteerisid nad sellest Tondi sõjaväelinnakusse jäänud diviisi komandörile.

„Seda tehakse sõjaväes tavaliselt kõnetabeli abil, näiteks kaks-kolm numbrit tähendavad mingit fraasi. Hetkest, kui numbreid ette hakati lugema, alustas meie segaja tööd. Dessantlased proovisid läbi kõik tagavarasagedused, kuid igal pool ootas meie segaja. Neil ei õnnestunudki situatsiooni ette kanda ja kogu operatsiooni juht ei saanud rünnaku käsku anda. Katkestasime nende side kolmeks ja pooleks tunniks. Teletornist ei jõudnud juhtkonnani ühtegi teadet."

Tagavaraplaan läinuks käiku siis, kui tele- ja raadiomaja eetris valitsenuks vaikus või teletorn lõpetanuks töö. Plaani põhiarhitekt oli Eesti Raadio raadio- ja elektroonikainsener Mati Tähemaa, kelle loodud väikesed ultralühilaineala raadiosaatjad suutsid katta raadioleviga Tallinna linna ja lähiümbruse. Üks saatja oli Toompeal Pika Hermanni tornis, teine Lasnamäe veerul kõrge maja katusel.

Sõjaväelastele tõlgiti ka Soome televisiooni uudiseid, milles anti igal täistunnil Moskvas toimuvast ülevaade ja mida vaadati kontrollkeskuses. "Kontrollruumis oli meil kuus monitori ja üks televiisor. Monitorid olid pimedad, sest meilt saateid eetrisse ei läinud, samas oli meil televiisor Soome 1 peal ja sealt tuli päev läbi uudiseid Moskvast. Ühel hetkel tuli uksest sisse Lukas koos kolme dessantväelaste juhiga. Ta oli kutsunud sõjaväelased uudiseid vaatama ja mina pidin sisu tõlkima soome keelest vene keelde. Oli aeg, kus Jeltsin oli juba tanki peal ja pidas kõnet. Loomulikult ei näidanud sõjaväelased mingit reaktsiooni välja. Lahkusid vaikselt ära, mida mõtlesid ei tea," räägib Hiis.

„See, et Eesti vaba oli – ega me ei teadnud, mida see üldse tähendab."

Pärast kl 18 tuli teletorni peaminister Edgar Savisaar. Lepiti kokku sõjaväejuhtidega, et dessantväelased lahkuvad. Päris ruttu algaski soomusmasinate ja dessantväelaste ärasõit. "Tundus, et kõigil oli sellest hea meel, nii lahkujatel kui siia jääjatel," sõnab Hiis.

"Õhtul pärast seitset jäi kõik vaikseks. Istusime veel töökaaslase Uno Tüki ja peainsener Ants Erendiga veidi koos ja ajasime juttu. Päev oli väga närvesööv olnud, Ants läks koju, meie Unoga jäime tööle hommikuni. Kogu öö patrullisid teletorni ümbrust kodukaitse salgad. Tegelikult oli teletorn sel päeval nagu püssirohutünn, õnneks ei tõmmanud keegi tikku," räägib ta.

"See, et Eesti oli vaba - ega me ei osanud ette kujutada, mida see üldse tähendab. Et see asi teletornis niimoodi lõppes, oli üks etapp ainult."

Jaanus Hiis on töötanud Tallinna teletornis 42 aastat ehk alustanud seal tööd üle aasta varem kui teletorn avati. "Vähe on neid tööpäevi, mis nii kauaks ja üksikasjalikult meelde on jäänud," ütleb ta

Mehed 22. korruselt Eesti Päevaleht, 18. august 2001

Teletorn elas putši teisel päeval, 20. augustil veel vaikset elu. Nii restoran kui ka saatjad töötasid. Torni 21. korrusele olid juba pandud tugevad terasest liftiuksed, sest jaanuaris oli vallutatud Vilniuse teletorn. Õhtul lõpetas restoran töö ning neli kaitsjat – politseireservis teeniv Peeter Milli, tema paarimees Jüri Joost, teletorni tehnik Jaanus Kokk ja kodukaitsja Uno Kaseväli – sulgusid 180 meetri kõrgusele.

Pihkva sõjaväelased lahkuvad teletorni juurest. ERIK PROZES

Sidekeskuse ruumi olid mehed varunud piisavalt toitu ja vett. Laetud olid ka 36 tundi töötavad akud. Tornikaitsjail oli peale selle selge pilt Moskvas toimuvast, sest kogu tele- ja raadioinfo läks maailma just Tallinna tornist.

Ärevaks hakkas tornis minema umbes kell 4, kui saabus Pihkvast kohale kolistanud soomuskolonn. „Kõigepealt sõitis üks veoauto väravad maha," meenutab Milli. Siis tulid sõdurid otse läbi teise korruse klaasvitraaži, arvates, et selle taga peidab end relvis kaitsemeeskond. Vastupanu kohtamata tormasid sõdurid 22. korrusele.

Esimesed laigulises mundris mehed jõudsid lõõtsutades trepist üles umbes 20 minutiga. „Meie ruumi uks oli veel lahti ja nii me siis – kaks laigulist – teineteist põrnitsesime," räägib Milli. „Ütlesin, kes ma olen, ja et edasi teie siit ei lähe." Seejärel lukustasid kaitsjad massiivse terasukse ja jäid ootama.

Igaks juhuks võtsid nad ühendust ka siseministriga. Olev Laanjärv manitses neid rahule: „Oodake, mis saab edasi!"

Politseinikud otsustasid isekeskis, et alla nad kindlasti ei anna. Terasukse kallal proovisid ründajad küll jõudu, kuid lahti seda ei saanud. Restoraniuks murti aga maha ning lasti baari vägijookidel ja roogadel hea maitsta. Käima saadi ka toidulift. Õnneks ei pidanud politseinikud istuma kitsukeses sideruumis paljakäsi. Neil oli kaks Makarovi püstolit 16 padruniga ja kaks Kalašnikovi 60 padruniga. Dessandimehi oli õpetatud vähese laskemoonaga vastu pidama ja seda vastaselt ära võtma. Ka olid meestel tagataskutrumbiks tulekustutussüsteemi balloonid mürgise freooniga, millega oleks saanud täita terve torni. Sellest teatati ka sõduritele, kes seepeale veidi taltusid. Hiljem aga ähvardused jätkusid. „Mängisime kassi ja hiire mängu. Jälgisime ülevalt, mis torni ümber toimub," seletab Milli. Veidi hiljem lubati tööle ka hulk tehnilisi töötajaid ja torn tegutses taas. Samal ajal olid kaitsjad ikka 180 meetri kõrgusel, suhtlesid kõigiga ainult raadio teel. „Õhtul helistasin ka koju naisele ja ütlesin: „Olen teletornis." Hommikul, kui asjad ärevaks läksid, tuli ta Kloostrimetsa."

Mehed konutasid kitsas ruumis 21. augusti õhtuni. Alles valitsusjuht Edgar Savisaare läbirääkimised sõjaväelastega ja selgitus, et Moskvas on riigipööre läbi, sundisid Pihkva mehi lõpuks taanduma. Tollase politseireservi ülem Enn Kask pääses koos dessantväelasest saatjaga lõpuks 22. korrusele. „Tegime ukse lahti, surusime dessandimehega kätt ja hakkasime end koju asutama," meenutab Milli vabanemist. „Meie tegime oma tööd, nemad oma. Emotsioonid tulid hiljem."

Laulev revolutsioon. Sinimustvalged värvid ja Alo Mattiiseni isamaalised laulud vallutasid kogu maa. **Maarja Pakats. Toimetaja** Eesti Päevalehe 04.08.2021

Eestimaa Laul ja sinimustvalged inimmeres FOTO: AJALOOMUUSEUM

1988. aasta erakordse suve kulminatsioon, laulva revolutsiooni kulminatsioon toimus Tallinna lauluväljakul 11. septembril. Selle kõrghetkeks olid Alo Mattiiseni isamaalised laulud Ivo Linna esituses.

"Eestlane olen ja eestlaseks jään, kui mind eestlaseks loodi!"

Nii laulab Ivo Linna, võimsal häälel, sinimustvalge kampsun seljas. Ja umbes 300 000 inimest tema vastas laulab kõva häälega kaasa. See on Eesti, kes laulab end vabaks.

Ivo Linna Eestimaa Laulul. Reet Linna ja tema sinimustvalge kampsun FOTO: TIIT BLAAT

See sinimustvalge kampsun Ivo Linna seljas ei olnud juhuslik. See oli kingitus Soome peretuttavalt, kes käsitööna kampsuni nii Ivole kui ka Reet Linnale kudus ja siis Eestimaa Laulu eel neile kinkis. "Sellist riideeset nagu kampsun... Ma ei mäleta, et oleks tol ajal kellelgi teisel olnud. See oli ikka väga-väga suur üllatus, kui ma selle sain ja polnud küsimust, panin kohe selga!" meenutab Ivo.

See artikkel on osa Eesti taasiseseisvumise 30. aastapäeva projektist Virtuaalmuuseum. Koos toonaste võtmeisikute ja erinevate muuseumide abiga oleme kokku pannud näituse, mille sarnast pole varem tehtud: 30 ikoonilist eset, millel on taasiseseisvumise perioodil oluline lugu jutustada. See on Ivo Linna sinimustvalge kampsuni ja Alo Mattiiseni viie isamaalise laulu lugu.

Reet Linna lisab: "Toona öeldi ikka najaga, et igal eestlasel peab olema oma kodustatud soomlane. Saime selle perega tuttavaks Soomes, nad olid [Lõuna Soomest] Kotkast pärit, seega nägid meie tegemisi teleri teel ja olid kogu aeg kursis meie vabadusepüüdlusega. Nad tõsiselt elasid meie Eesti vabanemisele kaasa."

Ivo Linna kampsun asub nüüd küll Eesti Ajaloomuuseumis, kõigile seda aega meenutamas, aga Reet Linna oma on tal kodus kapis. "Kui on vabariigi aastapäev ja laste peredega koos istume, panen selle alati selga," ütleb ta.

Sinimustvalge julgelt väljas

1988. aastal kandis sinimustvalget värvikombinatsiooni uhkusega iga eestlane - see oli sinimustvalge suvi, ütleb Heinz Valk. Tema oli mõni tund enne Ivo Linnat laulukaare all esitanud oma legendaarse kõne, lõpetades selle sõnadega "Ükskord me võidame niikuinii!"

Valk meenutab: "Suvest kujunes üks lõputu sinimustvalge pidu. Kõik sündmused, olgu need siis lõpupeod, laadad, pulmad, külakokkutulekud, kõik kujunesid sinimustvalgeteks, isamaalisteks. Need värvid vallutasid kogu maa: sinimustvalged kleidid, kübarad, kotid, vihmavarjud, ehted, isegi autosid, majakatuseid, tarasid värviti sinimustvalgeks." Aga alles aasta varem oli kõik see mõeldamatu.

Sinimustvalge hakkas avalikuks saama 1988. aasta kevadel. Eriti eredalt on Reet Linnal meeles, kui aprillis Muinsuskaitse Seltsi korraldatud Tartu Muinsuskaitsepäevadel seisid kõrvuti sinine, must ja

valge. Justnimelt eraldi, mitte veel koos. “Olime seal Olav Ehala ja Ivoga kontserdil ja meil vajus sõna otseses mõttes suu lahti: püha müristus, mis nüüd lahti,” räägib ta. See andis inimestele julgust juurde ja sinimustvalgeid tekkis rahva seas vaid juurde.

Reet Linna: “See oli tõuge, et hakata sinimustvalgeid lippe ise õmblema, tegema, värvima. See oli nagu paisu tagant välja tulek, seda oli kaua oodatud - millal ükskord see sinimustvalge, mis keelatud oli, millal see ükskord lagedale tuua.”

Heinz Valk kirjeldab rahva kasvavat julgust nii: “Ligemale pool sajandit oli eestlased peitnud oma isamaalisi tundeid sügavale hingesoppi, ja nüüd uute poliitiliste olude valguses ja jõus hakkas üha rohkemas inimestes kibelema soov midagi väga võimsat ja oosatud ära teha. Ja sellele andis 1.-2. aprillil toimunud loomeliitude pleenum, kus öeldi välja niisugusi sõnu, mille eest oleks veel paar aastat tagasi vangi läinud.”

Laulva revolutsiooni hümnid: viis isamaalist laulu

1988. aasta suvi, see oli ka Alo laulude suvi, ütleb Ivo Linna. Alo Mattiiseni armastatud viis isamaalist laulu kujunesid eestlaste vabadusliikumise, laulva revolutsiooni hümnideks. Ja au neid solistina esitada oli just Ivo Linnal.

Alo Mattiisen Eestimaa Laulul

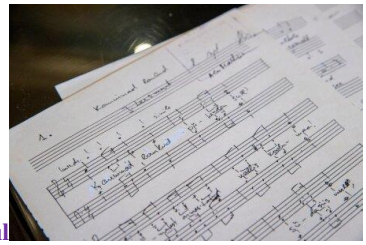
Alo Mattiiseni viis isamaalist laulu.

“1987. aasta sügisel oli kohtumine Aloga, ta ütles, et järgmise aasta Tartu levipäevade jaoks on tal idee võtta vanade esimese ärkamisaegsete laulude pealkirjad ja teha viis uut isamaalist ärkamisaegset laulu. Et kas ma olen nõus neid laulma. No loomulikult ma olin,” jutustab Linna. “Olin Aloga selleks ajaks ka nii heaks sõbraks saanud, olin tema muusika veendunud austaja. Ta oli tõepoolest väga andekas. Kui tal oleks jumal andnud elupäevi, ta oleks tänaseks päevaks maailmakuulus Eesti helilooja.” 1988. aasta alguses sai Mattiisenil valmis esimese loo fonogramm. Selleks oli “Mingem üles mägedele (Peatage Lasnamäe)”. Selle lindistasime raadiomajas. Olukord oli pinev, me tajusime, et Eesti võib saada vabaks, aga viskasime nalja ka, et kui oleme laulu linti ära laulnud, küllap KGB kongid meid juba ootavad,” meenutab Linna.

Äkkproov linnahalli garderoobis

Järgmisena valmis " Eestlane olen ja eestlaseks jään", täpselt selleks ajaks, kui linnahallis toimus loomeliitude pleenum. "Alo tuli kavala näoga, et kuule, sain selle eestlase loo valmis, lähme siia garderoobi, õpid kohe ära. Nii kaua, kui saalis tähtsad kõnesid peeti, nii me siis tegime proovi ja ma mõtlesin, et ma õpin selle laulu teksti ka kohe pähe, et mitte paber näpus lavale minna, mis oli viga, sest mingid read läksid omavahel sassi," meenutab Linna. Vastuvõtt loole oli aga väga võimas. "Rahvas saalis tõusis püsti. Aeg oli selline, et me ei saanud väga kõva häälega kiita, et me oleme eestlased, me pidime olema üks väga suurest ja õnnelikust nõukogude vennasrahvaste perest," selgitab Linna.

Üsna pea olid kõik viis laulu - nimetamata siis veel "Kaunimad laulud", "Isamaa ilu hoieldes" ja "Sind surmani" - Mattiisenil valmis, ühtse nime all "Viis ärkamisaegset laulu". Sõnad olid neljale laulule teinud

Mattiiseni koolivend Jüri Leesment, "Peatage Lasnamäele" Henno Käo. Lisaks Linnale esitas laule ansambel In Spe, vokaalansambel Kiigelaulu Kuuik laulus tausta. "Tegime proove Alo juures kodus, hiljem Nõmme rahvamajas. See oli imeline periood, tegime proove iga päev tundide kaupa, lihvisime neid laule," räägib Ivo Linna.

"Alo tuli minu juurde ja sõnas, et hakkad nüüd isamaalisi laule kirjutama, ja mina ütlesin, et mingit nutulaulu õnnetust Eestimaast ja küll kirjutama ei hakka. Laulud peavad olema uhked, ässitavad ja tooma rahva tänavale. "Just nii ma mõtlengi ja nii teemegi," vastas Alo ja lisas: "Ja unusta ära kõik oma intellektuaalsed luuletused, kirjuta nii, et kõik aru saavad."" Nii on lugude tekstide sündi meenutanud Leesment raamatus "Mässav vabaduslaulik".

Alo Mattiiseni helihark ja rinnamärk FOTO: TIIT BLAAT

Isamaaliste laulude esmaettekanne oli mais 10. Tartu levimuusikapäevadel. Ivo: "Kui me nägime, mis massid tulid Tartu lauluväljakule, sinimustvalged lipud käes, see oli nagu mingisugune tohutu rongkäik. Lauluväljak oli puupüsti rahvast täis! Tuli teadmine, et et enam seina äärde panna, Siberisse saata meid ei saa. Sest et meilt küsiti ikka, poisid, kas te ei tarda, et korduvad aastatetagused jubedad sündmused. Alo ütles selle peale, et väga hea, pangu meid vangi, terve maailm saab sellest kuulma. See lisab ainult õli tulle!"

Ärkamine. Ärkamise aeg. Lootus. Ta jätkab: "Esinesime nende lauludega terve 1988. aasta suve mööda Eestit, öölaulupidudel, Rock Summeril, Eestimaa Laulul. See oli Alo lugude suvi. Kuigi, ka teised laulsid isamaalisi laule, aga Alo tsükkel oli selle aja märk ja kui öeldakse "Laulev revolutsioon", siis minu jaoks ongi see need viis lugu. Me laulsime need lood ära, lugude kordamiseks tulid kõik lavatagused muusikud-lauljad lavale, oli selline tunne, et oleks kui õhus lennanud. Ja meil oli kogu aeg pisar silmas. Midagi sellist me ei olnud enne kogenud. Ärkamine. Ärkamise aeg. Lootus, et nüüd midagi peab juhtuma."

Seda sõnuseletavatut tunnet mäletab ka Valk. “1988. aasta suvi oli arvatavasti Eesti rahva ajaloos üks erakordsemaid, mida enam kunagi korrata ei õnnestu. See oli meeletu-meeletu joovastus, mis rahvast valdas ja seda sõnades kirjeldada on lausa võimatu. Nii nagu tol ajal käitusid vagad ja tagasihoidlikud eestlased, terve öö läbi tantsisid, laulsid, karjusid, naersid, nutsid läbisegi, see oli midagi enneolematut.”

Valk ütleb, et kui sellised rahvuslikud üritused olid kestnud juba mitu kuud, tekkis igatsus erakordse peo järele, mis võtaks kõik kokku. Ja nii sündiski karskusliidu esimehe Enno Seliranna ideest Eestimaa Laul.

Reet Linna, samuti uus sinimustvalge kampsun seljas, oli lauluväljakul koos lastega. "See kõik oli uskumatu küünarkunitunne, seda on keeruline seletada. Sa oled see, kes seda sõnumit toob, ja see, kes sellest ise saab ka osa, see on sinu maa ja sinu riik, mille pärast see kõik toimub.

Alo Mattiiseni süntesaator, millel helilooja viis isamaalist laulu lõi. Ivo Linna sinimustvalge kampsun FOTOD: TIIT BLAAT

Ega me aru ei saanud, et me riigipööret teeme, me ei osanud nii kaugele mõelda, aga see ülev tunne, kui sa näed, et sul seisavad noored inimesed vastas, otse vastu lava, pisarad silmas, siis see pidi ikka midagi olema, mis väga-väga puudutas. Hinge tegi hellaks," räägib ta.

Ivo: "Minu jaoks oli selline hetk: kõik kõlas ju hästi ja tegime hingevärinaga oma ära, aga nägin seal samas rahvahulgas esireas üht oma väga kallist lapsepõlve sõpra Saaremaalt, kes oli öelnud: lööge või maha, mina siit Saaremaalt Tallinnasse ei lähe. Aga ta ta tuli sinna, nuttis ja see oli see hetk - näe, mida teeb üks ajaloopööre, inimesed tulevad kokku. Terve rahvas on ühtne, keegi ei sea oma ego kõrgemale ja minnakse koos ühise eemärgi nimel. Seda tunnet oli pungil Lauluväljak."

Edgar Savisaar ma ei uskunud et elan selle aja üle. 14. august 2021 **Villu Päärt** REPORTER

Jumal tänatud, need ei olnud mehed, kes suudaksid putši korraldada

- **Savisaar nägi 1988. aastal unes, et elab Siberis muldonnis kõrvu Gorbatšoviga**

Edgar Savisaart tunneb uhkust Hundisilma talu aia üle ja esitab külalistele selle kohta konksuga küsimusi. Inimestega lähedaseks saamine võtab tal enda sõnul rohkem aega. FOTO: Kristjan Teedema

1991. aasta 19. augusti hommikul, mil Moskvas algas riigipööre, ärkas Eesti peaminister Edgar Savisaar Stockholmi hotellis, kuid jõudis hilisõhtuks tagasi Tallinna. Nüüd võtab Savisaar Postimehe vastu Hundisilma talu õuel ning teeb alustuseks ringkäigu, milles esineb kogenud giidina ning seab külalistele viguriküsimustega lõkse üles. KUULA ARTIKLIT

Mis seos on sarapuudel ja Eesti poliitikal?

Ehk keskerakondlane Kersti Sarapuu?

Ei, palju vanem seos. Selgub, et Konstantin Päts oli sarapuulemb ja lasi neid Oru parki hulgi kasvama panna. Savisaare aias on tavalised ja kirjulehised sarapuud.

Miks on üsna aia keskel sirge tüvega arooniapuu? Kuigi aroonia on tavaliselt põõsas.

Aga sellepärast, et Hundisilma aroonia on poogitud pihlaka tüvele.

«Mis põõsas see on?» pärib Savisaar.

Ja vastab alles pärast hoolikalt mõõdetud pausi, mille keskel külaline on puud nuusutanud ja püüdnud meelde tuletada, et oks meenutab justkui rosmariini, aga vürtsikas lõhn on puudu ja üldse on kahtlane, et rosmariin Eesti talves sellise inimesekõrguselise põõsana võiks eluvaimu säilitada.

«Jugapuu! Ise kasvama hakanud. Enamik taimi siin aias on kingitud. Selle jugapuu, kui ma õigesti mäletan kinkis mulle kunagi vana Tarand. Siin ees need kapsakujulised (bergeeniad) on Siiri Oviiri toodud.»

Savisaar suundub edasi, aia päikeselisemasse ossa ja räägib, et on lapsena niitnud ja karjas käinud. Aiandushuvis pole midagi uut.

Peatub punase vahtra juures. «Selle kinkis mulle kunagi Ansip.»

Ansipi vahtrast mõniteist sammu edasi on klaasmaja, kus viinamarjad võtavad tumedamaid toone. Peremees ütleb, et kui septembris tulla, saab viinamarju pesukausiga.

«Selle pihlaka on mulle kunagi kinkinud Evelyn Sepp, see on päris ilusti kasvama läinud. Põnev selle poolest, et linnud teevad pihlakates tavaliselt puhta töö, punastel sõstardel on sama saatus. Nad lendavad üle, vaatavad, ju ei ole valmis. Kuid need pihlakad on valged, ei lähegi kunagi punaseks.»

Tauno Kangro vormitud kahe naisefiguuri – venelanna Lena ja eestlanna Jaana vahel on laud, kus Savisaar ilusa ilmaga oma külalistega tavatseb vestelda.

Kui Eesti iseseisvus taastati, olite 41 aastat vana, peaministri kohta üsna noor.

Peaministriks sain, kui olin 39.

Kas oleme saanud sellise Eesti, nagu toona tahtsime? Kindlasti mitte. Taheti oma riiki, selle me saime. Milline see riik peaks olema, see kujutelm oli igaühel oma.

Kui te neil 1991. aasta augustipäevadel Toompeal rahmeldasite, milliseks pidi Eesti saama?

Milline see Eesti oleks pidanud olema? Meie ettekujutuses kõige sarnasem Soomega, see oli eeskuju, mis oli nähtav ja lähedal. Põhja-Eestis oli küllalt hea ettekujutus, vähemalt teleri vahendusel, milline Soome on. **Nursultan NazarbajevFOTO: Albert Truuväärt**

Saite augustiputši teate varasel hommikutunnil Stockholmi hotellitoas.

Olime rahvusvahelisel konverentsil, mida korraldas Rootsi sotsiaaldemokraatlik partei. Seal oli Läti Rahvarinde juht Dainis Ivans, meie hea sõber. Eestist oli Marju Lauristin. Mitmed poliitikud olid sõitnud suvepuhkusele, me olime valmis igasugusteks muudeks asjadeks, aga seda, et tuleb putš, ei pidanud me väga tõenäoliseks. Kuigi ennustati, et midagi sarnast juhtub.

Tegelik põhjus oli selles, et mõni päev varem oli Gorbatšovi juures nõupidamine, millest võtsid osa [Kasahstani Kommunistliku Partei esimene sekretär Nursultan] Nazarbajev ja [Vene NFSV ülemnõukogu esimees Boriss] Jeltsin ja kus arutati, kuidas pärast liidulepingu allakirjutamist võtta ametist maha [kaitseminister Dmitri] Jazov, [KGB ülem Vladimir] Krjutškov ja mõned teised, ka peaminister Valentin Pavlov. See pani nad väljapääsmatusse olukorda, oli vaja reageerida kohe ja praegu.

Valentin PavlovFOTO: Life Magazin / Wikipedia

Putšistidest oli teile kõige tuttavam NSV Liidu peaminister Valentin Pavlov.

Mina olin Eesti peaminister, tema oli Nõukogude Liidu peaminister, olime palju kohtunud. Väga huvitav mees, ma sain temaga tuttavaks juba siis, kui ta oli rahandusminister. Kahju, et ta nii noorelt suri, ma arvan, et tal oli liiga palju probleeme, ju ei pidanud vastu.

Pavlovi kohta on mulle räägitud, et kogu putši aja ta jõi, siis sattus haiglasse. Oma raamatus «Peaminister» avaldasin intervjuu Pavloviga, mille tegin mõned aastad pärast seda, kui Pavlov [putši organiseerimise eest] vanglast vabanes. Ta rääkis neist aegadest, Krjutškovi kolmekordsest rollist selle juures. Muidugi, olid põnevad ajad, aga need ajad oleks võinud lõppeda meie jaoks väga halvasti.

Nägin 1988. aastal unes, et elan Siberis muldonnis. Kui ma sealt hommikul välja tulen, tuleb kõrvalonnist välja Gorbatšov. Nii oleks väga vabalt võinud minna. See oleks olnud veel hea saatus. Ausalt öelda, ma ei uskunud, et elan selle aja üle. Õnneks läks teisiti.

Vladimir KrjutškovFOTO: Wikipedia

Kui te 19. augustil 1991 Stockholmis ärkasite, kas oli hetkeks õhus küsimus, et võib-olla tagasi mitte sõita? Rootsit see putš vähemalt esialgu ei puudutanud, samas polnud kindel, mis juhtub Eestis tunni või kahe pärast. Oli teil Marju Lauristiniga selliseid mõttevahetusi?

Ei olnud. Me tõsi, tulime tagasi eri teid. Tema Kopenhaageni kaudu. Mina läbi Soome.

Mulle Rootsi välisminister pakkus, et ootame mõned päevad. Oli ka põhjust, sest olgem ausad, ma ju jälgisin sel päeval telerist, mis toimub. Prantsuse president [François Mitterrand] andis putšile küllaltki neutraalse hinnangu, püüdis rääkida, et isegi nii on võimalik Nõukogude Liiduga läbi saada. Ka Soomes olid mitmesugused meeleolud.

Ma arvan, et kui Nõukogude armees oleks olnud oma Napoleon, siis oleks võinud see asi väga veriselt lõppeda.

Dmitri JazovFOTO: Reuters/ScanPix

Kas Nõukogude Liidu relvajõududel polnud selget juhti, kes oleks andnud käsu?

Sõjaväe juhtkond oli pärit sõjaajast või sõjajärgsest perioodist, suhteliselt kõrges vanuses. Ma olen palju kohtunud [Nõukogude Liidu kaitseministri Dmitri] Jazoviga, meil oli küsimus, et Eesti poisid saaksid Eestis aega teenida. Tavaliselt viis ta jutu sellele, kuidas ta Haapsalus abiellus, see ei olnud eesti naine, aga tal olid Eestist ilusad mälestused. See muutus traditsiooniliseks, iga kohtumise põhiteema. Ma püüdsin toetada, et saaks oma jutu ära rääkida. On selge, et need ei olnud mehed, kes suudaks putši korraldada. Jumal tänatud, meie jaoks. Venemaa jaoks ka.

Putši ebaõnnestumine oli Boriss Jeltsini ja Vene demokraatia suur võit. Miks Vene demokraatia võit nii üürikeseks jäi?

Andrei KozõrevFOTO: Wikipedia

Venemaal on oma huvid, ta ei tahtnud elada Ameerika huvide järgi. Ma arvan, et ma olen mingil ajal kõige rohkem Valges Majas käinud Eesti peaminister. Nad ka ei teadnud, mida peale hakata Gorbatšovi pärandiga. Nad arvasid, et nad suudavad Venemaa lagundada pisikesteks tükkideks, siis võtta Venemaa maavarad üle. Ma ei tea, kas nii mõeldi, aga sihib sinnapoole. Nad tegid Venemaaga selle vea, et ei arvestanud, et Venemaal on oma huvid.

Väga palju on irvitatud [Venemaa välisministri Andrei] Kozõrevi üle, kes mingil kohtumisel ekspresident Richard Nixoniga olevat Nixoni küsimusele: «Kuidas te edasi arenete?» vastanud «Kuidas teie soovite?»

Venemaa sai aru, et teda püütakse suruda sellesse rolli ning muidugi püüdis teisiti käituda.

Nüüd on tulemuseks uus külm sõda. Praegu veel mitte. See on meediasõda, aga see ei ole külm sõda, nagu oli 1950. aastatel. See pole Ungari ega isegi Tšehhi versioon külmast sõjast. Veel mitte, vaatame, kuidas edasi läheb.

20. augusti pärastlõunal 1991 kutsus Rahvarinne inimesi Vabaduse väljakule. Olete kirjutanud, et pidasite kõnet ja hoidsite samal ajal pilku hotell Palace'i nurgal Pärnu maanteel – kartsite, et Tondilt tulevad tankid.

Hommikupoolikul oli meil Arnold Rüütli juures kohtumine kindral Fjodor Melnitšukiga, kes oli Tallinnas putšistide pealik. Ta teatas, et mingeid rahvakogunemisi tulla ei tohi. Olin valmis selleks, et väljakule tuleb sadakond inimest, sest oli teada, et tegeleme keelatud asjaga. Rahvas tuli kokku. See oleks võinud halvasti lõppeda, aga meil oli õnne.

Arvestasime, et Moskvas ei oldud Jeltsinist jagu saadud, see andis meile aega. Eeldasin, et meile enne kallale ei tulda, kui Moskvas on asjad ühel pool. Teine asi: meie saadikud Toompeal olid muutunud julgemaks.

Mina leian, et see, et esimesel päeval ei tehtud iseseisvuse taastamise otsust, näitab, et nähtavasti nii mõnedki inimesed tahtsid oodata, mis edasi saab. Ma täitsa mõistan, oligi selline aeg. Ma mõistsin ka Rootsi välisministrit, kes kutsus mind Rootsi jääma.

Rahvarinde miiting augustiputši ajal, kus nõuti Eesti iseseisvuse väljakuulutamist.FOTO: Harald Leppikson/filmiarhiiv

Üks suur spekulatsioon, kui putšiste, Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteed oleks saatnud edu. Kellest oleks saanud Eesti asehaldur või kuberner?

Selliseid spekulatsioone on tõesti tehtud, aga ma arvan, et see on üsna loll jutt, sest ma ei usu, et nad jõudsid oma mõtlemisega nii kaugele. Nende probleemid olid Moskvas ja Foroses.

Krimmis Foroses istus koduarestis Gorbatšov.

Ja [Moskva-lähedases valitsusresidentsis] Arhangelskojes istus arestis Jeltsin oma meeskonnaga. Ma ei usu, et nad Baltimaade peale üldse jõudsid mõelda. Nad olid korra katsetanud jaanuaris 1991 Vilniuses, aga seal ei läinud õnneks. Nüüd nad alustasid teisest otsast, Moskvast.

Raamatus «Peaminister» mõtisklete, et ülemnõukogu 20. augusti otsusest Eesti iseseisvuse taastamise kohta saavad alguse sundüürnike probleem, muukeelse elanikkonna probleem, ka see, et kodueestlaste – kes olid Eestit siin ja Siberis alles hoidnud –positsioon ühiskonnas nõrgenes. Arvate te praegu sama?

Sellest te saate kõige paremat informatsiooni Kadri Simsoni [Must] raamatust «Iseseisvuspäeva sünd», lugege seda. Ma mõtlen enam-vähem samamoodi.

«Peaministrist» jääb mulje, et teil oli lootus, et Eesti on võimalik Nõukogude Liidu käest välja rääkida.

See oli meie lootus, mida muud meil loota oli. Ega me ju ometi keegi ei mõelnud tõsiselt, et võtame püssid, läheme metsa ja hakkame võitlema nagu 1944. aastal. Muidugi me lootsime läbi rääkida. Minu jaoks võib-olla peaaegu sama tähtis päev nagu 20. august on 6. september.

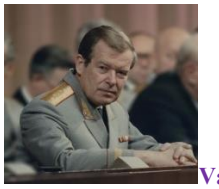
Vadim BakatinFOTO: Olga Kuzitšina / Wikipedia

Kui Gorbatšov ja Nõukogude Liit nõustusid tunnustama Eesti iseseisvust.

Moskvas oli riiginõukogu istung, kus olid Gorbatšov, Jeltsin, [Armeenia ülemnõukogu esimees Levon] Ter-Petrosjan, [KGB juht Vadim] Bakatin, kogu Nõukogude Liidu juhtkond. Tol hommikul küsisin Jeltsini käest, kas Gorbatšov tunnustab Eesti iseseisvust. Island ja Taani olid meid tunnustanud, aga nemad olid väikesed. Oli näha, et suured riigid hakkavad meid tunnustama ainult siis, kui seda teeb Nõukogude Liit. Toona ei aimanud veel keegi, et mõni kuu hiljem on Nõukogude Liiduga üks-null.

Jeltsin vastas mulle bassihäälega, et tema ka ei tea, kas Gorbatšov tunnustab või mitte. Aga, kui ta seda ei tee, siis ta häbistab ennast kogu maailma ees.

Putš algas 19. augustil. Samal päeval oleks Gorbatšovi eestvedamisel pidanud allkirjastatama liiduleping. Mida ta sellega saavutada tahtis? Balti riigid ja Ukraina selles osaleda ei kavatsenud.

Me ei pidanud isegi läbirääkimisi sel teemal. Me pidasime läbirääkimisi iseseisvuse teemal ja konkreetsetes majandusasjades. Gorbatšov tahtis hoida koos seda osa Nõukogude Liidust, mida tal veel õnnestub. Slaavi riigid, Kesk-Aasia, ilmselt osa Taga-Kaukaasiast. Aga seal oli Gruusiaga juba väga keeruline, nad tahtsid samuti iseseisvust nagu Ukraina ja meie. Meie iseseisvuse tunnustamise suhtes oli üks kriitilisemaid Ter-Petrosjan, kes ütles, et kui me Balti riikide iseseisvust tunnustame, siis tuleb teha sama Kaukaasia riikidega.

Gorbatšovi põhiküsimus oli venelaste saatus Eestis. Ma arvan, talle mõjus, kui rääkisin, et meil on äsja toimunud vene demokraatide kongress. Seal võtsid venelased seisukoha toetada Eesti iseseisvumist. Sellega võtsin talt olulise argumendi ära, üle 100 000 inimese hääletas meiega samamoodi, kui meil oli iseseisvusreferendum.

Ometi oli ka neid, kes istusid kohvrite otsas ja sõitsid esimesel võimalusel Venemaale.

Muidugi, imelik, kui ei oleks olnud.

Kui 15. mai 1990 oli intrite mäsu Toompeal, ma hindaks, seal oli 5000 inimest. Väljak oli täis. Andke andeks, tollasest venelaste massist polnud see üldse palju. Ma tõlgendasin seda nii, et meil on võimalik koos elada.

Interrinde ebaõnnestunud katse rünnata Toompea lossi. Mihhail Lõssenko lossi õuel kõnet pidamas.FOTO: Tiit Veermäe

2007. a aprill, pronkssõdur. Lõhe ühiskonnas polnud kuhugi kadunud.

Me ise tekitasime selle lõhe. Ma olin sel ajal Tallinna linnapea ja arvan, et poleks olnud vaja öösel pronkssõdurit minema vedada ja tekitada skandaal, mis polnud ainult Eesti-sisene. Seda kõike oleks saanud teha kokkuleppel.

Volikogu esimees Toomas Vitsut pidas ju läbirääkimisi ja seal käis ka toonane kaitseminister Jaak Aaviksoo, kes teatas, et enne 9. maid ei juhtu mitte midagi. Ta valetas.

See lõhe on praegu ka olemas: kui vaatame, kus on kõige vähem vaktsineerituid, siis on esiplaanil valdavalt venekeelse elanikkonnaga Maardu, aga ka Lasnamäe ja Ida-Virumaa. Miks see on nii?

Kui te vaatate inimesi, kes käivad Toompeal protestimas, siis põhiliselt on need eestlased. Eestlaste hulgas on küllalt palju neid, kes põhimõtteliselt ei taha lasta end vaktsineerida. Ministreid isegi, niipalju kui mina tean, rohkem kui üks.

Anneli Ott ei ole ainuke? Kõrgemas Eesti juhtkonnas ei ole ta ainus. Mina laseksin Sputniku vaktsiini rahulikult sisse tuua, kui 60 riiki maailmas seda tarvitavad, siis ma käsitlen seda poliitilise probleemina. Ma jälgin Vene ja Lääne-Euroopa kanaleid ja minu arvates selle asjaga venitatakse, ärihuvid.

Venelased ootavad, et Sputnik lastakse sisse tuua, nad loodavad nii kaua vastu pidada ja mõned ehk peavad ka. Varem või hiljem Euroopa Liit annab loa, aga minu arvates oodatakse nii kaua, kuni turg on hõivatud või suur osa turust hõivatud.

Teie hääl on Eesti venekeelses kogukonnas olnud mõjukas. Kas teie poole on pöördutud, et Anne Veski on meil reklaamis, Edgar Savisaar, tulge oma näoga ja osalege klipis, mida mängitakse Lasnamäe linnaosa bussides?

Mina olen Pfizeriga vaktsineeritud, mul ei olnud mingeid kõrvalnähte. Aga sellel tüdrukul, kes siin meie ümber sebib, tema on noor ja ta vajus mõneks päevaks päris ära.

Kas teie poole on pöördutud, et osaleksite vaktsineerima kutsuvas klipis?

Minu poole pole keegi pöördunud ja ma ei ole Gorbatšov, kes tegi hamburgerile reklaami. Ma ei tea, kas ma peale poliitiliste reklaamide olen kunagi mingites reklaamides esinenud, aga mind ei ole kutsutud ka.

1992. a juunis oli põhiseadusreferendum, sügisel olid riigikogu valimised. Võib vist öelda, et iseseisvuse taastanud Eesti esimene põhiseadusjärgne peaminister oli Mart Laar.

Mõned Eesti ajakirjanikud räägivad, et Mart Laar on üldse ainus peaminister, kes on Eestis olnud.

Edgar Savisaar oli üleminekuaja peaminister või kuidas te seda defineerite?

Mina defineerin: peaminister. Kas ülemineku või allamineku aja, aga valitsuse juht, see on peamine.

Miks teil ei õnnestunud teist korda peaministriks saada?

Ma olin oma töö ära teinud.

See ambitsioon teil ju ometi oli?

Miks ma ei jäänud 1992. aasta jaanuaris peaministriks? Keegi ei võtnud mind maha, ma võitsin umbusaldushääletuse, aga me olime teinud seda, mida me lubasime valitsusse tulles. Lubasime, et kui me ei saavuta Eesti iseseisvumist, siis läheme ametist ära. Pärast osa meist läks ametisse, kus nad olid enne poliitikuks saamist, Heinz Valk või Enn Põldroos või Jüri Raidla.

Osa meist läks tõepoolest poliitikasse, nagu Marju Lauristin või Liia Hänni. Osa oli vahepeal, nagu mina.

Ma olen öelnud, et mina ei ole päriselt poliitik, olen sattunud poliitikasse, aga ma ei pea end päriselt poliitikuks. Kes on poliitik? Poliitik tahab end igal õhtul televiisorist näidata, eputada natuke, tahab oma toolijalgu kaitsta, püüab konkurendi toolijalgu alt ära saagida. See ei ole üldse põnev amet. Jah, ma olen poliitikas osalenud, kui me tulime poliitikasse, me tulime missiooni kandma, Eesti iseseisvuse pärast.

1988. aastal Rahvarinde alguspäevil olite teie ja Marju Lauristin tandem, kes teineteist toetas. Kas vastab tõele, et pärast tuliseid 1991. aasta augustipäevi ei ole te Marju Lauristiniga vahetanud ühtki sõna? Mitte päris. Kindlasti me oleme sattunud rääkima, aga mitte põhjalikult. Tema on Tartus, mina olen siin Hundisilmal.

Mina jäin tegelema Keskerakonnaga, kunagi algul kutsus ta mind sotsiaaldemokraatlikusse parteisse, kui nad seda parteid lõid [1990. aasta septembris]. Mulle tundus see kuidagi veidra ideena. Ma ei alavääristа seda, aga Lauristin oleks pidanud tegelema rohkem sotsiaaldemokraatliku parteiga ja selle üles ehitama, nii nagu ta tol ajal unistas.

Ma ei kujutanud end ette sotsiaaldemokraatlikus parteis, kuigi ma aktsepteerin selle partei ideid. Ma arvan, et see Keskerakond, mida püüdsin Eestis luua, sel on rohkem vasakpoolseid jooni kui parempoolseid.

Rahvarinde korraldatud NLKP XIX konverentsi delegaatide kohtumine rahvaga Lauluväljakul 17. juunil 1988. Savisaar ja Lauristin teevad veel koostööd. Vasakult: Edgar Savisaar, Indrek Toome, Enn-Arno Sillari, Läti saadik Prunskiene, Marju Lauristin, Hagi Šein.FOTO: Kalju Suur/filmiarhiiv

Võiks vist öelda, et Keskerakonna ühisosa sotsiaaldemokraatidega võib olla suurem kui Reformierakonnaga, kellega te kuulute europarlamendis ühte fraktsiooni.

Me oleme Reformierakonnaga mitu korda koos teinud valitsust. Neis asjades on küsimus isiklikes kontaktides. Sel suvel käisin Saaremaa ooperipäevadel, kellega ma seal kõige rohkem rääkisin? Muidugi Siim Kallasega. Noor Kaja Kallas tantsis kunagi ühes minu valimiskampaanias oma tantsurühmaga. Ma olen Kallastega lähene ja mõne teisega ei ole, nagu ikka inimestega.

Lugesin paar päeva tagasi Lydia Koidula elulugu, mille on kirjutanud Malle Salupere. Mind hämmastas, kui palju tolleaegsed lähenemised ja kaugenemised meenutavad praeguseid aegu.

Mainisite kaugenemisi; kas teil on ette tulnud kaugenemisi, millest teil on siiralt kahju?

Lähenemisi on olnud vähem, kui oleksin tahtnud. Kui ei läheneta, siis ei saa ka kaugeneda. Ma lähenen inimesele väga aegamööda ja ettevaatlikult, ma tahan enne aru saada, mida üks või teine endast kujutab.

Peaminister Edgar Savisaar mõtleb ülemnõukogu istungil 20. augustil 1991.FOTO: Tiit Veermäe/filmiarhiiv

Rahvusringhääling on korraldanud hääletuse, kes on olnud iseseisvuse taastanud Eesti mõjukaim peaminister. Mida teie arvate?

Ma loodan, et kõige mõjukam on veel tulemata. Kindlasti paneksin tähtsale kohale Tiit Vähi. Kindlasti oli Siim Kallas olulises rollis. Ma olen muide Kaja Kallasest paremal arvamusel kui Eesti ajakirjandus. Küll tast saab asja. Liiga palju kirjutatakse sellest, kui nõrk ta on, justkui me oleks komistanud tema ametisse panekuga.

Mida ta peaks muutma? Kui tahaksin seda öelda – kohtun temaga järgmisel nädalal mitmel korral –, siis ütlen talle. Aga mul ei ole see plaanis. Ma ei taha kelleski muutusi esile kutsuda, inimesed muutuvad, kui nad ise on selleks küpsed.

Iseseisvuse taastamisest ei läinud väga palju aega, kui sotsiaalteadlased märkisid, et Eesti liigub eri kiirustel, on tekkinud esimene ja teine Eesti. Kuidas seda oleks saanud vältida?

Kui te peate silmas, et Eestis on väga palju vaeseid ja rahulolematus on palju suurem, kui välja paistab, siis mina püüdsin seda vältida Tallinnas nii palju kui võimalik. Ma olen päris uhke, et see kümmekond aastat, mil ma olin Tallinnas võimul, linnavalitsuse reiting kasvas, mitte ei kahanenud. Mida kauem me olime võimul, seda paremini meist arvati.

Kellest sügisel president saab? Mis te ise arvate?

Mina küsin teilt. Te võite küsida, aga ega ma ei pea sellepärast vastama.

Miks Keskerakonnale Kersti Kaljulaid ei meeldi? Ei tea. Ma ei ole keskerakondlastega seda teemat arutanud. Mina pean Kaljulaidi täiesti vastuvõetavaks kandidaadiks, miks ka mitte. Ma arvan, et sel ajal oli Keskerakonnal veel oma kandidaat Jüri Ratase näol, ilmselt nüüd on nende käed rohkem vabad.

Mis nõu te annaksite Jüri Ratasele, kes näib justkui olevat presidendiotsingute juhtfiguur? Teate, ma võin teile öelda, nende samade toolide peal oleme nii palju istunud. Kallasega, isegi Mailis Repsiga. Arutanud seda presidendiküsimust. Ma võin teile öelda, et Ratas ei ole selles küsimuses minu käest nõu küsinud. Minu meelest ta ei ole üldse minu käest nõu küsinud, kuigi ta on siin mõnikord käinud.

Sel suvel ka? Nojah, ta ise ütleb, et mai lõpus, aga siis ta helistas mulle sünnipäeva puhul. Minu meelest me viimati kohtusime temaga kas möödunud aasta lõpul või selle aasta algul, siis ta oli peaminister ja tal ei olnud vähimatki plaani, et ta kavatseks peaministri kohalt ära minna.

Oot, mulle jäi praegu mulje, et Jüri Ratas ei astunudki ametist tagasi Keskerakonna taas kord avalikuks tulnud hämarate rahastamisskeemide tõttu. Ah, minge nüüd! Millisel parteil ei ole olnud ebameeldivaid lugusid seoses rahastamisega! Ma arvan, et eesmärk oli EKREst lahti saada, seda ka saavutati. Kuidas edasi läheb Keskil ja Reformil? Kumbki neist ei ole väga tugev praegu. Nad võivad teha ka käike, mis ei tundu loogilised ja võivad meid üllatada, vaatame.

EKRE haukab Keskerakonna valijaid. Mitte ainult, ta haukas pikka aega Isamaa valijaid, haukas kõik ära peaaegu.

Neid ei olnudki väga palju. Ikka rohkem kui praegu. EKRE haukab suuri suutäisi. Kui te vaatate reitinguid, siis need on kasvutendentsis. See, et EKRE läheb ka Reformist ette ja osutub valimiste võitjaks... Teate, ma ei kujuta seda hästi ette, aga see on võimalik.

Edgar Savisaar lapsed on mul korralikult paika pandud. **Anu Viita-Neuhaus**. 22. august 2021

Endise peaministri Edgar Savisaare neljast lapsest ainult üks on jäänud elama ja töötama Eestisse. Kui sageli Savisaar laste ja lastelastega kohtub, mida arvab poliitikas toimunud põlvkonnavahetusest, kuidas sattus 26 aastat tagasi elama Hundisilmale ja kas ta mõtleb ka sügisel osaleda Lääne-Virumaal kohalikel valimistel – need on vaid mõned teemad, millest Lääne-Virumaa Uudised Savisaarega pikemas intervjuus vestles.

Hundisilmal linnud laulavad, suur ja uhke hundikoer laseb väravast tulla, kui peremees lubab. Edgar Savisaar pole üksinda, blond kaunis naine seisab mehe kõrval ja võõrustab külalisi. Edgar Savisaarega tegid intervjuu Lääne-Virumaa uudised.

Kuidas endisel peaministril läheb? Savisaar pöördub äsja Kätliniks nimetanud naise poole ja lubab daamil vastata. "Ma arvan, et meil läheb hästi," ütles Kätlin. Daam läheb seejärel veidi kaugemale päikest püüdma, see on sel päeval tema ainuke vastus. Kätlin on teie abiline, küsin Savisaarelt. "No jaa, Kätlin on minu juures," vastab ta. Edgar Savisaar seilab mind läbi, ta vaatab otse silma sisse. Mitu korda. Ei

ütle midagi. Varsti teeb ettepaneku. "Olen pärit maleva põlvkonnast ja tol ajal rääkisid kõik omavahel sina. Eriti sellises vanuses nagu sina oled," ütleb Savisaar.

Edgar Savisaar oli minu vanuses juba peaminister olnud mõned aastad. Eesti iseseisvuse taastamise ajal olin 14-aastane tüdrukutirts, Edgar Savisaar 41-aastane mees. Luba on antud sinale, aga ikka räägime teie. Savisaar on isalikult leebe ja õpetlik, et järgmisel hetkel salvata nii, nagu ainult kaksikute tähtkujus inimene seda oskab. Meie sünnipäevadel on paaripäevane vahe.

Siiski, Edgar, lubage. Kuidas te ise ennast tunnete?

Kas ma saan öelda midagi muud, kui ütles Kätlin? Kui hästi läheb, peab ka tervis hea olema. Tegelikult, jalg pole kasvama hakanud. Eestis on selline seadus, et iga viie aasta järel tuleb raporteerida sotsiaalkindlustusametile, kuidas seis on jalaga. Nad ootavad, et mul jalg hakkab kasvama, aga ei ole seni seda juhtunud.

Kuus aastat tagasi sattusite kopsupõletiku sümptomitega haiglasse, teil tekkis veremürgitus ja väikese kriimustuse kaudu kudedesse tunginud lihasööjabakteri tõrjumiseks tuli amputeerida jalg. Jäite ellu, aga igal juhul oli see löök.

Olete enda sees rahu sõlminud? Ma olen olnud kogu aeg rahulik. Ma leppisin sellega. Olukord on niisugune, nagu ta on. Mis nõu annate inimestele, keda karmid saatuselöögid tabavad? Kuidas saatusehoope taluda?

Psühholoogid oskavad seda paremini seletada. Üldiselt on nii: tuleb muuta seda, mida on võimalik muuta, leppida sellega, mida pole võimalik muuta. Kes seda ütles? Minu meelest üks Kennedytest. Õieti ütles.

See on võib-olla traditsiooniline vastus, aga see on, jah ,niimoodi. Mis minul siis ikka on teistmoodi.

Oleme ühel nõul, et inimene õpib, kuniks elab. Mida viimati taipasite? Seda, et niidetud muru on alati parem kui metsikult kasvav ja vohav muru. Nii? See on ilusam.

Luba, ma räägin sulle. Siin on tohutu begooniaväli. Kui Hundisilmal hakkasid kevadel õitsema esimesed lilled, tegin sotsiaalmeediasse pilte. Siis tuli imeilus sirelite aeg, jasmiinid, roosid. Need lõhnavad nii hästi. Siin on igal ajal ilus. Mulle meeldivad taimed.

Tulin siia Hundisilmale, et mõista taimede elu ja koeri. Mul on alati olnud kaks Saksa lambakoera, mulle sobib see tõug. Nii on ka läinud, ma olen õppinud loodust tundma ja koeri armastama.

Hundisilma talu, kas te olete siin ka päriselt näinud hunti ja kuulnud võsavillemi ulgu?

Jah. Hunti olen palju kuulnud, aga kohtunud ei ole. Mitmed minu sõbrad on siin näinud mitu korda karu. Loomade poolest oleme rikkad. Haljala vallalehes oli juttu sellest, kuidas nähti suurt hundikarja.

Kui mina siia tulin, 26 aastat tagasi, oli hästi lumine talv. Ühel öösel koerad haukusid ja ma läksin jalutama ja siis kuulsin huntide ulgumist. Hundisilma asub Lahemaa rahvuspargis, siin on loomi palju. Ilvesed ja põdrad. Ükskord jälle, koerad klähvisid ja ma tulin välja, et vaadata, kes mind külastab. Põder oli tõstnud oma pea üle aia ja vaatas mulle otsa. Koerad istusid teisel pool väravat ja haukusid tema peale.

Hundisilma on ligi 30 aastat olnud teie kodu. See on hoitud paik, olete öelnud, et tahate alati siia Lahemaa rahvuspargi metsade keskele tagasi tulla. **Kuidas Lahemaa paksus kuusikus viltuvajunud tallu jõudsite?** Mul on Lääne-Virumaaga oma side. Pean Rakverest, mul on seal olnud palju sõpru. Aga miks ma tulin Rakvere külje alla elama? Siin elas kunagi üks metsavaht ja kui ta suri, siis tema naine ja tütar panid selle elamise müüki ja kolisid Tallinnasse. Minu vana sõber Lembit Kaljuvee (Lääne-Viru esimene maavanem, poliitik ja ettevõtja – toim) soovitas. Ta ütles, et läheme ja vaatame seda talu. Siis me tulime.

Põhjus oli ka selles, et ma olin siit rahvasaadik, tollal moodustus Virumaa valimisringkond nii Ida- kui ka Lääne-Virumaast. Kui nad enam koos ei olnud, mõtlesin, et pean minema kandideerima Tallinnasse.

Ma ei ole seda veel Siret Kotkale (Keskerakonna Lääne-Virumaa piirkonna juht – toim) öelnud, aga minu võimalus tulla kandideerima Lääne-Virumaale ei ole olematu.

Tõesti? Te kavatsete kohalike omavalitsuste valimistel kandideerida Lääne-Virumaal?

Miks mitte. Ma arvan, et see oleks hea valik. Sagadi, Palmse, Võsu, Käsmu mul on siin palju armsaid kohti. Hundisilma kõige rohkem. Teha oleks palju.

Kuidas Teie päevad siin Hundisilmal mööduvad? Kuidas kunagi. Mul käib palju külalisi, vanu sõpru. Täna õhtul tuleb mu lapselaps Riin koos oma sõbrantsidega. Ma ei saanud tema gümnaasiumi lõpetamisele minna ja kindlasti räägime sellest ja nende asjadest.

Siis on õhtu käes. Kui te arvate, et ma siin üksinda olen, siis see pole kindlasti niimoodi.

Mul käis mais, sünnipäeval rohkem kui sada inimest, kedagi polnud kutsutud. See teeb head meelt, et mind pole unustatud ja mina pole ka kedagi unustanud. Ma ei ole seda veel Siret Kotkale öelnud, aga minu võimalus tulla kandideerima Lääne-Virumaale ei ole olematu.

Teil on neli lapselast ja neli last. Teie poeg Erki Savisaar on neist ainus, kes elab Eestis.

Tõsi, minu lastest, kõige vanem poeg Erki elab Eestis ja on tähtis riigikogulane. Ta ehitab Vormsi saarel oma maja. Tütar Maria elab Keenias Nairobis. Ta töötab Euroopa Liidu saatkonnas, enne seda oli ta kolm aastat Pakistanis. Mõtlesin küll, et ütlen talle, et tüdruk ära mine sinna, naistel on seal ikka päris ohtlik. Aga siis mõtlesin, et kui oleksin olnud tema vanuses, siis ma võib-olla oleksin ise ka tahtnud minna. Maria on teaduste doktor. Niisamuti nagu Rosina, aga tema on geneetik ja Lissaboni ülikoolis. Poeg Edgar on Amsterdamis ühes suuremas Hollandi pangas. Lapsed on mul korralikult paika pandud. Nad käivad aeg ajalt Eestis. Nad on lubanud, et kui vähegi õnnestub, tulevad nüüd, augustis. Teie poeg Erki on parlamendis, Siim Kallase tütar Kaja peaminister. **Mida arvate põlvkonnavahetusest poliitikas?**

Neil on valikuvõimalused suuremad, kui olid meil. Ma arvan, et mu tütar Maria võiks olla ka peaminister, aga ta pole sellest huvitatud. Temal on teised asjad, ta on diplomaat.

Minu ajal oli valitsusjuht olla üsna keeruline: Toompead piirati, tankid, augustiputš. Kui ma sellele ajale mõtlen, tulevad külmavärinad. Praegu on peaminister olla lihtne. Nõus, koroonaviirus on veidi keerulisemaks riigijuhtimise teinud, aga vaatame, mis saab edasi. **Mis nõu annaksite Kaja Kallasele, kui ta seda endise peaministri käest küsiks?** (Mõtleb pikalt) Ma ootan ära, kuni ta küsib. See võib juhtuda, muidugi. (Elavneb) Kas tead, et Kaja Kallas on kunagi osalenud minu valimiskampaanias? See oli nii, et ta tantsis Sõlekeses rahvatantsu ja nad olid reklaamklipis, Kaja oli ka nende seas. Oleme poliitikutena kohtunud, üks kord ka Brüsselis ja ta jättis mulle päris aruka mulje. Need, kes teda väga ründavad, minu meelest, lõhnab see poliitilise käitumisviisi järele. Praegu on peaminister olla lihtne.

Marju Lauristiniga ilmselt vestlesite aastaid tagasi, aga Siim Kallasega? Kui tihti te tollaste võitluskaaslastega räägite? (Mõtleb) Ta käis siin viimati möödunud suvel, siis rääkisime. Kas me rääkisime poliitikast? Vestlesime kõigest – elust ja inimestest. Ka sellest, kuidas keegi hakkama saab. Mida iganes, teemasid on piisavalt.

Äripäevas ütles ettevõtja, elupõline piimatööstur Tiit Kõuhkna, et teie käitusite temaga kõige räigemalt. Omal ajal oli teie laias sõpruskonnas hea hulk ettevõtjaid. Kui paljud neist on teiega jäänud ja kui tihti nendega räägite? Sel nädalal peaks tulema Urmas Sõõrumaa ja ka Toomas Annus. Ma ei ole üksinda. Pole vaja muretseda, mul on nendega palju asju rääkida. Loomulikult, see on meie asi, millest. Olen küllaltki privaatset elu harrastanud ja pean seda õigeks.

Kuidas teile endale tundub, on teid elus palju reedetud? Näita mulle ühte inimest, keda pole reedetud. Need on siis ikka väga tühjad inimesed.

Teie puhul räägitakse alati daamidest... (Küsib vahele) Miks siis? Sellepärast, et olete naiste jaoks ilmselt karismaatiline mees...

Karisma maksab meeste puhul sama palju nagu naiste puhul. See tähendab seda, et kui sind armastavad naised, siis armastavad sind ka mehed. Usu mind. Sa koged seda ka kunagi ise. Mulle tundub, et naised on targemad kui mehed. Olen elus seda kogenud. Oma koduleheküljel ma seda teemat ka käsitlen ühel päeval.

Kelle arvamus on teile oluline? Iga inimese arvamus. Kuulan inimesi väga tähelepanelikult, loomulikult on neil erinevad arvamused ja alati on võimalus valida, kas arvestada nendega või mitte. Ma pole osanud alati parimat valikut teha, aga ma olen püüdnud. Valikuga on niimoodi, et kunagi avastad, et ei läinudki õigesti, aga on olnud ka vastupidi.

Rääkides valikutest - kui palju te päevapoliitikat jälgite? (Kiiresti) Teen seda, aga ei kommenteeri.

Ütlesite ennist, et teie võimalus tulla kandideerima Lääne-Virumaale ei ole olematu. (Noogutab)

Eesti Päevalehe ja Delfi peatoimetaja Urmo Soonvald leidis, et presidendivalimiste ummikseisu arhitekt on Jüri Ratas. Kes saab Eesti presidendiks?

Mulle tundub, et kõige suuremad võimalused on ikkagi praegusel presidendil. See pole halb, me oleme juba harjunud temaga. Tal on sõpru ja vastaseid, nagu igal inimesel. Kas Kersti Kaljulaid on teie hinnangul Eestile parim president? Ei. Parimat pole kunagi olnud, aga võib-olla kunagi tuleb.

Eestil on olnud päris häid presidente**. Mulle meeldis Arnold Rüütel presidendina, sest ta oli eestlaste president. Toomas Hendrik Ilves oli ameeriklaste president, Lennart Meri (paus, valib sõnu pikalt - toim) oli Lääne-Euroopa president, aga võib-olla ka Ameerika president, kes seda teab.**

Kritiseerijad on Kersti Kaljulaidi nimetanud Brüsseli käepikenduseks...

Miks ka mitte. Olen mõned korrad temaga kohtunud, aga kui küsite, kas ma teda väga hästi tunnen, siis kindlasti mitte. Aga mulle tundub nii või teisiti, ta on kindlasti presidendina Toomas Hendrik Ilvesest tugevam president. Ta pole nii puhtalt Ameerika president. Mulle Kersti Kaljulaid meeldib.

Keskerakonnal pole just parimad päevad – Jüri Ratas pole enam peaminister, Mailis Reps kasutas kurjasti ära ministeeriumi raha. Mida te ütleksite praeguses olukorras partei bossile?

Ma ei ole Jüri Ratasega rääkinud, ta käis viimati siin aastavahetuse paiku ja siis oli ta seda meelt, et kõik läheb väga hästi ja tema jätkab peaministrina veel pikka aega. See, et ta hiljem ära räägiti, on tema asi.

EKRE püüab jõuliselt Vene valijaid nagu Keskerakondki.

Väga hea, et keegi ka Vene valijaid püüab. Ma ei tea, kui jõuliselt või mitte, aga neile ei ole ka suuri konkurente selles vallas. Mis puutub Keskerakonda, siis, mina seda konkurentsi ei usu.

Hästi. Yana Toom, Mihhail Kõlvart – nemad on Vene valijate kindlad lemmikud?

Arvan, et Eesti valijate hulgas on küllalt palju neid, kes hääletavad Kõlvarti poolt, ma soovin talle edu. Mis puutub Yana Toomi, siis tema paremad päevad on pigem selja taga. Ta on juba liiga kaua Brüsselis olnud. Teda on juba unustatud.

Ennist nentisite, et kamraadid pole teid unustanud. Kas üldsus on teid unustatud?

(Vaikus) Kindlasti on mind keegi unustanud. Teeb see teid kurvaks? Ei, miks? Ma arvan, et need inimesed olid mind unustanud juba siis, kui ma olin peaminister või majandusminister.

Kolumnist Andrei Hvostov on öelnud, et teie nõrkuseks on see, et **olete liiga tugev ja oma rahvas pole teid armastanud.** Olete ikka tundnud eestlaste armastust? (Niheleb, teravalt) Mind on Eesti ja Vene inimesed armastanud. Mõlemad. Nemad on mind armastanud ja mina neid ka. Kui ma lähen tänavale ja

mõtlen selle peale, et minu eelviimastel valimistel valis minu poolt iga neljas inimene, siis see on kõva sõna. Ma olen sellega väga rahul, see tähendab, et inimesed on rahul. Kui inimesed on sinuga rahul, siis, mida veel tahta. (Paus)

Ma pole kunagi ennast poliitikuks pidanud, maailmas väga poliitikuid ei austata ega armastata. Poliitikud on need, kes mõtlevad ainult sellele, kuidas õhtul televiisoris särada, mina olen seda võrdlemisi harva püüdnud teha, igal juhul harvemini, kui mulle on seda pakutud.

Poliitikud on need, kes tegelevad sellega, et saagida oma konkurendi tooli jalgu ja oma tooli jalgu. Ega see pole poliitiku kohta päris hea omadus. Ma ei pea ennast päriselt poliitikuks. Ma olen poliitikas osalenud ja olnud, aga ma olen ka öelnud, et ma pole poliitikas kogu oma elu.

Poliitik te enda sõnutsi pole. Kes te siis olete?

(Kiiresti) Edgar Savisaar. Inimene, kelle nimi on Edgar Savisaar. Sellest piisab täiesti.

Teie võitluskaaslane Marju Lauristin on teid nimetanud ratsamonumendi meheks. Mis te sellest arvate?

Ma ei tea, ei kujuta ette. Savisaar ja ratsamonument. See võiks olla ikka nendele, kes on sõjas käinud. Aga ma olen nõus, et see aeg, millal meie olime eesliinil, see lõhnas sõja järele, aga õnneks ühtegi inimest ei tapetud. Selles mõttes olen ma väga uhke, et see aeg õnnestus niimoodi läbi elada.

Teil oli mais 71. sünnipäev, millised märksõnad teie elu kirjeldavad?

Mul pole vaja elu kokku võtta. See pole ju läbi. Ma elan. Hästi. Millest te unistate?

(Elavneb) Mul on mitu kohta, kus ma oleksin tahtnud ära käia ja kuhu mul on praegu probleem minna. Ma oleksin tahtnud ära käia Kilimanjaro mägedes, Volgal laevaga sõita. Ma olen maailmas väga palju ringi käinud, aga on veel kohti, kuhu ma tahaksin jõuda. Mind tõmbab mägedesse, mulle lihtsalt meeldib seal.

Jutustage palun kingitusest, mis elu teile on saatnud ja mis on hinge läinud? Iga kingitus on hingeminev. Viimasel sünnipäeval sain palju raamatuid ja pilte. Kadrina koolist tulid kaks poissi ja kinkisid mulle pildi, mille nad olid joonistanud. Ma olen nendega varem kohtunud, aga ma ei tea, mitmendas klassis nad käisid. Pilt oli väga armas.

Teie sõnutsi olete 30 aasta tagused taasiseseisvumise lood kõik ära jutustanud. Öelge, mille järgi peaksime teid mäletama? (Paus) Keegi ei pea mäletama, kes tahab, sel on meeles ja kes ei taha, sellel ei ole. Siin ei saa olla kohustust või minu poolset soovi, et mäletage mind.

Üle 20 aasta tagasi ilmusid teie iseseisvumist ja iseolemist puudutavad mõtted raamatus "Usun Eestisse". Kas see on nii ka praegu? Eestisse usun ma alati. Teate, ma ootan siin Hundisilmal, et begooniad hakkavad õitsema. Loe pikemalt Äripäeva veebist: https://www.aripaev.ee/suur-lugu/2021/08/21/edgar-savisaar-lapsed-on-mul-korralikult-paika-pandud

Tiit Vähi loomulikult on mul Edgar Savisaarest kahju. NSV Liit ei saanud teda kinni panna, aga Eesti riik tahtis seda teha. 05.12.2019

"Kõik Eesti peaministrid on olnud tublid ja teinud oma tööd hästi, aga peaminister number üks on kindlasti olnud Savisaar," ütleb Tiit Vähi. FOTO: RAUNO VOLMAR

Ekspeaminister ja suurärimees Tiit Vähi on kindel, et Edgar Savisaar pole olnud kaugeltki ainus, kelle juhitavat parteid on mitmesuguste skeemide abil rahastatud. Kui kord mälestuste kirjutamiseks peaks minema, siis toob Vähi teistegi patud avalikkuse ette.

"Kõik Eesti peaministrid on olnud tublid ja teinud oma tööd hästi, aga peaminister number üks on kindlasti olnud Savisaar," ütleb Vähi. "Edgari ainus varandus on poliitiline. Hundisilma pole mingi väärtus, ma ei tea, mis selle turuhind on, aga see on väga väike. Tema varandus on poliitika – ja raamatud. Muide, „Peaminister" on väga hea lähiajalookäsitlus."

Mahukas ja reljeefseid ütlemisi tulvil intervjuus tuleb juttu sellest, kuidas Vähi peaministrina oma välisministri **Lennart Meri** lahti laskis, sest see hakkas ennast tundma presidendina. Vähil on värvikaid meenutusi ka oma teistest välisministritest, Toomas Hendrik Ilvesest ja Siim Kallasest.

Kuigi juba üle kahekümne kahe aasta aktiivsest poliitikast eemal, on Vähil ärksaid tähelepanekuid ka tänase poliitika kohta. *Vilja Kiisleri intervjuu Tiit Vähiga ilmub homme LP-s.*

Tiit Vähi praegu käib poliitikas üks juramine. Vilja Kiisler. 06.12.2019

22 ja pool aastat on Tiit Vähi poliitikast eemal olnud ja äri ajanud. Kuid endist peaministrit tunneb hoiakust. Õue pildistama minekust keeldub Tiit Vähi kategooriliselt, aga oma lemmiktooli on ta siiski nõus vahetama sellise vastu, mis fotograafi elu lihtsamaks teeb. FOTO: RAUNO VOLMAR

Tiit Vähi hinnangul tehti tema ajal valitsuses koostööd, aga nüüd saetakse ainult üksteise toolidel jalgu alt. Ekspeaministrist ärimees Tiit Vähi (72) on viimasel ajal avalikust tähelepanust hoidunud. Praeguse poliitika teemadesse ei taha ta vestluses end eriti vedada lasta, aga kui see ikkagi õnnestub, selgub, et ta jälgib poliitikat üsnagi ärksalt. Ilustamata tähelepanekuid sajab hulgi. Kui jutt läheb mineviku peale, ilmneb, et mälu on tal suurepärane – aastaarve ja muid arve-nimesid puistab Vähi nagu käisest.

Te võiksite ju pensionil olla, aga saan aru, et sellest on asi kaugel. Seda ei ole mulle veel keegi ütelnud. Miks ma peaksin pensionil olema? Pensioniaeg alles tuleb, ma ei tea täpselt, millal see kätte jõuab, aga arvan, et sinna läheb veel viis kuni kümme aastat aega.

Tööasjus võib teile endiselt helistada ka kell kaks öösel? Mulle võib helistada, jah, igal ajal. Mul on alati telefon kaasas ja ma vastan alati.

Kui suure osa aega pühendate praegu tööle? Tunnen tööst rõõmu. Võib isegi öelda, et olen töönarkomaan. Mulle meeldib tööd teha. Töötan nagu noor mees, vähemalt viis päeva nädalas ja vähemalt kümme tundi päevas. Aga see ei ole labidaga maakaevamine, see on mõtisklemine, rääkimine, liikumine, konverentsidel käimine, see on töö ja puhkamise segu.

Olete viimasel ajal hoidnud tagaplaanile. Miks? Minu tõekspidamised on suhteliselt kivinenud, olen konservatiivne inimene. Oma põhimõtteid ma ei muuda ja arvan, et avalikkus ei taha neid kuulda. Öeldakse: seda oled sa juba rääkinud.**Kuidas tervis on? Trenni teete endiselt kaks korda nädalas?** Tervis on hea. Suvel püüan paar korda nädalas golfi mängida, talvel käin jõusaalis ja ujun. Kindlasti jälgite ühe silmaga ka poliitikat. Mis on poliitikas muutunud, kui võrrelda sajandi lõpuga, mil olite mitu korda peaminister?

Poliitikast ei taha ma eriti rääkida. Ma ei ole 22 ja pool aastat enam poliitikas. Mul on palju muid tegemisi, pole lihtsalt aega jälgida kõiki poliitilisi sündmusi. Aga nüüdne aeg erineb toonasest totaalselt. 1992. aastal, mil olin peaminister, tehti rahareform ja maksureformid, pandi alus Eesti riigi iseseisvalt hakkamasaamisele. Tollal oli selge siht silme ees ja poliitikud tegid koostööd. Praegu ei näe ma selget sihti ja poliitikud ei tee koostööd. Käib üks juramine, üksteise tooli jalgade saagimine. Küll on hea, et ma 1997. aastal peaministriametist tagasi astusin.

Praegune valitsus sammub kriisist kriisi. Millal võiks üksmeel mureneda?

Valitsuses ei ole kriisi. Kriis on oluliselt laiem – ühiskonnas on kriis ja mitte ainult Eesti ühiskonnas, vaid ka Euroopas, Ameerikas. Valitsuse pärast ma ei erutu. Nemad töötavad edasi. On lubanud töötada neli aastat, kas nad nii kauaks kokku jäävad või mitte, seda ma ei tea.

Enne valimisi arvasite, et valitsuse teeb valimised võitnud Reformierakond. Te eksisite. Kuidas sõnastada muutust, mille on poliitikasse toonud kevadel ametisse saanud valitsus?

Siis arvasin tõesti, et valitsus pannakse kokku Reformierakonna eestvedamisel, sest nad said kõige rohkem hääli. See oleks olnud hea valitsus, aga juhtus teisiti. Seda on varemgi ette tulnud. Kui Koonderakonna ja Maarahva Ühendus (KMÜ) 1995. aastal valimised võitis – ja veelgi suuremalt –, siis prooviti samuti kokku panna nn väikest koalitsiooni ja peaministrikohta pakuti Reformierakonna juhile. See plaan nurjus, kuid pinged jäid.

Olime nagu orkester, kes mängis kõrtsis oma laule – kõrts kakles, aga meid tühjade pudelitega ei pillutud, sest meie muusika oli õige.

Nüüd ei õnnestunud suure häältesaagiga Reformierakonnal valitsust kokku panna, tehti kolme erakonna koalitsioon. Oli see hea või halb? See on vastavuses põhiseadusega ja igati demokraatlik: riigikogus on 101 kohta ja valitsuse moodustas riigikogu enamus.

On kaheldud selles, kas kõik EKRE valitsusse saamisega kaasnenud muudatused on head.

Peab olema arvamuste paljusus. Kui kõik läheb ühtemoodi, peavoolurida pidi, siis see on igav. Ja see ei ole ka õige. EKRE on toonud uusi mõtteid. Ma ei ole EKRE fänn, aga mulle meeldib arvamuste paljusus. Olgem ausad, EKRE poliitikud on võrdlemisi kogenematud. Nad ei ole riigikogus kaua olnud, ammugi valitsuses – kust nad oleksidki saanud kogemusi hankida? Reformierakond oli valitsuses 17 aastat, loomulikult on nad palju kogenumad. Kas nad peaksid ka järgmised 17 aastat valitsuses olema? See ei oleks hea. Keskerakond, EKRE ja Isamaa on üsna erineva maailmavaatega, aga tänu Jüri Ratase meisterlikule oskusele inimestega läbi saada valitsus töötab. Soovin neile edu. **Tiit Vähi tunnistab, et on üsna jäärapäine inimene. Kuulab alati kõigi arvamused ära, aga otsustab ise. Kuigi ärisse on ta kaasanud hulgaliselt pereliikmeid, on ta otsustamisõiguse ikka endale jätnud. FOTO: RAUNO VOLMAR**

Ütlesite, et olete konservatiivne inimene. Mida te selle all silmas peate?

See tähendab kindlat moraali, eetikat, kindlate väärtuste hindamist. Meie peres on mees olnud mees ja naine naine. Olen ühe ja ainsa kaasaga abielus olnud 45 aastat, oleme koos jaganud head ja halba. Meil on lapsed, kolm lapselast, pereväärtusi pean väga tähtsaks. Hindan klassikalisi ühiskondlikke väärtusi. Vasakliberaalne poliitika mind ei eruta.

Tänavu suvel lapselastega Mallorcal FOTO: ERAKOGU

Mis teid tänapäeva ühiskonnas häirib? Paljusid asju dramatiseeritakse üle. Sõjaohuhüsteeria, listeeriahüsteeria. Kõigega tuleb tegeleda ja tegeleda rahulikult. Olen hariduselt insener ja kui inseneril on probleem, võtab ta masina lahti ja püüab probleemi lahendada, mitte ei karju ega löö tantsu katkise masina ümber. Häirib ka mõningane kallutatus ühiskonnas. Arvan, et ajakirjandus ja õigusorganid on kallutatud. See ei tähenda, et president või peaminister helistab ajakirjanikule ja ütleb: tee intervjuu selle või teisega ja tee sellises võtmes. Või et ta helistab peaprokurörile ja kohtunikule ja ütleb, et pane see inimene kinni, või ära seda pane, sest ta on meie pätt. Sellist asja ei ole. Kallutatus tekib sellest, et Eesti ühiskond on väike, kõik tunnevad kõiki ja kõigil on tutvuste ajalugu. Kaader valitakse omade seast. „Meie erakond arvab nii" tähendab ütlejate jaoks rohkem kui põhiseadus. Peale ametlike struktuuride on riigiaparaadis ka mitteformaalsed sõpruskonnad.

Kujundite keeles: on laev ja laeval on kompass. Kui keegi sokutab kompassi alla rauatüki, siis ei näita kompass enam õiget suunda. See ongi peavoolumeedia, mis liigub nii, nagu rauatükk kompassi suunda muudab. Seda tuleb ette ka õigusorganites, näiteks lekib informatsioon pressi ja ajakirjandus mõistab inimese sageli süüdi enne, kui kohus asja arutama hakkab. Ajakirjandus on ju neljas võim.

Kes selle rauatüki sinna meedia kompassi alla sokutas? See tuleneb väikesest ühiskonnast, aga ka koolitusest. Et siis ülikoolist? Ka seda, aga veelgi enam peavoolu järgi tsunftistumisest.

Kuidas seda peavoolu iseloomustada? Te pole ju lumehelbeke, te ju teate. Nõukogude ajal ülistas press kommunismi, nüüd koogutatakse mujale, sageli samade inimeste poole.

Missuguseid ajalehti loete, kust ammutate informatsiooni?

Loen kõiki Eestis ilmuvaid ajalehti, aga ka muid, nt Financial Timesi. Jälgin Vene meediat. Hommikul kohvi kõrvale loen ERR-i uudiseid, mõnikord lippan üle Delfi ja Postimehe portaali ka. Iganädalasel tootmisnõupidamisel käime üle maailma ja kohalikud tähtsamad sündmused. Nendest sündmustest olenevad suuresti äriotsused, sest me ei tooda ju puulusikaid.

Tiit Vähi oma kabinetis Tallinnas, Suur-Karja tänava kontoris FOTO: RAUNO VOLMAR

Koonderakonda, mille liider te olite, pole enam olemas. Vikipeedia arvab, et see oli paremtsentristlik liberaalne partei. Te ise olete öelnud, et Koonderakonna eesmärk oli sotsiaalne turumajandus. Äsja positsioneerisite end konservatiivina. Kuidas me saaksime need määratlused omavahel kokku viia?

Elu ei ole ju ainult must ja valge. Inimlikku konservatiivsust ei ole ilma liberaalse ja sotsiaalse suhtumiseta. Koonderakonna programm tekkis suuresti sellest, et meie Uno Veeringuga (riigiametnik, 1992–1995 riigisekretär – V. K.) õppisime kuus-seitse kuud Saksamaal. Seal lugesime läbi Saksa põhiliste parteide programmid ja vaatasime, mis Koonderakonnale sobib. Me ei kopeerinud midagi, aga võtsime eeskuju. Sai väga hea programm. Sotsiaalne turumajandus tähendas turumajandust sotsiaalse aspektiga: me peame hoolitsema kõigi Eestis elavate inimeste eest. Muide, praktiseerime sotsiaalse turumajanduse ideed Sillamäel – tulge ja vaadake.

Minu liberaalsus seisneb selles, et suhtun neutraalselt sellesse, kui mõned inimesed tegelevad asjadega, mis mulle omased ei ole. Mina ei lähe kellegi teki alla piiluma. Ütlen, et las tegelevad, kuid ärgu seda propageerigu, muidu jõuame oma liberaalsusega varsti Epsteini ja tema sõprade juurde.

Hiljuti nägin filmi sellest, kuidas Hiina sai rikkaks. See rääkis suurest muutusest, mis toimus pärast seda, kui Deng Xiaoping sai kompartei juhiks. Hiina sai rikkaks selle pärast, et liberaliseeris riigi majanduse. Kui Nõukogude Liit oleks olnud majanduslikult liberaalne, arendanud kaubavahetust teiste riikidega, siis ei oleks see kokku kukkunud.

Sünnipäevakingitus, mis otse loomulikult pole valitud juhuslikult. Napoleoni kuju Tiit Vähi töölaual Tallinna kontoris. FOTO: RAUNO VOLMAR

Olen Hiinas käinud palju kordi. Mõned räägivad, et esimese ametliku visiidi Hiinasse tegi Lennart Meri. Tegelikult tegin selle mina 1992. aastal. Peaministrina käisin Hiinas ühe korra, aga kokku olen seal viibinud kümmekond korda. Kui käisin esimest korda, siis oli seal miljon jalgrattameest. Viimasel ajal ma jalgrattaid ei näe. Seal viibides tunned, mida on suur riik võimeline saavutama õige suunamuutusega.

Me ei taha ehk Eestit võrrelda Hiinaga, aga võrdleme Singapuriga. Maa-alalt on Singapur Eestist ju väiksem, aga kui palju laevu sadamas ja lahel! Singapur hakkas arendama majandussuhteid kõigiga: hiinlastega, malaislastega, austraallastega, eurooplastega. Ka jaapanlastega, kuigi Jaapan tegi teise maailmasõja ajal Singapurile palju jõledusi. Aga nad elasid ajaloo üle, hakkasid tegema koostööd ja riik sai väga rikkaks. Sinna, kus varem olid olnud muldonnid, kerkisid pilvelõhkujad. Ma arvan, et Eesti poliitikud ei taha riiki ja rahvast rikkaks teha.

Eestis arutletakse praegu Hiina kapitali ja tehnoloogia üle. Kuidas peaksime Hiina investeeringutesse suhtuma? Eesti ei peaks kõigis asjades olema õhinapõhine. Talupoegliku mõtteviisi kohaselt peaks enne, kui midagi tegema hakata, maha istuma ja mõtlema. Ja vaatama ka seda, kuidas on asju tehtud mujal. Mis puutub Tallinna-Helsingi tunnelisse, siis ma tean, et Hyperloopi on katsetatud California kõrbes. Aga kas meie peame

seda siin katsetama? Kahtlen selles väga. Las keegi teine katsetab, ehitab valmis ja siis teeme siin. Mitte praegu. Praegu ei ole Eestis selle järele vajadust.

Millal viimati Edgar Savisaarega kohtusite?

Kohtun Edgariga regulaarselt, neli kuni kuus korda aastas. Kõik Eesti peaministrid on olnud tublid ja teinud oma tööd hästi, aga peaminister number üks on kindlasti olnud Savisaar. Seda au ei saa keegi temalt ära võtta. Tema ajal sai Eesti iseseisvaks. Midagi säärast ei suuda enam keegi teha – või kui suudaks, siis peaks ju Eesti vahepeal iseseisvuse kaotama. Meie saime Nõukogude Liidust lahti nii, et kedagi ei tapetud, kedagi ei saadetud Siberisse. Loomulikult on mul Edgarist kahju. **Nõukogude Liit ei saanud teda kinni panna, aga vabaks saanud Eesti riik tahtis teda kinni panna.**

Millest Savisaarega viimati rääkisite?

Kaks poliitveterani tuletavad ikka möödunud aega meelde – nii seda, mil olime koos, kui ka seda, mil olime teineteise vastu. Arutame Eesti ühiskonnas toimuvat. Seekord rääkisime ka sellest, et 3. aprillil möödub Edgari – tema ütles: meie – valitsuse moodustamisest 30 aastat. Arutasime ka terviseasja, pärast viimast insulti ei tööta Edgaril hästi parema käe sõrmed. Loomulikult on mul Edgarist kahju. Nõukogude Liit ei saanud teda kinni panna, aga vabaks saanud Eesti riik tahtis teda kinni panna.

Ilmaasjata, süütult?

Seda ma ei lisanud. Ma ei vasta sellele küsimusele, sest ma pole uurinud tema kohtuasja. Milles teda süüdistatigi?

Ta pole enam kohtu all, aga süüdistus esitati korruptsioonis, muu hulgas altkäemaksu võtmises ja keelatud annetuste vastuvõtmises.

Kui ma kunagi pensionile lähen, siis kirjutan arvatavasti mälestusteraamatu või nagu ütleb Trump: võib-olla kirjutan, võib-olla mitte. **Siis kirjutaksin ka sellest, kuidas parteide rahastamine on käinud. Olen kindel, et Edgar pole ainus, kelle juhitavat parteid on mitmesuguste skeemide abil rahastatud. Edgari ainus varandus on poliitiline. Hundisilma pole mingi väärtus, ma ei tea, mis selle turuhind on, aga see on väga väike. Tema varandus on poliitika – ja raamatud. Muide, „Peaminister" on väga hea lähiajalookäsitlus.**

Teie esimest, 1992. aasta valitsust nimetati spetsialistide valitsuseks, tänapäeval öeldaks tehnokraatide valitsus. Oli see tookord teadlik otsus või oli poliitika nii noor, et professionaalseid poliitikuid lihtsalt ei olnud võtta? Aeg oli selline, et iseseisvus oli küll taastatud, aga poes ei olnud leiba. Ilma leivata ei jää kestma ka iseseisvus. Jaanuaris, kui Edgar Savisaar tagasi astus, ei tahtnud keegi peaministriks saada. Siis võeti neli kandidaati: Jüri Raidla, Ülo Uluots, Rein Miller ja Tiit Vähi. Olen kuulnud, et kaks kandidaati olid nn pettekandidaadid, mina ja Raidla olime sisulised. Kuna Raidla on jurist ja oskab hästi rääkida, siis rääkis ta end välja. Mina olen mehaanikainsener, mul seda võimet ei olnud ja nii mul tuli hakata peaministriks.

Tollal käis ühiskonnas samasugune madin nagu praegu. Lubasime, et ei kandideeri sügisel parlamendivalimistel, ja see aitas meid palju, andis meile võimaluse vabalt tegutseda. Olime nagu orkester, kes mängis kõrtsis oma laule – kõrts kakles, aga meid tühjade pudelitega ei pillutud, sest meie muusika oli õige.

Kui võimalik oleks praegu tehnokraatide valitsus?

Ei ole võimalik. 1992. aastal ei tahtnud keegi peaminister olla ja valitsust teha, nüüd tahavad kõik.

Teie valitsuste välisministrid olid väga prominentsed: Siim Kallas, Toomas Hendrik Ilves, Lennart Meri. Meenutage neid, palun.

Kõige võimsam sellest kolmikust oli muidugi Lennart Meri, kelle ma muuseas vallandasin. Meri hakkas välisministri rollis tundma end presidendina, aga kuna mul valitsuses talle presidendi kohta anda ei olnud, siis vabastasin ta välisministri ametist, et ta saaks kandideerida presidendiks. Kui 1992. aasta lõpus otsiti tema kohta välja mingid toimikud, siis pärisid ajalehed minu käest tema mineviku kohta. Vastasin, et niipalju kui ma tean, pole teda võimalik milleski süüdistada. Lennart saigi presidendiks – esimesel korral minu toetuseta, teisel korral suuresti tänu minu toetusele. Isamaa, kelle mees ta oli, oli tema teise ametiaja vastu.

Teine erakordselt prominentne välisminister oli Ilves. Ilves oli tulnud teiselt poolt, ta oli suhelnud teistes ühiskondades, tema inglise keel oli palju parem kui eesti keel. Ta jäigi ameeriklaseks. Eriti eredalt on mul silme

ees see, kuidas Ilves andis Kadrioru lossis oma ametiketi üle Kersti Kaljulaidile – kes on muide ka väga hea president –, istus siis helesinisesse lahtisesse Cadillaci, võttis oma Ieva kaasa ja sõitis minema nagu tõeline ameeriklane.

Siim Kallas oli väga hea välisminister ning KMÜ ja Reformierakonna ministrite koosseis samuti tugev. Siimuga oleme tänapäevani sõbrad, toetasin teda aktiivselt ka presidendivalimistel. Temast oleks saanud hea president ja siis oleks mul kolmas minister presidendiks! Ta tahab ju praegu ka presidendiks saada, võib-olla õnnestub.

Kersti Kaljulaid on kiiduväärt president. Eriti kiidan teda selle eest, et ta julges minna Moskvasse ja kohtuda Putiniga. Me peame Venemaaga kindlasti koostööd tegema.

Tiit Vähi, mitmekordne Eesti peaminister, nüüdne edukas ettevõtja. Äripäeva rikaste edetabelis on ta aasta jooksul küll mõnevõrra langenud, aga majanduslehe analüütikute tööd Vähi ise just ülearu kõrgelt ei hinda. FOTO: RAUNO VOLMAR. Tiit Vähi abikaasa Raine-Lea Vähiga, kellega ta on abielus olnud juba 45 aastat. FOTO: ERAKOGU

Kes siis hiljem need Eesti-Vene suhted nii halvaks ajas, et mõni aasta tagasi pidite pidevalt poliitikuid sõjahirmu õhutamise eest hoiatama? Esimest korda näitasime oma vaenulikkust Venemaa vastu üles rublasid maha parseldades. Teine lollus oli piirileppe preambuli tegemine. Kuulge, leppele, millel on kahe poole allkiri, ei saa üks pool ise veel reservatsioone lisada. Seetõttu pole piirilepingut tänapäevani. Ja kolmas oli pronkssõduri ümberpaigutamine viisil, nagu seda tehti. Need kolm on põhilised. Loomulikult ka peaaegu igapäevane torkimine.

Ikkagi, sõjahüsteeria üleskütmisest hakkasite rääkima paar aastat tagasi. Kelle pihta see käis?

Eks siis keeratud sõjahüsteeriale uued vindid peale, praegu esitavad mõned tipp-poliitikud Venemaale lausa territoriaalseid nõudmisi. Kes siis kellele kallale tahab minna? Kui ma kunagi pensionile lähen, siis kirjutan arvatavasti mälestusteraamatu või nagu ütleb Trump: võib-olla kirjutan, võib-olla mitte.

Minul on sõjahirm. Räägime Hispaania hävitaja väljatulistatud raketist, mis justkui haihtus. Aga see ju ei aurustunud? Ja hiljuti lugesin, et Tallinna kohal lendas tuumapommitaja. Mida kuradit see lendab seal, tuumapommitaja ei ole ju kaitse-, vaid ründerelv? Kas see ei tekita hirmu? Muidugi tekitab, aga kelle poole ma pöördun? Valitsuse poole. Ei ole vaja loota, et naabersuhteid saab arendada kaitse-eelarve mitmekordistamisega, kahuritorude ja roomikutega, nagu pakuvad välja mõned hullud kindralid. Nende mõtteviisiga võib tutvuda Hašeki Švejki-raamatut lugedes. Peame naabriga koostööd tegema.

Mida peaks valitsus tegema, et suhted oleksid paremad? Hakkame suhtlema. Nii, nagu mina suhtlesin ja Kersti Kaljulaid suhtles. Peaminister peaks kohtuma Medvedeviga – Medvedev on ikka inimene, ta ei ole karu. Pole vaja karta, Soome president ja peaminister ei karda.

Euroopa Liidu sanktsioonid Venemaale kehtivad ja suvel neid pikendati. Kas teie hinnangul peaks need tühistama? Need tühistatakse varsti nagunii. Prantsusmaa investeeringud Venemaale on selle aasta jooksul kasvanud kolmandiku võrra. Käin sageli konverentsidel, kus on palju sakslasi, seal räägivad kõik muudkui sellest, kuidas nad Venemaale investeerivad.

Pärast Trumpi võimuletulekut arvasite, et sõjaoht väheneb. Julgeolekuanalüütikud aga räägivad sellest, kuidas Trumpi hoiak liitlassuhetesse halvendab meie julgeolekut. Missugust perspektiivi näete?

Trumpi ajal ei ole siin sõjaks läinud, aga võib-olla mõne teise presidendi ajal oleks juba läinud. Külma sõja vaim on praegu suurem kui kunagi varem. Ainuke vahe, et omal ajal oli külma sõja front meist tuhat kilomeetrit lääne pool, praegu on see Narva jõel. Me ei lahenda seda küsimust relvade ja tapatalguga, peame selle lahendama teisiti.

Millel peaks põhinema Eesti julgeolekugarantii?

Venemaa ei ohusta praegu Eesti julgeolekut. Venemaa ei taha mingil juhul Eestit ja Balti riike vallutada, olen selles täiesti kindel. Soovitan lugeda Peter Conradi raamatut „Kes kaotas Venemaa". See on väga huvitav, käsitleb NSVL-i lagunemist ja muid sellega seotud sündmusi maailmas. Seal räägitakse palju lääne ülbusest, mille asemel võinuks Venemaad positiivselt hõlmata. **Venemaast sai selline Venemaa just lääne ülbuse pärast.**

Olen lugenud ka Rein Müllersoni kirjutisi. Väga huvitav on tema „Uue maailmakorra koidik". Tema arvamus on selline: tänapäeva maailm on mitmepooluseline. Ameerika Ühendriigid, Hiina, Venemaa, Euroopa Liit. Venemaa on tähtis jõukese. Me ei saa enam tagasi ühest keskmest juhitud maailma – ja mitte Venemaa, vaid Hiina pärast. **Tuumasõjata ei muutu maailm selliseks, et seda Washingtonist juhitaks. See ei tule enam tagasi.**

Äripäeva viimases rikaste edetabelis olete 164. kohal. Kui olite viimati esisajas, siis oli teie vara väärtus ÄP hinnangute järgi 27,8 miljonit, viimati 23,3 miljonit eurot. Neli miljonit on kadunud, miks olete vaesemaks jäänud?

Ärge võtke Äripäeva analüütikuid tõsiselt. See, mis seal kirjas on, ei tähenda mitte midagi. Minu jaoks ei ole raha kunagi olnud eesmärk. See on vahend, et asju teha, ehitada, automatiseerida, digiteerida. Kuna olen pärit muldpõrandaga kodust, siis tean, et inimesel ei ole palju vara vaja. Rohkem on inimesel tarvis heatahtlikkust, armastust, perekonda. Suhtun neutraalselt sellesse, kui mõned inimesed tegelevad asjadega, mis mulle omased ei ole. Mina ei lähe kellegi teki alla piiluma.

Miks ei ole te kunagi investeerinud idufirmadesse? Minugi ettevõtted olid kunagi idud, aga nüüd on nad lihtsalt suurteks kõrvitsateks kasvanud. Igaühele oma. Kuid me mõtleme sellele. Peab leidma hea idee, innustunud projektijuhi ja natuke vabu vahendeid. Ning muidugi on vaja stabiilsust riigis. Me arutame seda asja.

Nii et seda küsimust pole, kellele tulevikus oma äri jätta? Jah, ei ole. Silmet Grupp ja Valga Grupp on põhimõtteliselt pereettevõtted, kus omanikud on töösse kaasatud. Mina olen vana känd, mille kõrvale on kasvanud ilus ja tugev võsa. Mõistust on noortel mitu korda rohkem kui minul. Aga ma olen veel piisavalt tugev känd. Osalusi olen jaganud nii, et jäme ots on minu käes. Olen suur demokraat, räägin alati kõigiga läbi ja kuulan arvamused ära, aga lõppotsuse teen ikka ise. Otsustamata pole tarkadest mõtetest kasu, neist on kasu ainult siis, kui need viiakse ellu.

Kuulute põlvkonda, kellele üldjuhul ei meeldi, kui päritakse esimese miljoni järele. Millal teie kroonimiljoni kokku saite? Esimest miljonit ei olnudki, ma sain kohe hulga miljoneid. Või nojah, kui ma peaministrikohalt tagasi astusin, siis asjatasin natuke börsil ja teenisin kroonimiljoni. 1997. aastal panin peaministriameti maha, sõitsin oma oma sõbra Thomas Waldini juurde Coloradosse suusatama. Waldin oli Silmeti osaluse ostnud ja kutsus mind sinna kaasa. Kuna mul midagi muud teha ei olnud, siis nõustusin hakkama nõukogu juhiks. Silmeti väärtus oli alguses null. Aga see müüdi 89 miljoni dollari eest.

„Las koerad hauguvad, karavan läheb ikka edasi" on üks Tiit Vähi lemmikütlemisi. FOTO: RAUNO VOLMAR

See on nende Molycorpi aktsiate väärtus, mis me saime. Kolme kuu jooksul ei tohtinud me neid müüa. Tahtsin oma raha kiirelt kätte saada, aga ei saanud. Kui kolm kuud möödus, siis oli selle aktsiapaki hind märkimisväärselt väiksem. Tegelikult läks viis kuud, enne kui aktsiate eest raha kätte saime – umbes 30 miljonit –, ja kõik selle panime Sillamäel vette. Nüüd on selle raha väärtus muidugi oluliselt kasvanud.

Sillamäe, linn, kus Tiit Vähi on oma sõnul toimima saanud kunagise Koonderakonna programmis olnud sotsiaalse turumajanduse.

Äripäev on arvanud, et teile meeldiks kindlasti, kui Eesti Energia ja VKG teeksid Sillamäele põlevkivi rafineerimise tehase. Tõsi? See on hea projekt. Sellise tehase võiks, jah, teha, sest kui põlevkivi ahjus põletada,

siis nii toodetakse kolm korda rohkem CO_2 kui kuumutades ja rafineerides, st õli tootes. Aga meie ei kaevanda põlevkivi ega tooda põlevkiviõli. Sillamäe sadam on *landlord*-tüüpi sadam, meile kuulub seal 700 hektarit maad, meil on hea infrastruktuur. Meie teeme hea pakkumise, nemad otsustavad. Huvide konflikti vältimiseks me ise sadama territooriumil tehtavates projektides ei osale.

Kas see ettepanek on juba tehtud? Oleme rääkinud, aga kokkuleppeid ei ole. Kui need tulevad, siis informeerime ajakirjandust.

Eesti ühines kliimaneutraalsuse eesmärgiga. Milline on teie seisukoht? Eesti on igas asjas nii õhinapõhine, see pole võib-olla kõige õigem. Minu sõber ja mõttekaaslane Endel Lippmaa oli eriti hea ajuga mees – vähese informatsiooni tingimustes suutis ta vastu võtta õigeid otsuseid. Temaga olen sellest rääkinud ja tema on öelnud, et see on udu. Mul on paar kahtlust. Selle asjaga tegeleb Euroopa Liit. Aga miks ameeriklased CO_2 ei maksusta, samuti hiinlased ja venelased? Hindud ja malaislased? Euroopa CO_2-jalajälg on maailma omast kõigest 9% ja Eesti oma täiesti tühine. Olen kaks aastat Vene sõjaväes ohvitserina teeninud. Kui ülevalt tuli käsk, siis sõdurid täitsid seda, oli see loll või mitte. Nii et ega meiegi pääse, CO_2-heite vähendamine on meie firmadel fookuses.

Kuidas Tiit Vähi kohtus Jegor Gaidariga

Jegor Gaidar, Tiit Vähi FOTO: ALBERT TRUUVÄÄRT

1992. aasta märtsis, kui olin juba paar kuud peaminister olnud, tegin visiidi Moskvasse Jegor Gaidari, tollase peaministri juurde. Välisministeerium andis mulle kaasa suure paki memosid, mida ma teha ei tohi, mida ma pean tegema ja mida võin teha. Lugesin: kuradi igav materjal. Võtsin kodus välja raamatu „Timur ja tema meeskond", mis oli mul lapsepõlves lemmikraamat. Lehitsesin läbi, sõitsin Moskvasse.

Tuleb Jegor ja kutsub tagatuppa kohvi jooma. Küsib, kuidas edasi. Mina räägin, et „Timur ja tema meeskond" oli mu lemmikraamat. Tema: „Oo, aga mina olen Timuri prototüüp ja selle raamatu kirjutas minu vanaisa Arkadi." Mina teadsin seda niigi. Ja ütlesin väga lihtsalt: „Noh, me oleme nüüd kaks iseseisvat riiki, aga naabrid. Peaministritena peame oma riigi asju ajama nii, nagu riigile kasulikum on, aga ei pea tahtma naabrile halba teha. Minu ettepanek on: ärme vihkame, ärme teeme naabrile paha. Jääme normaalseteks naabriteks, kes teevad koostööd."

Kui Jegori hiljem saatkonnas sauna kutsusin, siis ta tuli. Me ei käinud muidugi vihtlemas, võtsime pintsakud ära ja tegime ühe õlle või veini, ei mäleta, äkki koguni pitsi viina. Hiljem käis ta Keila-Joal, kui ta enam peaminister ei olnud, aga mina veel olin. Ma olen väga hästi läbi saanud ka Viktor Tšernomõrdini (Vene valitsusjuht Jeltsini ajal – V. K.) ja Jevgeni Primakoviga (NSVL-i ülemnõukogu liidunõukogu esimees 1990-ndatel, hiljem minister ja duumaliige – V. K.).

President Arnold Rüütel suveräänsusdeklaratsiooni eest ähvardati mind 10...15 aastaga range režiimiga sunnitöölaagris ja asumisele saatmisega. **Kalev Vilgats.** 17. mai 2014

Pärnu Postimees kohtumas Ingrid ja Arnold Rüütliga presidendi Rohelise aasa büroos Kadriorus. Kui rulood üles tõsta, siis avaneb maja verandalt lummav vaade Luigetiigile ning õrnas kevadroheluses pargile. FOTO: Ardi Truija

Eriti vanema põlvkonna lugejad on aeg-ajalt küsinud, kuidas läheb president Arnold Rüütlil. Pärnu Postimees küsis ennast Tallinnas Roheline aas 1 asuvasse presidendi büroosse külla.

Lahkumisel tuli president Arnold Rüütel lehemehi väravale saatma ja siis vahetasime veel mõne sõna. Saime teada, et presidendipaari kõigil kuuel lapselapsel läheb hästi, ehkki keegi neist ei astu otse vanaisa-vanaema jälgedes. Juulis-augustis lubas Arnold Rüütel olla pikemat aega Saaremaal.

Härra president, juba möödunud detsembriks lubati teie elulooraamatut, aga õues on mai ja ei miskit. Kas see ikka ilmub?

Raamat on ikkagi plaanis, kuid mul pole olnud aega, et ise rääkida, Maalehe peatoimetaja asetäitja Peeter Ernits on teinud intervjuusid ja õige mitmelt sooviks veelgi, aga Ernitski on olnud väga hõivatud. Loodame, et sellel aastal saab raamat teoks.

Lugejaid huvitab, kuidas kulgeb pensionil oleva presidendi igapäevaelu?

Mõtestatult. Olen püüdnud vältida pikalt ette planeeritavaid asju, välja arvatud suured rahvusvahelised üritused. Selliseid on igal aastal kaks: Bakuu humanitaarfoorum ja Marmara grupi fondi korraldatav Euraasia majandusfoorum Istanbulis. Olen seal alati esinenud ettekannetega.

Hiljuti andsin nõusoleku osaleda Berliini kultuuridiplomaatia instituudi nõunike kogu töös.

Eestis püüan kaasa lüüa nende organisatsioonide tegevuses, kus mul on olnud au olla nende tegevuse käivitajate hulgas või hiljem täita auesimehe või lihtliikme kohustusi. Sellised on Eesti looduskaitse selts, Forseliuse selts, Eesti Roheline Rist, Hoia Eesti Merd, Eesti Rooma klubi, Eesti Klubi jm.

Oleme abikaasaga Tartu kristliku noortekodu patroonid ja osalenud nende üritustel. Oleme kohtunud vanemliku hooleta jäänud lastega, aidanud korraldada korjandusi nende laste toetamiseks.

Eestis olen üldiselt püüdnud vältida sekkumist jooksvasse päevapoliitikasse, et anda noortele inimestele võimalus ellu viia oma visioone ja tunnetada sellega kaasnevat vastutust.

Füüsilise koormuse saan kätte tööga suvekodus Saaremaal ja oma kodus Tartus. Tallinnas püüan harrastada kepikõndi ja olen olnud selle propageerija. Minu teada ”importis“ selle ala Eestisse Mart Siimann.

Oma tervist lasen aeg-ajalt kontrollida ja siiani on loodus mind suurematest hädadest säästnud. Rahvatarkus aga ütleb, et koos elatud aastatega lähevad hädad nooremaks. Seda peab silmas pidama.

Millal sai teile selgeks, et Eesti enam ei piirdu isemajandamisega, vaid selge suund on iseseisvuse taastamisele, võtku see aega, palju võtab?

Kogu nõukogude aja olime püüdnud säilitada oma keelt ja kultuuri, mida kinnitab kas või laulupidude meeleolu. Gorbatšovi perestroikaandisvõimaluse esimest korda oma arvamusi avaldada nii, et sellele ei järgnenud karistust.

IME päevakorda tulek oli üks positiivseid samme ja toetasin seda igati. Kuigi juba siis võis aimata, et kaugemalt terendab ikkagi nõue taastada Eesti iseseisvus. Võtsin IME-t kui üht sammu, sest lõppeesmärgi – iseseisvuse taastamine – saavutamine oli võimalik vaid sammhaaval. Ühe otsusega ja kohe ei tulnud see kõne alla, sest NSV Liidu puhul oli tegemist erakordse režiimiga totalitaarriigiga, kus iga teistsugune mõte ja ettepanek oli käsitletav riigivastase tegevusena.

See on nüüd küll küsija subjektiivsus, kuid pean Eesti suveräänsusdeklaratsiooni meie taasiseseisvumisprotsessi üheks olulisemaks verstapostiks. Teie sattusite selle deklaratsiooni vastuvõtmise järel Kremli enneolematu surve alla. Kuidas see oli?

Suveräänsusdeklaratsiooniga seonduv on tõsine ja laiaulatuslik teema. Kremlisse vaibale kutsuti mind korduvalt. Deklaratsiooni võeti vastu 16. novembril 1988, aga KGB liinis juba teati, mis meil on plaanis. Ülemnõukogu presiidiumis olime eelnõu juba läbi vaadanud ja otsus oli, et deklaratsiooni eelnõu esitatakse ülemnõukogule.

Moskvas nähti selles nõukogudevastast tegevust ja mind kutsuti 15. novembril Moskvasse. Enne seda, 11.–13. novembrini viibisid Balti vabariikides Moskva kõrged esindajad. Eestisse saadeti Viktor Tšebrikov, kes sel ajal oli NLKP keskkomitee sekretär, kuid tuntud ka kui endine KGB esimees. Mina temaga kokku ei puutunud, teda saatis Vaino Väljas, ja Moskva seltskond käis venekeelsetes töökollektiivides. Eestist lahkudes ütles Tšebrikov

Väljasele minuni jõudnud informatsiooni kohaselt, et kui Eestis jätkub nõukogudevastane tegevus, siis kehtestatakse Eesti NSVs presidendi võim, mis sisuliselt tähendanuks, et vabariigi juhtimine oleks üle läinud sõjakomissariaatidele.

Moskvas kohtusin kõigepealt ülemnõukogu esimehe asetäitja Anatoli Lukjanoviga. Ta nõudis, et võtaksin presiidiumi otsuse tagasi ja suveräänsusdeklaratsiooni eelnõud ülemnõukogule ei esitaks. Jutuajamine kestis ligi poolteist tundi, mina allkirja tagasi- võtmisega ei nõustunud. Lukjanov tuletas mulle meelde kriminaalkoodeksi paragrahvi 62 ja ütles, et nõukogude konstitutsiooni teadliku rikkumise eest on ette nähtud 10–15 aastat range režiimiga sunnitöölaagrit koos sellele järgneva asumisele saatmisega. Selle paragrahvi järgi oli äärmuslikult ette nähtud ka mahalaskmine, kuid sellest mulle ei räägitud. Jäin endale kindlaks.

Siis saadeti mind Kremlis keskkomitee ideoloogiasekretäri juurde. Mikk Titma oli parasjagu seal ooteruumis ootamas, sest Väljas kutsus teda EKP KK ideoloogiasekretäriks ja ta pidi käima Moskvas vestlusel. Minuga algas jutt sama moodi, et pean allkirja tagasi võtma. Kordasin, et ei tee seda. Siis helises telefon ja öeldi, et Gorbatšov kutsub. Minuga vestles sel ajal keskkomitee Balti vabariikide kuraator, kes hoiatas, et sellisel meiepoolsel otsusel on tõsised tagajärjed.

Gorbatšovi juures toimus nõupidamine, kuhu olid kutsutud Balti riikides käinud emissarid, kes rääkisid oma muljetest. Peale selle olid tema juures KGB esimees, NSVLi sise- ja välisminister. Gorbatšov kiirustas välisvisiidile Indiasse. Sain hiljem teada, et kõne all oli võimalus arreteerida mind Moskvas ja mitte lasta enam tagasi Tallinna. Sellest asjast pole ma varem rääkinud, aga nii see oli. Viimase lennukiga sain siiski Tallinna tagasi. Moskva rasketest jutuajamistest ma teistele sõnakestki ei poetanud. Hommikul kell 9 algas ülemnõukogu vanematekogu istung. Palusin kogu esimehel Väljasel võtta vene- ja eestikeelsed saadikud kokku eraldi. Väljasele rääkisin, et jutuajamised olid tõsised, kuid alustagem siiski tööd.

Kell 10 algas istung. Valisime istungit juhatama üksmeelselt Väljase, kes tegi ettepaneku suveräänsus-deklaratsioon vastu võtta ja tõstis ka ise käe. Saime häälteenamuse. Otsus jõudis ruttu Moskvasse ja mind kutsuti 26. novembriks NSV Liidu ülemnõukogu presiidiumi istungile.

Peab ütlema, et Moskva ei suutnud kõiki juriidilisi nüansse läbi töötada, seda enam, et NSVLi konstitutsioonis oli suveräänsuse põhimõte sees, aga loomulikult ei usutud, et keegi sellele välja läheb.

Presiidiumi istung kestis üle nelja tunni. Peale liiduvabariikide presiidiumide esimeeste ja teiste valitute oli kohale kutsutud mitu poliitbüroo ja valitsuse liiget. Peamine oli Eesti küsimus. Tegin ettekande, millele järgnes arutelu ja paljud esitasid mulle küsimusi. Leedu ja Läti esindajad sõna ei võtnud. Tagasihoidlik oli Nursultan Nazarbajev Kasahstanist.

Meie ülemnõukogu otsus tühistati, minult nõuti oma allkirja tagasivõtmist, mida ma ei teinud. Tehti ettepanek, et ma esineksin 29. novembril NSV Liidu rahvasaadikute kongressil ja võtaksin seal allkirja tagasi. Kõnelesin kongressil kolmandana ja jäin endale kindlaks.

Selline pinda käimine Moskvas lisas Eestile kangekaelsust ja pani veelgi hoogu juurde, kas polnud?

Viimasteks ülemnõukogu valimisteks tegime seaduse, et sõjaväelased ei saa valimistel osaleda. Et selline otsus üldse läbi läheks, tegime erikorra, et ülemnõukokku pääseb neljast Eestis esindatud väeliigist igast üks esindaja.

Selle otsuse eest olin taas Moskvas Lukjanovi ees, kuhu olid kokku kutsutud kõigi liiduvabariikide, autonoomsete vabariikide ülemnõukogude esimehed ja oblastite ning kraide juhid. Umbes 200 inimest oli koos, Lukjanov kritiseeris meid NSV Liidu konstitutsiooni rikkumise eest, et 85 000 Nõukogude armee sõdurit ja ohvitseri ei saa valimistel osaleda. Lukjanovi kriitika jõudis intervjuuna Eesti televisioonigi.

Nõuti taas, et ma tühistaksin oma allkirja ja teeksin seda nõupidamise ees. Jäin taas endale kindlaks. Siis tehti pooletunnine vaheaeg, Lukjanov kutsus mind enda juurde ja tuletastaas meelde ähvardavat karistust.

Koosolek jätkus, aga kuna ma meelt ei muutnud, siis lubati kõigil, kellel oli küsimusi, neid mulle esitada. Kõik kritiseerisid peale Läti ja Leedu esimeeste. Eestis võtsime aga vastu veel teisigi olulisi seadusi, näiteks represseeritute kohta, et nende varad tuleb tagastada ja ebaõiglus heastada. Nõudsime kompensatsiooniks raha Moskvast, sealt muidugi ei saanud, siis maksime vabariigi eelarvest.

Tallinnas jätkasime aga seadusandlikku tegevust. Stalinism sai hukka mõistetud ja fašismiga ühele tasemele seatud. Teostasime omavalitsusreformi, lähtudes eestiaegsetest põhimõtetest ja Euroopa omavalitsuste hartast ning korraldasime omavalitsuste valimised. Kahe nädalaga ennetasime üleliidulist referendumit, kus küsisime, kas Eesti rahvas tahab olla senises liidus või mitte jne jne. Üle 77 protsendi rahvast toetas iseolemist.

Alates 1988. aastast ja viimase ülemnõukogu ajal võtsime vastu sadu seadusi, luues sellega uue õigusruumi, kus lähtuti eelkõige Euroopa Liidu seadustest. Seetõttu oli hiljem Eesti seadusandluse harmoniseerimine Euroopa Liidu omaga kiirem kui Lätis või Leedus ja teistes Ida-Euroopa riikides. Lõpuks loobusin NSV Liidu ülemnõukogu ja presiidiumi istungitel osalemisest, lihtsalt ei sõitnud enam Moskvasse.

Kui Eesti taasiseseisvumine oli toimunud, siis Vaino Väljas taandus üpris ruttu suurest poliitikast. Kas teil ei tekkinud tunnet, et töö on tehtud, las teised jätkavad?

Sellist mõtet ei tekkinud. Kui võtsime vastu suveräänsusdeklaratsiooni, siis helistasin tollastele Läti, Leedu, Ukraina ja Gruusia riigipeadele ning kutsusin neid üles meie eeskuju järgima, kuid nad vastasid, et neil pole see veel võimalik. Jäime üksinda ja käisime selle kadalipu Moskvas läbi.

Leedu ja Läti niisamasugused otsused järgnesid alles 1989. aastal. Balti riike saab käsitleda NSV Liidu lammutajatena, Eestit kohe kindlasti mingi kahtluseta, meid on mainitud Gorbatšovi nõuniku, endiste kõrgete KGB-laste mälestusteraamatutes, et Eesti 16. novembri otsus pani aluse NSV Liidu lagunemisele.

Hiljem järele tulnud Kesk-Aasia ja Taga-Kaukaasia liiduvabariigid kasutasid alusena Eesti otsuseid lausa sõna-sõnalt, kusjuures mõnel juhul unustati, näiteks Kesk-Aasias, vastavasse dokumenti isegi oma riigi nimi sisse kirjutamast. Nii et pärast taasiseseisvumist ei tekkinud mul tunnet, et töö on tehtud, see pigem alles algas.

1992. aastal valisime esimest korda Eesti Vabariigi presidenti. Valimiskorra järgi tuleb esimeses voorus valituks osutumiseks koguda üle poole häältest ja kui ühelgi kandidaadil see ei õnnestu, siis otsustab teine voor, kus kahest enim hääli saanud kandidaadist võidab kõige suurema toetajate arvuga kandidaat. Meil saadeti presidendivalimised hoopis riigikokku. Miks teie valimist Eesti presidendiks nii väga kardeti?

Vastuse saate ilma minu abita esimese Saksa suursaadiku Eestis Henning von Wistinghauseni mälestusteraamatust ”Vabas Eestis“.

Esimene Vene suursaadik Eestis ütles Wistinghausenile, et Moskva ei poolda Rüütlit Eesti presidendina, sest ta on liiga radikaalne, ja nemad pooldavad Lennart Merit. Tean neid üksikasju päris hästi, aga sellest me ei räägi.

Henning von Wistinghausen: ”Nii Taagepera kui ka Pareki kandidatuuri ülesseadmisel oli vähemalt üheks oluliseks kaalutluseks tahtmine siduda nende valijate hääli, kes ei hääletaks tingimata Meri poolt, ja niimoodi takistada Rüütli presidendiks saamist valimiste esimeses voorus, milles hääletab rahvas.“ (Lk 301.) Meenutame, et Arnold Rüütel sai esimeses voorus 42,7 protsenti ja Lennart Meri 28,8 protsenti häältest, aga riigikogus sai Meri 59 protsenti ja Rüütel 31 protsentihäältest.

Ainus asi, mis üldmuljet rikkus, oli Arnold Rüütlile osaks saanud kohtlemine. Temale polnud uued peremehed võimuvahetuse talitustes kohta ette näinud. Rüütlile ja tema vaieldamatutele teenetele Eesti ees ei pööratud 5. ja 6. oktoobril vähimatki tähelepanu ning ta ei ilmunud üleüldse mingilgi moel avalikkuse vaatevälja. Suur osa rahvast oli selle üle tõsiselt nördinud.“ (Lk 309.)

Olete tänase intervjuu jooksul mitu korda öelnud, et ”sellest me ei räägi või pole õige aeg rääkida“. Millal tuleb selleks aeg? Koostamisel olevasse mälestusteraamatusse paljud asjad ei jõua. Näiteks presidendivalimiste üksikasjadest saab rääkida siis, kui Venemaa demokratiseerub, avanevad arhiivid – see on võib olla aastakümnete pärast –, siis saavad paljud asjad selgeks, miks kõik on just nii olnud.

Venemaa esimene president Boriss Jeltsin oli väga vastuoluline isiksus. Kuidas oli teie läbisaamine temaga?

Meie suhted olid alati konstruktiivsed ja küllaltki avameelsed. Oma olemuselt kaldun probleeme selgitama sügavuti ja see nõuab vastaspoolelt oskust teine pool ära kuulata ja sõnastada oma suhtumine. Boriss Jeltsin oli hea näide sellisest vestluskaaslasest.

Meie tutvus ulatus 80. aastate lõppu. Meelde on jäänud 1988. aasta kevad, kui Jeltsin NLKP keskkomitee poliitbüroost välja arvati. Kohtasin teda seejärel koridoris, ta oli väga löödud ilmega. Olin vist ainuke, kes julges

tal kätt suruda ja öelda: ”Ne padai duhhom!“ (”Ärge laske tujul langeda“!). Ta võttis seda toetusena ja küsis, kuidas saab mind aidata. Ütlesin, et kui võtame vastu otsuse taastada oma riiklik iseseisvus, siis toetagu ta meid Venemaa nimel. Sealt algaski meie tihedam koostöö.

Mäletatavasti algasid 12. jaanuaril 1991 verised sündmused Leedus. Öö vastu 13. jaanuari helistas mulle Vytautas Landsbergise abikaasa ja teatas, et Nõukogude üksused on hõivanud Vilniuse teletorni ja rea ametiasutusi. Landsbergis ise helistada ei saanud ja oli palunud, et ehk Rüütel saab aidata.

Otsustamiseks oli väga vähe aega. Meenus jutuajamine Jeltsiniga. Kella kuue paiku sain valitsusside telefonil ühendust Jeltsini abiga. Rääkisin olukorrast Leedus, väljendasin muret, et jõu kasutamine võib kohe kanduda Lätti ja Eestisse ning palusin edastada Jeltsinile palve tulla Eestisse, et pöörduda otse sõjaväe poole ja kutsuda neid mitte alluma kindralite käskudele, mis võivad viia verevalamiseni.

Umbes tund hiljem helistati ja anti teada, et Jeltsin on nõus tulema Tallinna. Sama päeva õhtul oligi ta kohal. Kutsusin Tallinna ka Läti ja Leedu riigipead. Hilisõhtul kogunesime koos Gorbunovsi ja Leedu suursaadikuga (Landsbergis ei saanud Vilniusest lahkuda) ning meie ülemnõukogu saadikutega Toompeale valitsuse istungite saali.

Kirjutasime alla lepingule Eesti, Läti, Leedu ja Venemaa vahel, kus tunnustasime vastastikku üksteise riiklikku suveräänsust, kutsusime üles austama seaduslikult valitud võimuorganeid ja mitte lubama relvajõu kasutamist. Saatsime ühisläkituse ÜRO peasekretärile, informeerisime teda ja tema kaudu maailma üldsust tekkinud olukorrast Balti riikides. Tegime ettepaneku kutsuda kokku rahvusvaheline konverents Baltikumis tekkinud plahvatusohtliku olukorra lahendamiseks.

Balti riigijuhtide palvel tegi Jeltsin otsepöördumise Balti riikides paiknevate relvajõudude ja venekeelse elanikkonna poole, hoiatas, et ei tohi alluda korraldustele, kui tahetakse sõjaväge saata Balti riikide seaduslikult valitud võimuorganite ja tsiviilelanike vastu. Ta viitas 1990. aasta detsembris vastu võetud VNFSV põhiseadusele, kus selline tegevus oli kuulutatud seadusevastaseks.

Arvan, et Jeltsini kohalolek distsiplineeris relvajõude, aga ka Interrinde aktiviste sedavõrd, et verevalamist ei toimunud. Muidugi, trükikirjandusest võib leida Jeltsini Tallinna külastamise kohta teistsuguseidki kirjeldusi.

Lisaksin veel ühe väga olulise episoodi. **20. augustil 1991 kuulutasime välja iseseisva ja suveräänse Eesti Vabariigi. Paari päeva pärast sõitsin Moskvasse, et kohtuda KGB esimehega ja nõuda KGB likvideerimist, relvade, luureseadmete ja toimikute üleandmist. Ta oli kõigega nõus, kuid ei nõustunud toimikute üleandmisega. Minu protesti peale ütles ta, et olete väikerahvas ja see teadmine lõhestab teie rahva. Eestis oli üle 10 000 agendi, hiljem juulilepetega lisandus veel üle 10 000 sõjaväepensionäri,** umbes paar tuhat KGB ohvitseri ja teadmata arv GRU (Vene sõjaväeluure – K. V.) töötajaid.

Sõjaväepensionäridega seonduvat olime arutanud ka Jeltsiniga. Tegin ettepaneku, et räägin välismaa liidritega rahalise toetuse hankimiseks selleks, et rajada Venemaale eluasemed erusõjaväelastele ja nende pereliikmetele. Jeltsin oli sellega päri ja välisabi hakkaski tulema. Küsimus oli ju ka kaadriohvitseride tagasijõudmise kindlustamine Venemaale.

Nende läbirääkimiste sisu andsin edasi meie järgmistele juhtidele. Kahjuks need lepped ei realiseerunud.

Soovisin kohtuda Jeltsiniga, et saada toetust meie iseseisvumisele. Kuna Jeltsin oli kolme putši käigus hukkunud noormehe matustel, võttis mind vastu Ruslan Hasbulatov (VNFSV ülemnõukogu esimees 1991–1993 – K. V.). Palusin tal teatada minu palvest Jeltsinile. Too tuligi matuserongkäigust ära ja võttis meie delegatsiooni vastu.

Algselt oli meie ette valmistatud dokument kahepunktiline: tunnustada EV iseseisvust ja teha ülesandeks Vene välisministeeriumile ette valmistada leping diplomaatiliste suhete sisseseadmiseks Eesti Vabariigiga. Minu palvel ja Jeltsini nõusolekul lisati veel kaks punkti: kutsuda Gorbatšovi üles tunnustama Eesti iseseisvust NSV Liidu poolt ja reguleerida kahe riigi suhted läbirääkimistega ning kutsuda maailma riike üles tunnustama EV riiklikku iseseisvust.

Jeltsini kui VNFSV presidendi vastav seadlus allkirjastati 24. augustil 1991. Meie esinduse auto vedas samal päeval poole ööni selle dokumendi koopiaid laiali enam kui saja riigi saatkonda ja esindusse. Mina

külastasin koos meie delegatsiooniga kahel järgneval päeval eelkõige suurriikide saatkondi ja suursaadikuid, edastades palve tunnustada meie iseseisvust.

Hiljem arutasime Jeltsiniga Eesti-Vene piiri kulgemist, et seda oleks kergem mõlemalt poolt valvata. Mul õnnestus kokku leppida Prantsuse presidendi Francois Mitterrandiga, et prantslased varustavad meie piirivalve kaasaegsete elektrooniliste jälgimisseadmetega. Vajalikuks eelduseks oleks olnud piiri vastav kahepoolne korrigeerimine.

Arutasime sedagi, et juhul kui emmale-kummale poole piiri jäävad inimeste kodud ja muu vara, tuleb see kompenseerida kuni uue kodu rajamiseni ja seda mõlema riigi poolt. Need asjad nii ei teostunud.

Mulle on jäänud mulje, et olete praegu riigikogu menetluses oleva Eesti-Vene piirileppe suhtes üsna kriitiline. Miks?

Anname endale aru, et Eesti idapiir on Euroopa Liidu välispiiriks ja kindlalt maha märgitud piiri olemasolu on kahtlemata meie kõigi huvides. Lepingu menetlemine sattus väga plahvatusohtlikku aega – Krimmi okupeerimine on rahvusvahelise õiguse väga räige rikkumine. Kui üks kontinent lubatakse katta radioaktiivse tolmuga, siis tekib kahtlus, kas maailm on ikka XXI sajandis (tegemist oli Vene TV saatejuhi Dmitri Kisseljoviga, kelle sõnul on Venemaa ainus riik maailmas, kes on suuteline muutma USA radioaktiivse tolmu hunnikuks – K. V.).

Ma ei ole veendunud, et suudaksime taastada Tartu rahu järgse riigipiiri. Venemaale tehti mööndusi juba 1996. aastal Petroskoi läbirääkimistel. Kui jälgida, millist poliitikat ajab Venemaa, **võiksime hoopis imestada, miks Venemaa ei ole soovinud Tartu rahu järgseid alasid koos elanikkonnaga meile tagasi pakkuda, mis muudaks tugevasti meie valijaskonda ja võiks kujuneda tõeliseks Trooja hobuseks, kui siinkohal ajalugu meenutada**. Riigikogu menetluses olev seaduseelnõu vajab ajaloolise tõe huvides veel lahtirääkimist ja -kirjutamist. Minu arvates oleme siin käitunud arusaamatult ja väga heldekäeliselt. Kuid, nagu eespool mainisin – noorus tegutseb ja võtab vastutuse.

Territoriaalsed asjad on väga raskesti tagasipööratavad. Jutt ei ole siin ainult lepingujärgsest lahtiütlemisest Narva veehoidla olulisest osast, mis tagab ka meie Narva elektrijaamade häireteta töö, ja ulatuslikust Narva lahe veealast. Näiteks merepiir Keri saare juures, miks tehti just selline muudatus?

Rahvusvahelise õiguse järgi võib iga riik oma rannajoonest 12 meremiili kaugusele määrata oma mereakvatooriumi, meie läksime ühes lõigus 2,5 miili peale. See, et Venemaale oli vaja teha Soome lahte vaba veeriba ja Soomega kokku leppida, et Venemaa saaks vabas vees Peterburist väljuda – see oli arusaadav soov, aga saanuks ka sõita läbi meie vete, kui sõlmida vastav kokkulepe. Me ei jäänud 9–10 miili peale, mis oleks andnud Venemaale Soome lahes niigi piisava vaba mere. Meie merepiiri on veelgi vähendatud. Sellega loobume kalastamisõigusest, merealustest maavaradest, mis mõne aastakümne pärast muutuvad väga oluliseks.

Ründelaevale Mistral on väga soodus, kui saab tulla võimalikult ranna lähedale ja olla ikkagi vabas vees. Pole nii, et meil pole merega midagi teha või me ei suuda oma merd valvata, nii et siingi on tegemist väga tõsise julgeolekualase küsimusega.

Praeguse piirileppega on rida küsimusi, mis on lahendamata, kuid pole praegu räägitavad. Tahaksin loota, et meie riigi huve esindanud delegatsioon need küsimused tõstatas, kuid millised olid selgitused, pole teada.

Teie tund Eesti presidendina saabus pea kümme aastat hiljem. Eesmärk oli olnud Eesti iseseisvus taastada, see õnnestus, aga siis ilmnes palju ebakohaseid asjugi, mida hetk tagasi puudutasime. Meenutagem, et olid jõud, kes nõudsid kõigile Eesti kodakondsuse andmist – *ad libitum*.

Nõuti näiteks Eesti elektrijaamade kohest müüki panemist (üldse oli hüüdlause ”kõik müügiks“), mis võinuks tähendada energeetika minemist Venemaa kätte. Ameeriklased ju panidki jaamad müüki ja presidendina kutsusin juba ametisoleku teisel päeval enda juurde peaminister Mart Laari, et lõpetada elektrijaamade kokkulepe, kuigi see tähendas Eestile trahvi maksmist. Ütlesin, et võtame laenu ja maksame trahvid, kuid mitte mingil juhul ei tohi riigi põhivara tundmatule kapitalile loovutada. Sel ajal oli juba teada, et ameeriklased on pankrotis ja võivad elektrijaamad müüa ei tea kellele. Loetelu asjust, millega ei saanud nõustuda, on pikk. Presidendina sain sekkuda.

Kui vaba on oma otsustes Eesti president? Ehkki Eesti on parlamentaarne vabariik ja põhiseaduse järgi president otse käskida ei saa, on tal õigus konsultatsioonideks kokku kutsuda keda tahes. Mul oli igal nädalal peaministriga lõuna, mille jooksul arutasime riigiasju.

Kohtusin kõigi fraktsioonide esimeeste ja erakondade juhtidega, kusjuures kuulasin ära riigikoguväliste parteide seisukohadki. Presidendi juures tegutses omavalitsusjuhtide kogu, samuti presidendi akadeemiline nõukogu, kuhu kuulusid teaduste akadeemia president, kuue avalik-õigusliku ülikooli rektorid ja põhiliste eluvaldkondade kõige tunnustatumad teadlased. Akadeemilise nõukogu istungite materjalid on välja antud raamatuna**. Need olid minu võimalused mõjutada protsesse õiges suunas ja vältida arenguid, mis olnuks Eestile kahjulikud. Praegu oleme jõudnud olukorda, kus Eesti areng ei pruugi olla jätkusuutlik.**

Kas olukord on teie arvates nii tõsine? Läinud aastal oli jätkuvalt madal sündimus ja suremus ületab sündimuse oluliselt. See tähendab, et rahvana pole me jätkusuutlikud. Presidendi ülesanne ongi jälgida, analüüsida ühiskonna arengut mitte ainult oma ametiperioodil, vaid ka kaugemale ette näha. Paraku paljud poliitikud sellega ei tegele, nad piirduvad oma parasjagu käsiloleva ametiajaga.

Pärast taasiseseisvumist püüdsime kiiresti rikkaks saada. Oli, mida jagada, ja agaramad said suhteliselt hea stardipositsiooni. Kõik see pani aluse meie ühiskonna väga tuntavale kihistumisele, unustasime inimese. Tuhanded tööränduri d on pühkinud isamaa tolmu jalgelt ja püüavad leivakõrvast teenida kusagil laias maailmas. Lähevad parimas sünnitamiseas naised ja meie rahvuskeha kuivab kokku meie endi silmade all.

Riigijuhtide ja nende abikaasade puhul on oluline omavaheline keemia, mis võimaldab tekkida lähemal suhtel. Kas teie olete midagi sellist kogenud?

Kõige usalduslikumalt ajasin juttu Prantsuse presidendi Francois Mitterrandiga, meil oli täielik teineteise toetus. Saksa välisminister Hans-Dietrich Genscheriga ajasin neljasilmajuttu, usalduslikult ja täiesti siiralt, kui kuskil kokku saime, läksime kõrvale ja vestlesime enamasti Balti teemadel.

George Bushiga olid otsesed jutuajamised. Me polnud veel iseseisvad ja mitmes asjas ei saanud me Gorbatšoviga kokkuleppele, siis helistasin Mitterrandile või Bushile ja nemad helistasid Gorbatšovile ja seejärel mulle, et kokkulepe on olemas. Nad reageerisid minu palvele paari päevaga ja asjad said aetud.

Rootsi kuningaga on olnud meeldiv kontakt. Käisin Rootsis juba enne Eesti iseseisvumist ja kohtusin kuningaga. Jutt oli, et ta tuleks Eestisse, kuid ainult Saaremaale. See aga ei teostunud (Ingrid Rüütel: Arnold rääkis kuningale, kuidas saunaahju ehitada).

Kõik minu välisreisid olid üle Helsingi ja meil oli kokkulepe, et iga kord kas või pooleks tunniks astun Soome presidendi juurest läbi. Helmut Kohliga olid eraldi kohtumised, näiteks Rio de Janeiros, kus koos olid riigipead üle maailma ja soovisid Bushiga kohtuda, siis mitte kõigile ei saanud kohtumist osaks, mulle küll.

Jaapanis on kombeks nii, et keiser võtab teise riigipea vastu oma kabinetis ja keisrinna mõnes teises ruumis. Meie puhul tuli keisripaar trepile välja meile vastu ja nad saatsid meid samamoodi ära.

Ingrid Rüütel: Kihnu kultuuriruum oli just võetud UNESCO pärimuskultuuri nimestikku ja Jaapani keskrinna küsis, mida Kihnu kultuur endast kujutab, ja mul oli hea meel talle rääkida. Kahju, et olime ainult linnades ja maale ei jõudnud.

Need kokkupuuted teiste riigipeade abikaasadega olid väga põgusad, et lähem suhe võiks tekkida, aga mõned momendid siiski. Norra kuninganna ja Malta presidendiproua on suured kunstiarmastajad. Norras viis kuninganna mind kujude väljakule ja tutvustas neid väga huvitavalt ning saatis oma raamatu, kus oli juttu tema kunstikogust.

Malta presidendiproual olid residentsi seinad pilte täis, ta oli kogunud Malta kunstnike töid.

Mitu korda olen puutunud kokku Rootsi kuningannaga, kuigi me pole seal riigivisiidil käinud. Esimest korda oli ta Eestis koos kuningaga, kui me olime alles iseseisvunud, ja ta küsis minult, kas kavatseme avalikustada oma KGB agendid. See oli omavaheline jutuajamine bussis ja arvasin, et vähemalt poliitikute suhtes peaks seda tegema. Ta soovitas üldiselt mitte avalikustada, kuna Saksamaal põhjustas see tohutu kollapsi ja stressi nii perekondade kui ühiskonna tasemel. Paljud perekonnad said haiget.

Teine mälestus on Tartust, kui ta Gustav II Adolfi kuju avamisel pidas ülikooli aulaskõne. Istusin aulas kolmandas-neljandas reas, kuninganna nägi, peatus, naeratas ja lehvitas, täiesti protokolliväline käitumine. Naeratasin ja viipasin vastu.

Välisvisiitidel on presidendi abikaasal omaette programm. Mis on teile neist käikudest meelde jäänud?

Kõigepealt meeldib mulle väga Põhjamaade loodus, näiteks Island ja Norra. Norra fjordid ja karge põhjamaine loodus on mulle tohutu elamus. Island on nagu maailma lõpp – puud ei kasva, kidur taimestik, palju emotsionaalset.

Väikesed lõunamaariigid, nagu Malta ja Küpros, neid iseloomustab selline lõunamaa soojus, avatus, vanad, iidsed ehitised, kus tunned, et saad elujõudu juurde. Miskipärast tegi meie välisministeerium minust etnograafi ja programmi pandi etnograafiamuuseumeid, kuid need olid väga toredad ja käisin seal meelsasti –

eriti Poola ja Ungari vabaõhumuuseumid. Väga harva õnnestus mul kuulata kohalikku rahvamuusikat. Mulle olid välisvisiidid selline läbi tormamine, millessegi ei saanud süveneda, järgmisse kohta tuli jõuda kellapealt.

Folkloristina oleksin tahtnud pikemalt viibida mõnes täiesti traditsioonilises kogukonnas, näiteks indiaanlaste reservaadis, elada seal pool aastat, aga selleks pole võimalust avanenud.

Millest olete pidanud Arnold Rüütli kõrval olles loobuma?

Tema varasemate ametite tõttu mitte millestki, sest elasin Tartus ja tegin oma tööd. Pärast õnnestus Tallinnas eesti keele instituudi juurde luua rahvamuusika osakond, siis perega olin ikkagi Tartus ja sõitsin tööd tehes edasi-tagasi. Kui abikaasa valiti presidendiks, pidin loobuma kõigist oma eriala rahvusvahelistest organisatsioonidest. Ma ei saanud käia nende üritustel ja nüüd pole enam huvi kontakti taastada.

Härra president, oleme harjunud kuulma kiitust Eesti arengule, aga mis on läinud viltu, millele peale demograafilise olukorra peaks tähelepanu pöörama?

Ma kiidan ka Eestit. Meie areng on olnud palju läbimõeldum. Kui vaadata kõiki nn üleminekuühiskondi, siis on seal tehtud vigu lausa ridamisi. Eesti on õigel teel. Üks suuremaid positiivseid asju on tasakaalustatud eelarve. Rahvas on selle tõttu kannatanud, laenu võttes oleks rasketest olukordadest võib-olla pehmemalt välja tulnud. Ühtpidi olnuks see pluss, kuid teistpidi pidanuks järgmised põlvkonnad need laenud kinni maksma. Me ei ole jätnud järeltulijatele rasket laenukoormat.

Esimesena Balti riikidest saime euro, mis nõudis ranget rahandusdistsipliini. Oma edu on Eesti auga ära teeninud.

Meile on oluline rahva, keele ja kultuuri säilimine ja siin pole küllalt tööd tehtud. Palju enam tuleks mõelda, kuidas tugevdada Eesti peret, aidata kaasa tema murede lahendamisele. Juba varem pidanuks toetama Eesti väike- ja keskmist ettevõtlust, et rahvuslik kapital oleks saanud areneda, kasutada ühistulisi põhimõtteid, mille kohta saab tuua näiteks Kanadat, Saksamaad, Hollandit, Soomet, Rootsit, kus selline ettevõtlus on ulatuslik. Meie ühisettevõtete varad oleksid võinud kooperatiivsetel-ühistulistel alustel säilitada, lisades juurde riigi abi, ja siis saanuks need edasi areneda.

See oleks võimaldanud inimestele tööd, samal ajal nad olnuks kaasomanikud. Nooremal põlvkonnal polnud elukogemusi ja välisnõunikud nägid maailma sageli pelgalt kapitali huvi aspektist.

Mis aga puudutab Euroopat, siis on kuidagi arusaamatu see suur soov ehitada üles föderaalne Euroopa. Kas meil on piisavalt argumente tõestamaks, et konföderatiivne riikide kooseksisteerimise vorm on halvem? Ma ei tahaks seda uskuda. Võidakse hakata ette kirjutama asju, mis ohustavad väikeste rahvuste olemasolu.

Kindlasti on vajalik ühine kaitsepoliitika, sest olukord pole maailmas külma sõja aegadest peale olnud nii ärev kui praegu.

Andke andeks, aga ma ei kujuta teid päris hästi ette Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna liikmena, aga te olete koguni EKRE auesimees.

Vastab tõele, et olen valitud EKRE auesimeheks. Võimete kohaselt olen osa võtnud erakonna juhatuse ja volikogu tööst. Olen jäänud selle tõdemuse juurde, et Eesti lähiajalugu analüüsides oleme osutunud sisuliselt ainsaks erakonnaks, kes valutab südant Eesti rahva püsimajäämise pärast meie esiisade-emade valitud maal. Ühelt poolt oli valik hea: meil on kõige rohkem haritavat maad inimese kohta Euroopa Liidus.

Meil on neli aastaaega, metsamassiive, järvi, saari, piisavalt kalavarusid, maapõuevarasid jne. Looduse poolest oleme ühed rikkamad Euroopas. Teiselt poolt langes see maalapi valik suurte ida-lääne- ja põhja-lõunasuunaliste kaubateede ristumiskohale. Siit ajalooline suurriikide huvi meid oma alluvusse saada. Seda on tehtud tule ja mõõgaga ning on olnud aegu, mil eestlasi oli järel ainult 150 000 ja tervel Eestimaal polnud kuulda kukelaulu.

EKRE programm on Eesti-keskne. Loodan, et valijad annavad hääle erakonna kasuks, kes suutis seista selle eest, et meie elektrijaamad jäid Eesti riigile, suutsime tagasi saada kord juba maha müüdud raudtee ja ohjeldada riigi põhivarade müümist. Omaette probleem on Eesti panganduse minek väliskapitali kontrolli alla.

EKRE kaitseb pereväärtusi, eestlust ja seisab vastu massimigratsioonile.

Kas te vahel unistate millestki?

Selleks jääb küll vähe aega.

Küsin siis nii: milline võiks Eesti välja näha lähima viie-kümne aasta perspektiivis?

Jah…, praegu on viimane aeg unustusse jäänud asjad õigeks ajada. Rohkem hoolitseda inimese eest, et väljaränne ei suureneks, vaid võõrsil omandatud kogemusega inimesed tagasi tuleksid. Soodustada tuleb kodu loomist ja ettevõtlust.

Siis tekiksid eeldused, et suudame rahvana jääda jätkusuutlikuks ja suudame majanduslikult edasi areneda. See on minu unistus.

Arnold Rüütel Eesti Vabariigi President. 08.10.2001-09.10.2006 Ametiaja kodu-leht: http://vp2001-2006.president.ee/et/ Arnold Rüütel on sündinud 10. mail 1928 Saaremaal.

Pärast põllumajandustehnikumi lõpetamist töötas ta aastatel 1949-1950 Saaremaa TSN Täitevkomitee põllumajandusosakonna vanemagronoomina. 1955-1957 oli Arnold Rüütel Tartu Põllumajanduse Mehhaniseerimise Kooli õpetaja.

1957. aastal sai temast Eesti Loomakasvatuse ja Veterinaaria Teadusliku Uurimise Instituudi katsebaasi peazootehnik ja seejärel direktor. Aastail 1963-1969 töötas ta Tartu Näidissovhoosi direktorina, lõpetades töö kõrvalt 1964. aastal Eesti Põllumajanduse Akadeemia agronoomia erialal.

1969. aastal valiti Arnold Rüütel Eesti Põllumajanduse Akadeemia rektoriks, kus ta lisaks teadusjuhi igapäevaste kohustuste täitmisele tegeles aktiivselt ka teadustööga.

1977. aastast on Arnold Rüütel olnud mitmetel kõrgetel riiklikel ametikohtadel, algul poliitilistes struktuurides, seejärel täitev- ja seadusandlikes võimuorganites. 1983. aastal valiti ta Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimeheks.

Arnold Rüütlil oli oluline osa Eesti suveräänsusdeklaratsiooni ettevalmistamisel ja vastuvõtmisel 16. novembril 1988, mis pani sisuliselt aluse NSV Liidu lagunemisele. Arnold Rüütel sai maailmas tuntuks Eesti suveräänsuse kaitsjana konfliktis Moskva keskvõimuga.

1990. aasta märtsis valis Eesti rahvas Arnold Rüütli ülemnõukogu liikmeks ja seejärel valis ülemnõukogu oma esimesel istungil ta Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimeheks. Rüütli kaastegevusel võttis toonane Eesti kõrgeim legitiimne võim vastu otsuse "Eesti riiklikust staatusest". Selles deklareeriti NSV Liidu riigivõimu ebaseaduslikkust Eestis selle kehtestamise momendist alates ja kuulutati välja üleminekuperiood Eesti Vabariigi taastamiseks. Arnold Rüütel oli Eesti Vabariigi Ülemnõukogu esimees kuni oktoobrikuuni 1992.

12. mail 1990 loodi Arnold Rüütli initsiatiivil Tallinnas Balti Riikide Nõukogu, mis iseseisvusvõitluse seisukohalt etendas olulist osa Balti riikide ühisrinde loomisel. 20. augustil 1991 võttis Eesti Vabariigi Ülemnõukogu vastu otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest ja juba 17. septembril 1991 võeti Eesti Vabariik vastu ÜRO täieõiguslikuks liikmeks. Eestis veretult kulgenud pingeline võitlus iseseisvuse eest oli kandnud vilja. Arnold Rüütel oli nendel aastatel Eesti riigijuht ja etendas olulist osa rahva ja poliitiliste jõudude koondamisel ühise eesmärgi nimel.

Riigijuhtimisega paralleelselt jätkas Arnold Rüütel teadustööd, kaitstes 1991. aastal põllumajandusdoktori kraadi. Ta on USA Bentley College'i audoktor, Eesti Põllumajandusülikooli emeriitprofessor, Helsingi Ülikooli audoktor, Ukraina Põllumajandusteaduste Akadeemia välisliige, Napoli II ülikooli audoktor, Kasahstani L. N. Gumiljovi nimelise Euraasia Riikliku Ülikooli audoktor ja Ungari Püha Istvani Ülikooli audoktor. Tema sulest on Eestis ja välismaal ilmunud üle saja teadusliku töö. 1991. aastal esines Arnold Rüütel Eesti riigijuhina ÜRO Peaassambleel.

1992 tegi ta ettekande Rio de Janieros ÜRO keskkonnakonverentsil. See konverents pani kogu maailmas aluse loodushoiu uuele etapile.

1991-1992 oli Arnold Rüütel Eesti Vabariigi uut põhiseadust koostanud Põhiseadusliku Assamblee liige, 1992 kandideeris ta Eesti Vabariigi presidendi ametikohale ja kogus 43% rahva häältest. 1995. aastal valiti ta rekordarvu häältega Riigikogu liikmeks, seejärel Riigikogu aseesimeheks. 1994-2000 oli Arnold Rüütel Eesti ühe suurema liikmeskonnaga partei, paremtsentristliku Maarahva Erakonna esimees. 1999. aastast kannab partei nimetust Eestimaa Rahvaliit.

1995 valiti Arnold Rüütel Riigikogu Balti Assamblee delegatsiooni juhiks ja Balti Assamblee Presiidiumi esimeheks vaheaegadega kuni aastani 1999.

Pingelise töö kõrval on Arnold Rüütel tuntud ka avaliku elu tegelasena. Aastail 1981-1988 oli ta loodushoidu ja -kasvatust propageeriva Eesti Looduskaitse Seltsi esimees, 1989-2002 oli ta hariduselu edendava Forseliuse Seltsi esimees. 1993. aastal asutas Arnold Rüütel ühiskondlikel alustel tegutseva Rahvusliku Arengu ja Koostöö Instituudi, mis on oma eesmärgiks seadnud Eesti peamiste arengufaktorite uurimise. 1993. aastal sai temast ülemaailmse Rohelise Risti Eesti rahvusliku organisatsiooni president. Organisatsioon on eelkõige hea seisnud selle eest, et puhastada Eesti territoorium Nõukogude armee reostusest ja selle tagajärgedest ning hoida Eesti järeltulevatele põlvedele puhta ning loodussõbralikuna. Samast aastast kuni presidendiks valimiseni oli Arnold Rüütel ka liikumise Hoia Eesti Merd esimees. See ühendus on oma hoole alla võtnud Eesti enam kui 3,5 tuhande kilomeetri pikkuse rannajoone korrastamise ning pühendunud väikesadamate taastamisele ja rajamisele.

Arnold Rüütli abikaasa Ingrid Rüütel on humanitaarteaduste doktor, rahvusvaheliselt tuntud folklorist, folklooriassotsiatsiooni Baltica president. Peres on kaks tütart ja kuus lapselast.

Arnold Rüütel valiti 21. septembril 2001 valijameeste kogu poolt Eesti Vabariigi presidendiks. Vabariigi Presidendi ametisse astus Arnold Rüütel 8. oktoobril 2001.

Vaino Väljas 90. Suur Vaikija, kes tegi suures poliitikas kaks korda ajalugu. Aivar Viidik Riigikogu liige, hiidlane. 27.03.2021

Ta on diplomaat, riigimees ja maailmapoliitik, aga eelkõige hiidlane ja meremehe poeg. Just nii on end alati nimetanud Vaino Väljas, kes sel pühapäeval tähistab 90. sünnipäeva.

Vaino ja Mai Väljas. Mai polnud ainult abikaasa ja tugi, vaid ka lähedane nõuandja. Eesti keele õpetajana töötanud Mai oli Eestisse naasmise järel Eesti Heategevusfondi esimees. FOTO: RAIGO PAJULA

Minu ja Vaino Väljase isiklik tutvus, mida julgen nimetada sõpruseks, sai alguse kümmekond aastat tagasi. Olin Maalehe peatoimetaja ja kuna lähenemas oli Eesti taasiseseisvumise ümmargune tähtpäev, tekkis mõte teha intervjuu just Vainoga, et rääkida laiemalt ja ausalt kõigist toonastest taustsündmustest, mis viisid riigi taasloomiseni.

Meie kohtumise korraldaja oli mind hoiatanud, et kuna „härra suursaadik" armastab ise vestlust juhtida, on eriti taktitundetu hakata teda oma soovidega survestama. Seetõttu rääkisime kõigest muust ja eriti Hiiumaast. Meie jutuajamine kulges diplomaatilises keeles „sõbralikus ja teineteistmõistvas" õhkkonnas, mis paraku lõppes sellega, et sain oma intervjuusoovile ühemõttelise korvi. Kuid nagu elus tihti, ei jäänud see esimene kohtumine viimaseks ja järgmisel korral helistas Vaino mulle juba ise. Ka intervjuu sündis, kuigi tema diplomaaditööst Ladina-Ameerikas.

„Võim tähendab kahte asja – muret ja vastutust. Murega heitsid sa magama ja murega tõusid üles, sest vastutusekoorem oli seljas." FOTO: ARNO SAAR

Sellest ajast alates oleme kohtunud palju kordi nii Mai ja Vaino Väljase koduköögis Tallinnas, suvekodus Oruveskil kui ka Hiiumaal ning jõudnud hulga tunde maailma asju arutada. Ju siis tekkis meil, kahel hiidlasel, omavaheline klapp ja usaldus, et ta jagas oma maailmakogemuse juures minuga enda elu keerdkäike ja mõtteid.

Enne Vaino Väljase 90. sünnipäeva jõuab neist osa Hiiu Lehe lugejateni, lootuses, et Vanal Hiidlasel pole selle vastu midagi.

Saatuselöökide meelevald

Lapsepõlvekodu Hiiumaal Külakülas on Vaino Väljas meenutanud alati erilise harduse ja imeilusate sõnadega: „Ja nii astub ka Hiiumaa rannaküla Lalli talu õuel väike poiss. Esimene hommikune pilk tuulelipule – seda õpetas meremehest isa. Kui tuul on vesikaarest ja Tinarahu kohiseb, siis on kurja ilma oodata. Vaja ema hoiatada, et kuiv loog Hännapõllu heinamaalt tuleb kiiresti küüni vedada.

Miks tuleb see nüüd vanaduspäevil nii ilmselgesti silme ette? Aga sellepärast, et siit kodust sai alguse inimlapse kujunemislugu, armastus vanemate vastu. Tunnetus, et see kadakane karjamaa, mereranna liivane põllulapp on sinu maa ja meri."

Kahjuks ei saanud Vaino seda kaunist lapsepõlve ja noorusaega muretult nautida. Kui ta Kärdla keskkoolis käis, surid kolme aasta jooksul nii tema ema, vanem õde kui ka isa. Nõnda oli lõpuklassi noormees Kärdla baptistikoguduse maja katusekambris, kus ta ajutist peavarju sai, ühtäkki ihuüksi maailma jäänud.

„Lapse mure on kõige rängem mure," kirjutas ta hiljem oma meenutustes. „Mõtlen: ei ole valitsejatel suuremat ja tähtsamat asja, kui et lastel poleks südamevalu. Jäi ka võlatunne vanemate vastu: sulle anti, aga sa ei saanud vastu anda."

Samasuguse südamevaluga olen kuulnud Vainot ja Maid meenutamas aega, kui 1980. aastal Lõuna-Ameerikasse välisteenistusse sõites nende kaks teismelist last Eestisse pidid jääma. Posti toodi isegi NSV Liidu diplomaadile kord kuus, telefonikõnedega oli väga keeruline nii ajavahe kui ka bürokraatlike takistuste tõttu ning puhkust sai ainult kord aastas.

Suur Vaikija. See on üldtuntud tõsiasi, et Vaino Väljasele ei meeldi intervjuusid anda ega endast rääkida. FOTO: TEET MALSROOS

Samuti polnud Väljaste perel pääsu omandireformi hammasrataste vahele jäämisest ja korteri kaost. Riigijuht küll, aga ka neil tuli 1990-ndate keskpaigas Roosikrantsi tänava korter omanikele tagastada ja oma raha eest uus osta. „Inimesed näevad vähemalt, et riigilt ma varastanud pole," on Vaino ise hiljem pool naljaga öelnud.

Mees, kes on teinud ajalugu. Kauaaegne poliitik ja kunagine peaminister Edgar Savisaar on öelnud, et Vaino Väljas on „üks väheseid eestlasi, kes on tegutsenud suures poliitikas ja teinud ajalugu".

Tean vähemalt kaht maailma masti tegu, mis on sündinud samal aastal ja otseselt Vaino Väljase osalusel.

Tema diplomaadikarjääri tipphetk oli muidugi Nicaragua kodusõja lõpetamine ja rahulepingu sõlmimise vahendamine 1988. aasta märtsis.

24. veebruar 1993, esimene taasiseseisvumisjärgne presidendi vastuvõtt Estonia teatris. President Lennart Meri vahetab tervitussõnu oma sõbra ja matkakaaslase Vaino Väljasega. Taamal on kirjanik Mihkel Mutt. FOTO: TIIT BLAAT

„Väikeses piirilinnas Sapoás olen koos USA suursaadikuga tunnistajaks (õigemini juuresolijaks) ajaloolisele sündmusele – kirjutatakse alla kontrate ja sandinistide vahelisele rahuleppele. Üheksa aastat kestnud vennatapusõda on lõppenud. Meie juurde tuleb peapiiskop kardinal Obando y Bravo, teeb õnnistava ristimärgi ja lausub: „Jumal õnnistagu teid, meie maa ja rahvas ei unusta teie osa rahu saavutamisel.” Tajud kõigi meeltega, et kui selles oli kas või milligrammgi sinu tööd ja vaeva, siis selle nimel tasub elada,” on Vaino Väljas meenutanud.

Teine maailmategu on kahtlemata suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine ENSV ülemnõukogus 16. novembril 1988. Just see deklaratsioon, milles Vaino Väljas mängis dirigendi rolli, oli võtmetähtsusega Eesti iseseisvuse teel ja kõigi hilisemate omariiklusaktide nurgakivi.

16. november 1988. „Kes on poolt?” küsis Vaino Väljas ja tõstis ise esimesena käe. Seepeale tõusid käed ka saalis. Nii võttis Eesti NSV ülemnõukogu vastu Eesti NSV suveräänsusdeklaratsioon. Istungjärku juhatas erakorraliselt EKP keskkomitee esimene sekretär Vaino Väljas. Temast vasakul on Jaan Rääts, kõnetoolis akadeemik Boris Tamm. FOTO: TIIT VEERMAE

Toonane ülemnõukogu saadik Enn Põldroos on neid sündmusi Toompeal meenutanud nõnda: „Kui siis Väljas lõi oma kullipilgu üle saali, kus istusid ka mundrimehed ja karastatud stalinistid, ja raius kõva häälega „Kes on poolt?” ning tõstis ise esimesena käe, tõusid käed ka saalis. Mõned hakkasid alles hiljem aru saama, mille poolt nad hääletasid.”

Olgu juubilari saavutuste nimekirja lisatud seegi, et nagu on öelnud toonane kergetööstuse minister ja uue lipu valmistaja Jüri Kraft, sai ka sinumustvalget lippu 24. veebruaril 1989 taas Pika Hermanni torni heisata „ainult Vaino Väljase heakskiidul”.

Suur Vaikija jt hüüdnimed. Vaino Väljast on kutsutud mitme hüüdnimega. Üks tuntumaid on Suur Vaikija. Olen selle kohta ka Vainolt endalt küsinud, miks ta ei soovi meenutada kõiki ajaloosündmuste keerdkäike, millega ta ise seotud on. Eriti käib see Eesti taasiseseisvumise kohta.

Tema vastus neile küsimustele on olnud alati ülimalt elegantne. Nimelt on tegu diplomaatilise diskreetsusega. Seda terminit kasutab ta oma juttudes tihti. Siiski on ta mõnikord avanud selle sõnapaari sisu ja tõlgendanud seda omapoolselt nõnda, et kuna paljudest juttudest ei ole alles märkmeid ega dokumente, ei ole soliidne neid ühepoolselt esitada. Seepärast pole Vaino paljusid taustalugusid avanud.

Sinimustvalge lipu heiskamine Pika Hermanni torni 24. veebruaril 1989 FOTO: SVEN ARBET

Ent mõni teine hüüdnimi sobib Vaino olemusega palju rohkem ja on märksa sümpaatsemas kooskõlas. Tänu Venezuelas elanud suurtööstur Harry Männilile käis ka suursaadik Vaino Väljas kalal väga lugupeetud inimestega kuulsates jahtklubides. „Eks algul võeti mind kaasa kui suursaadikut, kelle nimega saab hiljem kalamehejuttudele kaalu lisada," meenutab ta. „Aga kui nad nägid, et ma tõepoolest oskan kala püüda, õpetasid nad mind, kuidas püüda suuri ookeanikalu spetsiaalse ridva ja varustusega."

Kui aga kuuldi, et Pescador on ka ise saarelt pärit, sain teisegi hüüdnime − Islander ehk saareelanik.

Nõnda levis kuuldus, et Nõukogude Liidu saadik on kalamees. Ja väikese liialdusega hakatigi teda seltskonnas kutsuma Gran Pescadoriks ehk suureks kalameheks.

„Kui aga kuuldi, et Pescador on ka ise saarelt pärit, sain teisegi hüüdnime − Islander ehk saareelanik," lisab Vaino.

Kalamehe poeg. Kala ja kalapüük on Vaino Väljase kirg, kutsumus ja elu osa olnud poisikesest peale. „Minu kodu oli mere ääres ja poisikesena oli mu esimene töö räimevõrkudest kalu välja noppida. Kui kõik tehtud, ütles kippar, et poiss, mine nopi nüüd varikala – nii kutsuti võrgust paadi põhja kukkunud kala. Kui koju jõudsin, hüüdsin emale, et näe, tõin sulle merevärsket," meenutab Vaino.

Vaino Väljas koos Soome kolleegi Aarne Saarineniga Eestis kalaretkel FOTO: ERAKOGU

„Kui ülikoolist Tallinnasse tööle tulin, võtsid sõbrad mind kampa spinninguga püüdma. Siis sai minu kirg uuesti hoo sisse. Kasutasin kalalkäiguks iga võimalikku hetke ja püüdsin kala Läänemerest Kuriilideni välja. Käisin koos Lennart Meriga kaks korda Kaug-Idas ekspeditsioonil. Seal oli kalapüük muidugi nagu muinasjutt."

Ka oma kõrget vanust on Vaino seostanud kalapüügiga. „Kalalkäik on ka üks põhjus, miks ma olen nii kaua elanud. Peale värske õhu on see parim psühhoteraapia. Ükskõik kui kehv olukord ka poleks, kalal olles läheb kõik meelest ära."

Praegu Vaino enam kalal ei käi, aga kala on tal alati kapis ja ka külalise jaoks laual olemas. Eriti meeldib talle muidugi soolasiig. Seda saadab talle enamasti hiidlasest sõber Arder Väli otse Dirhamist. Vaino soolatud lõhet olen minagi saanud tema kadunud abikaasa Mai lahkete kätega tehtud võisaiadel mekkida.

Vaino ja Mai Väljas olid abielus 58 aastat. 2018. aastal jäi Vaino leseks. FOTO: MIKK RAUDE

Kalast ja kalamehe huumorist ei saanud Vaino mööda ka kõige ärevamal ajal. Kui NSV Liidu juht Mihhail Gorbatšov ta 1988. aasta suvel, samal päeval, mil Vaino Nicaraguast puhkusele saabus, välja kutsus ja EKP I sekretäri kohta pakkus, oli Vaino esimene vastus, et parem läheb ta Hiiu Kalurisse rannakaluriks. Ajalugu teades see karjäärivõimalus ilmselt väga pikalt jutuks ei olnud.

Hiidlane ja hiidlaste hoidja

Igaüks, kes Vaino Väljast teab ja meenutab – mõni teine suursaadik, riigijuht või kultuuritegelane –, ei saa märkimata jätta, et ta on alati oma rahvust ja päritolu rõhutanud. Diplomaadiajast on Vaino ise meenutanud, et võimaluse korral rääkis ta ikka, et on pärit väikeselt Hiiumaalt. „Seega võib öelda, et vähemalt kaheksa Ladina-Ameerika presidenti teavad, kus asub Hiiumaa," ütleb ta huumoriga.

Hiiumaa kohta kasutab Vaino tihti väljendit „hirmarmas". „Olen hirmtänulik oma saatusele, et sündisin seal, kus sündisin, et mul oli selline kodu, vanemad ja õde, koduküla ja kool. Väärtused, mis ma Hiiumaalt Külakülast kaasa sain, on minu inimeseks kujunemisel olnud määravad," ütleb Vaino. Seejuures tsiteerib ta kirjanik Márquezi: „Inimene ei vali aega, kohta ega maad, kus ta sünnib. Kuid ometi saab ta looduse poolt kaasa armastuse selle maa, oma kodu, oma vanemate ja oma emakeele vastu."

Armastust Hiiumaa vastu on Vaino Väljasel jagunud igal ajal ja igal mandril. Vaimustusega räägib ta nüüdki Hiiumaa edusammudest, olgu nendeks mõne uue raamatu ilmumine või muu „rahvuslik suurtegu", nagu ta tavatseb nimetada.

Hiiumaa kalurid püüdsid Kanada vetes kala ja nad otsustasid meile jõulupuu saata.

Ka hiidlase huumorit ei ole Vaino kunagi unustanud. See on just see, mis „omasid naerma ja rumalaid vihaseks ajab". Kujukas näide sellest on vahejuhtum, kui viimases ülemnõukogus astus tema juurde üks toona noor, aga hiljem väga tuntud poliitik ja küsis: „Seltsimees Väljas, kas nüüd võib teid juba härraks kutsuda?" „Ei, mitte mingil juhul!" vastas Vaino. Kui küsija jõudis juba rahule jääda, jätkas ta: „Suursaadiku tiitel, mis mulle on antud, on eluaegne. Seepärast palun minu poole pöörduda mitte kui „härra", vaid kui „teie kõrgeausus"."

Ja ega Vaino muhedad sõbradki kehvemad ole olnud. Üks toredamaid lugusid on minu meelest see, kuidas Eesti Kalatööstuse koondise toonane direktor Hugo Maide Väljastele Venezuelasse jõulukuuse saatis.

Loo autor Aivar Viidik ja Vaino Väljas 4. oktoobril 2018 Kärdla kooli pargis Vaino Väljase pingi avamisel FOTO: ERAKOGU

„Ühel päeval tuli teade, et saatkonnale on saabunud saadetis, millele palutakse sadamasse vastu minna," meenutab Vaino. „Mind pani see hämmastama, sest tavaliselt selliseid saadetisi ei olnud. Öeldi, et pakk on nii suur, et järele tuleb minna transpordivahendiga. Saatsin töötajad sinna ja tagasi tulles oli neil kaasas kilepakis jõulukuusk. Selgus, et head sõbrad kodumaalt, täpsemalt Hiiumaa kalurid, püüdsid Kanada vetes kala, ja kuna baaslaevad liikusid läbi Panama kanali, otsustasid nad meile jõulupuu saata."

Kui kõik oleks läinud teisiti. Olen seda lugu kirjutades ja Vaino Väljast meenutades mõelnud, kes oleks ta olnud siis, kui elu oleks läinud teisiti. Mis oleks Vainost saanud siis, kui temast poleks saanud poliitik? Gorbatšovile ütles ta, et läheb Hiiumaale rannakaluriks. Selle tööga oleks ta kindlasti hakkama saanud ja kohalike meestega hiiu keeles hiiu nalja visata oleks talle kindlasti meelt mööda olnud.

Ülikoolis omandatud arheoloogi elukutse on talle samuti alati huvi pakkunud. Ja mine tea, ehk oleks ka ühistest matkadest Lennart Meriga sündinud midagi ühist ja põnevat.

Terminit „diplomaatiline diskreetsus" kasutab Vaino Väljas oma juttudes tihti. See tähendab, kuna paljudest juttudest ei ole alles märkmeid ega dokumente, ei ole soliidne neid ühepoolselt esitada. Seepärast pole Vaino paljusid taustalugusid avanud. FOTO: ÕHTULEHE ARHIIV

Sama hästi sobiks ta kirjanikuks või kirjandusteadlaseks. Olen alati imetlenud Vaino voogavat stiili ja erilist läbitunnetatust, kui ta räägib kirjandusest. Mäletan hästi tema vaimustust, kui ta töötas minu meelest rekordkiirusel läbi kaheköitelise Hiiumaa kirjanduse loo, ning kui palju mõtteid tal sellega tekkis.

Kõigis neis valdkondades oleks Vaino end teostada suutnud. Ent ometi jäi pinnale poliitika, õigemini rahva juhtimine, mida ta tegi tõelise riigimehelikkusega. Olgu selle kinnituseks tema enda lausutud sõnad: „Võim tähendab kahte asja – muret ja vastutust. Murega heitsid sa magama ja murega tõusid üles, sest vastutusekoorem oli seljas."

Läheneva juubeli künnisel tahan Vanale Hiidlasele tema enda väljendite toel „ilmtingimata", „täie tõsidusega" ja „hiidlase huumoriga" soovida head tervist ja palju õnne kodusaare rahva poolt!

Artikkel on kirjutatud väljaandele Hiiu Leht.

Vaino Väljase elukäik

Sündinud 28. märtsil 1931 Hiiumaal Külakülas Lalli talus. Talu suurus oli 11,5 hektarit. Tema isa oli meremees, ema taluperenaine. Lapsepõlv oli dramaatiline. Ema haigestus pöördumatult ja suri 1946. aastal. Perenaise ülesandeid pidi täitma Vaino õde Hedwig, kes suri 1948. aastal tuberkuloosi. Isa suri 1949. aastal.

Õppis 1939–1946 Leisu koolis ja 1946–1949 Kärdla keskkoolis. Orvuks jäänuna pidi ta õppimise kõrvalt töötama. *Komsomoli astus koolipäevil, 1948. aastal. 1949–1950 oli ELKNÜ Hiiumaa maakonnakomitee propaganda ja agitatsiooni osakonna juhataja.* 1950. aastal astus Tartu ülikooli ajaloo osakonda, mille lõpetas 1955. Ajalookandidaadi teaduskraadi kaitses 1973. aastal.

1951. aasta juulist septembrini oli Hiiumaa masina-traktorijaama (MTJ) poliitosakonna ajalehe Hiiumaa Kolhoosnik toimetaja kohusetäitja, 1951. aasta oktoobrist 1952. aasta detsembrini ELKNÜ TRÜ komitee sekretär, 1952. aasta detsembrist 1953. aasta juunini ELKNÜ Tartu oblastikomitee sekretär ja 1953. aasta juunist 1955. aasta aprillini ELKNÜ Tartu linnakomitee I sekretär. 1955.–1961. aastal juhtis Eesti komsomoli ELKNÜ keskkomiteed I sekretärina. Kümme aastat (1961. aasta mai kuni 1971. aasta jaanuar) oli Tallinna linna kõrgeim võimukandja – EKP Tallinna linnakomitee I sekretär. 1971–1980 oli EKP keskkomitee ideoloogiasekretär.

1980–1986 oli NSV Liidu erakorraline ja täievoliline suursaadik Venezuelas ja Dominikaani vabariigis, 1986–1988 Nicaraguas.

1988. aasta juunist 1990. aasta jaanuarini oli EKP keskkomitee I sekretär. Pärast EKP lõhenemist oli 1990–1995 selle ühe osa (1991 nimetati ümber Eesti Demokraatlikuks Tööparteiks) esimees.

Eesti ülemnõukogu saadikuna juhatas ülemnõukogu istungjärku, kus 16. novembril 1988 võeti vastu suveräänsusdeklaratsioon.

Tema abikaasa oli **Mai Väljas** (neiuna Goetz), kes sündis 1935. aastal Lääne-Virumaal Oruveskil ja suri 2018. aastal Tallinnas. Abikaasaga tutvus Vaino Väljas ajal, kui Mai õppis Tallinna pedagoogilises instituudis. Poeg Peeter Väljas on ajaloolane ja töötab rahvusarhiivis, tütar Tiina Pärn on lastearst ja elab

Haapsalus. Tütretütar Teele Pärn on tunnustatud näitleja, tütretütar Miina Pärn on õppinud koorijuhiks ja teeb ka Klassikaraadios saateid. Tütrepoeg Joonas Pärn on hüdrogeoloog, kes õpib Genti ülikoolis järeldoktorantuuris ning töötab Eesti Geoloogiateenistuses. Poeg Peetril on kaks kooliealist last.

Vaino Väljas on Riigivapi III klassi (2002) ja Valgetähe II klassi (2006) teenetemärgi omanik.

Vaino Väljase „President"(Urmo Soonvald: saatused, kus tahaksin uidata. Elud, millest osa võiks kuuluda rahvale)

Üks väheseid Nõukogude Eesti juhte, kes on pälvinud inimeste seas absoluutse lugupidamise. Kuigi ta on öelnud, et ei taha oma memuaare kirjutada, oleks huvi ta karjääri vastu ENSV-s, suursaadikuna Venezuelas ja Nicaraguas ning uuesti Eestis. See kõik tundub erakordselt põnev. Ta nägi, kuidas NSVL muutus ja purunes. Ta nägi, kuidas USA ja Nõukogude Liit pidasid Ladina-Ameerikas varjamatut sõda. Ta on Eestis üks väheseid, kes teab, kellest pidi saama pärast putši õnnestumist 1991. aastal Eesti uus valitseja. Oma väärikuse ja aususega oli ta paljudele eeskujuks ning paljudele ka pinnuks silmas. 1988–1990 EKP keskkomiteed juhtides oli ta justkui vabaneva riigi president.

Vaino Väljas pole iialgi rõhutanud oma teeneid Eesti iseseisvuse taastamisel. Feliks Undusk. 30.03.2019

28. märtsil sai 88-aastaseks üks Eesti iseseisvuse taastamise põhitegelasi Vaino Väljas.

Väljas omanimelise pingi avamisel Kärdlas 4. oktoobril 2018. KAADER TV3 VIDEOST

„Mütu münd oo? Münd oo ekka üks… Mikepärast sa siiss münd teiedad?"

(Hiiu murdes: „Mitu mind on? Mind on ikka üks… Miks sa siis mind teietad?")

Nii saan teada, et hiidlased üksteist ei teieta. Mis seal salata, olen tõesti Kärdlas sündinud. Aga end hiidlaseks ei julge pidada, sest pooleteisest aastast mere taga elamisest ei piisa kuidagi. Koduuksele vastu tulnud Vaino Väljasega lähebki jutt kohe hiidlaste maale.

Et Kärdla rahvast kutsutakse kohvilähkriteks, on mulle lapsepõlvest teada. Väljas ise olevat koltselõuamees, pärit Emmaste kandist Külakülast. Isa Joosep oli igipõline meremees, läks merele 16-selt ja pidi maale tagasi kolima 56-selt, kui uus võim pärast teist maailmasõda rannamehi enam merele ei lubanud. Just meeste maailmameredel seilamise tõttu kutsuti sealset kanti Emasteotsaks. Naised koos lastega pidasid talu ja tegid kõiki vajalikke maatöid. Naabrimees Kitse Juhan olla väiksele Vainole öelnud: sa oled ainus mees talus, tuleb ema aidata. Vaino võttis vikati kätte kümneaastasena. Samuti tuli õppida hobusega põldu äestama. Toona ei peetud seda lapstööjõu ärakasutamiseks.

Mai ja Vaino Väljas Eestimaa Laulul. ERRI ARHIIV FAIVI KLJUTŠIK

Isa voolis pojale oma töölaeva, kolmemastiline kuunari väikse koopia, mida sai madalas vees ujutada ja sel isegi purjesid sättida. Nii õppiski poiss suure purjelaeva purjestuse selgeks varem kui kirjatähed. Ja kuigi unistusest meremeheks saada midagi välja ei tulnud, oli purjetundmisest kasu ka aastakümneid

hiljem diplomaadiametis. Venezuela mereväe ülemjuhataja admiral Bertorelli kutsus Nõukogude Liidu suursaadiku uue ookeanipurjeka pidulikule ristimisele. Sel ajal, kui meremehi kail üles rivistati, küsis suursaadik admiralilt: „Kas Bolívaril (laev ristiti Ladina-Ameerika rahvuskangelase Simón Bolívari järgi) on grootmasti ja besaanmasti vahel kolm või neli kliiverpurje?" Admiral vaadanud imestunult küsijale otsa ja kutsunud laeva kapteni enda juurde. Kui selgus majas, pöördunud admiral Väljase poole: „*Excelentísimo embajador* (hisp teie kõrgeausus suursaadik), kõike ma võisin uskuda, aga kust te teate ookeanipurjelaeva purjestust? Isegi mind pani see küsimus mõtlema." Väljas vastanud: „Üks eesti mees, kes meremeeste perest pärit, peab kõike teadma."

Öelda, et Vaino Väljas vaikib, pole päris õige. Aga mõningaid üksikasju ta ei avalda. Ta on tegelikult kirjutanud, kuid iseendale. ERIK PROZES

Saan peagi aru, et Väljasele ei meeldi intervjuusid anda. Pole vist kunagi meeldinud, kui tuletan meelde ammuseid partei keskkomitee ideoloogiasekretäri intervjuusid mulle kui „Päevakaja" reporterile. Tol ajal polnudki nii kõrgele ametimehele mikrofoni ees esitatud küsimus tegelikult küsimus, vaid kokkulepitud teema tutvustamine kuulajale. Aga jah, Väljasele meeldib küsimust kuulnuna pigem vabalt meenutada, teha põnevaid kõrvalepõikeid, aga ometi varem või hiljem küsimuse juurde tagasi tulla ja ikka vastus anda. Kui mõnda küsimusse väike ebatäpsus sisse lipsab, karistab vastasistuja mu vaevu märgatava muigega kohe ära: „No hiidlane võiks ikka teada..."

Millal poiss ise merele sai? Kui põlvepikkuse põnni kilu- ja räimepüügid kõrvale jätta, siis 1939. aasta juunis. Isa pidas vajalikuks, et poeg enne kooli ka esimesel pikemal merereisil käib. Mootorpurjekas Delfiin, kus isa pootsmanina töötas, pidi viima propsilaadungi Tallinna. Laev kippus juba sadamas lengerdama (küljelt küljele kõikuma), varsti pärast merele jõudmist tuli ka merehaigus. Pärast pisukest koikus lamamist viis isa algaja meremehe tekile seljaga vastu grootmasti istuma ja varsti andis ka südameläikimine järele. Tagatipuks anti pealinnast uus laadung Kotkasse viimiseks. Niisiis esimese reisiga sai kohe ka välismaale.

Kui Väljas 1989. aastal Gorbatšovi delegatsiooniga Soomes käis, kutsus president Koivisto ta neljasilmaaudientsile. Väljase oletuse järgi Gorbatšovi soovitusel eesmärgiga, et Koivisto lõunanaabreid tasakaalukusele kutsub. Seal tulnud jutuks ka Väljase kunagine reis Kotkasse. Koivisto arvanud naljatamisi: „Siis oleme vist kohtunud, sest oma töömeheteed alustasin ma 16-selt just samal aastal Kotka sadama töölisena."

Mai ja Vaino Väljas augustis 2009 kadriorus pidulikul vastuvõtul ANDRES PUTTING

Kodusaarest, eriti lapsepõlvest rääkides muutub Väljase jutt isegi pisut luuleliseks. Ta justkui maaliks silme ette üksikuid mälupilte, siia-sinna hiidlaste karmi elutarkust vahele puistates. Vaino jäi orvuks 17-aastaselt. Isa Joosep Väljas suri 1949. aastal 60-aastasena, ema Lilli kolm aastat varem 45-sena ning õde Hedvig 1948. aastal 20-sena. Väga ränk saatuselöök. Käinud seitse klassi Leisu koolis, kus üks õpetajatest oli luuletaja Juhan Liivi vennapoeg Jakob Liiv, jätkas noormees 1945. aastal kooliteed Kärdla keskkoolis. Ta oli võrdselt tugev nii füüsikas, keemias, bioloogias kui ka ajaloos ja kirjanduses. Sportki oli meeltmööda. Hiiumaa spordiajaloolane Lembit Sauer ütles mulle mullu oktoobris intervjuus: „Väljas

oli kõva spordipoiss, kiirjooksja ja kaugushüppaja. Viimases, 11. klassis hüppas isegi 6.40, aga kuna oli koolivõistlus, siis Hiiumaa rajooni rekordina see kirja ei läinud. Muide, tänavu (2018) Saarte mängudel hüpati tartaanist hoovõturajalt Hiiumaa parimaks tulemuseks 5.52." Ülikooliaegne kaastudeng, hilisem ajaloodoktor Karl Siilivask meenutab Enn Anupõllu koostatud ja Väljase 75. sünnipäevale pühendatud juubelikogumikus „Ühe elu pöörud" (pöör on hiiu murdes ootamatu ja äkiline tuul, mis keerab paadi järsult teise suunda) ühiseid kergejõustikutrenne Tamme staadionil, kus kuulus kümnevõistlustreener Fred Kudu Väljasele öelnud: „Sul on sprindiks hea raiuv stiil, aga treenima peaksid sa rohkem."

Sinimustvalge lipu heiskamine Pika Hermanni torni 24.02.1989 SVEN ARBET

Vaino Väljas elab Tallinnas Liivalaia tänavas, Kaasani kiriku nurga juures, kuhu kirikukellad kostavad. Sundüürnikuna ostis ta sinna väikse korteri. „Inimesed näevad vähemalt, et riiki ma varastanud pole," meenub kusagilt loetud lause, mis öeldi Soome ajakirjanikule. Mulle kinnitab Väljas: „Hiidlase huumorist saab tark aru, loll aga vihaseks."

Helistan talle mitmel korral. Ka 2018. aasta märtsis, kui kuulen, et lahkunud on Mai Väljas. Avaldan kaastunnet. Vastuseks kõlab: „Aitäh! Elama peab edasi. Kuigi raske on…" Mai polnud ainult abikaasa, tugi, vaid ka lähedane nõuandja. Ta töötas eesti keele õpetajana, hiljem, pärast Eestisse naasmist tegutses Eesti Heategevusfondi esimehena. Väljaste hea sõber, Venezuela väliseestlasest suurärimees Harry Männil on kinnitanud, et tänu eeskätt *embajadora* (hisp suursaadiku abikaasa) Maile, kes õppis kiiresti selgeks hispaania keele, muutus Nõukogude Liidu seni üksildane suursaatkond mõne aastaga kohaliku majandus- ja kultuurieliidi kooskäimispaigaks. Võimekamat tiimi – suursaadik ja tema abikaasa – pole Männili väitel nähtud Venezuelas ega mujalgi.

PÕNEV SEIK. Võib-olla oligi see nii. Indrek Paali meenutus:„Ülo juures jäi meelde jutt, mida Ülole rääkis üks Moskva kolleeg NSVL Ülemnõukogu päevilt. Vaino Väljas oli 1971-1980 EKP Keskkomitee ideoloogiasekretär. Moskvas oli tal hüüdnimeks Vaino, sest perekonnanimi oli venelastele raskesti hääldatav. Moskvas oli Väljas heas nimekirjas kui selge silmavaatega mees. Kui 1978 Käbini mahavõtmine otsustati, oli küsimus, keda asemele panna. Brežnev olla öelnud, et paneme **Vaino**. Toona koosolekul väljapakutu väidetavalt paberile üles kirjutatud. Kuna EKP Keskkomitees oli ka Vaino perekonnanimega härra, olevatki see versioon käiku läinud. Loo Ülole jutustanud isik oli veendunud, et agselt mõteldi Käbini asemele Vaino Väljast. Kui Karl Vaino paika pandi, saatis ta mõne aasta pärast ebamugava kolleegi välismaale."

Mai ja Vaino Väljas 1988. aastal koos tuhandete eestlastega Eestimaa Laulul FOTO: TIIT VEERMÄE/EPL-I ARHIIV

Ühe telefonikõne ajal 2018. aasta septembri viimastel päevadel ütleb Vaino Väljas, et teda kutsutakse Kärdlasse endanimelise pingi avamisele. Ütlen, et tuleme videokaameraga kaasa. 4. oktoobri hommikul olemegi parvlaeval Leiger koos Väljase ja Hiiumaa vallavolikogu esimehe Aivar Viidikuga, kes on Tallinnasse päevakangelasele järele sõitnud. Päev on täis emotsioone. Kärdla kooli kõrvale Vaino Väljase nimelise pingi paigaldamise idee taga on Pühalepa Vanameeste Klubi. Klubirahvas ütleb, et sisuliselt võiks neid ka Hiiumaa Vanameesteks kutsuda, sest Pühalepa vanasid hakkab väheks jääma. Väljas tänab au eest ja räägib, et on alati püüdnud „vankri välja vedada", nii nooruses talutöödel kui ka hiljem. Ta mäletab, kuidas 1988. aasta 16. novembril ehk suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmise hommikul ülemnõukogu saadikuid Toompeal loosungitega vastu võeti. Teiste seas oli kiri: „Väljas, vea vanker välja!" Väljas arvab, et keegi muu kui hiidlased ei saanud niisugust loosungit kirjutada. Ta jagab ka südant liigutavat mälupilti isatalust: „Ema süütab pimeduse saabudes petrooleumilambi ja paneb selle merepoolsele aknalauale. Meri on meie Lalli rehielamust umbes 300 meetri kaugusel. Mina väikse

poisina pärin: „Ema, miks sa tule aknale paned?" Ema vastab: „Et isa oskaks kaugelt merelt kodutee leida. Et isa teaks, kuidas teda igatseme ja tema eest palvetame."

Tseremoonia lõpul kutsub volikogu esimees Aivar Viidik kohalolnud vana koolimaja õpetajatetuppa kohvilaua äärde juttu edasi ajama, öeldes, et väljas on jahe. Väljas lausub selle peale: „Karl Genrihhovitš (Vaino) vaatas Valge maja (praegune välisministeerium) kümnenda korruse aknast välja ja ütles mõtlikult: ei tea, kas väljas on juba külm? Ja kui nüüd ütleb volikogu esimees, et noh, jahe sa oled, üles sulatada saab sind toas…" Naerulagina saatel kommenteerib Viidik: „Kui keegi nüüd aru ei saanud, siis see ongi hiidlaste huumor."

Võimaluse korral on Vaino Väljas alati rääkinud, kust ta pärit on. Vähemalt kaheksa Ladina-Ameerika kunagist presidenti teavad, kus asub Hiiumaa. SVEN ARBET

Nalja ja meenutusi jätkub kauemaks. Lubame pärastlõunal peategelase TV3 autoga üle suure vee koju tagasi viia. Hea võimalus seni küsimata küsimusi esitada. Olen kusagilt kuulnud, et Nõukogude Liidu suursaadikuna lasknud Väljas Venezuelas ühel vastuvõtul, kui kõlas Ernesaksa „Mu isamaa on minu arm", kõigil kohalolijail püsti tõusta, kuna nii olevat tema kodumaal kombeks. „Jah, tõsi! Ei hakka salgama." Suure spordisõbrana pärib Väljas vahepeal vastu: „Kuidas Anett Kontaveitil eile läks, kas võitis Wozniackit?"

Vaino Väljas ja Lennart Meri olid sõbrad. Õppisid pärast sõda samal ajal Tartu ülikoolis ja elasid vanas Tiigi ühiselamus ühes toas. 1978. aastal, kui senine pikaaegne ENSV parteijuht Johannes Käbin saadeti ülemnõukogu presiidiumi esimeheks, soovitas ta Moskval panna vabariigi etteotsa Vaino Väljase. Ent venemeelsetele parteitegelastele oleks see olnud liig mis liig. Nad valisid Karl Vaino. Ometi oli Väljase senine karjäär olnud nõukogude aja mõttes lausa uskumatu. Juba keskkoolist kutsuti Vaino Väljas tööle Hiiumaa komsomoli rajoonikomiteesse, veel Tartu ülikooli ajalooüliõpilasena edutati ta ülikooli komsomolijuhi kohalt Tartu komsomoli linnakomitee I sekretäriks. 1961. aastal, 30-aastaselt sai Väljas pealinna parteijuhiks, mis andis õiguse istuda Eesti NSV kõrgeima võimu, partei keskkomitee büroo laua taha. Seal istusid tollal sellised mehed nagu Käbin, Müürisepp, Ušanjov, Vader, Vaino, Lentsman. Igaühel vene naine ja kodune keel vene keel. Väljas oli Vainost 12 ja Müürisepast 29 aastat noorem.

„Pagendus" Lõuna-Ameerikasse. 1991. aasta augustis, kui putš oli just maha surutud, helistas Väljasele üks Moskva sõber ja küsis, kas ta tahab kuulda õiendit enda kunagise vabastamise kohta ideoloogiasekretäri ametist. „EKP juhtkond on arvamusel, et V. J. Väljas ei sobi edasi töötama EKP keskkomitee ideoloogiasekretärina. Kuna ta on natsionalistlikult meelestatud, omab küllaltki suurt autoriteeti rahvuslikult piiratud intelligentsi ja noorsoo hulgas. Seoses sellega arvame, et tema töötamine vabariigis ei ole soovitatav. Teda võiks kasutada diplomaatilisel tööl mõnes NSVL-i jaoks mittetähtsas piirkonnas." Lisatud märge: „NLKP keskkomitee orgosakond toetab EKP keskkomitee büroo (I sekretär Karl Vaino) seisukohta. Allkiri: Kapitonov." Muide, just nii Moskvas toimitigi. Väljas määrati saadikuks kunagisse Briti Guajaanasse, mida tunti sunnitööliste asumaana. Aga kuna ootamatult tekkis vajadus saata keegi Venezuelasse (ning esindada Nõukogude Liitu ka Trinidadis ja Tobagos), otsustas kauane välisminister Andrei Gromõko ringi.

16. november 1988. „Kes on suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmise poolt?" küsib ülemnõukogu istungjärku juhatanud Vaino Väljas ja tõstab ise esimesena käe. Esiplaanil akadeemik Boris Tamm. FOTO: EPL ARHIIV

Väljased asusid Moskvast Venezuelasse teele 1980. aasta 16. augustil, samal päeval, mil Jaak Uudmäe Lužniki staadionil kolmikhüppes olümpiavõitjaks tuli.

Harry Männil on kirjutanud: „On üks juhus 100 000-st, et kaks eestlast nii kaugel maal kokku satuvad.” Neist said sõbrad. Männil aitas suursaadikul sõlmida sidemeid sealse äri- ja kultuurieliidiga. Väljase ja Männili esimene pikem jutuajamine toimus Männili sõnul Nõukogude Liidu saatkonna köögis pärast ühist kalalkäiku. **Oktoober 2018. Vaino Väljase nimelise pingi avamine Kärdlas koos Pühalepa Vanameeste Klubiga KAADER TV3 VIDEOST**

Olgu vahemärkuseks öeldud, et kalastamiskirg on Väljasel ilmselt praeguseni veres. Väljased veetsid peaaegu kõik suved, viimased aastad ehk välja arvatud, Lahemaal Oruveskil. Seal on säilinud Mai isa metsavahimaja. Neid terve elu saatnud kalalkäigud lõppesid ootamatult siis, kui suvekodust varastati kogu rikkalik kalamehevarustus.

Kuigi Venezuela oli pigem USA-meelne riik, ilmus suursaadiku 50. sünnipäeva puhul 1981. aasta märtsis ühes Caracase suurimas lehes tervet külge hõlmav rohkete piltidega intervjuu juubilariga. Suursaadikud roteeruvad tavaliselt iga nelja aasta järel. Ränga troopilise kliima tõttu ei hoia lääneriigid oma saadikuid Lõuna-Ameerika riikides üle kolme aasta. Väljas oli Venezuelas kuus aastat. Siis tuli telegramm „leerivend” (Väljase väljend) Ševardnadzelt (Nõukogude Liidu välisminister Eduard Ševardnadze oli Gruusia NSV komsomoli keskkomitee I sekretär samal ajal, kui Mihhail Gorbatšov oli seda Stavropoli krais ja Väljas Eesti NSV-s): „Teatage oma nõusolekust asuda suursaadikuks Nicaraguas.” Gorbatšovile (kes on sündinud Väljasega samal aastal ja kuul) oli väga vaja välispoliitilist läbimurret. Nicaraguas käis verine sõda *contra*’te (Somosa režiimi) ja sandinistide vahel. Kui Väljas Venezuelast lahkus, anti talle riigi kõrgeim autasu Simón Bolívari orden. Üleandmisel pöördus president tema poole erakordse väljendiga *hermano* ehk vend. Seda sõna kasutatakse sealses kultuuris võõraste kohta haruharva ja see tähendab, et sind on perekonda vastu võetud.

Sünnilt diplomaat

Nicaraguas palus Väljas üsna pea „kurjuse impeeriumi” esindajana audientsi peapiiskopi juures. Väljas oli 1985. aastal Caracases kohtunud paavst Johannes Paulus II-ga. „Kuidas ühte ja samasse katoliku usku kuuluvad inimesed võivad nii verises sõjas olla? Vennatapp on ju suur ja raske patt. Kuidas ei suuda kirik sellele piiri panna?” pöördus suursaadik peapiiskop Miguel Obando y Bravo üllatuseks tema poole. Just see Matteuse evangeeliumi tarkus on Väljasel kunagisest baptistide pühapäevakoolis käimisest eluaeg meeles seisnud. Mõtlen endamisi, et Väljasel on juba sünnipärased eeldused diplomaaditööks. Ta kõnemaneer on mõtlikult aeglane ja rahulik. Iga sõna tundub olevat põhjalikult läbi kaalutud. Ka kõige keevalisem vestluspartner peaks hoo maha võtma. Kui erinev maneer võrreldes ühe teise eduka diplomaadi, president Lennart Meri omaga.

20. augusti klubi Toompeal ANDRES PUTTING

Enn Anupõld – nõukogudeaegne Eesti telejuht ja Väljasega pärast iseseisvuse taastamist kõige rohkem intervjuusid teinud mees – on meenutanud, et Vaino Väljas ja Lennart Meri olid sõbrad. Õppisid pärast sõda samal ajal Tartu ülikoolis ja elasid mingil ajal vanas Tiigi ühiselamus ühes toas. Väljas aitas komsomoli keskkomitee egiidi all korraldada noorte teadlaste ekspeditsioone Kamtšatkale ja Kaug-Itta, ühes isegi osaledes. Sõprus ei katkenud ka Meri presidentuuri päevil.

Kui sandinistide seljataga oli Nõukogude Liit, siis diktaator Somosa võimu toetas USA. Mõlemad suurriigid soovisid ainult verd ja vaesust kaasa toova sõja lõpetada. Märtsis 1988 allkirjastatigi rahuleping NSVL-i ja USA suursaadiku juuresolekul. Pärast tseremooniat astus läbirääkimisi juhtinud peapiiskop diplomaatilise korpuse juurde, tegi Vaino Väljase ees ristimärgi ja lausus: „Jumal õnnistagu teid! Minu rahvas ei unusta kunagi, mida te tegite ohvriterikka vennatapusõja lõpetamiseks." Ilmselt just Nicaraguast saadud vaenupoolte lepitamise kogemus kulus Väljasel marjaks ära ka pärast Eestisse naasmist. Väljased ise lootsid küll kõigepealt puhkust ja siis lähetamist mõnda põhjamaalasele sobivama kliimaga riiki. Moskvaga olid jutuks olnud Hispaania, Austria ja Šveits. Aga läks teisiti. Ning Väljas ei varja, et selles, mis järgnes, oli Ladina-Ameerika kogemusest kasu.

Paljud mäletavad, kuidas 17. juunil 1988 saatis lauluväljakutäis rahvast oma nõudmistega Moskvasse teele NLKP 19. konverentsi delegaate. See toimus täpselt kaks päeva pärast Väljase Eestisse tagasipöördumist. Delegatsioon esitas konverentsile oma kirjaliku visiooni Eesti majanduse, keele ja kultuuri tulevikust. Midagi sellist polnud Moskvas kunagi varem nähtud. KGB kindral Filipp Bobkov kirjeldab oma memuaarides neid ettepanekuid kui „Eesti Nõukogude Liidust välja astumise teed".

Autor Vaino Väljasega tolle kodus 2013. a. ERAKOGU

Esimesena vastuhaku poolt. Sama aasta 19. septembril tuli kokku EKP keskkomitee pleenum. Esimest korda ligi 50 aasta jooksul olid parteipleenumile osalema kutsutud ka loomeliitude, Rahvarinde, roheliste ja muinsuskaitse seltsi esindajad, esimest korda kanti seda raadios otse üle. Väljas tegi ettekande: „Oluline on Eesti suveräänsuse tagamine oma maa ja rahva asjade otsustamisel. Eestlased on Eestis põhirahvus. Eesti keel peab olema riigikeel." Keeleküsimus pandi hääletusele. Ka kõige paadunumad internatsid, teistest venekeelsetest keskkomitee liikmetest rääkimata, hääletasid poolt ja taipasid alles hiljem, millega nad esimese sekretäri „nõiduse" all hakkama said. Sama kordus 16. novembril Toompeal ülemnõukogu erakorralisel istungjärgul, kui Väljas juhatuse laua tagant küsis: „Kes on poolt?" ja ise esimesena suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmiseks käe tõstis. Kui I sekretär poolt on, peab sel olema ka Moskva heakskiit. Nii impeeriumimeelsed mõtlesid.

Ülemnõukogu otsustas, et Eesti NSV seadused on liiduliste seaduste suhtes ülimuslikud. See oli kogu Nõukogude Liidus esimene õiguslik vastuhakk keskvõimule. Enne ülemnõukogu kokkutulekut käis Eestis NLKP keskkomitee sekretär Tšebrikov (kaks kuud varem veel KGB pealik). Neljasilmavestluses ütles ta Väljasele: „Te võite küll saavutada iseseisvuse, kuid kaotada kõik muu." Tormihoiatus. Aga rahva nõudmine oli veel radikaalsem. „Kui poleks olnud Gorba protežeed, oleks mulle antud 10 + 5," on Väljas tunnistanud. Arnold Rüütel, Edgar Savisaar ja Vaino Väljas olid oma Läti ja Leedu ametivendadega kokku leppinud, et suveräänsusdeklaratsioon võetakse vastu ühel ajal. Paraku vedasid saatusekaaslased seekord alt, mida on Väljase Leedu kolleeg Algirdas Brazauskas 20 aastat hiljem ka tunnistanud. Muidugi ei piisanud neil aastatel üksnes I sekretäri autoriteedist. Tuli pidada korduvaid jutuajamisi nii liiduliste tehaste juhtide (Interrinde sisuliste liidrite) kui ka Eesti NSV territooriumil asunud Nõukogude sõjaväeüksuste eesotsas olnud kindralitega.

Vaikiv Hiidlane Vaino Väljas pole kunagi rõhutanud oma teeneid Eesti iseseisvuse taastamisel. FOTO: ERR-I ARHIIV, ÜLO JOSING

Poliitik Jaak Allik on Väljase 80. sünnipäeva aegu öelnud Maalehele: „Mitmesuguste vahvate rahvaliikumiste ja komiteede liidrid, kes juba paarkümmend aastat võitlevad „kõige õigema eestlase"

tiitli eest, annavad endale peeglisse vaadates ehk siiski aru, et tol ajal (1988–1990) oleks piisanud Vaino Väljase ühestainsast telefonikõnest või isegi ettevaatamatust repliigist ning ajalugu oleks võinud Eestis ka teisiti minna."

Palun minu poole pöörduda mitte „härra", vaid „teie kõrgeausus"."

Uurin Väljaselt, kas tema minevikku on püütud talle ka nina peale visata. „Viimases ülemnõukogus astus minu juurde üks toona noor, aga hiljem väga tuntud poliitik ja küsis: „Seltsimees Väljas, kas nüüd võib teid juba härraks kutsuda?" Vastasin: „Ei, mitte mingil juhul!" Küsija tundus ülimalt rahul olevat. Jätkasin: „Suursaadiku tiitel, mis mulle on antud, on eluaegne. Seepärast palun minu poole pöörduda mitte „härra", vaid „teie kõrgeausus"."

Ajal, mil inimestel teinegi kord siin Eesti vabariigis on olnud äärmiselt raske loobuda oma kunagisest võimust, kõikidest eelistest, mis see võim andis, tuntusest ja kuulsusest, suutis Vaino Väljas ENSV kõrgeima võimukandjana seda teha, ütleb kirjanik Ülo Tuulik. „Ta on hoidnud madalat profiili. Pole kunagi rõhutanud oma teeneid iseseisvuse taastamisel."

23. august 1989. Mai ja Vaino Väljas Boris Tamm seisavad Balti ketis.TOOMAS HUIK

Öelda, et Vaino Väljas vaikib, pole ju päris õige. Aga mõningaid üksikasju ta ei avalda. Ta on tegelikult kirjutanud, kuid iseendale. Õiglase inimesena tunnistab ta, et oma vaikimise tõttu jääb ta võlgu nende ees, kes on teda aidanud. Enne Väljase 75. sünnipäeva filmiti viie aasta jooksul Enn Anupõllu jutuajamisi juubilariga. Käidi Leisu koolis, Külakülas, Mänspe kalmistul, Moskvas, Soomes, Tartus. Saadi üheksa tundi videoid tingimusel, et materjal läheb arhiivi.

Nina on vee pääl, öhk käib läbi ja jalad on pöhhjas.

Oma saavutuseks peab Väljas seda, et on võimaluse korral alati rääkinud, kust ta pärit on. Vähemalt kaheksa Ladina-Ameerika kunagist presidenti teavad, kus asub Hiiumaa. Tervise kohta ütleb ta, et viimastel aastatel on arstid hakanud tema vastu ebatervet huvi tundma. Mullu oktoobris, kui ajakirjanik pärast Kärdla pingi avamise tseremooniat tema tervise kohta küsis, vastas ta ometi ehthiidlaslikult: „Nina on vee pääl, öhk käib läbi ja jalad on pöhhjas."

Mai ja Vaino Väljas 2013. aastal oma Liivalaia tänava kodus

Vaino Väljas nimelise pingi avamisel Kärdlas: olen püüdnud elada sellele maale ja anda, mis mul anda on

04.10.2018.Vaino Väljase pingi avamine Kärdlas. Täna keskpäeval avas Hiiumaa vald Kärdla muusikakooli ehk kunagise koolimaja lähistel Nuutri jõe ääres Vaino Väljase nimelise pingi. Avamisel osales ning pidas tänukõne riigimees ja diplomaat Vaino Väljas, Kärdla põhikooli vilistlane aastast 1950. "Tahan südamest tänada: see on au, mis mulle on osutatud, ja sõnades väljendada selle tähtsust minu jaoks pole minu võimuses," ütles Vaino Väljas oma kõnes, kus ta peatus oma elu erinevatel seikadel ning kohtumistel, mis mõjutanud.

Klubi Pühalepa Vanamehed liikmed andsid Vaino Väljase pingi idee. L. SINIVEER

„Pika elutee, mis on käidud, olen ma püüdnud elada sellele maale — anda, mis mul anda on. Ja kui ma olen seda saanud teha kasvõi milligrammigi ulatuses, siis, uskuge mind, on mul hea meel.“

Kõne lõpetuseks maalis Väljas kuulajatele mälupildi võrdluseks tänase sündmusega: “Oktoobrikuu õhtu, torm. Meri oli meie koduaknast 500 meetrit, isegi vähem. Isa oli kaugsõidumeremees ja teda nägime me väga harva. Isa ootus oli kogu aeg. Ema võtab tule üles, nagu meie kõnepruuk oli. See tähendab — paneb petrooleumilambi põlema. Asetab selle aknale. Ja äkki minusugune väike poiss küsib: “Aga ema, miks sa lambi akna peale paned?”. Ja siis ema vastas: “Aga tead, see on selleks, et isa maailmamerel näeks tuld koduaknal. Et ta teaks, kuidas koju jõuda. Et ta teaks, kuidas me teda igatseme ja tema eest palvetame.“

Ja selle pärast tänane päev ja see, mida te olete teinud ja mispärast ühe vana hiidlase nimi siin on — see tunne on väljendatav ühe sõnaga: see on tuli koduaknal, see on tuli südames, see on tänu kõigile teile.”

Kärdlast leiab palju pinke

Kärdla osavald on viimastel kuudel lisanud nimeplaate pinkidele ja uusi nimelisi pinke mujalegi Kärdlasse ning ka need on pühendatud tublidele Kärdla elanikele.

Kärdla osavallavanem Lauri Preimann ütles, et nimeliste pinkide initsiatiiv tuli kogukonnalt ja tänas asjaosalisi panustajaid Silvi Orvikut, Helgi Põllot ning klubi Pühalepa Vanamehed liikmeid. „See on hea näide kogukonna algatusest, millele on omavalitsusel rõõm õlg alla panna,“ ütles Preimann.

Ta lisas, et nimelised pingid on vajalikud jala puhkamiseks ja samas ka kohalikku ajaloo kandjaks avalikus ruumis ja tunnustavad väljapaistvaid kogukonna liikmeid.

Nii saab nimelise pingi sai ka aukodanik Arnold Paroll (1928–2001) — „arst, kes oskas kõiki aidata“. Dr Parolli nimesilt paigutatakse Hiiumaa haigla ees asuvale pingile.

Koduloolase Otto Mägi (1930–2018) pink on Kärdlas II Maailmasõjas hukkunud hiidlaste mälestusmärgi juures ja sellele on kirjutatud „Kelle üllas idee sai teoks — poiss tuli koju“ Abikaasade ajakirjaniku Endel Saare (1935–2017) ja giid Luule Saare (1933–2014) pink asub kunagise ajalehetoimetuse ning trükikoja juures Leigri väljakul. Nende pingil on read: „Hiiumaa elu tutvustajad“.

Aukodanik Salme Elgase (1916–2015) pink on tema kunagise töökoha Südametoa juures Vabaduse tänav 3 ning pingil on kirjas „Elu on antud elamiseks“.

Hingehoidja ja kunstniku Philipp-Teedy Tüüri (1930–2005) pink asub Uus tn 24-26 ja sellel on kirjas “Saatus on tee, mille oled sillutanud oma mõtete, sõnade ja tegudega”.

Aukodaniku, kunstniku Paul Kammi (1917–1979) pink asub Tiigi tänava lõpus ning sellel on sõnad: “Ole suurem kui sinu saatus!”

Nüüdseks on Kärdla linna avalikel aladel ligi 60 pinki. Mullu paigaldas vallavalitsus Kärdla linnaruumi kuus uut pinki, mis asuvad Hausma rannas, kiriku parklas, Allika ja Metsa tänava ristmiku juures, Hiiu ja Eha tänava ristmiku juures, Nuutri ja Põllu tänava ristmiku kõrvale jääval haljasalal ning Sadama ja Rookopli tn ristumiskohas.

VAINO VÄLJAS 90 Unustatud lood. **Jüri Ehasalu** 24.03.2016

Eesti lähiajaloo pöördelistel hetkedel said otsustavaks just Vaino Väljase tasakaalukus ja võime mõelda avaralt. Maaleht avaldab sel nädalavahetusel tähistatava Väljase 90. sünnipäeva puhul viie aasta taguse kirjatöö me arhiivist. **VAINO VÄLJAS TIIT VEERMÄE/EPL ARHIIV.** Väljasest on kirjutatud palju. Eriti tema osast Eesti taasiseseisvumisel. Selle siin ülekordamisel poleks mõtet. Tervikpilt jäägu tulevaste biograafide ülesandeks. Vast aga on mõni seni avaldamata lugu väärt, et seda Vaino Väljase juubelisünnipäeva puhul meenutada.

Raudse Šuriku valik

1955. aastal lõppes Boris Tolbasti ametiaeg ELKNÜ Keskkomitees ning talle tuli leida järeltulija. Eesti noortejuhi kohale oli kaks tõsiseltvõetavat kandidaati. Tartu komsomolijuht, 24aastane hiidlane Vaino Väljas ning temast neli aastat vanem Tallinna komsomolijuht, Novgorodi oblastist pärit venemaaeestlane Nikolai Johanson (passi järgi Juganson).

Mõlemad kandidaadid kutsuti Moskvasse vestlustele. Tegu oli täiesti erineva kultuuri- ja haridustaustaga inimestega. Vaino Väljas oli Tartu Ülikooli ajaloo-osakonna kasvandik, Nikolai Johanson lõpetamas NLKP Keskkomitee kaugõppe kõrgemat parteikooli. Noorema mehe peres räägiti eesti keelt, vanema kandidaadi kodus vene keelt.

Vaino Väljas oli väga populaarne noorte eesti haritlaste ja kultuuritegelaste, ka maanoorte hulgas, Nikolai Johanson tundis end nagu kala vees suurtes venekeelsetes liidulise alluvusega tehastes. Oli ilmselge, et Eesti noortejuhiks saades koondunuks mõlema kandidaadi ümber täiesti erinevad meeskonnad.

EKP Keskkomitee I sekretär Vaino Väljas 13. juunil 1989. aastal Linnahallis kohtumisel rahvaga. EPL ARHIIV

Moskvas tehtavast otsusest olenes eesti uue põlvkonna kujunemisel rohkem, kui võiks arvata. Ja veelgi enam – toonaste tavade kohaselt edutati kõigisse kõrgematesse partei- ja riigiametitesse uut kaadrit põhiliselt just komsomolist.

Mõlema kandidaadiga vestles ÜLKNÜ Keskkomitee esimene sekretär Aleksandr Šelepin, kelle öelda oli viimane sõna. Raudseks Šurikuks hakati teda kutsuma juba komsomolis, otsekui ette nähes, et Nikita Hruštšov suunab ta oma erilise usaldusalusena 1958. aastal NSV Liidu KGB esimeheks, raudse Feliks Dzeržinski üheks järeltulijaks.

Šelepini ja Väljase elukäikudes on mõndagi sarnast. Oma põlvkonna tunnustatud liidri roll, tavatult kiire edutamine väga kõrgetesse ametitesse, reaalne perspektiiv tõusta võimustruktuuri kõrgeimasse tippu. Ja enne tippu jõudmist ootamatu tagasilöök. Šelepinil 1967. aastal lõplik, Väljasel 1980. aastal ajutine, tervelt kaheksaks aastaks.

Raudne Šurik kaalus kõiki poolt- ja vastuargumente ning surus Vaino Väljase kätt. Kahekümne nelja aastasest mehest oli saanud noorim liiduvabariigi komsomolijuht. Võib liialdamata väita, et see päev oli üks olulisemaid verstaposte rahvuslike kaadrite edutamisel ENSVs. Paraku pole seda otsust meie lähiajaloost seni uuritud ega hinnatud. Nikolai Johanson pidi tühjalt tagasi sõitma ning peatselt viidi ta komsomolitöölt üle Tallinna Masinatehase parteisekretäriks. Nende kahe mehe eluteed aga ristusid edaspidi veel mitmelgi korral. Meeste esmatutvus, muide, oli Hiiumaal, kuhu Johanson 1948. aastal komsomoli maakonnakomiteesse tööle suunati.

VAINO VÄLJAS. TIIT VEERMÄE/EPL ARHIIV

Raudne Šurik ise koos komsomolipõlvkonna mõttekaaslastega muutus 1975. aastaks Nõukogudemaal aga sedavõrd mõjukaks, et Leonid Brežnev hakkas oma peasekretäri koha pärast tõsiselt kartma. Aparaadimängude kogenud meistrina õnnestus tal Šelepinile lõpuks siiski jalg taha panna ning poliitbüroost välja arvata.

Üksinda merele, keelust hoolimata

Nii enne Eestist pagendusse saatmist kui pärast tagasijõudmist ei kahelnud Keila-Joa privaatsel puhkealal keegi, et kangemat kalameest kui Vaino Väljas pole seal olnud ega tule edaspidigi. Tema ei tulnud merelt kalata ka siis, kui teised pärijate eest pilku peites vastasid: ah, läks kah. Miks see nii oli, võib ju püüda ära arvata, kuid arvamiseks see jääbki. Siin ilmas lihtsalt on seletamatuid asju.

Roheliste vormimütsidega piirivalve ei lubanud Keila-Joa sadamast kellelgi üksinda merele sõita. Mereohutuse pärast. Vaevalt et selle seltskonna poliitiline usaldusväärsus muret tekitas. Siiski oli üks erand, kelle puhul ka piirivalveringkonna kindralitest ülemate käed lühikeseks jäid. Vaino Väljas eelistas sageli üksi merele minna, ja ka läks. Vahest tulevad merevaikuses teistmoodi mõtted, millele igapäevasumin kohta ei jäta? Võib-olla.

Tõsi, ENSV tähtsaim juht oli ametikoha järgi ka Balti sõjaväeringkonna sõjanõukogu liige, kuid piirivalvevägede käsuliin läks kaitseministeeriumist mööda, otse KGB peamajja Lubjankal. Nii või teisiti, kuid piirivalvurite hammas tema peale ei hakanud. Väljase merevabadust ei piiranud miski.

Kui mõne aasta eest koos Mai ja Vaino Väljasega taas Keila-Joa muuli vahelt paadiga lahele jõudsime, lausus ületamatu kalamees, et nüüd näitab ta mulle kõik need kohad kätte, kus lõhe ootab. “No kuule, Vaino, need sinu lõhed on juba ammu koos su endaga pensionile jäänud,” täpsustas Mai. “Äi ole mette,” tuli vastuseks, ja see jutt oli räägitud.

Vanad sõbrad

Huvitav, kui palju on Maalehe lugejate hulgas veel neid, kes mäletavad, et 1968. aastast peale oli Soomes kaua aega sisuliselt kaks komparteid? Vormiliselt oli suur erakond küll alles, kuid selle kaht eri tiiba lahutasid sedavõrd ületamatud vastuolud, et kummalgi oli lausa oma häälekandja.

Vaino Väljas koos Soome kolleegi Aarne Saarineniga kalaretkel Eestis. LOO AUTORI ERAKOGU

Partei esimehe Aarne Saarineni mõttekaaslased ei püüdnud kõiges ülipüüdlikult järgida Moskvast tulevaid soovitusi ja nõudeid, pigem jagasid nad eurokommunistide vaateid. Erakonna aseesimehe Taisto Sinisalo seltsimehed ei astunud iial ühtki vähegi olulist sammu enne NLKP Keskkomiteega nõu

pidamata, mistõttu olid seal väga heas kirjas. Nii Saarineni-meelne Kansan Uutiset kui sinisalolaste Tiedonantaja olid meilgi lehelettidel müügis ning sageli erinesid oma hinnangutes nagu koit ja hämarik. Moskva oli soomlaste erimeelsustega püsti hädas, kuid kummalegi selga pöörata ka ei saanud. Seda enam et neil aastatel oli Soome ka Põhjamaades ainus riik, kus kommunistid kuulusid valitsusse. Aarne Saarinen oli kauaaegne parlamendisaadik, rahva hulgas väga lugupeetud ja president Kekkoneni Tamminiemi koduski teretulnud külaline. Samas ei saanud NLKP ka Taisto Sinisalo taolist ustavat käsutäitjat üle parda heita ning salajasi kanaleid kaudu saabus vennalikke rahapakke tema tegemiste toetuseks rohkem kui üks kord. Ka NLKP kongressidel anti tervituseks sõna mõlemale mehele.

Johannes Käbin (paremal) õnnitlemas oma sõpra ja töö jätkajat Vaino Väljast 60. sünnipäeval 28. märtsil 1991.

Intrigantide väljatimmitud mõõduriist kaldus Vaino Väljase kahjuks ning Karl Vaino tee ihaldatud võimutippu oli vaba.

Taolises keerukas olukorras kuulus Vaino Väljase poolehoid Aarne Saarinenile. Kuidas ja mil määral ta seda välja sai näidata, on iseküsimus. Ka Saarinen on nende sõprust kõrgelt hinnanud. Mõistagi ei jäänud see NLKP Keskkomitees märkamata ja asetati 1978. aasta juunis Moskvas koos paljude muude avalike ning varjatud etteheidetega kaalukausile. Intrigantide väljatimmitud mõõduriist kaldus Vaino Väljase kahjuks ning Karl Vaino tee ihaldatud võimutippu oli vaba.

Kümme aastat pealinna juhina

1961. aastal öeldi kolmekümneaastase Vaino Väljase kohta taas "noorim". Noorim mees toonase suure riigi liiduvabariikide pealinnade tippjuhtide seas. Juubilarile endale tuli see ränkraske amet täieliku üllatusena. Ühiskonnateaduste Akadeemiasse astumisel oli sooritada veel viimane eksam, kohvergi oli reisiks pakitud.

Päeval oli otsustatud, et Vaino Väljas peab nüüdsest võtma endale kogu vastutuse selle eest, mis Tallinnas head ja halba.

Õhtutunnil helises Väljaste kodus telefon ja Johannes Käbin andis teada, et Moskvasse sõit jääb ära. Päeval oli otsustatud, et Vaino Väljas peab nüüdsest võtma endale kogu vastutuse selle eest, mis Tallinnas head ja halba. Partei linnakomitee esimene sekretär oli selleaegses juhtimisstruktuuris linna tegelik kõrgeim võimukandja ja viimane otsustaja.

Üheks tema alluvaks uues ametis oli vahepeal linnakomitee ideoloogiasekretäriks tõusnud Nikolai Johanson. Kui Johannes Käbin Vaino Väljast kümme aastat hiljem viimast korda edutas ja EKP Keskkomitee ideoloogiasekretäriks kutsus, tuli tal linna juhtimine Nikolai Johansonile üle anda.

VAINO VÄLJAS NORMAN, TARKPEA/EPL ARHIIV

Nikolai Ottovitš oli vahepeal Pagari tänavas neli aastat tšekistileiba maitsnud, kogemusi omandanud ja hakkas pealinna Väljase valitud kursilt eemale pöörama. Algul vargsi ja tasapisi. Mida aeg edasi, seda enesekindlamalt. Toetades Vaino Väljase kandidatuuri, võttis Johannes Käbin endale tõsise riski, kui midagi oleks viltu läinud. Vaino Väljas ei vedanud teda alt ja Käbini usaldus kasvas sedavõrd, et ta hakkas Väljases reaalselt nägema oma järglast. Käbin jäi endale kindlaks ka 1978. aasta suvel, mil tal

ootamatult tuli oma ametist lahkuda. Enam polnud tema määrata, kes selles Eesti tähtsaimas kabinetis töötama hakkab.

Vaino Väljas töötas Tallinna juhina Vana-Viru tänav 12 hoones 1968. aastani, mil EKP linnakomitee kolis Lenini puiesteele ehitatud Valge maja kahele esimesele korrusele. Vana-Virus oli tema kasutada sama kabinet, kus nüüd istub Tallinna volikogu esimees.

Kord küsisin ühelt samas ametis olijalt, kas ta ka teab seda. Ei või olla, kõlas vastuseks! Kurb, kuid tundub, et see pole ainus, mis Tallinna praegustel võimudel, ja mitte ainult neil, teeneka juubilariga seoses on ununenud. Juubilar ise on sellest kindlalt üle. Temal on aegade ja olude hindamiseks omad mõõdupuud. Mitmed mõistlikud ning mõjukad inimesed käivad neid Väljaselt aeg-ajalt laenamas. Ja see on lootustandev.

Kas Väljas läheb ajalukku kui inimnäoline kommunist? Jaak Allik. Tänu talle kulges Eesti taasiseseisvumine vägivallata. Samas tegutses Vaino Väljas veerand sajandit aktiivselt ka ENSV tippametnikuna.

Kõne sinimustvalge lipu taasheiskamisel Pika Hermanni torni 24. veebruaril 1989. SVEN ARBET

Ainsa liidrina kogu endises N Liidus suutis Vaino Väljas juhtida oma kodumaa ja selle kõik elanikud läbi revolutsiooni nii, et siin ei valatud ühtegi piiska verd ega toimunud ühtegi vägivaldset kokkupõrget ei rahvuslikul ega poliitilisel pinnal. Selle eest on Eesti Vabariik tunnustanud Vaino Väljast Riigivapi III klassi ja Valgetähe II klassi teenetemärgiga.

Kuid kas on ikka õige ja õiglane 85aastase mehe elutöö taandada vaid kolmele aastale, sest Eesti Vabariigi aumärkide kõrval on tal ju teisigi riiklikke tunnustusi nagu näiteks Venezuela kõrgeim Simon Bolivari orden ja Nõukogude Liidu Lenini orden.

ENSV poole sajandi pikkusest ajastust kuulus Vaino Väljas 25 aastat selle riikliku moodustise juhtkonda ehk praeguse ametliku ajalookäsitluse kohaselt oli "okupatsioonirežiimi tippametnik".

Noortele nagu müstika. Paraku ma ei usu hästi, et tulevikus kirjutatav Eesti ajalugu nii must-valgeks jääb, seda nii ENSV kui ka Vaino Väljase osas. Mida aeg edasi, seda enam oleks vaja nende aegade (kolme põlvkonna eestlaste) loo tõsiteaduslikku lahtikirjutamist.

Sest mida võivad mõelda ENSVst need alla 25aastased noored, kelle jaoks laulev revolutsioon on eelajalooline müstika ja Vaino Väljas lihtsalt tundmatu nimi. Nad ju loevad, et kunagi oli Eestis ühiskond, kus oli tundmatu mõiste "tööpuudus", mis on praegu tuhandetele traagika ja kümnetele tuhandetele igapäevane hirm. Või kuulevad, et sel kummalisel ajal võis väiksemagi tervisehädaga hommikul arsti tasuta koju kutsuda või "võtta numbri" järgmiseks päevaks eriarsti juurde. Ja saavad teada, et iga keskmiselt edasi jõudnud üliõpilane sai stipendiumi, mis oli sama suur kui tema vanaisa pension ning ühiselamukoha eest tuli maksta vaid kümnendik sellest stipist. Muidugi ei usu nad algul sellist punast propagandat. Aga kui lähemalt uurima hakkavad, siis avastavad, et see kõik on tõepoolest tõsi. See oli "riik", mille juhtkonda kuulus Vaino Väljas.

Aga teisalt oli see riik ka vangla, mille ülemvalvuriks oli üksvahe Vaino Väljas, sest isegi turismireisile "vennalikku" Bulgaariasse sai inimene sõita ainult tema juhitud EKP Keskkomitee väljasõidukomisjoni loal.

Ja see oli ka riik, "kus ühed tegid nägu, et tegid tööd, ja teised tegid nägu, et maksid selle eest palka". Ka see on tõsi. Kes teeks selgeks, kuidas need asjad üksteisega seotud olid ja mida see kokku tegelikult tähendas? Ning mida tasub häbeneda ja mida mitte?

Inimene pole oma sünniajas süüdi. 1931. aastal sündinud eesti poistele, kes tulid läbi sõjaõuduste, oli eluteel kolm võimalust. Nad võisid sattuda nende tuhandete hulka, kes oma vanematega läände põgenesid. Võisid ka sattuda nende tuhandete hulka, kes koos vanematega Siberisse küüditati. Kuid enamik neist sattus sadade tuhandete hulka, kes jäid koos vanematega Eestisse, mis oli ümber nimetatud ENSVks. Nad jätkasid seal (nõukogude) kooliteed ja läksid (nõukogude) kõrgkooli. Edasine sõltus juba kalduvustest, iseloomust ja ka juhusest.

Parema äranägemise järgi

Ma ei tea, mis oli määravaks, et vaesest perest hiiu poiss Vaino hakkas ülikoolis tegelema komsomolitööga, ja seda nii usinalt, et talle kõrgemalt poolt pilk peale heideti ning ülespoole veeti.

Ta asus Eestimaal ehitama sellist ühiskonda, mis tundus tol ajal ainuliselt paratamatu, sest meid vabastama tõttava valge laeva ootajaid oli 50ndate alguseks järele jäänud üsna vähe. Ja küllap ta tegi seda võimaluste piires ausalt ning oma parema äranägemise järgi.

Kas me võime praegu öelda et Vaino Väljas läheb Eesti ajalukku kui inimnäoline kommunist?

Kui Tšehhi reformaatorid 1968. aasta Praha kevade ajal võtsid mõiste "inimnäoline sotsialism" kasutusele enda poliitilise eesmärgi selgitamiseks ja sõnastamiseks, oli kolmekümne seitsme aastane Vaino Väljas EKP Tallinna linnakomitee esimene sekretär, ning kui teda oleks keegi tol ajal nimetaud "inimnäoliseks kommunistiks", tähendanuks see tema poliitilise karjääri lõppu. Ega ta siis seda olnudki.

Hästivalitud meeskond. Kuid 1971. aastal vahetas Väljas Eesti ideoloogilise juhi kohal välja venemaaeestlase Leonid Lentsmani, kelle mahavõtmist olid Tartu tudengid juba 1968. aasta tõrvikurongkäigus nõudnud. Sel ametikohal polnud Väljas kõikvõimas, kuid just tema valis inimesi, kes juhtisid Eestimaa kultuuri- ja hariduselu. Karistas ja kaitses neid.

Kui praeguselt distantsilt vaadata, kes kuulusid Väljase "meeskonda", saame küllalt kõneka pildi. Loomeliite juhtisid Paul Kuusberg, Vladimir Beekman, Kaljo Kiisk, Jaan Rääts, Ilmar Torn, Georg Ots, Kaarel Ird. Kõrgkoolide eesotsas olid Kalev Koger, Boriss Tamm, Arnold Rüütel, Jaan Vares. Ajakirja Looming toimetasid Paul Kuusberg ja Kalle Kurg, Loomingu Raamatukogu Otto Samma ja Jüri Ojamaa ning Sirpi Erni Lõbu ja Eduard Tinn. Teatrijuhtideks määrati Mikk Mikiver, Kalju Komissarov ja Raivo Trass. Haridusministriks oli toona Ferdinand Eisen, kultuuriministriks tõi ta Juhan-Kaspar Jürna...

Keegi neist polnud mingi vabadusvõitleja või teadlik õõnestaja, tegu oli "valedel aastatel" sündinud inimnäoliste kommunistidega. Nende kohta võib aga öelda, et nad tegid oma valdkonnas eesti rahvuse, kultuuri ja keele säilimiseks päris kindlasti üsnagi palju ja kohati esmapilgul võimatutki. Töötasid seega ENSVs Eesti Vabariigi tulevase põhiseaduse kohaselt. Ning seda aastail, kui Moskvast lähtuv Tšehhi sündmuste järgne külm hingus ja vaimne stagnatsioon koos teisitimõtlejate avaliku tagakiusamisega muutus päev-päevalt üha tuntavamaks ja talumatumaks.

Muidugi oli ka teistsuguseid ametissenimetamisi ja ebaõiglasi mahavõtmisi. Kõige ilmekamaks neist ehk TRÜ sotsioloogialabori sulgemine ning arveteõiendamine **Ülo Vooglaiuga**. Ka selle taga seisis vähemasti formaalselt Väljas. Kas ja kui palju ta ei saanud või ei tahtnud teisiti otsustada, teab ainuüksi tema.

Jõudu ja tervist!

Väljasest rääkides tavatsetakse positiivsena esile tuua sedagi, et lugenud oma missiooni 1991. aastal lõppenuks, lahkus ta 60aastaselt poliitikast ning ei hakanud (erinevalt paljudest tema komparteikaaslastest) otsima endale kohta uute erakondade või liikumiste eesotsas, et n-ö laineharjal edasi purjetada ka taasiseseisvunud Eestis. Ma arvan, et see on tema iseloomule omasest aumehelikust uhkusest tulenev sundvalik. Küllap ta tundis, et ei soovi hakata oma kätega lammutama seda, mida oma paremas äranägemises oli aastakümneid loonud. Olgu see siis tootlikkusega üle Euroopa keskmise olnud

suurmajandite vara laialitassimine ning nende majandite keskustesse rajatud rahvamajade ja koolide sulgemine, tuhandetele lastele muretu suvepuhkuse kindlustanud laagrite erastamine, EÕMi ja EÜE likvideerimine või ka loovharitlaskonna sissetulekute vaid nende endi vastutusele jätmine.

Nüüdseks oleme seda ühiskonda oma mõistuse ja Euroopa raha toel ehitanud juba veerand sajandit. Netikommentaaridest võib senini lugeda, et Eesti kõigi hädade põhjuseks olevat see, et kommuniste ei kõrvaldatud võimult ja nad juhtivat meid tänini. Vaino Väljas on vähemasti sellest vastutusest prii, mille eest võib teda ehk isegi kadestada.

Soovime talle tervist, uudishimu ja hiidlaslikku huumorimeelt asjade edasise käigu jälgimiseks Eestimaal. *Lugu ilmus esimest korda 24. märtsil 2016. aastal Vaino Väljase 85. sünnipäeva puhul.*

Vaino Väljas väikese rahva suur saadik. Aivar Viidik.

Nicaragua kodusõjas rahu toonud Sapoá rahulepingust möödus 22. märtsil 25 aastat. Selles, ühes tolle aja maailma kolmest suuremast konfliktikoldest, tegutses oma tasasel, aga tegusal ja tarmukal moel toonane NSV Liidu suursaadik Vaino Väljas. **Nõukogude Liidu suursaadik Vaino Väljas ja Nicaragua president Daniel Ortega. Nagu pildiltki näha, oli kahe mehe läbisaamine väga hea. FOTO: ERAKOGU**

Veerandsajandi taguseid sündmusi meenutab Vaino Väljas koos abikaasa Maiga.

Te olite kuus aastat NSV Liidu suursaadik Venezuelas. Miks teid 1986. aastal perioodi lõppedes Venezuelast mitte tagasi kodumaale ei toodud, vaid viidi üle järgmisesse riiki, Nicaraguasse?

Olin olnud Venezuelas NSV Liidu suursaadikuna ning samal ajal ka suursaadikuna Trinidadis ja Tobagos 1986. aastaks täpselt kuus aastat. Nimetagem seda siis kas auväärseks või mitte auväärseks pagenduseks, sest tavaliselt on suursaadiku rotatsioon neli aastat, troopilistes riikides sageli ka kolm aastat. Ma olin olnud juba kaks korda kolm aastat ja kodumaale pöördumiseks ei näinud olevat veel mingit võimalust.

Ja siis juunis 1986 sain ma ootamatu telegrammi Moskvast. See oli kolmapäeva õhtupoolik ja telegrammis seisis: „Teil tuleb saabuda välisministeeriumi kolleegiumile reedeks.“ Ehmatusega vaatasin (ajavahe on ju kuus tundi), et ma ei jõua ühegi lennukiga. Samuti hämmastas mind selline kiirustamine, et milleks mind kutsutakse. Midagi ei olnud mainitud.

Siis vastasin kiirtelegrammiga, et arvestades ajavahet ja nii lühikest aega, ühegi lennureisiga ma ei jõua. Vastus saabus väga kiiresti ja lakooniliselt: „Teid kavatsetakse nimetada suursaadikuks Nicaraguasse. Teatage oma nõusolekust.“

Teie noorpõlvesõber Mihhail Gorbatšov oli saanud 1985. aastal võimule. Välisministriks sai teine teie vana võitluskaaslane Eduard Ševardnadze. Olukord Nõukogude Liidus muutus. Kas teil nendega teie saatusest varem juttu ei olnud?

Mitte kõige vähematki! Seda ei olnud ka sisuliselt võimalik teha. Mina olin ju Venezuelas, ma ei olnud sel ajal Moskvas. Ja telefoni teel selliseid jutte ei räägita. Loomulikult oli mul tahtmine, et saaksin tagasi kodumaale, sest olin juba kuus aastat järjest olnud troopikas ja mul oleks ju tegelikult olnud moraalne õigus keelduda sellest ettepanekust ning tagasi tulla.

Oli teil üldse võimalust keelduda? Rõhudes näiteks Nicaragua sõjale. Mõistke mind õigesti – mismoodi ma oleks Nicaragua sõja ees kartma löönud? Loomulikult mitte! Tahtmine oli ainult

sellepärast, et lapsed olid kodus. Ja koju tulla tahtmine oli ikkagi, kui sa oled kuus aastat ära olnud, väga tõsine. Aga meil oli perekondlik jutuajamine ja ma mõistsin, et mul ei ole mingit õigust keelduda, sest siis oleks võinud tõesti öelda, et mees lõi kartma. Vastus oli mul lühike – nõus.

Kuna teie lapsed olid Eestis, pidi see otsus teile eriti raske olema.

Mai: Ma mäletan seda hetke väga täpselt. Tookord ei olnud meil residentsi, me elasime saatkonnas, kus meil oli kolmetoaline korter. Vaino tuli ja ütles, et nüüd tuli selline teade, et mind tahetakse saata Nicaraguasse − mis me teeme.

Otsus oli muidugi raske, kuid valik suuresti ette määratud. Sellel hetkel vajas abikaasa rohkem tuge, ja vaevalt oleks lapsed olnud õnnelikud, teades, et isa on raskuste ees araks löönud. **Embajadora Mai Väljas Hondurase piiri lähedal kohviistanduses. Olukord oli ohtlik, aga sellest hoolimata käisid suursaadikuprouad kohalikel elanikel abiks. FOTO: ERAKOGU**

Venezuelast lahkudes sõitsite kõigepealt Moskvasse end ette valmistama. Milliste volituste ja ülesannetega teid Nicaraguasse saadeti?

Need olid aastad, kus NL hakkas juurutama uut välispoliitilist mõtteviisi. Käimas olid tuumarelvastuse piiramise läbirääkimised Start II lepingu sõlmimise osas. Alanud oli tavarelvastuse piiramine ning rahvusvahelise koostöölepingute ja kontrollisüsteemi väljatöötamine. Gorbatšovi püüdlus uuendada NLi suhtumist hakkas pikkamööda murdma külma sõja selgroogu.

80ndate keskel oli maailmas kolm suurt kriisikollet: Angola, Afganistan ja Nicaragua. 1979. aastal oli NLi väekontingent viidud Afganistani ja see oli äärmiselt hukatuslik samm. Gorbatšovile oli jäänud ülesandeks hakata neid vägesid Afganistanist kaotusehäbiga välja tooma. Nicaragua, kus käis samuti kodusõda, oli kriisikoldena veel erilise kaaluga, sest asus Ameerika mandril.

NSV Liidu toonaseks põhiliseks välispoliitiliseks ülesandeks saigi nimetatud kriisikollete likvideerimine, sest see oli nende riikide rahvuslik õnnetus, et seal ei olnud mitte ainuüksi kodusõda, vaid külma sõja õhkkonnas kasutasid kaks suurriiki seda olukorda ka ära.

Moskvas sain selle lühikese aja jooksul tutvuda kõigi nende kokkulepetega, mis puudutasid Nicaraguat. Alates relvastuse tarnimisest, majandusabist, toiduabist, humanitaarabist jne. Toimusid kohtumised kõikide ametkondade juhtidega, kus mind viidi üksikasjadega kurssi ja anti ka teada, millised on NLi maksimaalsed võimalused, nii et Nicaraguasse saabudes oli mul teada, milline saab edaspidine koostöö ja NLi abi olema.

Millisena Nicaragua end teile avas ja millisena see maa teile kohale jõudnuna paistis?

Olukord oli üsna tõsine. Diktaator Somoza ja tema kahe poja diktatuur oli kestnud 1937.−1979. aastani.

1979. aastaks oli Nicaragua sandinistlik revolutsioon saavutanud oma esimese ja põhilise võidu. Tema territoorium oli täielikult sandinistide kontrolli all, kodusõda oli kandunud Nicaraguast väljapoole. Somoza kaardivägi, kes riigist põgenes, läks Hondurasesse ja moodustas seal nii-öelda kontrate põhilise sõjalise jõu.

Kodusõja inimkaotused olid Somoza diktatuuri üheksa viimase aasta jooksul 50 000 hukkunut, 40 000 kuni12aastast sõjaorbu ja 40 000 invaliidi. Rahvaarv riigis oli seejuures 3,6 miljonit. 1985. aastal kehestas USA kaubandusliku blokaadi Nicaragua vastu, pankades külmutati 420 miljonit USA dollarit Nicaragua raha. 1986. aastal võttis USA kongress vastu otsuse eraldada 100 miljonit dollarit

abistamaks kontraid. Selle abi legaalseks kasutamiseks oli kontratel Hondurase territooriumil loodud nii-öelda Nicaragua opositsiooni assamblee.

Selline oli olukord, kui sinna saabusin.

Kui aktiivne see kodusõda tol hetkel oli ja kas konflikti oli igapäevaelus tunda?

Jah, see konflikt oli pidevalt tunnetatav. Piirirajoonis olid kontrate rünnakud igapäevane nähtus. Lisaks kasutati ära terrorismisõja elemente ja relvastatud üksusi immutati Nicaragua territooriumile. Samasugune pilt oli ka Afganistanis, palju hukkunuid maamiinide tõttu, terrorirünnakutes. Igal õhtul kostis tulistamist, tihti oli elekter ära, sest kontrad üritasid pidevalt midagi lõhkuda.

Mai: Mul on meeles, et 1987. detsembris oli olukord eriti terav Panama kriisi tõttu. Nicaragua saatkonda ümbritses Panamas USA sõjavägi ja kardeti USA invasiooni Nicaraguasse. Meil kästi asjad pakkida ja valmis olla, et kui rünnak tuleb, siis diplomaatiline korpus evakueeritakse. Aga hirmuga harjub. Suuremat muret tundsin sagedaste väikeste maavärinate ajal, mis tõid meelde 1972. aasta katastroofilise maavärina, kus hukkus 10 000 inimest ja mille jäljed veel 1986. aastal Managua kesklinnas selgesti näha olid.

Vaino: Ükskord sõitsid diplomaatilise korpuse naised Hondurase piiri lähedale väga ohtlikusse piirkonda appi kohviube korjama. See on olnud mu elus üks rängima murega päevi. Kui nad lõpuks hilisõhtul tagasi jõudsid, siis ma usun küll, et mu juuksed olid hallimaks läinud.

Nicaragua sandinistlikku revolutsiooni ja valitsust on iseloomustatud kui uut kommunistlikku režiimi. 1984. aastal toimusid presidendivalimised ja valituks sai sandinistliku vabastusfrondi FSLN juht Daniel Ortega. Samal aastal valiti rahvusassamblee, mille 96 esindaja hulka kuulus 61 sandinisti, 14 konservatiivset demokraati, 9 sõltumatut liberaali, 6 kristlikku demokraati, 2 sotsialisti ning 2 kommunisti.

Uue sandinistliku valitsuse koosseisus oli välisminister, kes oli katoliku vaimulik. Kultuuriminister ja tema haridusministrist vend olid samuti padre'd. Riigi asepresident oli väga tunnustatud kirjanik. Siseminister, kes oli neist kõige vanem, oli erakordselt värvikas sandinistliku liikumise veteran. See näitab, et tegu ei olnud uue diktatuuriga, vaid tõelise rahvavõimuga! Revolutsioon oli kehtestanud uued võimu parameetrid. Riigis võeti vastu uus põhiseadus, mille peamised põhimõtted olid: sotsiaalse õigluse ühiskond ilma ekspluateerimiseta, poliitiline pluralism, vaba majandus ja mitteühinemine.

Sandinistlik valitsus oli Nicaraguas võtnud tarvitusele mitmeid meetmeid, kuidas olukorraga toime tulla. Kui enne oli riigis ränk kirjaoskamatus, siis sandinistid korraldasid selle likvideerimiseks kampaania ja pakkusid elanikele viiekuulisi kursusi, ka haridust ja arstiabi sai tasuta. Põhirõhk oli maarahval ja talupoegadel, sest see oli eelkõige nende ülestõus. Nende kasutusse anti maa, mis oli kogu revolutsiooni üks esimesi ja suuremaid võite. Ainuüksi 1981−85 sai üle 86 000 talupere kokku 1,84 miljonit hektarit maad.

Samas oli Nicaragua valitsus ka ametlikult pöördunud NSV Liidu poole mitte ainult majandusliku abi, vaid ka poliitilise abi saamiseks kodusõja lõpetamiseks. Aga muidugi! Ma tutvusin riigijuhtidega ja peab ütlema, et kõige tihedamad kontaktid kujunesid president Daniel Ortegaga ja tema venna, kaitseminister Humberto Ortega ning välisminister Miguel d'Escotoga. Sain neile edasi anda NLi ja Gorbatšovi isikliku nägemuse sellest, kuidas jõuda kontratega rahulepingu sõlmimiseni, sest sisuliselt kodusõda ju ikkagi jätkus.

Tutvustasin neile NLi meetmeid ja ideid, kuidas sõja lõpetamisele kaasa aidata, ja see oli ka Nicaragua poliitika üks põhilisi eesmärke, et saavutada olukord, kus rahvas saaks elada sõja hirmuta. Nii et see arusaam langes kahe riigi vahel täielikult kokku. Samas oli olukord 1986. aastal sinna saabudes väga pingeline ja raske, sest tegu oli jätkuga külmale sõjale. Lapsena olin ma kaks korda näinud, kuidas sõda

üle käis ning need sõjajäljed ja -purustused, viletsus ja vaesus paistsid silma igal sammul. Ma tegin Moskvas ettepaneku aidata Nicaragua põllumajanduse elavnemisele kaasa nii palju kui võimalik, et ka eksport oleks kergemini teostatav.

Teie ülesanne tundus olevat võimatu missioon, arvestades kõiki neid raskusi ja takistusi. Pidi olema väga nutikas, et see olukord ära lahendada.

Selleks et olukorda põhjalikumalt mõista ja leida teid, kuidas aidata Nicaraguat, tuli õppida seda maad ja rahvast tundma. See on katoliiklik maa, ligi 96% on katoliiklased, nii et ma mõtlesin kohe kiriku peale, sest see ju ühendab mõlemaid pooli, ka kontrad on katoliiklased.

Niisiis tegin tavatu sammu ja palusin visiiti peapiiskopi juurde, kes oli ühtlasi ka kardinal. Vastuseks sain, et mind oodatakse, ja nii toimus kurjuse impeeriumi saadiku visiit peapiiskop Miguel Obando y Bravo juurde. Vastuvõtt oli viisakas, aga ikkagi teatavalt distantsilt.

Mõistsin, et nii ma kaugele ei jõua ja pöördusin peapiiskopi poole naiivse küsimusega: ma ei mõista, kuidas on võimalik, et vendade vahel toimub nii verine kodusõda? Et te olete ju ühte usku, kuidas te saate siis teineteise vastu võidelda?

Ütlesin talle, et mul on Piiblist Matteuse evengeeliumist meelde jäänud, mida rääkis Jeesus oma jüngritele kättemaksmisest ning ligimese ja vaenlase armastamisest. Peapiiskopi puhmas kulmud kerkisid ja ta ütles: „Ma näen, et te olete Piiblit lugenud. Öelge palun, kuidas teie Piiblit tunnete?“ Sellest hetkest muutus meie suhtlus kardinaalselt.

Ma otsustasin võimalikult paljude eri piirkondadega tutvuda, aga kuna terrorioht ei olnud välistatud, anti mulle kaasa relvastatud kaitse. Teed on seal sellised, et esindusautot kasutada ei saa, nii et mulle muretseti Jaapani džiip, millega sai ületada nii mägesid kui veekogusid. Külastades üht piirilähedast provintsi, võis näha, kuidas mees härjaga maad kündis, endal Kalašnikovi automaat õlal.

Kohtusin põllumeestega, kes olid loomult väga lahked ja rääkisin neile, kuidas ma olin noorena samuti põldu kündnud, küll hobusega. See huvitas neid väga ja nad olid väga üllatunud. Nad pakkusid mulle ka omakasvatatud tubakat ja tõmbasime koos piipu. Lahkudes ütlesid nad mulle, et saadaksin tervitused oma president Gorbatšovile. Ja palju hiljem, Moskvas NLKP 19. konverentsil tribüünil, kus mulle sõna anti, ütlesin need tervitused Gorbatšovile ka edasi.

Edasi tahtsin uurida, milline on rahva psühholoogiline häälestatus, kas nad on tuleviku osas lootusrikkad. Selgus, et rahvas tõesti toetas võimu ja usaldas seda, see andis ka mulle edaspidiseks palju usku. Rääkisin regulaarselt nii kirikuõpetajate kui koolijuhtidega.

Suhtlesite palju ka kohaliku intelligentsi ja kultuuriinimestega. Kuidas need mõjutasid diplomaatilisi suhteid üldiselt?

Nicaragua riigi juhtkonna hulgas oli peale vaimulike ka palju loomeinimesi. Näiteks asepresident oli tuntud kirjanik Sergio Ramirez, temaga kohtumistel rääkisime kultuurikontaktidest. Nicaraguat külastas palju tuntud kirjanikke, kes suhtusid sümpaatiaga sandinistlikku revolutsiooni. Neid võis nimetada hea tahte saadikuteks. Sellised lähedased kontaktid aitasid missiooni täitmisele suuresti kaasa.

Mai: Sealsetele tolleaegsetele riigitegelastele silma vaadates oli selge, et need võitlejad olid loomult kirjanikud ja luuletajad, õigluse toojad. Nagu ütles siseminister comendante Tomas Borge: „Ei saa olla revolutsionäär õrnuseta silmades ja kätes, armastamata vaeseid ja lapsi.“

Ükskord ma küsisin Daniel Ortega käest, et mis teda inspireeris olema nii poliitiline võitleja kui ka poeet. Ja siis ta rääkis, et nad pidid vennaga Somoza diktatuuri ajal veetma oma nooruse trellide taga, aga noor inimene tahab ju oma vaimus elada läbi sama mida teised noored. Kuna neil seda võimalust ei olnud, siis

nad lihtsalt kirjutasid nii palju kui võimalik, luulet. Nad olid kõik noored mehed, ja noored on ju maksimalistid, õigluse eest väljas. Dikatatuuri julmust näitab veel see, et Ortega vend, kes oli kaitseminister, kandis oma randmete ümber kõrgeleulatuvaid nahast mansette, kuna teda oli ülekuulamisel riputatud käsipidi lakke ja see oli jätnud niisugused vigastused, et ta pidi kandma käetugesid.

Üldiselt ei räägitud isiklikest kannatustest, nii et need faktid aitasid mul ka mõista, miks loomeinimesed on sandinistliku revolutsiooni pooldajad ja elluviijad ning milline on selle liikumise vaimne dimensioon.

Kui üritada seda revolutsiooni asetada tänapäevasesse ülepolitiseeritud võimukäsitlusse, siis öeldakse, et nad olid NLi võimu pooldajad, see aga on selline standardiseeritud maailmanägemus. Ajaloolises vaates oli see diktatuurivastane rahvaülestõus, mis ühendas rahvusliku vabanemise teel nii talupoegi kui aristokraate.

Nicaragua oli väga vaene maa. Seetõttu puutusite palju kokku humanitaarküsimustega. Eriti aktiivselt tegeles sellega abikaasa Mai koos teiste saadikute naistega. Suursaadikuna tuli mul seista selle eest, et NLi humanitaarabi, mida juba varem oli Nicaraguale pakutud, ei väheneks, vaid et seda saaks võimaluste piires suurendada. See puudutas eelkõige toiduabi ja teisalt oli vajadus ka meditsiinilise abi, ravimite ja haiglate sisseseadmise osas. Tegin ettepaneku suurendada sellist abi ja teataval määral see ka õnnestus.

Ortega isiklikus läkituses Gorbatšovile, mis puudutas minu lahkumist 1988. aastal, on kirjas, et on olnud võimatu vältida tohutuid kaotusi ja väärtuste kadumist meie maal ning see on viinud rahva taluvuse viimase piirini. Kuigi NLi majanduslikud võimalused olid piiratud, õnnestus hoida senist taset ja seda veidi ka suurendada. Majandusabi selle laiemas mõttes oli samuti prioriteet ning talupoegadel aidati hankida maad, põllumajandustehnikat ja väetisi. Sama lugu oli kalandusega, aitasime hankida nii püügivahendeid kui väiketraalereid.

Humanitaarabi, mis tänu saadikute abikaasadele tuli, sisaldas väga vajalikke esemeid, kuni laste mänguasjadeni välja.

Mai: Diplomaatiliste naiste üks põhitegevusi on heategevus ja hoolekanne. Nii on see igal maal, kuid halastuse paljud tähendusvarjundid ja äärmine vajadus sai selgeks sõjas räsitud Nicaraguas. Kirev seltskonnaelu ja uhked vastuvõtud, kogu glamuur jäi seljataha.

Meid haaras kaasa sotsiaalhooldusasutuste ametnike pühendumus vaeste ja laste abistamisel. Tänavad, lastekodud, lasteaiad, vaeste rajoonid – barrio'd – olid nende peamised tööpaigad. Paljud neist kasvatasid oma peredes varjupaikadest võetud sõjaorbusid.

Meie assotsiatsiooni hoole all oli pidevalt kolm sõjaorbude kodu. Ühte neist juhtis Padre Fabretto. Tema ja ta abiliste hoole all oli sadakond 5−15aastast last. Neil oli puudus kõigest peale hoole ja armastuse. Nende igapäevase toidu moodustas põhiliselt riis ja maisijahu. Kõik ülejäänu, näiteks liha, muna, puuvili, sõltus heategevusest ja oli juhuslik.

Humanitaarabiga saime palju nende olmet parandada. Kogusime ja annetasime ka ise raha. Filmi „Fouelli" näitamisest kogusime 3 miljonit cordoba't, millest jätkus mitme lastekodu remondiks ja Padre Fabretto lapsed said sanitaarsõlme.

Meie assotsiatsiooni liikmed olid väga pühendunud. Meist said ka eraelus sõbrad, mõned suhted on jäänud tänini. Assotsiatsiooni juht, tollane Saksamaa Liitvabariigi suursaadiku abikaasa Heidi Rusnak aitab oma kodulinnas Höpfingenis Nicaraguale abi organiseerida tänapäevani.

Ka Eestist saadetid Nicaraguasse mitmesugust humanitaarabi. Mai: Nicaraguasse jõudis paljude maade abi, ka Eesti noorte oma.

Kõige südantliigutavam oli päev, kui andsime üle Eesti tudengite ja muusikute kingituse – kollase autobussi, mis oli ostetud 1987. aasta Tartu levimuusikapäevadel kogutud raha eest. Värskelt kollaseks värvituna, küljel suitsupääsuke, rukkililled ja merelained, jõudis see 1988. aasta veebruaris Nicaraguasse. Lisaks seisis bussi küljel embleem: „*A la juventud de Nicaragua de la juventud de Estonia*“ (Eesti noorsoolt Nicaragua noortele). Oli uhke tunne! Koos bussiga saabus ka noorte kogutud humanitaarabi lastele: mänguasjad, koolitarbed, hügieenitarbed ja palju muud vajalikku.

Olin selle abi jagamise juures lastekodudes ja mitmes vaeste rajoonis ning väga liigutatud Eesti noorte abivalmidusest ja hoolest.

Tänumeeles meenutan ka Tallinna Ehitus- ja Mehaanikatehnikumi kingitust. Nad valmistasid moodulmööbli õppekabineti sisustamiseks. Direktor Arvi Altmäe käis seda koos mööblipaigaldajaga isikliult Nicaraguas üle andmas. See oli kooli kingitus, kus olen 15 aastat õpetanud.

Vaino Väljas, te kasutasite oma suursaadiku positsiooni humaansetel kaalutlustel isegi mõnevõrra ära riisi hankimiseks kohaliku lastekodu jõululauale.

Jah, jõulupühade eel ütles Mai, et ühe kohaliku orbudekodu toiduvarud on ülimalt napid, aga lähiajal oli oodata järgmist abisaadetist riisi näol. Kuna ei olnud teada, millal see riis abivajajateni jõuab, otsustasin, et lähen ise kaubalaeva külastama. Kapten oli elunäinud merekaru ja meie jutuajamine väga sõbralik. Ma küsisin riisilaadungi kohta ja avaldasin lootust, et see ka nende lastekodulasteni jõuab.

Seepeale kutsus kapten pootsmani ja küsis, kuidas lossimine läheb. Pootsman vastas, et juba lõpusirgel. Kapten küsis, et mitu kotti teil katki on läinud. Pootsman vastas – mitte ühtegi. Kapten ikka, et ma ei kuulnud hästi, vist ikkagi läks mõni? Siis pootsman taipas ja ütles, et vist 10 kotti. Kapten lausus seepeale pootsmanile, et tema kuulis, et vist ikka 20 kotti. Jah, just nii, oli küll 20, vastas too.

Ja nõnda anti samal õhtul 20 kotti riisi üle lastekodule. Seda kaptenit tuletan ma elu lõpuni tänutundega meelde.

Te oskasite − ja oskate seda ka praegu − inimestega uskumatult sõbralikult ja meeldivalt läbi käia. Ja krutskid on teid ka alati saatnud. Mulle tuleb meelde veel üks lugu jõuludest ja sellest, kuidas kodusaare mees ja toonane Eesti kalatööstuse juht Hugo Maide teile Kanadast jõulukuuse laskis saata. See oli Venezuelas, aga jah, selline lugu juhtus tõesti. Ühel päeval tuli teade, et saatkonnale on saabunud saadetis, millele palutakse sadamasse vastu minna. Mind pani see hämmastama, sest tavaliselt selliseid saadetisi ei olnud. Öeldi, et pakk on nii suur, et järele tuleb minna transpordivahendiga. Saatsin töötajad siis sinna ja tagasi tulles oli neil kaasas kilepakis jõulukuusk. Selgus, et head sõbrad kodumaalt, täpsemalt Hiiumaa kalurid olid Kanada vetes kala püüdmas ja otsustasid meile jõulupuu saata.

Ja suurt poliitikat olete kaugel maal teinud isegi Hiiumaa kala ja Virumaa metsadest päris jahimeeste konservidega. Venezuela eelmise presidendi, sotsiaaldemokraat Carlos Andres Pérezi ajal kehtis naftaleping, mis oli ainus nii-öelda projekt Venezuela ja NSV Liidu vahel. Siiani tarnis Venezuela naftat Saksamaa Liitvabariigile ja NL Kuubale. Lepingu järgi pidi NSV Liit hakkama tarnima samas koguses naftat Saksamaa Liitvabariigile ja Venezuela Kuubale. See tähendas, et Atlandi-ülene transport jäi ära ja mõlemad pooled võitsid rahaliselt.

Kuna aga uus president Luis Herrera Campíns leidis, et Kuubaga suhteid pidada ei ole tema ideoloogia kohaselt kasulik, siis otsustas ta, et see naftaleping tuleb katkestada.

Mina vaatasin, et kui ainus majandusliku koostöö komponent langeb ära, mis siis edasi saab. Küsisin healt sõbralt Harry Männililt, et mida teha. Ta soovitas kutsuda naftakorporatsioonide juhid lõunale ja nendega mitteametlikult rääkida. Kuna hea sõber Nõmme Simo (toonane Rakvere metsakombinaadi direktor ja legendaarne metsamees Simo Nõmme) oli pannud mulle kaasa valiku oma konserve, siis

otsustasime abikaasaga, et teeme neile naftakuningatele rahvusliku vastuvõtu ja panime menüüsse kõik söögid, mis sõber mulle kaasa oli andnud.

Ja kui need neli naftaettevõtte juhti siis kohale tulid (kõige suurema naftakartelli juht oli Venezuela erukindral) ning heitsid pilgu menüükaardile, leidsid nad rahulolevalt, et selliseid delikatesse pole nad enne proovinud. Kuna vastuvõtt oli mitteametlik ja räägitud sai igasugustest asjadest, taipasid nad väga hästi, et see ei ole niisama lõunasöök. Lõputoostide ajal ütles lugupeetud erukindral, et nagu ta aru saab, on mul ka mõned muremõtted.

Mina vastasin: „Oh ei, aga ma olen kuulnud, et plaanis on kolmepoolne naftaleping tühistada ja see valmistab mulle meelehärmi, sest siis katkevad meie majandussuhted.“ Sellele sain ma vastuseks: **“Ilmselgelt olete te alles värske suursaadik ja ei ole veel sisse elanud. Aga me võime teile pärast nii suurepärast lõunasööki öelda, et vaadake, naftapoliitikat ei tee mitte valitsus, vaid meie.“**

Poolteist kuud hiljem läks meie delegatsioon Londonisse OPECi maailmakonverentsile, kus teatati, et naftalepingut mitte ainult ei pikendata, vaid selle maht kahe aasta jooksul umbes kahekordistub. Nii et naljatledes võib öelda, et Hiiumaa kala ja Nõmme Simo metsaandidega sai päästetud naftaleping ja sellega mõlemale poolele võidetud puhaskasumit 15 miljonit dollarit. Vahel võib väikeste andidega teenida hiigelsuure raha.

80ndatel, ajal kui Eestis käis täe hooga venestamine, rõhutasite teie kõikjal oma rahvuslikku päritolu. Ja see käis teiega kõikjal kaasas. Kuidas NSV Liidu suursaadiku puhul eestlaseks olemine üldse klappis? Seal, kus oli võimalik, mainisin ma oma Eesti päritolu jah. Võimaluse korral rääkisin ka, et olen pärit väikeselt Hiiumaalt, nii et võib öelda, et vähemalt kaheksa Ladina-Ameerika presidenti teavad, kus asub Hiiumaa.

Korraldasite Venezuelas isegi Eesti päeva, kus Mai kandis Eesti rahvariideid. Jah, tegime seda koos abikaasaga Maiga. Ühe roana pakkusime minu püütud kalast kalasuppi. **Mai**: Ega me tegelikult ei olnud ju Eesti saadikud ja keegi saatkonnas ei pannud pahaks, et ma vahel kandsin rahvariideid ning et me rääkisime omavahel eesti keeles.

Eesti päeval oli väike väljapanek Eestist saadetud jõulu-, siis veel näärikaartidest. Kaasa olin võtnud ka viis Günther Reindorfi reproduktsiooni ja albumeid. Rääkisin Eestimaast. Kooliõpilastega, kes olid sagedased külalised saatkonnas, olime õppinud ära lastelaulu „Mina olen Ott ja sina oled Ott“ – seda laulsime üheskoos. Veel nägid külalised vaatefilmi Eestist. Ja ... olime nagu kodus. See oli aastal 1982.

Teil on olnud kaks hüüdnime: Gran Pescador ja Islander. Kuidas te need saite?

Tänu Harri Männilile käisin Venezuelas kalal kuulsates jahtklubides ja väga lugupeetud inimestega. Eks algul võeti mind kaasa kui suursaadikut, kelle nimega saab hiljem kalamehejuttudele kaalu lisada. Aga kui nad nägid, et ma tõepoolest oskan kala püüda, õpetasid nad mind, kuidas püüda suuri ookeanikalu spetsiaalse ridva ja varustusega. Nõnda levis kuudus, et Nõukogude saadik on kalamees. Ja väikese liialdusega hakatigi mind kutsuma Gran Pescadoriks ehk **suureks kalameheks**. Kui aga kuuldi, et pescador on ise ka pärit saarelt, siis sain teisegi hüüdnime − **Islander ehk saareelanik**.

Kalapüük on olnud teie kirg ja hobi juba lapsepõlvest peale. Jah, see on olnud minu suur kirg, mis sai alguse juba lapsepõlves. Minu kodu oli mere ääres, ja poisikesena oli mu esimene töö räimevõrkudest kala välja noppimine. Kui kõik tehtud, ütles kippar, et poiss, mine nopi nüüd varikala – nii kutsuti võrgust paadi põja kukkunud kala. Kui koju jõudsin, hüüdsin emale, et näe, tõin sulle merevärsket.

Kui ülikoolist Tallinnasse tööle tulin, võtsid sõbrad mind kampa spinningupüügile. Siis sai mu kirg uuesti hoo sisse. Kasutasin kalalkäiguks iga võimalikku hetke ja püüdsin kala Läänemerest Kuriilideni. Käisin Lennart Meriga kaks korda koos ekspedistsioonil Kaug-Idas. Seal oli kalapüük muidugi nagu muinasjutt. Kalalkäik on ka

üks põhjus, miks ma olen nii kaua elanud. Lisaks värskele õhule on see parim psühhoteraapia. Ükskõik kui kehv olukord ka poleks, kalal olles läheb kõik meelest ära.

Teie Nicaraguas viibimise ajal oli seal veel mitmeid eestlasi. Kes nad olid ja millega nad seotud olid? Näiteks oli seal Mati Vaikmaa, kutsehariduse nõunik ja ühtlasi ka autoasjanduse õpetaja. Talle korraldati lahkumisüritus, kus saatmas oli kogu ringkond, kes teda tundis ning kelle laste jalgrattaid ta oli ehitanud ja parandanud. Ta jättis oma haridustöö, abistamise ja lävimisega Nicaragua noorte kasvandike mällu sügava jälje.

Siis majandusabina, taastamaks riigi kaubalaevandust, saabus sinna Eesti laev Kunda, mis anti üle Nicaraguale. Kuna tegu oli väga vajaliku laevaga, tulid seda vastu võtma mitmed sandinistliku juhtkonna liikmed. Paraadvormis kapten Tõnu Tiivel raporteeris mulle eesti keeles: „Seltsimees suursaadik, mootorlaeva Kunda sõit möödus ilma vahejuhtumiteta."

Hiljem kapteni kajutis toimunud kohtumisel naersid teised, et nad pole enne kuulnud, et keegi sellises olukorras koduses keeles raporteeriks. Kapten jäi veel mõneks ajaks sinna, et meeskond välja koolitada. Ta on oma mälestustes kõike hiljem väga värvikalt kirjeldanud ja me oleme temaga ühendust hoidnud, ning siin kehtib sama põhimõte – rahva mällu jäi see, mismoodi tulid Eesti meremehed ja õpetasid nende mehed välja.

Managua ülikoolis politoloogia õppetooli professorina töötas Toomas Alatalu. Tema akadeemiline tegevus pälvis väga suure tunnustuse. Ta oli perfektse keelekasutusega ja kogu tema töö toimus hispaania keeles, tema õpilased ja tutvusringkond austasid teda väga.

Jaanuaris 1988 saabus Nicaraguasse selle maa rahvakirjaniku Ruben Dario loomingule pühendatud üritusele Jüri Talvet. Tema ülesastumised võesti vastu erakordse sümpaatia ja lugupidamisega. Oma muljed ja mälestused on Jüri Talvet talletanud raamatusse „Hispaaniast Ameerikasse", kust leiab read: „Nicaragua vabadusvõitlus on sündinud tema maa ja rahva südamest."

Tahan öelda suure tänu neile, kes jätsid sügava mulje inimestele sellel sõdival maal. Rahva ajalooline mälu ei ole sama mis politiseeritud ajalookäsitlus, vaid mälestus, mis jääb rahvale, kellele abiks tuldi.

Mai: Ja meie koduigatsust nad leevendasid ka kõvasti. Kord elas meie residentsis nädal aega Elle Kull. Ta tegi kaasa ühes Nicaragua filmis ja kutsuti sinna seda filmi esitlema.

Rääkides koduigatsusest – saadikule oli samuti ette nähtud puhkus vaid kord aastas koos kojusõiduga. Jah, saadikul ja tema abikaasal on ette nähtud üks puhkus aastas. Troopika tingimustes nimetati seda troopikapuhkuseks, sest see oli nädala võrra pikem kui tavaliselt. Kokku oli puhkus poolteist kuud. Ka kirju saime vaid kord kuus, diplomaatilise postiga. Telefoni teel suhtlemine oli väga raske, see eeldas ajavahe tõttu mitut uneta ööd, sest kõne tuli paar päeva ette tellida ja siis oodata, kuni liin on vaba ja öeldakse, et nüüd sellel ööl saate selle rahvusvahelise kõne teha.

Olete mitmel korral rääkinud, et väikerahva esindajal võib suures poliitikas olla eriline kaal ning et ka väike riik võib jätta jälje ja anda oma panuse globaalsesse poliitikasse. Tooge mõned näited sellest. Venezuelast lahkudes tegin kiirkorras lahkumisvisiite, nagu diplomaatiline etikett ette näeb. Sama päeva hommikul, kui pidin ära lendama, kutsuti mind ootamatult presidendi paleesse. Seal teatas president Lusinchi mulle, et presidendi nõukogu on otsustanud autasustada mind Venezuela kõrgeima, Simon Bolivari, hüüdnimega El Libertador (tõlkes „vabastaja") ordeniga.

Oma kõnes ütles ta, et meil on vedanud, et suursaadik on oma päritolult väikerahva, Eesti esindaja. Ja lisas: „Vedanud sellepärast, et väikerahva hulgast pärit inimene näeb suurriiklike huvide kõrval ka seda, mida väiksematele riikidele vaja." „Teie lahkudes täname teid tegevuse eest Venezuelas. Ma ei pöördu

praegu teie poole nii, nagu on diplomaatilises etiketis ette nähtud, vaid ütlen, et te lahkute meie hulgast kui *hermano* Väljas (tõlkes „vend“).“

Ladina-Ameerikas tähendab selle sõna kasutamine seda, et sa oled sõber ja omaks võetud nagu perekonnaliige. Need sõnad olid muidugi väga südantsoojendavad.

1982. aastal toimus Johannes Paulus II visiit Venezuelasse, see oli suursündmus. Johannes Paulus II oli Krakowi ülikooli kasvandik, ja kui mind tutvustati talle kui NLi suursaadikut, kes on pärit Eestist, siis tundis ta huvi, et millises ülikoolis ma käisin. Vastasin, et Tartu Ülikoolis. See avaldas talle ilmselt muljet, sest hiljem toimus veel üks kitsam kohtumine sama visiidi käigus, kus meie vestlus jätkus ning ta kinkis mulle palvehelmed ja väikese mosaiikportree.

Venezuelas tutvusime Raul Alfonsiniga, kellest hiljem sai diktatuurijärgse Argentina esimene president, meie residentsid olid kõrvuti. Ühel kohtumisel ütlesin talle, et 1848. aastal sooritas Hiiumaa laev Hioma esimese Eesti purjelaevana reisi ümber Cape Horni. Tal oli hea huumorimeel ja ta vastas, et nemad, aborigeenid, vaatasid jah oma saarelt, et mis kummaline laev see horisondilt paistab.

Kui me Venezuelasse läksime, siis tutvumisvisiitide käigus sain kutse kohtuda ka Venezuela Teaduste Akadeemia juhtkonnaga. Nad tahtsid ilmselt näha, milline see uus suursaadik siis on ja küsisid, et mida mina arvan, millest me võiksime rääkida.

Ütlesin, et kuna olen hariduselt ajaloolane, võiksime rääkida võrdlevast ajaloost, eri koolkondadest. Ütlesin neile, et ennekõike oleme kuulnud ja õppinud inkade, maiade ja asteekide kultuure, aga et kariibide kultuuri kohta ei ole väga kuulda olnud. See avaldas neile kohe muljet, öeldi, et seda on nad kogu aeg rääkinud, et see kultuur on liiga vähe tähelepanu saanud.

Hiljem anti seal välja mitu raamatut ja sõlmiti koostööleping NLi teaduste akadeemiaga etnogeneesi valdkonnas.

Kahtlemata sai teie suursaadikuks olemise kõige suuremaks võiduks Sapoá rahulepingu sõlmimine, mis on säilitanud rahu Nicaraguas tänapäevani. Kuidas see saavutati?

Gorbatšovi niinimetatud uus välispoliitiline mõttelaad andis selleks eeldused ning 11.−12. oktoobril 1987 toimus Gorbatšovi ja Reagani esimene kohtumine Reykjavíkis. Seda nimetatakse üheks etapiks külma sõja selgroo murdmisel.

Ladina-Ameerika sooviks oli kogu aeg olnud kriisikollete likvideerimine ja nii moodustati riikide ühendus, mis vahendaks Nicaragua rahuprotsessi. Seda juhtis Costa Rica president Oscar Arias, kellele ma andsin edasi Gorbatšovi isikliku läkituse ettepanekutega Nicaragua kriisi lahendamiseks. Hiljem sai Arias protsessi juhtimise eest Nobeli rahupreemia laureaadiks.

Nicaragua kodusõja lõpetamisse sekkus väga otsustavalt ka ÜRO, mille peasekretär Pérez de Cuéllar saabus rahuvahendusvisiidile ÜRO delegatsiooni eesotsas Managuasse 1987. aasta septembris. Juba see näitas kogu protsessi tähtsust. Andsin talle detailse ülevaate, millisena näeb NL võimalusi olukorra rahumeelseks lahendamiseks, ja suures osas kiitis ta selle heaks. Näiteks selle, et tuleb katkestada relvatarned mõlemapoolselt – nii USA kui NLi poolt. Vast aitas mingil määral kaasa ka asjaolu, et olin temaga enne korduvalt kohtunud. Nimelt oli Pérez de Cuéllar varem töötanud Peruu suursaadikuna Venezuelas.

Sapoá rahuleping kirjutati alla 22. märtsil piirilinnas Sapoás. Mõlema poole esindajad olid kohal ja protsessi juhtis Nicaragua peapiiskop Obando y Bravo. Leping sisaldas järgmisi olulisi punkte: relvakonflikti tingimusteta lõpetamine; tunnistada 1987. aastal vastu võetud Nicaragua põhiseadust; lepingu täitmine peab tagama Nicaragua territoriaalse terviklikkuse; kõik Nicaragua valitsuse sõlmitud rahvusvahelised lepingud leiavad mõlema poole aktsepteerimist.

Pärast lepingu allkirjastamist tuli peapiiskop minu juurde, tegi ristimärgi ja ütles: „Jumal õnnistagu teid, meie rahvas ei unusta kunagi, mida te nende heaks tegite.“

Teie elu suured murdepunktid on suuresti toimunud teie selja taga ja otsused teie tahtest sõltumata. Nii juhtus see ka Eestisse naasmisega.

13. juunil 1988 valmistusime oma kaheksandaks troopikapuhkuseks ja ma ütlesin abikaasale, et 13ndal kuupäeval ei tohi reisida, see toob halba õnne. Vastuseks sain, et kaks nädalat me reisi edasi ei lükka ja sõidame kohe.

Järgmisel päeval, 14. juunil, kui olime vahemaandumisel, toimus NLKP poliitbüroo istung, kus arutati olukorda Eestis ja otsustati määrata mind EKP keskkomitee I sekretäriks. Nii et kui me 14. juuni õhtul Moskvasse jõudsime, oli otsus juba tehtud. Otsekohe tahtis minuga kohtuda Gorbatšov, nõnda et mind viidi limusiiniga Kremlisse, kus ta mulle selle uudise teada andis.

Vastasin, et ma ei ole üheksa aastat kodumaal olnud ega ole asjadega piisavalt kursis. Pealegi on vastutuskoorem väga ränk ja ma ei taha olla kaasvastutaja nende vigade eest, mis tehti aastail 1980−88. Ta selgitas mulle, miks olukord Eestis on väga murettekitav, ja lõpuks pidin ma ikkagi plaaniga nõustuma. 15. juunil sõitsime erilennukiga Tallinnasse ja meie elus algas järgmine etapp.

Epiloog

Lõpetuseks püüan vastata iseendale esitatud küsimusele: mis ajendas 25 aastat hiljem meenutama Nicaragua sündmusi? Aga just see, kuidas väike riik ja rahvas kangelasliku võitlusega vabaduse eest võis jätta märgilise tähtsusega jälje globaalpoliitikasse – külma sõja doktriini murendamisse.

Tänapäeva Nicaragua on rahus elav demokraatlik ja inimõigusi austav riik. Ta on ÜRO ja teiste rahvusvaheliste organisatsioonide täieõiguslik liige.

2010. aasta novembris toimus Nicaragua välisministri Samuel Santos LÓpezi visiit Eestisse. Tema palvel toimus välisministeeriumi korraldusel ka meie kohtumine. Ta andis edasi tervitused president Daniel Ortegalt ja paljudelt vanadelt sõpradelt ning kingituse, milleks oli rahvuslikus stiilis maal paabulinnusulel. Südamesoojusega tunnetad, et sind peetakse meeles ning Eesti inimeste töö ja abi säilib selle maa rahva ajaloolises mälus. Veelgi tähtsam on aga see, et Nicaragua sõja ränkraske kogemus sai 1988. aastal tagasi kodumaale jõudes minu jaoks nagu uue võimenduse – teha kõik endast olenev, et vältida relvastatud konflikte ja nende edaspidist eskaleerumist. Saatus oli meile armuline – Eesti iseseisvuse taastamine sai teoks ilma vereohvriteta.

Selle üheks suuremaks tunnustuseks võib pidada 8. septembril 2003 USA presidendi George W. Bushi lausutut Eesti suursaadiku Jüri Luige volikirja üleandmisel Valges Majas: “15 aastat tagasi oli Eesti laulev revolutsioon vabadustahte ja humanismi eeskujuks kogu maailmale. Eesti kindel tahe võib aidata toetada samasuguseid rahumeelseid revolutsioone üle maailma.”

Vaino Väljas **Väino väljas AUTOR: VALDEK ALBER**

AJALUGU Nicaragua diktatuur ja kodusõda. - Pärast rahvusliku vabadusvõitleja César Augusto Sandino palgamõrva aastal 1934 haaras Nicaraguas USA toetusel võimu Anastasio Somoza, kes kehtestas oma diktatuuri. - Somoza ise mõrvati 1956. Tema järglane presidendina oli ta poeg Luis ning aastal 1967 teinegi poeg Anastasio Somoza Debayle. Laiendatud Somoza perekond valitses Nicaraguat üle 40 aasta. - Kuuba revolutsioonist inspireerituna moodustasid Carlos Fonseca, Tomás Borge ja Silvio Mayorga 1961. aastal ühenduse Frente Sandinista de Liberación Nacional (FSLN). Aastal 1979 korraldas FSLN sõjalise pealetungi ja pärast võitlust põgenes Somoza riigist. Daniel Ortega juhtimisel tulid võimule sandinistid. Uus revolutsiooniline valitsus oli tohutult populaarne, pidades esmatähtsaks rahva majanduslikke ja sotsiaalseid põhivajadusi.

Vaino Väljas pealtnägija ja kõrvaltvaataja. **Alo Lõhmus.** 27.03.2011

28. märtsil täitub 80 eluaastat Vaino Väljasel – mehel, kelle panust Eesti taasiseseisvumisel pole võimalik ülehinnata. **NSV Liidu viimast liidrit Mihhail Gorbatšovi ja Vaino Väljast seob nooruspõlve sõprus. Hiljuti tähistas oma 80. sünnipäeva ka Gorbatšov. FOTO: ARHIIV**

"Ta on täna tüüpiline rahulik eestlane. Pole tal autot, pole aktsiaid, pole ihukaitsjaid. Ühel päeval varastati puupaljaks – kõik tassiti minema – külmkapist kuni lantide ja õngedeni. Vargaid pole leitud. Ühesõnaga – nagu Eesti elus ikka ette tuleb.

Aga ta on oma kodumaal – iseseisval, tunnustatud, areneval. Selles on ka temal oma väike kõrreke. Nõnda ta arvab. Aga äkki eksib?" kirjutas Enn Anupõld Vaino Väljasest tema 75. sünnipäeva puhul ilmunud raamatus "Ühe elu pöörud". 80. sünnipäeva eel tuletavad koostööd Vaino Väljasega meelde endised kolleegid ja võitluskaaslased.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee I sekretär Vaino Väljas kõnelemas Toompeal. Pilt on tehtud ilmselt 24. veebruaril 1989, kui torni tõusis taas sinimustvalge lipp. FOTO: ARHIIV

Jaak Allik, poliitik. Et loosung "Kommarid ahju!" kõlas ja jääbki Eestis kõlama vaid rahuldamata noorpoliitiku egotripina, selles on "süüdi" eelkõige **Vaino Väljas**. Ja tänu temale võivad end muretult tunda ka kõik tema kunagised kolleegid kompartei aparaadist, kellest nüüdseks on saanud liberaaldemokraadid, rahvuskonservatiivid või pagan teab veel kes.

Erinevalt neist Paulusteks muutunud Saulustest pole Vaino Väljas pidanud sündsaks jätkata kõrgeis riiklikes ameteis ja pole ta ka ärastamise abil rikastunud. Temal ja ainuüksi temal lasus personaalne vastutus Eestimaa juhtimisel lähimineviku tormilisimail aastail, mis loodetavasti sajandeiks muutsid elu Eestimaal taas elamisväärseks ning põlisrahva selle maa pärisperemeheks.

Ainsa liidrina kogu endises N Liidus suutis Vaino Väljas juhtida oma kodumaa ja selle kõik elanikud läbi revolutsiooni nii, et siin ei valatud ühtegi piiska verd ega toimunud ühtegi vägivaldset kokkupõrget ei rahvuslikul ega poliitilisel pinnal.

Mitmesuguste vahvate rahvaliikumiste ja komiteede liidrid, kes juba paarkümmend aastat võitlevad "kõige õigema eestlase" tiitli eest, annavad endale peeglisse vaadates ehk siiski aru, et tol ajal (1988–1990) oleks piisanud Vaino Väljase ühestainsast telefonikõnest või isegi ettevaatamatust repliigist ning ajalugu oleks võinud Eestis ka teisiti minna. Küllap verisemalt ja küllap selliselt, et meil poleks täna vähemasti siin, Eestis, põhjust tema juubelisünnipäeva pidada.

Olin selle vahetuks ja lähedaseks tunnistajaks ning suutsin ainult imestada, kuidas Väljas säilitas tasakaalu ning strateegilise mõtlemise võime ka siis, kui teda otseselt solvati ning rünnati nii paremalt kui pahemalt. Ajaloo pöördemomentidel oleneb isiksuse osast siiski äärmiselt palju ja meil on vedanud, et neiks isiksusteks, kellest eesti rahva saatuses on määravalt palju olenenud, olid Vaino Väljas ja teda usaldanud Mihhail Gorbatšov.

Ja polnud juhus, et Lennart Meri ja Vaino Väljas alati teineteise sünnipäeva meeles pidasid ja neis osalesid, küllap nad tunnetasid paremini kui keegi teine nende mõlema laiast tutvuskonnast seda vastutust, mis on Juhi õlgadel.

Minu jaoks on kolm aastat tööd Vaino Väljase juhtimisel olnud kooliks, mida pole põhjust kahetseda. Tugevat tervist ja hiidlaslikku huumorimeelt ka selliste asjade ja muundumiste jälgimisel, mida jälgida ehk just kõige meeldivam pole!

Mati Hint, keeleteadlane. Mul on olnud vähe otseseid kokkupuuteid Vaino Väljasega, küll on aga olnud kaudseid kokkupuutepunkte. Üks olulisim (kuigi osalt tagantjärele eneseõigustus) on järgmine. Ma loobusin 1990. aasta

Ülemnõukogu valimistel Rahvarinde nimekirjas kandideerimast pigem vastumeelsusest valimiskampaania vastu kui hirmust võistelda Vaino Väljasega, kes oli tollal eestlaste hulgas oma populaarsuse tipul ja venelaste hulgas veel mitte ära tuntud eestimeelse poliitikuna. Aga õieti tegin, sest mul poleks olnud kuigivõrd väljavaateid Vaino Väljast võita.

Rahvarinde valimiskampaania juhte huvitas tollal võimalikult suur võit, aga hirmus mõteldagi, kuidas ajalugu oleks võinud minna, kui mina või mõni teine antikommunist oleks kommunist Vaino Väljase asemel saanud Ülemnõukokku. Kas tagurlaste vastupanu 16. novembri suveräänsusdeklaratsioonile ja keeleseadusele oleks siis murtud niisuguse poliitilise iluga nagu Vaino Väljase eesistumisel? Selles ei saa sugugi kindel olla.

Just temal oli 1990. ja 1991. aastal mängida väga meisterlik roll Eesti iseseisvumisvõitluses. Kui osa täidetud, ei tõmbunud ta isegi mitte kulisside taha, vaid lahkus lavalt. Sirge seljaga. Palju jõudu mälestuste kirjutamiseks, sest Eesti ajalugu vajab neid!

Heinz Valk, kunstnik. Kui diplomaat Vaino Väljas Nicaraguast Eestisse tagasi tuli, oli ta sootuks teine mees. Minnes oli ta veel paratamatult osa Nõukogude süsteemist. Aga naastes oli kohe näha, et mees on võtnud hoopis teise sihiku. Eks vabas maailmas elamine ja tutvumine sealsete eestlastega, oligi see, mis temas säärase põhjaliku muutuse tekitas.

Väljase suur teene meie viimase vabadusvõitluse ajal oli see, et ta suutis väga tõhusalt pareerida Moskva rünnakuid. Ta oli justkui puhvriks vabadusliikumise ja Moskva vahel.

Nii et Väljase teened meie iseseisvumisel on suured. Kusjuures oluline on ka see peen mäng, mida ta tegi kompartei põhjalaskmisel. Tänu temale lagunes kompartei esiteks Moskva-meelseteks ja Eesti-meelseteks ning hiljem lakkas täielikult olemast.

Hiljem Ülemnõukogus oli Vaino Väljas juba täiesti avameelselt Eesti iseseisvumise ja Nõukogude Liidust eraldumise poolt. Seal käitus ta ääretult väärikalt ja soliidselt. Ta ei osalenud eesti meeste omavahelistes madinates, sest oli juba võtnud endale sihiks Eesti sisepoliitilistest kemplemistest eemalduda.

Küllo Arjakas, ajaloolane. 1988. aasta laulva revolutsiooni kuumal kesksuvel üleöö parteiliidriks tõusnud Väljasel oli neil aegadel väga suur ning vastutusrikas roll. Sama aasta septembris pidas ta EKP Keskkomitee pleenumil programmilise kõne, mis tähendas muudatuste algust EKPs. Novembris 1988 dirigeeris ta Eesti NSV Ülemnõukogu kümnetunnist erakorralist istungjärku nii, et isegi kõige impeeriumimeelsemad saadikud hääletasid suveräänsusdeklaratsiooni poolt. Viimase Ülemnõukogu (1990–1992) algusajal pälvis Väljas hüüdnime Suur Vaikija. Kes ja millistel asjaoludel talle sellise nime andis, jäi paraku teadmata.

Indrek Toome, ärimees. 1988. aastal kandideerisime koos Enn-Arno Sillariga EKP Keskkomitee esimese sekretäri ametisse. Taandasime aga oma kandidatuurid Väljase kasuks.

Tema oli olnud väga kaua Eestist eemal. Loomulikult ta siinset elu jälgis, oli kontaktis paljude inimestega. Kuid ettekujutust, mis 1988. aasta suveks oli Eestis toimunud, tal polnud. Ta tuli otsekui teisele maale. Ning tekkinud olukord ehmatas teda üksjagu. Augustis pidi toimuma EKP pleenum, kus uus peasekretär pidi esitama oma arvamused ja ettepanekud. Tegime siis selle ettekande valmis, ent Väljasele tundusid need ettepanekud väga radikaalsed. Pleenumi saime seetõttu läbi viia alles septembris. Siis oli Väljas juba valmis meie radikaalseid ettepanekuid toetama! Seal välja öeldut pole tarvis häbeneda tänase päevani.

Soovin juubilarile kogu südamest jätkuvalt teravat mõistust ning tugevat tervist!

NSV Liidu viimast liidrit Mihhail Gorbatšovi ja Vaino Väljast seob nooruspõlve sõprus. Hiljuti tähistas oma 80. sünnipäeva ka Gorbatšov.

Ühe väärt hiidlase juubeliks Vaino Väljas 80. Peeter Sookruus

28. märtsil 1931 sündis Hiiumaa rannakülas Väljase meremeheperes poisslaps, kellele vanemad Vaino nimeks panid. Sellest poisist kasvas tubli mees, kelle teod ja koht Eesti ajaloos alles ootavad pikemat käsitlust. Järgnevalt mõned visandid, mis peaks aitama kaasa tema käänulise elukäigu ja tegude mõistmisele.

Väike Vaino astus esmakordselt kooliteele 1. septembril 1939. See oli suur pööre noore poisi elus. Kuid see päev oli pöördeline ja saatuslik Poolale, Euroopale ja kogu maailmale. Siis tungisid Hitleri-Saksamaa väed kallale Poolale ja algas Teine maailmasõda, mis laastas ja raputas rängalt kogu maailma ja räsis valusalt Eestit, kes kaotas oma vabaduse ja käis sõja suurte vaenupoolte vahel käest-kätte. Eesti jäi pooleks aastasajaks võõra võimu alla, kuid oma riiki ja vabadust ei unustatud.

Rasked sõjaaastad ja vanemate ning õe kurb kaotus peatselt pärast sõda voolisid nooruki hinge ja isiksust, nagu ka meri, kodusaar ja kodumaa loodus. Kõik see andis tõuke pikale teele püüdlustes õiguse, õigluse, elu mõistmise ja headuse poole ning pani teda eriti hindama oma peret, kodu ja kodusoojust, hoidma oma lähedasi ja austama ning armastama oma maad ja rahvast.

Ajaloosündmused ja suured pöörded on vorminud Vaino Väljase elu ja ta on olnud ise ajaloo tegija, sündmuste osaline ja mõjustaja. Ajaloolase hariduse sai ta viiekümnendate aastate esimeses pooles Tartu Ülikoolis ja see andis oskuse näha ja mõista sündmuste suuremaid taustu ja seoseid ning targa inimesena ka ajaloost õppida. 1973.a saadud ajalookandidaadi teaduskraad kinnistas süsteemset arusaamist ajaloo kulgemisest ja aitas mõista, et elu on alati mitmekihiline ning möödunus on värve rohkem kui vaid valge ja must ning ajaloos osalisi enam, kui vaid need, kes seda ise kõvasti kuulutavad.

Töötades Eesti NSV-s mitmel postil noorteorganisatsioonis komsomol ja hiljem komparteis avaldus Vaino Väljase oskus inimestega suhelda, neid kuulata ja mõista. Ja ka keerulistes oludes, kui tuli toimida nõukogude süsteemi rangetes raamides, oli talle toeks hiidlase mahe huumorisoon ja muhe meel.

Näiliselt pehme loomuse ja lepliku meelega Väljases on olemas veel ka teistsugune mees - sihikindel, otsustav ja tahtejõuline tegija. Meenutame, et Väljase tõus toimus Eesti NSV-s aastail, kui NSV Liidus oli Hruštšovi-aegne sula, mis tõi ellu leebemaid toone, mida Stalini türanniast kurnatud rahvas väga ootas. Paljud inimesed lootsid ka Eestis, et sula jätkudes saab elu NSV Liidus muutuda paremaks, vabamaks.

Sulaperioodi järellainetus avaldus Eestis osalt isegi kauem ja süsteem muutus taas jäigemaks alles 70-te teisel poolel, mida kroonis üdini Moskva-meelse Karl Vaino panemine Eesti kompartei etteotsa 1978.a. Väljasel polnud enam kohta jäise poliithoovuse haardesse langenud Eestis ning ta tõrjuti eemale kodumaast ja siinsest elust. Eesti kompartei uute juhtide jaoks oli Väljas liiga rahvusliku meelega. Nii maabus ta 1980.a. NSV Liidu suursaadikuna Venezuelas, kus pälvis oma vaba ja sooja suhtlemisega suure austuse teiste maade diplomaatide ja kohalike poliitikute ning ärimeeste seas. Tänu ja tunnustuse märgiks omistati talle 1986.a. Venezuela kõrgeim autasu - Libertadori orden, mille üle juubilar tänagi uhke on. Järgnes paar aastat saadikutööd Nicaraguas, kus Väljas aitas vahetult kaasa raskelt tulnud rahulepingu sõlmimisele, mis lõpetas 9 aastat väldanud ohvriterohke kodusõja. Sel oli ka laiem märgiline tähendus, mis näitas, et külma sõja vastasseisust kurnatud maailm hakkas muutuma ning enam ei otsitud ka Nicaragua konfliktis lahendusi ainult sõjalise jõuga, vaid võimalikud olid läbirääkimised ja kokkulepped.

Sündmuste nägemist laiemal taustal, eri osapoolte lepitamist, tasakaalukat meelt, tarkust ja vastutustunnet, kuid ka otsustavust ning meelekindlust läks Väljasel väga vaja, kui ta kutsuti äkitselt 1988.a. suvel - laulva revolutsiooni kõrgajal Eestisse ja ta tõusis Eesti kompartei etteotsa 16. juunil. Ta vahetas välja oma pagendaja Karl Vaino, kes oli Eestit kahjustava kursiga tüürinud siinse elu ummikusse, kus kasvasid rahvuslikud pinged ja vastasseisudes ähvardas otsene konfliktioht.

Silme ees lapsena üleelatud ränk sõjaaeg ja verise kodusõja pildid väikeriigist Nicaraguast andsid Eesti uuele liidrile jõudu ja kindlust, et sellisest saatusest tuleb Eestit igal juhul hoida ning esmavajalik on kõigi protsesside, ka väga keerukate ja pingeliste rahumeelne ja vägivallatu kulg. Siin tuli kasuks ka Väljase kaugel saadud diplomaadipagas, võime, tahe ja oskus püüda leida ühisosa kõigi osapooltega, hoida kontakte, arutleda, vaielda ja pidada läbirääkimisi ka siis, kui asjad paistsid võimatuina ning mõne osalise jäikus ja vaen ning pingekasv tõotasid halvimat.

Fosforiidisõda, Hirvepargi rahvaskoosolek, rahvarinne, muinsuskaitseliikumine, MRP-AEG ja teisalt pead tõstev stalinlikus vaimus interrinde massiliikumine lõid Eestis hoopis teise olukorra ja reaalsused, millega tuli arvestada ja mille vastasseisud võisid viia tõsiste tagajärgedega rahvuskonfliktini. See Eesti, kuhu Väljas saabus 1988.a. oli

hoopis teine, kui see, millest ta lahkus aastate eest. Elutarkus ja võõrsil kogetu aitas tal kiiresti orienteeruda ning asuda rajama Eestis täiesti uut poliitikat, mis erines tema eelkäija omast kardinaalselt ning oli nüüd esmakordselt pööratud näoga rahva poole ja lähtus Eesti tegelikust olukorrast ja püüdlustest. Tugeva ja selge sõnumi selle kohta andis Väljase tuleku järel esimene Eesti kompartei pleenum 1988.a. septembris. Veel mõne kuu eest poleks olnud võimalik, et Eesti kompartei foorumil räägitakse avameelselt ajaloosündmustest, Stalini režiimi kuritegudest ja vägivallast eesti rahva kallal ja arutatakse julgelt Eesti tänase ning homse üle. Seal ütles Väljas oma kõnes: „Täna näeb rahva absoluutne enamus väljapääsu kujunenud olukorrast ühtemoodi. Selleks on Eesti iseseisvus, tema suveräänsuse tagamine oma rahva ja maa asjade otsustamisel, kõigi poliitikas osalejate vastutuse tõstmine Eesti homse kujundamisel, selliste tingimuste loomine, kus igaüks saaks segamatult ja tulemusrikkalt oma tööd teha." Väljase juhitud Eesti kompartei püüdis hoida kontakti kõigi jõududega Eestis, nendega suhelda ja arutada probleemide üle, et vähendada kasvavaid pingeid ning hoida ära äärmuste põrkumised, mis oleks andnud NSV Liidu keskvõimule ajendi sõjalise jõu kasutamiseks Eesti vabanemise peatamisel.

Kohtumised rahvarinde, muinsuskaitseliikumise, fosforiidivastase rahvaliikumise ja töökollektiivide esindajatega sisustasid toona ta päevi ning andsid oma osa, et iseseisvuse taastamise poole liiguti valdavalt tasakaalukalt ja arukalt. Kurss Eesti iseolemise tugevdamisele pidi paratamatult tooma kaasa otsese tüli NSV Liidu keskvõimuga, kes vaatas Eestis toimuvat üha suurema kahtluse ja umbusuga ning nõudis, et siinsed juhid kuulaks mitte oma rahvast, vaid Moskva käsulaudu. **Väljase võime malbel moel, kuid samas kindlal käel suunata protsesse ja otsuseid soovitud sihini ning tema otsustav tegutsemine keerulistel hetkedel ilmnesid hästi 16. novembril 1988.a., kui Eesti NSV ülemnõukogu võttis tema juhtimisel ja pilgu all vastu suveräänsusdeklaratsiooni ja teised poliitilised dokumendid, mis kuulutasid, et Eesti ei allu enam Moskva käskudele vaid hakkab oma elu ja asju nüüd ise otsustama.**

Arvestades tollase ülemnõukogu parteilist ja rahvuslikku koosseisu (285-st saadikust olid 202 kompartei liikmed ja eestlasi oli 186) oli üllatav ja uskumatu, et Eesti suveräänsuse vastu hääletas ainult 1 ja erapooletud olid 5 saadikut). See tulemus andis täieliku aluse öelda, et Eesti suveräänsuse tugevdamist ja liikumist iseseisvuse poole toetas valdav enamus Eestimaa rahvast, sõltumata parteilisest või rahvuslikust kuuluvusest. Püüd vabaduse, demokraatia ja iseolemise poole oli rahvusülene ja andis Eesti juhtidele tugeva mandaadi visas võitluses NSV Liidu keskvõimuga, kes surve ja ähvardustega nõudis Eesti loobumist valitud kursist. Võib kindlalt öelda, et kui 16. novembril poleks ülemnõukogu otsustavat hääletust juhtinud tarmukalt EKP juht Vaino Väljas, poleks paljud saadikud mingil juhul olnud nende mässumeelsete ja Eestis Moskva ülemvõimu õõnestavate otsuste poolt. Kuid neil otsustel oli mitmes mõttes suur kaal edasistele arengutele Eestis ja laiemaltki.

Paljude hinnangul olid Eesti ülemnõukogu otsused tugevaks signaaliks ja tõukeks NSV Liidu lagunemisele ning andsid nakatavat eeskuju ja indu teistele rahvastele NSV Liidus ja nn sotsialismileeri maades. Ülemnõukogu kuulutas ja seadustas, et nüüdsest ei kehti Eestis enam automaatselt NSV Liidu seadused, vaid ainult siis ja sedavõrd, kui need on heaks kiidetud Eestis ning poliitikas tuleb lähtuda Eesti huvidest. Sellel alusel suutsid pöördelistel aegadel siin riigivõimu tasandil enim vastutust kandvad Eesti liidrid **Väljas, Rüütel** ja Toome seista edukalt vastu Moskva tugevale survele pöörata Eesti areng tagasi Moskva rüppe ning tõrjuda ka NSV Liidu keskvõimu pingutused tuua ka Eestisse otse Moskvale alluvad erimiilitsaüksused OMON. Need eriväljaõppega rünnakrühmad paigutati kõigisse teistesse liiduvabariikidesse ning nende veriseid jälgi tähistavad aastail 1990-91 kümned hukkunud Leedus ja Lätis. **Eestisse OMON ei tulnud** ja see on ka üks näide neid ohte mõistnud **Väljase** meelekindlusest ja otsustavusest oma maa eest seismisel.

Väljasel on suur panus ka Eesti rahvuslipu taaskerkimisel Toompeale 24. veebruaril 1989 ja selles, et see läks ilma ähvardanud konfliktita vanameelsetega, kes nägid selles veel ühte märki Eesti liikumisest separatismi ja NSV liidu lagundamise teel. Väljase, Rüütli ja Toome tasakaalukat meelt ja samas otsustavust läks vaja Eesti inimeste elu ähvardavate suurte poliitiliste streikide ajal 1989, kui impeeriumimeelsed jõud tahtsid tekitada kaost ja ebastabiilsust.

Väljaselt nõudis suuri pingutusi, et kohtumistel suurte liidutehaste kollektiividega tõrjuda interrinde vanameelsete rünnakuid ja kaitsta Eesti valitud teed. See võitlus oli seda raskem, et üha jõulisemalt toetas ja õhutas mõjukas osa Moskva keskvõimust vanameelsete Eesti-vastaseid aktsioone. Väljasel oli suur roll asjalike sidemete hoidmisel

uuendusmeelsete liidritega NSV Liidu juhtkonnas. Tema isiklik tutvus ja head kontaktid perestroika eestvedajate **Gorbatšovi, Shevardnadze ja Jakovleviga** aitasid Moskvas selgitada Eestis toimuvat ja olid toeks Eesti esindusele NSV Liidu rahvasaadikute kongressil, kus visas võitluses tagurlastega samm-sammult avardati Eesti tegevusruumi ja kindlustati meie liikumist iseseisvuse poole.

Kõigi eestimeelsete jõudude ühiste pingutuste tulemusel taastati soodsat ajaloohetke kasutades Eesti riiklik iseseisvus 20. augustil 1991. Väljase tarmukus, paindlikkus ja diplomaaditarkus tulid kasuks ka Eestimaa ühtehoidmisele ja koostööle ega teravdanud rahvuslikke vastasseise. Eesti komparteil tuli hakata samm-sammult võimu jagama uute, rahvaliikumistest tekkinud jõududega ning siis pidi asuma võimult taanduma, loovutama seda neile, keda laulev revolutsioon esile tõstis. See suur ja keerukas protsess läks Eestis rahumeelselt, veretult ja sujuvalt, ilma suurte konfliktide ja tagasilöökideta.

1990.a kevadel lõhenes Eesti kompartei avalikult eestimeelseks ja impeeriumimeelseks osaks ning Väljas sai eestikeskset suunda jätkava Eesti Demokraatliku Tööpartei juhiks. 1990.a. valiti ta Eesti ülemnõukogu saadikuks, olles keerulisel üleminekuajal 90-92 meie parlamendi autoriteetne liige, kelle tark ja kaalukas sõna oli hinnatud. Mõistes, et Eesti on jõudnud ohurikaste ja pingeliste aegade kiuste rahumeelselt ja vabana päris uuele teeotsale otsustas ta 1992.a. taanduda tööpartei juhi kohalt ja seejärel suurest poliitikast, pühendudes nüüd rohkem oma perele, lastelastele, maakodule ja sõpradele, raamatutele ja kultuuriüritustele, kus neid abikaasa Maiga tihti näha võis.

Väljase meelest sai suur töö tehtud, tema maa ja rahva jaoks oli hullem nüüd möödas ja ta uskus, et edasi saadakse ka ilma temata. Väljase väärikas taandumine, tema tagasihoidlikkus ja oma rolli mitte rõhutamine on pälvinud ta vastu ka nende austuse, kes tema ilmavaadet pole jaganud ja eelistavad näha ajaloosündmusi ning neis osalejaid lihtsa mustvalge pildina. Kuid teada on seegi, et ta jälgib tänagi hoolega ilmaelu Eestis ja kaugemal ning tal on selle kohta alati oma arvamine, vahel karmilt kriitiline, vahel muhe, kuid ta ei tõtta seda kõval häälel kuulutama. Selleks on temas liiga palju poliitsaginast tagasitõmbumist ja hiidlase nukrat elutarkust ning oskust kuulata ja mõista teisi, mitte ainult iseennast.

Vaino Väljase arukat pilku ja mõtisklusi on Eesti ja laia ilma elu üle juurdlemisel vaja ka täna ja homme. Ta on tihti meenutanud oma meremehest isa sõnu pojale: „pea meeles, mees peab ikka meheks jääma". Juubilari pikale teguderohkele teele tagasi vaadates võib täna kindlalt öelda - ta on ikka jäänud meheks, tubliks ja muhedaks Hiiumaa meheks. Eestil on vedanud, et taasiseseisvumise ülimalt keerukatel ja ohtuderohketel aastatel oli oma maad ja rahvast armastav ja ilma näinud tasakaalukas hiidlane Vaino Väljas siin tähtsamate tegijate, otsustajate ja vastutajate seas. Palju õnne, jõudu ja tervist ning jätkuvat vaimuerksust juubilarile ka edasiseks.

Vaino Väljas Juhatasime ka teistele suveräänsusdeklaratsiooniga teeotsa kätte.

Maaleht. 13.11.2008

18. november 1988 Eesti NSV Ülemnõukogus. Suveräänsusdeklaratsiooni vastu võtnud istungjärku juhtis erakorraliselt EKP Keskkomitee esimene sekretär Vaino Väljas (tagaplaanil). Kõnetoolis on redaktsioonikomisjoni esimees akadeemik Boris Tamm, kelle osa deklaratsiooni ettevalmistamisel nimetab Väljas määravaks.

20 aastat tagasi tõestas deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest, et Moskvale vastu astumine ei too enam tingimata vangistusi ega mahalaskmisi. See teadmine andis julgust kogu NSV Liidus, tõdeb 16. novembril 1988 Ülemnõukogus suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist juhatanud Vaino Väljas vastuseks Maalehe küsimustele.

13. juunil 1988 istus NSV Liidu suursaadik Nicaraguas Vaino Väljas Managuas Moskva lennukisse, et koju - Eestisse - puhkusele sõita. Millisena te toona oma järgmist nelja aastat ette kujutasite?

Ütlesin [abikaasa] Maile, et reis Managuast läbi Kuuba Frankfurti läheb 13ndal. Olen sündinud meremehe peres ja tean, et 13ndal ei alusta meremehed mitte kunagi reisi. Meeleolu oli aga ülev, ma ei karda seda sõna. Kolm kuud varem, 18. märtsil oli Sapoàs sõlmitud kontrate ja sandinistide rahuleping. Üheksa aastat kestnud vennatapusõda Nicaraguas oli lõppenud. Selleks mind oligi Nicaraguasse saadetud.

Olin olnud järjepanu troopikas kaheksa aastat. Hea sõber [NSV Liidu välisminister] Eduard Ševardnadze ütles mulle, et kui tulen sealt tagasi, on mul valida kas suursaadiku koht Hispaanias, sest räägin hispaania keelt, või Austrias või Genfis, sest valdan ka saksa keelt.

Muidugi oli mul peas mõte, et koju tahaks. Aga samas taipasin realistina, et kodus ei oleks mind keegi vastu võtnud.

Karl Vaino juhitud EKP Keskkomitees? Ma eneseväärikusest ei taha eriti seda nime ja meest nimetada.

Kuidas oleks õige iseloomustada seda riiki, kus Eesti asus 20 aasta eest? Kasutades veidike hiidlase kõnepruuki... Kui olin auväärses pagenduses Ladina-Ameerikas ja olin tõusnud diplomaatilise korpuse esimeseks viitsedoyeniks, seisin vastuvõttudel kõrvuti paavsti nuntsiusega, kes on katoliiklikes riikides automaatselt diplomaatilise korpuse vanem. Kolleegid siis ütlesid huumoriga: "Väga tore, kõrvuti on Püha Tooli ja kurjuse impeeriumi esindaja." Selles ongi vastus. Olime totalitaarse süsteemi osa. Mitte vabatahtlik osa.

NSV Liidu kokkuvarisemist ja Eesti iseseisvuse taastamist ei osanud te toona Managuast startinud lennukis aimata? Ei.

Kui 14. juunil 1988 tegi NSV Liidu viimane juht Mihhail Gorbatšov teile Moskvas ootamatu ettepaneku asuda EKP Keskkomitee esimeseks sekretäriks, siis kas teie esialgses keeldumises oli rohkem soovi kõndida edasi diplomaatilisel vaibal või pelgust, et pagan teab, mis seal Eestis ikka toimub ja toimuma hakkab?

See oli tunnete prevaleerimine. Ma ei olnud kaheksa aastat kodus olnud ning ei saanud võtta endale vastutust toimunu eest, samuti ei tundnud ma, et olen võimeline olukorda Eestis radikaalselt muutma. Ütlesin Gorbatšovile, et ei maksa minu pärast muret tunda, kodusaarelt Hiiumaalt on mul taskus ettepanek minna kalurikolhoosi brigadiriks. Hiljem tuletas Gorbatšov seda mulle ikka meelde, küsides, kuidas elavad Hiiumaa kalurid.

Kuivõrd te teadsite, et mõned Eesti tippkommunistid - näiteks Enn-Arno Sillari ja Indrek Toome - sepitsesid tookordse, eriliselt ebapopulaarse ja kohalikke olusid mitte mõistnud parteijuhi Karl Vaino kukutamist? Mul polnud sellest kõige õrnemat aimugi.

Miks valis Gorbatšov just teid EKP Keskkomitee uueks esimeseks sekretäriks?

Seda ei peaks küsima minu käest. Ehk rääkis minu kasuks see, et Väljase nimega ei saanud viimast kaheksat aastat Eestis seostada. Oli ka nn kadunud poja tagasituleku sündroom. Ja kolmandaks, mitte väga vähetähtis polnud ka see, et Gorbatšov kuulus minu põlvkonda, samuti Ševardnadze. Olime olnud kõik komsomolitööl, varem kokku saanud ja meil kõigil oli lootus, et ehk lähevad asjad nüüd paremaks.

Üks põhimõtteline täpsustus: kommunistlik partei oli riigipartei, kes juhtiski seda riiki, ja kõik muu - ministrid või Ülemnõukogu ja selle presiidium - oli dekoratsioon. On see täpne kirjeldus?

Jah... Mustvalge stsenaariumi järgi oli täpselt nii. Ent ärgem unustagem, et 1988. aastaks oli olukord teatavas mõttes muutunud. Just vabariikides.

16. juunil 1988 oli Karl Vaino tagandatud ja EKP Keskkomitee erakorraliselt kokku kutsutud pleenum valis teid uueks esimeseks sekretäriks. Kas Karl Vaino võeti maha üks päev enne Tallinna Lauluväljakul toimunud Rahvarinde suurkogunemist seetõttu, et kardeti rahutusi? Loomulikult. Vastavad teenistused ju tegutsesid, kõige mitmekesisem informatsioon liikus Moskvasse. Kas oli juhus, et just kaks päeva varem oli siin NSV Liidu kaitseminister Dmitri Jazov, kes kohtus Keila-Joal Karl Genrihhovitšiga (Vainoga - toim)?

Ajastuses oli see viimane hetk, sest asi võinuks minna ka nii, et lauluväljakul toimunuks meeleavaldus, mis muutunuks mõne provokatsiooni abil vägivaldseks.

Kui teie Eestisse jõudsite, tegutses Rahvarinne täiel rinnal, samuti rohelised, muinsuskaitse liikumine, Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei, kohe loodi Interrinne... Kas saite aru, et kommunistliku partei ainuvõim hakkab murenema? Loomulikult. Mitte arvestada seda, mis oli ühiskonda mõjutavate jõujoonte osas, oli võimatu. See, mis oli toimunud ühiskonnas, oli märgilise tähendusega. Eriline roll on siin Rahvarinde tekkimisel.

Me võib-olla ei oska märgata, milline oli Rahvarinde osa muutustes. See oli tohutu ja erilise tähtsusega, millega kaasnes kodanikuühiskonna algete järsk virgumine, ühismõtlemise ja ühistegevuse teke. Nii oli kommunistliku partei ainuvõim juba möödanik, kuid teisalt, võimujuhtmed käisid esialgu ikka endist teed.

Saabus 16. november 1988, kui Eesti NSV Ülemnõukogu võttis vastu suveräänsusdeklaratsiooni ja kuulutas Eesti NSV seaduste ülimuslikkust NSV Liidu seaduste ees. Sama pidi samal ajal tehtama ka Riias ja Vilniuses. Kuidas te Läti ja Leedu kolleegidega seda arutasite?

Kokkulepped olid kõigi tasandite, väga oluline, et just Rahvarinnete vahel, kes andsid rahvale meelestatuse. Asja tuum oli selles, et kui NSV Liidu konstitutsiooni parandused, mis olid meile kolmele - Eestile, Lätile, Leedule - vastuvõtmatud, siis kuidas korraldada, et me tegutseksime ühel ajal. Me ju mõistsime, et kui kolm liiduvabariiki on oma arvamustes ühised, on raskem nende vastu minna kui ühe vastu.

Miks Läti ja Leedu Ülemnõukogud Eestiga siiski lõpuks ühte jalga ei astunud?

Ma ei ole sellele hiljem ühist vastust saanud. Küsimus oli ühiskondlikus surves ja meelsust kujundavates mõjujõududes. Järeldus: surve ja ühiskondlik arvamus Eestis oli siiski nii laiapinnaline, et seda ei saanud eirata ning see viiski 16. novembril Ülemnõukogus nende otsuste vastuvõtmiseni.

See kõik ei saanud ju toimuda Moskva eest salaja. Loomulikult Moskva teadis seda. Kontroll EKP Keskkomitee juhtkonna üle oli ju üsna tõsine. Ärgem unustagem, et 10. novembril arutas NLKP Keskkomitee poliitbüroo olukorda Baltimaades ja poliitbüroo liikmed saadeti Eestisse, Lätisse, Leedusse. 14. novembril saabuski Tallinnasse NLKP Keskkomitee sekretär Viktor Tšebrikov, varasem NSV Liidu KGB esimees.

Kas tema tulek oli Moskva viimane katse vältida 16. novembri otsuste vastuvõtmist?

Ta ütles, et võite saada küll suveräänsuse, kuid kaotate kõik muu. Ähvardus oli selgesõnaline.

NLKP Keskkomitte poliitbüroo oli moodustanud sekretär Vadim Medvedevi juhtimisel nn Balti komisjoni. Teiegi käisite seal mitmel korral aru andmas. Mis jutuajamised need olid?

See oli juba pärast suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmist. Me ei olnud ju nii kergeusklikud, et enne kõigest rääkida. Aga me teadsime hästi, milline on ühiskondlik surve kodus...

Kui [ENSV Ülemnõukogu presiidiumi esimees] Arnold Rüütel tegi Ülemnõukogus ettekande, siis ta ütles, et konstitutsiooniparanduse kohta saabus 21 840 kirja, 428 koosoleku protokolli, kokku 816 927 allkirjaga.

Kui Arnold Rüütel seisis Moskvas NSV Liidu Ülemnõukogu presiidiumi ees, oli see hirmutamise lavastus. Eesti näitel taheti hirmutada kõiki teisi liiduvabariike, et mis juhtub, kui minnakse sellist teed mööda. Rüütel rääkis väga targalt, et see on demokraatia ja rahva tahte väljendamine perestroika moodi, mille vastu meie ei saa olla.

Oli teil enne 16. novembrit Gorbatšoviga juttu, mis siin juhtuma hakkab?

Ei. Otsest juttu ei saanudki olla, ta oli India visiidil.

Enamik Eesti NSV Ülemnõukogu saadikuid oli sellele kohale määratud, sest valimised olid ju toona fiktsioon. Miks oli 258 neist nõus 16. novembril suveräänsusdeklaratsiooni poolt hääletama? Vastu oli ju ainult üks ja erapooletuid viis. See oli süsteemi poolt ametisse pandud inimeste vastuhakk samale süsteemile. Selles koosseisus oli palju maainimesi, õpetajaid, intelligentsi, loomeliitude juhid...

Aga paljude puhul oli siiski nii, et kui EKP Keskkomitee esimene sekretär tõstab käe, siis tuleb ka kõigil teistel käsi tõsta.

Enne toimus parteigrupi koosolek. Rüütel oli eelmisel päeval Moskvas ja nüüd Ülemnõukogu saadikutega kohtudes andis ta mõista, et Moskvas on käidud ja sellest järeldati, et Moskvaga on kooskõlastatud.

Kas parteigrupis küsiti ka teilt: kas Moskva teab? Loomulikult küsiti. Aga mul oli kujunenud diplomaatiline kogemus, kuidas rääkida nii, et sa ei valeta, aga tõlgendusvõimalusi on mitu.

Kõik ju teadsid, et poliitbüroo liige Tšebrikov oli just Eestis. Noh, kui tema oli siin, siis järelikult Moskva teab kõike - eks nii mõtlesid paljud. Rääkisin, et suveräänsusdeklaratsioon on selles vaimus, kuidas sotsialistlikku demokraatiat edasi arendada.

Kellel tekkis idee valida just teid Ülemnõukogu 16. novembri istungjärgu juhatajaks, mis oli ju ebaharilik käik?

See tekkis saadikute hulgas ja sündis viimasel momendil. Eks mõeldi nii, et otsuste vastuvõtmise kindlustamiseks oleks vaja, kui esimene sekretär juhataks istungjärku.

Kas teil oli varuplaan - mis juhtub, kui Eesti NSV Ülemnõukogus hääled peost pudenevad?

Suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine oli protsess, mis kestis kuni hääletamiseni. Plaani, mis juhtub, kui hääli kokku ei saada, polnud vähemalt minul mitte. Tuli minna täie rauaga. Või kasutades hiidlase kõnepruuki: ränga tormi ajal ütleb pootsman puuveolaeva meeskonnale, et süda kõvaks ja saag pardasse, sest teistmoodi laeva päästa ei saa, kui osa pardast maha võtta ja palgid merre. See tähendab, et tagasiteed ei olnud.

Mihhail Gorbatšov oli 16. novembril visiidil Indias, ja kui talt Tallinnas juhtunu kohta küsiti, vastas ta: see, mis Eestis toimub, ongi perestroika tegelikkuses. Kas teie arvasite, et selline sõbralik hinnang jääbki kehtima?

Loomulikult mitte! Oli ju sõnadetagi selge, et Indiasse ei jõutud talle väga detailselt ette kanda. Ega ta osanud ka arvata, et vana leerivend ja kogenud diplomaat saab midagi sellist teha, mis oleks tema perestroikaga vastuolus.

Miks teid kohalt maha ei võetud? Ma olin ju kõigest neli kuud ametis olnud. Meil toimus Gorbatšoviga ka jutuajamisi, mis olid inimlikud, mitte nagu peasekretär liiduvabariigi esimese sekretäriga.

Kas Gorbatšov pole teile kordagi öelnud, et ta eksis teis? Ei.

Millist reaktsiooni te NSV Liidu keskvõimult 16. novembri õhtul eeldasite? Ootasin, et kergesti see ei lähe. Aga et see tuleb nii otsesihtimisega ja räigelt, et meie otsused kohe tühistatakse ja et Arnold Rüütel peab Moskvas niimoodi telekaamerate ees seisma... Arvasin, et saame põhjendada, miks need vajalikud olid. Aga tegelikult läks kõik hullemaks.

Järgmisel aastal tuli ju pretsedenditu NLKP Keskkomitee poliitbüroo avaldus Baltimaade kohta. Järgmine käik näis olevat sõja kuulutamine.

Kas teile öeldi poliitbüroos, et minge te nüüd Tallinna tagasi ja muutke oma 16. novembri otsused ära? Seal kasutati siiski väheke teistsugust kõnepruuki, mitte nii otsest. Aga oli ju täiesti selge, et näiteks see, mis toimus Arnold Rüütliga NSV Liidu Ülemnõukogu presiidiumi istungil, oli NLKP Keskkomitee poliitbüroo käsk ja korraldus.

NSV Liidu Ülemnõukogu presiidium tühistas meie 16. novembri otsused, asja arutati poliitbüroos ja keskkomitee pleenumil. Seal olime viimased peksupoisid, selle sõna otseses mõttes...

Aga siin on ka näha, kuidas ajalugu näitab oma iroonilist palet. Läks kaks aastat, ja suveräänsusdeklaratsiooni võtsid vastu kõik liiduvabariigid, ka Venemaa. Ja need liidrid, kes liiduvabariikide juhtidena poliitbüroos meid kritiseerisid, hääletasid oma deklaratsioonide poolt. Samamoodi nägime Rahvarinnete paraadi, mis sai alguse ju Eestist.

Nii on mul väga hea meel iseseisvuse taastanud Eesti välispoliitilise hinnangu üle, mille esitas ÜRO kõnetoolist 1992. aasta septembris tollane välisminister Jaan Manitski, kes ütles, et Eesti 1988. aasta suveräänsus-deklaratsioonist sai praktiline eeskuju kõigile teistele vabadusliikumistele NSV Liidus.

Kuid 1988. aastal oli Berliini müüri langemiseni jäänud veel üks aasta...

Kui tõenäoline oli toona, et keegi tollase Eesti NSV juhtidest võidakse arreteerida?

Sellele on mõned inimesed oma memuaarides viidanud, kuid minul sellist otsest ja kinnitatud infot ei ole. Ma pean seda äärmiselt vähe tõenäoliseks, et oleks aset leidnud käte raudu panek ja vangi viimine.

Kas 16. novembri järel saadi NSV Liidus aru, et kui Moskvale mõõdukalt vastu hakata, siis enam ei panda vangi, ei saadeta Siberisse, ei lasta maha? Ka see andis julgust?

Kahtlemata. Kui nähti, et kõige otsesemaid ja räigemaid repressioone enam ei kasutata, siis muidugi andis see julgust. Neile inimestele ja liikumistele, kes uskusid demokraatiasse, andis perestroika sellise puhangu, mida oli peaaegu võimatu endiste repressiivsete vahenditega maha suruda.

Ja Eestis - hiljem ka teistes Baltimaades - tekkis olukord, kus pärast 16. novembrit oli iga järgmine samm radikaalsem ja rahvuslikum kui eelmine?

Kahtlemata oli see nii. Kui katse ja eksituse meetodil näed, et asi on läbi proovitud ja midagi väga ränka ei järgne, siis muidugi tunned ka ennast julgemini.

Ning NSV Liidu keskvõim andis muudkui järele, sest oli oma endise tugevuse kaotanud?

Kes andis, kes ei andnud... Aga eks Moskva pidi ka tajuma piire, mida ta saab teha ja mida mitte. Kui ikka massiline rahvaliikumine sai hoo sisse, siis seda ei olnud võimalik peatada. Kas see õnnestus Vilniuses? Ei. Thbilisis? Samuti ei. Aeg ei olnud enam see mis 1956. või 1968. aastal.

Tagasi 16. novembrisse. Kui tol õhtul koju läksite, siis mida ütles Mai Väljas? Ehk ei ole see nüüd ainult mehe välja mõeldud, aga eks oli tema silmis ka tunnustust: õigesti tegite.

Kui öelda teile nüüd, 20 aastat hiljem sõnad "16. november", siis mis kõige eredamalt meenub?

Kõige ehedam mulje on sellest, kui Ülemnõukogus oli kõik läbi ja olin seal vastu võetud dokumendid alla kirjutanud. Tulin Toompealt all-linna, hilisõhtule vaatamata oli tänavatel hästi palju rahvast. Inimesed tulid juurde ja küsisid, ega me pingutanud üle ja kas Moskva võimalikud vastumeetmed võivad tuua ränki tagajärgi, kuid samas ka innustati, et tublid olete.

Nüüd, 20 aastat hiljem mälusalvest seda meenutades, tekib lihtne mõte. Toompeale ei jää keegi igaveseks, sinna valib rahvas oma esindajad, ning kui töö on tehtud, tullakse sealt alla. Ja nüüd mõte: oleks iga kord Toompealt alla tulek nii ilus ja nii hingekosutav nagu tookord.

Kuidas valmis deklaratsiooni tekst?

Vaino Väljas meenutab, et suveräänsusdeklaratsiooni lõplik tekst valmis alles Ülemnõukogu saalis - istungjärgu käigus. Deklaratsiooni ettevalmistamisel oli Väljase sõnul väga tõsine osa Rahvarindel, suure töö tegid ära Ülemnõukogu presiidiumi juristid, kes konsulteerisid ka Tartu ülikooli õigusteadlastega. Määrav osa oli Väljase hinnangul ka redaktsioonikomisjonil ja selle esimehel Boris Tammel. Ignar Fjuk on meenutanud (Sakala, 19.11.2002), et osales loomeliitude kultuurinõukogu eesistujana koos teiste uute ühenduste esindajatega Ülemnõukogu erakorralise istungjärgu otsuseprojektide ettevalmistamisel.

"1988. aasta novembris, pärast mitu päeva kestnud arutelusid ja vaidlusi, kuidas Eesti peaks reageerima Moskvast saadetud meie niigi olematule suveräänsusele lõplikku kadu tõotavatele NSV Liidu konstitutsiooni muudatusettepanekutele, jõudsime järeldusele, et parim viis meie seisukohta väljendada on poliitiline deklaratsioon," märgib Fjuk. "Sel ajal kui teised võtsid einet, panin suveräänsusdeklaratsiooni algteksti paberile."

Marju Lauristin tahtsin isa sõnad vastupidi pöörata. Andrus Karnau.

AJAKIRJANIK 14. august 2021

Kui teed seda, mida peab, siis võib hirm olla, aga hirm ei määra midagi

- **Halvimal juhul tuleb uuesti 1940. aasta: vangistamine, kolhooside taastamine**
- **Tähtis oli see, et me olime hüppevalmis ja tegutsesime kohe**

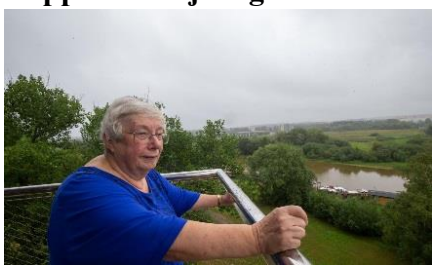

30 aastat tagasi ei kujutanud keegi ette, millist Eestit tahta, ütleb Marju Lauristin. Ette kujutati üksnes vabadust, muud ei olnud aega ette kujutada, sest oli vaja müürist läbi saada. Foto: Kristjan Teedema

Teadlane, õppejõud ja poliitik Marju Lauristin ütleb 30 aastat hiljem, et ta ei tundnud hirmu, kui 1991. aasta augustis Toompeal Eesti taasiseseisvumise otsust kirjutas, sest tal polnud oma kohust täites selleks aega. KUULA ARTIKLIT

Marju Lauristin, mis on esimene asi, mis meenub teile 20. augustist 1991? Ega saagi muud tulla, kui viimane hääletus. Minule oli see mitmes mõttes natukene erilisem kui teistele ülemnõukogu liikmeile. Esiteks, mina pidasin puldist ettekande, tutvustasin otsuse teksti ja vaidlesin vene saadikutega, kes korraldasid tõelise rünnaku. Tundsin end teksti eest vastutavana, sest olin osaline teksti tegemises.

Teiseks, minu enda seisukohast oli tähtis, et sain seda teha samast puldist, kus mina isa Johannes Lauristin oli esinenud vastupidise sõnumiga. Mina sain nüüd öelda, et Eesti saab iseseisvaks, ja et see, mis vahepeal oli, see on olnud kuritöö ja viga. See oli minu kohus ja missioon. Ma ei öelnud seda niisviisi välja, aga ma tõsiselt tundsin niiviisi. Mõni inimene tunneb näiteks, et ta vastutab ajaloo eest. (Johannes Lauristin tegi 21. juulil 1940 Toompea lossis riigikogu saalis ettepaneku kuulutada Eesti nõukogude sotsialistlikuks vabariigiks ehk liita Nõukogu Liiduga – A. K.)

Te tundsite toona, et vastutate ajaloo eest?Aga loomulikult! Mis me seal muud tegime! Vastutasime ajaloo eest kaks aastat. Uskuge mind, me kõik, kes 20. augusti õhtul ülemnõukogus hääletasid, tundsid, et vastutame Eesti ja ajaloo ees. Mida muud me tundsime?

20. augusti 1991 õhtu Toompeal. Puldis on Marju Lauristin.FOTO: Tiit Veermäe/Filmiarhiiv

Kas see on on õige, et kõhklesite üsna viimase minutini, kas ikkagi on õige taasiseseisvumise otsus vastu võtta?

Loomulikult see ei ole tõsi. Jutud, et iseseisvusotsuse tekst viibis, sest Lauristin ja Liia Hänni ei tahtnud iseseisvust, see on teadlik laim. Asi viibis sellepärast, et taasiseseisvumise otsus tuli sõnastada nii, et see pädeks väga mitmes mõttes. Teksti lihvides taotlesime, et see ütleks maailmale selgelt, et Eesti iseseisvus on taastatud. Teiseks pidi otsus ütlema Eesti rahvale, mis edasi saab. Kuidas me edasi läheme? Seda vormelit me otsisime.

Eesti Kongress otsustas esimesel istungil 11. märtsil ja ülemnõukogu 30. märtsil 1990, et asume Eesti Vabariigi põhiseadusliku korra õigusjärgsele taastamisele. See ei olnud sõnakõlks. Põhiseadusliku korra taastamise põhiküsimus on, milline põhiseadus kehtib. Kusjuures üks-ühele ei saanud taaskehtestada 1938. aasta põhiseadust, sest seal oli lihtsalt neid asju, mida tänapäeval ei oleks saanud enam rakendada.

Aga oli poliitikuid, kes tahtsid seda taaskehtestada.

Alati leidub poliitikuid, kes tahavad imelikke asju. Mõni tahab Venemaaga sõda, et setud tagasi saada. Aga meil oli vaja Eesti iseseisvus taastada, mitte loosungeid loopida. Seetõttu oli tähtis, et me ütleme välja selle tee, et mitte langeda lõpututesse vaidlustesse, mis me iseseisvana peale hakkame. Nii on juhtunud ju mitmes riigis, kasvõi õnnetus Ukrainas, kus rahvas oli Maidanil vabaduseiha täis, aga siis jõudis kätte hetk, kui tuli midagi tegema hakata. Mitu aastat nad juba vaidlevad?

Nii oleks läinud ka meil, kui me ei oleks pannud otsusesse järgmist punkti, et pärast iseseisvusotsust hakkame tegema uut põhiseadust, ja me ei tee seda ükskõik kuidas, vaid seda teeb spetsiaalne kogu, mille nimi on põhiseaduse assamblee, mis pannakse kokku pariteetselt ülemnõukogust ja Eesti Kongressist. Et ühine tee oleks seal nii selgesti kirjas, et me saaks võimalikult ruttu ja kõikide jaoks vastuvõetaval viisil põhiseadusliku korra *de facto* maksma panna. See oli see, mille üle vaieldi otsuse kirjutamisel.

Sõnastuse leidmine, mis rahva kokku viib, oli poliitiliselt ja juriidiliselt keeruline. See oli 20. augusti kõige suurem väärtus, et meil õnnestus kokku leppida viis, kuidas kirjutada uus põhiseadus. Põhiseadus sündis, ka praegu elame selle põhiseaduse järgi. Otsus sündis kahe poole kokkuleppel. Eesti lendas vabadusele vastu tänu sellele, et oli kaks tiiba, kaks liikumist, mis teda edasi vedasid. Me elame praegu selles riigis küll kõigi tema probleemide ja hädadega, mida me kõik väga hästi teame, aga keegi pole seadnud kahtluse alla põhiseaduslikku korda.

Kuidas see nii läks, et teie ja Liia Hänni vormistasite iseseisvuse taastamise otsuse teksti? Mina oli ülemnõukogu asejuhataja ja redaktsioonikomisjoni esimees ning Liia Hänni oli õiguskomisjonis põhiline jõud, kes, olles hariduselt matemaatik, on haruldaselt selge ja loogilise mõtlemisega ning kõigi poolt tunnustatud kui vaimne liider. Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis tegi selle meile ülesandeks.

Ülemnõukogus ei toimunud midagi stiihiliselt, kõik käis parlamendi reeglite järgi, mille ise välja mõtlesime. Mõned punktid kehtivad riigikogus tänaseni, näiteks kusagil maailmas pole sõnavõtu aeg piiratud, aga meie pidime selle sisse panema, et vene saadikuid ohjeldada.

Ülemnõukogu tegevuses oli tähtis eestimeelse osaga konsensusele jõudmine. Venekeelsed saadikud olid ikkagi Eesti Vabariigi taastamise vastu, aga eestimeelne osa, olgu endised kompartei juhid Vaino Väljas ja Indrek Toome, või siis hoopiski Eesti Kongressi esindajad Kaido Kama ja Mart Laar, vahepeal olid veel majandusmehed-direktorid ja nii edasi, kes kõik olid väga erinevate vaadetega ja tulevikusoovidega, keda aga kõiki ühendas tunne, et peame Eesti iseseisva riigi panema tugevale alusele. See oli see, mis kandis kõiki.

1990. aasta ülemnõukogu valimistel oli populaarseim kandidaat Arnold Rüütel, teie saite 16 000 häält, mis oli üks tugevamaid tulemusi. Kuidas valimiskampaania toona käis?

Ma olin Rahvarindes Edgar Savisaare kõrval üks neid, kes kõige rohkem rääkis ja pidas kõnesid suurtel rahvakogunemistel. See oli üks oluline põhjus. Toona ei olnud selliseid valimiskampaaniaid nagu praegu. Mingit turundust ei olnud, me ei teadnudki, mis see on. Me kunagi ei kasutanud sõnu «müüma» või «reiting». Me teadsime neid sõnu abstraktselt. Me tegime seda, mida pidasime õigeks ja olime kindlad, et inimesed toetavad meid.

Aga seda praegu ei kujutagi ette, et inimesed käisid suurtel koosolekutel. Tartu Vanemuise suur auditoorium, kuhu mahub 300 inimest, oli puupüsti täis. Mitte ainult Tallinnas lauluväljakul, vaid ka Põlvas, Valgas, Haapsalus ja igal pool inimesed käisid koos. Inimesed tundsid, et see on nende elu, et see on tähtis. See ongi see vahe.

Toona inimesed tundsid, et see on nende elu ja tänapäeval enam mitte?

Sest inimesed tundsid, et rahvas suudab läbi murda, kui on usaldusväärsed inimesed ülemnõukogus. Kandidaadid esitasid ülenõukogu valimistel, mis olid esimesed vabad valimised, oma isikliku programmi. Valitud inimesed lubasid iseseisvuse taastamist, see oli põhiline asi, mida lubati. Selle nimel mindi ülemnõukokku.

Vene elanikkond oli ärevil ja hirmul, sest nad ei olnud enne 1990. aastat tulnud selle peale, et nad ei elagi Nõukogude Liidus, vaid et Eesti on üks teine maa, üks teine riik. See oli üllatav. Seejärel tulid Moskvast rahastatud Interrinde ähvarduskampaaniad, mis olid edukad, sest kõik mäletasid Stalini aja repressioone.

Märkimisväärne on, et Eesti iseseisvuse taastamine kulges erakordse enesedistsipliini tähe all. Inimestes oli nõukogude ajal kogunenud suur viha, aga seda ei valatud välja akende puruks viskamise või relvalaskudena. Erakordne sümbol oli Balti kett, sest Nõukogude tankid olid veel Eestis sees, aga inimesed läksid paljakäsi lastega metsateedele, kus neid mitte keegi ei kaitsnud. See on tähelepanuväärne, see on see, millega läheme maailma ajalukku.

Kas see oli juhus?See tuleb kultuurist, mälust ja arusaamadest. Inimestel oli tohutu tahe vabadus kätte saada, mida toetas ajalooline mälu, mil viisil seda kõige mõistlikum teha on. Kui tsiteerime mineviku suurkuju, siis jõult me suureks ei saa. Suure kolossi vastu jõuga ei saa. Me saame mõistusega, siili tarkusega: ikka serviti, ikka serviti. Siili tarkus viis meid võidule. Juured olid nii kõvasti mullas.

Ütlete, et 1990. aasta ülemnõukogu valimised olid vabad, aga Nõukogude Liidus polnud ju vabu valimisi.

Enam ei olnud tegemist sellise Nõukogude Liiduga, nagu meie seda teadsime. Nõukogude Liit oli selleks ajaks läinud. Komparteil ei olnud enam võimu, KGB oli Eestis kohvrid kokku pakkinud. Vana süsteem oli halvatud. Augustiputši ajal saadeti tankid välja, aga rünnakukäsku enam anda ei julgetud. Süsteem oli kinni jooksnud, see oli võimalus tegutsemiseks. Me oleks võinud tegutseda ka rumalamini, kui oleks lasknud asjadel minna vägivallani. Siis oleksime kaotanud demokraatlike riikide usalduse.

Kuhu tõmmata joon, millest alates Nõukogude Liit enam ei toiminud?

Süsteem lakkas toimimast, kui kõik Moskvas lagunes. Mihhail Gorbatšov tegi NSVLi rahvasaadikute kongressi, mina olin ka seal. 3000 inimest aeti Kremlisse kokku. Rahvasaadikute kongress jagunes kolmeks: demokraatlik pool, kus olid eestlased, lätlased, leedulased, armeenlased, grusiinlased, aga ka Leningradi, Valgevene, Ukraina ja Kasahstani väga tugevad rahvarinnete esindused.

Gorbatšovi-meelne keskpaik tahtis Nõukogude Liitu reformida.

Kolmandaks oli militaarne pool.

Saalis säras meeletult paguneid, nende ümber olid parteipomod. Ega Gorbatšovi asjata Venemaal vihata, sest ta tõepoolest lammutas Nõukogude Liidu. Gorbatšov tahtis teha asja demokraatlikult ja lasi kõikidel rääkida.

Akadeemik Andrei Sahharov rääkis kongressi esimesel istungil, et Nõukogude Liit tuleb lõpetada ja teha Ameerika Ühendriikide tüüpi iseseisvate osariikidega riik. Kui Sahharov selle ideega välja tuli, kuidas Venemaa tuleb lammutada, siis isegi Gorbatšov ei pidanud vastu ja lülitas ta mikrofoni välja. Sahharov lõpetas oma kõne mikrofonita, pagunitega leer huilgas kõva häälega saalis. See oli nagu jalgpallivõistlus, tegelikult oli õudne.

Meie tulime ära märtsis 1990, kui valiti ülemnõukogu. Meie ütlesime, et ei tee enam Nõukogude Liiduga tegemist, aga meid valiti sinna 1989. Rahvasaadikute kongressi istungeid kanti üle televisioonis. Sel ajal kõik vaatasid televiisorit. Inimesed nägid esimest korda elus televiisorist, kuidas vaieldakse vastu Gorbatšovile, kuidas tribüünilt nõutakse partei võimu kaotamist, kuidas esitatakse kõikvõimalikke küsimusi. See oli kõikide jaoks ikka täielik šokk. Ühesõnaga, toimus demokraatia kiirkursus.

Ja tulemuseks oligi, et sisemiselt toimus lagunemine. Samal ajal toimus poliitiliste vaadete ja jõudude tugevnemine. Moskvas käis käärimine ja oli näha, et keskvõim enam protsessi ei ohja.

Te nutsite, sest jäite ülemnõukogu juhataja valimisel Ülo Nugisele alla häältega 56:45, aga saite asejuhatajaks. Arnold Rüütel oli ülemnõukogu presiidiumi esimees. Ta oli selles rollis, milles praegu Kersti Kaljulaid. Rüütel ka käitus nagu president.

Juhataja lepiti parlamendis kokku ja töökollektiivide ning majandimeestega seotud jõud olid ülemnõukogus tugevad. Nugis oli suurepärane ülemnõukogu juhataja. Minul ei ole kõva kätt, aga ülemnõukogu juhatamisel oli vaja direktori kätt. Kujutage ette, et teil on saalis 30 vastutöötajat (ülemnõukogus oli 105 liiget), kes iga päev hommikust õhtuni loobivad kaikaid kodaraisse.

Aga nii on see igas parlamendis. Kullakene, kas te ei saanud aru, mis ma rääkisin? Ülemnõukogus oli üks osa saadikuid, kes ei tahtnud Eesti iseseisvust. Kas praegu kolmandik parlamendist ei taha Eesti riiki?

Aga meil nad seal istusid, iga päev oli lahing. Venemeelsete juhid Vladimir Lebedev ja Sergei Petinov korraldasid näljastreigi. Istusid, keeldusid lossist lahkumast. Nugisel oli nii külm närv, et ta sai neist jagu.

Kas ülemnõukogu juhatus pidi tegelema autoostulubade ja korteritega?

Ülemnõukogus ei olnud autoostulube ega esinduskulusid. Kui ülemnõukogu esindus kutsuti külalisena Strasbourgi Euroopa nõukogusse, siis meil ei olnud raha söömiseks, sõime häbelikult McDonaldsis. Kui soomlased seda nägid, korraldasid nad ühiseid õhtusööke. Hotellis ööbides palusid kaks meie delegatsiooni liiget, kaks meest end ühte tuppa panna, sest neil polnud raha. Hotellipersonal vaatas neid imelikult. Aga meil oli suur tahe, keegi ei teinud midagi raha pärast.

See oli selline aeg, kui kõike tehti esimest korda: peeti vabu valimisi, koostati riigieelarvet, peeti parlamendis fraktsioonide läbirääkimisi. See kõik oligi esimest korda.

Kas te mõnikord sellest puudust tunnete?

Ei, see on tehtud, ma võin tunda ka lapsepõlvest puudust, aga ikkagi laps ei tahaks enam olla.

Marju Lauristin oli üks neist laulva revolutsiooni poliitikuist, kes kuulus nii Eesti Kongressi kui ka ülemnõukogusse. Enn Kalve

Millal teile sai selgeks, et Eesti saab iseseisvaks?

1988, kui Rahvarinde kongressil oli iseseisvus programmis sees. See oli läbi vaieldud ja läbi räägitud. Jällegi on räägitud, et Rahvarinne tahtis autonoomiat Nõukogude Liidus, aga see on puru silma ajamine, sest me ei saanud kohe 1988 öelda, et adjöö, me astume uksest välja. Sest uks oli kinni müüritud, meil tuli kõige pealt välja mõelda, kus on uks.

Sellepärast oligi esimene samm suveräänsusdeklaratsioon 1988. novembris vanas ülemnõukogus, kui teatati Moskvale, et ükski üleliiduline seadus ei kehti, kui Eesti ei ole seda ise läbi arutanud. Vaat see oli pomm! Sellega pandi valgus tunneli lõpus põlema, kui ruttu me sinna jõuame, see sõltus sellest, kuidas jõud koguneb.

Kui 1990 käes oli, siis oli selge, et ainus tee on õigusjärgne iseseisvuse taastamine. Edgar Savisaar lootis algul, et on võimalik Gorbatšoviga läbi rääkida, sest Nõukogude Liidu konstitutsioonis oli punkt, et liiduvabariik võib Nõukogude Liidust lahkuda. Lootsime, et Gorbatšov lubab teha rahvahääletuse. Aga Gorbatšov ütles meile ja mulle isiklikult ka, et ta ei tee seda.

Kuna oli selge, et sellisel viisil see asi ei tööta, siis oli ainukene võimalus oligi Eesti Kongress pakutu. Mulle tundus algul utopistlik, sest mina ei uskunud, et läänemaailm on valmis meid kaitsma, kui teeme midagi, millega Gorbatšov nõus ei ole.

Ma kartsin, et võib minna veriseks võitluseks ja lõppeda meile halvasti. Aga kui nägin, mis toimus Moskvas rahvasaadikute kongressil, siis tulime sealt ära kindla veendumusega, et ainuke tee ongi saavutada lääneriikide toetus läbi rahvusvahelise õiguse Eesti riigi iseiseisvuse õigusjärgsele taastamisele. Suuriikide toetuse saavutamine oli tohutu töö. 1991 kevadel nad veel meie iseseisvust ei toetanud, aga putš oli hetk, mil Gorbatšovi ei olnud, sest kõige rohkem kartsid lääneriigid, et Gorbatšovi

läänemeelne areng katkeb. Tähtis oligi see hetk, et me olime hüppevalmis ja kohe tegutsesime. Kahe päevaga jõudsime Toompeal otsuse sõnastuseni, mis võimaldas ka kohe lääneriikidel meid tunnustada.

Aga kui augustiputši poleks olnud?

Kui poleks olnud, siis oleks mõni järgmine juhtum olnud, sest Gorbatšovi vastuolud teise poolega kasvasid. Oli näha, et kaua see pidu ei kesta. Meil oli võimalik ainult läbi prao välja tulla ja see pragu pidi tekkima. Mis päeval, mis kellaajal see tekib, kuidas ta välja lööb, seda ma ei osanud ette näha. Ka seda, et Pihkva diviis on Tallinna tänavatel, ei osanud ma ette näha. Kui Pihkva diviis tuli 24 tunniga Tallinna, hakkas meil väga kiire.

Meie kõige suurem saavutus on, et tänu ülemnõukogu järjekindlale tööle valmistati ette kõik seadused, millega sai kohe minna edasi põhiseaduse tegemisele. Eesti Kongress tegi seda paralleelselt, aga ülemnõukogu tegi seda palju põhjalikumalt, professionaalsemalt ja süsteemsemalt, nii et oleks riigi projektis valmis. Ja kui oli õige hetk, sai kohe hakata edasi minema.

Mis oli kõige halvem, milleks olite putši ajal valmis?

Siin pole mingit kunsti, kui tankid sees on. Tuleb uuesti 1940. aasta: vangistamine, arreteerimine, kolhooside taastamine, sest kolhoosid olid ülemnõukogu otsusega laiali saadetud. Kui see kamp oleks Moskvas võimule saanud, siis oleks Pihkva diviisile käsk antud tegutseda. Ajalugu oleks kordunud kõige halvemal viisil. Minul ei olnud aega kohvreid pakkida.

Kas hirm oli suurem kui 40 kirja ajal? Minul ei olnud 40 kirja ajal mingit hirmu ja mingit hirmu ei olnud ka 1991. aastal. Me tegime seda, mida peab. Vaadake, see on üks niisugune lihtne asi. Kui teed seda, mida peab, siis võib hirm olla, aga hirm ei määra midagi.

Miks kodakondsusseaduses nullvariant ehk kõikidele elanikele kodakondsuse pakkumine läbi ei läinud? Kodakondsusseadust arutasime mitu kuud. Töökomisjonis, mida juhtisin, olid ettepanekud seinast seina, alates vene fraktsioonidest, kes nõudsid, et kõigile, kuni selleni, et mitte kellelegi mitte kunagi. Vahepeal oli mitmeid variante, aga mitu kuud kestnud hääletuste ja katsetuste tulemusel jäime teatud kompromissiga 1938. aasta kodakondsusseaduse juurde.

Kuna taastasime olemasolevat riiki, olid kodanikud selle alus, kodanikud olid kogu aeg olemas olnud, kodanikud jätkasid riiki. Kodanikud on nagu juured mullas, millest kasvab taim kodanike tahte järgi.

Me oleme uurinud hallivati- või hallipassimehi ja põhjus, miks nad ei ole end sidunud ei Eesti ega Vene kodakondsusega, on see, et nii on mugavam reisida nii Venemaale kui ka Euroopa Liitu.

Kodakondsuse teemat on uuritud laiemalt postkommunistlikes maades. Nii on kalk öelda, aga kõikidele kodakondsuse andmine oleks tähendanud seda, et me ei oleks saavutanud reformidega soovitud kiirendust. Siis oleks olnud kodanike hulgas suur hulk neid, kes esmalt olid iseseisvuse vastu ja seejärel oleks olnud reformide vastu. Tööstusproletariaadiga, kes toetas interrinde liikumist, ei oleks me majandusreforme teinud. Sel juhul oleksime olnud samas olukorras Ukrainaga, me ei oleks ei Euroopa Liidus ega oleks meil heaolu. Me vaevleks siiamaani. Reformide kiirus määras, et osa riike jõudis postkommunistlikust olukorrast Euroopa Liitu ja euroalasse, aga teised ei jõudnud.

Ma olen sellele palju mõelnud, oleks saanud teha nii, et kodanikuks saamise ehk naturalisatsiooni filter ei oleks nii tihe, et inimesi, kes siiralt tahtsid saada kodanikuks, ei hoitaks kinni kodakondsuse mitteandmisega. Seda kõike oleks saanud teha, aga esimesel viiel või isegi kümnel aastal oli 1938. aasta kodakondsusseaduse sätteid muuta peaaegu võimatu. Mingeid muutusi on tehtud, aga juba kümme aastat tagasi oleks pidanud inimesed, kes on siiralt Eesti Vabariigis elanud ja töötanud ning lapsed üles kasvatanud, vastu võtma kodanikuks. Seda põhjust, miks nad ei või olla kodanikud, ei ole enam.

Te ütlete, et ülemnõukogu valmistas ette seadused iseseisvuse taastamiseks, aga milline oli Eesti Kongressi roll?

Eesti Kongress oli opositsiooni rollis. Ülemnõukogu 101 liikmest (jätame neli sõjaväelasest ülemnõukogu liiget kõrvale) olid üle 40 ka kongressi liikmed. Töö käis teineteist kõrvalt vaadates.

Ülemnõukogu jaoks oli tähtis, et riik hakkaks toimima ja et iseseisev riik saavutaks ka rahvusvahelise tunnustuse. Ma käisin palju välismaal – Saksamaal ja Prantsusmaal ning USAs – ja nägin, kui suur oli umbusk ja hirm ning kui palju pidi veenma, et panna nii poliitikud kui ka ajakirjanikud uskuma, et Eestist, Lätist ja Leedust üldse saab asja.

New York Timesi toimetuses öeldi mulle 1991. aastal, et me ei ole elujõulised, mulle naerdi näkku. Meid kutsuti kevadel 1991 senatisse väliskomisjoni kuulamisele Baltimaade olukorrast. New York Timesis oli samal päeval juhtkiri, et baltlased ärgu loksutagu paati. Mina sain hirmus vihaseks ja üks sõber korraldas mulle toimetuses kokkusaamise, kus olid nii juhtkirja autor kui ka toimetuse juhte. Tund aega madistasime. Samu väiteid kuulsin konservatiivsetes mõttekodades.

Mis nende põhiline hirm oli? Mis saab tuumarelvast, kui Nõukogude Liit laguneb? Nad lootsid, et Gorbatšov jääb võimule ja pikapeale saame iseseisvuse, aga kui selgus, et meil aega ei ole, siis nad muutsid meelt, sest siis ei olnud neil enam vaja Gorbatšovi päästa. Tähtis oli, et rahvusvahelise tunnustuse otsimise tööd tegid ülemnõukogu ja kongressi esindajad ning väliseestlased kõikides ringkondades, et näidata, et me oleme usaldusväärsed ja normaalne demokraatlik ühiskond, kes kuulub demokraatlike ja normaalsete ühiskondade perre.

20. augusti õhtul kell 23.03 – Eestis ei kehtinud siis enam Moskva aeg. Kuidas te iseseisvuse taastamise otsust tähistasite? Mingi šampuse me jõime, Rüütel ja Eesti Kongressi esindajad olid saalis.

Pärast Eesti iseseisvuse väljakuulutamist joodi ülemnõukogus vahuveini. Intervjuud annab Arnold Rüütel, tema kõrval Tunne Kelam.FOTO: Tiit Veermäe/Filmiarhiiv

See on maailma banaalseim küsimus, aga kas me sellist Eestit tahtsime?

Me ei teadnud, mis on mobiiltelefon või internet. Paljud ei teadnud, mis on raha – mitte selles mõttes, et kas raha taskus on, vaid põhimõtteliselt. Sotsiaalministeeriumis kulus mul suur hulk aega, et veenda arste, et nende teenus maksab raha. Arstid ütlesid, et nad aitavad inimesi – mis raha.

Me ei kujutanud ette üldse suhteid raha- ja turumaailmas. Me ei olnud üldse elanud maailmas, kus valitsevad turusuhted, me ei kujutanud ette, kuidas see hakkab mõjutama inimeste käitumist ja psühholoogiat. Ja seepärast ei saanud me kujutada ette sellist Eestit, mis praegu.

Midagi te pidite ometi lootma? Me kujutasime ette vabadust. Meil ei olnud aega ette kujutada, sest meil oli vaja müürist läbi saada. Mingi ettekujutus tuli meile Soome televisioonist, kuidas parlament töötab, presidenti valitakse ja vorsti müüakse; kuidas meelt avaldatakse ja omavahel vaieldakse.

Rahvas unistas vabadusest, aga millisest vabadusest? Kui keegi võtab teil kaelast kätega kinni ja surub vee alla, mida te siis tahate? Kas tahate, et ilm oleks ilus ja oleks ilusad riided? Öelge see üks sõna, mida tahate! Hingata tahate, vaat see ongi vabadus. Kui hingata, rääkida ega mõtelda ei saa, siis ainus soov ongi, et saaksid niiviisi elada, nagu tahad. Sa ei tea isegi, kuidas tahad, sest pole kunagi niiviisi elanud.

Missugune on Eesti veel 30 aasta pärast?

Eestist ei saa mõelda lahus muust maailmast. Ma mõtlen palju digirevolutsioonile ja tehisintellektile, maailmale, kus masin võtab võimust ka aju tasandil, mitte ainult sel tasandil, et liigub kiiremini ja tõstab rohkem. Minu suur mure on, kuidas inimene on selleks valmis. Kas ta jääb masinale alla? Selle küsimuse tegelik sisu on, et kas inimene tunnetab ennast inimesena, mis on tema erilisus ja jõud, võrreldes mistahes masinaga. See tuleb jälle ajaloo ja filosoofia juurde, lõpuks ka hinge ja religiooni juurde. Nendele asjadele praegu ei pöörata nii suurt tähelepanu kui vaja. Rohkem pööratakse tähelepanu sellele, kuidas masinaid targemaks teha. Aga sellele ei mõelda, et samal ajal peab ka inimest targemaks tegema ja inimese sisemist jõudu suurendama.

Teine küsimus on ikkagi kliima soojenemine. Küsimus pole põlevkivis, vaid põhimõtteline, et sest esimesed märgid on nagu kauge kõu. Näiteks tänavune suvi: kui Euroopas on juba 50 kraadi sooja, siis peame mõtlema, kuidas me siin elame, kuhu majad ehitame, kuidas liikuda saame, kui on pidevad tormikeerised. Kus inimesed elavad, kui suur hulk maakera maismaast muutub elamiskõlbmatuks? Kuidas kataklüsm lõpeb? See võib lõppeda nii, nagu lõppes dinosaurustele.

Tuleme tagasi 1991. aasta 20. augusti juurde: kui me ei oleks olnud valmis, kui me – ülemnõukogu ja Eesti Kongress – ei oleks teinud kogu rahvaga väga pingsalt 24/7 tööd kolm aastat, vaimset, juriidilist ja organiseerimistööd, kui meil ei oleks olnud iseseisvuse sõrestik valmis, et kohe tegutseda, siis me ei elaks sellises Eestis, nagu praegu elame.

Kui meile on praegu antud aeg parasvöötmes normaalses režiimis järele mõelda, kuidas elada 20–30 aasta pärast, kui looduses toimuvad väga hullud asjad, siis kas me tegeleme praegu sellega kui kõige tähtsama asjaga?

30 aastat tagasi oli meil usk, et peame koos pingutama, sest hing oli süsteemi survel kinni. Praegu inimesed ei tunneta kliimamuutuse survet või tehisintellekti ohtu, nii nagu Tšernobõlis ei tajutud kiirgust, enne kui oldi pikali maas. Poliitikud peaksid sellega palju rohkem tegelema. Järgmise aasta riigieelarve on rutiin, aga tuleb tegeleda sellega, et Eesti rahvas oleks ka 30 aasta pärast elus sellisena, et sellest rõõmu tunda. Vene tankide oht on B küsimus, A küsimus on ellujäämine kahes suures globaalses pöördes. Keegi ei ole jumal, keegi ei saa lahendada neid küsimusi kogu maailma jaoks, aga kui igaüks lahendab need küsimused oma kodus, omaenda riigis, siis lahenevad need ka maailma jaoks.

Inimeste saatuste lood

Praegu tulevad ülikooli noored inimesed, kes on sündinud Eesti Vabariigis. Iseseisvumise ja laulva revolutsiooni aeg on neile nagu muinaslugu. Nende jaoks on ühel pildil 1991. aasta, Vabadussõda ja Lydia Koidula, kõik see on kauge minevik.

Ma olen mõelnud, et selleks, et noor inimene hakkaks detailselt aru saama Eesti ajaloost ja sellest, miks me seda tahtsime, on vaja jutustada lugusid inimsaatustest. Mitte meie mälestusi, vaid lugusid inimestest, muidu lapsed ei kujuta ette. Ma vaatan kadedusega seriaale, Taani, Soome ja teiste riikide seriaale oma kultuurist ja ajaloost. Inglastest ma ei räägigi. Meil ei ole lugusid oma ajaloost. Noortele inimestele on vaja jutustada lugusid videos. Noorel põlvkonnal puuduv elav mälu, saatused on kadunud. Ma räägin lihtsate inimeste lugudest, mitte keerulisest mõtestamisest. Kui lugusid ei ole, siis ei ole järjekestvust.

Eesti põhiseaduse esimese teksti autor on Jüri Adams. Kui palju me temast teame? Ta on põhiseaduse isa, aga meil ei ole temast lugu. Kui palju me teame Eesti Kongressi esimehest Tunne Kelamist? Ilma temata ei oleks meil praegust Eestit. Inimesena teame temast väga vähe. Või Enn Põldroos? Me teame teda kunstnikuna. Sellest on kirjutatud, mida on läbi elanud suur hulk inimesi, repressioonid ja küüditamised. Aga miks tehti ühtesid või teisi otsuseid nii ja mitte teisti, on alati sõltunud otsustajatest.

Kuidas tekkisid ideed ja miks teatud asjad läksid läbi ja teised ei läinud läbi, see sõltub sageli otsustajate isiklikust võimekusest ja suhetest.

Võtame kindral Johan Laidoneri loo, tema draamad ja läbielamised, mis viisid 1939. aasta traagiliste otsusteni. See peaks igal koolilapsel olema teada, peaks olema võimalus elada ajalukku sisse.

Lydia Koidulast saaks rahvusvahelise menufilmi, naised on praegu moes. Koidulast on kirjutatud paks raamat, aga kas koolilapsed loevad seda?

Ajaloo elav läbielamine annab inimesele identiteedi, vastutuse ja perspektiivi ning pika vaate. **Marju Lauristin**

Aimar Altosaare päevik augustis 1991 : vist on tõesti suur oht möödas.

14. august 2021 **Aimar Altosaar**TOIMETAJA

Kevadeks 1988 oli Eestis tsensuur kadunud ja raadioeeter oli vaba

- **Suveks 1991 oli vabanemiseks juba väga palju ettevalmistusi ära tehtud**
- **Iseseisvuse reaalne saavutamine tundus siiski olevat veel aastate taga**

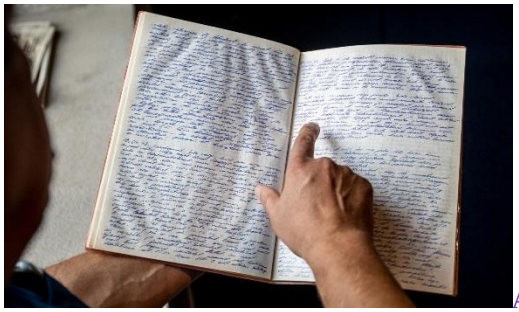

Aimar Altosaare päevikFOTO: Sander Ilvest

Kolmkümmend aasta tagasi pidas Postimehe toimetaja Aimar Altosaar päevikut. Avaldame tema päevikust katkendid, mis räägivad dramaatilistest sündmustest augustiputši ajal 1991. aasta suvel. KUULA ARTIKLIT

Tahtsime väga vabadust, kuid olime juba natuke väsinud ootamast

Olin 32-aastane ning töötanud juba aastaid sotsioloogina Mainoris ja EKE Arikos. 1991 suvel võtsin vastu pakkumise hakata kultuurihuvilise soome ärimehe Erkki Hirvensalo asutatud ASis Eesti Mõisad ärijuhiks. Poliitikaga olin kokku puutunud vaid esimestel enam-vähem vabadel valimistel ülesseatud kandidaatide meeskondades, millest suuremat tähelepanu pälvis EKE süsteemi ametiühingu juhi Hasso Nurme võidukas kampaania tema Moskva rahvasaadikute kongressile lähetamiseks.

Aimar Altosaar ja poeg Priit 1980ndate keskel FOTO: Erakogu

Olin 1991. aasta kevadel saanud lõpuks oma perega välja ühiselamust ning nautisime neljakesi 60-ruutmeetrilist kolmetoalist korterit Mustamäel, mille olin saanud juba ise osta.

Eesti tulevik läks mulle, nagu ka kõigile teistele eestlastele, keda tundsin, väga korda ning juba alates 1986. aastast, kui «uutmine ja avalikustamine» sai N. Liidus hoo sisse, jälgisin pinevalt kõik sündmusi, mida vähemalt minu jaoks eriti operatiivselt ja huvitavalt kajastas Eesti Raadio.

Seejuures oli Eesti Raadio juba üsna varakult õppinud tsensuurist mööda minema ning signaale vaba Eesti võimalikkusest oskasid reporterid, kommentaatorid ja eetris esinevad eksperdid peita kõikvõimalikesse teemadesse ja žanritesse. Või vähemalt meie ise raadiokuulajatena uskusime, et need seal olid! Raadiokuulajad peilisid rõõmuga neid signaale välja ning paitasid hinge isamaaliste lauludega, mida hakkas juba fosforiidisõjast alates järjest sagedamini raadiotest kostma.

Alates 1988. aasta kevadest aga murdusid minu mäletamist mööda kõik tsensuuritammid ning eeter oli vaba, kajastades eesti rahva ootusi ja valmisolekut teha kõik selleks, et iseseisev Eesti jälle tuleks.

Eesti Kongressi valimised Õismäel 24.02.1990FOTO: Peeter Langovits / Rahvusarhiivi filmiarhiiv

1991. aasta suveks oli meil vabanemiseks juba väga palju ettevalmistusi ära tehtud. Õigusjärgsete kodanike registreerimine, Eesti Kongressi valimine ja selle istungjärgud olid meid mobiliseerinud. Ka okupatsiooniaegse võimuorgani, ülemnõukogu valimised tõid selle rahvuslikult meelestatud saadikute kontrolli alla.

Kuigi ülemnõukogu rivaalitses Eesti Kongressi valitud Eesti Komiteega, olid meie vabanemisprotsessis vajalikud mõlemad institutsioonid. Meie rahvas näitas poliitilist küpsust, kui meie tipp-poliitikud suutsid 20. augusti õhtul seljad kokku panna, anda hääled riikliku iseseisvumise taastamisele ning luua ühiselt Põhiseadusliku Assamblee.

Kuid veel 18. augustil ei teadnud meist keegi, mis edasi saab. Usk, et saavutame oma iseseisvuse, oli tugev, kuid selle reaalne saavutamine tundus olevat veel aastate taga.

Siis aga saabus 19. augusti hommik, mis algas minu jaoks traditsiooniliselt esimeste raadiouudistega, kui eetris oli Harri Tiido. Ta oli väga hinnatud väliskommentaator, kes minu meelest luges ka uudiseid alati mõttega, mitte ei lugenud neid lihtsalt ette.

Pidasin sellel ajal päevikut, kuid väga ebaühtlaselt, suurte ajaliste vahedega. Päevik katab ajavahemikku 1988. aasta talvest 1994. aasta sügiseni.

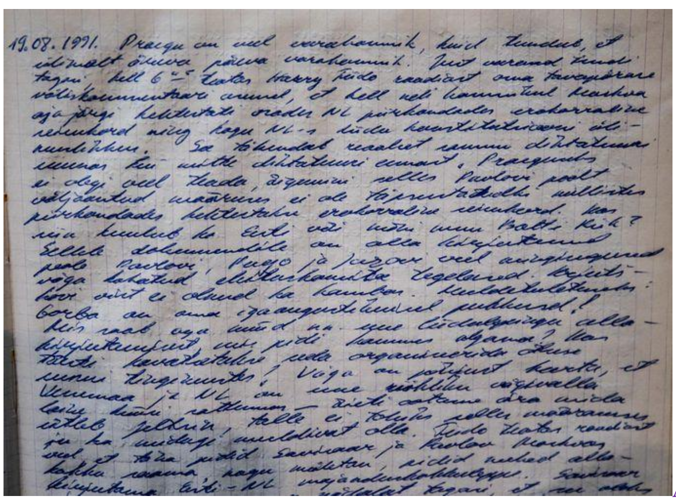

19.08.1991. Praegu on veel varahommik, kuid tundub, et ülimalt õnnetu päeva varahommik. Just veerand tundi tagasi kell 6⁰⁰ teatas Harry Tiido raadiost oma tavapärase väliskommentaari asemel, et kell neli hommikul Moskva aja järgi kehtestati osades NL piirkondades erakorraline seisukord ning kogu NL-s [illegible] [illegible]. See tähendab reaalset sammu diktatuuri suunas kui mitte diktatuuri ennast. Praeguseks ei ole veel teada, [illegible] selles Pavlovi poolt väljaantud määruses ei ole täpsustatud, millistes piirkondades kehtestatakse erakorraline seisukord. Kas siia kuulub ka Eesti või [illegible] Balti riik? Sellele dokumendile on alla kirjutanud peale Pavlovi, Pugo ja Jazov veel [illegible] [illegible] [illegible] tegelased. [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] on oma [illegible] [illegible]! Mis saab aga [illegible] [illegible] [illegible] alla-kirjutanutest, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]? [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]! Väga on [illegible] karta, et [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ära [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] olla. Tiido teatas raadiost [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ja Pavlov Moskvas [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] Eesti-NL [illegible] [illegible] tagasi, et [illegible] [illegible]

Aimar Altosaare päevikFOTO: Sander Ilvest

Väljavõtted minu poliitilisest päevikust

19.08.1991 Praegu on veel varahommik, kuid tundub, et ülimalt äreva päeva varahommik. Just veerand tundi tagasi, kell 6.45 teatas Harri Tiido raadiost oma tavapärase väliskommentaari asemel, et kell neli hommikul Moskva aja järgi kehtestati osades NL piirkondades erakorraline seisukord ning kogu NL-s Liidu konstitutsiooni ülimuslikkus. See tähendab reaalset sammu diktatuuri suunas, kui mitte diktatuuri ennast. Praeguseks ei olegi veel teada, õigemini selles Pavlovi väljaantud määruses ei ole täpsustatud, millistes piirkondades kehtestatakse erakorraline seisukord. Kas selle alla kuulub ka Eesti või mõni teine Balti riik?

Sellele dokumendile on alla kirjutanud peale Pavlovi, Pugo ja Jazovi veel mingisugused väga kohatud ehituskomitee tegelased. Krjutškovi vist ei olnud kambas. Meeldetuletuseks: Gorba on oma igaaugustikuisel puhkusel.

Mis saab aga nüüd nn uue liidulepingu allakirjutamisest, mis pidi homme algama? Kas tõesti kavatsetakse seda organiseerida otseses sunni tingimustes? Väga on põhjust karta, et Venemaa ja NL on uue riikliku vägivalla laine küüsi sattumas – õieti ootame ära, mida ütleb Jeltsin, talle ei tohiks selles määramises ju ka midagi meeldivat olla.

Tiido teatas raadiost veel, et täna pidid Savisaar ja Pavlov Moskvas kokku saama, nagu mäletan, pidid mehed alla kirjutama Eesti-NL majanduskokkuleppe. Savisaar isegi uhkustas paar nädalat tagasi, et see oleks esimeseks analoogiliseks lepinguks «keskuse» ja «vabariigi» vahel. Tundub, et seegi jääb nüüd ära. Tänane päev peaks tooma selle diktatuuri kehtestamise sammu kohta olulisi kommnetaare ja uudiseid.

NSVL Erakorralise Seisukorra Komitee Avaldus

18. augustil 1991

Seoses Mihhail Sergejevitš Gorbatšovi tervislikust seisundist tingitud võimetusega täita NSVL presidendi kohustusi ja seoses NSV Liidu presidendi volituste üleminekuga NSVL asepresident Gennadi Ivanovitš Janajevile vastavalt NSVL konstitutsiooni paragrahvile 127 lõige 7;

eesmärgiga ületada sügav ja igakülgne kriis, poliitiline, rahvustevaheline ja siseriiklik konfrontatsioon, kaos ja anarhia, mis ohustavad Nõukogude Liidu kodanike elu ja julgeolekut, meie isamaa suveräniteeti, territoriaalset terviklikkust, vabadust ja sõltumatust;

lähtudes üleriigilisest Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu säilitamist käsitleva referendumi tulemustest;

juhindudes meie kodumaa rahvaste, kõigi nõukogude inimeste elulistest huvidest,

Teatame:

1. Vastavalt NSV Liidu konstitutsiooni paragrahvile 127 lõige 3 ja NSV Liidu seaduse «Erakorralise seisukorra õiguskorrast» paragrahvile 2 ja tulles vastu laiade elanikkonnakihtide nõudmistele seoses möödapääsmatu vajadusega võtta kõige otsustavamaid meetmeid, et vältida ühiskonna libisemist üleriigilise katastroofi suunas, tagada seaduslikkus ja kord, kehtestada 19. augustil 1991 NSV Liidu teatud piirkondades eriolukord kestusega 6 kuud algusega kell neli Moskva aja järgi.

2. Kehtestada, et kogu NSV Liidu territooriumil omavad tingimusteta ülimuslikkust NSVL konstitutsioon ja NSV Liidu seadused.

3. Riigi juhtimiseks ja eriolukorra efektiivseks elluviimiseks moodustada NSV Liidu eriolukorra riiklik komitee (NSVL GKTšP) järgmises koosseisus: Baklanov O. D. – NSVL kaitsenõukogu esimehe esimene asetäitja, Krjutškov V. A. – NSV Liidu KGB esimees, Pavlov V. S. – NSV Liidu peaminister, Pugo B. K. – NSV Liidu siseminister, Starodubtsev V. A. – NSV Liidu Põllumajandusliidu esimees, Tizjakov A. I. – NSV Liidu riiklike

ettevõtete ja tööstus-, ehitus-, transpordi- ja sideobjektide assotsiatsiooni president, Jazov D. T. – NSV Liidu kaitseminister, Janaev G. I. – NSV Liidu presidendi k. t.

4. Kehtestada, et NSV Liidu GKTšP otsused on kõrvalekaldumatuks täitmiseks kohustuslikud kõikidele võimu- ja valitsusorganitele, vastutavatele isikutele ja kodanikele kogu NSV Liidu territooriumil.

GKTšP liikmed: **G. Janajev, V. Pavlov, O. Baklanov**

20.08.1991

Kell saab pool üheksa õhtul. N-Liidus on sündmused võtnud kõige halvema pöörde. Tankid liiguvad praegu Moskvas Vene Ülemnõukogu hoone poole, seal on koos Vene ülemnõukogu ja kümme ilma laskemoonata tanki. Karta on, et mõne tunniga vallutatakse Vene «valge maja» ja siis on kõik läbi.

Just teatas Šuster «Svobodast», et väed liiguvad juba Gattšinast läbi Peterburi kesklinna suunas. Veel mõni tund ja siis...

Eesti Ülemnõukogu on koos ja valmistub vastu võtma Eesti iseseisvusdeklaratsiooni. Aega on vaid paar tundi! Ei tea, kas jõuavad iseseisvuse välja kuulutada ja sellest maailmale teada anda. Kõik infokanalid on mul lahti. Ärevus kasvab.

Stankevitš Vabaduse raadios annab praegu sündmuste kroonikat, kuidas blokeeriti Gorbatšov Krimmis. Gorbatšovi vahistajate nimed on teada ning neid praegu Moskva aselinnapea loebki ette Vene saadikutele. «Vabadus» kannab kõik otse eetrisse!

Kõige kindlamalt näib end praegu tundvat Anatoli Sobtšak, kelle esinemist tänasel massimiitingul praegu ette kantakse Leningradi TVs. Svoboda loeb endiselt ette 19. augusti kroonikat kellaaegade kaupa, täpne raport!

Nüüd kuuleb Svobodast Ševardnadze esinemist Moskva rahva ees. Pool tundi tagasi intervjueeriti A. Jakovlevi. Kõige hullem on see, et kogu Venemaa on infoblokaadis, TV ja raadio ei anna infot edasi, kuna nende jaamad vallutati kõigepealt. Janajevi komitee keelas praktiliselt ära ka ajakirjanduse.

Täna pealelõunal hakkas tööle vähemalt «Ehho Moskvõ», otse vene parlamendi hoonest 650 khz. Ei tea, kaua see kestab?

Kell saab kolmveerand üheksa õhtul. Kaua veel? Mingi sisetunne ütleb, et kõik on siiski persses.

Kell saab kolmveerand üheksa õhtul. Kaua veel? Mingi sisetunne ütleb, et kõik on siiski persses, kuigi viimase kahe päeva jooksul on saadud mõnigi kord infot, mis on võimaldanud ohtu alahinnata.

Vladimir Naumov, «Svoboda» korrespondent Washingtonis, arvab, et USA ja Lääneriigid seda pööret NL-s siiski ei andesta ega lepi sõjaväelise huntaga. Majanduslikud abiprogrammid ja kõik muu viimasel ajal saavutatu Ida-Lääne suhetes külmutatakse kinni.

«Vremja» on aga rahulik! Rahvas on Moskvas arusaamisega suhtunud tankidesse ja vägedesse. Näidatakse poisikesi tankidel ronimas jne. Kõik on rahul! Mingi kindralpolkovnik kinnitab, et mõningate väeosade üleminek Vene valitsuse alluvusse on üks kuulujuttudest, mida millegipärast viimasel ajal palju levitatakse.

Jah, ofitsiaalne NL keskus on betoonselt rahulik. Selle taustal tunduvad «Svoboda» jutud riigipöörajate saamatusest, hilinemisest ja rumalusest ülepingutatutena. «Vremja» näitab järjest pilte suures kodumaast, kuidas igal pool on rahulik ja inimesed teevad igapäevast tööd jne.

Selle kõige taustal jätavad ka meie kohalikud infokanalid väga kohatu mulje. Aga nüüd Heimar Lenk kesktelevisioonis: ka Tallinnas on kõik väga rahulik! Nüüd Leedu (ikka «Vremjas») – tollipunktid ja piiripunktid likvideeritud, intervjuud reipate dessantnikutega «kes hoiavad ära ekstremistlike elementide tulekut Vilniusse» jne. Paraku on see kanal vist 90% rahvale NL-s ainuke infokanal?!

Samal ajal Lennart Meri Soome TV2-s, kus ta kinnitab, et demokraatlikud jõud on vaat, et peaaegu võitnud! Olukord skisofreeniline! Kardan, et äkki on Lennart lihtsalt valesti informeeritud või ta püüab meid kuidagi lohutada. Soome TV otsesaade aga arutab realistlikumalt edasi olukorda Eestis.

21.08.91 Kell on pool kaks päeval, olen kella poole kaheksast kuni kaheteistkümneni maganud, sest öö möödus suures osas Eesti TV ja Raadio hoonete lähedal. Läksin sinna poole kolmeks, kui mind võttis Lepistiku (endise Magistraali) peatuses Sõpruse pst-l peale eribuss, mis tuli Õismäelt ja liikus Mustamäe kaudu kesklinna. Raadios pidevalt korratud kutsetele eesti mehed siiski reageerisid.

Mustamäel oli selle kellaaja kohta (kell 2 öösel) väga palju valgustatud aknaid – inimesed jälgisid uudiseid. Eesti Raadio organiseeris ka otse eetris bussipargist bussi ja kutsus ka mehi oma naiste selja tagant TV ja raadio majade kaitseks. Seal oli kohal 2–3 tuhat meest, valdavalt 20–40-aastased, vanemaid oli vähe ja noorukeid eriti ei olnud näha. Suure ala peale hajutatult ei tundunudki mehi eriti palju olevat.

Kolasin seal alguses üksi ringi, kuni kohtasin paari tuttavat meest, Jüri Titovi ja Sulev Hallikut. Jüri «punker» ehk Filmiarhiivi fonodokumentide arhiiv asus sealsamas, raadiomaja kõrval keldris. Käisime seal vahepeal teed joomas.

Inimesed olid vastu hommikut hakanud rahunema, sest pidevalt kuuldi uudiseid Moskvast, Lätist ja Leedust ning neis oli juba 3–4 paiku natuke optimistlikumaid noote. Moskvas oli kella 1 paiku öösel olnud tõsisemaid lahinguid, kus hukkus kolm Vene Ülemnõukogu kaitsjat. Kella kolmeks oli aga putšistide rünnak soikunud.

Tallinnas ei olnud ka kella neljaks mingeid sõjavägede liikumisi toimunud. Kuid – kella poole viie paiku hakkasid ümber raadiomaja kogunenud mehed liikuma, mehi suunati Raua tänava ristmiku poole – kohe teatati ka raadiost, et dessantväelased on üle võtnud TV torni kaks esimest korrust. Siiski algas!?

Kohe teatati ka raadiost, et dessantväelased on üle võtnud TV torni kaks esimest korrust. Siiski algas!? Kogunenud inimesed olid silmnähtavalt ärevuses. Meie jäime Kreutzwaldi tänava rauapoe juurde seisma. Seal oli üks huvitav juhus: keegi umbes 25-aastane noormees, kerges riietuses ja siilisoenguga, küsis meilt kella ja nentis siis, et nüüd algab sama, mis toimus kaks aastat tagasi.

Küsisin, mis siis toimus. Ta vastas, et oli siis Tbilisis, aga meie suhtes teisel pool barrikaade... Jah, meie mäletame seda. Poiss oli siiski nüüd siin ja ehk tunnetas teistest rohkem oma vastutust ja meie võimalusi.

Kui poole tunni jooksul oli selge, et vähemalt esialgu siia, meie juurde, tankid ega sõjavägi ei tule, siis inimesed rahunesid. Kell 5.15 katkesid saated ultralühilaine alal – see tähendas, et dessantväelased on jõudnud TV torni tippu.

Pool tundi hiljem tuli aga raadiost intervjuu TV tornis viibinud Alar Eichega (Tallinna linnavolikogu saadik), kes kirjeldas olukorda tornis. Seejärel teatati, et ka TV saatja on välja lülitatud ning me näeme täna Eesti TV saateid Tallinna kohalikul kanalil nr 10, selle saatja asub linnas.

Hommik oli käes ning oli üsna tõenäoline, et päevavalges sõjavägi ei tule. Kell seitse olin kodus ja vaatasin seal kõigepealt Soome TV uudiseid, seal räägiti paari sõnaga Eesti Ülemnõukogu otsusest EW väljakuulutamise kohta. Tundub aga, et ei raadio «Vabadus» ega teised venekeelsed infokanalid seda eriliseks sündmuseks ei pea. Kahju!

Kell pool kolm päeval teatas «Svoboda», et hunta on Moskvast lahkumas, täies koosseisus on nad sõitnud Vnukovo lennuväljale. «Svoboda» toetub siin otse-eetris olnud erikorrespondent Sokolovi infole, kes asub Vene Valges Majas ja sai selle info otse Jeltsinilt ning 5–6 min hiljem teatas seda sama ka Reuters, samuti toetudes Jeltsini infole. Paarkümmend minutit hiljem teatas seda ka Jeltsin Ülemnõukogu ees. «Svoboda» arutas seda koos faktiga, et Ivaško, Gorba asetäitja parteiliinis, tahab kohtuda Gorbaga.

Samas teatab «Svoboda» ka Eesti iseseisvusotsusest ning nimetab olukorda Balti riikides väga pinevaks. Samas teatab «Svoboda» ka Eesti iseseisvusotsusest ning nimetab olukorda Balti riikides väga pinevaks, kusjuures pinge tund-tunnilt kasvab. Šukas Vilniusest kommenteerib praegu sündmusi Balti maades (14.45).

Kell 16.20 Eesti raadio teatas, et Vene raadio teatas, et kinnitamata andmetel on riiklikud kurjategijad eesotsas Janajeviga arreteeritud. Soomusväed lahkuvad praegu Moskva Koltsevaja piirkonnast, suund Moskvast välja. Lennuk, kus peal Rudskoi ja veel rida Vene saadikuid + Ivaško tõusis lendu ning suundus Krimmi kohtuma Gorbaga. Soome tekstiTV teatas, et D. Volski on Gorbaga juba telefoni teel suhelnud. Ootame edasi.

16.30 Soome tekstiTVst tuli teade, et riigipöörde katse näib olevat vaibumas, kuid nimetas seda veel kinnitamata andmeteks.

16.40 Soome tekstiTV: Silajev on koos Lääne diplomaatidega minemas Vnukovo lennuväljale, et lennata Krimmi kohtuma Gorbaga. Ülalnimetatud seltskond on vist mingi muu, mitte Erakorralise komitee kamp.

17.10 Harri Tiido kutsus ER-s eufooriast hoiduma, sest Eestis ja Baltimaades pole olukord põrmugi lahenemas. Tallinna TV torni juurde toodi väge juurdegi. Samuti kui ka Gorba tagasi tuleb, võidakse siin sõjavägi võimule jätta, sest Balti ekstremistid, natsionalistid, on teadagi üheks putši põhjuseks – «näete nüüd, milleni teie natsionalistlik poliitika välja viib!» – öeldakse meile.

H. Tiido arvates on meie ainus lootus Vene valitsus ja Jeltsin, kuna nad on meie iseseisvust vähemalt sõnades juba paar korda toetanud. Maailm ei tee meist aga väljagi. Kogu tähelepanu on suunatud Moskvale. /Kirde-Eestis moodustati ka erakorraline nõukogu – see on ohtlik!/

Maailm ei tee meist aga väljagi. Kogu tähelepanu on suunatud Moskvale.

Tundub, et olen lühilaine alal raadiost saanud kätte mingi Venemaa jaama, kus kantakse üle Venemaa Ülemnõukogu istungit. Keegi süüdistab parasjagu väga karmilt kommunistlikku ajakirjandust ja absoluutselt tõevaba NL-i Kesktelevisiooni.

Just teatati ERst (kell 17.25), et Tallinna TV torni juurde tuli 6 tanketti ja 100-meheline sõjaväekolonn. Veel uudis: ka Läti kuulutas end iseseisvaks (109 poolt).

Kuulan praegu edasi seda vene raadiot Vene Ülemnõukogu istungilt, seal praegu arutatakse, kuidas tagada otsetranslatsioon TV-sse ja raadiosse! Mida mina siis praegu kuulan? Sest küsimustest ja aruteludest saan ma aru, et nende meelest, kes seal on, ülekannet praegu ei toimu!! (41m, 7250 kHz) Väga põnev, raske on üles märkida.

Rääkis Ruslan Hasbulatov. Andis praegu sõna Jeltsinile (kell 17.45). Jeltsin: see on reaktsionääride 3. otsene katse (1. jaanuaris, 2. märtsis-aprillis, kui Pavlov, Pugo jt tahtsid erakorralisi volitusi, nüüd 3., mis peaaegu õnnestus).

J. (Jeltsin – toim) räägib nüüd sammudest, mida on 19. augusti hommikust peale ette võetud, sh vägede ülemjuhatus Vene territooriumil võeti üle sel puhul, et NL sõjaväe juht osutus riiklikuks kurjategijaks!

Üle on tulnud palju vägesid (Tamanski ja Kantemirovski diviisid ja veel midagi). Tuula dessantdiviis pidi interneerima Vene juhtkonna, kuid võttis hoopis üle Valge maja kaitse. (Kindral Lebed).

J. andis välja ukaasi selle kohta, et kogu varandus Vene territooriumil kuulutatakse Vene omandiks. Nüüd küsis J. luba president Gorbatšovi äratoomiseks Krimmist. Ahaa – nüüd saan aru, et see ei olegi otseülekanne, vaid hommikune istung Valges Majas, kus Jeltsin küsib luba Ülemnõukogult, et kas tema ise võiks isiklikult minna Gorbat külastama.

Üle on tulnud palju vägesid (Tamanski ja Kantemirovski diviisid ja veel midagi).

Enne seda ta teatas, et on tehtud kaks katset Gorba vabastamiseks, ebaõnnestunult aga. Kõne lõpuks Jeltsin veelkord teatab, et hunta tuleb anda kohtu alla. Krjutškovi garantiid saadikud ei usu. Keegi saadik palub luba koos Rutskoiga minna enne uurima, kas Gorba on üldse olemas.

18.30 Ka vene k Ameerika Hääl leiab oma Moskva korrespondendi kaudu märke, et riigipööre vaibub. Kalugin hoiatab aga, et KGB-l on üdini ustavaid jõude, kes pole veel tõsist Valge Maja vallutamise katset teinudki. /Suur oht tegelikult säilub, ei ole ju veel keegi kinni sidunud Huntat, kindralid ei ole veel midagi öelnud, Gorbat pole veel nähtud jne./

Inimesed on lihtsalt pinevusest väsinud. Keeran nüüd raadio mõneks ajaks Eesti raadio peale. ETV ju ei tööta, dessantväelased Tallinna teletornis on ju reaalsus!

ER 18.53 Vene infoagentuur RIA kontrollimata andmetel on Erakorralise Komitee 7 liiget arreteeritud, Jazov on sooritanud enesetapu, uus ülemjuhataja Moissejev tuleb Vene Valgesse Majja läbirääkimistele – kõik on kinnitamata andmed.

Tõsi on aga see, et ETV programm algab kell 19.00. Pilt on juba ees. BNS (ER vahendusel) teatab, et kell 20.00 hakkavad Ivaško ja Gorba Krimmist tagasi lendama. Hunta on läbi? Eesti TV uudised: Vene Föderatsioon tunnustab ametlikult Eesti iseseisvust, vastavad paberid vahetatakse mõne päeva pärast. (kell 19.00)

Kell 19.00 Ameerika Hääl vene k: NL kaitseminister käskis kõigil vägedel lahkuda Moskvast ja piirkondadest, kus kuulutati välja erakorraline olukord.

Miks ei ole midagi kuulda sellest Afganistani kindralist ja ennast maha lasknud Pugo asetäitjast? Ma kardan küll, et Gromov on väga ohtlik!

19.30 Volski, Primakov, Bakatin jt Gorba sõbrad annavad kiirelt pressikonverentsi. Nad kiirustavad, et jõuda lennukile, millega lähevad Krimmi. Esimene lennuk pidi Volski sõnul olema juba õhus (seal Lukjanov, Ivaško). Teise lennukiga pidid minema veel ka Silajev ja Rutskoi.

Volski põhipunkt: «Gorba on oma kaadrivalikus teinud suuri vigu.» Primakov: Janajev pidi väed ära kutsuma (?). Bakatin vuristab kiiresti, tänab Jeltsinit meelekindluse eest (teised mitte, Volski tahtis puhtaks pesta Kogu Partei KK-d!). Bakatin lõpetas ja mehed kiirustasid ära.

Ahaa, teised läksid lennukile, sõna sai Šahnazarov (Gorba abi). Ta teatas, et juba peale kella 16.00 18. augustil lülitati tal telefon välja. Üks punase lipsuga mees – tööstus-teadusliku komitee esimees – kiidab Jeltsinit ja kirjeldab, kuidas too vägede ülemjuhatuse üle võttis. Eetris on ka Vene TV uudised: ütleb, et putšistide tunnid on loetud! Putšistid on tõenäoliselt Krimmis, et kuidagi Gorbaga kokku leppida.

Vist on tõesti suur oht möödas.

21.00 Paraku Balti maadele pöörab maailm minimaalselt tähelepanu. Lätis, Riias püüti veel täna lõuna ajal rünnata ülemnõukogu. Leedus on ka rahutu, Klaipedas jagas dessantvägi venelastele relvi. Jälle on Eesti rahulik, lõunanaabrid aga püssitoru ees!

Üks tähelepanek Moskva I TV programmi vaadates: püütakse kogu asi kirjutada NL Kom.Partei KK ja NL Ülemnõukogu, eriti selle Presiidiumi «meelekindluse» arvele. Pikalt intervjueeritakse «täielikult ümberorienteerunud» Nišanovi. Jeltsinit ei taheta eriti mainida. «Kes keda?» – see küsimus J ja G vahel seisab siiski alles ees.

Lennart Meri kinnitab, et Lääneriikide suhtumine on Eestisse nüüd muutunud (intervjuu «VE»-le) Kahjuks aga kusagilt uudistest see välja küll ei paista.

23.–24.08. Öö, kell on 12 läbi. Putš Venemaal on läbi. Vene demokraadid pühitsevad võitu, kommuniste aetakse taga. Neid veel ei tapeta, pitsitatakse vaid parteikomiteesid. Kogu eeter raadios on ikka veel täis

NL sündmusi. Kuid Gromov on alles! Miks ei ole midagi kuulda sellest Afganistani kindralist ja ennast maha lasknud Pugo asetäitjast? Ma kardan küll, et Gromov on väga ohtlik!

Eesti iseseisvust hakatakse ikkagi vaikselt kommenteerima. Lätit-Leedut loomulikult ka. Meri tuli täna Soomest laeva pealt ja käskis kohe mingil sadamatöötajal koristada punalipp administratiivhoone katuselt. See koristatigi! (vaata videot) Täna oli Hirvepargis juba viies koosolek. Just kuulsin, et Briti mingi ametnik ennustas Eesti iseseisvumist lähemate kuude jooksul. Tore on!

Tegelased Aimar Altosaare päevikust

Valentin Pavlov (1937–2003) – esimene ja viimane Nõukogude Liidu peaminister (enne seda kasutati nimetust ministrite nõukogu esimees), oli üks 1991. aasta augustiputši organisaatoreid ja kuulus ka Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteesse, viibis vahi all 23. augustist 1991 kuni 1993. aasta jaanuarini, 1994. aastal andis Venemaa riigiduuma talle amnestia.

Rafik Nišanov (sünd 1926) – Mihhail Gorbatšovi nõunik.

Georgi Šahnazarov (1924–2001) – Mihhail Gorbatšovi nõunik.

Aleksandr Rutskoi (sünd 1947) – Venemaa asepresident 1991–1993.

Boriss Pugo (1937–1991) – läti päritolu Nõukogude Liidu siseminister 1990–1991, oli üks 1991. aasta augustiputši organisaatoreid ja kuulus ka Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteesse, sooritas 22. augustil 1991 enesetapu.

Dmitri Jazov (1923–2020) – Nõukogude Liidu marssal, kaitseminister 1987–1991, oli üks 1991. aasta augustiputši organisaatoreid ja kuulus ka Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteesse, viibis vahi all 23. augustist 1991 kuni 1993. aasta jaanuarini, 1994. aastal andis Venemaa riigiduuma talle amnestia.

Vladimir Krjutškov (1924–2007) – KGB esimees 1988–1991, oli üks 1991. aasta augustiputši organisaatoreid ja kuulus ka Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteesse, viibis vahi all 23. augustist 1991 kuni 1993. aasta jaanuarini, 1994. aastal andis Venemaa riigiduuma talle amnestia.

Savik Šuster (sünd 1952) – sündis Vilniuses, emigreerus 1971 Kanadesse, oli 1991. aastal Vabaduse Raadios ajakirjanik, 2008–2016 Ukraina TV saatejuht.

Svoboda – Ameerika Ühendriikide Kongressi rahastatav raadiojaam, selle kaksikjaam Vaba Euroopa edastas saateid ka eesti keeles.

Boriss Stankevitš (sünd 1954) – teadlane ja Boriss Jeltsini lähedane kaasvõitleja.

Anatoli Sobtšak (1937–2000) õigusteadlane ja poliitik, pärast Nõukogude Liidu lagunemist Peterburi esimene linnapea.

Eduard Ševardnadze (1914–2014) – Nõukogude Liidu välisminister 1985–1990, astus 1990. aasta detsembris tagasi Nõukogude Liidu välisministri kohalt, hoiatades diktatuuri eest, oli hiljem Gruusia president 1995–2003.

Jüri Titov – oli 1991. aastal Filiarhiivi fonodokumentide osakonna juhataja.

Sulev Hallik – oli 1991. aastal populaarne väliskommentaator Eesti Raadios.

Vladimir Ivaško (1932–1994) oli Mihhail Gorbatšovi asetäitja NLKPs, Gorbatšov jäi formaalselt NLKP etteotsa, kui temast sai Nõukogude Liidu president, kuid sisuliselt juhtis parteid juba Ivaško, augustiputši ajal suhtles alguses putšistidega, kuid hiljem orienteerus ümber.

Gennadi Janajev (1937–2010) – Nõukogude Liidu asepresident 1990–1991, oli üks 1991. aasta augustiputši organisaatoreid ja kuulus ka Riiklikku Erakorralise Seisukorra Komiteesse, viibis vahi all 23. augustist 1991 kuni 1993. aasta jaanuarini, 1994. aastal andis Venemaa riigiduuma talle amnestia.

Ivan Silajev (sünd 1930) – Vene NFSV peaminister 1990–1991, NSV Liidu peaministri kohusetäitja pärast augustiputši läbikukkumist kuni 26. detsembrini 1991.

Ruslan Hasbulatov (sünd 1942) – Vene NFSV Ülemnõukogu esimees, augustiputši ajal Boriss Jeltsini liitlane, hiljem tema peamine oponent 1993. aasta konstitutsioonilise kriisi ajal.

Aleksandr Lebed (1950–2002) – Afganistanis sõdinud nõukogude kindral, oli putši vastu, hiljem juhtis Vene okupatsiooniarmeed Moldova Dnestri-äärses piirkonnas, seejärel tegutses poliitikuna.

Arkadi Volski (1932–2006) – Vene Tööstus- ja Ettevõtlusliidu asutaja ja juht, Ivan Silajevi kabineti asepeaminister, kuulus reformimeelsete tiiba koos Anatoli Sobtšaki, Gavriil Popovi ja Aleksandr Jakovleviga.

Jevgeni Primakov (1929–2015) – Vene diplomaat, poliitik ja teadlane-arabist, pärast KGB reorganiseerimist Vene välisluure SVR juht kuni 1996. aastani, hiljem ka Venemaa välisminister ja lühikest aega valitsusjuht.

Vadim Bakatin (sünd 1937) – KGB viimane esimees 1991. aastal pärast augustiputši läbikukkumist.

Boriss Gromov (sünd 1943) – Nõukogude sõjaväekontingendi viimane juht Afganistanis, lahkus sealt koos viimaste väeüksustega 1989. aastal, kutsuti putšistidega ühinema, kuid keeldus ning hiljem sai temast Vene asekaitseminister.

Harri Tiido augustiputši ajal töötasin nagu orav rattas. 36 tundi järjest raadiostuudios. Aimar Altosaar. TOIMETAJA 14. august 2021

Augustiputši ajal eestlased raadio ette naelutanud uudistelugeja, praegu pensionipõlve pidav Harri Tiido meenutab, et toona valdas teda kiretu huvi, millega see kõik lõpeb. FOTO: Madis Veltman

Eesti Raadios augustiputši ajal uudiseid ette lugenud Harri Tiido oli alguses sama tark kui kes tahes tavaline inimene, kuid kõigega tuli end kibekähku kurssi viia. KUULA ARTIKLIT

Kui tegin 1991. aasta 19. augusti hommikul raadio lahti, et kuulata uudiseid ja tavapärast Harri Tiido väliskommentaari, siis tuli sealt hoopis midagi muud. Kommentaari asemel luges Tiido ette teate erakorralise olukorra kehtestamise kohta Nõukogude Liidus.

Suvi oli olnud suhteliselt poliitiliste sündmuste vaene, kuigi juba aastavahetusest alates olid poliitikakommentaatorid ja demokraatliku tiiva poliitikud Nõukogude Liidus hoiatanud reaktsiooniliste jõudude vastulöögi eest Gorbatšovi perestroikale.

Leedus ja Lätis olid jaanuaris toimunud verised kokkupõrked nõukogude armee eriüksustega, Eesti oli neist seni pääsenud. Venemaa poliitiline juhtkond eesotsas äsja presidendiks valitud Boriss Jeltsiniga oli sel ajal meie taktikaline liitlane.

Harri Tiido etteloetud teade tähendas, et reaktsioonilised jõud olidki asunud rünnakule, ning tundus, et meie vabadusepüüdlustele tõmmatakse kohe kriips peale. Tema kaudu said eestlased 19.–21. augustil teada, kuidas arenesid sündmused Moskvas, Tallinnas, Riias, Vilniuses ja mujal toonases Nõukogude Liidus, ning ta andis meile edasi toimuva jooksvaid meediakajastusi.

Mis mõtted teil peast läbi käisid, kui te 30 aastat tagasi, 19. augusti varahommikul hakkasite lugema uudiseid ja väliskommentaari asemel tuli teil rääkida hoopis midagi muud?

Minu peas olid samasugused mõtted nagu kuulajal. Ma leidsin selle uudise stuudiosse minnes ja lugesin ette. Alles toimetusse tagasi jõudes hakkasin otsima BBCst ja mujalt, et mida see ettevõtmine võiks tähendada. Ega mina ka siis veel täpselt aru ei saanud.

Kas te tundsite, et midagi väga hullu võib juhtuda?

Alati peab igasugusteks asjadeks valmis olema. Aga niimoodi on raske hinnata. Oli vaid paar uudisrida, mille põhjal oli raske hinnata.

Millal nende päevade jooksul tekkis tunne, et kõik võib minna vastupidiselt putšistide ootustele ning Eestil on võimalus vabaks saada?

Sellele ma üldse ei mõelnud. Ma läksin esimest korda toimetusest ära 36 tundi hiljem. Vahepeal olin nagu orav rattas. Mõtlemisaega seal ei olnud.

See oli siis üks väga pikk ebamäärane hetk, mis kestis vähemalt 36 tundi? Umbes nii ta oli.

Ütlesite, et alles pärast selle uudise ettelugemist hakkasite uurima, mida see tegelikult tähendas. Seejärel olite 36 tundi järjepanu töös, järele mõtlemise aega ei olnudki? Alustasin kõigepealt väliskanalite kuulamisest, sest ega Moskvast midagi enam ei tulnud. Nõukogude Liidus oli komme, et kui mingi pauk käis, siis pärast seda järgnes tükk aega vaikust. Keegi ei võta seisukohta, keegi ei taha ülemustega tülli minna.

Seetõttu sain loota vaid väliskanalitele. Lisaprobleem oli mulle see, et töötasin stringerina (vabakutselise korrespondendina – toim) Soome meedia jaoks. Ametlikult olin lepinguga Iltalehtis, kuna tollal oli seal peatoimetaja, kes tundis huvi poliitika vastu. Kuid ka teised väljaanded ja kanalid helistasid ja pidin ka neile rääkima.

Aeg-ajalt helistas ka BBC, kuhu olin tööd teinud nii vene- kui ingliskeelsesse toimetusse. Üks pool oli see, et ma kuulasin, mida nemad räägivad, teiseks rääkisin, mida meie arvame.

Välissuund muutus aktuaalsemaks siis, kui eesti rahvas hakkas kaitsma raadiomaja ja teletorni. Kui läks pingeliseks, siis oli hea see, et kolleegid, kes olid puhkusel või muul põhjusel väljas, ilmusid järsku toimetusse.

Kogu varasem programm oli küll olemas, aga oli teada, et kui vaja, siis saade katkestatakse ja tulevad uudised. Ma ei teinud märkmeid ning mul ei ole struktureeritud pilti, mis ajal mis asi kus suunas muutus.

Mäletan, et Üllar Born tuli sinna otse kusagilt peolt, öeldes, et äkki läheb teda vaja! Kõik said aru, et mingisugune jama nüüd on. Seetõttu meil inimestega probleeme ei olnud. Tean aga, et oli ka teistsuguseid tegelasi, kes käisid sadamas vaatamas, millal laevad Soome lähevad. Seal tuli välja inimeste suhtumine.

Ega eriti mõtlemise aega ei jäänudki. Saated kogu aeg jooksid pideva vooluna. Kogu varasem programm oli küll olemas, aga oli teada, et kui vaja, siis saade katkestatakse ja tulevad uudised. Ma ei teinud märkmeid ning mul ei ole struktureeritud pilti, mis ajal mis asi kus suunas muutus. See oli kogu aeg ühtlane askeldamine.

Nagu ikka info sees olles – infot tuleb, paiskad seda välja, seedimiseks eriti aega ei ole. Infot oli mõnes mõttes – ja eriti Venemaa poolelt – väga napilt. Me tegelikult ei teadnud, mis toimub, mis toimub Nõukogude Liidu presidendi Mihhail Gorbatšoviga, kohe hakkasid levima vandenõuteooriad, kuuldused ja kuulujutud. Järelikult põhiline oli filtreerimine, mida edasi anda ja mida mitte.

Olin ise tavaline raadiokuulaja. Ma ei olnud seotud raadioga ega olnud mul asja Toompeale. Tahtsin kogu aeg olla kursis maailmaga ja samas olla seal, kus midagi toimub. Kuulasin Radio Svobodat, Ameerika Häält, BBCd, kõike, mille keelest sain natukenegi aru. Oma märkmetest näen, et olin 20. augusti õhtul üsna pessimistlikult meelestatud. Tankid liikusid Moskvas ja Tallinnas. Tundus, et on jäänud vaid mõni tund, kas selle ajaga jõuab midagi ära teha!? See oli minu kui raadiokuulaja tunne. Kuidas tuli teile 20. augusti hilisõhtune Ülemnõukogu otsus? Kas olite siis raadiomajas?

Võimalik, et ma veel olin siis raadiomajas, kuid ei julge kinnitada. Minul puudub sellest ajalooline telg.

Aga kas sellist tunnet, nagu köieveos, et tõmbate ja tõmbate ja siis ühel hetkel tunnete, et nüüd hakkab tulema – kas tundsite mingit nõksakat, et see jama võib pöörduda meie kasuks?

Arvan, et suur osa inimesi ütleb, et neil kindlasti oli selline tunne. Aga minul ei olnud. Ma vaatasin seda nagu kusagilt eemalt. Ma registreerisin, vahendasin, püüdsin aru saada, mõtlemata, et võiks minna sinna või teise suunda. Ma ei tundnud midagi sellist, et rääkida, et kohe on sinimustvalge ja iseseisvus tuleb. Mõnes mõttes oli kiretu huvi, millega see jama lõpeb.

Minu märkmed putši kolmandast päevast, kui olukord Moskvas ei olnud veel lahenenud. Radio Svoboda andis edasi Eesti iseseisvumise otsuse, siis kell 16.20 teatas Eesti raadio, et Vene raadio teatas, et kinnitamata andmetel on kurjategijad eesotsas Gennadi Janajeviga (Nõukogude Liidu asepresident, üks riigipöörajate juhte – toim) arreteeritud. Teatati ka, et soomusväed lahkuvad Moskvas Koltsevaja (kesklinna ümbritseva metroo ringliini) piirkonnast linnast välja. Anti ka

teada, et delegatsioon lendas lennukiga Krimmi, et kohtuda Gorbatšoviga (kes oli puhkusel Musta mere ääres – toim). Kell 17.10 olen aga märkinud, et Harri Tiido kutsub raadiokuulajaid eufooriast hoiduma, sest Eestis ja Baltimaades ei ole olukord veel põrmugi lahenenud. Tallinna teletorni juurde toodi siis isegi vägesid juurde. Kuulasin digarist teie intervjuud teletorni kaitsja Jaanus Kokaga. Millal see võis olla?

Ma kellaaega ei mäleta. Ainsa korra käisin teletorni juures varahommikul, kui oli veel pime. Mäletan, et keegi ei tahtnud sõita. Üks muusikutest, Jansa, hästi vana Volvoga, oli nõus mind sinna viima. Ta sõitis teletorni lähedale, pani mind platsile ning ütles, et edasi ta ei tule. Läksin magnetofoniga jalgsi üle välja, et sõduritelt midagi küsida.

Teletorni valveputka ees seisis miilitsaauto, kus istus nukker miilits, kes ütles, et talt võeti püstol ära. Ta ei julgenud ära sõita, kuid ei saanud ka midagi teha. Läksin edasi putka poole. Siis öeldi, et «Stoi! Ne dvigatsa!» («Seis. Mitte liigutada!»), ütlesin neile vene keeles, et mul on paar küsimust.

Aga siis kõlas väga tuttav hääl – kuul lükati rauda. Seda mäletasin Vene sõjaväe ajast väga hästi. Siis mõtlesin, pole mõtet kangelast mängida, ja läksin raadiomajja tagasi. Intervjuu Jaanus Kokaga on tehtud hiljem. Selle intervjuuga olid teatavad probleemid, sest oli mure, et seda võidi pealt kuulata, kuna tornis olijad selgitasid, mida nad tegid.

Aga mina ei katkestanud intervjuud, kuigi mul oli sama mõte peas. Samas aga mõtlesin, et kui ma nüüd katkestan, siis juhin sellega tähelepanu.

Kui kindlalt te ennast raadiomajas tundsite?

Tollel ajal oli raadiomajas teine probleem, mis juhtub siis, kui raadiomaja ära võetakse. Telemaja oli omad meetmed juba ette võtnud, saatebuss oli mujale viidud. Need, kes piirasid teletorni, ei teadnud, kust kohast signaal läbi läheb, muidu nad oleksid selle katkestanud.

Meil oli ka selles osas mõtteid. Mina olin ühendust võtnud Iltalehtiga Soomes, et nad saadaksid meile mobiiltelefoni, kui mõni laev tuleb. Nõnda nimetatud mobiiltelefoni, mis oli siis tegelikult paras kast.

Mõte oli selles, et Olümpia hotelli viimase korruse toast saaks maailmaga ühendust pidada. Toomas Hendrik Ilves (toona Raadio Vaba Euroopa Eesti toimetuse direktor – toim) lasi hoida ühe telefoninumbri Soomes lahti, et sellele numbrile helistades selle kaudu Vabas Euroopas eetrisse minna.

Seda poleks muidugi kaua saanud teha, sest meid oleks varsti välja peilitud. Aga mõtted selles suunas liikusid. Mõtlesime tehniliste lahenduste peale; seda ei olnud, et oleksime mõelnud, et mis meist saab. Kuid ega pilt sissepiiratud raadiomajas eriti hea olnud.

Me ei teadnud, mis toimub, mis toimub Nõukogude Liidu presidendi Mihhail Gorbatšoviga, kohe hakkasid levima vandenõuteooriad, kuuldused ja kuulujutud. Järelikult põhiline oli filtreerimine, mida edasi anda ja mida mitte.

Majas olid noored kaitseliitlased, kuid mõne poisi nägu oli üsna kahvatu. Meil oli majandusülem Jaan Lont, Narva mees. Tema oli praktiline mees, käis vanas raadiomajas korruselt korrusele ja seletas, mida on vaja teha. «Vaat siia tõmbame tuletõrjevoolikud laiali ja saame neid veejoaga eemal hoida, kui hakkavad trepist üles tulema,» ütles ta näiteks. Mõte oli hoida viiendat korrust, kus olid saatestuudiod. Tegeleti väga praktiliste küsimustega. Naisterahvastel paluti koju minna, kuid nad ei tahtnud. Ütlesid, et milles nemad kehvemad on! Kui aga oled sellise askeldamise sees, siis eriti palju ei mõtle ja tegeled oma asjadega.

Kas inimesi, kes ilmutasid neil keerulistel hetkedel suuremat meelekindlust või pakkusid praktilisi lahendusi, on hiljem tähele pandud ja tunnustatud? Ma ei tea. Olen lugenud mõningaid mälestusi,

aga siis mulle tundub, et ma ise olin kusagil mujal. Mälestustega ongi see viga, et inimesed kirjutavad iseennast ajalukku. Siis me näeme, et meil on olnud tohutu hulk ettenägelikke kangelasi, aga kuna mina nende hulka ei kuulunud, siis ma eelistan selle perioodi kohta mälestusi mitte lugeda.

Kuid oli täiesti praktilisi inimesi, kes ütlesid, kuhu tuleks kivid tuua, kuhu tuua koormaga kallur või kuhu tõmmata voolikud, nagu ütles Lont raadiomajas. Keegi ei mõtelnud, et ollakse barrikaadil sinimustvalgega, mõeldi väga praktilistele asjadele. Raadio- ja telemaja tuli lihtsalt hoida.

Londi nime kuulen esimest korda. Ma prooviks ta üles otsida.

Ma loodan, et ta on veel elus! Ta oli selline vana narvakas, kellel oli hästi meeles, et ta oli sunnitud kunagi Narvast lahkuma.

22. augustiks ei olnud väliselt palju muutunud, sisuliselt oli aga poliitikas toimunud suuri muutusi. Millal läks üle mure, et raadiomaja võidakse ära võtta, millal andis järele ärevus ning selgus tundus käes olevat?

Siin on kaks külge. Üks oli see, kui GKTšP (riigipöörajate Riiklik Erakorralise Seisukorra Komitee – toim) andis pressikonverentsi, siis oli küll juba selline tunne, et neil on see asi vist p...s. Gennadi Janajevi kätevärin oli tegelikult suurem signaal kui ükskõik milline tegu. See näitas, et nad saavad aru, et neil läheb kehvasti. See oligi kõige tugevam signaal, et Moskvas on asi kahtlane.

Teine küsimus oli aga see, et kui palju Moskva – ükskõik, kes seal on – neis oludes olukorda kontrollib. Kes olid nende liitlased, kes laua taga kätt väristasid, kus nad paiknesid, millised olid nende mõtted? Putš võis jätkuda kohapeal ka siis, kui see oli keskuses läbi kukkunud. Sest need tegelased võisid hakata oma elu pärast kartma, sellisel juhul ei pruugi nad muutustega kaasa tulla. See oli ka põhjus, miks ma kutsusin üles mitte langema eufooriasse. Meil oli vaja olukorrale metoodiliselt ja tehniliselt läheneda. **Need olid teie sõnad vist ka raadios, et võib-olla võivad ka uutele jõududele pärast putši ääremaade natsionalistid närvidele käia. Nad võisid ju mõelda, et ääremaade natsionalistide pärast putš tuligi ning võib-olla on kasulik neid edasi survestada.**

Ma ei lugenud Gorbatšovi eriliseks demokraadiks, sest minu arvates tegi ta midagi sellist, millest ta aru ei saanud. Ma ei lootnud sugugi, et tema tuleb tagasi ja kõik läheb kohe hästi. Mul puudus selles mõttes usk selle režiimi lihtsasse kokkukukkumisse.

Kuid meil oli Venemaa peal siiski mingi lootus, sest sama aasta jaanuaris käis Boriss Jeltsin Tallinnas. Te ütlesite toona, 21. augusti õhtupoolikul raadios, et Vene valitsus ja Jeltsin on ainuke lootus, kuna nad on meie iseseisvust vähemalt sõnades paar korda toetanud.

Siin on nüüd üks punkt, mis maailma infoagentuuridest läbi jooksis. Kuid seda lugesin hiljem. Tollal ma ei mäletanud, kuidas see oli, kuid lugedes mõni aeg tagasi Andrei Kozõrevi mälestusi, mille ta kirjutas Ameerikas – tema ütleb, et putši n-ö põhilisel ööl, vist 19ndal vastu 20. augustit, kui ta oli lennanud Pariisi, kuna Jeltsin saatis ta välismaale, oli ta terve öö telestuudios ja kommenteeris *live*'is sündmusi Moskvas.
Harri Tiido 1990ndatel. FOTO: Meelis Lokk

Kui temalt küsiti, mida lääs saaks teha Venemaa või Nõukogude Liidu demokraatlike jõudude heaks, siis ta ütles, et toetage Balti riikide iseseisvust. See läks läbi uudiste, et Jeltsini välisminister ütles niimoodi. Kui ta lendas päev või paar hiljem tagasi, siis ta arvas, et saab selle eest kolaka, sest tal ei olnud volitust seda öelda. Aga Jeltsin oli talle öelnud, et tegutsesid küll natuke omapead, kuid tunni aja pärast tulevad Balti riikide esindajad sinu juurde.

Ma ei mäleta, kes oli Eesti poolt, arvan, et see võis olla Jevgeni Golikov (Eesti valitsuse esimene esindaja Venemaa valitsuse juures 1991–1992 – toim). Jüri Kahn oli siis ka Moskvas, kuid Eesti NSV valitsuse esindaja NSV Liidu valitsuse juures. Aga Golikov oli vist juba saadetud kui esindaja Vene Föderatsiooni juurde. Jeltsin kutsus korraga kolme Balti riigi esindajad enda juurde ja kohapeal kirjutas alla nende tunnustamisele. Need on seigad, millest saame alles tagantjärele lugeda.

See on tänapäeva vaates väga tähelepanuväärne, et Venemaa oli meile tol hetkel isegi liitlane?

Ma mäletan, et ka mina lootsin alateadlikult tollel ajal Jeltsini peale, sest kui Venemaal – meie jaoks oli nii Nõukogude Liit kui ka Vene NFSV üks Venemaa – juhid omavahel purelevad, siis oleks meie jaoks hea, kui Jeltsin peale jääks. Ma usun, et Jeltsinit ajendas eelkõige võimuiha, mitte demokraatia. Aga see võimuiha oli meile siis kasulik. Paradoksaalsel kombel langesid meie huvid Venemaa juhtkonna huvidega siis kokku.

Kas võib öelda, et see oli Eesti ja Venemaa suhete ajaloos viimane hetk, kui meil olid ühised huvid? Ega hiljem ei ole üksteisele enam sõbraõlga pakutud?

Ega ei olegi. Jeltsin ei olnud tegelikult ka demokraat. Ta oleks hea meelega näinud, et Eesti, Läti ja Leedu oleksid Vene Föderatsiooni osa või vähemalt sõltlased. Meile avanes ajaloos võimalus, mille saime ära kasutada. **Eestil oli 20. sajandil kolm võimalust end vabaks rabeleda. Kahel korral see õnnestus, 1944. aastal mitte.** Kahel korral oli keskkond soodsam, 1944. aasta oli keskkond meie jaoks halvem.

Tänapäeva arengud Venemaal teevad meid murelikuks. Samas on nii sisepoliitiliselt kui ka rahvusvaheliselt kogu aeg mingi surve, et peaksime ise midagi tegema suhete soojendamiseks Venemaaga. Mida me teha saaksime? Mis võiks selle hind olla?

Ma arvan, et praeguse režiimi juures ei ole meil võimalik Venemaaga häid suhteid saavutada. Selleks peaksid järeleandmised olema liiga suured. Putini viimane kirjutis, mis oli küll keskendunud Ukrainale, näitab seda selgelt.

Oli selline Vene ajaloolane Vadim Tsõmburski, kes tuli 1993. aastal välja teooriaga, et Venemaa on saar. See oli tore teooria selles mõttes, et tema arvates oli Nõukogude Liidu kokkukukkumine Venemaale suurepärane võimalus. Tema arvates tuli ära unustada imperiaalsed asjad ja Venemaa peaks tõmbuma iseendasse ning tegelema eelkõige Siberiga.

Harri Tiido raadiostuudios 1997. aastal. FOTO: Peeter Langovits

Äärealad on väinad – nagu Tsõmburski neid nimetas –, mis ulatuvad Läänemerest Musta mereni. Aga ta parandas ennast pikkamööda. Ta lahkus meie hulgast 2009. aastal, aga ta oli oma teooriat kohendanud – äärealadel ookeanis on šelfiala ja meie oleme selle šelfi osa nagu – ja eriti – Ukraina, Krimm, Valgevene jne. Seega ka need teooriad, mis võivad meile meeldida, olles justkui Venemaa kui impeeriumi vastu, räägivad meist kui äärealadest, mida on vaja kontrollida.

Näib, et ka praegu on Venemaal valitsev saarementaliteet?

Aga see on nüüd saarkindluse kontseptsioon. Nagu piraatide saar, kust tehakse reide, et saada midagi sellist, mida endal ei jätku. Kus püütakse oma julgeolekut tagada sellega, et piirialad võetakse samuti oma kontrolli alla.

Putin on kompleksidega inimene, sealjuures on Eesti tema kompleksides omal kohal, kui tema isa meenutada. Tema isa saatuse suhtes on Venemaal kahesuguseid hoiakuid, sest ühed ütlevad, et kuradi tõprad oleksid Teises maailmasõjas tema isa peaaegu maha löönud. Teised aga heidavad ette, et miks te

oma tööd lõpule ei viinud. Nii või teisiti ei ole meil Venemaalt midagi head oodata. Meie ainus võimalus on hoida end võimalikult rahulikuna ja võib-olla saame koostööd teha vähemalt piirkondlikul tasandil. See tähendab piiriülest koostööd kasvõi ELi projektide raames.

Boriss Jeltsin ei olnud tegelikult ka demokraat. Ta oleks hea meelega näinud, et Eesti, Läti ja Leedu oleksid Vene Föderatsiooni osa või vähemalt sõltlased. Meile avanes ajaloos võimalus, mille saime ära kasutada. Midagi muud ma ei näe, sest siis peaks Venemaal toimuma mingi väga suur muutus. Kuid väga suur hulk inimesi Putini ümber sõltuvad praegusest režiimist. Kõik kardavad füüsiliselt oma eksistentsi pärast, kui Putinit järsku enam ei ole.

Venemaal on mõned inimesed öelnud, et kui Putin Kremlist lahkub, siis vaid esimese seinani. Sest kahjuks on Venemaal muudatused toimunud mitte evolutsiooniliselt, vaid revolutsiooniliselt. Olen suhtunud seetõttu väga skeptiliselt, kui Eestis võimule tulnud uued poliitikud ütlevad, et lähevad Moskvasse ja toovad meie suhetesse murrangu. Niimoodi need asjad Venemaaga ei käi, sest murrangud Venemaaga võivad olla meie jaoks väga valusad.

Valgevene režiim on mingis mõttes Venemaa väiksem mudel. Nad on omavahel nüüd ka lahutamatus surmaahelas?

Lukašenkal oli oma riigis toetust küll. Üks Valgevene suursaadik on Poolas öelnud, et temale ka meeldiks demokraatlik Valgevene, kuid ta kardab, et kui praegu korraldada rahvahääletus, siis oleks enamik inimesi hääletanud Venemaaga liitumise poolt. Seetõttu tema demokraatlikku Valgevenet ei toetanud. Lukašenka on end lihtsalt nurka mänginud. Tal ei ole enam teist väljapääsu. Teda iseloomustav pilt on see, kui ta jooksis ringi, kuulikindel vest seljas ja automaat käes. Ta tunnetabki, et on sellises seisundis.

Demokraatialootus Valgevenes ja Venemaal on praegu kindlasti väga nõrk. Hea, kui Ukraina vähemalt alles jääb.

Putini kirjutises oli väga räigeid möödapanekuid Ukraina suhtes. Venemaa ei lase ka Valgevenel kuhugi minna. See, et Putin eitab valgevenelaste ja ukrainlaste olemasolu, näitab juba, et ta loeb neid Vene aladeks.

Meil on vähemalt meie arvates soomlastega kogu aeg head suhted olnud. Viimasel ajal on aga need nagu külmemaks tõmbunud, seoses piirangutega Soome sissesõidul. Kas võime rääkida tõsisest pingest kahe riigi vahel? Kas peaksime selle pärast muretsema?

Mina ei muretseks. Soome piirangud näiteks sissesõidul – kui loeme tingimusi, siis näeme, et kellel on koroonapass ja kaks vaktsineerimist, need võivad Euroopa Liidu maadest tulla. See oleks stiimul vaktsineerima minna. Seda esiteks.

Teiseks, Soome valitsus ei istu päev päeva järel koos ega mediteeri teemal, kuidas Eestile käru keerata. Me lihtsalt ei ole nende tähtsuse järjestuses niivõrd kõrgel kohal. Soome valitsus hoolitseb eelkõige Soome eest. Nad ei ole küll NATOs, kuid vastavad NATO lepingu kolmandale artiklile, mis on iseseisev kaitsevõime. Seda on rohkem kui suuremal osal NATO liikmesmaadest. Eks olen ise suhtunud kriitiliselt [endisesse Soome presidenti Mauno] Koivistosse tema mõningate ütluste pärast. Aga nad lähtusid konkreetsest olukorrast, kuna nad ka ei teadnud, mis suunas ajalugu kaldub.

Nad hoolitsesid selle eest, et igaks juhuks tuleb hoida lahti kõik suhtluskanalid kõigi võimaluste jaoks. Samas on Soome kogu Teise maailmasõja järgse aja valmistunud võimalikuks sõjaliseks konfliktiks, uueks sõjaks Venemaaga. Küsige Soome reservohvitseride käest! Nad on seda harjutanud kogu oma elu.

Soomlastel oli raskusi Euroopa tavarelvastuse lepinguga. Miks? Sellepärast, et neil oli rakserelvastus taludes, heinakuhjade all ja mujal. Nad ei soovinud neid kohti näidata. Kui keegi mäletab tolleaegseid

TV-kaadreid – kui Soomes oli mingisugune paraad, siis raskerelvastust vedasid põllutöötraktorid. Need olid kõikjal arvel ka sõjaväes kasutamiseks.

Harri Tiido sõnul näitab erinevate arvamuste olemasolu ühiskonna tugevust ja midagi on mäda, kui nende vastu hakatakse võitlema. FOTO: Madis Veltman

Selles mõttes on Soome kogu aeg enda eest hoolitsenud. Ka meie peaksime hoolitsema kogu aeg enese eest. Kui ma olin Soomes suursaadik, siis ütlesin soomlastele, et ma ei ole veljeskansa usku. Minu arvates peaksid suhted põhinema vastastikusel kasulikkusel. Kui saame olla vastastikku kasulikud, siis see toimib.

Võib vist öelda, et soomlaste kaitsetahe väljendub rohkem tegudes kui sõnades?

Eks neil ole ka omad väiksed kompleksid. Neil on ka suur vend – Rootsi. See on läbi aegade nii olnud. Soovitaksin lugeda Juha Hurme raamatut «Neem». See on eesti keeles olemas. Sellele järgnev raamat «Suomi» ei ole veel tõlgitud. Olen sellest Sirbis kirjutanud. Soome ajalugu on raamatus alustatud 13,8 miljardit aastat tagasi! Hurme raamatus on kogu aeg juttu rootslastest. Kui ta võttis vastu Finlandia auhinna, siis ta ütles seal – õppige rootsi keelt, maakad! Siis teie maailmapilt avardub tunduvalt. Soomlaste isoveli on Rootsi. Aga Venemaa on teine jutt.

2009. aastal tähistati Soome Venemaaga liidendamise 200. aastapäeva. Kas seda võib lugeda Soome riikluse alguseks, nagu on seda mõnikord rõhutatud?

Vene keiser Aleksandr I ütles 1809. aastal Porvoos, et nüüd on Soome rahvas tõstetud maailmakaardile. Kuid eks see oli Venemaale vajalik Rootsi mõju nõrgendamiseks. Öeldakse, et sellest algas Soome iseolemine. Antud juhul oli sellest Venemaa aktsioonist soomlastele kasu ja Soome saigi maailmakaardile.

Tuleme veel tagasi 20. augustisse 1991. Räägime rahvuslikust kokkuleppest, mis sündis õhtul ning Ülemnõukogu hääletas Eesti riiklikult iseseisvaks. Eesti Komitee ja Ülemnõukogu leppisid kokku ja lõid Põhiseadusliku Assamblee. Kas tänapäeval oleks ka võimalik midagi sellist saavutada, et erinevad poliitilised jõud panevad seljad kokku ja teevad midagi ühiselt riigi ja rahva huvides?

Praegu on olukord teine. Meil puudub selline suur oht. Tollal oli see ainus võimalus. Tahaks loota, et inimesed käitusid siis tulenevalt sellest arusaamast. See oli hädavajalik. Sest meil oli oht ka n-ö rahvuslikust suunast.

Oli ju palju neid, kes leidsid, et Ülemnõukogul ei ole õigust midagi välja kuulutada. Mitmed emigrantlikud tegelased käisid lääneriikides ja nõudsid, et Ülemnõukogu ei tohi mingil juhul tunnustada; nõuti, et seda Eest Vabariiki, mille Ülemnõukogu välja kuulutas, ei tohiks tunnustada. Kuna see ei olnud õigusliku järjepidevuse alusel. See oli meile päris suur oht. Nad võisid lähtuda oma parimast äratundmisest, kuid õnneks neid ei kuulatud. See oht on alati olemas, et mängid oma käe üle, kui kasutada kaardimängu terminit. Pead teadma, kui palju tohib bluffida.

Minu arvates oli see kokkulepe väga vajalik element, et saime taas vabaks. Hiljem oli ka meil ju näiteks Nõmme Valitsus ja erinevaid tegelasi. Meenutada võib ka jäägrite mässu. Eespool nimetatud ajaloolane Tsõmburski on jäägrite mässu näitel öelnud, et Euroopa võttis endale Ida-Euroopa riikide näol probleemid. Ta kinnitas, et need ongi ebastabiilsed riigid. Praegu räägime vaid Moskvast tulevatest ohtudest. Kuid ohud ja ohukesed tulid ka mujalt. Nii väikese riigi ja rahva puhul on ühtsuse saavutamine võtmetähtsusega.

Mis teeb ühiskonna tugevamaks ja vähem haavatavaks? Olete paljude riikide ja ühiskondadega vahetult kokku puutunud ja kindlasti mõtestanud, mis teeb ühiskonnad tugevaks. Mis on Eestis veel vaja teha, et oleksime tugevamad ja vastupidavamad? Et ei peaks kogu aeg muretsema, mis meist saab?

See oleks ehk sobilik küsimus poliitikule. Minu arvates tuleb aktsepteerida, et ongi nii, et inimestel on erinevad arvamused. Kui mõni asi ei meeldi, siis ei meeldi. Tainapäid on ümberringi nii et vähe ei ole. Kuid ilmselt nende jaoks olen mina tainapea.

Meil on arvamuste paljusus ja seda tuleb aktsepteerida. Ühiskond on siis tugevam, kui sellist asja aktsepteeritakse. Kui aga ollakse valmis iga erineva arvamuse pärast barrikaadidele minema ja kaevatakse sauna alt vintpüss välja, siis on midagi mäda.

Tuleb leppida, et iga kord ei jää minu või meie arvamus peale. «Meie» on veniv mõiste. Kord on meie suurem, kord väiksem. Aeg-ajalt tulebki võib-olla elada ühiskonnas, kus enamik mõtleb teistmoodi ja sa tunned ennast vähemuses.

Siis pole midagi teha. Selle vastu on alati olemas retsept, millest mina lähtusin oma karjääri lõpul: kui ei meeldi, siis mine ära! Mida ma tegingi.

Harri Tiido. **Sündinud:** 8. oktoobril 1953 Jõhvis
Haridus: Tallinna 2. Keskkool. Tartu Riiklik Ülikool inglise filoloogia
Töö: 1980–1992 Eesti Raadio väliskommentaator. 1996–1997 Raadio Ameerika Hääl toimetaja 1997–2000 Kuku Raadio peatoimetaja. 2000–2003 Välisministeeriumi asekantsler. 2003–2007 Eesti suursaadik NATO juures. 2008–2011 Eesti suursaadik Afganistanis. 2011–2014 Eesti alalise esinduse asejuht Euroopa Liidu juures. 2014–2018 Eesti suursaadik Poolas. 2018–2020 Eesti suursaadik Soomes

Ülo Nugise haamrilöök kõlas samas taktis vaba Eesti esimeste südametuksetega. **Maarja Pakats.** 04.08.2021

Taasiseseisvuse väljakuulutamine 20. augustil 1991

Ülevast otsusest hoolimata oli 20. august Toompeal üsnagi pingeline. Ühest küljest tekitas ärevust kõik see, mis mujal Tallinnas toimus, teisalt polnud üksmeelt, kuidas iseseisvus välja kuulutada. Kl 23.03 kõlanud haamrilöök viis aga Eesti uude ajastusse. Taas vaba Eesti ajastusse.

„Lugupeetud ülemnõukogu, kes on selle poolt, et võtta vastu Eesti vabariigi ülemnõukogu otsus „Eesti riiklikust iseseisvusest"? Palun hääletada! Vaja on 53 häält."

Just nii alustas Eesti Vabariigi ülemnõukogu esimees Ülo Nugis iseseisvumise hääletuse väljakuulutamist. Hetke pärast olid tablool järjest süttimas rohelised jah-tulukesed - poolthääled.

„Selle ettepaneku poolt on 69 rahvasaadikut, vastu ja erapooletuid saadikuid ei ole. Otsus on vastu võetud.”

Ja kõlab Nugise tugev haamrilöök.

Kell Toompea istungitesaali seinal näitab löögi hetkel 23.03.

Eesti on taas vaba riik.

Eesti Ajaloomuuseumi video (tooja Catapult Films, režissöör Märten Vaher, produtsent Tõnis Leht)

Nugise haamrilöök vallandas saalis emotsionaalse aplausi, šampanjaklaaside kõlina, nii mõnegi rahvasaadiku hinges kergendustunde, aga ka muremõtted: mis edasi? Kuidas meenutavad iseseisvumise taastamise hetke saalisolijad?

See artikkel on osa Eesti taasiseseisvumise 30. aastapäeva projektist Virtuaalmuuseum. Koos toonaste võtmeisikute ja erinevate muuseumide abiga oleme kokku pannud näituse, mille sarnast pole varem tehtud: 30 ikoonilist eset, millel on taasiseseisvumise perioodil oluline lugu jutustada. See on Ülo Nugise haamri lugu.

Spiiker Ülo Nugis ise: “Pärast iseseisvuse väljakuulutamist, kui haamer oli kolksatanud, lõin koos teistega kokku vahuveiniklaasi, kuid peas keerlesid mõtted, millised dokumendid tuleks ära hävitada, millised peita,” on Nugis ise meenutanud Elme Väljastele ja Enno Selirannale antud intervjuus, mis ilmus kogumikus „Eestimaa laul 88”.

Ülemnõukogu spiikri Ülo Nugise haamer (Eesti Ajaloomuuseumi kogus)

Ülemnõukogu presiidiumi esimees Arnold Rüütel: “Vajalike häälte kokkusaamine iseseisvumise otsusele ei olnud kerge. Ülo Nugise haamrilöök läheb kindlasti ajalukku. Arvan, et see innustas ka neid, kes Moskvas ja üle kogu endise NSV Liidu ei allunud putšistide korraldustele. Peale otsuse vastuvõtmist Ülemnõukogus võis veel putšistide poolt kõike oodata. Võitlus Moskvas käis edasi. Oli inimohvreid."

Ülemnõukogu liige, tulevane peaminister Mart Laar: “Nii palju kui mäletan, rõõmustasime saalis Liia Hänni, Sirje Endre, Marju Lauristini ja Tunne Kelamiga. Esimene emotsioon oli rahulolu, et saimegi sellega hakkama, miks meid siia valiti. Olin veendunud, et nuud on impeeriumil minek ja Eesti saab vabaks, aga et see nii kiirelt ja ladusalt laheb ning kahe päeva parast aitan Vilniuses Lenini monumenti maha votta, seda ausalt oeldes kull ei uskunud. Sel hetkel tundus pigem usutavana, et sõjavägi võtab siin võimu üle, nii et veetsin öö edasisttegevust ette valmistades.”

Tunne Kelam, Eesti Komitee esimees: “Rüütel oli oma loožis, läskime kõik 10-12 inimest tema juurde, toodi šampust.“ Marju Lauristin, ülemnõukogu asespiiker: “Šampuse kokkulöömisel olid Rüütel, Nugis ja teised. Savisaar keeldus tulemast, ta oli halvas tujus. Teised olid, Tunne, Rumessen, Sirje Endre. Olime väga ülevas meeleolus.”

Ametisolev üleminekuvalitsuse peaminister Edgar Savisaar: “Eks nad ikka lõid jah klaase kokku. Ütlen teile ausalt, et mina lähtusin sellest, et meil on vaja hoida Eestimaal rahu ja mitte lasta putšistidel initsiatiivi haarata. Te ei kujuta endale ette, kui palju oli iga tund kuulujutte, arvamusi ja oletusi, millega tuli tegeleda ja mida kontrollida.”

Ülemnõukogu liige Liia Hänni: “Ilus müüt on, et kolm naist tegid otsustavad hetkel selle kompromissi, Marju (Lauristin), Sirje Endre ja mina. Las ta siis olla, et kolm naist taastasid Eesti Vabariigi”. Ülemnõukogu välisasjade komisjoni esimees Indrek Toome: “Nii nagu see otsus sai vastu võetud,

silmapilkselt oli järgmine mure – mis me selle otsusega nüüd teeme. Mina olin väliskomisjoni esimees, ning teadsin väga hästi et me peame minema koos Ülemnõukogu presiidiumiga, nähtavasti Arnold Rüütliga Moskvasse ja taotlema Vene Föderatsiooni toetust sellele otsusele, külla Boriss Jeltsinile."

Rüütel räägib, et välisilm reageeris eestlaste otsusele väga kiiresti ja toetavalt. "Esimesena tunnustas meie taasiseseisvumist Island. Venemaa otsusele sõitsime ise järele 24. augustil. Boris Jeltsin kirjutas sellele dokumendile alla hea meelega ja õnnitles meid südamest. Edasi järgnes juba plahvatuslikult välisriikide tunnustus meie iseseisvusele."

Kuidas erimeelsused lahtusid?

Ülevast otsusest hoolimata oli 20. august Toompeal üsnagi pingeline. Ühest küljest tekitas ärevust kõik see, mis mujal Tallinnas toimus - päeval olid saabunud Pihkvast vene dessantväelaste tankikolonn, mille liikumist diagonaalis läbi Eestimaa, tund tunni järel üha Tallinnale ligemale jõudes, jälgis kogu riik.

Kuidas meenutavad toonaseid sündmuseid Toompeal iseseisvumise poolt hääletanud rahvasaadikus? Loe seda taasiseseisvumise 25. aastapäeval 2016. aastal valminud loost SIIT!

"Eks meeleolu kogu riigis oli erakordselt ärev. Eesti jaoks oli putšistide poolt välja kuulutatud erakorraline olukord. Meie Vabariigi juhtimine oli antud kindralkuberner Fjodor Melnitšukile. Olime valmis sõjaliseks riigipöördeks. Kindral koos suure kaaskonnaga saabus Kadriorgu 20. augusti hommikul. Teatasime, et oleme suverääne riik ja saame ise hakkama. Mõistsime riigipöörajate tegevuse otsustavalt hukka ja teatasime, et me ei allu nende korraldustele," meenutab praegu toonast päeva Arnold Rüütel, kes oli ülemnõukogu esimees.

Teisalt oli keeruline see, et Toompea rahvasaadikute endi seas oli palju erinevaid nägemusi, kuidas iseseisvus täpsemalt välja kuulutada. Veel päev varem polnud mingit kindlust, et iseseisvuse otsus tuleb. Ühest küljest oli selge, et n-ö vene saadikutest ei piisa eestimeelsete soovi blokeerimiseks. Aga mis kujul vabariik taastada? Võistlesid mitu varianti, 1938. aasta põhiseaduse üksühesest ülevõtmisest hoopis uue riigi väljakuulutamiseni. Või hoopis taastada Eesti Vabariik õigusjärgse kodanikkonna ja 24.02.1918 välja kuulutatud riigi õigusjärgluse alusel?

"Kõigepealt võtsimegi Nugise initsiatiivil ühendust Eesti Kongressiga. Nad olid üllatunud ning ei võtnud rõõmuhõisetega vastu seda kutset tulla Toompeale, sest nad olid sealt hoidnud eemale nagu vanakurat välgust. Aga vastutustunne jäi peale ja otsuse lõppversiooni sai silutud juba nende osalusel. Nii sündis siis Põhiseaduslik Assamblee ning hiljem ka põhiseadus - sellest võtsid osa kõik tolle aja poliitilised jõud," on meenutanud Eesti Päevalehele Lauristin.

Rüütel: "Otsustamise viimine hilisõhtule oli Ülemnõukogu sihilik tegevus ja seda mitmel põhjusel. Esiteks: jälgisime putši käiku Moskvas. Öösel oli oodata rünnakut Venemaa Valitsuse hoonele. Leidsime, et see on parim aeg iseseisvuse väljakuulutamiseks, kuna putši juhtidel ei jätku tähelepanu Eestis toimuvate sündmuste jaoks. Teiseks: püüdsime Ülemnõukogu saadikuid koos hoida, et ei oleks võimalik neid ükshaaval isoleerida. Kui, siis arreteeritakse Ülemnõukogu täies koosseisus, mis oleks kaasa toonud suure rahvusvahelise pahameele tormi."

See oli paljuski Ülo Nugise töö vili, et enamik eriarvamusi lahtus, eri leerid ulatasid üksteisele käe ja vajalikud hääled taasiseseisvumiseks saadigi kokku. Kuidas ta suutis eri osapooli lepitada, kompromissile juhtida? Rahvasaadik Rein Veidemann: „Reljeefselt erinevate osapoolte talitsemine oli talle paras väljakutse, millega ta toime tuli. Suutis hoida vankrit teeroobastes või siis atra vaos."

Indrek Toome: "Paljud tundsid justkui vaistlikult, et Nugise järel võib minna, tunnustasid teda juhina. Ta ei tahtnud mingil juhul, et hääletusega võiks olla mingi läbikukkumine, ning tegutses selle nimel, et olla absoluutselt kindel."

Poliitiline auahnus ja juhtimiskogemus

Hannes Rumm, kes on viimastel aastatel kirjutanud Nugisest raamatu ja on temast valminud dokfilmi „Riigikogu direktor“ stsenarist, toob esile selle, et Nugises oli hea kombinatsioon mitmest olulisest omadusest: tal oli juhtimiskogemus ettevõtlusest ning soov võtta poliitikas liidriroll. "Nugisel oli poliitilist auahnust ning juba ka piisavalt poliitilist kogemust Töökollektiivide Liidust ja NSV Liidu ülemnõukogust. Muidugi oli ülemnõukogus palju ambitsioonikaid poliitikuid, aga neil jällegi polnud juhtimiskogemust ning selleta olnuks raske ohjata parlamenti, mis hakkas tööle ilma igasuguse eelneva kogemusta," kirjeldab Rumm.

Tema sõnul on ka väga tugevasti alahinnatud Nugise isiklik panus selles, et nii aastatel 1990 kui 1992 tööd alustanud Eesti parlament oli erinevalt paljudest teistest parlamentidest Ida-Euroopa ja endise NL-i riikides töövõimeline. "Eduka riigi ülesehitamiseks oli vaja lühikese ajaga vastu võtta palju selliseid seadusi, mis mõjutasid iga inimest – näiteks omandireformi läbiviimine. Kiirkorras kvaliteetsete seaduste tegemiseks oli vaja tagada ülemnõukogu ja Riigikogu töövõime ning see oli suuresti just Nugise teene. Ülemnõukogu puhul räägitakse tagantjärele ainult selles, et tuli taltsutada nõukogudemeelseid vene saadikuid. Aga lugege Nugise mälestusi: tal tuli ränka vaeva näha ka selleks, et panna isamaalised ilukõnelejad Toompeal tulemuslikult seadusi tegema," räägib Rumm.

Spiiker Ülo Nugis FOTO: MARKO MUMM

Ligi 40 rahvasaadikut räägivad ärevatest päevadest Toompeal: kes kartis Siberit, kes mahalaskmist

„Vabaduse veteranid, kas me oleme vabaduse veteranid?” žestikuleerib Rein Veidemann justkui klassikokkutulekul riigikogu saalis istuvatele härradele-prouadele. „Vabadusel pole veterane, me oleme võib-olla okupatsiooni veteranid,” ajab ta ka kaasrääkijad muhelema oma mõttekäiguga.

LP ja Delfi kutsusid augusti alguses kokku ülemnõukogu liikmed, kes hääletasid 20. augustil 1991 riikliku iseseisvuse poolt. Nn 20. augusti klubi, kuhu kuulub osa neist 69-st, koguneb igal aastal, ent varem pole olnud võimalust kõigiga pikemalt rääkida ja pühendada neile terve eriprojekt. Nüüd, Eesti taasloomise 25. aastapäeval on selleks suurepärane aeg! Kes olid need inimesed, kes hääletasid Eesti taasiseseisvumise poolt, ja millised olid need ärevad päevad Toompeal?

Uudis putšist tuli üllatusena

Toonased ülemnõukogu liikmed said Moskva putšist teada enamasti raadiost ja see uudis tabas kui välk selgest taevast. „Sel päeval, 19. augustil oli niikuinii ettenähtud erakorraline istung. Ma olin oma toonases suvilas Kiisal ja ärkasin enda kohta jube vara hommikul. Ilus hommik ja vaikne ja vagur. Panin raadio vaikselt mängima ja raadio lainet keerates jõudsin ühe Venemaa laine peale, kus kostis see jõle tekst [uudis putšist]. Paha hakkas," meenutab kirjanik Teet Kallas, kes seejärel võttis ette rongisõidu pealinna.

Aeg oli ärev juba varem: 1991. aasta augustiks olid oma iseseisvumisest või iseseisvuse taastamise plaanist kindlalt teatanud kolm Balti riiki ja Gruusia. Riigipöörde ettevalmistamist alustas KGB ülem Vladimir Krjutškov arvatavasti juba detsembris 1990. Igal juhul, 19. augustil lukustati Mihhail Gorbatšov oma suvilasse ja talt võeti ära telefoniühendus. Kell 6.30 anti teada, et ta on „tervislikel põhjustel" ametikohustused üle andnud ja võim on läinud asepresident Gennadi Janajevile. Loodi riiklik erakorralise seisukorra komitee.

Heinz Valk meenutab, et tema sai toimuvast esimese info Soome kanaleid vaadates. „19. augusti varahommikul – olen varajane tõusja ja kuna oli ärev aeg, ahmisin igal hommikul infot – panin raadio ja teleri käima… Seal oli midagi ebaharilikku: Moskva televisioonist tuli „Luikede järv". See oli minu põlvkonnale juba ammusest ajast, Stalini surmast saati märk, et mingi suurem jama on juhtunud. Ja siis kuulsingi Soome televisioonist, et Moskvas on toimunud riigipööre," räägib ta.

Nii mõnigi saadik sai putšist teada alles Tallinnasse Toompeale ülemnõukogusse jõudes. Lehte Heinsalu meenutab, kuidas läks hommikul Tartust bussile. „Kui juht mind nägi, ütles, et teil ei ole mingit mõtet Tallinna sõita, on riigipööre ja kõigel on lõpp. Mina siis korraks tardusin ja ütlesin: aga siis on meid ju väga tarvis!"

Hääletamiseks pidi valmis olema

Toonane ülemnõukogu esimees Ülo Nugis luges liikmetele sõnad peale: palus neil jääda pealinna ja informeerida koduseid, et nad ei saa tavapärasel ajal koju naasta, sest peavad võimaliku taasiseseisvumise hääletuse hetkel Toompeal olema.

Ants Veetõusme sõnul kartsid tema kodused väga. „Ega asjata polnud meil naabritega nõupidamisi, mis edasi, ja igaüks vaatas, et kõigepealt saaksid lapsed kuidagi ohutumasse paika. 1949. aastal viidi mind koos emaga Siberisse – kui on ette nähtud, siis viiakse kõik ära ja see oht oli 1991. aastal täiesti reaalne."

Legend kolmest naisest, kes tõid vabaduse. Neil päevil käis kõik paanilise kiirusega. Tallinna poole liikusid soomukite kolonnid, peaminister Edgar Savisaar saabus ööpimeduses kaatriga üle lahe Soomest ja ülemnõukogu sai kokku Eesti Komitee esindusega, et taasiseseisvumise otsus sõnastada nii, et see sobiks kõigile. Kell tiksus, oli vaja otsustada. „Õigus on neil, kes ütlevad, et selle üksmeele saavutamise eest tuleb eriti tänulik olla kahele naisele: Liia Hännile ja Marju Lauristinile. Suuresti nende kannatlik oskus kuumaverelisi ja temperamentseid inimesi rahustada viiski sihile," on ülemnõukogu liige Andres Ammas veendunud. Liia Hänni ainult muheleb selle avalduse peale: nojah, las see ilus müüt siis olla. „Meid oli kolm: mina, Marju Lauristin ja Sirje Endre. Me kolmekesi kirjutasime selle teksti. Minu arust on see ilus müüt, et kolm naist taastasid Eesti Vabariigi, las ta siis olla."

Autorid Intervjuud: Hendrik Kuusk, Argo Ideon, Reet Pärgma, Linda-Riin Võeras, Ester Vaitmaa

Fotod: Joosep Martinson Video: Tiit Blaat, Priit Simson, Madis Veltman, Indrek Kampus Film: Mark Šandali, Philip Kaat, Ester Vaitmaa Kujundas: Mart Nigola Kavandas: Ester Vaitmaa Arhiivikaadrid: Viktor Siilatsi "Vabaduse tee", EPLi arhiiv, Eesti Ekspressi arhiivi, Rahvusarhiivi Fimiarhiiv, erakogud

Kaks ärevat päeva Toompeal!

Koostasime saadikute pikematest interjuudest kokkuvõte, kuidas need kaks päeva välja nägid, mida nemad ise mingil hetke mõtlesid ja tundsid.

Uudis tuli kõigile 19nda hommikul, kes kuulis juba kodus raadiost, kes kuulis alles bussis või suisa siis, kui ülemnõukogusse kohale jõudsin.

Päev Toompeal möödus ärevalt: kõigepealt tuli anda kodustele teada, et nüüd läheb kõigil kaua. Oodati Tagasi nii peaminister Savisaart kui Marju Lauristi ning ka teisi saadikuid tagasi; ülemõukogu otsustas kutsuda abiks ka Eesti Kongressi, et Eesti riigi taasloomise tekst saaks kogu rahvast liitev ja ühendav

Öö muutus aga ärevalt: soomusmasinate kolonnid olid teel Tallinnasse, Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis soovitas kõigil ööbida mujal kui kodus või tavapärases Kungla hotellis. Nüüd oli oluline, et riikliku iseseivuse taastajad oleksid just sellel õigel otsustamise hetkel olemas

20. august möödus kui üks pikk ootamine: lihvti otsuse teksti nii et see oleks kõigile üheselt arusaadav ning ka rahvusvahelisele avalikkusele mõistetav. Ülo Nugis uuris isiklikult kõigilt, kas nad annavad paberile "Jah" sõna ning siis, kell 23.03 võeti otsus riiklikust iseseisvusest vastu 69 poolthäälega!

Vaid viis tundi pärast saadikute kojuminekut vurasid aga tankid Teletorni juurde, riigipööre nõukogude liidus hakkas lõppema. Peagi tunnustas ka Jeltsin juba Eesti iseseisvust.

Me olime vabad! Vaata pea pooletunnist kokkuvõtet, kuidas mäletavad ülemnõukogu saadikud neid kahte päeva!

69 poolthäält vabadusele

69 ülemnõukogu liikmest, kes Eesti taasiseseisvumise poolt hääletasid, kohtusime pea 40-ga, kelle meenutused asuvad pöördel.Neist on meie seast tänaseks lahkunud kümme: Ülle Aaskivi, Uno Anton, Hillar Eller, Illar Hallaste, Tiit Käbin, Enn Leisson, Ülo Nugis, Ants Paju, Eldur Parder, Ülo Uluots.Kas kiire graafiku või juba kehvapoolse tervise tõttu ei saanud meiega kohtuma tulla Mati Ahven, Tõnu Anton, Kaljo Ellik, Hillar Kalda, Valeri Kois, Toomas Kork, Ahti Kõo, Mart Laar, Jüri Liim, Jaan Lippmaa, Mart Madissoon, Tõnis Mets, Andrei Prii, Jüri Põld, Enn Põldroos, Koit Raud, Edgar Savisaar, Andres Tarand, Uno Ugandi, Helgi Viirelaid ja Vaino Väljas.

18. AUGUST 2016 MADIS VELTMAN ARGO IDEON

Arnold Rüütel: Mul soovitati minna põranda alla, ma ütlesin, et ma ei lahku! "Ma sain 19.augustil hommikul kell 6 teada, et on välja kuulutatud putš. Soovitati mul lahkuda ja minna põranda alla, sest mind arreteeritakse," räägib toonane Ülemnõukogu esimees Rüütel ärevatest hetkedest putši hommikul. Tuli tegutseda otsustavalt, ning Rüütel seda ka tegi:"Ma ütlesin, et ma ei lahku, ma jään omale kohale ja kutsusin kokku need kolm isikut (Ülemnõukogu esimees, juhataja ja peaminister), järgnevalt võtsime vastu otsuse, et me ei allu putšile."

HENDRIK KUUSK PRIIT SIMSON

Lembit Arro: Need olid need päevad, milleks ma siia ka tulin! "Nagu mu valimisplatvormis oli lugeda. Esimene punkt oli taastada Eesti Vabariik ja sinnapoole ju nendel päevadel see asi väga aktiivselt ka liikus" meenutab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Arro oma toonaseid eesmärke.

Aga ega kõik ei olnudki nii lihtne: "Kodus oli abikaasa päris hirmul seoses selle Moskva putšiga, et järsku läheb läbi ja pannakse meid kõiki kinni või lastakse maha," lisab Arro, nüüd juba muigega.

Indrek Toome: rahvas tahtis, meie tegime! "On küsitud, et kas oli kõhklusi või kahtlusi hääletustel? Ei olnud. On jälle küsitud, et kes siis viis seda saalitäit saadikuid – välja arvatud need muulastest saadikut, kes olid Moskva-meelsed – selle iseseisvumise toetuseni? Seda tegi meie enda Eesti rahvas!" väljendab toonane Ülemnõukogu saadik Toome oma mõtteid kogu protsessi kohta.

Rääkides otsustamisest ja oma kolleegidest, lisab Toome: "Nad poleks saanud koju tagasi minna, oma kandi esindajatena, kui nad poleks selle rahva tahet ellu viinud."

Tõnu Saarman: 20. augusti sündmused olid mu elu tähtsündmus! "Mina olen kahtlemata Eesti riigiga väga rahul. Oleks võinud paremini teha, kindlasti kohe - teinekord riigijuhid väidavad, et meie tegime kõige paremini, äkki keegi oleks teinud veel paremini. Aga seda me ei tea," mõtiskleb toonane Ülemnõukogu saadik Saarman, ning on veendunud, et meie praegusel olukorral pole suurt midagi viga.

Heinz Valk: sel hetkel tundus ilmvõimatuna, et kunagi kuulume Euroopa Liitu! "Mida aeg edasi, seda rohkem me teadvustame, milline erakordne sündmus see oli, kus me pärast 50 okupatsiooniaastat, juba vahepeal täitsa lootusetuna näivat olukorda, suutsime nii oma vaimujõul kui ka saatuse õnnelikul kaasa toetamisel iseseisvuse taastada," õhkab toonane Ülemnõukogu saadik Valk, rääkides 20. augusti tähtsusest Eesti rahva jaoks.

Praegust situatsiooni kirjeldab Valk härdusega, kuna poleks uskunud, et me siiamaani kunagi jõuame: "Me oleme juba kõigega harjunud, see on igapäevane. Kui tahan täna sõita Itaaliasse, lähen ja sõidan. 1991. aastal oli see kujuteldamatu asi. Seda oleme me juba märkamatult saavutanud, nagu iseenesest ja kergelt. Kuigi selle nimel on tööd tehtud ja vaeva nähtud!"

Lehte Sööt-Hainsalu: Minu elus on olnud neli tähtsündmust, mu kolme lapse sünd ning iseseisvuse otsus. "20. augustil ei olnud valu ja vaev ära pühitud, sest väga raske on andeks anda kui teine pool oma süüd ei tunnista. Siis polegi midagi parata, sellel andestusel pole mingit mõtet," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Hainsalu oma mõtteid tollest ärevast ajast.

Praegusest Eesti riigist räägib Hainsalu aga suure vaimustusega: "Ma olen õnnelik, et minu lapsed ja lapselapsed on saanud õppimas käia mööda maailma ja, et nad on kogenud just teises riigis, kui ilus on Eestimaa ja kui turvaline on siin elada." Vaata mõtisklust videost!

Hanno Schotter taasiseseisvunud Eestist: kellel on hästi läinud, see on ise ka kõvasti vaeva näinud!

"Mul ei olnud mingit tungi poliitikasse tulla, aga kusagil 80ndate aastate alguses järjest tekkis ja süvenes lootusetuse tunne. Kas tõesti ma pean ükskord ka surema selles Nõukogude Liidus, mis oli nii nüri ja uskumatult vastumeelne moodustis," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Schotter, miks ta üldse Ülemnõukogusse kandideeris. Rääkides kogu protsessist, arutleb Schotter: "Süües kasvab isu - alguses oli soov kasvõi natukenegi Moskva võimu alt vabaneda ja need soovid järjest kasvasid ja üsna varsti oli selge, et eesmärk saab olla iseseisev Eesti."

Jaak Jõerüüt: me taastasime selle riigi mõistuse ja koostööga! "19. augusti hommik algas nagu ikka raadiouudistega, ja oli kuulda, et Moskvas oli toimunud putš. Siis tulin ma väga kiiresti Toompeale ning järgnesid kaks päeva täis äärmiselt pingelisi sündmusi," kirjeldab toonane Ülemnõukogu saadik Jõerüüt tolle hetke meeleolusid.

Vaadates oma riiki, ütleb ta: "Ühest küljest on meil läinud meeletult hästi võrreldes saatusekaaslastega, teisest küljest on mul mure, et see riik hakkab uinuma stagnatsiooni."

Tiit Made: Nüüd on noorema generatsiooni aeg riiki edasi viia! "Meie tunded olid töised, pragmaatilised. Meie siin koridorides liikudes ei oskanud karta, et meiega midagi konkreetselt juhtub, kuigu me teaadsime et tankid on olemas, kuigi me teadsime mis on juhtunud leedulastel ja lätlastel" võtab Made kokku hoones tol hetkel aset leidnud emotsioonid.

Ain Tähiste: See töö milleks sai tuldud, see sai tehtud! "Kui sa kogu selle asja poolt oled töötanud juba nende seinte vahel mitu aastat ja enne seda ka Muinsuskaitse liikumises ja igasuguste piiride liigutamine nii palju nagu võimalik. Siis on ju päris selge et sa oled rahul," kirjeldab toonane Ülemnõukogu saadik Tähiste seda otsust ja teekonda selleni.

Praeguse riigi kohta on Tähistel häid sõnu küllaga: "Ma arvan, et me ei kujutanudki ette, et meie elu siin nii hea on, kui me võrdleme seda millises seisus on teised, kes meiega samal stardipakul olid!"

Kalju Koha: Eestis pole kunagi nii hästi elatud kui nüüd. "Sa võid ju deklareerida, et Sa oled ilus, suur, tark aga kui keegi seda ei tunnista siis sa ei ole seda - see on ainult sinu enda arvamus. Selle 20. augustiga oli just see, et peale otsust maailm tunnistas meid" meenutab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Koha otsusega kaasnevaid probleemkohti.

Mõeldes praegusest vabariigist lisab Koha rahulolevalt: "Me ei pea end võrdlema nende lähiriikidega, kes on saanud olla pikemat aega vabaduses ja on saanud oma majandust arendada. Me peame end võrdlema nende riikidega, kes ka veerandsada aastat tagasi vabanesid sellest ikkest. Selles seltskonnas oleme me ikka väga tegijad!"

Villu Jürjo: mingit kõhklust ei olnud! "20. augusti hommikul Soome raadio hakkas hommikust peale andma informatsiooni, et täna kuulutab Eesti ennast iseseisvaks. Meie jõudsime selleni päris hilja õhtul," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Jürjo pingeliste augustipäevade sündmuseid.

Mõtiskledes saavutuste üle, lisab Jürjo: "Olime ainsad, kes läksid kohe päris raha peale üle ja see oli imeväärne, kui suur tugevusvaru Eesti kroonil oli ja ta pidas hästi vastu".

Rein Järlik: ei teadnud, kas saame iseseisva riigi toetuseks hääled kokku! "Õhtul oli muidugi hea meel kui see üksmeel oli saavutatud ja 69 häält koos oli. Natuke kurvaks tegi see, mida omavahelises vestluses ütles ka Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis, et meil jäi konstitutsioonilisest puudu ainult 1 hääl" vaatab toonane Ülemnõukogu saadik Järlik tagasi tollele tähtsale augustiõhtule.

Mõtiskledes praeguse vabariigi käekäigu üle, lisab ta: "Me arvasime, et iseseisvas Eestis saab kõik hästi olema ja kõik on kõigile käe-jala juures kättesaadav. Ei saa öelda, et meil on halvasti läinud - meil on hästi läinud - aga kas keegi suudab tõestada, et paremini poleks saanud?"

Ignar Fjuk: me olime okupeeritud juba liiga kaua! "Igal juhul, kui me ka oleks ebaõnnestunud, pidi see olema parem kui senine," võtab toonane Ülemnõukogu saadik Fjuk kokku mõtte, millele toetudes otsus riiklikust iseseisvusest sai vastu võetud.

Vaadates peale praegusele riigile, lisab Fjuk: "Kõik ootused on täitunud! See mis on, on parim - mis ei tähenda, et ei võiks veel paremini minna!" **Arvo Junti:** Me olime kogu aeg valmis! "Me olime valmis selleks, et Moskva tollane keskvõim hakkab meie protsesse pidurdama või meid jõuga maha suruma. Nagu seda tehti kõikides teistes riikides tehti! Meil seda ei juhtunud aga oht oli olemas!" räägib toonane Ülemnõukogu saadik Junti võimalikest takistustest iseseisvumise teel.

Rääkides tänapäevast, lisab Junti: "Meil on läinud üsna hästi aga mingil määral oleme teatud rahulolusse või siis initsiatiivistusse aega sattunud. Sära ei ole tegutsemises ja hoogu ja indu ei ole!"

Priidu Priks: mul on hea meel, et Eesti on, mis ta praegu on! "19. augustil läksin Jõhvi raudteejaama, et sõita Tallinnasse istungile. Raudteejaamas sain teada, et Moskvas on midagi juhtunud!" kirjeldab toonane Ülemnõukogu saadik Priks, kuidas ärevad uudised temani jõudsid.

Praeguse riigi üle on tal hea meel, ning ta lisab: "Minul on hea meel, et noortele on kõik teed lahti. Minu ees olid kõik teed kinni - nüüd on kõik lahti! Sõltub kõik inimesest endast, kuidas ta tahab enda elu suunata!"

Alar Maarend: Lääne-Saksa nõunikud tahtsid siit kohe lahkuda! "Nende kahe päeva jooksul käisid meil intensiivsed läbirääkimised parlamendiliikmete vahel, kuidas jõuda üksmeelsele otsusele, millega oleksid nõus väga erinevad rühmitused ja isiksused, kes meil siin parlamendis olid" selgitab toonane Ülemnõukogu saadik Alar Maarend, miks läks aega ligi kaks ööpäeva, et otsus vastu võtta.

Praegust riiki vaatab aga Maarend kaheti: "Väga palju, millest me tol ajal unistasime ja mille poole püüdlesime, on teoks tehtud. Kuigi ma isiklikult arvasin, et 25 aastaga oleme enam-vähem Soome sarnase riigi valmis ehitanud, siis praegu on meil veel seda teed minna."

Rein Veidemann: Vabaduse väljakult marssimsime Toompeale teadmisega, et samal päeval iseseisvus välja kuulutatakse. "Sealt Vabaduse väljakult me marssimsime Toompeale selle teadmisega, et samal päeval see ka välja kuulutatakse," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Veidemann 20. augustil mõlgutatud mõtteid.

Praeguse riigi kohta on Veidemannil ainult häid mõtteid, ning ta lisab: "See Eesti, kus ma praegu elan, ma tunnen end endiselt sama õnnelikuna, kui ma olin sel hetkel, kui see Eesti iseseisvus sai taastatud."

Ants Järvesaar: Tekkis lootus, et äkki saame iseseisvuse taastada! "Ma olin siia valitud eesmärgiga, lubadusega taastada Eesti Vabariik" selgitab toonane Ülemnõukogu saadik Järvesaar, miks ta Ülemnõukogusse omal ajal oli tulnud.

Praegust Eestit vaadates on Järvesaar rahul: "Ma arvan küll, et vaatamata kõigile puudustele ja kriitikale, meie riik on arenenud ja liikunud selles suunas nagu me oleme lootnud ja tahtnud".

Ants Veetõusme: Vanemad inimesed olid valmis uueks Siberi laineks... "Töö käis kahes liinis - ühtepidi erinevate jõudude vahel kooskõlastati otsuse projekti, teiselt poolt tuli ka tavatööd teha" kirjeldab toonane Ülemnõukogu saadik Veetõusme ülesandeid mis tol päeval vaja teha oli.

Meie riigi osas on Veetõusme aga optimistlik: "Me võime öelda, et Eesti Vabariik on ikkagi juba väga kaua püsinud ja ma usun, et püsib veelgi probleemideta, kuigi me peame olema pidevalt valvel."

Aavo Mölder: Kõik oleneb igaühe enese tegevusest. "Töötasin samal ajal ka põllundusettevõttes, kus töötan ka siiani - olen tunnetanud kogu seda perioodi, mis reformidega hilisemas põllunduslikus ettevõttes ka juhtunud on. Eesti elu kindlasti on tunduvalt paremaks läinud vaatamata kõigile kriitilistele meeltele" võtab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Mölder kokku kogu Eesti Vabariigi peale riiklikku taasiseseisvumist. Vaata videost!

Jüri Reinson: hiilisime kõigil võimalikel juhtudel CNNi vaatama. "Mina kuulsin veel uudise kodus ära, aga kui ma õieti meenutan, ja nii veider kui see ka ei ole, jättis see mind kuidagi üsna rahulikuks ja ei lasknud rivist välja lüüa. Teadsin, et tuleme oma tööd tegema!" kirjeldab Reinson emotsioone, mis teda uudise kuulmisel valdasid. Kuigi otsuse tegemine venis teise päevani, räägib Reinson et atmosfäär oli ärev küll: "Ma ütlesin küll, et ma isiklikult hirmu ei tundnud, aga ikkagi kui tankid liiguvad siis riigi jaoks me pidasime ilmselgeks vajaduseks, et me peame täna suutma otsuse langetada." Vaata videost!

Mai Kolossova: Mõni mees tuli trepist ja püksisäared värisesid! "Kuskile meid siit ei viida - mingeid nimekirju pole vaja, viivad siiasamma munakivisillutise peale ja siin lastakse meid maha ja ongi kogu lugu," meenutab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Kolossova toonast mõttevahetus Lehte Hainsaluga vaadates 20. augustil Toomalossi akendes välja sisehoovi. Sel hetkel olid tankikolonnid juba pealinnas ning polnud teada, kuidas ärevad ajad meie jaoks lõppevad.

Jüri Kork: Tulime siia taastama Eesti Vabariiki. "Parlamenti kukkusin koos vendadega- meid on kokku kolm venda kes me oleme olnud Eesti Parlamendis. Ajendi siia tulekuks andis meile see, et meie pere peale oli tulnud kohustus olla Eesti lipu saladuse hoidjad," räägib toonane Ülemnõukogu liige Kork oma

pere fenomenist. "Praegu on see aeg, kus peaks olema tegemiste aeg" lisab Kork mõtte praeguse riigi kohta. Vaata videost!

Heino Kostabi: Oli kiire, et Moskva olukorda ära kasutada! "Muidugi olukord oli küllaltki segane ja määramatud, sest meil oli infovaegus. Me täpselt ei teadnud, mis toimub Moskvas ja Eesti Vabariigis ja seepärast tuli hankida informatsiooni kõrvaltiivast kus asus Välisministeerium," kirjeldab toonane Ülemnõukogu saadik Kostabi, kui keeruline tegelikult oli otsuseid langetada. Kostabi on kõik tollaegsed sündmused ka üles dokumenteerinud ja lugedes oma päevikust ütleb: "Haamrilöök kõlas kell 23:04, 20 augustil. Tegime ühe sammu iseseisvuse poole – nii on mul siin kirja pandud."

Marju Lauristin: See on meie kõigi elude tähtsaim hetk! "Minu ülesanne oli sellel, 20. augusti päeval väga suur, sest mina pidin ette kandma sellele suurele saalile iseseisvuse otsuse. Mitte ainult ette kandma vaid ka kaitsma, sest meil oli siin selline saadikurüm, kes tulistasid ikka kõvasti ja ma pidin ka viimase lahingu andma," meenutab toonane Ülemnõukogu asejuhataja Lauristin oma rolli kogu tähtsas protsessis.

Praegust riiki vaadates on Lauristin pigem positiivne: "Kui vaadata natukene seda, mis selles Ida-Euroopas ja uutes liiduriikides ja endistes sotsialismiriikides on toimunud, siis meil on ikka läinud paganama hästi!"

Peet Kask: See oli nagu kivi langemine südamelt. "Võttis kaks päeva aega, enne kui ta otsuseks vormus. Kõik ei saanud aru, kui ebatavaline võimalus, kui väike see võimaluse aken võib olla," kirjeldab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Kask protsessi pikka kulgu Ülemnõukogus. Üldjoontes on Kask Eesti riigiga väga rahul: "Ma ikka naudin vabadust! Muidugi on asju, et mille üle viriseda!"

Teet Kallas: Palju paremini on läinud kui me oskasime eeldada! "Nädal pärast seda tuli järelreaktsioon - puht inimlikul tasemel, ma enne arvasin,et polnudki midagi hullu. Siis tuli välja, et kõik tuli välja üsna dramaatiliselt," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Kallas muigega toonaseid emotsioone. Kallas leiab, et ei ole mõtet liiga kriitiline olla: "Nüüd on sellest 25 aastat ja minu riigil on üllatavalt hästi läinud!" Vaata videost!

Liia Hänni 20. augustist: Oli aeg end lahti haakida sellest impeeriumist! "Nendel päevadel me panime aluse Eesti riigile, me oleme suutnud oma riiki hoida. Tulevikku tuleks vaadata kindlameelselt ja teha tarku otsuseid, et meie riik ja rahvas selles keerulises maailmas püsima jääksid," jagab toonane Ülemnõukogu saadik Hänni oma mõtteid ja soovitusi.

Andrus Ristkok: Öö läbi helises telefon ja kõik õnnitlesid! "Mul varasemalt sellist kogemust pole olnud, oli kõik see kaks ja pool astat väga tihe töö: valgest valgeni ja veel poole öönigi," meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Ristkok kogu Ülemnõukogu perioodi.

Praeguse Eesti suhtes on Riskokil vastakad tunded: "Ma arvan, et meil on hästi läinud aga kriitiline tahaks olla, kuna meil on demokraatia juurutamisega halvasti läinud".

Aldo Tamm: Meid ootavad uued ülesanded! "Sammusin Tõnismäele, astusin number viis bussi ja sõitsin Männikule et Saku poole edasi minna. Maha astudes tuli meelde, et kesköö1 Saku poole enam bussi ei lähe. Ma seisin seal, nagu oleks suurest tööst tühjaks pumbatud. Üks juhuslik möödakäija peatus ja ülevas meeleolus rääkis kõik mis on toimunud, ja mingi hetk tundis mu ära ja viis mu koju, " meenutab toonane Ülemnõukogu saadik Tamm 20. augusti öösel läbi elatud sündmusi.

Enn Tupp taasiseseisvumise otsusest: saime aru, et meil peab olema liitlasi. "Ilmselt on see tee, mis me siis valisime, jätkunud. Tegelikult me saime aru, et liitlasteta me ei suuda midagi teha. Meil peab olema liitlasi - ükskõik, kust poolt nad siis ka pole," võtab toonane Ülemnõukogu saadik Tupp kokku dilemma, mis on olnud juba riigi taastamise algusest.

Johannes Kass: Toompeal oli 1991. aasta augustis täielik peataolek! "Kiirustasin Toompeale, ning avastasin, et siin oli täielik peataolek. Enda soov oli koheselt lõpetada üleminekuperiood Eesti Vabariigi taastamisel ja välja kuulutada riiklik iseseisvus. Kahjuks takerdus see aga meie veelahkmete taha," kirjeldab toonane Ülemnõukogu saaadik Kass tolleaegset situatsiooni. Praegusesse valitsusse suhtub Kass skepitiliselt "Meil ei ole vaja mitte valgustatud monarhi, vaid valgustatud poliitikuid. Kuid kust me selle rahva, kes neid valgustatud poliitikuid siia saali tooksid, ma ei oska praegu öelda!"

Rein Tamme: Isegi vene saadikud ei teadnud, mis toimumas oli. "Ärevatel päevadel me olime kokku leppinud mitte ööbida oma elukohas, mina antud hetkel olin oma sõbra juures Kalamajas ja eriti ei kuulanud mida eeter sellel ööl pakkus. Üllatus oli suur, kui järgmise päeva hommikul tulin Toompea väravatest sisse ja teatava imestusega märkasin, et meie venelastest Ülemnõukogukaaslased olid rohkem elevil kui tavaliselt," kirjeldab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Tamme sündmuste käiku putši algul. Rääkides Eesti arengust ning riigi hoidmisest leiab Tamme: "Iga vahetus on toonud midagi uut ja paremat võrreldes sellega, mis oli. Saangi öelda seda, edulugu mis on saatnud Eesti Vabariiki ongi selle arengu lõpptulemus".

Heldur Peterson: enne 20. augusti hääletust õnnistas mind kirikuõpetaja. "Nii minul kui ka Lehte Hainsalul ei tulnud meelde lugeda Gustav Suitsu, kes on samuti Võnnust pärilt. Seal on motiivid - uus ja vana, kas nüüd või mitte kunagi," kahetseb tagantjärgi tegemata jäetut toonane Ülemnõukogu saadik Peterson.

Andres Ammas: See oli üks lõputu ootamise päev! "Ma ei mäleta, et oleks olnud sellist erilist eufooriat, pigem selline vabanemise tunne - et soh, see on tehtud," meenutab tolleaegne Ülemnõukogu saadik Ammas toona teda vallanud tundeid. Veel mõeldes tagasi, räägib Ammas: "Mulle meeldib tookordse otsuse juures see üksmeel mis saavutati. See ei olnudki nii lihtne kui distantsilt ehk tundub.

https://longread.delfi.ee/forte/suur-interaktiivne-lugu-ligi-40-rahvasaadikut-raagivad-arevatest-paevadest-toompeal-kes-kartis-siberit-kes-mahalaskmist?id=75367135 NB! Vaata videost!

Kuidas Soome taastas 1991 a diplomaatilised suhted Eestiga.

Jaakko Kalela FOTO: ErakoguFOTO: Erakogu. KUULA ARTIKLIT

August on olnud saatuslik kuu Eesti ja Soome diplomaatiliste suhete ajaloos. Soome tunnustas Eesti riiki 1919. aastal ja pidi 1940. aastal kõrvalt vaatama, kui Eesti saatkond Helsingis suleti. Kõik see ja palju muudki juhtus nimelt augustis. Ja täpselt 30 aastat tagasi leppis augusti lõpus taasiseseisvunud Eesti kokku Soomega diplomaatiliste suhete taastamises. Ajalooliste sündmuste dramaatilisus ei lähtunud sellest kahest väikesest vennasrahvast, vaid taust oli sama kui tihti varemgi: suurriikide konkurents võimu ja mõjusfääride pärast. Tänapäeva ELi eurooplane ei pruugi hästi mäletada, millises maailmas me elasime vaid 30 aastat tagasi.

Vene keisririigi kokkukukkumine 1917. aastal viis Soome ja Eesti iseseisvuse väljakuulutamiseni. Soome iseseisvus teostuski kohe, kuid riik sattus kodusõtta ja lähedastesse liitlassuhetesse Saksamaaga. Eesti kuulutas end iseseisvaks, kuid sattus algul Saksa okupatsiooni alla ja seejärel tungisid riigile kallale Nõukogude Venemaa väed. Soomes sooviti toetada eestlaste iseseisvuspingutusi, kuid saksameelse

valitsuse käed olid seotud. Pärast Saksamaa kokkukukkumist 1918. aasta novembris astusid Soome valitsus ja riigihoidja Pehr Evind Svinhufvud tagasi. Riigihoidjaks valiti kindral Mannerheim ja tema juhtimisel suundus riigi välispoliitika lääneriikide poole. Mõne aja pärast palus Eesti Soomelt 1919. aasta algul oma iseseisvuse tunnustamist. Mannerheim oli juba varem volitanud valitsust toetama Eesti Vabadussõda ja lubama vabatahtlike saatmist rindele. Eesti iseseisvuse tunnustamist lükati siiski edasi, oodates nüüd lääneriikide ametlikku tunnustust. Lõpuks anti Soome tunnustus 8. augustil 1919, algul *de facto* ja hiljem, 1920. aastal *de jure*.

Pärast iseseisvumist algas riikide vahel tihe koostöö, laienedes kõikidesse eluvaldkondadesse. Erimeelsused piiririikide sõjalisest koostööst ja ka sisepoliitilised raputused 1930. aastate algul seda ei takistanud, vaid koostöö jätkus 1939. aasta augustini. Saksa välisministri ootamatu visiit Moskvasse ja selle tulemusel sündinud Molotovi-Ribbentropi pakt koos oma salajase lisaprotokolliga muutis kõike eestlaste ja soomlaste elus ning ka kõik selle kahe rahva vastastikuse koostöös pooleks sajandiks. Moskva sundis Eesti koostööle, seejärel okupeeris selle ja lõpuks liitis Eesti Nõukogude Liiduga.

Ka Soomele esitati samasuunalisi nõudmisi ja keeldumine viis Punaarmee massiivse rünnakuni. Talvesõja rahuga Soome säilitas oma iseseisvuse, kuid rahutingimused olid rasked. Ka suhted Eestiga ei taastunud endisel kujul ning diplomaatilised suhted katkesid samal augustikuu päeval, mil Eesti liideti ametlikult Nõukogude Liiduga. Eesti suursaadik Helsingis Aleksander Warma pidas põhimõttelisi läbirääkimisi saatkonna sulgemist puudutavate asjade üle Soome välisministeeriumiga ning jättis 7. augustil noodi, milles teatas, et Eesti liitmine Nõukogude Liiduga oli ebaseaduslik ja et ta katkestab ajutiselt saatkonna ja konsulaadi tegevuse. Soome tõdes juhtunut tõsiasjana ega pidanud kunagi de jure tunnustama Eesti liitmist Nõukogude Liiduga.

Eesti saatkond Helsingis läks 1940. aastal Nõukogude Liidu,

Soome valitsus ja rahva enamik tundsid suurt sümpaatiat eestlaste suhtes, kuid manööverdamisruum nendes oludes oli olematu. Ega manööverdamisruum Eesti suhtes palju ei kasvanud, kui Saksamaa ründas Nõukogude Liitu ja hõivas ka Eesti. Aleksander Warma oli endiselt Helsingis, lootes, et Eesti saatkond võidaks avada uuesti. Soome saatkond õnnitleski eraviisiliselt Warmat ja lootis, et võib ta varsti ka ametlikult vastu võtta. Kutset Warmale siiski ei tulnud ja 1941. aasta augustis selgus talle, et Soome oli palunud Rootsit kui kaitseriiki võtma saatkonnahoone oma valdusse. Põhjuseks oli see, et Saksa valitsus pidas hoonet Nõukogude Liidu omanduseks ja oli vastu selle loovutamisele eestlastele.

Säärasena jätkus olukord kogu Soome Jätkusõja ajal. Soome valitsus ja rahvas tundis endiselt suurt sümpaatiat eestlaste vastu, mis paistis välja sellestki, et Soome ei saatnud Saksamaa nõudmiste vastaselt üle Soome lahe põgenenud eestlasi tagasi. Lisaks nõustus Mannerheim heaks kiitma kõik eesti soovijad vabatahtlikeks Soome armeesse ja laevastikku. Nendele Soomepoistele asutati oma rügement JR 200, mis osales edukalt Punaarmee suurrünnaku tõrjumisel 1944. aasta suvel.

Teine maailmasõda oli selleks ajaks juba vältimatult ette kirjutanud Soome ja Eesti saatused. Sakslased tõmbusid Eestist välja, avades uksed Punaarmee uuele okupatsioonile. Soome peatas korduvalt Punaarmee rünnaku, kuid Stalini karmid rahutingimused olid saanud õnnistuse juba eelmisel aastal võitjariikide tippkohtumisel Teheranis. 1944. aasta augustis valiti Mannerheim presidendiks ja Soome sai uue valitsuse. Lepiti kokku relvarahus, kuid selle tingimused olid karmid. Soomest ei taganenud sakslased vabatahtlikult, vaid Soome pidi Lapimaal pidama peaaegu aasta väldanud sõda, et ajada sakslased Soomest välja. **Aleksander Warma FOTO: EraFOTO: Era**

1944. aasta august pitseeris Eesti ja Soome suhted pooleks sajandiks. Eestisse naasis Nõukogude okupatsioon. Soome säilis iseseisva ja lääneliku demokraatiana, kuid pidi Teherani leppe järgi arvestama Nõukogude Liidu julgeolekuhuvidega ning sõlmima 1948. aastal sõpruse, koostöö ja vastastikuse abistamise lepingu (YYA). Helsingis loovutasid Rootsi esindajad Eesti saatkonna võtmed Nõukogude Liidu esindajaile. Aleksander Warma siirdus 1944. aastal Stockholmi, osales Eesti eksiilvalitsuses ja oli lõpuks selle juht.

Külma sõja raskeimail aastail eestlaste ja soomlaste teadlikkus üksteise kohta vaheldus palju. Sõda kogenud põlvkond teadis, mis oli toimunud, kuid seejärel ähvardas teadmatuse ja apaatia udu laskuda Soome lahele. Õnneks nii ei juhtunud. Üks tegur oli uuesti alanud turism Soomest, mis oli seotud president Urho Kaleva Kekkose erandliku visiidiga Tallinna, Tartu ja Otepääle 1964. aastal. Teine tegur oli Soome televisioon, millest sai seejärel eestlastele aken läände. Võibolla veelgi tähtsam tegur oli siiski suurriikide vaheline pingelõdvendus ja täiesti eraldi Euroopa julgeoleku- ja koostöönõupidamine, mille lõpp-protokollile kirjutati Helsingis alla 1975. aasta augustis. See tõstis inimõigused riigi õiguste kõrvale ja muutis samas valitsenud hirmuõhkkonda, lisas inimestele julgust ja lootust. Nõukogude Liidus üritasid NLKP ja KGB tõkestada inimeste katseid laiendada oma õigusi pingelõdvenduse tähe all, kuid aastatepikkuse vaikelu järel läks tõkestatud muutus vastupandamatult liikvele pärast seda, kui Mihhail Gorbatšov oli kerkinud NLKP peasekretäriks 1985. aastal.

Eestlaste iseseisvustahe äratas soomlased üles kõige hiljemalt aastail 1986–1988. Ida-Virumaa uute fosforiidikaevanduste avamist vastustavaid meeleavaldusi peeti otseselt revolutsioonilisteks ja seda põhjusega. Soomlastel oli lihtne samastuda nende nõudmistega, sest toona oli arutelu keskkonna olukorrast ja saastete transiidist meilgi väga äge. Ida-Virumaa vanad põlevkivikaevandused olid raskeks keskkonnakahjustusteks ka Soome lahest põhja pool. Ka teised laulva revolutsiooni nõudmised tekitasid vastukaja Soomes, samuti reformiliikumise pehmed rahumeelsed tegutsemisviisid.

Soome oli heaks kiitnud Warma tõlgenduse ega olnud ametlikult tunnustanud iseseisva Eesti lõppemist erinevalt Rootsist ja mitmest teisest riigist. See tegevusviis rõhutas Eesti riikliku olemasolu jätkumist.

Soomlaste suur enamik toetas Eesti iseseisvuspürgimusi. Sama enamik toetas ka Gorbatšovi reformiettevõtmisi ja oli mures vanameelsete võimaliku võimulepääsu pärast Moskvas. Riigi poliitilise juhtkonna hulgas anti endale siiski aru, et need kaks eesmärki võivad sattuda ka omavahel vastamisi. Tagajärjeks oli ametlik reserveeritus Eesti iseseisvumispürgimuste suhtes, ehkki kodanikuühiskonna abistamistegevust julgustati. Lisaks sellele, et kardeti vanameelsete naasmist võimule, kardeti ka Nõukogude Liidu kontrollimatut ja vägivaldset lagunemist. Läänes oli mure julgeoleku, kaasa arvatud tuumarelvade saatuse pärast levinud ja seda väljendas USA president Bush avalikult oma visiidil Nõukogude Liitu 1991. aasta suvel. Soomes peeti ohuteguriks ka idanaabri ühiskondlikku segadust ja selle põhjustatud võimalikku pagulaste lainet.

1991. aasta jooksul läksid muutused maavärina kombel Nõukogude Liidus liikvele. Otsustav oli Boriss Jeltsini ja vene natsionalismi esile kerkimine. Selle tähendust ei mõistetud kohe välismaal ja ega seda ei mõistnud ka Gorbatšov ja tema vanameelsed vastased Kremlis. Selle tähendust testiti 19. augustil 1991, kui vanameelsed üritasid haarata võimu Kremlis. Jeltsini juhtimisel nurjas rahvas riigipöördekatse paari päevaga, rahumeelselt. Gorbatšov naasis Moskvasse, kuid võim oli juba läinud Jeltsinile.

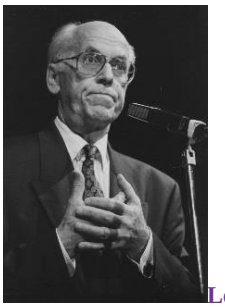
Lennart Meri. FOTO: Peeter Langovits

Jeltsini võimuletulek oli otsustava tähendusega Balti riikide seisukohalt, sest ta oli juba kaua soovinud vabastada liiduvabariike. Selle tõttu oli ta olnud valmis 1991. aasta jaanuarikriisi keskel minema Tallinna, kohtumaks Eesti, Läti, Leedu presidentidega ning väljendamaks toetust nende riikide iseseisvumispürgimustele. Kohe pärast Moskva putši kokkukukkumist kordas Jeltsin seda toetusväljendust ka Moskvasse helistanud Islandi välisministrile Jon Baldvin Hannibalssonile. Eesti välisminister sai Jeltsini alla kirjutatud tunnustuse faksiga 21. augustil. Normaalne rahvusvaheline praktika, millest pidasid kinni teiste hulgas Ameerika Ühendriigid, oleks eeldanud Nõukogude Liidu tunnustust. Jeltsini kiire seisukohavõtt mõjutas otsustavalt Põhjamaade, Saksamaa, Prantsusmaa ja paljude Euroopa Ühenduse riikide seisukohta.

Kolmapäeval, 21. augustil oli kõikidele Helsingis selge, et Soome tunnustab Eesti taasiseseisvumist. Küsimus oli vaid tegutsemisviisides ja ajakavas. President Koivisto ja välisministeerium lähtusid Washingtoni kombel algul sellest, et järgitakse rahvusvahelist praktikat ja oodatakse Nõukogude Liidu tunnustust. Tulevased võimusuhted Moskvaga olid veel oletuse tasemel. Avalik arvamus Soomes ja rahvusvaheline areng eeldasid siiski kiiremat tegutsemist. Island teatas oma tunnustusest kolmapäeval, 21. augustil, ja Taani laupäeval, 24. augustil. Teistes pealinnades jätkus arupidamine.

President Mauno Koivisto kutsus valitsuse väliskomisjoni kokku pühapäeva, 25. augusti õhtul, tõdedes, et aru tuleb pidada edaspidigi, kuid nüüd on kiireim ülesanne leida seisukoht, mis oleks vastus Eesti valitsuse palvele ja see ei või alata sõnaga «ei». Välisminister Paavo Väyrynen esitas oma tuntud visiooni, et asi pole küps lahendamiseks, enne tuleb oodata Nõukogude Liidu ametlikku seisukohta. Välisministeerium oli koostanud seisukoha mustandi, kuid arvati, et see ei täida Koivisto seatud eesmärki. Vestluse jätkudes tulemusteta tõdes president Koivisto, et nüüd tuleb kiirelt teha otsus, millest võib rääkida väljas ootavale meediale. Siis tegi peaminister Esko Aho ettepaneku võtta

välisministeeriumi mustand kokku nii, et teatatakse lihtsalt Soome valmidusest alustada läbirääkimisi diplomaatiliste suhete sõlmimisest Baltimaadega. See kiideti heaks ja Koivisto volitas peaministrit rääkima sellest meediale. Aho tõdes meedia esindajaile ka, et Soome ei pea tegema otsust tunnustamise kohta, sest Soome polnud kunagi *de jure* tunnustanud Baltimaade liitmist Nõukogude Liiduga. 1919. aasta tunnustus oli jätkuvalt jõus. Valitsuse otsused anti kohe teade Baltimaadele, nagu ka kõikidele välisriikidele.

Ka Prantsusmaa otsustas tunnustada pühapäeval. Rootsi tegi sama otsuse Norra ja mitme Euroopa Ühenduse riikide moodi teisipäeval, 27. augustil. Pärast seda külastasid kolme Balti riigi välisministrid kiirelt kahe päeva ajal Reykjavikki, Kopenhaagenit, Oslot, Bonni ja Stockholmi, et allkirjastada lepingud diplomaatiliste suhete taastamisest. Ringsõit lõppes Helsingis, kus alla kirjutamine leidis aset neljapäeval, 29. augustil.

Oli naastud sinna, milline oli olukord 7. augustil 1940, mil Aleksander Warma teatas, et katkestab Eesti saatkonna tegevuse Helsingis. Soome oli heaks kiitnud Warma tõlgenduse ega olnud ametlikult tunnustanud iseseisva Eesti lõppemist erinevalt Rootsist ja mitmest teisest riigist. See tegevusviis rõhutas Eesti riikliku olemasolu jätkumist.

Eesti esimeseks suursaadikuks Helsingis nimetati Lennart Meri. Kui uued suursaadikud esitavad oma volikirjad asukohamaa riigipeale, toovad nad normaalse praktika järgi kaasa koopia kirjast, millega eelmine suursaadik tagasi kutsutakse. Kui suursaadik Meri tuli esitama president Koivistole volikirja, ei võinud tal muidugi olla säärast tagasikutsumiskirja. Meri oli lasknud teha endale koopia noodist, millega minister Warma teatas saatkonna tegevuse katkestamisest 7. augustil 1940. Ta ulatas selle pidulikult Koivistole. Küsimus polnud vaid Lennart Merile tüüpilises omapärases mõttevälgatuses, vaid sellega kriipsutas ta alla, et Eesti Vabariik ei lakanud kunagi olemast, selle tegevus oli katkenud ja nüüd see jätkub.

Soome valitsus ja rahvas tundis endiselt suurt sümpaatiat eestlaste suhtes, mis paistis välja sellestki, et Soome ei tagastanud Saksamaa nõudmiste vastaselt üle Soome lahe põgenenud eestlasi.

Lennart Meri tegevus Helsingis jätkuvuse nimel ei lõppenud siiski sellega. Talle oli tähtis, tegelikult vältimatu, et see põhimõte teostuks ka diplomaatilistest suhetest väljaspool. Suursaatkondade hooned mõlemas pealinnas tuli vastastikku tagastada. Soome soovis tagasi Nõukogude Liidu omanduses olnud ajaloolist saatkonnahoonet Toompeal, Kohtu tänaval ja ses küsimuses ei valitsenud suuri erimeelsusi. Probleem oli Helsingis. Eestile valmis 1933. aastal Kaivopuisto diplomaatilisse linnaossa tore, modernne suursaatkonnahoone. Nõukogude Liit oli võtnud selle enda valdusse 1940. aasta augustis ja teinud sellega vahetuskaupa Soome riigiga. Soome valitsus oli rahapuudusel müünud selle kinnisvara Bulgaariale suursaatkonnaks. Oli raske ja diplomaatiliselt sobimatu üritada sundida Bulgaariat müüma hoonet tagasi Soome riigile. Seda üritati selgitada välisminister ja suursaadik Merile. Kompensatsiooniks pakuti lähedal asuvat toredat Marmorpaleed, mis oli Helsingi õuekohtu kasutuses. Samuti pakuti veel suuremat Villa Ensit lähedal asuval Eira mäel, kus oli teisigi suursaatkondi. Meri tõrjus kõik ettepanekud ja rõhutas vana suursaatkonnahoone tähendust jätkuvuse sümbolina. Lõpuks õnnestus Soome valitsusel kokku leppida Bulgaaria riigiga ehitise müümises Soome riigile, et see anda edasi Eestile. Tehing tehti 1994. aasta jaanuaris. See otsus avas tee ka Soome vana suursaatkonnahoone tagastamisele. Välisminister Trivimi Velliste soovis anda ehitise võtmed oma kolleegile Heikki Haavistole kohe pärast Soome-Bulgaaria lepingu sündimist, pool aastat enne ametliku üleandmise aset leidmist Helsingis. Lennart Meri oli siis juba naasnud Tallinna – taasiseseisvunud Eesti esimese presidendina. Ring oli sulgunud.

Soome keelest tõlkinud Erkki Bahovski.

Istuge ometi, Mihhail Sergejevitš! **Jüri Ehasalu.** 16.02.2017

Pühapäeval täitub 30 aastat Mihhail Gorbatšovi saabumisest Tallinna. Eesti NSVs käis **NLKP** KK I sekretär enne seda vaid 1955. aasta juunis, ja siis ka poolsalaja. Mitmed seigad peasekretäri kolmepäevasest siinviibimisest jõuavad tänases Maalehes avalikkuse ette esmakordselt.

Mõne hetke pärast võttis jutt Marati tootmisliini juures ootamatult karmi pöörde. Peasekretäri seljatagune oli kindel – fotole jäänutest on tema ihukaitsjaid kokku lausa kuus, lisaks siinse KGB ülem Karl Kortelainen. Karl Vainost paremal seisab Gorbatšovi ihukaitse ülem kindralmajor Vladimir Medvedev. ERAKOGU

Aegade algusest on kõikjal kombeks külalisi lahkelt vastu võtta ning neile ikka kõige paremat näidata ja pakkuda. See on loomulik ja inimlik. Kui pahatihti ettetulevad ülepingutamised kõrvale jätta.

1987. aasta veebruari algupoole sai selgeks – NLKP Keskkomitee peasekretär **Mihhail Gorbatšov** tuleb Riiga, et sealsele parteijuhile Boriss Pugole erilise lugupidamise märgiks tema viiekümnendal sünnipäeval 19. veebruaril isiklikult Lenini orden rinda panna. Jah, samale Pugole, kes neli aastat hiljem augustipäevil kuulus siseministrina erakorralise seisukorra komiteesse ning kes 22. augustil leiti kindralpolkovniku mundris oma Moskva korterist surnuna, kuulihaavad peas.

Programmi koostajad valikute ees

Too sünnipäevale sõit andis peasekretärile sobiva võimaluse põigata kolmeks päevaks edasi ka Eestisse, ja nii tundiski **EKP Keskkomitee** esimene sekretär **Karl Vaino** koos kaaskonnaga end nagu omal ajal tudengipõlves Tomski raudteeinseneride instituudis riigieksamikomisjoni ette astudes.

Mida kallile külalisele küll näidata, mida mitte? Kõigepealt kindlasti mõnd eesrindlikku tööstusettevõtet. Esimesena tuli kaalumisele Vilhelmine Klementi nimeline Õmblustootmiskoondis. Igati tipp-topp majapidamine, rändpunalippe lausa mitu. Eelmine direktor **Jüri Kraft** kergetööstusministriks edutatud, ametisolev peadirektor Luule Allika ise kunagi õmblejana alustanud tark ja kaunis daam. Pealegi oli Klementis juba rohkesti kogemusi paljude delegatsioonide vastuvõtmisel, kes nähtuga alati väga rahule jäid.

Küllap oleks ka Gorbatšov Mustamäele sõitnud, kui mitte trikotaažitootmiskoondise Marat toonane direktor Ants Kapral poleks hakanud ministrit ja veelgi kõrgemaid ülemusi harvaesineva järjekindlusega manguma – miks ikka ja alati Klementi, mis siis Maratil viga on? Mees tõotas kõik kõige paremini korraldada, ning pärast seda, kui Karl Vaino ja valitsusjuht Bruno Saul olid vabriku oma silmaga üle vaadanud, sai Kapral lõpuks ka ihaldatud jah-sõna. See oleks aga lubajatele võinud väga kalliks maksma minna.

Omamoodi kuumaks kartuliks oli just neil päevil Tallinnas toimunud ELKNÜ kahekümnes kongress. See oli kokku kutsutud ja erksa meelega delegaadid valitud juba mitu kuud tagasi, mil kõrge külalise Tallinna tulekust keegi veel midagi kuulnudki polnud.

EKP Keskkomitees hinnati seda kongressi riskantseks ürituseks, sest noored võivad vahel väga otsesõnu välja öelda, mida nad ühest või teisest asjast arvavad. Ka Eesti noortetöö korraldamisel viimasel ajal toimunud mitmed olulised muudatused polnud valgele majale just meele järele, kuid aeg oli juba selline, et neil jätkus omigi muresid enam kui küllalt.

Nii peetigi targemaks noortekongressist peasekretärile mitte rääkida ega seda tema programmi võtta. Selle otsuse langetajad aga lõikasid paraku endale valusasti sõrme.

Maratis läks mölluks

NLKP rõhutas igal võimalusel, et ühiskonna juhtiv jõud on töölisklass ja nõnda seadis ka partei peasekretär Maratis kõigepealt sammud trikotaažikonveieri juurde. Kohtumine juhtkonnaga ning toodangunäidistega tutvumine pidi toimuma pärast seda.

Vaatas Gorbatšov tsehhi siit ja sealt, küsis üht ja teist ning põhiliselt rääkis ise oma lemmikteemal. Ikka uutmisest, nagu see uus sõna eesti keelde oli jõudnud. Tal oli aegade jooksul välja kujunenud huvitav isikupärane suhtlemismaneer – ise küsis ning sageli ise ka vastas esitatud küsimusele.

Lihtsad õmblejad vaatasid Gorbatšovi nagu püha ilmutust. Palju kordi ju televiisoris nähtud, pildid pea iga päev lehes, ja ennäe – siin ta ongi, katsu või käega. Tõsi, selle käegakatsumise tõkestamiseks oli tsehh valvsapilgulisi sportlikke noori mehi täis, paljudel pisikesed klapid kõrvas otsekui vaegkuuljatel.

Kõik läks nagu õlitatult, perestroika isa kõneles, töölised noogutasid ning naeratasid. Kuniks kõigile ootamatult lõi üks vene rahvusest sõnakas õmblejanna pea kuklasse ning kogu selle mängu uppi. Ta hakkas Gorbatšoviga lausa tõrelema, et te juba paar aastat aina räägite ja räägite, aga tegelikult ei ole paremaks läinud midagi. Korterilootust polnud enne ega ole ka praegu. Kummalisel kombel hakkas õli tulle valama veel keegi noortööline, kes kurtis, et tema peab vanglast vabanenutega koos ühiskorteris elama ning see olevat lausa õudne.

Midagi sellist polnud Gorbatšov oodanud. Riigi esimest meest tabas ootamatu vihahoog. Ta muutus näost tulipunaseks ning sähvas: "Kui te arvate, et ma sõitsin siia selleks, et teile kortereid jagada, siis olete perestroikat valesti ette kujutanud!" Pööras kannapealt ümber ning asus Marati välisukse poole tõttama, et oma limusiini istuda.

ENSV tippjuhtkonda tabas jahmatus, keegi ei osanud nii ootamatult muutunud olukorras kohe orienteeruda. Osa mehi hoidis lausa eemale, et vihanooled äkitselt neidki ei tabaks.

Sealsamas viibinud hea sõber, EKP Tallinna Mererajooni Komitee I sekretär Jaan Tanvel, ammu juba kadunuke, kirjeldas mulle omal ajal seda olukorda nii: üldine segadus, peaaegu et paanika, mõned kartsid, et enesevalitsemise kaotanud Gorbatšov istub autosse ning annab korralduse – lennuväljale ja koju! Tema lendav tsitadell oli iga hetk stardivalmis ning Maratist lennujaama on napilt paar kilomeetrit.

Minister Jüri Kraft oli päästnud enamgi, kui ta ise hetkel arvata oskas. ENSV ajaloo suurim poliitiline skandaal jäi puhkemata.

Suured inimesed ja suured anded avalduvad ikka erakorralistes olukordades. Vett ja vilet näinud kauaaegne majandusjuht ning väga hea psühholoog, kergetööstusminister Jüri Kraft astus ainsana tulivihase riigipea juurde ja pani talle käe väikese survega sõbralikult õlale: **"Istuge ometi, Mihhail Sergejevitš, meil on veel palju rääkida!"** Tanveli kinnitusel oli toimunu nii ootamatu, et Gorbatšovi ihukaitsjad ei osanud ministrist küll mingit ohtu aimata ja jäid sekundi murdosa võrra hiljaks ning endast välja viidud mees vajus pehmelt sealsamas olnud toolile. Kraft ise kinnitab, et nii vihast meest polnud ta varem näinud – silmad verd täis valgunud ja pilk tühjusesse suunatud. Pole ka ime, Venemaal ei olnud selleks ajaks ilmselt veel keegi niimoodi talle vastu hakanud. Need aastad olid alles ees.

Äkkviha teatavasti tekib äkki ja äkki läheb ka üle. Peasekretär rahunes peagi ning jutuajamine võis varasema plaani kohaselt jätkuda. Minister Jüri Kraft oli päästnud enamgi, kui ta ise hetkel arvata oskas. ENSV ajaloo suurim poliitiline skandaal jäi puhkemata. Hinnates Gorbatšovi Eestisse sõidu tulemusi, leiab toonane valitsusjuht Bruno Saul, et mingeid suuri lubadusi siinsete majandusprobleemide lahendamiseks külaline ei andnud. Jõusöödafondide asjus käis Endel Lieberg, toonane 9. Mai kolhoosi

esimees, hiljem küll korduvalt Moskvas, tuletades sealsetele ametnikele meelde ka Gorbatšoviga kokku lepitut ja üht-teist ka muutus, kuid mitte kauaks, meenutab Saul.

NSV Liidu KGB 9. Valitsuse (tippjuhtide ihukaitse) ülema asetäitja kindralmajor Mihhail Dokutšajev kirjutab oma äsjailmunud memuaarides "Ma kaitsesin Brežnevit ja Gorbatšovi" ("*Я охранял Брежнева и Горбачева*"), et uuel peasekretäril tekkisid mitmed uued kombed.

Omad autod, omad juhid

Kui enne teda kasutasid sama ametit pidanud mehed Nõukogudemaal ringi sõites ikka kohapealseid limusiine, siis Gorbatšov viis sisse korra, et tema personaalsed kuulikindlad ZILid tuleb ette transportida sinna, kuhu ta parasjagu lennukiga saabub, ning muudesse autodesse tema ei istu.

Sellise nõude täitmine eeldas muidugi suuri ümberkorraldusi ja lisakulutusi. Peasekretäri teenindas kolm komplekti limusiine – üks Moskvas, teine Musta mere rannikul ning kolmas oligi reisidele kaasa võtmiseks.

Nõnda saabus ka päevake varem Tallinna salapärane raudteevagun. Pealtnäha nagu reisivagun ikka – aknad ees ja kardinadki kinni. Kopli kaubajaamas tõusid selle küljed aga hüdrauliliselt üles ja vaguni sisemusest veeresid välja peasekretäri kaks kuulikindlat ZILi, mille sohvriteks 9. valitsuse ohvitserid Moskvast. Nende kupeedki olid samas vagunis.

Kahel ööl seisid need soomusautod toonases ministrite nõukogu autobaasis Tatari tänaval eriboksis ja olid iga hetk väljasõiduvalmis. Hetkekski ei jäänud masinad mehitatud valveta, sest vaenlane, teadagi, ei maga.

Gorbatšovi korteež tegi Tallinnas päev varem ennetava tutvumistuuri täpselt sama marsruuti mööda, mis oli planeeritud peasekretäri sõitudeks, et vältida autojuhtidele mis tahes üllatusi. Paraku aga näitab elu, et ka kõige suuremad profid pole juhuste eest kaitstud.

Pärast Maratit oli programmis tutvumine vanalinnaga ning raekojaga. Tartu maanteelt toonasele Võidu väljakule jõudes märkas peasekretär tee äärde kogunenud rahvahulka ning andis talle juba kombeks saanud stiilis ootamatu korralduse kinni pidada.

Kogu trass Tallinnast Väätsale oli ääristatud üle Eesti kokku toodud, talvekasukates miilitsatöötajatega, kes seisid täpselt kindlaks määratud skeemi kohaselt üksteisest silmside kaugusel!

Gorbatšovi autojuht vajutas käsku kuuldes kohe piduripedaali, limusiinile järgnenud ZILi juhile oli see aga üllatuseks ning mees jäi pidurdamisega pisut hiljaks. Linnarahva silme all lajatas auto peasekretäri lipulaevale tagant otsa. Vigastused polnud küll suured, kuid tee oli siiski klaasipuru täis. Mõned kõnniteel seisnud irvhambad küsisid poolihääli, et huvitav, kas nüüd autoinspektsioon ka kohale kutsutakse. Pärast jutuvooru sõit siiski jätkus ning hommikuks oli kõik, mis viga saanud, jälle korras.

Saksad sõitvad saaniga...

9. Mai kolhoosikeskusesse Väätsal tuleb Tallinnast sadakond kilomeetrit. 20. veebruaril 1987 toodi sinna NSV Liidu tähtsaim kohver – tuumanupukohver nimelt. Loomulikult koos ainsa isikuga, kel oli õigus seda nuppu vajutada.

Peasekretär Gorbatšovi autokolonn liikus Tallinnast Väätsale muule liiklusele täielikult suletud Tartu maanteed pidi kiirusega 120 kilomeetrit tunnis. On vana tõde, et mida kiiremini sõita, seda suuremad on riskid ning võimalikud ohud. Kogu julgestuse üldjuhtimine oli Gorbatšovi ihukaitseülema kindralmajor Vladimir Medvedevi vastutada, kuid ilma mingi kahtluseta olid ka siinse siseministeeriumi ning julgeolekukomitee juhtide närvid viimaseni pingul.

Tol veebruaripäeval võis näha midagi sellist, mida Eestimaal polnud tehtud enne ega hiljemgi mitte. Kogu trass Tallinnast Väätsale oli ääristatud üle Eesti kokku toodud, talvekasukates miilitsatöötajatega, kes seisid täpselt kindlaks määratud skeemi kohaselt üksteisest silmside kaugusel! Katkematus ahelas Tallinnast Väätsani välja, minnes vasakul teepoolel, tagasisõidul paremal. Riigi Ilmateenistuse arhiiviandmetel oli sel päeval õnneks leebe talveilm, külma vaid viis kraadi. Postilseisjatele lohutuseks seegi. Gorbatšovi limusiini järel sõitnud sama tüüpi julgestusmasinas olid tagasalongi aknaklaasid kogu teekonna jooksul alla keeratud ning ihukaitsjate relvatorud mõlemale poole teed suunatud. Vaid väga elava kujutlusvõimega lugejad vast suudavad ette kujutada, kui ränk sõit see nende kotkaste jaoks oli. Kuid vormikandjatel on kombeks vastata: amet on selline.

Nii peasekretäri jaoks rongiga toodud ZILide kui siinsetest valitsus- ja parteigaraažidest kaasatud Tšaikade klaasipuhastusvedelike paakidesse valati kõige puhtam meditsiiniline piiritus. Valitsuse autobaasi toonane peainsener Rein Jõelain meenutab, et ega see tegelikult tavavedelikest oluliselt parem olnudki. Tõmbas klaasidele omalaadse kile, millest lahtisaamisega oli hiljem üksjagu tegemist. Käsk oli aga käsk, ja vaevalt et pärast peasekretäri kojulendu siinsed sohvrid paakidesse jäänud vedeliku maha valasid...

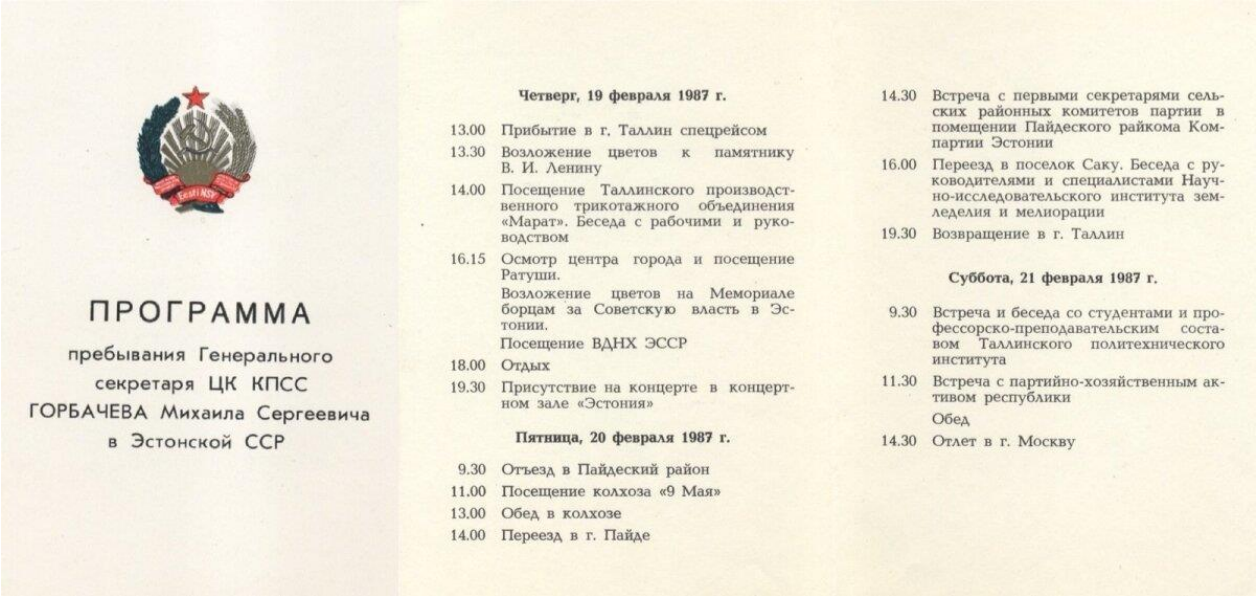

ПРОГРАММА

пребывания Генерального секретаря ЦК КПСС ГОРБАЧЕВА Михаила Сергеевича в Эстонской ССР

Четверг, 19 февраля 1987 г.

13.00 Прибытие в г. Таллин спецрейсом
13.30 Возложение цветов к памятнику В. И. Ленину
14.00 Посещение Таллинского производственного трикотажного объединения «Марат». Беседа с рабочими и руководством
16.15 Осмотр центра города и посещение Ратуши.
Возложение цветов на Мемориале борцам за Советскую власть в Эстонии.
Посещение ВДНХ ЭССР
18.00 Отдых
19.30 Присутствие на концерте в концертном зале «Эстония»

Пятница, 20 февраля 1987 г.

9.30 Отъезд в Пайдеский район
11.00 Посещение колхоза «9 Мая»
13.00 Обед в колхозе
14.00 Переезд в г. Пайде
14.30 Встреча с первыми секретарями сельских районных комитетов партии в помещении Пайдеского райкома Компартии Эстонии
16.00 Переезд в поселок Саку. Беседа с руководителями и специалистами Научно-исследовательского института земледелия и мелиорации
19.30 Возвращение в г. Таллин

Суббота, 21 февраля 1987 г.

9.30 Встреча и беседа со студентами и профессорско-преподавательским составом Таллинского политехнического института
11.30 Встреча с партийно-хозяйственным активом республики
Обед
14.30 Отлет в г. Москву

Alma Vaarman paneb peasekretäri paika. ELKNÜ XX kongressile minekut peasekretäri siinviibimise programmi ei planeeritud. Esimene kahtlus, et kongressi taheti tema jaoks maha vaikida, tekkis juba 19. veebruaril, mil lennuväljalt sõideti otseteed Lenini puiesteele suure juhi mälestussamba jalamile lilli panema.

Ametlikust programmist ei leia ELKNÜ XX kongressi, küll aga kohtumise Saku maaviljeluse instituudi töötajatega. Gorbatšovi seal oodanud valitud seltskonna hulgas oli ka rühm lilledega noori. Venekeelse komsomolilehe Molodjož Estonii peatoimetaja Irina Ristmägi sattus samuti nende hulka, keda kõrge külaline kõnetas. Tema seletaski Gorbatšovile, et sealsamas kõrvalmajas tuleb homme kokku Eesti noorsoo-organisatsiooni kongress, ja kutsus tedagi sealt läbi astuma. Peasekretär teinud imestunud näo, kuid polevat midagi konkreetset vastanud. Edasi viis Gorbatšovi tee Võidu väljaku kaudu raekotta. Sinna oli kutsutud teda tervitama vanu kommuniste, Tallinna aukodanikke ja sotsialistliku töö kangelasi. Kulda ja karda kui palju. Põrandaaluse staažiga partei- ja komsomoliveteran Alma Vaarman oli üldtuntud oma otsekohese ja ausa ütlemise ning sirge selja poolest. Korra Pätsi ja kaks korda Stalini ajal poliitika pärast vanglas istunud sõnakas naine ei kartnud kedagi.

Ei löönud ta ka peasekretäri palge ees araks ning haaras kohe härjal sarvist: kuidas siis nii, Mihhail Sergejevitš, meie parimad noored peavad kaks päeva Tallinnas oma kongressi ja te ei teegi sellest välja? Vana kommunisti sõnal oli kaalu ja peasekretär ütles talle naerulsui kätt surudes: veensite mind ümber, muidugi lähen hommikul sealt läbi.

Oleme kokku leppinud? Vana kommunist Alma Vaarman veenis peasekretär Gorbatšovi, et Eestis viibides noortekongressile minemata jätmine ei lähe kohe mitte. ERAKOGU

Nüüd algas tohutu tormamine ning tagaajamine. Kogu järgmise päeva ajakava tuli ümber teha, Saku maaviljeluse instituut programmist maha tõmmata ja liiklus ümber korraldada. Gorbatšovi abidel tuli talle kiirkorras kongressi tervituskõne tekst kirjutada. Kirjamehed suutsid oma Riia kõnedest kokku liimitud tekstiga Gorbatšovi kõnetoolis lausa naerualuseks muuta, kuid see läti komnoorte tervitamine on juba ammuteada lugu.

Peasekretäri vabandused

Mihhail Gorbatšov ei olnud kõrk inimene. Vähemalt Tallinnas kongressil juhtunu pärast palus ta ärasõidu eel lennujaamas meie noortejuhilt **Arno Almannilt** vabandust. Nelja silma all ja vaikselt, kuid siiski. Teiste kuuldes ütles aga Almannile lahkumiseks kätt ulatades: "Kohtumiseni Moskvas!"

Need sõnad muutsid umbuskliku Karl Vaino sedavõrd murelikuks, et ta palus Almannil kohe lennujaamast valgesse majja sõita, et seal pärida, mida Gorbatšov selle all mõtles.

"Kõige õigem oleks, kui te seda temalt endalt küsiksite, Karl Genrihovitš," vastas Almann tagasihoidlikult naeratades.

Kuidas küpses plaan ENSV asevalitseja Karl Vaino maha võtta KATKEND RAAMATUST 31.10.2020

Venemaa eestlane Karl Vaino kõneles aktsendiga ning mitte väga hästi eesti keelt. FOTO: REPRO, ANDRES PUTTING

Kirjastuses Argo ilmunud Enn-Arno Sillari mälestusteraamat uurib, kas Nõukogude Eestis üldse oli rahvuskommuniste. Avaldame Mati Grafi koostatud raamatust peatüki, mis kirjeldab ENSV parteibossi Karl Vaino ametist kukutamise eellugu.

1988. aasta juunikuu oli ärev aeg. 10.–14. juunini korraldatud Tallinna vanalinna päevadega seoses kogunes igal õhtul tuhandeid eesti noori lauluväljakule, kus heisati sinimustvalgeid lippe ning lauldi isamaalisi laule hommikuni välja. Öölaulupeod olid emotsionaalsed, rahvuslikud, täis nooruslikku soovi muuta elu kohe ja kiiresti. Ideoloogiasekretär Indrek Toome ja Tallinna parteijuht Enn-Arno Sillari muutusid erakordselt murelikuks. Nad kartsid provokatsioone, 1980. aasta stiihiliste noorterahutuste kordumist, eesti ja vene noorte võimalikke kokkupõrkeid, mida tuli iga hinna eest vältida.

Olukorra lokaliseerimiseks ning noorte energia kanaliseerimiseks läkitasid linnaisad isamaalise eesti nooruse meelt lahutama populaarseid muusikaansambleid, kes selleks ka rõõmsal meelel nõusoleku

andsid. See päästis olukorra. EKP tipus olevad rahvuskommunistid tajusid võimu ja rahva vahelise konfrontatsiooni jõudmist dramaatilise piirjooneni, olukorra muutumist plahvatusohtlikuks ja juhitamatuks. Veel nüüd, palju aastaid hiljem, peavad Toome ja Sillari öölaulupidusid perestroikaaja ühtedeks kõige kriitilisemateks hetkedeks Eestis. Rahvarinne oli välja kuulutanud suure kogunemise lauluväljakul 17. juunil. Kümnete tuhandete inimeste kogunemine üle kogu Eesti hakkas võtma üha reaalsemaid piirjooni. Oli väheusutav, et sellel suurmiitingul hakatakse palavalt heaks kiitma EKP Keskkomitee viimase pleenumi otsuseid, tänama vabariigi tippjuhte tehtud töö eest.

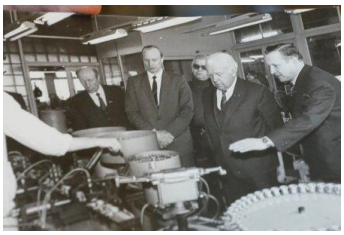

Enn-Arno Sillari (vasakult tine) ja Karl Vaino (paremalt teine) FOTO: REPRO, ANDRES PUTTING

Vaino, tark oleks tagasi astuda

Päev-päevalt muututi EKP Keskkomitees aina murelikumaks, sündmused võisid sootuks kontrolli alt väljuda. Lähemad võitluskaaslased hakkasid üha selgesõnalisemalt Karl Vainole selgitama ummiksituatsiooni olemust, kaadri vahetamise möödapääsmatust. Anti üsna ühemõtteliselt mõista, et usalduskriisist välja tulemiseks oleks Karl Genrihovitšil ehk endal õige tagasi astuda. Viimane taolise sammu mõttest aru ei saanud. „Alles 6. juunil käisin ma loomeliitude kommunistide koosolekul, see üritus õnnestus," seletas Vaino Valges majas. Positiivseid – nii suusõnalisi kui kirjalikke impulsse sai ta pidevalt vene töökollektiividest („Tak deržat', Karl Genrihovitš..."). Neid luges ta ette büroo koosolekutel, rõhutades, kuidas töökollektiivides teda toetatakse. Ja lõpuks oli ta alles äsja Moskvas kohtunud Gorbatšoviga isiklikult.

EKP eelviimast juhti Karl Vainot (keskel) peetakse 1980. aastate Eesti venestamispoliitika võrdkujuks. ANDRES PUTTING

„Tahan öelda, et 25. mail olin ma Moskvas Mihhail Sergejevitš Gorbatšovi juures ning informeerisin teda meie tööst uutmisel ja isemajandussuhete arendamisel, sealhulgas ka vabariigi tasandil. Ta palus kõigile edasi öelda, et NLKP KK hindab kõrgelt meie vabariigi töötajate panust meie maa rahvamajanduskompleksi," teatas Vaino Tallinnas 30.–31. maini peetud EKP Keskkomitee pleenumil. Mida oli intrigeerijail pärast seda veel öelda? /--/

9. juunil 1988 istus Sillari varahommikusele Moskva lennukile, oli kell 9 NLKP Keskkomitees ja pool tundi hiljem partei teise mehe Jegor Ligatšovi kabinetis. Pooleteisetunnises neljasilmavestluses üritas Sillari dramatiseerida situatsiooni maksimaalselt. Panus oli liiga kõrge, et kaotajana kabinetist taganeda. Ligatšov pidi asjast aru saama, pakutava plaaniga nõustuma. Sillad vandenõulaste taga põlesid, alternatiivlahendused olid masendavalt nukrad ning seda mitte ainult asjaosalistele.

Hea vaistuga mees. Sillari, kes polnud küll suur miitingukõneleja, küll aga silmapaistvalt hea vaistuga poliitik, maalis tasasel häälel Ligatšovi kabinetis usinasti seinale hiiglaslikke tonte sündmustest Eestis, mis saavad kohe-kohe teoks, juhul kui Moskva ettepandavat omaks ei võta, valitsejat Eestis välja ei

vaheta. Kõik see hakkas tasapidi muljet avaldama. „Vaevalt kaks nädalat tagasi oli Tallinnas Sljunkov, Nikolai Nikitovitš. Ta ei kõnelenud meile midagi taolisest kriitilisest situatsioonist vabariigis," vaidles Jegor Kuzmitš.

Enn-Arno Sillari FOTO: RAUNO VOLMAR

„Olukord on just viimastel päevadel kardinaalselt muutunud," selgitas Enn-Arno Augustovitš. Ta väitis: „Rahvarinne on rahva meeled üles kütnud, suured massid liikuma lükanud. Ees ootavad massirahutused, provokatsioonid ja ekstsessid, nende mahasurumiseks tuleb ehk tarvitada jõudugi. Pole välistatud surnud ja haavatud. Kuid veel on võimalik olukord kontrolli all hoida tingimusel, et kiiremas korras – lähimate päevade jooksul, s.o enne Rahvarinde massimanifestatsiooni, igal juhul enne 17. juunit – vahetatakse välja EKP Keskkomitee I sekretär ning siin vajatakse Poliitbüroo abi."

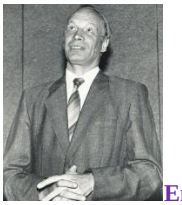
Enn-Arno Sillari 1980ndate lõpus FOTO: MAALEHT ARHIIV

Ligatšov kinnitas oma vastumeelsust repressioonide suhtes, mainis, et ka tema sugulasi olevat 1930. aastatel represseeritud. „Proovime olukorda päästa ilma repressioonideta," sõnas Ligatšov. Tema jutust kumas läbi mure lõunavabariikides toimuva verevalamise pärast ning soov lokaliseerida impeeriumi rahvuslikel äärealadel lahvatanud tulekolded. Söed Baltikumis tuli kustutada enne, kui leegid võimust võtavad. Sillari tunnetas, et just see asjaolu sai määravaks, miks Ligatšov soostus käigult Eesti asevalitseja väljavahetamisega.

Plusse oli vähe. Poliitbüroo oli juba 21. mail asendanud Aserbaidžaani ja Armeenia parteiliidrid ning ootas sealse olukorra normaliseerumist. Nüüd tuli seda teha siis ka Eestis. Mõneti üllatav oli see, et vastupidiselt Eestis levinud juttudele, nagu oleksid Vaino ja Ligatšov Tomski oblastis aastatel 1920–1930 ühes külas elanud, koos koolis käinud ja koerusi teinud, et nad on suured sõbrad ja et nende naised on õed jne, polnud asi nii.

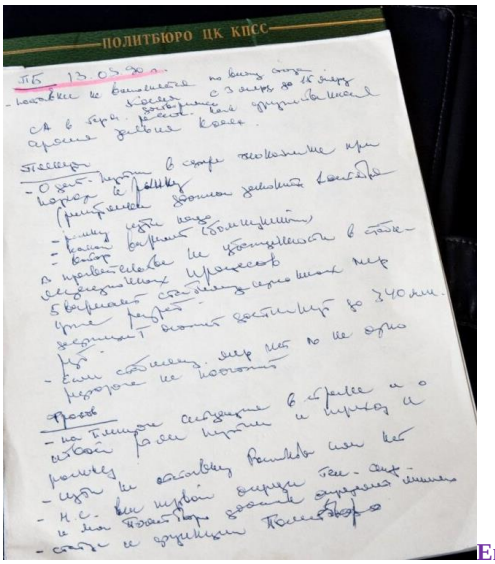

Enn-Arno Sillari märkmed ja mälestusraamatu käsikiri

FOTO: RAUNO VOLMAR

Sillari sõnul ei suhtunud Ligatšov tollal Vainosse üldsegi kuigivõrd soojalt. Talle ei imponeerinud Karl Vaino liigne enesekindlus, temast möödaminek, sagedased vahetud telefonikõnelused Gorbatšoviga, mõningane hoolimatus partei teise mehe suhtes. Kõik see läks nüüd kaalukausile, kui Ligatšov vaagis Vaino häid ja halbu külgi.

Edasi hakati arutama Eesti parteiliidri uusi kandidaate. Selgus, et tänu operatiivinfole orienteerus Ligatšov siin üsna hästi. Ta mainis Toomet, Sillarit ja Väljast kui võimalikke EKP juhte, kuid päris ka, mida arvatakse Siim Kallasest.

Sillari kiitis kõiki mainitud inimesi, kuid mainis, et messias, kes päästab olukorra, on vaid üksainus ja see on kogenud parteitöötaja, endine EKP Keskkomitee ideoloogiasekretär 1970–1978 ja nüüdne NSVL suursaadik Nicaraguas Vaino Väljas.

Kes oleks saanud Eesti etteotsa augustiputši õnnestumise korral? Kunagine tippkommunist Enn-Arno Sillari teab vastust. Taavi Minnik. 18.10.2020

„Mitte keegi ei tea meie iseseisvumisest nii palju nagu mina!" on NLKP keskkomitee poliitbüroosse kuulunud Enn-Arno Sillari veendunud. "Poliitbüroo liikme ees avati kõik uksed ja Eestis polnud jäänud Moskvaga enam mingit sidet. Pidin jääma Poliitbüroosse, et tegutseda Eesti huvides," ütleb praegu ettevõtjana tegutsev Enn-Arno Sillari.

Oktoobri lõpus ilmub raamatulettidele ENSV tippkommunisti Enn-Arno Sillari (76) elulooraamat „Rahvuskommunistid. Enn-Arno Sillari ja teised". EPL vestles omaaegse NLKP keskkomitee liikme, Eesti viimase elus oleva "poliitibüroomehe" ning tema mälestustest raamatu kirjutanud emeriitprofessori Mati Grafiga, et uurida: kas tõesti oli võimalik ajada „Eesti asja" ja olla samal ajal kommunist.

Miks otsustasite raamatu välja anda nüüd, aga mitte 10 või 15 aastat tagasi? Te pole Eesti poliitikas 30 aastat kaasa löönud, nii et oleks võinud selle välja anda ka varem. Iseseisvas Eestis poleks Poliitbüroo liige saanud poliitikas aktiivselt kaasa lüüa. Mul pole kunagi olnud kavas anda välja elulooraamatut. Ma isegi ei tahtnud rääkida. Aga kui vaatasin raamatuid, mis on 1980. aastate lõpu kohta, siis mul tekkis tunne, et ma pole sel ajal üldse elanud. See, mida neis on kirjeldatud, on hoopis teine maailm kui see, kus mina olin.

Ütlete, et endisel Poliitbüroo-mehel pole Eesti poliitikas kohta? Aga Ševardnadze oli ju Gruusia president.

Poliitbüroos istusid minust vasakul Saparmyrat Nyyazow ja paremal Islam Karimov -Türkmenistani ja Usbekistani presidendid – kuid nendes maades olid hoopis teised ühiskonnad. Minu arvates olnuks ebaeetiline osaleda iseseisva Eesti poliitikas, kui oled olnud Poliitbüroosse valitud.

Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 71. aastapäeva miitingul Võidu väljakul kõneleb EKP Keskkomitee esimene sekretär Vaino Väljas. Tema taga Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel ja EKP Tallinna Linnakomitee esimene sekretär Enn-Arno Sillari. FOTO: FILMIARHIIV

Aga kas iseseisvusajal pakkumisi oli? Et tulge meie erakonda või meie nimekirja. Ma ei suhelnud Eesti poliitikutega. NLKP Poliitbüroos oli korraga kaks Eestist pärit meest - teie ja Lembit Annus. Millised

olid teie omavahelised suhted? Sel ajal üritati mind hävitada. 1991. aasta jaanuaripleenumil oli plaan mind välja viia ja Annus minu asemele panna. Kavas oli Eesti iseseisva kompartei tegevus lõpetada, selleks olid majandussanktsioonid ja erinevad jõuvõtted. See ei õnnestunud. Annus pandi sisse ja tehti ettepanek Sillari välja visata. Hääletati ning kui ma presiidiumist vaatasin, siis sain aru, et mind on juba välja visatud. Siis hakkas aga Gorbatšov ise hääli lugema. Ja tuli välja, et jäin kõvasti sisse!

Poliitbüroo liikme ees avati kõik uksed ja Eestis polnud jäänud Moskvaga enam mingit sidet. Pidin jääma Poliitbüroosse, et tegutseda Eesti huvides. See on pateetiliselt öeldud, kuid niimoodi ma mõtlesin. Üks teene, mida samuti enda omaks loen, oli see, et Eestis ei valatud ühtegi veretilka. Leedus hukkusid inimesed, Lätis ka. See juhtus tänu sellele, et seal tegutses komparteid NLKP platvormil, kes muudkui nõudsid eriolukorda ja saatsid Moskvasse sadu ning tuhandeid kirju kohalikelt lüpsjatelt ja töölistelt, kes nõudsid korra majja löömist.

Tahan öelda, et selles, mis juhtus Lätis ja Leedus, pole Gorbatšovil mingit süüd! Läksin Leedu impeeriumimeelse kompartei juhi Burokevičiuse järel Gorbatšovi juurde ja ta ütles: „Vaata, mida inimestega tehti!”

"Nägin, et tarvis on professionaali, kes teemat valdab, kes oskab seda hinnata ja oskab sellest kirjutada, ütleb Enn-Arno Sillari (vasakul). "Professor Mati Graf ütles, et räägi nendest asjadest ja ta paneb selle kirja." FOTO: RAUNO VOLMAR

Vestlesin augusti lõpul Leedu toonase riigipea Vytautas Landsbergisega ja tema oli risti vastupidisel arvamusel: Gorbatšov teadis kõigest ja oli kõigega nõus, mis Leedus 1991. aastal tehti. Ta ei saagi teisiti öelda, sest esiteks ta ei tundnud Gorbatšovi ja teiseks ta ei saakski muud rääkida, sest toona oli kõigis hädades süüdi Gorbatšov! Tegelikult olid Vilniuse 1991. aasta jaanuari sündmuste taga jõustruktuurid.

Nii et Gorbatšov teadis, aga ei saanud midagi teha? Ta ei teadnud! Ma olen kindel, et need vennad talle ette ei kandnud!

Mati Graf: Gorbale käidi kuni viimseni peale, et ta kehtestaks eriolukorra. Gorbatšov ütles, et tema seda ei tee ning nende sõnadega sõitis ta puhkusele Krimmi, kus oli 1991. aasta augustiputši ajal. Need, kes mässu organiseerisid, teadsid, et Gorbale ei saa loota. See kõik tuleb Enn-Arno Sillari 1991. aastal Poliitbüroos tehtud märkmetest välja ning nende põhjal ma olen veendunud, et Gorba käed on puhtad.

Kui jutt juba Poliitbüroole läks, siis kui suur oli see info hulk, mis Poliitbüroo liikmete käest läbi käis?

Riigisaladused kõige kõrgemal tasandil! Küsimus on muidugi selles, kes seda filtreeris ja Poliitbüroo liikmetele ette andis.

Enn-Arno Sillari Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseisu XIII istungjärgul. FOTO: FILMIARHIIV

Aga mis hüved sellega kaasnesid? See tähendas kindlasti ihukaitsjat, autojuhti ja korterit valitsuse majas?

Ihukaitsja oli mul kui EKP Keskkomitee 1. sekretäril kogu aeg. Teid pani KGB kaitsma Pearn Härma? Jah. Kui Annus pandi impeeriumimeelsete etteotsa, siis ta ei tahtnud Annuse ihukaitsjaks minna ja tuli

minu juurde. Ta on haruldane mees, teist sellist professionaali Eestis pole. Siis oli mul Moskvas autojuht. Korterit mul Poliitbüroo ajal Moskvas polnud, elasin Eesti esinduses, praeguses saatkonnas.

Hirm ülemuse ees oli metsik! Nad olid nagu hiired mao ees. Kas Poliitbüroos vaadati, et teid ei pandaks Annusega kokku?

Ega ei pandudki, mind visati välja, kui Annus tuli! Oli korraline istung, autojuht tuli mulle vastu ja ütles: „Täna sõidutan teid viimast päeva." Küsisin, et kas ta on haigeks jäänud. Autojuht teatas, et ma pole rohkem Poliitbüroo liige ja mult võeti auto ära. Ta viis mind Poliitbüroosse kohale, läksin üles nõupidamiste ruumi, kõigil olid nimesildid, aga minu oma Karimovi ja Nyyazowi vahel pole enam. Istusin kõrvale ja kui Gorbatšov tuli, siis küsis miks ma laua taga pole. Ütlesin, et minu jaoks pole kohta. Gorbatšov põrutas: „Mis tähendab, et ei ole? Tehke kohe Sillarile ruumi!" Ja jooksuga toodi mulle tool ja pandi Karimovi ja Nyyazowi vahele istuma. Selle peale tõusis kisa, et meie partei pole kommunistlik ja minu koht pole Poliitbüroos. Gorbatšov küsis: „Enn Augustovits, mis teie programmis kirjas on?" Võtsin taskust programmi, lugesin ette ja Gorbatšov ütles, et ma istet võtaksin.

Eestimaa Rahvarinde tugirühmade miiting, kohtumine 19. üleliidulise partei konverentsile valitud EKP delegatsiooni liikmetega Lauluväljakul. Esireas vasakult: Mainori asedirektor Edgar Savisaar, EKP Tallinna Linnakomitee eismene sekretär Enn-Arno Sillari, EKP Keskkomitee sekretär Indrek Toome. Paremal mikrofonide taga Eesti Televisiooni saatejuhid Hagi Šein ja Rein Järlik. FOTO: FILMIARHIIV

Mis suhted teil Poliitbüroo kolleegidega olid? Alfreds Rubiksi, Lembit Annuse ja Mykolas Burokevičiusega ma ei suhelnud. Rubiks on muidu tark inimene, aga Burokevičius oli lihtsalt loll, kuid kedagi teist polnud Leedust panna. Sama lugu oli Annusega. Nazarbajev on inimese ja juhina harukordne - tegelikult oli tema see, kes on Kesk-Aasia regiooni hoidnud, ta oli selle piirkonna liider. Karimovi ja Nyyazowiga rääkisin iga päev. Vene kompartei esimese sekretäriga vahetasin vahel mõned sõnad.

Kas te peale Eesti iseseisvumist Gorbatšoviga ka suhelnud olete? Käisin tal koos Väljasega Moskvas külas. Oli ta pettunud või kibestunud, et nõnda läks?

Ei, ta on selleks liiga suur isiksus. Ta ütles: „Tead, mis Jeltsin minuga tegi, kui võimu üle andsin? Ta võttis mult auto ära ja käskis hommikuks oma asjadega kabinetist kadunud olla." Jeltsin polnud hea iseloomuga inimene.

Gorbatšov polnud kibestunud, aga ta oli pettunud, kuidas temaga käituti. Kui Gorbatšov pärast 1991. aasta augustiputši Krimmist tagasi tuli, siis ta oli murtud mees, sest Raissa sai insuldi, aga tema ja Raissa suhe oli väga lähedane. 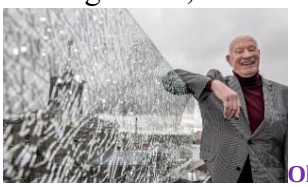

Olen rahvuskommunist. Minu jaoks on esiplaanil Eesti riik ja siin elavad põliselanikud, mitte NSV Liit ja NLKP, selgitab Enn-Arno Sillari. FOTO: RAUNO VOLMAR

Vikipeedia andmetel on Karl Vaino endiselt elus. Mida te tema tegemistest kuulnud olete?

Absoluutselt mitte midagi. Ma pole teda pärast seda näinud, kui ta Eestist lahkus.

Raamatus on läbiv joon see, et vabanemiseks oli „Leedu tee" - kuulutada end iseseisvaks ja teha nägu, et ei olda enam NSV Liidus, ning „Eesti tee"- jääda NSV Liitu, kuid igati näidata ja deklareerida, et eesmärk on iseseisvus. Kas 1990-1991 oli Eesti kommunistide seas neid, kes tahtnuks „Leedu teed"?

Mati Graf: Poliitikas on realistid ja idealistid. Landsbergis oli idealist, Savisaar realist. Poliitik peab tunnetama hetkeolukorda ja vaatama, mis on realiseeritav ning mis ei ole. Eesti poliitikud tegutsesid õigesti. Nõukogude Liidus algas kõik 16. novembri 1988. aasta suveräänsusdeklaratsioonist. Hiljem tuli Leedu meile poole aastase hilinemisega selles järele. Jah, Leedu kuulutas end 1990 iseseisvaks, sest nende ühiskonnas oli rahvusluse keemistemperatuur nii kõrge, et nad pidid seda tegema. Nädala pärast oli Eesti delegatsioon Moskvas ja kinnitas Gorbale, et meie Leedu eeskuju ei järgi. Me ei teinud ekstreemseid samme, sest olime noatera peal. Ma ei usu, et isegi Kelam oleks tahtnud toona Leedu eeskuju järgida.

Me läksime samm-sammult. Kõige tähtsam on tulemus. Me tulime välja puhta nahaga!

Raamatus on vaadatud põhiliselt laulva revolutsiooni sündmusi, aga sealt leiab üht-teist teie varasema elukäigu kohta. 1984. aastal viidi teid Moskva NLKP keskaparaadist Tartu kompartei esimeseks sekretäriks. Kas see tähendas karjääris tagasiminekut ja auastme alandamist?

Ma ei mõelnud karjäärile. Mu naine jäi raskelt haigeks. Talle tehti Moskvas operatsioon, aga meil olid väikesed lapsed ja naine vajas hoolt. Moskvas polnud selleks võimalusi. Olen tänulik NLKP KK sekretärile Jegor Ligatšovile, kes selle asja ära korraldas. Rääkisin talle asja ära, ta ütles: „Hea küll, ma korraldan asja ära." Ta helistas Karl Vainole. Mõne päeva pärast kutsus mind tagasi ja ütles: „Ma ei lase sind ära! Vaino pakub Tartu esimese sekretäri kohta, aga see ei ole sinu vääriline." Ma ei mõelnud selles olukorras ametile, oli tähtis minna koju ja naist ravida. Ütlesin, et tahan minna Tartusse. Ligatšov oli nõus. Vaino ei saanud üldse aru, mis toimub, tema arvas, et talle tahetakse Moskvast miini alla panna.

Tartu rahu 70. aastapäeva tähistamine. Pidulikule koosolekule järgnenud pressikonverents Tallinna Linnahallis, vasakult: Ministrite Nõukogu esimees Indrek Toome, EKP Keskkomitee I sekretär Enn-Arno Sillari, EKP Keskkomitee ideoloogiasekretär Mikk Titma, Tartu Ülikooli õppejõud Marju Lauristin.

Raamatus on põhjalikult kirjeldatud Karl Vaino mahavõtmist 1988. aastal. Kas Vaino punnis kõvasti vastu? Üritas ta Moskvasse helistada ja appi hüüda? Kindlasti püüdis, aga otsus oli tehtud ja midagi polnud teha. See on vale jutt, et Vaino Ligatšovile meeldis, et nad mõlemad on Siberist jne. Ligatšovile Vaino ei meeldinud. Miks? Ta armastas asju üle Jegor Kusmitši pea ajada ja Ligatšovile see ei meeldinud. Oma raamatus kirjutate, et olite võimupöörde initsiaator ja hall kardinal. Miks te ise Karl Vaino asemele esimeseks sekretäriks ei tahtnud hakata? See pole õige, et mina olin initsiaator, aga mina viisin Vaino mahavõtmise täide. Kui suurt riski see teie jaoks kujutas?

Mis te ise arvate? Kas teate NLKP ajaloost mõnda juhust, et linna kompartei esimene sekretär võtab ametist maha vabariigi kompartei esimese sekretäri? Kaunis ebareaalne. Muud varianti toona ei olnud. Need tagajärjed, mis minu jaoks oleks olnud, oleksid väga rängad olnud. Ma ei mõelnud, et pannakse vangi või lastakse maha, aga see oleks lõpp olnud. Nii et pidin lõpuni minema, sest Vaino oleks võtnud igasuguseid otsuseid vastu ja oleks jõudu kasutanud. **Kui suur oli see info hulk, mis Poliitbüroo liikmete käest läbi käis? "Riigisaladused kõige kõrgemal tasandil! Küsimus on muidugi selles, kes seda filtreeris ja Poliitbüroo liikmetele ette andis," vastab Enn-Arno Sillari.** FOTO: RAUNO VOLMAR

Aga miks te ise Vaino asemel kompartei etteotsa ei läinud? Ei mina ega Indrek Toome ei saanud asuda EKP etteotsa, sest me olime „omad". Oli vaja tuua keegi väljast, sest kohalik poleks suutnud neid protsesse ohjata. Mina ja Indrek teadsime seda. Ei mina ega Indrek Toome ei saanud asuda EKP etteotsa, sest me olime „omad". Kellele Vaino Väljas esimesena pähe tuli? Mina, Indrek, Ain Soidla ja [Artur Bernhard] Upsi istusime ja arutasime seda asja. Siis laiendasime seda ringi, saime nõusse esimesed sekretärid, siis seejärel jõustruktuurid. Eriti tähtis oli KGB - ilma nendeta poleks midagi juhtunud.

Omaette teema on augustiputš. Kes oleks saanud Eesti etteotsa putši õnnestumise korral? Ma tean, aga ei mäleta. Landsbergis ütles, et esialgu oleks poolteist kuud olnud juhiks Balti sõjaväeringkonna juht ja seejärel oleks mõni eestlane koos kahe asetäitjaga pukki pandud. Ei, kohe oleks kohalik pandud. Aga ma ei mäleta.

Aga te olete ju ilmselt satraabi nime ja tema kahe asetäitja omaga kuskil kokku puutunud. Ma ei mäleta.

Seda on lihtne öelda, aga ma ei hakka nimesid teilt jõuga välja pressima. Kui sa ei taha valetada, siis ära räägi.

Välja on käidud erinevaid nimesid. Aga küsin nii: kas juht ja kaks asetäitjat ise üldse teadsid, et nende kandidatuur on putšistide poolt üles seatud? Tuleb nende käest küsida. Mina isiklikult pole kuulnud, et selle õige inimese nimi oleks veel kusagilt läbi käinud.

Kas kunagi keegi avaldab selle nime? Kes räägib see valetab. Arnold Rüütel ütleb, et ta teab. Tuhkagi ta ei tea! KGB polkovnik Vladimir Pool on öelnud, et ta teab: putšistidel olla olnud Eestis kaks kandidaati. Aga Pool ütleb, et kuna need inimesed ei pruukinud ise sellest toona teadlikud olla, siis ei taha ta neid löögi alla panna.

Volodja on kõiketeadja! Leedus tahtsid putšistid Vytautas Sakalauskast panna, aga tema ütles neile ära.

Mati Graf: Ma arvan, et kaaluti erinevaid nimesid ja tegelikult oleks see asi putšistide poolt „töö käigus" lahendatud. Putš ei saanud õnnestuda, sest need poisid polnud Leninit lugenud.

Aga mis neid takistas? Nende käes oli siseministeerium, KGB ja sõjavägi. Rumalad olid. KGB ja partei kogus infot inimeste meeleoludest, aga see kõik oli bluff! Ma imestan, et KGB selles osales. Nad läksid oma valede õnge. Täpselt selle pärast toimusid Leedu ja Läti sündmused. Mina sain sellest aru, et putš läbi kukub, kohe hommikul, kui mind keegi arreteerima ei tulnud. Tegelikult oleks ju mind tulnud kõige esimesena kinni võtta!

Eestimaa Rahvarinde korraldatud NLKP XIX konverentsi delegaatide kohtumine rahvaga lauluväljakul. Vasakult: EKP Keskkomitee sekretär Indrek Toome, EKP Tallinna Linnakomitee sekretär Enn-Arno Sillari, Leedu NSV majandusdoktor Kazimira Prunskiene, Tartu ülikooli ajakirjanduskateedri juhataja Marju Lauristin FOTO: FILMIARHIIV

Mis neid tagasi hoidis? Nende arvestus oli, et Gorba tuleb kaasa ja kui ei tule, siis saame ise hakkama. Aga kes pole NSV Liidus ise elanud, see seda aega ei mõista. Hirm ülemuse ees oli metsik! Nad olid nagu hiired mao ees. Olime vanad kommud, kes olid seotud NLKP-ga ja meile tehti „kõtt!" Kardeti, et Gorbatšov tuleb Krimmist tagasi ja poob kõik üles. Jah, ikkagi kardeti Gorbat! Teine, keda kardeti, oli Jeltsin. Samas Jeltsinil KGB-d ja sõjaväge polnud. See on omaette küsimus. Ka meie KGB-s moodustasid iseseisva kompartei liikmed oma rakukese. Eesotsas Vladimir Pooliga. Volli Pool ei olnud seal mingi tegelane.

Kas te pole siis tema mälestusi lugenud? Tema oli KGB-s iseseisvustiiva vedaja ning tema vastane oli kindral Ivan Tšernoivanov. Tšernoivanoviga on kõik selge, miks ta siia saadeti. Rääkisin Pooliga enne seda, kui ta oma mälestused avaldas. Pool teab väga hästi, et tean palju rohkem kui tema, aga mina temalt aupaistet ära võtma ei hakka.

Vahetame teemat: miks Leedus kompartei põhjal loodud Demokraatlikust Tööparteist sai asja, aga Eestis mitte? Leedu kompartei on ikkagi tänase Leedu sotsiaaldemokraatliku erakonna otsene eelkäija.

Olime vanad kommud, kes olid seotud NLKP-ga ja meile tehti „kõtt!" 65% 1992. aasta riigikogus olid ju vanad kommud ja NLKP liikmed.

Lugege tollaseid ajalehti. Meile, kes me jäime, anti ajakirjanduses tappa, aga need „65%", kes olid välja astunud EKP-st, olid tehtud mehed. See oli naljategemine! Eesti Kongressil juhtus selline asi, et dirigent Venno Laul läks kõnepulti ja enne tema esinemist teatati, et ta on sel ja sel kuupäeval välja astunud, mille peale Laul hakkas protesteerima, et tegelikult astus ta kaks kuud varem NLKP-st välja.

Surve oli kõva ja head tulemust oli võimatu teha. Need, kes olid komparteist välja astunud, tegid oma tulemuse Vaba-Eesti liitude eest, mitte endise kompartei eest. Mina ei näinud Tööparteil mingit võimalust."

Aga kuidas te vaatate tänast päeva? 1990ndatel räägiti parempoolsusest, Friedmanist ja rahvuslusest ning nüüd kaks aastakümmet hiljem räägib osa Eesti poliitikuid, et vaja on ehitada uut süsteemi vana asemele ning rajada võrdsem ja õiglasem ühiskond. Äkki praeguses olukorras, kus meie ülikoolide humanitaar- ja sotsiaalerialad on vasakpoolsed, oleks ka Tööparteil võimalus?Praegu on väga segased ajad ja need lähevad mööda. Praegu ei ole võimalik ühegi Eesti erakonna ideoloogiat määratleda. Nad on ju...

Kõik populistid? ...orienteeritud valijate haaramisele. Ehk siis populistid?

Ma seda sõnastust ei kasutaks. Ilmselt siiski vasakpoolsuse aeg tuleb. Seda on terves maailmas näha.

Eestis on kaua vaieldud selle üle kas kommunist sai olla rahvuslane ja vastupidi. Mis teie seisukoht on?

Rahvuskommunist või? Mina olen rahvuskommunist. Minu jaoks on esiplaanil Eesti riik ja siin elavad põliselanikud. Mitte NSV Liit ja NLKP. Kui vaatame kommunismiideoloogiat, siis selles on ju tähtis klassi-, mitte rahvuslik kuuluvus. Siin on oluline vastuolu. Rahvuskommunism olek ju ühe kindla rahvuse kommunism, mis seab rahvuse klassist kõrgemale.

See, et see on Eesti rahva kommunism, ei välista seda, et me saame olla lätlaste, soomlaste jt. sõbrad. Tähtis on mitte omavahel sõdida ja kiskuda üles vaenu. Vaenuõhutamine on praegu üks keskseid probleeme. Küsimus ei ole olemuses, küsimus on nimes.

Aga millised olid teie vaated 1980ndate lõpus? Gorbatšov kuulutas end hiljem näiteks sotsiaaldemokraadiks. Aga ta oligi sotsiaaldemokraat! Mul on alles kiri, kus ta õnnitleb meid ja teatab, et oleme nüüd ühes leeris. Putš selle pärast tuligi, et Gorba tahtis uut liidulepingut. Ta kutsus mind enda juurde enne seda ja ütles, et lööme need „mustasajalised" välja ja teeme tõeliselt demokraatliku partei. Küsisin vastu: „Mihhail Sergejevitš, mis saab siis, kui nemad hoopis meid välja viskavad?"

Vaino Väljas Lennart Merist: sõber ja parim reisikaaslane. Vaino Väljas. MAALEHE ARHIIV. 29.03.2019

Et inimest tundma õppida, pead tema mokassiinidega mitu päevateekonda ära käima, ütleb indiaani rahvatarkus. Küllap iseloomustab see kõige paremini ka meie ühisreise Lennartiga.

Vaino Väljas ja Lennart Meri – head sõbrad ei vaja erilist põhjust, et kokku saada ja ühiselt käidud teid meenutada. ERAKOGU

Meie tutvus Lennart Meriga algas 1950. aastal Tartu Riikliku Ülikooli ajaloo-keeleteaduskonnas, kui tema oli kolmandal, mina esimesel kursusel, ja hiljem ühise katuse all vanas Tiigi ühiselamus – samas trepikojas, toauksed vastakuti. Milline vaim ja elulaad seal valitses, saab kõige paremini teada Hillar Palametsa sisutihedast ja vaimukast raamatust vanast Tiigist.

1955. aastal kohtusime taas Tallinnas, tema asus tööle Eesti Raadios, mind valiti ELKNÜ Keskkomitee I sekretäriks. Meie kohtumised jätkusid, sõprus süvenes. Elasime suure huviga kaasa tema rännakutele ja reisikirjeldustele. Ja siis tuli ta nõu pidama, et korraldada noorteadlaste ekspeditsioon Kaug-Itta Kamtšatkale.

Miks just sinna? "Lihtsalt kaugemale polnud nõukogude ajal võimalik minna ja just seepärast võlus see piirkond Lennartit kõige enam," kirjutab ekspeditsioonikaaslane Anto Raukas. Kuid samas oli see ka väga range režiimiga piiritsoon, kus liikumine, aga seda enam teaduslike uuringute tegemine raskendatud. Koos leidsime väljapääsu – nimetada see ekspeditsioon Teaduste Akadeemia ja ELKNÜ Keskkomitee ühisprojektiks ning otsustasime taotleda sellele Moskvast keskkomitee toetust. See õnnestus, piiritsoonis tegutsemise mured olid murtud ja kohalike võimuorganite toetus tagatud. Tahtsin väga mõneks ajaks nendega ühineda, aga kahjuks ei võimaldatud mulle töölt puhkust.

Ometi ei jäänud idee teostamata. Järgmisel aastal võtsime Lennartiga Kamtšatka reisi ette, ning see kujunes ülimalt muljeterohkeks ja meeldejäävaks. Toon ühe episoodi selle ilmestamiseks. Meile anti teejuhtideks kaasa kogenud loodusetundjad ja kalamehed ning läksime Bolšaja jõele. Oli just lõhe rändeaeg. Kalapüük kujunes uskumatult edukaks. Olgu märgitud, et Lennart püüdis minu tagavaraspinninguga oma esimese umbes kuus kilo kaaluva lõhe.

Laususin teda õnnitledes: kalameeste palve kõigevägevama poole on, et anna ükskord ometi nii suur kala, et luiskama ei peaks. Meil on aga vastupidi − kui tõtt räägime, siis niikuinii keegi ei usu. Õhtul lõkke ääres kostitati meid suurepärase kalasupiga. Ja eks veidike kõrgendatud meeleolus kippusime hooplema, et küllap Läänemere äärest oleme me vist siin esimesed kalapüüdjad.

Mehed muhelesid seda kuuldes ja lisasid, et paar aastat tagasi Soome president püüdis siin samuti kala, ainus erinevus olevat selles, et meie jätame kala neile, aga Urho Kaleva Kekkonen olevat andnud adjutandile täpse nimekirja, millistele ministritele ja riigimeestele kinkekalu külmkastidesse pakkida. Jah, aga seda ei osanud tol ajal küll ette näha, et kolmkümmend aastat hiljem võinuks samamoodi meenutada kalamehed, kuidas nad iseseisvuse taastanud Eesti esimesele presidendile kalapüüki õpetasid.

Juba järgmisel aastal võtsime ette kolmenädalase reisi Ussuuri- ja Amuurimaale ning Primorjesse. 1964. aastal ilmus **Lennart Meri** järjekordne reisiraamat "Tulemägede maale", mis annab panoraamse pildi Eesti noorteadlaste ekspeditsioonist Kaug-Itta. Lugejamenu kinnituseks on tõlked vene, saksa, ungari, poola ja soome keelde. Neid aegu meenutades tuleb meelde külaskäik Venezuela indiaani kariibide hõimu kaitsealale Orinoco jõgikonnas.

Parimale reisikaaslasele

Vastates elatanud suguharupealiku küsimusele, et kust valge mees pärit on, jutustasin talle Eestist. Huviga kuulates vastas ta mõtlikult: "Meil on iidne rahvatarkus: selleks et teist inimest tundma õppida, pead sa tema mokassiinidega mitu päevateekonda ära käima."

Küllap iseloomustab see ka kõige paremini meie ühisreise Lennartiga. Ta on mulle saatnud Soome teadlase Paavo Rintala ulatusliku kirjutise, milles põhjalikult analüüsitakse teemakäsitlust Lennart Meri raamatus "Hõbevalge" ja filmis "Veelinnurahvas" ning lisanud sellele oma kirjaread: "Vainole, parimale reisikaaslasele itta, mälestuseks matkakaaslase reisilt minevikku, kust leiame kõigi tänaste seoste kauge alguse."

Karl Kortelainen tahtis laulva revolutsiooni verre uputada. Kardetuim mees Eesti NSVs. Pekka Erelt.

08.05.2020 Moskvas 3. mail äkksurma surnud endine ENSV KGB esimees Karl Kortelainen (90) oli enamiku eestlaste silmis okupatsioonivõimu kurjuse kehastus.

KARDETUIM MEES EESTIS: Eesti NSV KGB esimees Karl Kortelainen.

Eesti NSV KGB ülem kindralleitnant **Karl Kortelainen** oli üks silmapaistvamaid kui mitte kõige silmapaistvam Eesti taasiseseisvumise vastu võitleja. „Jõhker kirvenägu," iseloomustab teda tabavalt **Heinz Valk**. NSVL KGB esimees **Juri Andropov** teadis hästi, kelle ta 1982. aastal Eestisse saatis. Eestlase, kes halastamatult kiusas taga eestlasi.

Eesnime sai Karl Marxilt

Karl Kortelainen sündis naljapäeval, 1. aprillil 1930 eestlaste asunduses Lääne-Siberis, külas nimega Estonia. Eestlasest ema ja soomlasest isa tahtsid pojale nimeks panna Olev, ent peresõber, kel paluti nimi registreerida, unustas selle tee peal ära. Ametniku juures nägi ta seinal suure habemega mehe pilti ja küsis, kes too on. Saades vastuseks „Karl", ütles: „No olgu see siis ka poisi nimi!"

Isalt sai Kortelainen perekonnanime, emalt rahvuse – vähemasti ametlikult nimetas ta end eestlaseks (kuigi on väitnud sedagi, et on soomlane). Kuna isa suri varakult, tuli emal üksi kasvatada kaht last, Karli ja Helmit. Lapsepõlvest mäletas tulevane julgeolukuboss vaesust ja paljasjalgsust. Veel palju aastaid hiljem nägi Karl unes, et toob külla terve veoauto täie erinevat värvi jalanõusid. Parema elu otsinguil rändas pere 1940. aastal Kubanile, kus elasid üle sõja ja Saksa okupatsiooni.

Kortelaineni kireks oli noorusest peale lugemine, tema lemmikute hulka kuulusid Tolstoi, Turgenev, Hegel, Freud. Lemmikaine koolis oli matemaatika. Peaaegu oleks ta läinud tehnikakõrgkooli, tegi eksamidki ära, kuid sõbra mõjutusel astus siiski piirivalvekooli Mahhatškalas. Aasta oli 1948. Õpingute ajal, 1950. aastal saadeti Kortelainen koos teiste kursantidega Novorossiiski lähedal kiirkaatritega maabunud diversante püüdma. Need olid tulnud Türgist. Diversandid tabati.

Karl Jefremovitš Kortelainenil oli hiilgav mälu, tal olid meeles kõik teenistuskaaslased erinevatest aegadest, ta mäletas ka enamikku telefoninumbreid oma kauase teenistuse ajast. Seega ideaalne tegelane tööks KGBs.

Koolis tegeles Kortelainen ka spordiga – poksiga, lüües kord nokauti isegi Dagestani meistri. Aga ta oli ka hea maletaja. Kui Kortelainen oli juba Eestis KGB esimees, mängis ta maailmameister **Mihhail Taliga** kaks korda. Ja mõlemal korral jäi partii viiki.

Ajakirjast „Piiri veteran" (2013) võib lugeda, et Karl Jefremovitš Kortelainenil oli hiilgav mälu, tal olid meeles kõik teenistuskaaslased erinevatest aegadest, ta mäletas ka enamikku telefoninumbreid oma kauase teenistuse ajast. Seega ideaalne tegelane tööks KGBs. 1982. aastal Tallinnasse Pagari tänavale saabudes oli Kortelainenil selja taga juba pikk karjäär. Kõrghariduse oli ta saanud Dzeržinski nimelises KGB kõrgemas koolis Moskvas ja Vorošilovi nimelises kindralstaabi akadeemias. Seejärel teenis juhtivatel kohtadel Loode, Taga-Baikali ja Kaug-Ida piirivalveringkonnas, olles muuhulgas KGB Taga-

Baikali piirvalveringkonna vägede ülem (1979–1981) ja KGB Kaug-Ida piirvalveringkonna vägede ülem (1981–1982).

Eesti NSV KGB esimeheks määramise kohta juunis 1982 ütles Kortelainen ise, et see oli tema jaoks kõige ootamatum ametikoht. Ja see olevat ainuke kord ajaloos, kui piirivalvur juhtis liiduvabariigi riiklikku julgeolekuteenistust.

Laiali peksta ja arreteerida!

Kortelaineni ajal, kui N Liitu juhtis endine KGB esimees Juri Andropov, hakati Eestis teisitimõtlejaid veelgi jõulisemalt represseerima. Märtsis 1983 arreteeris KGB **Lagle Pareki**, kellele mõisteti kuus aastat vabadusekaotust range režiimiga parandusliku töö koloonias ühes asumisele saatmisega kolmeks aastaks. Koos temaga mõisteti süüdi ka Pareki õepoeg **Heiki Ahonen** ja **Arvo Pesti**. Sügisel 1983 vahistati **Enn Tarto**, kes saadeti elus kolmandat korda vangilaagrisse, seekord kümneks aastaks.

Ent siis saabus perestroika ja Kortelaineni meelehärmiks hakati inimestele üha rohkem vabadusi andma. Keelatu sai lubatuks. 23. augustil 1987 korraldati **Tiit Madissoni**, hiljuti vabanenud Lagle Pareki jt eestvedamisel Hirvepargis miiting, kus nõuti Molotov-Ribbentropi pakti ja selle lisaprotokolli sisu avalikustamist. Sündmustest kanti Moskvasse ette, kust tuli suunis selgitada rahvale, et salaprotokolli pole olemas ja tegu on võltsinguga.

VALIGE MIND: Kortelaineni valimisplakat N Liidu ülemnõukokku märtsist 1984. FOTO: VIRUMAA MUUSEUMID

KGBlase **Vladimir Pooli** mälestustest võib lugeda, et Kortelainen selgitas sama ka KGB siinsele kollektiivile. Oma etteaste saali kogunenud alluvatele lõpetas ta sõnadega: „Olge rahulikud, Eesti ei lähe kunagi NSV Liidu koosseisust välja, sest selle peatavad kaks võimsat jõudu – Eesti territooriumile paigutatud Nõukogude väed ja siin elav arvukas venekeelne elanikkond, kes iialgi ei taha elada väljaspool NSV Liidu piire, välismaal.“

Kuigi KGB püüdis jõuga MRP-AEG tegevust maha suruda, ei lasknud järgmine ebameeldiv sündmus end kaua oodata. Pool aastat hiljem, 2. veebruaril 1988 korraldati Taaralinnas meeleavaldus Tartu rahu aastapäeva puhul. Kortelainen tahtis ürituse laiali peksta, kuid siseminister **Marko Tibar** oli sellele kindlalt vastu. „Suurema resoluutsuse nõudja oli KGB eesotsas Karl Kortelaineniga ja tema kõrval ka Karl Vaino. Nõupidamistel, kus Kortelainen nõudis, et tuleb anda selge vastulöök, ütles Tibar, et tema tagab korra ja ei lähe kuhugi kedagi jõuga maha suruma ega kõrvale viima," meenutas toonane EKP ideoloogiasekretär **Indrek Toome**. Kaks kuud hiljem, 1. ja 2. aprillil toimus Toompea lossis loomeliitude ühispleenum. Seal esinenud Heinz Valk meenutab, et pleenumi järel nõudnud Kortelainen radikaalsemate sõnavõttudega esinenute arreteerimist: „See nakkusekolle tuleb likvideerida enne, kui levib üle kogu liidu!" Ka väitnud KGB boss seda, et tegemist on Lääne luureteenistuste sepitsusega. Nimelt võetud Kortelaineni sõnul pleenumi teise päeva õhtul ühelt välisturistilt ära pleenumi kõnede lindistused. EKP I sekretär **Karl Vaino** aga löönud kartma ning Kortelaineni plaan jäi teostamata.

Kevadel Kortelainen veel ilmselt arvas, et olukord on kõigele vaatamata tema kontrolli all. Aastal 2009 ajalehes Pravda ilmunud artiklis „Kindrali au" selgitas ta ajakirjanikule, et veel 1988. aastal polevat suurem osa Eesti elanikkonnast mõelnud eraldumise peale NSV Liidust. „See teema puhuti kunstlikult üles 1988. aasta teisel poolel, kui vabariiklikku parteiorganisatsiooni juhtis Gorbatšovi mõttekaaslane Vaino Väljas." Ent peagi käis mäng juba temalgi üle pea.

Kortelainen ohverdab Vaino

Kevadel 1988 lõi pind Karl Vaino jalge all kõikuma. Tema vastu oli mitte ainult rahvas ja kohalike parteikomiteede sekretärid, vaid opositsioon oli ka keskkomitee büroos. Ent nagu kirjutab Pool, „vandenõulased" ei teadnud veel, kuhu poole kaldub Kortelainen. Üks opositsionääridest, Tallinna partei linnakomitee esimene sekretär **Enn-Arno Sillari** otsustas pinda sondeerida ja kutsus Kortelaineni mais pärast üht büroo istungit vanalinna jalutuskäigule.

„See 15minutiline jalutuskäik keskkomitee majast Lenini puiesteelt Ministrite Nõukogu hooneni Toompeal otsustas Vaino saatuse. Kortelainen oli kursis mitte ainult loomeinimeste meeleoludega, ta toetas Sillarit ja kandis sellest NSV Liidu KGB juhtkonnale ette." Kortelainen taipas kiiresti, et Vaino päevad on loetud ja pole mõtet uppuda koos temaga. „Mihhail Gorbatšovi kaitse all, keda Väljas teadis veel komsomoliaegadest, vahetas Väljas kõrgel parteilisel postil oleva Karl Vaino välja – kuu pärast Sillari salajast vestlust Kortelaineniga. /---/ Ma arvan, et Kortelainen kahetses hiljem, et oli nõustunud Karl Vaino vahetama Vaino Väljase vastu," võtab Pool toimunu kokku. Tal on õigus, Kortelainen kahetses Väljase toetamist ja sarjas teda hiljem Vene meedias korduvalt.

AUTASUSTAMINE: Saaremaal paiknenud Nõukogude piirivalvesalga nr. 2133 väeosa 40. aastapäev. Karl Kortelainen vasakul. FOTO: SAAREMAA MUUSEUM SA

Vahetult Vaino lahkumisele eelnes nelja mehe salapärane kohtumine ENSV Ministrite Nõukogu residentsis Keila-Joal 14. juunil. Nendeks olid NLKP Keskkomitee Poliitbüroo liige, NSV Liidu kaitseminister marssal **Dmitri Jazov**, Karl Vaino, Karl Kortelainen ja ENSV Ministrite Nõukogu esimees **Bruno Saul**. Kaks aastat tagasi küsis Maaleht Kortelainenilt selle kohtumise kohta. Viimane eitas, justkui nad pidanuks seal plaani, kuidas 17. juuniks Rahvarinde initsiatiivil lauluväljakule kokku kutsutud suur miiting sõjaväe jõuga laiali ajada.

„Mingit salanõu ei peetud ja jõu või vägivalla kasutamisest polnud juttugi," ütles Kortelainen. Jazovi Eestis käik olevat olnud seotud neil päevil toimunud Balti sõjaväeringkonnas suuremastaabiliste õppustega. „Jazov poliitbüroo liikmena teadis, et otsus Eesti uue parteijuhi kohta oli Moskvas juba tehtud, küsimus oli vaid vormistamises. Nii Vaino kui ka Jazovi jaoks olnuks viimasel hetkel tõmblema hakkamine võrdne poliitilise enesetapuga. Minu arvates polnud kummalgi selleks vähimatki põhjust."

Kahtlus siiski jääb, sest vaevalt sõitis Jazov Keila-Joale tühja-tähja pärast. Juba toona levis jutt, et saanud teada Rahvarinde kavatsetavast hiigelüritusest lauluväljakul, sattus Vaino lausa paanikasse. Ta arutas Kortelaineniga, mida ette võtta. Kindralleitnant soovitanud kutsuda marssal Jazov Eestisse appi. Nelja mehe kohtumisel teinudki Kortelainen ja Vaino Jazovile ettepaneku rünnata sõjaväega lauluväljakut, et saaks korraga kõigist natsionalistidest lahti. Marssal olevat aga keeldunud, kuna armee kasutamine ilma Gorbatšovi loata polnud mõeldav. Väidetavasti rääkinud Jazov asjast ka Gorbatšovile, mis otsustanud lõplikult Vaino saatuse.

16. juunil 1988 võttis EKP pleenum Vaino maha ja asendas ta Väljasega. Kortelaineni varasem usaldusväärne võitluskaaslane istus Tallinn-Moskva rongile ja lahkus Eestist.

Väljas – CIA värvatud agent. Paar nädalat hiljem elas Kortelainen juba sellises Eestis, kus sinimustvalge oli ametlikult lubatud. Eesti liikus üha kindlamalt iseseisvumise poole. Kortelainen oli küll nõustunud toetama üht sammu sel teel, Vaino väljavahetamist, kuid Nõukogude Liidu lõhkumine oli talle täiesti vastuvõetamatu.

Selgelt valis Kortelainen poole 3. novembril 1988, kui EKP Keskkomitee büroo istungil pani Väljas arutusele küsimuse, kas anda deklaratsioon Eesti NSV suveräänsusest ülemnõukogu erakorralisele istungjärgule 16. novembril. Otsus ei sündinud sugugi kergelt, sest Kortelainen astus sellele teravalt vastu.

Kortelainen ja Vaino teinud Jazovile ettepaneku rünnata sõjaväega lauluväljakut, et saaks korraga kõigist natsionalistidest lahti. Marssal olevat aga keeldunud ja rääkinud asjast ka Gorbatšovile, mis otsustanud lõplikult Vaino saatuse.

„Väljas kuulutas välja vaheaja, kutsus Karl Jefremovitši oma kabinetti ja üritas veenda teda enda poolele. Kuid kindral oli paindumatu. Veelgi enam, ta teatas juhtunust telefoni teel NSV Liidu KGB esimehele Krjutškovile, kes alguses ei uskunud oma kõrvu. Ja kui ta Gorbatšovile kõigest ette kandis, olnud peasekretäri reaktsioon kuidagi loid," vahendab Pravda Kortelaineni meenutust. Loid või mitte, aga 9. novembril kutsuti Eesti kõrgemad juhid **Arnold Rüütli** ja Indrek Toomega eesotsas Moskvasse vaibale ning kuu lõpul tunnistas NSVL Ülemnõukogu Eesti suveräänsusdeklaratsiooni kehtetuks.

Gorbatšovi positsioon polnud Kortelaineni väitel KGBle üllatus. Juba 1986. aastal, pärast kohtumist USA presidendi **Ronald Reaganiga** Reykjavikis, sai Eesti NSV KGB usaldusväärset teavet, et Gorbatšov lubas Ameerika presidendile mitte sekkuda baltlaste tegevusse ja lasta neil vabariikidel eralduda. See teade edastati Kortelaineni kinnitusel Moskvasse, kuid ilmselt ei jõudnud see Dzeržinski väljaku piiridest kaugemale. Ometi „see oli väga tõsine signaal, et riigi eesotsas oli inimene, kes reetis riigi huvid".

Veelgi enam, Kortelaineni väitel KGB omas infot, et Väljasel oli Nicaragua suursaadikuna kontakte USA luure keskagentuuri (CIA) töötajatega. Tõestada, et ta värvati, polnud KGBl tollal veel võimalik. Ent see hetk saabus. „Tallinnasse pidi tulema ameeriklasest ärimees, kes oli KGB andmetel CIA töötaja." Kortelainen teavitas asjast Väljast ja küsis, kas ta tunneb külalist oma diplomaatilise töö ajast. „Väljas vaatas lakke ja pärast lühikest pausi pomises: „Ei, sellist ma ei mäleta." – „Vaadake palun läbi oma märkmikud, võib-olla leiate tema perekonnanime," nõudis Kortelainen. „Ah jaa, justkui meenub," tunnistas ta vastumeelselt." Kortelainen ütles seejärel, et see ärimees on CIA luureohvitser ja keskkomitee esimene sekretär ei tohiks temaga kohtuda. Väljas nõustus. Sellega vestlus lõppes. Väljas

aga eiranud soovitust ja kohtunud USA eriteenistuse esindajaga salaja. „Pärast seda polnud enam kahtlust, kes ta on. Selgemaks sai ka tema Kremli patrooni olemus.“

VAINO VÄLJAS: EKP KK esimese sekretäri tegevus valmistas Karl Kortelainenile palju meelehärmi. ÜLO JOSING

Karjääri lõpp

Pärast Vaino lahkumist jätkas Kortelainen oma ametis veel ligi paar aastat, ent temagi jalgealune hakkas varsti kõikuma. Kindral kaotas seljataguse, temast mindi nüüd lihtsalt mööda. Toonane valitsusjuht Indrek Toome meenutas Maalehele, kuidas ta 1990. aasta algul koos Arnold Rüütliga Moskvas KGB ülema Vladimir Krjutškoviga kohtudes rääkis, et Kortelainen tuleks Moskvasse tagasi kutsuda, kuna muutunud oludes ta Eestisse ei sobi. On ilmselge, et „vandenõusse“ oli kaasatud ka Väljas, sest kindlasti arutati see käik temaga eelnevalt läbi.

Märtsi algul 1990 kutsuti Kortelainen talle ootamatult ja kiiresti Moskvasse. Kindralleitnandi enda sõnul sai talle selgeks, et Eesti juhtkond oli kandnud hoolt tema asendamiseks kellegi teise, perestroika-meelsema inimesega. „Gorbatšov andis oma heakskiidu, aga Krjutškov ei kaitsnud oma alluvat,“ kirjeldas Pravda seda. Krjutškov tegi osava vangerduse, võttis truu kindralleitnandi kohalt maha ja määras samas ta kõrgemale ametikohale, mida tavaliselt anti kindralpolkovniku auastmes meestele. Kortelainenist sai NSV Liidu KGB piirivalvevägede peavalitsuse ülema esimene asetäitja. Kindralpolkovniku pagunid jäid Kortelainenil aga saamata, sest 1991. aasta augustis toetas ta putšiste ja saadeti pärast seda erru.

Kuid ajad Venemaal muutusid taas ning muutus ka suhtumine Kortelainenisse. 2000. aastal kutsuti Kortelainen Venemaa Föderaalse Piirivalveameti direktori konsultandiks. Kortelaineni poeg Oleg on samuti kindral, tema läks pensionile FSB piiriteenistuse piirivalveosakonna analüüsi- ja koordinatsioonivalitsuse ülemana. Vene piirivalves teenivad ka Kortelaineni lapselapsed ja lapselapselapsed.

ENSV siseministri Marko Tibar laulva revolutsiooni saladustest. VIIMANE INTERVJUU. Tarmo Vahter 19.11.2014

Avaldamata vestlus 30. oktoobril suri 81aastaselt Eesti NSV viimane siseminister **Marko Tibar**. Oma viimastel eluaastatel rääkis ta Eesti Ekspressile 1987.–1988. aasta telgitagustest.

Marko Tibar

Tartu, 2.veebruar 1988: Kilpidega miilitsad öises linnas. Andrus Ansip on samal ajal ämma sünnipäeval

Kui ma **Marko Tibarile** oktoobris 2012 esimest korda helistasin, vastas ta kõnele üsna umbusklikult. Vana mees ei kippunud meenutama oma tegevust Eesti NSV viimase siseministrina. Pakkusin välja, et

viin talle oma raamatu “Vaba riigi tulek”. Pärast selle lugemist võiks ta kaaluda, kas soovib minuga kohtuda.

Tibar nõustus. Meil oli mitu mitmetunnist jutuajamist. Alustuseks üllatas ta mind arvamusega, et laulva revolutsiooni täpse ajaloo kirjutamine ei ole võimalik: “Te ei suuda seda teha. Teil ei jätku faktilist materjali.” Palusin Tibaril oma seisukohta põhjendada.

“Kui ma ei oleks oma pabereid ära põletanud, saaksin neid praegu serveerida. Aga see kõik on läinud,” ohkas Tibar raskelt. Ta hävitas oma arhiivi kevadel 1990, vahetult enne siseministri ametist lahkumist.

“Mis paberid need olid?” “Ma konspekteerisin väga põhjalikult, isegi päevade lõikes, mis täpselt toimus,” alustas Tibar juttu. Need märkmed olid tema kui siseministri alibi.

“Kui ma oleks pidanud minema sõjaväetribunali alla, siis mul oleks olnud võimalik rääkida kinniste uste taga, mida vaja. Et ma ei oleks mitte ainukesena pidanud süüdi jääma.” Tibar kirjeldas enda hävitatud märkmeid kui “paksu raamatut”. Lisaks omas ta siseministrina kõikvõimalikke dokumente, ettekandeid ja nõupidamiste protokolle. Samuti tohutul hulgal fotosid, millest osa oli pildistatud miilitsa poolt varjatud jälgimise käigus. Kogu see materjal täitis umbes viis kartulikotti. “Minu lugupeetud sekretär viis need minu palvel siseministeeriumi keldrisse, kus oli spetsiaalahi dokumentide hävitamiseks. Ta kaks päeva küttis seal. See kõik põles korralikult ära. Kahjuks.”

“Miks te seda tegite?”

“Neid materjale ei olnud enam tarvis, sest juba oli maha rahunetud. Ja karta, et prokuratuur või tribunal hakkab otsima süüdlasi, arreteerima ja kohtu alla andma, see oht oli praktiliselt möödas.”

“Teil kahju ei olnud?” “Niipalju, kui vaja oli, ma teadsin. Mälu oli värske.”

Dokumentide hävitamiseks tõi Tibar veel ühe põhjuse: “Ma nägin kindla peale ette, et trügimine meie arhiividele saab olema metsik.” Ta pidas silmas kompromiteerivat infot, mis võinuks paljastada miilitsaga koostööd teinud inimesi. Nende nimesid Tibar ei avaldanud.

Moskva arvestas võimalike rahutustega Balti liiduvabariikides ette. Näiteks oli plaan Eestis, Lätis ja Leedus täiendava miilitsajõu kasutamise kohta.

“Abiväge vajades pidin saatma signaali Leningradi,” meenutas Tibar. “Sealt garanteeritakse mulle teatud kellaajaks nende oma transpordiga näiteks 800 meest. Kui sellest jääb väheks, läheb järgmine signaal Riiga. Riia miilitsakool tagab mulle kuue tunni jooksul nii-ja-niipalju mehi. Maksimaalselt võisin saada 2500 inimest. See oli piisav jõud.”

23. augustil 1987 toimus Tallinnas **Hirvepargi** meeleavaldus. Tibar nimetas seda “esimeseks tänavalahinguks”. “Meil ei olnud ühtki kogemust, kuidas käituda. Pidi olema demokraatlik õhkkond, mitte mingeid kumminuiasid, nägude sisselöömisi, laialiajamisi, pokripanemisi ja autoga vedamisi. Panime välja minimaalse jõu. Põõsaste taha lükkasime mõningad furgoonautod, kus oli varuks 30–40 meest.”

Meeleavaldust organiseerivad dissidendid olid miilitsale teada. Võimud arvasid, et küllap hakatakse Hirvepargis kritiseerima nõukogude korda. Dissidentide tasalülitamiseks otsustati saata kohale ustavaid kõnemehi, nagu mõni ordeneid kandev sõjaveteran.

See plaan läks lörri. Tibar kirjeldas sündmuste käiku: “Ronib püsti hästi ettevalmistatud vend, kes üksipulgi lahkab **Molotovi-Ribbentropi pakti**. Eelneva arutelu käigus täitevkomitees, kus ma ka osalesin, ei räägitud sellest paktist mitte sõnagi. Ja kes seda pakti teadiski, ausalt öelda? Laiad massid ei teadnudki, mis see oli. Nüüd seesama sõjaveteran, kes pidi võtma sõna, no mis sõna ta võtab? Mis ta ütleb selle kohta, Molotovi-Ribbentropi pakti kohta?” Samas õnnestus Tibaril hoida olukorda enda

kontrolli all. Meeleavalduse korraldajad mõtlesid Hirvepargis vaid koguneda ja minna seejärel läbi vanalinna rongkäigus Raekoja platsile. “Selle me laitsime maha. Hoiatasime, et kui teete niisugust asja, siis läheb pahandusteni, läheb kinnipidamisteni, äraviimisteni.”

Nii Hirvepark kui järgnenud meeleavaldused möödusid reeglina ilma miilitsapoolse jõukasutamiseta. Oli üksikuid konflikte, neist mõned Tibari sõnul varjatud tagamõttega: “Mõningatel puhkudel sai neid tehtud, et tõsta kellegi autoriteeti natuke.” Seega tekitas miilits mõnele inimesele avalikkuse silmis probleeme vaid selleks, et varjata tema salajast koostööd nõukogude võimuga.

Laulva revolutsiooni üheks kõige dramaatilisemaks hetkeks kujunes Tartu rahu aastapäeva tähistamine 2. veebruaril 1988. Tänavale kogunenud rahumeelseid inimesi võttis vastu kilpide ja kumminuiadega varustatud miilitsa eriüksus. Tartu tänavatel toimunut on seostatud **Andrus Ansipiga,** kes töötas EKP Tartu rajoonikomitee organiseerimisosakonna juhatajana. Ansip on lükanud süüdistused ümber väitega, et viibis sel õhtul hoopis ämma sünnipäeval. Tibari sõnul kamandas Tartu sündmusi spetsiaalne meeskond. Sinna kuulus EKP Keskkomitee sekretär, siseministeeriumi ja julgeoleku kindralid. “See staap istus mingis kabinetis koos ja Ansipil sinna ruumi pääseda oli välistatud. Pärast koputamist ja katset tulla tuppa oleks ta välja aetud: “Ärge segage, me töötame siin!”

Ühtlasi vaidles Tibar vastu üldlevinud arvamusele, et miilits kasutas meeleavaldajate vastu koeri. Tema teada oli Tartu miilitsal käepärast vaid üks teenistuskoer ja üks kutsikas.

“Tol perioodil oli juba selge, et suurlinnades koertega ei ole suurt mitte midagi teha, parasiitlõhnade rohkuse tõttu.” Jutud koertest vallandusid kohe pärast Tartu sündmusi. Tibar möönis, et tal tekkis kahtlus, et võib-olla läks mõni teenistuskoerte kasvatajate klubi miilitsale omal algatusel appi. “Et kui teil jõudu on natuke vähevõitu, me tuleme koeraga nagu seltsi ja see loob niisuguse mulje, et jõudu on rohkem.”

Tibari sõnul vaadati siseministeeriumis läbi Tartu sündmuste filmimaterjal. Ühtegi kaadrit koertega toimunud tagaajamisest, rääkimata kellegi näksimisest, ei leitud. “Meie keskus, mis Tartus seda operatsiooni juhtis, pluss meie raadiototškad, mis olid linna mööda laiali, ja kogu side Tallinnasse minu kabinetti välja, kõik oli viimase kui silbini ju lindistatud. Meil oli täielik ülevaade olemas, mis seal on, kes seal sõna võtab, mida tehakse. Pilti, filmi oli metsikult, meie eksperdid, seitse-kaheksa inimest tegid tööd.” Tibar kahetses, et miilits kaotas Tartus tol õhtul sündmuste käigu üle kontrolli. Alluvaid ta süüdlasteks ei pidanud. “Ilmus noorukite hullumajast ära põgenenud kohalik nolk, võttis omale 20–25 venda sappa ja hakkas mööda linna ringi jooksma ja pätti tegema. Ja vot see lõi asjale mulje, et Tartus toimus midagi erilist.”

Laulva revolutsiooni arenedes tuli Tibaril koos **KGB** ülema **Karl Kortelaineniga** anda pidevalt aru kompartei keskkomitee büroos. Istungeid juhatas **Karl Vaino.** “Meid pinniti, miks nii ja miks te kohe laiali ei aja. Me räägime konkreetselt plaani peal, kuidas käib inimeste kogunemine, millistel ajenditel. Paljude aastate kogemuste põhjal on töötatud välja normid, et iga demonstrandi kohta peab olema 2,5 korrakaitsjat. Kui need tulevad 500 vennaga, tuleb mul välja panna 1250. Mul ei ole sellist jõudu võimalik välja panna.

Niisugused taktikalised vaidlused, soov midagi takistada, midagi teha, midagi nurja ajada, no ei saa niimoodi. Ja kui juba erivahendid, kui juba läheb laskmiseks, kui läheb vesikahuritega, kumminuiadega, noh, siis ei ole probleemi. Siis aitab paarisajast mehest, need teevad puhta töö. No aga me ei läinud selle peale. Me leidsime, et ei tohi selle peale minna.”

Kainelt mõtlesid Tibari sõnul näiteks **Indrek Toome** ja **Enn-Arno Sillari.** “**Arnold Rüütel** istus alati punase näoga, midagi mõtles pingsalt, aga mitte kunagi sõna ei võtnud.” Kõva käe põhimõtet pooldas

Kortelainen, kellega Tibaril olid muidu head suhted. “Ta elas raskelt üle, et kord on käest ära, mitte keegi ei kamanda. Tahtis kamandamisega seda paika panna.”

Nii siseministeerium kui KGB pidid toimuvast pidevalt Moskvasse ette kandma. Lisaks koostasid raporteid sõjaväeluure ja sõjaväe poliitorganid. “Mind ajas alati marru see, et kõik nad nägid sündmusi eri moodi,” meenutas Tibar. “Lõpuks saavutasime koos Kortelaineniga, et realistlikult hinnati neid ettekandeid, mis tulid meilt ja julgeolekukomiteelt. Meie informatsioon oli vahetu.”

Tibar ja Kortelainen hakkasid raporteid isegi kooskõlastama: “Tegime alati mustandid ja saime kokku, vaatasime üle ja panime tekstid ühtemoodi minema. Et nemad ei saaks sõimata Moskvas meie pärast ja meie nende süül.”

Sündmuste käiku mõjutas julgeoleku- ja miilitsatöötajate nappus. “Kui läks lahti see vabadusvõitlus, siis selle hetkeni arvati, et KGB ei vaja vägesid, ei vaja ulatuslikku aparaati. Elavjõu mass oli ainukesena meil, siseministeeriumil.” Seetõttu jäi KGB-le info hankimine, korra ülalpidamine aga miilitsale. 1980ndate lõpul hakati üle NSV Liidu moodustama eriotstarbelisi miilitsaüksusi OMON. Lätis ja Leedus hakkas OMON võitlema iseseisvusmeelsete valitsuste vastu.

“Kuidas õnnestus Eestil ainsa liiduvabariigina OMONi loomist vältida?”

Tibari vastus oli ootamatu: “Mitte sellepärast, et tekkinud tuleviku lootused oleks olnud mulle õudselt kallid ja armsad. Meil ei olnud võimalust seda komplekteerida.” Moskva käsu kohaselt tuli OMONi värvata Eestist kohapealt 150 meest. Samal ajal oli Tibaril juba 220 miilitsakohta täitmata, sest keegi ei tahtnud seda tööd teha. “Pealtnäha on 220 tühiasi! Aga ei ole tühiasi, nagu selgus! Selleks on vaja teatud vanusega inimesi, teatud haridusega inimesi, teatud füüsilise ettevalmistusega inimesi ja muidugi poliitilise ustavuse probleem. Mul poleks olnud neid mehi kusagilt võtta. Lihtsalt polnud võtta!”

NSV Liidu siseminister **Vadim Bakatin** pakkus poisse nõukogude Kesk-Aasiast ja Kaukaasiast. Tibar pidas seda ohtlikuks lahenduseks. “Ma ütlesin, et kujutage ette, meil koguneb rahvuslik seltskond, marurahvuslik seltskond, loosungite, valjuhääldite ja poliitiliste nõudmistega mingile väljakule. Ja neid tuleb siis laiali ajama kumminuiade ja kilpidega mingisugune kuradi kasahh või tšetšeen või usbekk. Ta ei oska vene keeltki, rääkimata kohalikust keelest. Missugune on siis selle asja tulem?”

Bakatin tegigi Eestile erandi. Aga Tibaril oli teinegi motiiv uuest eriüksusest loobumiseks. “OMON oli mõeldud üleriigilise juhtimiskeskusega. Et rahulikul hetkel allub ta mulle, aga kui läheb midagi lahti, siis on juhtimine sealpool ja mina olen täitja rollis, isegi mitte kaasarääkija rollis. See mulle ei meeldinud, sest vastutamine oli ju minu peal, mitte OMONi peal.”

Meie viimasel kohtumisel läinud aastal näitasin Tibarile mõningaid siseministeeriumi dokumente. Ta luges neid ja ütles siis: “Kui õudne. Autoinspektsiooni ülem **Rumvolt** – surnud. Aseminister - **Lembinen** – surnud. Aseminister **Volkov** – surnud. Tallinna miilitsaülem **Alaväli** – surnud. Ja mina üksinda ikka veel elus. Olgugi et mulle lubati kunagi 40 eluaastat.”

Minu üllatust märgates meenutas Tibar oma noorust Vilniuse sõjaväeluure koolis, kus kursandid said hirmsat mahvi. “Meil läks üle paari päeva öine häire, püssi alla, gaasimask, kotid selga, kõik, kiirmarss kõrgustik 361, kaheksa kilomeetrit linnast, tormad sinna, võtad sisse positsiooni. Istusime ühel õhtul koos ja keegi poistest ütles, et seltsimees kapten, kui niisuguse tempoga läheb edasi, siis kevadeks meie ei ole enam hinges. Me olime siis nii kahekümnesed.

Kapten ütles, et poisid, ärge muretsege, ma võin teile öelda, tõenäoliselt neljakümnenda eluaastani peavad kõik vastu. Ja siis me mõtlesime, no issand jumal, 20 aastat veel! Kurat, elu on pikk ja ta pakub meile edu ja võimalusi.”

Tibar oli elanud parimad aastad oma elust tugeva keskvõimu valitsetud riigis. “Ma kirusin seda siis. Tagantjärgi mõeldes ma tänan jumalat, et niimoodi oli. See sundis paljukski.” Tänapäev Tibarile eriti ei meeldinud. Oma järglastesse siseministri kohal suhtus ta varjamatu irooniaga, pidades neid käparditeks.

“Tahaks väga, et Eestimaa läheks õitsele, aga ei ole reaalseid tingimusi. Raha ei ole. Meie tulumaks ei moodusta riigil sellist rahamassi, mis võimaldab meil astuda seitsmepenikoormasaabastega tulevikku.”Siiski nägi ta tunneli lõpus valgusekiirt, tugeva keskvõimuga euroliitu, kus kehtib põhimõte: “Ärge mögisege vastu! Tehke, mis kästud!”

Pioneeride instruktorist miilitsa kindralleitnandiks

Marko Tibar sündis 1933 Viljandis veoautojuhi perekonnas. Pärast sõda töötas ta noore mehena pioneeride maja instruktorina ja seejärel lühikest aega julgeolekus tõlgi ja operatiivtöötaja abina. Tibar unistas sõjaväelenduri elukutsest, kuid suunati 1952 endalegi ootamatult Vilniuse sõjaväeluure, hilisemasse KGB kooli. Ta naasis Eestisse 1955 KGB uurijaks, asudes tegelema stalinismi ohvrite rehabiliteerimisega. Seoses töö ümberkorraldamisega liikus Tibar miilitsasse, kus jätkas uurijana, hakates karjääriredelil tõusma. 1972 sai Tibarist Tallinna miilitsaülem ja 1979 Eesti NSV siseminister. Laiemale avalikkusele sai ta tuntuks seoses sügisel 1980 kooliõpilaste rahutuste ajal peetud erandliku teleesinemisega. 1981 sai ta kindralmajori pagunid, hiljem ka kindralleitnandi pagunid. Tibar lahkus ametist 1990. Seejärel töötas ta Eesti Panga turvaülemana, korraldades Tšetšeeniasse müüdud rublade transporti Tallinna lennuväljale.

Sirje Endre: kutse koostööks tuli Marju Lauristinilt. 19. augustil kell 16.35. Ago Raudsepp TOIMETAJA 14. august 2021

- 19. augusti õhtul mindi lahku kokkuleppele jõudmata
- Me ei saanud öelda jah-sõna enne, kui ei olnud Eesti Komitee nõusolekut

Kodanike Komiteede esindajana ülemnõukoguga Eesti Vabariigi taastamise üle läbi rääkinud Sirje Endre tundis selja taga Eesti Kongressi valinud 550 000 kodaniku ja 34 500 Eesti kodakondsuse taotleja jõudu. Foto on tehtud aasta eest Eesti Kongressi 30. aastapäeval. Mihkel Maripuu

Kodanike Komiteed ja ülemnõukogu tõi ühise laua taha ühine vaenlane ja Pihkva poolt lähenevad tankid, meenutab Eesti Komitee juhatusse kuulunud Sirje Endre. KUULA ARTIKLIT **On 19. august, Moskvas on just toimunud riigipööre. Toompeal on koos ülemnõukogu juhatus ja Narva maanteel Eesti Komitee juhatus. Kuidas jõuti selleni, et Eesti Komitee esindajad kutsuti Toompeale läbi rääkima?**

Esimese sammu astus Tiit Sinissaar, kes tol ajal oli raadioreporter ja käis Eesti Kongressi istungitel saadikuid intervjueerimas. Tema tegi kell 15 raadios avaliku üleskutse, et nüüd on aeg ülemnõukogu ja Eesti Kongressi kokkuleppeks.

Kutse koostööks tuli Marju Lauristinilt telefoni teel kell 16.35. Panime ennast kiiresti neljakesi valmis: Tunne Kelam, Vardo Rumessen, Enn Tarto ja mina – Eesti Komitee juhatuse liikmed.

Sama päeva õhtul olime Toompeal. Kohe läks, nagu öeldakse, asjaks: mis võimalused on jõuda kokkuleppele. See oli ühine vaenlane, mis meid kokku tõi, Pihkva poolt tankid juba tulid.

Kas kutse Toompeale tuli ootamatult?

Eesti Komitee kontor asus Narva maanteel majas 5a, mis on nüüdseks maha lõhutud. Selles paigas on praegu Foorumi keskus. Komitee juhatuse liikmetest olimegi seal alguses neljakesi. Tollal mobiiltelefone

polnud, ühendust teiste juhatuse liikmetega pidasime telefoni või faksi teel. Kaalusime, et peame midagi ette võtma.

Eesti Komitee juhatuse valis Eesti Kongress ja see koosnes lisaks Tunne Kelamile ja Enn Tartole inimestest, kes tänagi avalikkuses tuntud: Jüri Adams, Trivimi Velliste, Lauri Vahtre, Eve Pärnaste jt. Oli neid, kes olid mõlemas, nii ülemnõukogus kui ka Eesti Kongressis: näiteks Mart Laar, Kaido Kama, Illar Hallaste ja Liia Hänni. Juhatuse koosolekud olid alati avatud, tihti osalesid seal oma värske mõttega Eesti Komitee liikmed Mari-Ann Rikken (Kelam), Lagle Parek, Hando Runnel jt.

Meid pani tookord kiiresti tegutsema aja vaim, ühine vaenlane ja küllap ka hirm. Kas okupatsioon ja Nõukogude võim jäävad igavesti püsima või kasutame selle olukorra ära? Putš Moskvas oli märk, et midagi hakkab suures Vene riigis toimuma. Kõik tundsid seda – see oli õhust aimata. Me oleks võib-olla ka omal algatusel läinud Toompeale, aga Marju kutse jõudis ette.

Miks ei jõutud 19. augusti õhtul kokkuleppele? Ülemnõukogu eelnõu projektis sooviti kiiresti välja kuulutada Eesti Vabariik, teha ülemnõukogust Taastav Kogu, hakata sõlmima välisriikidega diplomaatilisi suhteid. Meile, Eesti Kongressi esindajatele, oli see täiesti vastuvõetamatu.

Kongressi arusaamine ja ka ajalugu meie selja taga ütles, et Eesti Vabariik oli olemas juba alates 1918. aastast. Et see vabariik tuleb taastada ja ülemnõukogu ei saa mitte mingil juhul olla taastav kogu – sest on elanikkonna, mitte kodanikkonna valitud. Jäimegi tol õhtul vaidlema, tõsi küll, suhteliselt rahulikult.

Istusime Liia Hänniga Toompea lossi teisel korrusel aknalaual ja rääkisime. Liia arutles, kas peaks selleks, et säilitada Eestis kodurahu, andma kõigile siinelavatele inimestele kodakondsuse? Siin elas ju mitusada tuhat umbkeelset inimest, kõikjal üle maa pesitses Vene sõjavägi.

Ent 1918. aasta sünniõigusega taasloodavas riigis peab käituma riigina. Igaühel, kes seda soovib, antagu vaba voli kodakondsust taotleda, eesti keel selgeks õppida, meie ajalugu tunda. Kodakondsuse suvaline jagamine ei tuleks kõne allagi. Nii meie aknalauakõnelus ühel meelel ka lõppes.

19. augusti õhtul läksime Toompea lossis lahku nii, et kokkulepet ülemnõukogu ja Eesti Kongressi vahel ei sündinud. 20. augustil jätkusid vaidlused pressikonverentside toas number 115. Vahepeal oli selline tunne, et jooksed nagu vastu seina. Mõni ülemnõukogu saadik pahandas: mis te jahute kogu aeg mingist õiguslikust järjepidevusest, see on lihtsalt üks sõnakõlks. Aga nii ju ei ole. Vahepeal katkestas Ülo Nugis, ülemnõukogu juhataja ja ka muidu resoluutne mees, tulise keskustelu, öeldes, et aitab vaidlustest, tuleb omavahel kokku leppida. Kui kompromissi ei sünni, siis ei tule midagi välja.

Põhiseaduslik Assamblee alustas tööd 13. septembril 1991. Sirje Endre annab Arnold Rüütlile üle dokumendi. Endre selja taga Interrinde üks juhtfiguure Vladimir Lebedev.FOTO: Tiit Veermäe/Filmiarhiiv

Mingil ajal pärast lõunat tõusis ülemnõukogu esimees Arnold Rüütel püsti ja teatas, et tema ei allkirjasta ühtki paberit, millel pole Eesti Komitee aktsepteeringut. See otsustas asja. Enam ei nõudnud keegi «väljakuulutamist». Ülemnõukogu otsuse eelnõu koostasime ühiselt sellisena, nagu õhtul kell 23.03 vastu võeti. Muidugi võis see tookord paljudele tunduda tähenärimisena. Palju uhkem oleks olnud kuulutada välja uus vabariik, nagu tehti Leedus. Kuid see oleks kaasa toonud probleemid. Eesti Kongressi

seisukoht oli, et vabariigi iseseisvust oli vaja kinnitada ja diplomaatilised suhted taastada. Riigi olemasolu *de jure* tunnistamine oli sellel hetkel äärmiselt oluline.

Kas tundsite ühiskonna ootust, et kokkulepe tuleb saavutada? Kindlasti. Eesti Komitee sündis kodanike komiteede liikumisest, mis algas peale igast väikesest külast, igast kihelkonnast. Eesti Kongressi käis valimas üle 550 000 kodaniku ja ligi 34 500 Eesti kodakondsuse taotlejat. See on jõud, mida tunnetasid isegi siis, kui iga päev ei sellele ei mõelnud. See jõud oli meil selja taga, kui läksime tol augustipäeval Toompeale.

Kuid meie olime lihtsalt kohusetäitjad. Rahvuslikku kokkulepet valmistasid ette aastakümneid kestnud ülemaaline laulupeoliikumine, üldlaulupeod, 1988. aasta öölaulupidu, muinsuskaitseliikumine. See lõi õhustiku – saatuslikul ajaloohetkel tuleb teha kiireid otsuseid ja teha neid ühiselt, koos. Nagu see oli olnud ka 1918. aastal.

Kas laulev revolutsioon on õige nimetus meie iseseisvuse taastamise kohta?

On küll õige ja õige on ka öelda iseseisvuse taastamine, mitte taasiseseisvumine. Laulupidudel on tunda, kuidas justkui kogu rahvas oleks kõik koos, kuidas sada tuhat inimest hingab lauluväljakul ühes rütmis. Kuidas see päriselt sünnib, on seletamatu.

Viktor Niitsoo kirjutas hiljuti, et peab Enn Tarto kõige olulisemaks panuseks osalemist rahvusliku kokkuleppe saavutamisel augustis 1991. Milles tema roll seisnes? Enn Tarto oli meiega koos Toompeal 19. augustil. Kuid veel enne toimus Eesti Komitee juhatuse koosolek, osaliselt kohapeal, osaliselt telefoni teel. Tuli otsustada, kas üldse Toompeale ülemnõukoguga kohtuma minna. Mäletan, kuidas Enn Tarto ütles rahulikult, nagu tal kombeks oli: «Kindlasti tuleb minna.»

Niitsool on õigus. Enn Tarto oli niivõrd suure aupaistega inimene, et kui tema juba nii ütles, siis tähendas see justkui volituse saamist. Tuli minna ja otsida ühisosa.

Liia Hänni ja Marju Lauristini taaskohtumine iseseisvuse taastamise 25. aastapäeval riigikogus.FOTO: Erik Peinar/Riigikogu

Kuivõrd oluliseks võib pidada seda, et 20. augusti kokkuleppe juures olid nähtavas rollis kolm naist: Marju Lauristin, Liia Hänni ja teie?

Mõned aastad tagasi kirjutas Maaleht, et kolm naist tõid Eestile iseseisvuse. See on selge liialdus. Ei tahaks tähtsustada meie rolli. Ei olnud me mingid kangelased. Jah, on tõsi, et olime vahel üsna valjuhäälsed daamid ja olime olude tahtel need, kes aitasid lihvida iseseisvuse taastamise otsuse eelnõu.

Kuid näiteks minu selja taga seisid mõttekaaslased Enn Tarto, Tunne Kelam ja Vardo Rumessen. Tundub, et naised on heas mõttes alalhoidlikumad ja tasakaalukamad kui mehed. Meile pole tähtis aina rusikaga rinnale lüüa: mina, mina, mina.

Eesti Kongressi valimised Õismäel 24. veebruaril 1990. Peeter Langovits

Missugused olid teie volitused Toompeal? Kas pidite oma otsuseid teistega kooskõlastama ja kuidas sidet peeti? Pidime muidugi kooskõlastama. Muudkui seerisime all-linna ja Toompea vahel. Tol ajal mobiiltelefone ei olnud. Käisime Toompea kabinettidest helistamas, aga enamasti tuli minna aru andma kohapeale Narva maantee majja. 20. augustil oli seal koos Eesti Komitee liikmeskond.

Eesti Komitees üldse väga palju kooskõlastati omavahel. Me ei saanud öelda oma jah-sõna enne, kui selleks ei olnud andnud nõusolekut Eesti Komitee või vähemalt selle juhatus.

Kas tänastel otsustajatel on midagi 30 aasta tagustest sündmustest õppida?

Jah, väga palju. Mitte ainult 30 aasta tagustest, vaid alates sellest hetkest, kui riik loodi ja oli Vabadussõda. Ajalugu on ikkagi väga hea õpetaja. Tänapäeval on meie ümber väga palju müra. Paljud asjad, mille üle täna käib suur vaidlus, nii et seinad värisevad, ei ole ju üldsegi tähtsad.

Kas meil oleks ka praegu vaja samasugust rahvuslikku kokkulepet nagu 30 aastat tagasi? Mõtlemapanev küsimus. Neid aegu ei saa võrrelda. Aeg ja elu on tänaseks nii palju muutunud, et meil ei ole võimalik astuda samadesse kingadesse. Tänane rahvuslik kokkulepe ei saa sündida samadel alustel nagu siis. Siis oli ühine vaenlane ja tulid tankid.

Peaksime järele mõtlema, mis selles 30 aasta taguses ajas on eeskuju andvat, kuid mitte sellesse aega kinni jääma. Olulisem on mõelda sellest, mis on nüüd need ühised väärtused: meie eesmärgid, soov ja tahtmine, millisena tahame tuleviku Eestit näha. See kõlab võib-olla natuke pateetiliselt, kuid riiki kannab tegelikkuses iga inimese töö või tegu, ükskõik kui väike või silmapaistmatu see ka ei oleks. Tegu viib elu edasi. Sellel põhineb minu optimism. Eesti on täis inimesi, kes lihtsalt teevad väga hästi oma igapäevast tööd, seda valjuhäälselt kuulutamata.

Ma olen optimist. Arvan, et Eestil läheb hästi ja meid ootab ees rahulik tulevik. Vaim ja mõtteviis on 30 aasta jooksul küll muutunud, kuid talupojatarkus on eesti rahval alles. Need peadpööritavad segased olukorrad ja kogu see tänane õhustik, mis on ärev, vastuoluline ja isegi vihkav – see möödub. Miks ma seda usun? Sest kui see nii ei oleks, siis tekib küsimus, millel meie tänane riik üldse püsib. Eesti ise ongi täna üks suur rahvuslik kokkulepe.

Nagu unenägu. Esimene sinimustvalge lipp tõusis inimmere keskel Pika Hermanni torni. Maarja Pakats

Neli noort koorilauljat ja Toompea lossi töötaja said saatuse tahtel Eesti ajaloo osaks. Nemad heiskasid Toompeal pärast pea 50-aastast pausi sinimustvalge lipu.

Sinimustvalge lipu heiskamise 30. aastapäeval tegid toonased neli noort koorilauljat Pika Hermanni tipus samasuguse pildi. FOTO: ERIK PEINAR

„See oli justkui meeltesegadus, uskumatu, arusaamatu.” Nii ütleb 1989. aasta 24. veebruari sinimustvalge lipu Pika Hermanni torni heiskamise üks peamisi asjaosalisi, toonane Toompea lossi valveteenistuse

vanem Heini Valdmann. „Olin ju raskelt nõukogude inimene – naljaga pooleks – ja see oli nagu unenägu. Ma ei saanudki too esimene päev millestki aru," ütleb ta nüüd, üle 30 aasta hiljem.

Seesama esimene sinimustvalge lipp, mis pärast pea 50-aastast pausi Pika Hermanni tipus lehvis, on nüüd Eesti ajaloomuuseumi varandus. Lipu nurka valge niidiga tikitud number üks tähistab selle erilisust. Väiksemad sinimustvalged olid juba aasta varem, laulva revolutsiooni ajal saanud rahva seas tavapäraseks. Kuidas siis lehvis ühes riigi tähtsamas vardas ikka veel ENSV punalipp? Otsuse kuulutada 24. veebruar Eesti iseseisvuspäevaks ja heisata Pika Hermanni torni sinimustvalge lipp tegi Eesti NSV ülemnõukogu presiidium 17. veebruaril 1989. „Rahva tahe ja meelsus oli selline, et see otsus tuli realiseerida. Aga meie ülesanne riigivõimuna oli teha seda nii, et ei tuleks verevalamist," on toonane EKP keskkomitee I sekretär Vaino Väljas Maalehes meenutanud.

„Terveks eluks jääb südamesse selline hea tunne. Et olen osa Eesti ajaloost," ütleb Sille Tamm (paremalt teine) täna lipuheiskamise kogemuse kohta.

Kust saada õige sinine? Suurema mureta pandi kokku lipuheiskamise tseremoonia plaanid, aga lippu veel polnudki. Kuskilt oli vaja kähku lipp saada ning see tähtis ülesanne usaldati ENSV kergetööstuse ministeeriumi ja selle kauaaegse ministri Jüri Krafti hoolde. Kuigi riiet jagus kenasti – Eesti oli puuvillase riide valmistamises maailmas esirinnas –, tekkis küsimus lipu mõõtudest ja täpsetest värvidest.

„Lipu valmistamine ei olnud lihtne. Polnud lähteandmeid, teada ei olnud lipu ega värvilaidude mõõtmed, samuti värvigamma. Ministeeriumi inimesed käisid muuseumis ja arhiivis. Selgus, et lipp Pika Hermanni tornis peab olema villasest kangast, et ilmaoludele vastu pidada. Ent oh häda – meie ladudes ei olnud lipule nõutavat sinist värvi riiet, kuigi ettevõttes oli tuhandeid ja tuhandeid meetreid igat värvi kangaid."

„50 kg värvi saime keerulise hankeprotsessi kaudu, milles oli suur osa Vana Tallinna likööril."

„Saatsime kergetööstuse ministeeriumi varustusosakonna keemiagrupi juhi kiiresti Moskvasse sinist värvi hankima. Seal ta rääkis, et meil on suvel laulupidu ja just seda sinist värvi on meie rahvarõivaste jaoks vaja. Lipust ei olnud targu juttugi. 50 kg värvi saime keerulise hankeprotsessi kaudu, milles oli suur osa Vana Tallinna likööril. Lipukangas värviti vabrikus Keila ja lipp õmmeldi valmis Baltikas. 23. veebruaril andsime väikese delegatsiooniga Toompea valges saalis lipu valitsusele üle," on Kraft Maalehes meenutanud.

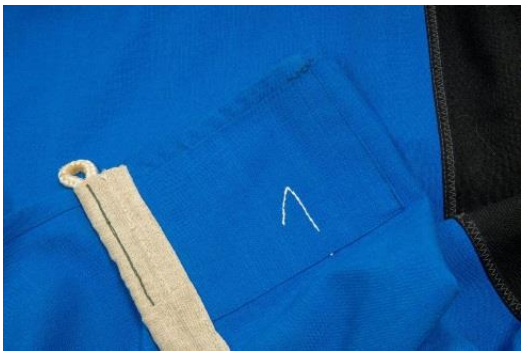

24. veebruaril 1989 Pika Hermanni torni heisatud lipp on nüüd ajaloomuuseumis. Lipu nurka valge niidiga tikitud number üks tähistab selle erilisust. TIIT BLAAT

Lipp takerdus KGB antenni. Valdmann räägib, et lipuheiskamisele eelnesid ettevalmistused: triikimine, korda sättimine, seda õnnistas EELK peapiiskop Kuno Pajula. Olemas oli ka varulipp: oma pikast töökogemusest lipuheiskajana teadis Valdmann, et kõike võib juhtuda.

Ja tõepoolest, 24. veebruari hommik oli tormine, tõdeb Sille Tamm, üks neljast lapsest, kes valiti lippu masti tõmbama. „Hästi külm oli, meil olid rahvariiete all paksud riided," meenutab Tamm. Idee kasutada

lipuheiskajatena 13–14-aastaseid koorilauljaid tuli Väljaselt: tehku seda lapsed, eesti rahva tulevik, mitte võimuesindajad ega ametnikud.

Tamm ja Helen Lepalaan Ellerheinast ning Rauno Tagel ja Madis Laansalu toonasest RAM-i poistekoorist olid Valdmanni juhendamisel lipuheiskajad. Ent kõik tähtsamad isikud, nt peaminister Edgar Savisaar ja Vaino Väljas, olid samuti torni tipus. Kokku võis seal olla 10–20 inimest, arvab Valdmann.

„Vana vändaga kriuks-kriuks-kriuks läks lipp üles. Ja mis juhtus? Väike õnnetus. Pika Hermanni torni olid jäänud KGB antennid ja lipp jäi sinna kinni. Lapsed natuke ehmatasid, aga olin kohe kõrval neile abiks, päästsin lipu vabaks," räägib Valdmann, et KGB oleks justkui eesti rahva sümboli taastamisele omamoodi ninanipsu teinud.

Kõik nagu unenäos. Nii palju kui Valdmann tornist ülevalt alla nägi, laius ümberringi inimmeri. „See oli väga-väga ilus, nii ilus. Kõik oli rahvast tihedalt täis Vabaduse väljaku taha välja: Toompea lossi park, lossiesine, kõik vahetänavad. Kes oli pisarais, kes plaksutas, kes naeris." Jutukal Valdmannil napib sündmuse meenutamiseks sõnu. Pärast pausi ta jätkab: „See oli selline pilt, mida enam ei ole ja usun, et ei tule ka. Mulle oli see kui unenägu, millest hakkasin toibuma alles siis, kui seda lippu iga päev heiskasin-langetasin. Siis hakkasin aru saama, mis oli toimunud."

Tammel on meeles pigem lipu heiskamine kui selline: „Olime nii ähmi täis lipuga, et ma ei mäleta üldse, mis ümberringi toimus." Ta toob paralleeli laulupidudega, kus ta on 1985. aastast siiani alati kohal käinud. „Laulukaare all laulda on iga kord ülev tunne, tunne lipuheiskamisel oli enam-vähem sama."

„See oli väga-väga ilus, nii ilus. Kõik oli rahvast tihedalt täis."

Mida tähendas lipu taasheiskamine nii noorte, 13–14- aastaste jaoks? „Ma teadsin, et mul on uhke tunne, pääsesin sinna heiskama, lipp vahetub. Aga mis ta täpsemalt on, sellest ei saanud toona hästi aru. See oli juba hiljem, kui täiskasvanuks sain ja mõistsin, et tegelikult oli see Eestile väga suur samm," vastab Tamm. „Terveks eluks jääb südamesse selline hea tunne, et olen osa Eesti ajaloost."

Aga kui palju kardeti veebruaris 1989 võõrvõimu vastulööki, KGB reaktsiooni? „Kartus oli kindlasti, see oli 1940. aastate sündmusi vaadates põhjendatud," vastab Valdmann. Ja tornist kiviviske kaugusel praeguses Wismari tänavas riigiprokuratuuri kõrval asus Vene sõjaväeosa. „Meie ei teadnud ju, millest nad sel ajal mõtlevad ja millega tegelevad! Kujutage ette, mis tehnika seal võis olla! Võinuks tulla üks pauk ja oleks olnud kõik. Meie neli last on kangelased, et nad sinna üles julgesid tulla!"

Heini Valdmann elab Soomes, aga suviti Haapsalus, kus töötab turismirongi Peetrike juhina. FOTO: ERAKOGU

Tamm meenutab, et keegi tornisolijatest öelnud „mõne aasta pärast saadetakse meid kõiki Siberisse", aga tema isiklikult midagi ei kartnud. 14-aastane lihtsalt ei muretse selliste asjade pärast, vaid mõtleb „oo, tore, saab lippu heisata!". Ka tema vanemad ei olnud liiga ettevaatlikud ja mures. „Olid väga uhked ja põnevil," ütleb Tamm.

„See oli selline pilt, mida enam ei ole ja usun, et ei tule ka." Hiljem moodustati ENSV ministrite nõukogu käskkirjaga rahvuslipu heiskamise teenistus, milles Valdmann ja nüüdne tippärimees, EOK president Urmas Sõõrumaa olid heiskajad, kolmas liige Tarvo Lass oli helimees. „Heiskasime Eesti hümni saatel

päikesetõusul, alla võtsime päikeseloojanguga, mängis „Mu isamaa armas”,” sõnab Valdmann. Aasta aega töötas teenistus iga päev, pärast taasiseseisvumist võtsid töö üle Toompea lossi töötajad.

Pärast veebruarikuist lipuheiskamist sai Valdmannist Toompea lossi komandant ja tema eestvedamisel hakati Pika Hermanni torni lipumasti alla vajalikku muusikaruumi tegema. „See ruum oli toona KGB käes ja nõudsime, et saaksime selle endale. Läbi raskuste saimegi, aga ruum oli vaja korda teha: seal olid aknad katki, vineerid ees jne. Selleks palusime appi Vene sõjaväe sõdureid. Meenutame siiani, et sõjavägi valmistas ette Eesti lipu heiskamise ruumid,” toob Valdmann esile naljaka seiga.

Punalipp rändas muuseumi

Enne sinimustvalge heiskamist tuli ENSV punalipp maha võtta. Toompea lossi toonase valveteenistuse vanema Heini Valdmanni sõnul tehti seda 23. veebruari õhtul kl 22. „Tulesid Pika Hermanni torni turvalisuse mõttes ei pandud. All oli rahvast, ronisime kolmekesi üles: mina, üks fotograaf ja minu kolleeg. Orkester hakkas all ENSV hümni mängima, nii me selle alla võtsime,” meenutab ta. Valdmann andis lipu edasi toonasele Tallinna täitevkomitee esimehele ehk sisuliselt linnapeale Harry Lumile, kes andis selle ajaloomuuseumi töötajale. „Kui ikka punalipp sai Pika Hermanni tornist maha võetud, tähendas see muutust,” võtab Valdmann kokku.

Punalipp oli olnud üleval ööpäev läbi ja kuna see oli üsna viletsast materjalist, võis lipp katki minna isegi poole päevaga, olenevalt tuulest. Valdmann meenutab, kuidas tema tööd lipuga jälgis KGB. „Kindlasti luurati Oleviste tornist ka, mida see Valdmann teeb, kas lipp on terve. Üks juhus oli, kus läksin hirmsa tormiga katkist lippu vahetama ja uus, terve lipp lendas mul käest ära, hotell Tallinna poole. Katkine oli aga nii katki, et ma ei saanud seda tagasi vardasse panna. Nii ma siis jooksin 232 astet alla ja 232 astet tagasi üles, et uus lipp tuua. Sel ajal oli varras tühi. Imekombel ei saanud ma selle eest mingit karistust,” lausub ta.

Valdmann hakkas Pika Hermanni torni ENSV lipu eest hoolitsema juhuslikult, kui talle seda lisatööks pakuti. „Tööd tuleb teha korralikult ja ENSV lipp... Ma ei saa seda halvustada, selle lipu all oli pool minu elust: lapsepõlv, noorus, töö, ka rõõmuhetked. Lippe ei saa lörtsida, neid tuleb hoida,” sõnab ta.

Referendum, mis kukkus läbi. Kuidas Narva üritas Eesti vabariigist lahti rebida. **Maarja Pakats** 04.08.2021

1993. aasta juulis olid noores riigis ärevad päevad: Narvas ja Sillamäel korraldasid kohalikud venemeelsed võimulolijad ebaseadusliku referendumi. "Kas Te soovite, et Narval oleks rahvuslik-territoriaalse autonoomia staatus Eesti Vabariigi koosseisus?” küsiti kohalikelt elanikelt.

See artikkel on osa Eesti taasiseseisvumise 30. aastapäeva projektist Virtuaalmuuseum. Koos toonaste võtmeisikute ja erinevate muuseumide abiga oleme kokku pannud näituse, mille sarnast pole varem tehtud: 30 ikoonilist eset, millel on taasiseseisvumise perioodil oluline lugu jutustada. See on Narva poliitiku töömapi lugu.

Eesti Päevalehe ja Delfi Virtuaalmuuseumi leiad SIIT!

Riigipiir

Narva Linnanõukogu esimehe töömapp TIIT BLAAT

Narva linnanõukogu esimehel, referendumi eestvedajal Vladimir Tšuikinil oli neil päevil kaasas tume nahast mapp, milles hoiti Narva referendumi hääletussedeleid ja hääletustulemusi. “Enne referendumidokumente hoiti selles teisi dokumente, esitamaks neid erinevatele asutustele: Eesti vabariigi valitsusele ja Eesti parlamendile,” lisab Vabamu peavarahoidja Kristjan Saharov. Kott ongi praegu jõudnud lähiajalugu käsitleva Vabamu muuseumi kogusse.

Referendum ei tulnud muidugi tühja koha pealt. Pinged olid kohalikus elus tekkinud juba pärast rahareformi aasta varem, mil senine kaksiklinna Narva-Jaanilinna majanduslik elurütm seiskus: neil narvalastel, kes Jaanilinnas tööl käisid ja palga rublades said, ei olnud enam praktiliselt sissetulekut.

Pärast taasiseseisvumist kehtestati ka piirikontroll, mis vabalt liikuda harjunud kohalike elu samuti keerulisemaks tegi. Sotsiaalmajanduslikku langust tähendas suurte tehaste, Kreenholmi ja Baltijetsi rasked ajad. Ja kohalikke võimulolijaid ärritas ka kodakondsusseadus: kohalikel valimistel said hääletada vaid need mittekodanikud, kes olid Eestis elanud viis aastat, ja kandideerida vaid Eesti kodanikud. Venemaa kodanik Tšuikin enam ei saanud.

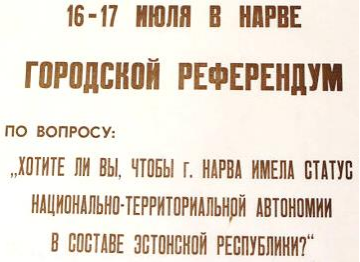
16-17 ИЮЛЯ В НАРВЕ

ГОРОДСКОЙ РЕФЕРЕНДУМ

ПО ВОПРОСУ:

„ХОТИТЕ ЛИ ВЫ, ЧТОБЫ Г. НАРВА ИМЕЛА СТАТУС НАЦИОНАЛЬНО-ТЕРРИТОРИАЛЬНОЙ АВТОНОМИИ В СОСТАВЕ ЭСТОНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ?“

FOTO: NARVA MUUSEUM

See kõik kokku andis pinnase suureks rahulolematuseks ja nii hakkasid volikogu esimees Tšuikin koos linnapea Vladimir Mižui ja teiste võimuesindajatega nõudma Narvale eristaatust. Mida see täpselt tähendas? Eesmärk oli panna praegune piirkond toimima ühise majandusüksusena. Tšuikin on 2007. aastal ajalehele Põhjarannik selgitanud: “Me ei tahtnud referendumiga midagi halba. Meie tahtsime vaid seda, et Narvas oleks sama hea elu nagu mujal Eestis või paremgi. Aga mida me praegu näeme? Ida-Virumaa on ülejäänud Eestist maas. Siis oli Narvas 80 000 elanikku, nüüd on alles vaevalt 50 000."

Narva ja Sillamäe elanikud toetasid referendumil autonoomiat

Piiri taga ootasid relvastatud mehed? Narva referendumi küsimus oli "Kas Te soovite, et Narval oleks rahvuslik-territoriaalse autonoomia staatus Eesti Vabariigi koosseisus?”, Sillamäel lisandus sellele

täiendus “mille territooriumil oleksid kõigile elanikele tagatud võrdsed õigused”. Narva kohaliku võimu väitel osales referendumil 54% hääleõiguslikest elanikest ja neist olevat autonoomiat toetanud koguni 97%. Sillamäel oli vastavad numbrid 60% ja 98,6%. Eesti vaatlejate hinnangul oli tegelik valimisaktiivsus siiski selgelt väiksem.

Päevaleht

NELJAPÄEV, 12. AUGUST 1993 NR. 180 ÜKSIKNUMBER 1 KROON

Narva ”referendumi” tulemused kehtetud

Õhus oli pinget, liikusid koguni jutud, et piiri taga on ootel relvastatud vabatahtlike grupp, kes on valmis riiki sisse tungima. Kas tõesti jääb Eesti Ida-Virumaa suurtest linnadest ilma? Kuid kuulujuttudeks need õnneks jäidki. Kuigi referendumil osalenud olid kohalike andmetel pea sajaprotsendiliselt autonoomia poolt, kuulutas riigikohus referendumi augustikuus õigustühiseks ja tulemused kehtetuks.

Peaminister Mart Laari poolt Narva saadetud eriesindaja Indrek Tarand on meenutanud, et Tšuikini, Mižui ja teiste jutt oli toona, et nad tahavad Ida-Virumaal autonoomiat: kui nad tahavad, ühinevad Venemaaga, kui ei taha, siis jäävad puhverriigiks Eesti ja Venemaa vahel.

Miks aga referendum ebaõnnestus? Tarandi hinnangul seetõttu, et kohapeal polnud Vene vägesid, mis olid 1993. aastal veel Eesti territooriumil, aga märksa lääne pool. Tarandi kohalkäik suutis samuti ebaõnnestumisele kaasa aidata. Ka väljaspoolt ei tulnud tuge: Venemaal oli endal terav võimuvõitlus president Boriss Jeltsini ja parlamendi esimehe Ruslan Hasbulatovi vahel. Peale selle oli Eestil hea rahvusvaheline, Rootsi peaministri Carl Bildti toetus.

Jaan Kaplinski: Ökokatastroof tuleb järsku mitte aegamööda. Epp Petrone

Avaldamata usutluses räägib Jaan Kaplinski maal elamisest ja saabuvast ökokatastroofist. Suvi 2008. Roheline mõtlemine oli moodi tulnud ja mina plaanisin raamatut „Rohelised kohtumised“. Just seepärast kõndisimegi Jaan Kaplinskiga tema aida ette istuma. Raamat jäi aga venima. „Las ootab,“ ütles Jaan, „need pole teemad, mis vanaks jääksid.“

FOTO: ALDO LUUD / ÕHTULEHT 11.08.2021

Sinu sulest pärineb mõte, et pigem on kasinuses võimalik tõelist õnne kogeda. Mitte külluses.

Õnn on see, kui tunned rõõmu lihtsatest asjadest. Saad hääd värsket leiba, märkad, et lill läheb aias õitsema, märkad, kui laps esimest korda naeratab... Külluses sa ei märka neid hetki.

Tõeline õnn on olukord, kus sa ei ole sõltuv asjadest. Aga meie tsivilisatsioon on ehitatud üles haiglaslike sõltuvuste loomisele. Tekib seesama mehhanism, mis ülesöömise või alkoholismiga: sa vajad impulssi aina tugevamalt. Kirjanduses ja kunstides näeb seda ka: mis vanasti mõjus, see enam ei mõju, ja nii pakutakse aina rohkem jõhkrusi, toorusi, sadismi. Paljast seksist enam ei aita, seda peab panema ikka veel vängemalt. See on inflatsioon. Märke meie ümber on väga palju. Kõik, mida meile müüakse ja pakutakse, on ju märgid, olgu see siis raamat, idee, auto või konjakimark. Aga kui neid märke on palju, siis iga üksiku märgi tähendus väheneb. Kõike toodetakse rohkem, aga tähendused aina vähenevad. Tekib nõiaring. Minu meelest täiesti analoogne majandusliku inflatsiooniga. Raha on ju ka märk. Kui raha trükitakse rohkem juurde, siis raha tähendus väheneb.

Kas tuleviku peale mõtled? Sul on siin mets ja maja. Mis elu elatakse siin 50 aasta pärast?

Olen kogu aeg mõelnud, et inimestel peab olema võimalus tagasi minna. Hoian oma järeltulijatele täiesti teadlikult selle värava lahti.

See talu on tagala kindlustamine su laste jaoks? On küll, jah. Siin on kaev, kust saab ämbriga vett võtta. Siin on piisavalt maad, mida harida. Mis on oluline, mida iga hinna eest peaks säilitama ja lastele edasi andma – kõiki neid põhilisi vanu talupojaoskusi. Ma ise olen kasvanud talvel linnas, aga suvel maal sugulaste juures. Olen enam-vähem kõiki põhilisi maatöid teinud ja usun, et kui vaja, küllap ma saaks ka hobusega küntud, natukese on elus seda ka proovitud. Lehmalüpsmist olen proovinud, see ei olnud üldse raske. Sellised oskused peaks inimestel alles olema, neid võib vaja minna.

Ma tean, kui vilets oli inimeste elu sissepiiratud linnades, näiteks Sarajevos alles hiljaaegu. Kui süsteemid üles ütlevad, elekter, vesi ja küte kaovad, siis tuleb pöörduda tagasi mineviku tarkuste juurde. Minu põlvkond saab veel hakkama. Oleks väga hää ja oluline, et ka järgmised põlvkonnad saaksid ette valmistatud selliseks võimalikuks kriisiks.

Mis siin majas saaks ilma elektrita? Meil on ahjud olemas.Küll valgustusele ka lahenduse leiaks. Suvel tuleb lihtsalt kauem üleval olla, talvel varem magama minna, elada looduse rütmis, nagu aastatuhandeid enne meid on elatud. Kui Kant pidas loengut, siis tema loengud algasid kell seitse hommikul või varem, olenevalt aastaajast – sest valge aeg tuli maksimaalselt ära kasutada. Ja kui lugeda kirjandust 19. sajandi alguse ballisaalist, kus aristokraadid tantsivad ja kus kõik on nii uhke... aga mis valgus seal oli? Rippusid kroonlühtrid. Ütleme, et kroonlühtreid oli näiteks 10 tükki, igas oli 100 küünalt. Mida see siis tähendab? Kümme 100-vatist pirni suure saali peale. See on ju täiesti naljakas! (*Naerab.*) See oli kõige kõrgem seltskond. Daamid kippusid minestama ja pole ime – need sajad küünlad võtavad nii palju hapnikku.

Aga see oli tegelikult palju loomulikum aeg kui see, kuhu me jõudnud oleme. Valgusel on mõju inimese närvikavale, aga ka hormoonsüsteemile. Lindudel on selge, et kui päeva pikkus ületab teatud piiri, siis hormoonsüsteem hakkab toimima, nad hakkavad käituma emaste ja isastena. Kuidas mõjub inimestele kunstlikult muutunud valguspäev, me veel ei tea, aga selge on see, et oleme pidevalt ülestimuleeritud. Liialdatud helitaustaga, liialdatud valgustaustaga.

Millele loodad? Ühel hetkel võib Eesti Rahva Muuseum osutuda Eesti rahva olemasolule väga oluliseks institutsiooniks. Siis, kui ei ole enam Eurovisiooni ja mida kõike veel, aga seesama Eesti Rahva Muuseum oma arhiividega on alles. Võib-olla meie kõige tähtsamaks teaduseks osutub etnograafia. Paljud ressursid lõpevad ja Eesti saaks väga hästi hakkama niisuguse vanamoodi elamisega. Probleem on selles, et suur osa maailmast enam ei saa. Eesti on nii hõredalt asustatud, siin on nii palju maad ja metsa ja vett. Ja ma pole pessimist! Oleme tegelikult kohanenud selle eluga, mida elasime paarsada tuhat aastat, meile ongi just sellist elu vaja. See küllasuses elamine nagu Ameerikas... Olen näinud seal rasvunud inimesi, igas mõttes inetu vaatepilt. Need on inimesed, kes ei ela maailmas, millega nad kohastunud oleks.

Kuidas suhtud rohelistesse liikumistesse? „Kõike toodetakse rohkem, aga tähendused aina vähenevad.“ Kui sinna juurde tulevad igasugu astro- ja bioväljad ja esoteerika, siis minu jaoks on see liialdus. Olen ikkagi teaduskoolitusega inimene, diplomi järgi õppisin matemaatilist keeleteadust. Üks asi, mis kuidagi ei sobi kokku minu rohelise mõtteviisiga, on osade loomakaitsjate entusiastlik tegutsemine. Võtame lemmikloomad, koerad-kassid, need on ju loomult kiskjad. Nende ülalpidamiseks kulub väga palju teiste loomade liha. Selleks, et pidada oma armsat kassikest või koerakest või et hoida teda elus varjupaigas, hävitame teiste loomade elu. Siin on suur vastuolu. Ja see kõik mängib ühele asjale: väikesel kassil ja kutsikal on nägu, mis inimeses äratab teatavat hooldamisinstinkti. Ta on nii armas. Aga samal ajal veised surevad selleks, et kiisukesed-kutsukesed toitu saaksid.

Kas tulevikus kavatsed siia jääda terveks aastaks? Ma ei tea, kui palju mul tulevikku on. **Maal ju on vaja mõelda tulevikule, teha plaane?** Ma tahaks siin tiikide ümbrust kujundada… (*Jääb mõttesse.*) Huvitav, et meile on põõsad negatiivse varjundiga sõna, „viska põõsasse“ öeldakse näiteks. Aga puud on positiivse tähendusega.

Eestis on väga vähe tõeliselt ilusaid parke, sest meil puuduvad põõsad. Meie pargikujundusega tegeles Nõukogude ajal miilits ja praegu mingil määral politsei. Ma tean, et politsei soovis tungivalt Kuressaare lossi pargis põõsaid vähendada, siis on politseil vähem tööd, „pätt on ju põõsas peidus“. Aga kui võtame hiinlaste teooriad maastikukujunduses – ka Jaapani ikebana pärineb tegelikult Hiinast –, siis on maailmas kolm põhijõudu: taevas, maa ja inimene. Ja park peaks vastama neile kolmele. Taevas on puu – vaatame üles. Maa mõõde on muru. Põõsas on inimese mõõde. Põõsas on minusugune, ma ulatun temani, saan temaga suhelda kui endasugusega.

Tahaksin siin tegeleda natuke põõsastega, eriti pajudega. Pajud mulle hästi meeldivad. Kui vaadata pajuvõsasid üle Eesti, keegi neid eriti ei märka, suhtutakse põlastusega. Eestis on üle 20 liigi pajusid. Pajude elujõud on meeletu. Lisaks liikidele on neil oma vormid. Kerapaju on kõige tuntum. Plaanin, et võiks neid paljundada. Võtta säält, kui on niisugune hästi ilus ümmargune puu, üks oks ja panna kasvama... Tahaksin teha pajupargi, võib-olla koosluses mändidega. Aga vaat kasevõsa mulle ei meeldi.

Räägi veel oma metsadest. Keskosas on rabamännikut või siirdesoomännikut, selle ma tahaks jätta tõepoolest reservaadiks, seal ei puutuks absoluutselt mitte midagi. Seda oleks paarikümne aasta pärast või saja aasta pärast väga huvitav vaadata, mis seal siis on toimunud. Aga muidugi, kui on haiged puud ja see haigus võib levida, siis tuleb vahele astuda.

Kuused olid vigased ja haiged. Miks? Metsloomad. Kitsedel ei ole enam tõelisi vaenlasi, neid paljuneb nii armutult, kõik kohad on neid täis. Kitsede looduslik vaenlane on nüüd auto. Hunte on nii vähe, nad ei hoia kitsede arvu tasakaalus. Jahimehi on rohkem vaja. Metsade koostis on selline, et ta soosib kahjurite levikut. **Osades riikides on puupõllud, mida ka metsadeks kutsutakse.** Need ei ole metsad. Metsa ei saa istutada, mets peab kasvama. Mina tahaks oma metsa säilitada metsana. Ekspluateerin teda ekstensiivselt – kui mõni puu kukub ümber, teen ta küttepuudeks või saab sealt ehitusmaterjali. Niimoodi

tasapisi võtan. Teeäärne mets – sealt saabki materjali, küttepuid. Mida rohkem me metsi puupõldudeks muudame, seda suurem väärtus on niisugusel väikesel reservaadil.

Kui sa siia tulid esimest korda, siis alguses oli teil vaid väike maalapike? Isegi seda ei olnud meil, aga kuna see on nii kõrvaline koht, siis kolhoos ei sekkunud eriti. Endise peremehe maa peal lubati toimetada, sain siin istutada oma puid. Kui ajad muutusid, siis sain maa endale. Aga sellest suur osa on sookaasik, mis on suhteliselt väheväärtuslik maa praeguste arusaamade järgi. Ta ei anna rahalist tulu. Aga loodusevaatleja jaoks on ta väga väärtuslik.

Kui palju sa ise siin maaelu käigus arenenud oled? Ma ei olnud linnapoiss. Aga väga palju asju tuli õppida. Näiteks ma ei olnud kunagi saagi teritanud. Üks sõber, vana puuseppmeister, õpetas mitmesuguseid puutöövõtteid. Väga palju siin on tehtud mu oma kätega.

Kas füüsiline töö teeb õnnelikuks ja aitab vaimset pinget hoida? Aga loomulikult. Ma ei suuda istuda rohkem kui kolm tundi. Olen oma eesti esivanematelt pärinud talupoja kehaehituse. Tunnen ennast hästi, kui ma saan pärast istumist ka tund või kaks teha korralikku füüsilist tööd. Ikka tõelist tööd, kaevata maad, niita või puid lõhkuda. **Mis on sinu arust kõige suurem keskkonnaoht planeedile?** Elu planeedil on üks ühine troofiline võrgustik. See tähendab, et ained liiguvad, üks sööb ühte, teine teist. Me lõhume praegu seda võrku aktiivselt, aga ilma selle võrguta ei saa miski enam vanaviisi funktsioneerida. Siis tulevad väga järsud muutused.

Seda protsessi nimetatakse perkolatsiooniks. Kui meil on švamm ja muudame seda aina poorsemaks, siis tuleb üks hetk, kus need poorid moodustavad kuskil ühenduse ja švamm hakkab vett läbi laskma. Planeedi suur eluvõrgustik on samasugune švamm. Praegu tundub, et võime hävitada liike ja ökosüsteeme ja midagi nagu väga ei juhtu. Aga see teooria ütleb, et mis juhtub, see juhtub järsku. Mitte aegamööda ei lähe keskkond halvemaks ja olukord muutub, aga see muutus tuleb järsku. Vesi tungib švammist läbi. Mis siis täpselt juhtub, ma ei tea. Aga see on tõeline ökokatastroof. Muidugi mingisugused tuumapommid võivad kiirendada.

Kas kuidagi pehmelt ja kokkulepete teel oleks seda kurssi võimalik muuta? Kursimuutus tähendab seda, et inimkond peab lõpetama raiskamise ja hakkama elama väga kasinalt, et mitte öelda vaeselt. Muidugi lõpetama juurdekasvu, radikaalselt. Katsuma oma arvukust vähendada. See on teoreetiliselt võimalik ka väga humaansete vahenditega. Kuid me põrkame kokku aegunud religioossete arusaamadega, mis sellist kurssi keelavad.

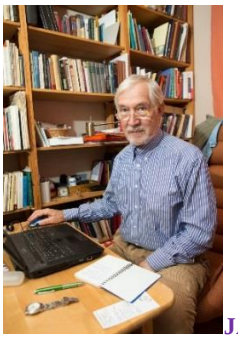
JAAN KAPLINSKI FOTO: ALDO LUUD / ÕHTULEHT

Paljunemine on instinkt. Kas kujutad ette, et ütled oma lastele, et ärge teist või kolmandat last saage? Mina oma lastekarjaga muidugi ei ole õige inimene seda rääkima. Aga niimoodi ta on lihtsalt. Oleme jõudnud olukorda, kus arusaamad vabadusest tuleb ümber hinnata. Praegu meie vabadus kuidagiviisi ei tähenda seda, et võiksime kolida naabri korterisse elama või veel enam, tema maja põlema panna. Tulevikus ilmselt pole meil õigust saada nii palju lapsi, kui ise tahame, ja piiratakse õigust nii palju autoga sõita ja lennata.

Kas kujutad ette, et oleks roheline diktatuur? Minu jaoks kõige õiglasem tundub kaardisüsteem. Igale inimesele antakse teatud hulk kaarte, vastavalt ressurssidele, mis kulutamiseks olemas on. Aastaks sa saad kaarte: nii ja nii palju sa saad sõita, kütust tarbida. Kui sa nii palju ei sõida, müüd kaardid teistele ära. See tähendab ka äri nendega, nii nagu toimub riikide vahel süsinikdioksiidi äri. Ja niisamuti saad oma lapsesaamise limiidi teistele müüa, kui ise ei soovi. (*Naerab.*) Ja näiteks mul on viis kaarti, et ma võin endale muretseda viietoalise korteri, aga ma vahetan ühe toa kaardi ära ja saan vastu ühe lapse loa. Umbes sellised asjad on mul meeltes, paratamatult midagi sellist peab tulema. Puhtalt rahaga ei saa seda süsteemi reguleerida minu arust. Kas see on demokraatlikult teostatav? Aga miks mitte? Inimeses on ühelt poolt tahtmine rohkem saada, aga teiselt poolt ka õiglustunne, mis võib ka kadedusena väljenduda.

Mis võiks sellise kaardisüsteemi tekitada? Oleks vaja ühte suurt prohmakat, katastroofi. Mida varem see tuleb, seda parem. Siis on rohkem järel. Kui see tuleb saja aasta pärast, siis oleme maailma viinud juba sellisesse seisundisse, et on võimalik ainult allakäik. Praegu oleks veel võimalik päästa mõndagi.

Lisaks planeedi hädadele on meil hädad ka inimese sees, aina rohkem allergiaid ja talumatusi. Allergia on tulemus sellest, et inimene ei ole kohanenud elama steriilses keskkonnas. Sööme rafineeritud puhtaid asju. Suhkrut, mis koosneb ainult saharoosidest. Läbi ajaloo oleme söönud aineid, mis on palju mitmekesisema koostisega.

Meie sooltele on pigem vaja mustust. Ilmselt on siiski oluline mitte süüa kõike liiga puhtalt, vaid umbes nii, et võtad peenrast porgandi, pühid puhtaks rohu peal, sööd ära. Natuke mulda on kasulik.

Liiga sage pesemine on ka probleem. Kurtsin tuttavale arstile, et nahk hakkab hirmsasti lõhenema ja kestendama, ta ütles, et nahk on liiga kuiv, oled liiga palju end pesnud. Ja rääkis, et praegu – eriti noortel inimestel – pidi see pesemise häda küljes olema. (Naerab.) Käiakse mitu korda päevas duši all ja pestakse ennast seepidega. Aga põhjamaa inimene ei ole kohanenud sellega, et teda nii palju leotatakse. Tegelikult ei ole mõtet pesta end kogu aeg seebiga. Liigina ei ole me tegelikult seebiga kohastunud.

Ja meie organism vajab neid baktereid.

Kas võib tekkida uus religioon, mis arvestaks looduskeskkonnaga ja „alandaks“ inimese looduse osaks? See on võimalik, aga ma ei tea, kas see just religioon on, mis selle alanduse tekitaks. Religioon on loomult midagi väga staatilist ja kindlat, maailm meie ümber muutub nii kiiresti.

Üks rabi rääkis mulle, et paljud liberaalsed rabid on asunud propageerima arusaama, et tõeliselt koššer on vaid taimetoit. Niimoodi saab religioon muutuda, arvestades muutuvate oludega.

Kas sööd liha? Ma olen lapsest peale olnud väga väike lihasööja. Mingil ajal olin päris taimetoitlane. Ainult üks kord elus, kui mul oli raske operatsioon, siis pärast seda hakkasin liha tahtma. Ilmselt organism tahtis taastada oma kudesid. Minu jaoks on liha söömisel kindel eetiline piir. Hää küll, kui ma tahan nii kangesti liha süüa, siis kas ma olen valmis looma tapma oma käega? Kui ma ei saa siga tappa, siis ma ei saa siga süüa. Kuke tapsin niimoodi. Vastik oli.

Aga isiklik vastutus bensiini kulutamise suhtes, reisimise suhtes? Mul on tunne, et ühel hetkel ma ütlen, et nüüd aitab. Aga olen mõelnud, et natuke veel tahaks... Mul on tunne, et pean mõnda asja nägema. Ma ei saa muidu aru. Kui ma ei oleks Nepalis ja Indias käinud, siis oleks nii mõnedki asjad minu mõtteilmas teisiti.

Enne vähioperatsiooni sõitsin rattaga pikki maid Tartu ja maakodu vahet. Kui olin noor, siis sõitsin ka Võrumaale jalgrattaga, ikka sajakilomeetriseid otsi. Olen ka väga palju jala matkanud. Aga enam ei jaksa. Meie tsivilisatsioon ongi tsivilisatsioon vanade haigete ja invaliidide jaoks, kelle jaoks kõik mugavused on hädavajalikud. Terveid normaalseid noori inimesi paneme elama nagu invaliide.

Mida sa Eestis paremini teeksid? Et kui mina oleks diktaator, kuningas? (*Naerab.*) Bussiliiklust tuleks kõvasti doteerida. Autod tuleks maksustada korralikult. Siis need ATV-d või jetid tuleks kas täeisti ära keelata või väga kõvasti piirata maksudega. Nendel ei ole mitte mingit positiivset väärtust, ainult lõbusõiduvahend.

SAMAL TEEMAL 11.08.2021 Jaan Kaplinski (22. I 1941 – 8. VIII 2021) in memoriam (2)
10.08.2021 EKSPRESSI ARHIIVIST | Jaan Kaplinski: Kultuurile oleks väga kasulik, kui ta mingiks ajaks üldse ära keelataks (7)
09.08.2021 Mõeldes Jaan Kaplinski (1941–2021) pääle (11)
26.05.2021 Ööülikool andis Jaan Kaplinski loengud raamatuna välja

Mati Väärtnõu: okupatsioonist.

Selleks, et aru saada toimuvast, tuleb asju vaadata põhjuslikus seoses. Inimene ei sünni selleks, et midagi rüvetada. Inimene kujuneb selleks. Õigemini selleks vorbib inimese ühiskond. Meil on pea 30 aastat Eesti iseseisvust varsti, aga kas me oleme oma järeltulevat põlvkonda iseseisvuse vaimus kordagi kasvatanud? Ei ole! Sama inimesed, kes ENSV ajal juhtisid riiki, jäid suuresti juhipositsioonile edasi. Miks nad oleksid pidanud muutuma? Üks senjöör kadus, otsiti kohe teine. Iseseisvusest ja vabadusest, mille eelduseks oleks autunne, pole mõtet rääkida.

Sattus kätte üks huvitav artikkel, lugesin põgusalt ja siin hakkavad tänased otsused mõttes oma elu elama- leiavad omale kohe paiga. Miks ja milleks kõik see. Lugege ja mõelge kaasa: https://makroskoop.ee/briti-mojuvoimsaima-mottekoja-juht-usa-ulemvoimu-haabumine-lopetab-impeeriumite-ajastu/?fbclid=IwAR1bmGXZ4bN8Bc9gNtWByn29WiF8yR_d7sK7dclCfO-bKT1GTNRXaMTcW0g

Siia tooks kõrvale Hando Runneli 11 aasta taguse mõtiskluse: https://arvamus.postimees.ee/91105/hando-runnel-meie-pohipatt-on-valelikkus?utm_source=facebook.com&fbclid=IwAR17w1mWFRkmMVKVHOuPvLal4wbnEc6xbqrQwK7fRWfmwit6fiTIWziawfQ

Arvasin, et olen oma mõttega unikaalne selles osas, et okupatsioon ei lõppenud ENSV lõppemisega. Tühjagi. Juba enne minu poliitilise tegevuse ajaarvamist on see välja öeldud. Runneli sõnadega jätkates: ***"Kui ma mõtlen igasuguste administratiivmuudatuste peale, olen jõudnud järeldusele, et igasugused okupandid, igasugused uute süsteemide kehtestajad on alustanud just sellest. Näiliselt inimesi ei kiusata taga, aga nendelt võetakse imelikul kombel ära kodu ja kodutunne."***

Väljavõte, H. Runnel: ***"Kui ehitada 1943. ja 1953. aasta analoogia põhjal loogiline edasiarendus, siis võib ehmatusega öelda, et praegune menetlus meenutab väga okupatsiooni. Ja ma küsin, kes on need okupandid oma Eesti riigis, oma rahva juures, mis huvi on neil lammutada seda kodutunnet ja muuta kogu Tallinnast väljaspool olev Eesti provintsiks, kodutute inimeste asupaigaks, kellel ei ole enam õieti mingit tähendust, nad on vaid allüksused, allasutused. See oli minu kodu, ütleb üks inimene ükskõik mis külast, ükskõik mis vallast. Ei, härrased otsustavad, et seda ei tohi enam olla.***

See on okupatsioon. Ja ma küsin: kui Simm pannakse kinni riigi reetmise eest, siis misjaoks reedetakse sellise reformikavaga tervet Eesti ajalugu ja eesti rahvast, mille huvides, kelle huvides, ja kuidas selle eest tasutakse? Ma unistan, et Eestis leiduks jõud, kes võtaksid selle kava ja heidaksid mitte prügikasti, vaid meie endi ehitatud okupatsioonide muuseumi. Sest see dokument sarnaneb okupatsiooni näidetega ja sobiks sinna suurepäraselt.

Ma ei ole teadlane, aga olen õppinud Nõukogude ajal majandust ja poliitökonoomiat, nii et mul on mingi aimdus majanduse ja aatelise elu suhetest. See suhe on alati olnud. Alati on olnud oluline see, kuidas teenida ühte mõtet ning millised praktilised sammud ja vahendid selleks on. Kui vaesed Eesti inimesed tahtsid ka teiste rahvastega võistlusvõimeliseks saada, kuid raha ega muud kapitali peale inimtööjõu ei olnud, siis nad propageerisid ühistegevust, ühistut, et jõud kokku liita. Praegu me oleme sellest väga kaugel, ja väikese jõuga üksikinimene on väga kaitsetu ja armuta olekus./.../

Võtame kõige lihtsama näite, õpetaja. Teda kui tööinimest osatatakse, et kui sa vaene oled, siis hakka pankuriks. Ja niisugust ideoloogiat me kultiveerime oma vabaks saanud ühiskonnas, vabas Euroopas. See ideoloogiline ummik on kogu ühinenud Euroopas: inimene koos tema tööga on suurte jõudude meelevallas. Ükskord ennemuiste püüdis ju Eesti Vabariikki neid vägesid talitseda, aga pärast seda, kui öeldakse, et majandus on vaba turu asi, on kõik kaitsetud. Kui vanasti ähvardati meid, et te olete rahvuslased, te olete natsionalistid, te olete fašistid, sest te mõtlete oma rahva peale, siis nüüd on tulnud uus ähvardussõna – protektsionism. Kui sina

tahad oma riiki, oma rahvast ja oma regiooni kaitsta, et kõigil oleks kodu olemas, siis öeldakse, et see on protektsionism, ja sa oled jälle patune. Ja jälle saab iga võõra rahva agent tulla ja öelda ühe lausega: see ei kõlba kuhugi. See on kolmanda maailmasõja kirjeldus minu suu läbi, see on maailmasõda. Meie oleme ohvrid. Ei valata verd, aga teil ei ole tööd, teil ei ole raha, ja kui riik hakkab hoolitsema selle vaese inimese eest, siis see on protektsionism, protektsionismi aga ei tohi olla."

Isegi veendunud föderalist Vahur Koorits peab tõdema, et vabakaubanduse olemuse osas on meile valetatud. Ta teeb küll ühe olulise vea, vaadates toimuvat ELi mätta otsast, tegelikult on Eesti suhe ELi teiste riikide täpselt samal lainepikkusel ehk siis alustada tuleb kodust ja lõpetada see mulli ajamine ära. Mõnel ehk on meeles hiljutine Eesti vaktsiinisoov, mida EL riikides ei mõistetud...

Koorits: ***"Tasub ka mõelda, kas äkki ei peaks Euroopa Liidu [MV täiendus = loe Eesti!] ettevõtteid kõige olulisemates sektorites toetama. Küsimus pole kapitali rahvuses, sest niikuinii kuuluvad kõik suurfirmad pensionifondidele, kuid loeb, kus asub elutähtsa kauba tootmine ja tootja peakontor. Pikad rahvusvahelised tarneahelad, kus hädavajalikke komponente tuuakse maailma eri otstest, on haavatavad katkestustele, sh ekspordipiirangutele. Euroopa Liidu [Eesti] rahvuslike tšempionide poputamine ravimisektoris tähendaks küll tarbijale veidi kõrgemat hinda, aga seda tuleb tasuda turvatunde eest."***

https://ekspress.delfi.ee/artikkel/92892747/vahur-koorits-koik-mida-meile-raagiti-vabakaubandusest-osutus-valeks?fbclid=IwAR2kC9IqLWrBFmEfiS4q19PegMiSK2kZppd4EUHbuy4XzGk7yj4iBvCug1g

Lõpetuseks veel üks märgiline artikkel: https://leht.postimees.ee/7216359/martin-ehala-aarmusfeminismi-demograafiline-kollaps?fbclid=IwAR2RkeQpfxyzt0mbSFpgV9-5N7rSahYH9wRZpgiTINK4Xuxc2HL1TrQvvOQ

Kokkuvõtvalt artiklist: ***"Eesti on Euroopa kultuuri perifeerias. Kui teeme järele lääne väärtussüsteemi arengukõvera, pole kahtlust, et ka meie satume samasugusesse kriisi. Tänu mõningale ideoloogilisele «mahajäämusele» saaks Eesti seda katastroofi tõenäoliselt veel vältida, kui avalik arvamus julgeks utoopilised sooalased ideed otsustavalt tagasi lükata./.../***

Kuigi feminism on palju teinud naiste seisundi parandamiseks ühiskonnas, on siiski võimalik, et radikaalne feminism, selline, mida soovitas Nancy Fraser oma 1995. aasta artiklis ja mida näeme kõige võrdõiguslikumates lääne heaoluühiskondades, on sama jätkusuutmatu, nagu oli kommunismiideaal, mida rakendati Nõukogude Liidus.

Omal ajal oli sotsiaaldemokraatia mõõdukas vastureaktsioon kommunismile, katse vältida maailmarevolutsiooni, ning see oli ka edukas, luues sotsiaalsetele klassidele võrdsemad võimalused ja vähendades viletsust. On täiesti võimalik, et praegused arengumaad, eeskätt Hiina ja India, võtavad lääne radikaalse feminismi õppetundi tõsiselt ja leiavad mõõdukama viisi naiste olukorra parandamiseks. Lääne ühiskondades tundub küll praegu, et süsteem on oma ideoloogilise õigustamise faasis, mistõttu otsitakse pigem viise, kuidas kriitikuid vaigistada. Paraku on selge, et kriisi eitamine ei tee olukorda paremaks, vaid suurendab kollapsi tõenäosust.

Tõsi, kokkukukkumised on erinevad: kui Nõukogude Liit ei pidanud konkurentsis vastu majanduslikult, siis lääne ühiskonnad ei pea vastu demograafiliselt. Drastiline sündimuse langus tingib sisserännu vajaduse ja surve selleks on olemas nagunii."

Otsides vastust küsimusele, kust need pühaduse rüvetajad on tulnud, tuleb vaadata peeglisse- me oleme ise lasknud sellel tekkida. Kõigepealt jätsime eesti rahvusest ideoloogilised okupandid edasi võimu juurde, lastes neil segamatult otsida uut senjööri. Edasi toimub elu uue senjööri näpunäidete ja mõjutuste järgi niikaua kui see uus senjöör kõrvale saab heidetud või lakkab olemast. Vahepeal küll ka kõige tulihingelisemad kaasajooksikud peavad tõdema, et meid on petetud. Ja lisaks ideoloogia, mida senjöörile allumine meile kaasa toob on äravahetamiseni sarnane NSVLi utoopiatega ning oma evolutsioonis on käimas sama allakäiguteed. Me ei saa mitte midagi paremat oodatagi sellistes oludes, ammugi loota, et

suudame koputada kellegi südametunnistusele. Tuleb muuta paradigmat. Aga selleks ei ole enamus Eesti inimestest valmis. Nokk kinni, saba lahti. Rahulikku ööd! Mati Väärtnõu

Meelis Kiili enesekindlus või endas kindel olemine

Meelis Kiili Autor/allikas: Kaitseliit

Eduka väikeriigi ainus võimalus saab olla professionaalsus, ometi toob igapäevaelu näiteid ohtlikest amatööridest. Rahvuslik väärtusskaala ei ole abstraktne asjaolu, vaid rahvusriigi seisukohast praktiline tööriist. See paneb aluse riiklikele huvidele, millest lähtuvad strateegiline hinnang ja sellest tulenev riiklik poliitika. Siit saab alguse suur strateegia, kirjutab Meelis Kiili.

"See nõuab julgust, et tõusta ja rääkida, kuid ka see nõuab julgust, et istuda ja kuulata." Winston Churchill

"Me oleme pagana enesekindlad… me oleme pagana enesekindlad." Selline kõrgematel riigikaitsekursustel tähtsa riigiametniku uhkusega lausutud fraas äratab paratamatult tähelepanu ja sunnib mõtlema.

Kas me ühiskonnana saame praeguses turbulentses maailmas olla enesekindlad või peaksime hoopis olema endas kindlad, hoidma oma enda väärtusi, elustiili, traditsioone, keelt ja kultuuri. Kui me oleme enesekindlad, siis peaks riigis valitsema harmoonia, üksteisemõistmine ja meil rahvana peaks olema koosmeeles sõnastatud selge siht tulevikku, moodsama sõnaga - visioon.

Paraku näeme ja tajume argipäeva, kus ühiskond on lõhestunud toimub valimatu üksteise süüdistamine, puuduvad ühisosa ja koosmeel ning isegi ühiskonda koos tegutsema sundiv ohutaju ja enesealalhoiuinstinkt. Seda on nimetatud väärtuskriisiks, **kuid äkki on tegu hoopis kompetentsikriisiga?**

Kõik riigiametid peavad olema rahva teenistuses

Põhiseaduse esimene paragrahv ütleb, et Eesti on iseseisev demokraatlik vabariik, kus kõrgeima riigivõimu kandja on rahvas, seega kõik riigiametid, nii valitavad kui ka määratavad peavad olema rahva teenistuses. Kuid lõhe rahva ja rahvateenrite vahel on siiski märgatav, ohtlik ja süvenev.

Ohtlik, sest meie iseseisvust ähvardava välise ohu, Vene Föderatsiooni, strateegid on selgelt sõnastanud, et oma eesmärkide saavutamiseks sihtmärkriigis ei ole okupatsioon ja sõjaline rünnak ilmtingimata vajalik. Esimeseks eeltingimuseks on tekitada lõhe rahva ja valitsuse vahel.

Harri Tiido: haritlaste reeturlusest ajaloolises plaanis

Demokraatlikku riiki juhitakse poliitiliselt läbi valitavate esinduskogude. President Kersti Kaljulaid ütles 20. augustil 2017 peetud kõnes, et poliitika on eestvedamise kunst. Kuid nagu iga teine kunst võib see olla professionaalne, amatöörlik, naivistlik, abstraktne jne.

Eduka väikeriigi ainus võimalus saab olla professionaalsus, ometi toob igapäevaelu näiteid ohtlikest amatööridest.

Kui rahvasaadik riigikogu kõnetoolis ütleb, et ta on tänulik, et keegi midagi ei küsinud, sest ta ei tea teemast midagi või teine neli aastat parlamendis olnud saadik vastab küsimusele, et kas ta kandideerib ka järgmistel valimistel, eitavalt, sest see eeldaks professionaalseks poliitikuks hakkamist ja see ei lähe tema plaanidega kokku, siis ei ole asjad kõige paremas korras.

Riigikogu ei tohi, ei saa ega või olla amatööridest asjaarmastajate kogum. Meie rahva esinduskogu peab olema koht, kus kõik rahvateenrid on kompetentsed sõnastama ja kaitsma rahva strateegilisi riiklikke huve. Eesti valimissüsteem on proportsionaalne, mis lahtiseletatult peaks toimima mitte niivõrd

isikupõhise kui maailmavaatelisena. Maailmavaade on põhimõtete, veendumuste ja ideaalide kogum, mis määrab inimese suhtumise tegelikkusesse, tema käitumise ja tema peamised tegevussuunad.

"Kõik inimfaktorit omavad süsteemid evivad toimimise dünaamikat ja mõjusid, mis võivad oluliselt erineda soovitud mudelist."

See on kooskõlas põhiseaduse paragrahviga 62, mis sätestab, et rahva esindaja ei ole seotud mandaadiga, vaid peab tegema oma valikud vastavalt südametunnistusele. Kuid kõik inimfaktorit omavad süsteemid evivad toimimise dünaamikat ja mõjusid, mis võivad oluliselt erineda soovitud mudelist.

Peeter Olesk: Hamleti sõnad (1)

Koalitsioonipõhine valitsus eeldab kompromissi ja mida erinevamad on maailmavaatelised seisukohad, seda suuremat lõivu tuleb maksta põhimõtetele. Lisaks peab arvesse võtma, et poliitikud on samuti inimesed oma vajadustega ja **kui poliitikas osalemine ongi kujunenud ainukeseks sissetulekuallikaks, siis paraku avaldab see tihtilugu mõju personaalsete põhimõtete ja otsuste kujundamisel.**

Üllatavalt tihti võib juhtuda, et võimuliidu sobimuse kui mitte aluseks, siis oluliseks mõjuriks siiski, on nii riigisiseste kui ka EL-i võtmeametikohtade kauplemine parteisõduritele. D'Hondti meetodi kohtade jaotamisel valimisnimekirjade vahel nõrkuseks on see, et paraku soosib see "tagatoa" sündroomi teket, kus erakonna sisemine hierarhia ei pruugi olla kooskõlas valijate eelistusega, vaid kujuneb mõjuisikute soovide ja soosikute kontekstis.

Valijad ei saa aru valiku loogikast, **valitavad on pigem lojaalsed erakonnale kui valijatele** ning see omakorda pärsib isikliku vastutuse tekkimist. **Isikliku vastutuseta on poliitiline vastutus õõnes ja sisustamata poliittehnoloogiline sõnakõlks.**

Tinglikult võib seda nimetada korporatiivseks valitsemiseks. Korporatiivsus toob pikas perspektiivis kaasa kompetentside languse, sest mõjule pääseb põhimõte – oluline ei ole see, mida sa tead, vaid keda sa tead. **Võib-olla ongi raske rahvasaadikutelt kompetentsi nõuda, eriti kui nad on saanud isikumandaadi. Võib-olla peamegi leppima, et saadikud kulgevad elegantselt julgeoleku valdkonnast põllumajandusse, sealt energeetikasse, omamata otsustuseks vajalikke teadmisi üheski neist.**

Marek Reinaas: raha ja rattad (2)

Kuid täidesaatval võimul ja seda toetaval ametnikkonnal peaks siiski olema juhitava valitsemisala süvateadmised. Sellisel puhul ei saa tekkida väidet, et Eesti on ametnike riik. Sellisel juhul tekiks riigile visioon ja selle saavutamise strateegia, mis kindlustab rahvuse ja kultuuri säilimise ning edendab Eesti elanike julgeolekut ja heaolu.

On väidetud, et meie apoliitiline ametnikkond on poliitikuid hästi teeninud. Poliitikuid ei pea teenima, rahvast peab teenima, poliitikuid tuleb toetada. Apoliitiline olemus on muidugi hea, kuid mitte määrav. Määravaks on siiski professionaalsus, lai silmaring, suurte paljude muutujatega protsesside adumine ning arengute suunamine ühiskonnale soodsas suunas.

Paraku võib täheldada korporatiivsuse ilminguid ka ametnikkonna arengus. Avalikud konkursid on nii mõnelgi juhul maskeering eelnevalt siseringis langetatud määramistele.

Põhjus on tihti väga lihtne, inimlik ja mõneti selgitatav sotsiaalmeediale omaste tunnuste kaudu. Sotsiaalmeedia grupid või kõlakambrid on reeglina meeldivad, sest inimene liitub nendega ja võtab oma sõprade ringi neid, kes on temaga sarnased ja jagavad samu vaateid või tahavad lihtsalt meeltmööda olla. Teisisõnu, sotsiaalmeedia toidab meeldivate sõnumitega, mis paraku ei pruugi peegeldada päris maailma.

Vastutavatele ametikohtadele määratud, kuid sinna mitte kvalifitseeruvad isikud on tavaliselt intelligentsed inimesed, kes tegelikult oma sisimas teavad, et nende pädevus on ületatud, kuid neil puudub julgus, tahe või takistab võimuiha ja ego seda tunnistamast.

Seeder: Eestit asub juhtima mugavusvalitsus (2)

Sellistel puhkudel kujundatakse lähikond seltsingu või kõlakambri eeskujul korporatiivsetel alustel inimestest, kelle üle on mõju, kes annavad soovitud tagasisidet ja toidavad kunstlikku, tegelikkusele mittevastavat olukorrateadlikkust.

Selle tulemusel **kujuneb osa ametnikkonnast inimestest, kes Ülo Vooglaiu sõnul teavad päris palju, oskavad üsna vähe ja ei saa ühiskonnas toimuvast aru.**

Loomulikult kinnitatakse, et on ju loodud komisjonid ja kompetentsimudelid. Näiteks nagu avaliku teenistuse tippjuhtide kompetentsimudel: tuleviku kujundaja; tulemuste saavutaja; innovatsiooni vedaja; väärtuse looja; tööõnne hoidja ja enese arendaja.

Nende osiste põhjal annab komisjon arvamuse ja just nimelt arvamuse, mitte hinnangu. See kujundab arusaama, kas isik on meeldiv, sulandub väljakujunenud keskkonda, on otsuseid tegevale seltsingule mugav ja suunatav või vastupidi iseseisvat arvamust omav ja ebamugav.

Professionaalsete ametnike potentsiaali tuleb aga hinnata, tuleb aru saada, kui pädev on kandidaat kompetentsivaldkondades nagu majandus, sõjandus, poliitika, info, sotsiaalsfäär ja infrastruktuur. Need on valdkonnad, mis loovad julgeolekut, arengut ja innovatsiooni.

"Ei saa ka vaadata mööda süvenevale profaanide ja diletantide võimu juurde jõudmise suundumusest."

Kui hinnang on antud, võib seda täiendada ka arvamusega. Loomulikult ei ole võimalik teha kõiki hõlmavat üldistust, muidugi on meil palju häid spetsialiste ja üksikuid generaliste. Kuid ei saa ka vaadata mööda süvenevale profaanide ja diletantide võimu juurde jõudmise suundumusest.

Politoloog Jakobson: koalitsioonilepe on rohkem Reformierakonna nägu

Korporatiivsus, korruptiivsus ja kommunikatsioon

Miks on korporatiivne ühiskonnakorraldus kahjulik? Võiks eeldada, et ühtselt mõtlevad inimesed on monoliitsed ja loovad kriitilise massi muudatusteks, nagu seda olid laulva revolutsiooni aegsed üliõpilaskorporatsioonidest välja kasvanud ja riigi teenistusse asunud inimesed.

Sellistel erandjuhtudel, kui ühiskondlik kord kardinaalselt muutub, võib koondatud jõupingutusest kasu olla. Kuid jälle tuleb meenutada, et ka siis tõi edu rahva ühtsus, tahtmatus kanda okupatsioonikoormat. Balti ketis seisis rahvas ikkagi sooviga taastada iseseisvus ning tagada rahvuse ja kultuuri jätkumine läbi aegade.

Kuigi korporatiivsus ja korruptiivsus on erinevad asjad, siis paraku on nende toimimismehhanismid sarnased. Vladimir Putini Venemaa toimimine on rajatud korruptsioonile, seega ei ole Kremlil eriti keeruline manipuleerida korporatiivset süsteemi. Ebakompetentsusel on omadus võimenduda, tihti ei ole vastasel vajalik isegi midagi erilist teha kui lasta asjadel kulgeda omasoodu. Nagu Napoleon on öelnud: "Kui vastane teeb vigu, ei ole mõistlik teda segada".

Kui kommunikatsioon ühiskonna ja võimu ning seda toetava ametnikkonna vahel on pärsitud, siis asendub suhtlemine kohtlemisega. Siis läheb põhiseaduses sätestatu kõverpeeglisse ja rahvas muundub subjektiks. **Suhtlus ei saa olla vaid valimiste-eelne pastakate jagamine, see peab olema pidev kommunikatsioon kogu ühiskonnaga, mitte pelgalt oma andunud valijaskonnaga.**

Uue valitsuse prioriteedid: Reformierakonna ja Keskerakonna koalitsioonilepe

Kommunikatsioon on asendatud suhtekorraldusega, mis kombinatsioonis infoajastu teabe üleküllusega hägustab olukorrateadlikkust ja toodab pealiskaudsust. Otsuseid langetatakse emotsionaalselt meeldib-ei meeldi põhimõttel ilma sügava analüüsita.

Suhtekorralduslikud artiklid näiteks meestest ja naistest, kes aitasid tuua viisavabadust, ignoreerivad tegelikult selle vabaduse põhiautoreid - ettevõtjaid, arste korrakaitsjaid, õpetajaid, teadlasi ehk ühiskonda tervikuna. Suhtekorraldus on korporatiivse juhtimise element, see loob iidoleid ja illusioone edust, kuid edu põhialus on kompetents, ekspertiis ja nendel rajanev valitsemine, mis on suuteline võimendama ühiskonna teadmisi, oskuseid ja pingutust.

Ja ometi **räägitakse väärtuskriisist mitte kompetentsikriisist**. Sellel on tegelikult lihtne selgitus. Peapiiskop Urmas Viilma **kirjutas:** "Tundub, et kõik, kes väärtustest räägivad, teavad, millest nad räägivad, ning need, kellele nad väärtustest kõnelevad, tunduvad iseenesestmõistetavalt teadvat, milline on väärtuste üldine definitsioon".

Väärtus on hinnang heast ja halvast, millest juhindutakse oma valikute tegemisel, otsuste langetamisel. **Igal inimesel on oma väärtusskaala, kuid arvestades, et Euroopa, sh Eesti ühiskond individualiseerub, kus "mina" on liikunud "meie" ette, siis paraku tekib ka ootus, et "minu" väärtused on ülimad "meie" väärtuste ees.** Tekib ootus, et teised võtavad minu hinnanguid kui sündinud fakti ja tõe mõõdupuud.

Jaak Madison: Euroopa suurte erakondade mõjust Eesti parteidele (2)

See on emotsiooni - mis suhtekorralduslike võtetega on manipuleeriv ja mobiliseeriv - populismi võimaldav jõud. Emotsioon on inimloomusele omane ja emotsionaalne seisund võib pärssida ratsionaalset mõtlemist.

Kui kompetentsi defitsiidiga indiviid või grupp suudab mobiliseerida piisavalt toetajaid ja neid teise grupiga vastandada, siis tekkinud müra võimaldab eirata terviklikke ühiskonna julgeoleku ja heaolu arengut, vältida personaalset vastutust ning samal ajal sepitseda põhjendamatut populaarsust.

Seega ei ole põhiseaduse preambulis kirjeldatud väärtuste mudel kujunenud ühiskondlikuks leppeks rahvuslikest väärtustest, mis toimiks mõõdupuuna moraalsele kompassile.

Tühimikku **on püütud asendada Põhjamaade eeskujuga. Me oleme geograafiliselt Põhjamaa, kuid me ei ole ja ei peagi olema osa Põhjala kultuuriruumist, meil on piisavalt teadmisi, rahvuslikku ja kultuurilist omapära, et olla isesugune.**

Meil on Põhjalaga palju ühist nii mentaliteedis kui ka tavades, samas eelnenud okupatsiooniperiood on mõjutanud seda sügava bütsantsliku käitumismustriga. Endine Soome suursaadik Eestis Kristi Narinen on öelnud, et Põhjala identiteet rajaneb kolmel põhielemendil – luteri kirik, ristilipp ja rootsi keel. Ekslikult võib eeldada, et luteri kirik on meid ühendav lüli. Kuid me oleme pagana enesekindlad, sest avalikult demonstreeritakse nii sõnas kui ka teos üleolekut kirikust ja religioonist. Kas see on upsakus, rumalus või upitav enesehinnang, pole oluline, oluline on see, et peegeldab kontrollimatuse tunnet, isekust ning mina eelistamist meie ees. **Harri Tiido: kuuldused liberalismi surmast on ennatlikud (2)**

See on seisund mille eest on hoiatanud kaks aastatuhat tagasi elanud filosoof ja väejuht Sun Zi: "On hirmutav ette kujutada mida ma suudaks teha, kui mul lubataks teha mida ma suudan. Kuid õnneks on minu üle Keiser [Jumal]".

Taevas ja põrgu on metafoorid, kui näiteks mõni võimukandja on bütsantslikule käitumismudelile omaselt ostnud omale lõputöö ja saanud tunnistuse kvalifikatsioonist, mida ta ei ole ausa tööga välja teeninud, siis piinab teda ebakindlus.

Mida kõrgemale ta korporatiivselt võimuredelil tõuseb, seda sügavamaks muutuvad kahtlused - kuskil on keegi, kes teab. Kindlasti teab see inimene, kes paberi välja töötas, keegi õpingukaaslastest võib teada, võib-olla isegi vastase eriteenistused omavad teavet. See on isiklik põrgu, kuid ka ühiskondlik risk ja oht, sest mida suuremad on võim ja volitused, seda suurem on ühiskonnale tekkida võiv kahju.

Rahvuslik väärtusskaala ei ole abstraktne asjaolu

Rahvuslikud väärtused saavad olla need, mida ühiskond on ühiselt sõnastanud, mis on taganud püsimajäämise, ulatuvad tuhandete aastate taha ja on kujundanud rahvast sajandeid, millel on selline hind, mille nimel ollakse valmis võitlema viimseni.

Oma väärtuste kujundamisel ei pea me ilmtingimata pimesi uskuma taevast ja põrgut, kuid mõistlik oleks kasutada seda kultuuriruumi, mis tegi meist kirjaoskaja, lõi haritlaskonna ning tagas ühe alussambana riigi ja rahva iseolemise.

Hoidumine seitsmest surmapatust ja põhimõtteline juhindumine kümnest (või seitsmest, kui kolm esimest ei ole materialistliku mõtteviisiga inimestele vastuvõetavad) käsust ei peaks olema eriti üle jõu käiv. **Ott Lumi: uuelt valitsuselt suuri reforme oodata ei maksa (3)**

Kui seda täiendada demokraatliku riigikorraldusega, põlisrahvaste harta põhimõtetega, üleüldiste inimõigustega, siis saame luua üleüldise ühiskonnaülese väärtusmudeli.

Siis võime vaielda, kas meil on või ei ole väärtuskriis. Siis me võime ka olla endas kindlad, et emakeel jääb kestma, et laulupidu on enesestmõistetav, et Pika Hermanni tornis lehvib sinimustvalge, et meie põhiväärtus on eesti rahvas.

"Siit saab alguse suur strateegia ja sellest johtuvad valdkondlikud strateegiad."

Rahvuslik väärtusskaala ei ole abstraktne asjaolu, vaid rahvusriigi seisukohast praktiline tööriist. See paneb aluse riiklikele huvidele, millest lähtuvad strateegiline hinnang ja sellest tulenev riiklik poliitika. Siit saab alguse suur strateegia ja sellest johtuvad valdkondlikud strateegiad.

Selline mudel võimaldab ühiskonnal arutleda või vaielda, kuidas me riiklikke huve kaitseme, mitte mida me kaitseme. Loomulikult on koalitsioonileppe muutumiseks valitsemisperioodi strateegiaks väga pikk protsess, kuid kusagilt tuleb alustada.

Esiteks tuleb hinnata, kas praegune valimismudel on Eesti ühiskonnale kõige sobivam ja arusaadavam. Ei tohi lubada olukorda, kus rahvas lööb käega, sest tunneb, et rahvast ei sõltu midagi.

Teiseks peab laiendama valitsemises osalemist. Ei ole põhjendatud, et omavalitsuse ja riigitüüri juures on ühed ja samad inimesed. Kuigi lähiminevik ei ole pakkunud meile selliseid riigimehi nagu Jaan Poska, Aleksander Tõnisson, Johan Pitka, Otto Tief, Endel Lippmaa ja Ülo Vooglaid, ei tähenda see seda, et andekad ja haritud generalistid kadunud on.

Võib-olla on praegune poliitkultuur paljudele vastuvõetamatu, kuid **kui haritlaskond poliitikas ei osale, tuleb neil leppida sellega, et neid valitsevad rumalamad.** Ametnikkonna kompetentsustaset saab samuti aega viitmata tõstma hakata, viies nende ettevalmistuse ja praktilise kogemuse kooskõlla juhtimistasandile nõutava kompetentsiga.

Peame loobuma noorte ametnike ja poliitikute kultusest, sest noorus ei ole voorus, vaid paratamatus. Vaja on tasakaalustatud hariduse ja harituse ning elukogemuse kombinatsiooni.

Tippametnike määramine tuleks tagasi viia riigikogu tasemele, sest see vähendab korporatiivsete valikute võimalust. Nende hindamiseks kehtestada konkreetsed hindamiskriteeriumid. Ideaalis võiks olla pädevusnõuded ka ministritele, strateegia olemasolul võib kaaluda tehnokraatliku kabineti moodustamist.

Riigikogu järgmise koosseisu esmaülesanne peaks olema rahvuslike väärtuste rakendamine, koalitsiooni valitsuskabinetil aga riikliku strateegia loomine ja täitmine. Siis tekivad visioon, kompetents ja võimalused konsolideerida ühiskonnas esindatud anded, tahe ning ressurss julgeoleku ning heaolu edendamisse. Siis saame endas kindlad olla, et jääme rahvana kestma.

Kommentaar väljendab autori isiklikke seisukohti ega ole seotud ametikohustuste täitmisega. Toimetaja: Kaupo Meiel

Jaan Järvik 01.02.2021 23:04Au ja kiitus Teile härra Meelis Kiili! Näen, tarka Eestile pühendunud meest. Lugesin 2 korda Teie artikli läbi. Kui see oleks minu teha ma kõhklemata esitaks Teid järgmiseks Eesti Presidendi kandidaadiks. Paljudel avaliku elu tegelastel paljudel puudub kompass - mis välistaks Eestile kahjulike otsuste tegemise. Teil see õnneks on: Teie särgi ja ihu vahel on EESTI. Sellised inimesed reeglina ei langeta Eestile kahjulike otsuseid, neid mis seavad EESTI KEELE ja EESTI MEELE kahtluse alla. Olen selle artikli eest kogu südamest Teile tänulik. Jõudu Teile! Hoian Teile põialt! Jaan.Jarvik@ttu.ee

Pseudoprobleemide asemel tuleb tegeleda eestlaste madala sündimusega.

Jaak Uibu 29. okt. 2020

Rahvastikuteadlane ja meditsiinidoktor Jaak Uibu. **Homoõiguste küsimus on olemuslikult pseudoprobleem. Tegelikult peaks poliitikud tegelema eestlaste madala iibe ja rahvuse säilimise küsimusega olukorras, kus sündide arv jääb pidevalt alla surmadele. Selle ülesande kõrval on kõik muud küsimused sekundaarse**d**, kirjutab rahvastikuteadlane ja meditsiinidoktor Jaak Uibu.**

Küsigem, kas põhiseaduse preambulas määratletud Eesti riigi põhieesmärk ja põhiülesanne – rahvuse säilimine – on viimastel aastatel rahuldavalt täidetud? Küsime seda arusaamas, et kõik muud ülesanded on põhiülesande kõrval sekundaarsed ja viimaste lahendamine peaks arvestama riigi põhieesmärki. Vastuse sellele küsimusele leiame rahvatervise tähtsaima näitaja – sündimuse statistikast.

Kes on suutelised või kes on kohustatud jälgima sündide statistikat, see teab, et kogu iseseisvusaja alates 1991. aastast on loomulik iive olnud negatiivne. Vaid ühel korral – aastal 2010, olid sünnid 35 juhuga plussis. Väheneb rahvastikus 0–17-aastaste laste arv ja osakaal. Statistikaameti andmetel elas 2020. aasta alguses Eestis 257 044 alla 18-aastast last, mis moodustas kogu elanikkonnast 19%. 2000. aasta algusega võrreldes on alaealiste laste arv vähenenud enam kui 55 300 võrra.

Tänu statistikaametile on kõik need andmed kättesaadavad, aga seda teavet ei õnnestu viia enamiku poliitikute teadvusse või ei oska nad sellega midagi peale hakata. Piltlikult võib riigi hoiakut iseloomustada Tallinna linnavalitsuse nõuniku sõnadega psühhoneuroloogiahaigla hoone põlengult – „Tulekahju on, leegid on, hukkunuid on, varingud on. Aga kõik on kontrolli all!“

Mingem veel konkreetsemaks: aastal 2018 – 14 367 elussündi; 2019 – 14 099 sündi, seega peaaegu 300 last vähem kui eelmisel aastal. Ehmatav on aga käeoleva aasta üheksa kuu sündimuse langus võrreldes eelmise aasta sama ajaga – ligi pool tuhat sündi vähem, kusjuures eelmine aasta oli juba languses! Kes arvutada oskab, see leiab, et koroona pandeemia seda mõjutada veel ei saanud. Küll on tulevik tume. Kas see langus peaks kedagi poliitikutest nii kõnetama, et ka nemad sellest kõneleksid ja kirjutaksid ja arutaksid olulise tähtsusega riikliku küsimusena riigikogus või vähemalt riigikogu rahvastikukriisi lahendamise probleemkomisjonis?

Aga ei! Jahutakse homode õigusi nagu nemad hoiaksid ühiskonda püsti! Kangutatakse valitsust ja tema kangeid liikmeid, nagu opositsioon oma pahameeles ja meeleheites võimu pärast suudaks midagi paremini teha. Kui suudaks midagi paremini teha, siis sellest annaksid tunnistust hulk konstruktiivseid ettepanekuid rahva hüvanguks, aga on vaid destruktiivsed ja kümnendajärgulised.

Eesti rahva elujõul trambitakse küll koormistega, küll hedonistlike leludega. See toimub ühe kunagise presidendikandidaadi sõnul piiritus usus rahva elujõusse: „Eesti rahvas pole seni välja surnud ega juhtu see ka edaspidi“. Tema lapsikut usku ei vähenda eestlaste arvu pidev vähenemine ega naaberrahvaste väljasuremine. Meie meedia provotseerib oma kirja- ja kõnekeelega amoraalust ning ebaeetilisust. Opositsioon passib peale ja kui avastab sõnavääratuse, siis on seesama meedia valmis seda võimatult võimendama.

Kolm aastat tagasi koostasin tollal riigikogus tegutsenud Eesti rahvastiku toetusrühma toel „Rahvastikupoliitika memorandumi“ selle ca 35 suunas, mis peaksid kaasa aitama sündimuse ja rahvaarvu languse peatamisele. Paljud institutsioonid olid nõus nende ettepanekutega töötama, aga riigikogu ise ei olnud asjast huvitatud. Kui esitasin möödunud aastal need ettepanekud rahvastikukriisi komisjonile, sain vastuseks: „Tehtud konkreetseid ettepanekuid käesoleval momendil me kommenteerida ei saa, kuna vabariigi valitsus ei ole veel otsustanud riigi strateegilise planeerimise korraldust“. Kõlab nagu ettekääne – teie infarkti me ravida ei saa, sest teie koeranael on veel välja ravimata.

Kirjutist on paslik täiendada ühe endise rahvastikuministri abikaasa sõnadega: eestlaste sündimuse kasv on loodetav ainult koos kindlustunde kasvuga, et siia tasub sünnitada, siin tasub elada. Üks laps sünnib armastusest, teine “tagavaraks”, kolmas…Jah, just see kolmas laps – see on Eesti võtmeküsimus. Kõik peame panustama kolmanda lapse ilmaletoomisest. Eestlaseks muidugi ei sünnita, kuigi laul seda ütleb. Eestlaseks kasvatakse, mis

tähendab pärast sündi kohe ja lakkamatult ja püsivalt eesti tähistuskorra loomist lapse ümber (keskkond, keel, maamärgid, pärandmaastikud, mentaliteet jne.). Nendest tõdedest tuleks lähtuda, aga vaidlused sooneutraalsusest juhivad sohu, niisamuti nagu põlisrahva elujärge ei paranda ei Rail Baltic ega Saaremaa sild.

Vabandan kõigi nende seksuaalhäiretega isikute ees, kes püüavad oma puudega vaikselt leppida nagu seda teevad paljud inimesed oma raskete haigustega ega nõua erikohtlemist. Küll vajas ja vajab maailm Leonardot ja Tšaikovskit. Ma ei tahtnud teid haavata, vaid ohjeldada ketserlikke kisakõrisid.

Minu arusaama on kujundanud nii Vana kui Uus Testament, minu õpetajad, rahvastikulugu kui Homeros, kelle sõnul Odüsseus pöördus kauni Nausikaa poole, et taevased annaksid talle hea abikaasa: „Sest pole tõesti maailmas ju asju, mis õilsam ja kaunim,kui et naine ja mees ühes meeles ja ainsas armus koos maja peavad nii – sõprade rõõmuks ja vaenlaste vaevaks, kuid iseendale õnneks, mis üle kõige maailmas“.

Miks vajame Eesti rahvastikustrateegiat mitte arengukava. **Jaak Uibu**:12. juuni 2020

Rahvastikuteadlane ja meditsiinidoktor Jaak Uibu. Foto: Luc Saffre, Wikimedia Commons, juuli 2017

Hoolimata pikkadest ja töömahukatest arengukavadest on Eesti demograafiline olukord üha halvenenud, mis räägib mitte arengust, vaid taandarengust. Vaja oleks rahvastikustrateegiat, mis räägiks tegelikust demograafilisest trendist ausalt, leiab meditsiinidoktor Jaak Uibu.

On päris igapäevane lugu, et Jüri Ratase valitsust süüdistatakse vigades, mis said alguse ammu enne tänase valitsuskoosseisu võimule pääsemist. See tähendab, et on vaja tunda ajalugu ja isegi andekas ajaloolane Jaak Valge ei jõuaks paljastada kõiki variserlikke süüdistusi. Mõni väärkäsitlus on niivõrd igapäevaellu sisse kasvanud, et tundub juba loomulikuna.

Juba üle tosina aasta on meie elu tahtnud kaunistada lõputud arengukavad, mida oli kunagi üle saja, aga nüüdki on neist pool veel alles. Rahvastiku valdkonnas olid niisugused suurejoonelised plaanid, nagu „Rahvastiku tervise arengukava 2009-2020“, milles käsitleti hulka valdkondi, kuid välditi rahvatervise tähtsaimat näitajat – sündimust.

Tuleks nimetada ka „Laste ja perede arengukava 2012-2020“ ja veel valmimata „Rahvastiku tervise arengukava 2020-2030“, kuhu peaaegu aasta tagasi paljude kirjadega taotlesin sündimuse käsitlemist, kuid tänini valitseb veel ebaselgus.

Nüüd on Kultuuriministeeriumi pressiteate ja sellest avaneva info alusel saadetud kooskõlastuseks Vabariigi Valitsuse korraldus „Rahvastiku ja sidusa ühiskonna arengukava 2021-2030“ koostamisest. Öeldakse, et nimi ei riku meest, aga eluaeg mingi tobeda nimega ringi käia ei tahaks keegi. Et lõplikku otsust pole dokumendi kohta veel tehtud, siis pakun lohiseva nimetuse asemel kasutada „Eesti rahvastikustrateegia 2021-2030“.

Seda soovitan mitmel põhjusel:

1. Rahvastikustrateegia on lühem ja käepärasem;

2. Hoolimata pikkadest ja töömahukatest arengukavadest on Eesti demograafiline olukord üha halvenenud, mis räägib mitte arengust, vaid taandarengust. Pidevalt arengu mõistet ekspluateerides mätsime tegeliku trendi kinni ja luiskame rahvale;

3. Väikerahva aastakümneid kestev pidev vähenemine ja vananemine ei ole mingi areng – muutumine soovitud eesmärkide suunas, tõusujoones, progressina madalamalt kõrgemale. Inimarengu indeks kahjuks demograafilist trendi ei arvesta. Paraku isegi demograafid jahuvad ikka rahvastiku arengu kaanonit;

4. Arengukava õiguslik jõud on ebamäärane: Riigikantselei käsitleb arengukavu kui strateegilisi dokumente, mille õiguslik staatus on erinev. Seevastu õiguskantsler kirjutas mulle: „Arengukava pole paraku õigustloov akt ega allu seetõttu õiguskantsleri järelevalvele põhiseaduslikkuse tagamise tähenduses. Vähemasti hetkeni, mil arengukavas ei sõnastataks sihte, mis lähevad vastuollu põhiseaduse sätte ja mõttega.“

5. On kummaline, et nii palju energiat kulutatakse dokumentidele, millel puudub õigusjõud. Olen aru saanud, et arengukavasid on ametnikel tarvis vaid minu ettepanekute tagasilükkamiseks – „aga meil on juba arengukava!

Maarja Vaino hariduskolonialismist. Kirjandusteadlane 26.03.2021

Foto: ERR

Kas see, mis toimus nõukogude ajal, mil õppekavad ja õpikud tuli uuele ideoloogiale vastavaks sättida, oli hariduskolonialism? Tõenäoliselt oli. Kas see, mis on toimunud taasiseseisvunud Eesti haridusmaastikul, ei meenuta nii mõneski aspektis samuti hariduskolonialismi, küsib Maarja Vaino Vikerraadio päevakommentaaris.

25. märtsil oli küüditamise aastapäev. 1949. aastaks oli Nõukogude okupatsioon Eestis kestnud viis aastat. Füüsilise represseerimise kõrval oli võimust võtnud vaimne terror, mis avaldus mõistagi ka haridussüsteemis.

Võib ainult imetleda neid õpetajaid, koolijuhte ja haridustegelasi, kes suutsid neil aegadel alles hoida ja edasi viia vaba Eesti tugevat haridustraditsiooni. Punapropaganda lööklausete kiuste püüti ka oma asja ajada.

Tagantjärele võib küsida, kas see, mis toimus nõukogude ajal, mil õppekavad ja õpikud tuli uuele ideoloogiale vastavaks sättida, oli hariduskolonialism?

Tõenäoliselt võib küsimusele vastata jaatavalt. Ja kohe seejärel tasub küsida: kas see, mis on toimunud taasiseseisvunud Eesti haridusmaastikul, ei meenuta nii mõneski aspektis samuti hariduskolonialismi?

Eelmise aasta lõpus ilmus Tallinna Ülikoolil kogumik "Haridusmõte", kus **Rain Mikseri ja Ivor Goodsoni** artiklis on muuhulgas analüüsitud mõistet "hariduskolonialism". Seda defineeritakse olukorrana, mil "teadlikult või teadmatusest, vabatahtlikult või välisel survel jäetakse omamaine rahvuslik hariduspärand oluliste haridusküsimuste käsitlemisel tähelepanuta või käsitletakse seda ühekülgselt, lähtudes ebapiisavalt põhjendatud väliseeskujudest." Kui pisut süveneda sellesse, mis on toimunud viimastel aastatel meie haridussüsteemis ja mis seoses uue haridusstrateegiaga on teoksil praegu, siis vastab see päris täpselt hariduskolonialismi määratlusele.

Johannes Käisi, Hilda Taba, Peeter Põllu ja teiste meie haridussuuruste põhjalikud haridusalased tööd on unustatud või "vanana" kõrvale jäetud. Seevastu on kriitikavabalt üle võetud nn läänelikud õppemallid, meie kohalikke eripärasid arvestamata.

"Enamik muutusi, mida levitatakse kui puhtalt hariduslikke, on tegelikult algatatud poliitilistel ja ideoloogilistel põhjustel."

Arusaamatu järjekindlusega ollakse uhked meie maailma esimese hariduse üle ja samal ajal lammutatakse otse hullumeelse jõuga sedasama ennast tõestanud haridustraditsiooni, mis meid nii kaugele on viinud. Sealjuures tuleb nõustuda ka teise olulise väitega eelviidatud artiklist, mis märgib, et enamik muutusi, mida levitatakse kui puhtalt hariduslikke, on tegelikult algatatud poliitilistel ja ideoloogilistel põhjustel.

Eriliselt jäi artiklist silma aga lõik, mille sooviksin siinkohal tervikuna tsiteerida. Jutt käib pedagoogikateadlase Richard Tabulawa uurimustest.

"Tabulawa hinnangul väärib tähelepanu, et maailma juhtivate tööstusriikide rahastatavad arengufondid hakkasid Ida-Euroopa maade hariduse vastu huvi tundma nimelt 1989. aastal, seoses nõukogude bloki ja Berliini müüri kui selle sümboli langemisega. [---] Seega ei ole teatud haridusideede ja -põhimõtete levitamine ning rahastamine sugugi eelkõige pedagoogiline, nagu üldjuhul väidetakse,

vaid pigem poliitiline algatus. [---] nõukogude bloki langemisega avanes võimalus täita ideoloogiline vaakum endistes sotsialismimaades neoliberalismi ideedega. Täpsema näitena niisuguste juhtivatest lääneriikidest ülekantavate ideede kohta keskendub Tabulawa "õpilas-" või "õppijakesksele" pedagoogikale. [---] "Õppijakesksus" on üks olulisimaid märksõnu ka praegustes Eesti haridusmuutuste algatustes, eeskätt "muutunud õpikäsituse" raames."

Kriitikavaba just nagu moodsa mõtlemise ülevõtmine on kuritegelik ka seetõttu, et taasiseseisvunud Eestis korraldatud haridusreformide toimimise ja tagajärgede kohta ei ole põhjalikke teadusuuringuid ega analüüse tehtud.

Paistab nii, et kõige tähtsam on raporteerida järjekordsest "uuendusmeelsest" muudatusest. See, et süsteem on siiani vastu pidanud ja suudab ikka veel meie haridust heal tasemel hoida, näitab, kui pööraselt tugev on olnud meie algne haridustraditsioon.

Seetõttu tahaks soovitada haridusametnikele: võtke korraks aeg maha ja kasutage kodukontori päevi omamaiste haridusteoreetikute lugemiseks. Hiljem aga võtke aega ja rääkige omamaiste hariduspraktikute ehk tublide õpetajatega. Ärge muutke iga uut koolipõlvkonda mõne järjekordse utoopilise projekti katsejäneseks, olgu selleks siis "muutunud õpikäsitus" koos klasside kaotamisega või vene-eesti segakoolide ellukutsumine.

Miks mitte lõpetada ühe Peeter Põllu mõttega aastast 1929, mis kõlas nii: "Oleme "Euroopasse minnes", nagu sellest 25 aasta eest kõnelema hakati, kaotanud palju oma põlistest elu alustest ja oleme selle asemel sealt toonud ühes mitmesuguste paremustega rohkesti pahesid, mida pimedas arusaamatuses tihti ülistatakse suure edu saavutustena."

Kõiki Vikerraadio päevakommentaare on võimalik kuulata Vikerraadio päevakommentaaride lehelt.

ERR.ee võtab arvamusartikleid ja lugejakirju vastu aadressil arvamus@err.ee. Õigus otsustada artikli või lugejakirja avaldamise üle on toimetusel. Artikli kommentaariumist eemaldatakse autori isikut ründavad ja/või teemavälised, ropud, libainfot sisaldavad jmt kommentaarid.

Tänan, Maarja, selle sisuka kommentaari eest!

Saadna Sulle nn *avaliku kirja*.

Loodan, et kõik *zuumlased* jt on seda kuulanud või lugenud, aga igaks juhuks ka link: https://www.err.ee/1608156898/maarja-vaino-hariduskolonialismist

Selle osaga artiklist , milles Sa nurised katsete üle asendada Eestis, meie oma kultuuriseostes, kujunenud ja siin kümneid kordi (sada aastat?) hoolikalt kontrollitut kogemust mingite poliitiliste tuultega kohale kantud "uuendustega", saab olla igati nõus.

Suurepärane, et Sa tõstsid haritud inimeseks ja haritud ühiskonnaks kujunemise **kui teema** taas teravalt päevakorda. Ma kirjutan ainult selleks, et ajendada mõtlema, kuidas siit edasi minna. kardan, et kõik vajub jälle susinal kokku. Olukorras, kus ühiskonnateadust Eestis enam ei ole, võib tunduda, et piisab selliste loogiliste konstruktsioonida loomisest, milles kaine mõistusega inimesed saaksid omaette juureldes jõuda rahuldaval määral selge pildini, ja ohte ära tunda.

Küsin sõnaselgelt, kas te olete päri hariduse selle määratluse ja käsitusega, mis on EK IX pt, lk 227? Kui seal esitatud arusaamad on enam-vähem hästi sõnastatud, oleks vaja seda ka arvestada. Kui on valesti või puudulikult, oleks vaja öelda, mis on valesti või puudu ja siis tuleks asuda kas parandama või uuesti süvenema ja arutama. Aeg lendab! Kui keegi on otsustanud seda paradigma kaasajastamise katset ignoreerida, oleks ehk vaja seda ka autorile öelda.

See kogemus, mida Sa, Maarja, meenutad, käib **kooli ja koolis toimuva õppe** kohta.

Kui me käsitame haridust fenomenina, on kõne all üks problemaatika, kui protsessina, siis teine problemaatika. Ma ei ole kindel. et kõik said aru, kummast selles kommentaaris jutt käib? Hariduse

kohta selguse saavutamiseks oleks vaja käsitada haridust nii **staatikas** (fenomenina) kui ka **dünaamikas** (protsessina). Ja ikkagi avaneks ka siis võimalus jõuda vaid enam-vähem rahuldava KIRJELDUSENI. Selguse saamiseks oleks vaja võtta käsile KÕIK, millest sõltub haritud inimeseks ja haritud ühiskonnaks kujunemine ning harituna säilimine oludes, kus kõik muutub aina kiirnevas tempos. Tulevikku ei saa õppida. Võimalik on õppida mõtlema...

Haridus kui PROBLEEM on tanaseni sõnastamata. Juba seetõttu ei saa tulla päevakorda selle probleemi tekke ja püsimise kausaalsete ja funktsionaalsete tegurite süsteem. NB! Kultuur, teadus ja haridus on vastastikku üksteise eelduseks. Kui kasvõi üks neidt unarusse jääb (jäetakse), pole teistest ka enam kuigi kaua abi. Ühiskonnas ja kultuuris toimib mitte haridus, vaid **harituse, informeerituse ja kogemuste ühtsus**. Ühiskonnas, kus ei suudeta (ei taheta) kehtestada personaalse vastutuse printsiipi, pole vist formaalsete vahenditega võimalik nõuda vastutustundlikku valmidust tegutsemiseks ametniku saadiku või nõunikuna. Kardan, et kui inimestel pole piinlik olla profaan, ei aita ükski meede.

Haridus EI OLE pelgalt *"see, mida lasteaias ja koolis tehakse ning antakse"! Haridusse ei saa astuda ja haridusest ei saa lahkuda. Haridust ei saa lõpetada. Hariduses ei saa töötada ega muul viisil olla. Haridust ei saa rahastada. haridus ei saa olla mingikeelne. Õpe toimub mingis keeles. Kellelgi pole mitut haridust, nagu ei saa olla ka mitut tervist. Harituse komponendiks on vaimsus, kõlbeliste printsiipide süsteem, pealisülesanne.*

Kui Riigikogus ja valitsusasutustes räägitakse päevast päeva jaburusi, pole imestada, et üldsus on segaduses ja paljud ei saa enam aru, millest siis jutt käib kui räägitakse haridusest.

Meie, nagu ka ajakirjanikud, ei tohiks seda segadust süvendada.

PISA testiga fikseeriti üht-teist 15-aastaste laste mõningate oskust kohta. (Tegelikult on nii, et keegi ei tea, mida selle testiga kogutud andmed iseloomustavad.) Testi tulemused EI ANNA alust öelda midagi laste hariduse ega Eesti haridussüsteemi kohta. Meil on palju suurepärast kogemust, aga meil ei ole teadmist õppe, kasvatuse ja kogemuse ühtsuse kohta, ettevalmistuse **vastavuse** kohta lähemas ja kaugemas tulevikus kujunevatele oludele, olukorrale ja situatsioonile.

Mida selle peale öelda, et Eesti Riigikogus, valitsuses (mitte ainult HTM-s) ja ülikoolides on HARIDUS kui fenomen ja kui protsess määratlmata, eristamata ja seostamata? See tekst, mis HTM-s läinud aastal tehti tuleviku tarbeks, minu meelest rahuldavate hulka ei kuulu. Ülo Vooglaid

ANDRUS ÖÖVELI MÄLESTUSED Tahe tankide vastu. 19.08.2021

Andrus Ööveli mälestused augustiputši ajast on kirjutatud aastatel 1999–2000. Need jäid toonase piirivalveülema sahtlisse paariks aastakümneks ja jõuavad nüüd esimest korda avalikkuse ette. „Kõigile eestimeelsetele, kes julgesid ja suutsid," kõlab autori pühendus.

On 21. august 1991. Hilisõhtu. Istume pika nõupidamislaua taga mu kabinetis. Luhamaa kontrollpunkti ülem Enno Martinen loeb telefonitorusse lahkuvaid soomukeid ja muid sõjamasinaid: „126, 127, 128… 134…"

Kuulen end rääkivat millestki, millel pole kõige vähematki seost tahtega anda korraldusi rasketranspordi raadio- ja telemajade ümbert eemaldamiseks, veokiomanike tänamiseks ja nende vabal tahtel rekvireeritud vara tagastamiseks, kilomeetrite jagu tuletõrjevoolikute kokkurullimiseks, graniitrahnudest tankitõkete avamiseks, et tagada ligipääs Toompeale, piiripoiste rivistamiseks, et öelda aitäh ja saata nad tagasi Pärlseljale väljaõpet jätkama.

Mõte jookseb üht, ratsionaalset rada mööda, suu teeb aga abituid häälitsusi ja ajab segast. Kolme ööpäeva pikkusest teotahtelisest ärkvelolekust tingitud väsimus on hakanud aju selgest ojast jagu saama. Silmad näevad nagu filmi.

19. augusti päikesetõus, kolm minutit pärast korrapidaja kõnet istun oma kodumaja ees ametiautosse, jätan uksed lahti, et plahvatuse korral autost pääseda. Keeran võtit, auto käivitub. Jään rooli. Kas me tõesti võime võita?

Toompead kaitsesid graniitrahnudest tankitõkked.

Jätan uksed lahti, et plahvatuse korral autost pääseda. Keeran võtit, auto käivitub. Jään rooli. Kas me tõesti võime võita?

Staabis tõstan telefonitoru, et äratada riigiminister Raivo Vare riigipöördeteatega Moskvast, ja mõistan: telefon töötab! „Nad on teinud vea. Me saame hakkama!" kuulen kedagi sosistavat.

Kodukaitse Tallinna piirkondade ülemad on kella kuueks Toompeal. Kõnet pole aega pidada. Usku sisendame läbi silmavaate. Plaanid on peetud. Ideedele annavad elujõu tele- ja raadiomaja sees ja ümber Imre Tiri, Valter Raju, Alar Eiche, Ülo Lomp, Eugen Päss ja Elmar Geine, teletornis Uno Kaseväli, veepuhastusjaamas Vladimir Kukk; telegraafi-telefonisidevõrgus ja Laitse ristil, Keila tankipolgu liikumise valvel Margus Konks, Kadrioru lossis Tarmo Reile, linnavalitsuses Urmas Lammast, ajakirjandusmajas Peeter Klausen, ministrite nõukogu autobaasis Andres Tauram, graniitrahnude taga ja ümber Aleksander Agafonov, Arvo Lind ja Indrek Sildam koos oma poistega, valitsuse töö jätkusuutlikkuse tagamiseks loodud Toompea lossi salajases sidekeskuses Aadu Jõgiaas ja Tarmo Ränisoo jne, jne. Võitlusviise treeninud mehed on eri gruppides Eduard Rikkase, Lembit Ilsjani ja Ralf Neemlaidi vaoshoitud pilgu all.

Läbi mitme 15. maile 1990 järgnenud katsumuse arvame end teadvat, mis võimalik, mis mõistlik ja mis peab jääma unistuseks. Oleme otsustanud naisi ja lapsi hoida ning seepärast ei panusta inimeste elutähtsate objektide kaitsele kutsumisele. Panustame piirivalve, kaitseliidu ja kodukaitse rühmadele.

Olukorra teeb pisut lihtsamaks tööteenistuse raames Pärlseljal alanud piirivalves teenivate poiste täiendusõpe. Kõige tegusam jõud tuleb sealt. Vaja nad vaid kaotusteta ja kiiresti kohale tuua. Nüüdseks legendaarne ja piirivalve Remniku õppekeskuse rajajana igavesti Eesti sõjakunsti taasloomise lukku läinud Johan Saar juhib seda väge. Tema kõrval on ustavate õpilastena Raivo Terve, Tõnis Asson, Tõnu Hunt, Tõnu Lauter, Ants Ojasoo... jt. Kõigest 59-aastane vanameister nimetab oma alluvaid siis, kui

ülemaid läheduses pole, hellitavalt Remniku poisteks, aga kui määrustikupäraseks käitumiseks läheb, on tegemist „tõeliste Eesti ohvitseridega”.

Kunstiteadlase Ants Juske arvates asendas 1991. aasta augustis monumentaalkunst koorilaulu. Kas üleöö kerkinud kindlustusi võiks pidada land-art-teosteks? FOTOD: ANDRUS ÖÖVELI ERAKOGU

Ka kaitseliidus on teised ajad. Kui 15. mail 1990 jäid malevad Toompeale oma ülema lahkumiskäsust hoolimata, siis nüüd ei arutata, millist vabariiki ja milleks rünnatakse. Tunnen, et kaitseliidu Harju maleva pealik Manivald Kasepõld on mees nagu ma ise või igaüks meist, kes me täna endaks peame jääma. Kes arvab, et see juhtub niikuinii, ei tea, millest räägib. Aga ometi on ägedam tunne, et just Heinz Valgu kavandatud mõõgaga ilves mu vormipluusi käisel veel pisut uniselt lõugu laiutab, nagu tahaks öelda: „Poisid, see on teie meesteks saamise tund. Müstika ja sümbolid, kauniteks kõnedeks köidetuna, on olnud ka aja- ja asjakohased, aga täna on vaja sortsid läbi tule, vee ja vasktorude kütta! Kangelasmeel, jah muidugi, aga ennekõike lihtsuseni lihvitud kavade rakendamine!” Olen mõtetes nõus. „See ei pruugi viia võidule, aga aitab sellele kõvasti kaasa, kui nii peab minema?” ühman enese ette.

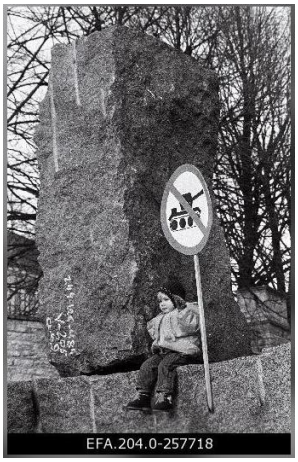

Pärlseljalt tulevad ka Lembit Ilsjani ja Eduard Rikkase juhitud reservkompanii poisid, kes võitlusviiside treenimist spordisaalides lapsena alustanud. Rahvarinde turvateenistuse ja kodukaitse analoogilised rühmad on valmis andma, mis neis on. Tõsi, eelkõige pole see muud kui elu. Usun, et müüme end kallilt, aga ometi pole sel kõigel mitte kõige vähematki pistmist lahinguvalmidusega. See on tahe soomusmasinate vastu. Aga kindel tahe. Pisut lihtsamates olukordades kahele jalale jäänud.

Reservkompanii on vastukaaluks juba varahommikust saati Ülemistel lennukil Il-86 istuvatele KGB eriüksuse Alfa meestele. Ühed on kasvatatud ja saanud oma elukogemuse arusaamise energia-üksnes-heategudeks-vaimus, teised õpetatud sihi saavutamise nimel tapma. Nii Mäe Andreste, Oru Pearude kui ka Ivan Vassiljevitšide ühine Jumal ise on kohtumõistjaks – kellele jääb õigus. Suudab ta olla õiglane?

Oma ülesannet näen ei rohkemas ega vähemas kui selles, et peale põlvepikkuste poisikeste ka nende vanemad vennad, isad ja vanaisad alles jääksid. Kõige tõsisemad mehed, kes Molotovi kokteile segavad, on otsustanud, et jah alles, aga mitte enam orjadena. Kuidas anda neile võimalus niimoodi, et see rahvast hukatusse ei viiks? Olen õppinud matemaatilisi arvujadasid Newtoni binoomvalemi abil korrastama, aga siin on keerukam. Mõtteviisid peavad õigel hetkel mööda paralleelseid liine jooksma. Lühisele võib järgneda kaos.

Abikaasa Anu tuleb Toompeale, pooleteiseaastane Norman süles, küsimaks: „Kuidas edasi?" Vastuseks mu enesekeskne ja üleolev naeratus, siis sukeldumine riigikaitse probleemidesse. Olen kolmkümmend neli. Pea samas eas Jeesus Kristusega tema ristilöömise ajal. Andrus, on su aju selge oja ikka kõrbeliivast vaba? Kui ülbus leiab eluõiguse teadmatusest sündiva otsustamatuse varju või varjajana, ei saa hästi minna!

Näen vaimusilmas legendaarset matkajuhti, piirivalveameti teenistusosakonna ülemat Edgar Äärot, kes elukutselise ohvitserina Tondi polguülemat kui kunagist sõjakooli kursusekaaslast mõistuslikkusele manitsema oli saadetud. Ja adun spioneerimisest tõusnud kasu. Saime teada, et kirjalikku korraldust vägede kasutamiseks pole vähemasti Tallinnas keegi näinud. See tühine teade annab enesekindlust.

Räägin graniitrahnudest, tühjakslastud rehvidega raskeveokitest ümber Toompea. Flora seebist kallakute libedaks muutmisest.

Mingiks hetkeks oleme koos siseminister Olev Laanjärvega peaminister Edgar Savisaare kabinetis. Räägin graniitrahnudest, tühjakslastud rehvidega raskeveokitest ümber Toompea ning raadio- ja telemaja. Flora seebist kallakute libedaks muutmisest. Teletorni 22. korrusele paigaldatud rauduksest, Pärlseljalt tulevatest noortest piirikaitsjatest ja mõnest Makarovi püstolist, mis meil staabis on.

Nõuan relvi. Siseminister on vastu. Meievaheline alluvussuhe pole kunagi sisuliselt toiminud. Oleme eelkõige mõttekaaslased. Täna lihtsalt mehed, kelle sõnaõigusest sõltub homse olemus. Seepärast julgen ägestuda. Peaminister on samuti selgelt ärritunud. Nii Savisaar kui ka Laanjärv teavad hästi, et esimesele verele järgneb teine ja siis on tegemist juba lahinguolukorraga, milles on oma loogika ja otsustusmehhanismid. Rõhun kangelasmeelele, aga kogenumad kolleegid püüavad tagada tähtsaimat, et riik sünniks ja sellele eluõiguse andnud mehed alles jääksid. Mitte alati ei pühitse eesmärk abinõu.

Andrus Öövel toonase peaministri Edgar Savisaarega

Kogu mu kava tundub peaministrile kohati haiglase sonimisena, aga kuna oleme koos kavandanud ja tõeks muutnud Balti keti, suhtub Savisaar mu julgeimatessegi mõttearendustesse mõistmisega. Edgari sunnil nõustub Olev kompromissiga, et vähemasti teletorn saaks relvastatud. Politseireservi kaasates.

Lisameestele pole meie harjutatud plaanis kohta, aga usun, et olen võimeline improvisatsiooni vajalikkust meeskonnale selgitama.

Kohas, mis teletorni kaitse korraldamisel määravaks planeeritud, on ruumi vähe. Valik on Ülo Lombi ja Uno Kasevälja vahel. Ülo ja tema juhitavas Kulteri spordiklubis võitluskunsti harjutavate meestega olime relvade teemal korduvalt piike murdnud. Olen ikka olnud seda meelt, et mõistuse ja relva kasutamise vahelises võimuvõitluses jäävad relvad põhjendamatult tihti võitjaiks, ja seepärast süstinud kõikidesse kaasteelistesse arusaama, et mõttejõudu pole mõistlik alahinnata. Aga täna võib olla vaja viimase peale minna? Nõustun politseireservi kaasamise ettepanekuga ja otsustan, et vaid kõigil varasematel kordadel osalenud ja seekordse kaitse planeerinud Uno Kaseväli on teletornis meie meheks. Ülo osutub suureks inimeseks, suudab hetke solvumistunde alla neelata ja on hiljem igati abiks.

Laskume kiirkõnnil mööda lossi treppe. Laanjärv on selgelt vihane. „Nii sina kui ka su hull peaminister ei saa aru, mis toimub. Mina omi mehi lihtsalt surema ei saada!" on ta kokkuvõte. Hetke pärast on minister oma lossiplatsil seisva sõiduauto Žiguli 09 kapotil. Surun kõigest jõust ta kõrisõlme, sest tean, et seda tohib teha vaid mõne osa sekundist. „Et kahe tunni pärast oleksid nii mehed kui ka relvad tornis!" on mu vastus. End äkkhaardest vabaks murdnud Laanjärv rähmab vaid käega...

Hetke pärast on minister Žiguli kapotil. Surun kõigest jõust ta kõrisõlme, sest tean, et seda tohib teha vaid mõne osa sekundist.

Aga olgu, mis on, Olev Laanjärv on teraseima siseministri Marko Tibari järel parim, kes meil võtta. Tibar on eilsest päevast. Koos Oleviga tahan tänasest homsesse jõuda.

Näen Tallinna garnisoni ülema admiral Belovi karmi pilku: „Olen ohvitser ja täidan mulle pandud kohustused. Aga saan sulle anda 72 tundi, et veri ära hoida!"

Samas Johan Saare nõudlikud silmad: „Andrus, me võidame, kui oskad meid ellu jätta!"

Ööpimeduse varjus tõttab kaheksa-aastane Martin, mu esimene oma teo ja näo järele kasvatatud laps, hingeldades mööda pikki ja pimedaid tänavaid, suur komps kaenlas, et viia ära kodus hoitud rahvarinde turvateenistuse meeste nimekirjad ja väljajagamata jäänud hõbedast rinnamärgid. Mis on olulisem, kas väärismetall või meeste saatus?

Tunnen läbi närvirakkude Luhamaa kontrollpunkti ülema Enno Martineni ja tolleks hetkeks piiri inspekteerima saadetud staabiohvitser Rein Milli hingejõudu segatuna vormimütsi alt valguva hirmuhigiga, kui nad kahekesi keset Pihkva-Riia kiviteed seistes on valmis võtma rinnale kõik raskeveokid koos soomustransportööride hulgaga… Kas saab olla suuremat meheks olemise mõõdupuud? Või kuidas mõõta kangelasmeelt?

Sõlmin kokkuleppe Jaak Mosina ja Johannes Kertiga kui Kaval-Antsu ja Vanapaganaga, otsustades, et Mosin on kaitseliidu sidemees ja saab töölaua meie staabis. Kuratlikult hea mõte, et „omasid" vähekegi ohjata. Olen alati olnud loovuse toetajaks, ka siis, kui selle taga pole tarkuseraamatutest omandatu, vaid lihtsalt ind, aga täna peab minema kõik nagu nööri mööda.

Usku ja lootust annavad tol hetkel ainukese õpetatud ja distsiplineeritud jõu – piirivalvesse tööteenistuse seaduse alusel vabatahtlikult astunute rühmad. Poiste silmades on kindlameelsus. Nad usuvad oma lahingupaaride võimekusse ning usaldavad jao- ja rühmaülemaid, sest arvavad teadvat, et nemad teavad, mida tuleb saavutada. Ja et risk on hinnatud mõistlikuks. Nad on valmis maksma meheks saamise hinna. Üleöö ja täies mahus.

Nad on valmis maksma meheks saamise hinna. Üleöö ja täies mahus. Ja ei mingit hirmu. Võrdlus mu enese isa suust kuuldud mälestustega Pitka salkadest 1944. aastal piiramisrõngas olnud Tallinnas tungib meelde.

Andrus, nende poiste emadele pead sa ühel päeval suutma silma vaadata! Kõikidele.

Silme ees on graniidist rändrahnud vaenuliku rännaku/rünnaku peatamiseks, ja nende taga sadade raskeveokite tühjakslastud rehvide vilin nagu me enese õhuvägi, mis madallennul pikeesse laskub, et üksiklaskude täpsust tagada, sest lahingumoona on vaid taskupõhja jagu. Tuleks hoida hetkeks, mil selle kasutamise võimalusest tõepoolest midagi sõltub.

Ajusopis möllavad kurat ja inglid skalpelliteral tasakaaluharjutusi sooritades ehk kiirabiautode read ja vabatahtlikud tohtrid, kes kogu võimaliku meditsiinilise teenindamise enese organiseerida võtnud. Kas haavad kasvavad kokku või on täna verelillede pulm?

Kassi ja hiire mäng [Balti sõjaväeringkonna ülema esimese asetäitja] kindralleitnant Melnitšuki ja talle alluvate ohvitseridega. Savisaar tormab ühest uksest sisse ja teisest välja, etendades pidevat raadiosidet Moskvaga või võimet mobiliseerida Eesti kaitseks terve maailm. Kui kindralitele/polkovnikutele tunduvad [president Boriss] Jeltsin ja [üks augustiputši organiseerijaid asepresident Gennadi] Janajev kaugete jumalustena, kelle jõuvahekord ebaselge ja kelle vahel nad ikka veel valida ei oska/suuda, siis Savisaar laseb välja paista, et tegemist on „omade jopedega", kellega kokkuleppele jõudmine on vaid mahaistumise küsimus. Peaministri tegevuse tulemina on sõjameeste vaid kahesuunaline mõttetänav, edasi-tagasi, umbsõlmedesse jooksmas.

Nõu pole aega pidada. Igaüks peab olema iseenesest tark. Käegarahmamine on sama mis valitsuse kirjalik korraldus. Otsuste kaal ei sõltu täna mitte niivõrd idee suurusest, kuivõrd selle elluviimise võimalustest/võimekusest. Õnneks näitab aastatepikkune sportlastee end heast küljest, ei mingeid valusid ega painajaid. Mõte töötab olenemata magamata tundide arvust selgelt ja täpselt. Nagu täppisteaduste olümpiaadil.

Vaidlen ülemnõukogu juhataja Ülo Nugise ja esimehe Arnold Rüütliga inimeste barrikaadide taha kutsumise mõistlikkuse üle. Oleme seda enne kahel korral teinud ja probleeme on olnud samavõrd kui lahendusi. Käitun komandörina, kelle alluvuses usun korraldatud jõu olevat, eks me kõik ole end mõnel hetkel kindral Laidonerina tundnud. Kel kopsumahtu rohkem ja õlad laiemad, need ka sügavamalt. Mõnedelt on see tunne viinud võime tajuda reaalsust, teised on küünlaleegi valgel nähtud varju iseenda saatuseks pidama hakanud, aga tegelikkuses on mehemeel ja usk inimelu pühadusse meie peamine jõud. Tõsi, mitte enam ainus. Sellepärast ka vaidlus. Peale jääb kompromiss – „inimestel" palutakse naised ja lapsed koos „haavapuhastamise vedeliku" ja terariistadega koju jätta. Kui see niimoodi läheks, oleks mul mitu suurt muret vähem.

Aga Elu kogub hoogu ja kui esimesel ööl on meeste osakaal tõepoolest oluline, siis järgmisel teevad naised oma abikaasade, poiste, kaasteeliste kõrval ilma. Ja ongi kuidagi kindlam.

Ülemnõukogu saalis tõstab esimesena pärast Vaino Väljast Eesti iseseisvuse taastamise poolt käe kindral Abdurahmanov? Tegelikult oli kõik hoopis teisiti. Hääletati elektrooniliselt. Väljase mehetegu on mällu sööbinud hoopis suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmiselt novembris 1988 ja Inguššia mägede poega polnud saaliski, aga kujutluspilti mõjutab Nõukogude 14. õhukaitsediviisi komandöri roll 1990. aasta 15.

mai interrinde kavandatud võimuhaaramiskatse mahasurumisel. Niigi suurt kasvu mees ronis tol korral Toompea lossi siseõues olnud graniidist lillepoti otsa ja kärgatas intrite kamba suunas: „Tagasi, lojused!" Toonane on tänase võimaluse nurgakivi. Mehed, naised ja ikkagi kaasa võetud lapsed juubeldavad raadio- ja telemaja ümber Toompealt tulnud sõnumit kuuldes. Sündinu on uskumatu, aga tõene. Õnnetunne on valdav. Ogarused antakse andeks.

Sündinu on uskumatu, aga tõene. Õnnetunne on valdav. Ogarused antakse andeks.

Kuid mind see ei aita. Poliitiliselt oleme tegijad, aga mõte on kõigel üksnes juhul, kui suudame tarkusest sündinud ühismeelele eluõiguse tagada. Olen üksikasjalikult õppinud Vilniuse kogemusest ja arvan teadvat, et teletorni rünnakut Toompeal langetatud otsus ei peata. Sõidan oma valge Žiguli 04-ga üksinda teletorni juurde. Torni väravate ees on pilt just niisugune, nagu olime eelnenud kordade kogemusele toetudes arvestanud. Kohal on mõnikümmend pisut külmetavat (vana)isa-ema koos oma tekkidesse mähitud väikelastega. Ilma igasuguse irooniata – sügavalt isamaalised. Tean, et kriitilise massi kohalolekuks on torn linnast liiga kaugel. Metsakalmistu hingus on südaööl piisavalt kohutav. Kuuvalgusest hoolimata väga pime. Pean ehk ühe oma osavama isamaalise kõne. Veenan inimesi, et kõike, mida raadioreleeliinide töökorras hoidmiseks on tarvis, hoitakse kindlates kätes. Lepime kokku, et taarausuliste vähesuse tõttu ei saa me endale märtreid lubada. Lapsed tuleb üles kasvatada. Tulemuseks on, et bussitäis õnnelikke painavast kohustusest vabanenud peresid sõidavad kesklinna poole. Samas, rünnak peab iga hetk algama

Kui oleksime teletornis venelasi tapnud, siis oleks asi päris drastiliseks läinud. Taavi Minnik. 19.08.2021

„Need on need kaks menti, kes üleval olid!" kõlas 1991. aasta 21. augusti õhtupoolikul rõkkeid ja teletorni juurde kogunenud rahvamass hakkas laigulistes vormides eriüksuslastele plaksutama.

Eesti ajaloos pole palju sõjalisi võite. Esimestena meenuvad ilmselt Ümera lahingu ja vabadussõja võit. 21. augustil 1991 hoidsid teletorni kitsukeses koridoris neli eestlast tagasi eelmisel päeval Tallinna saabunud Pihkva 76. õhudessantdiviisi sõdureid, et mitte anda käest 22. korrusel asunud saatekeskust. Ehkki tegu oli pigem sümboolse võiduga, siis teist päeva ametlikult iseseisvas Eesti vabariigis oli see just midagi sellist, mida inimesed nendel päevadel vajasid.

Endine eriüksuslane Jüri Joost käis LP-ga uuesti läbi kohad Tallinna teletornis, kus ta 30 aastat tagasi koos kolme kaaslasega hoidis tagasi ülekaalukad ründajad.

„Venelane on tornis sees"

20. augustil, päev enne teletorni rünnakut lõpetas selle kõrgematel korrustel olnud restoran õhtul töö ning torni jäi neli meest: eriüksuslased Jüri Joost ja Peeter Milli, tehnik Jaanus Kokk ja kodukaitsja Uno Kaseväli. Järgmise päeva varahommikul viitasid kõik märgid sellele, et läheb lahinguks, meenutab Jüri Joost. „Teletorni raudvärava sõitsid nad kohe veoautoga maha. See näitas, et ründajatel on tõsi taga ja nad ei tulnud siia hellitama."

Rünnaku päeval oli side välismaailmaga piiratud, sest politseinikel polnud raadiosaatjaid. Küll aga oli 22. korrusel telefon ja kaitsjatel võimalus vaadelda torni ümbrust teletorni katuselt, räägib Joost. „Meile helistati alt pääslast ja teavitati, et dessantväelased on tornis. Seepeale helistasin Pagari tänavale siseministeeriumi operatiivkorrapidajale ning kandsin olukorrast ette. Korrapidaja teavitas siseministrit Olev Laanjärve, kes mõne aja pärast helistas ise torni ja küsis mind. Ütlesin talle, et uksed on kinni ja

„venelane on tornis sees”. Minister ütles, et Eestis on olukord rahulik, palus meil igati verevalamist vältida ja soovitas relvad ära peita.”

Hoolimata sellest, et Moskvas putš 21. augusti pärastlõunaks läbi kukkus, jäi teletorni juures olukord õhtuni ärevaks. Nagu tema paarimees Peeter Milligi Nõukogude õhudessantvägedes teeninud Joost sõnab, et teletorni kitsukesed trepid poleks lahingupidamiseks sobinud ründajatele ega ka kaitsjatele. „Tornis oli kitsas, poolkaarjas koridor. Laskmiseks poleks see ei meile ega ka Pihkva dessantnikele sobinud. Peitsime oma õhudessantvägede jaoks mõeldud AKS-tüüpi automaadid põrandas olevasse kaablišahti, kuid Makarovi püstolid jätsime vööle.”

Joost ütleb, et selles olukorras olnuks mõeldamatu ilma vastupanuta alistuda. „Peeter ja mina olime laigulistes dessantväelase vormides, Jaanus Kokk ja Uno Kaseväli olid erariides. Oli selge, et kui laskmiseks läheb, siis mundris mehed saavad selles olukorras kõigepealt pihta. Samas saime Peetriga teineteisest aru, et meile kummalegi poleks olnud vastuvõetav noruspäi allaandmine.”

Varsti tekkis Joosti paarimehel Millil esimene kontakt ründajatega. „Kuulsime, kuidas nad tulid jooksusammudega üles. Vene kirsaga väga vaikselt joosta ei õnnestunud. Tol hetkel polnud neil veel infot, et me oleme üleval. Peeter nägi üht dessantlast trepil, jõudmas üles. Peeter teatas, et torn on meie kaitse all. Sõdur pööras selle peale ümber. Seejärel panime raudukse kinni.”

Jüri Joost meenutab, et Pihkvast tulnud dessantnikel olid tegelikult kõik võimalused saatekeskus ära võtta. „Ukse taga käis kogu aeg mingi krõbin ja arvasime, et venelased paigaldavad detonaatoreid. Aga kui pärast välja läksime, siis nägime, et ust polnud isegi kraabitud.”

Joost meenutab, et Pihkvast tulnud dessantnikel olid tegelikult kõik võimalused saatekeskus ära võtta. „Ukse taga käis kogu aeg mingi krõbin ja me Peetriga arvasime, et venelased paigaldavad detonaatoreid. Aga kui pärast välja läksime, siis nägime, et ust polnud isegi kraabitud. Siiani jääb küsimus, millega nad ukse taga tegelesid. Ja mingil imeväel polnud neil taipu minna pisut kõrgemale, kus oli veel üks uks, mis oli mitu korda nõrgem kui see, mis oli all. Kui nad oleksid tahtnud, siis nad oleksid pääsenud ka katusele ja meie akna taha. Siis oleks meie seis olnud palju kehvem.”

„Saate sama rauaga, kui ründate!”

Joost lisab, et teletorni lifti rivist välja viimiseks piisas kaitsjatel tikutopsist. „Vene ajal olid asutustes liftid teistsuguse turvasüsteemiga. Liftidel oli kaks ust ja nende vahel turvaelement, mis oli nagu kolmas uks. Kui sellele vastu mindi, siis blokeeris see sulgemise ja uksed avanesid uuesti. Kui uksed lükata tahapoole, siis piisas tikutoosi vahelesurumisest, et uksed enam kinni ei läheks. Kõige tähtsam lift oli meie juures, 22. korrusel. Ründajatele jäi kaks võimalust: trepid ja katus.”

Teletorni lifti rivist välja viimiseks piisas kaitsjatel tikutopsist.

Sel äreval ajal oli üliioluline ka toetus, mis meestele osaks sai. „Meile hoidsid põialt kõik kolleegid, Uno Kaseväli oli pidevalt ühenduses kodukaitsega. Meile helistasid kõik olulised ülemused: Kalle Klandorf, Jaan Toots, Henn Kask. Politseireservi eriüksuses olid poisid baasis valves ja valmis appi tulema. Nende hulgas oli ka palju vene noormehi, kellest mitu olid Afganistanis olnud. Nad ütlesid ülemustele: „Lähme toome meie omad ära, mis me enam ootame!""

Teletorni aparaadiruum jäigi vastasel võtmata, kuid tagantjärele ütleb Joost, et ülekannete ja side halvamiseks polekski tarvis olnud seda teha. „Alt oleks saanud ühest ruumist elektri välja tõmmata ja kõik tummaks jätta, aga üks insener valetas sõduritele, et ta on seda juba teinud." Inimesed üritasid sõdureid kõigiti meelitada ja keelitada, et nad Pihkvasse tagasi läheksid. Muu hulgas jagati näljastele sõduritele külakostiks pirukaid ja karastusjooke. Kõige rohkem ärritas eestlaste kohalolek 22. korrusel Pihkva dessantdiviisi polguülemat, kes all närviliselt teletorni vallutamist ootas. „Sõjaväes on oluline täita käsk. Alampolkovnikul, kes ründamist juhtis, oli vaja ette kanda oma ülemustele, et teletorn on ära võetud. Ühel hetkel helises meie telefon. Peeter võttis kõne vastu. Venelane oli väga resoluutne – ta ütles, et võtame teie torni ära ja lõpetage jama. Peeter ütles vastu, et oleme endised dessantväelased ja kui ründate, siis saate sama rauaga ka vastu. Sellega oli jutt läbi. Peeter jättis venelase mõistatama, kui palju meid on ja mis relvastus meil on."

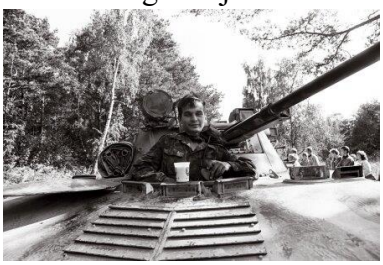

Viimane võimalus – freoon

Ehkki Moskvas oli riigipöörajate üritus põhimõtteliselt läbi kukkunud, siis Pihkvast tulnud dessantnikud seda ei teadnud. Keskpäevast kiskus seis teletornis aina ärevamaks. Joost ütleb, et selles olukorras ei jäänud üle muud kui bluffida. „Kella ühe ja kahe vahel läks asi ärevaks: paar soomukit sõitsid otse torni alla ja ukse taga hakkas taas krabistamine pihta. Siis helises uuesti telefon ja sedapuhku rääkis alampolkovnikuga Uno Kaseväli. Alampolkovnik ütles, et nüüd on nali läbi, avage uks ja teiega ei tehta midagi. Uno ütles vastu, et siis läheb loosi meie viimane trump: freoongaas. Kogu torn oleks täitunud gaasiga, mis oleks hapniku välja surunud ja kõik tornis olnud oleksid surnud. Kuigi kui asi oleks selleni läinud, siis oleksime tõenäoliselt jõudnud aknast välja terrassile."

Rünnaku päeval oli side välismaailmaga piiratud, sest politseinikel polnud raadiosaatjaid. Küll aga oli 22. korrusel telefon ja kaitsjatel võimalus vaadelda torni ümbrust teletorni katuselt, räägib Jüri Joost.

Joost lisab, et laipu polnud sel päeval kellelegi tarvis. „Saime Peetriga aru, et kui oleksime seda teinud ja tornis olnud Vene võitlejad oleksid hukkunud, siis oleks see viinud väga drastiliste tagajärgedeni. Seda ei tohtinud juhtuda, aga blufiks oli see hea. See toimis, sest pärast telefonikõnet jäi ukse taga vaikseks."

Isegi siis, kui Moskvas oli putš juba lõppenud, oli raske torni juures dessantlastele selgeks teha, et kõik on läbi. Asja tegi keeruliseks see, et eestlastest raadioamatööridel oli õnnestunud nurjata venelaste raadioside, meenutab Joost. „Palju on räägitud raadioamatööridest, kes venelaste sidet rikkusid, kuid

lõpuks tekkis hetk, kui oleks vaja olnud see side neile tagasi anda, et nende komandör oleks saanud Moskvast teate, et kõik on läbi. Alampolkovnikule üritati all igati tõestada, et putš kukkus läbi, talle näidati mingeid ülekandeid jne."

Kell 19 saabus selgus – õhudessantpolk pööras Pihkva poole tagasi. See oli taasiseseisvunud Eesti esimene võit.

Verevalamisest jäi sel päeval vähe puudu. „Tegelikult oli see väga karm napikas. Eesti iseseisvumine läks veretult ja ei olnud määratud ka siis verd valada," meenutab Joost.

Torni kaitsesid parimad

Joosti ja Milli otsene ülemus, politsei eriüksuse ja selle järeltulija K-komando looja ning esimene komandör Henn Kask kinnitab, et 1991. aasta 20. august jääb talle mällu kui üks närvilisemaid päevi tema elus. „Olin põhiliselt sides siseminister Olev Laanjärvega. Ta helistas mulle, et eraldada mulle kaks eesti poissi, keda võib usaldada. Putši ajal olin parajasti puhkusel. Minister helistas ja rääkis, milles on asi. Mulle saadeti auto järele ja mind toodi Tallinna staapi Pagari tänaval."

Ukse taga käis kogu aeg mingi krõbin ja arvasime, et venelased paigaldavad detonaatoreid.

Miks langes paarisajast alluvast valik just Millile ja Joostile? „Need olid parimad mehed, nad olid mul esimesest päevast üksuses olnud ja paljudel operatsioonidel osalenud. Peale selle olid Milli ja Joost väga heas füüsilises vormis. See oli tähtis."

Henn Kask meenutab, et saatis teletorni hoidma oma parimad mehed. Fotol K-komando ja selle eelkäija politseireservi eriüksuse looja Kask koos oma meestega.

Kask tunnistab, et oli valmis kõige halvemaks. Asja tegi hullemaks see, et otseside teletorniga oli ainult Laanjärvel, seepärast ei teadnud ka Kask, mis toimub torni kõrgematel korrustel ning kas ta mehed on elus ja terved. „Mulle lõikas see nii valusasti südamesse, kui Moskvas oli putš läbi ja teletorni juures sündmused lõppesid. Laanjärv helistas mulle: „Kõik on läbi! Sõida meestele järele!" Arvasin, et mehed on surnud ja olin täiesti endast väljas. Siis ta lisas, et kõik on korras, aga mehed ei ava teletornis ust mitte kellelegi teisele kui oma komandörile."

„Kui kohale jõudsin, siis läksin ühe teise oma üksuse mehega, Afganistani sõjas karastunud Igor Blinkoviga kohe 22. korrusele suure raudukse taha. Mõlemad olime laigulistes ja relvastatud. Kui Milli ja Joost kuulsid mu häält, siis tegid nad ukse lahti ning me sõitsime staapi."

Oli tunne, et võtaks medali rinnast ja ütleks, et minge...Kõige raskem katsumus taasiseseisvunud Eestis oli see, kui mind üritati kuus aastat järjest mu kodust välja visata, sõnab Jüri Joost.

Kui palju olete viimase 30 aasta jooksul tundnud, et olete Eesti riigis pettunud?

Üritasin üleminekuajal püsida rivis, kuid nägin seda jama, mis hakkas kohe iga päevaga üles kerkima. Jah, see oli väsitav, see oli tülgastav. Esimene katastroof oli see, kui ministriks sai Lagle Parek. Inimene, kes midagi ei teadnud siseministeeriumist jakelle teadmised olid hoopis teisest valdkonnast, hakkas juhtima väga spetsiifilist ametkonda.

See oli raske aeg: suurepärased inimesed läksid töölt ära, hakkas pihta klapperjaht, kes on eestlane ja kes venelane. Politseisüsteemist löödi minema Eesti riigile väga lojaalsed vene inimesed. Mitte ükski selle aja ministritest polnud kursis lihtsa politseiniku tööga. Haigla peaarstiks ju ei panda näiteks põllumeest.

Kas selliseid mõtteid on ka olnud, et miks üldse pidite end 20. ja 21. augustil 1991 ohtu seadma, parem olnuks kodus telerist „Luikede järve" vaadata?

Ma ei ole kahetsenud. Seega pole olnud ka vajadust peaga vastu lauda lüüa. Jah, pärast seda olin juba suures süsteemis väike „jupats", aga selles olukorras sai käitutud nii, et panin lihtsalt oma politsei ametitõendi ja relva ülemuse lauale.

Minu jaoks oli väga hirmus aeg, kui Eestis oli omandireform ja erastamisõigus anti teise ringi sugulastele. Ka mina olin nende hulgas, kelle kodu tahtsid ära võtta inimesed, kellel polnud minu koduga mingit sidet, vaid kes olid leidnud Saksamaalt tuttava ja üritasid seda ära kasutada. Pidin koos emaga kuus aastat kohtus võitlema ja tõestama, et olime oma kodu seaduslikult erastanud. Siis oleksin tahtnud võtta medali rinnast ja öelda, et minge te õige ka... Saime alles riigikohtus õiguse, kuid ema tervis oli selleks ajaks juba paugu saanud.

Kas praegu oleks meil mehi, kes Eesti eest oma naha turule viiksid?

Arvan, et oleks küll. Julgeid mehi Eestis on, pigem on mulle jäänud mulje, et meie juhid ja poliitikud ei ole tõsisteks kriisideks sobivad. Meil on ka sõjaväestruktuuris vingeid üksuseid, samuti K-komando koosneb superproffidest. Seda, et mehed ei karda, on näidanud ka Afganistani ja Iraagi missioonidel osalemine. Samal ajal on Eestis väga vähe mõeldud, mida teeb see psüühikale. Paljud põlevad läbi.

Juhan Aare Eesti väike paat tõmbas Venemaa enda järel Nõukogude Liidu mülkast välja19.08.2021 Krister Paris

Juhan Aare sõnul on Venemaa meie suur naaber ja selleks ka jääb. Suhete täielik nulli viimine on rumal ja ohtlik.

Moskvas ei saadud arugi, millise pommi nad fosforiidist avameelselt rääkides plahvatama panid

Ajakirjanik, keskkonnaaktivist ja poliitik Juhan Aare (73) usub, et pärast selliseid ühiseid häid kogemusi ei peaks praegu ust Venemaa ees pauguga kinni lööma.

Võib vist öelda, et just teist sai alguse liikumine, mis viimaks viis Eesti iseseisvuse taastamiseni. 1987. aastal telesaates „Panda" avalikustatud plaanist hakata Virumaal fosforiiti kaevandama vallandus hiiglaslik protestilaine, mis kasvas viimaks üle laulvaks revolutsiooniks. Kust te info plaanitavate kaevanduste kohta saite?

Moskvast. Püüdsin seda saada ka Eestist, aga sain aru, et Eesti ametiisikud ja teadlased ajavad mulle käojaani – vähemalt akadeemikud Mihkel Veiderma ja Anto Raukas.

Kogu loo algus hakkas kerima siis, kui 1986. aasta juulis lasti Mihhail Gorbatšovi ettepanekul keskkonnateemaline informatsioon vabaks. Enne ei saanud ajakirjanikud sisuliselt kirjeldada, mis meie looduses toimub – k.a Eesti lahtede reostusest, Maardu punast värvi jõest.

Hakkasin Eesti Televisiooni juhtkonna ettepanekul tegema perestroika vaimule vastavat keskkonnateemalist saadet, millele panin nimeks „Panda". Aasta lõpuks jõudsin fosforiiditeemani. Püüdsin teha asja selgeks Eesti piires, käisin Tallinna polütehnilises instituudis, kus kohtusin akadeemik Mihkel Veidermaga, kes oli Eesti fosforiidiprogrammi juht. Küsisin, kas miskit projekteeritakse, kas mingid plaanid on olemas. Mulle selgitati väga rahulikult, et midagi ei toimu ja kõik on meie kontrolli all.

Nii et Moskva oli avatum kui Eesti tollal?

Ütleme nii, et pidin kasutama ka kavalust. Sõitsin rongiga Moskvasse, meil oli seal tollal ENSV ministrite nõukogu juures olev teleraadiokomitee korrespondendipunkt. See oli mulle tuttav koht. 24. veebruari hommikul läksin sinna. Hakkasin helistama Nõukogude Liidu väetisetööstuse ministeeriumisse, tahtsin rääkida ministriga.

Muidugi olin endale teinud selgeks taktika, et ei mingit kriitikat, ei mingit halvustavat suhtumist. Olin lihtsalt hea kuulaja, eesti ajakirjanik Eesti Televisioonist, tahtsin lihtsalt teada, mida nad kavandasid.

Minister andis sekretäri kaudu teada, et tema intervjuud ei anna, kuid helistagu ma pärastlõunal uuesti, siis öeldakse, kes on see inimene, kes astub kaamera ette. Mõtlesin, et tõenäoliselt on see venitamistaktika, aga kujutage ette – sekretär andiski mulle Sojuzgorhimpromi juhi Juri Jampoli telefoni. Talle oli antud korraldus anda intervjuu.

Juhan Aare algatatud keskkonna eest võitlemine kasvas kiiresti üle laulvaks revolutsiooniks.

Sojuzgorhimprom asus kuskil Moskva äärelinnas, täielikus pärapõrgus ja algul ei tahetud meid sinna sissegi lasta. Kuid viimaks toimus intervjuu Jampoli juures. Tal oli selline tüüpiline nõukogulik kabinet suure nõupidamistelauaga ja seinal oli suur kaart, kuhu olid märgitud kõikvõimalikud fosforiidi jm leiukohad, s.h Eesti.

Intervjuu kestis u seitse minutit ja sm Jampol pani lauale kõik: arvud, kuupäevad, plaanid jne.

Nii et see oli natuke nagu Ceaușescu efekt – keegi isegi ei kahtlustanud, et rahvale ei pruugi sõnum meeldida! Oli ta pigem uhke, et ka teie juurde tuleb kaevandus?

Jaa-jaa, mina olin hea kuulaja! Püüdsin mitte mingil juhul näidata, et kaevanduste tulek mind võib-olla väga õnnelikuks ei tee. Tal hakkas küll viimaks midagi kripeldama, uuris, et millal eetrisse läheb. Ma selgitasin, et ega peatoimetaja peab kõik üle vaatama ja vahest nii kuu aja pärast – ja nõukogude ajal nii asi käiski. Aga ta ei kujutanud ette, et minusugusel tegelasel on oma otsesaade, mille järgmine eeter oli juba järgmisel päeval.

Sõitsin samal õhtul rongiga Tallinna, järgmisel päeval läks film ilmutamisele ning palusin jumalat, et sellega midagi juhtunud ei ole. Läksin oma saatematerjalidega Glavlitti, mis oli toona vältimatu. Uuriti, kas meil on ka mingi intervjuu Moskvast. Ütlesin, et muidugi, seal kõneleb väga kõrge Moskva ülemus. Räägime natuke Eesti fosforiidist. Ta rahunes maha, et kui juba Moskva ülemus, mis seal's ikka…

Ma just mõtlesin, kas mingit sisukontrolli siis tõesti polnud…

Minu otsesaade oli mitu korda kuus, see oli kestnud juba mõnda aega. Neid saateid oli kogunenud vast üle kümne.

Aga mis olid reaktsioonid siis, kui saade oli eetrisse läinud. Kas sama Glavliti esindaja ei hüpanud juba stuudio ukse taga?

Ega nemad ei osanud hinnata, mis on selle informatsiooni väärtus ja kuidas see Eesti televaatajale mõjub. See pommiplahvatus tulenes asjaolust, et kõrge Moskva ülemus ei rääkinud mitte umbmäärast juttu, et võib-olla kunagi saab midagi olema, vaid ütles täpsed aastaarvud, rahanumbrid, kaevanduste mahud ja kuhu midagi tehakse. See oli täielik programm. "Mina olin hea kuulaja! Püüdsin mitte mingil juhul näidata, et kaevanduste tulek mind võib-olla väga õnnelikuks ei tee."

Sama päeva õhtul helistas Lennart Meri minu saatesarja režissöörile Mai Uusile ja küsis, kas tõesti käis Juhan Moskvas ning tõi kaasa informatsiooni, mis pöörab kõik pea peale. Sest Bruno Saul ja Mihkel Veiderma rääkisid, et ei toimu midagi – uurime, magage rahulikult. Ja siis äkki pannakse üksteise järel lauale trumpässad.

Mis edasi sai?

Järgmisel päeval oli Ott Kool planeerinud Eesti Raadio valgesse saali ajakirjanike briifingu looduskaitseteemadel. Mingil moel oli ta sinna kavandanud ka fosfororiiditeema. Kolmapäevaõhtul oli mu klipp eetris ja neljapäeva hommikul kohe helistati, kas saaks selle intervjuu helilinti, et inimesed saaksid veel kord oma kõrvaga kuulata, mida kõrge Moskva boss ütles.

„Elevus saalis" on pehmelt öeldud. Inimesed tõusid tagajalgadele.

Lisaks oli mul laupäeviti Noorte Hääles oma kolumn, kus oma saadete materjali lahti kirjutasin. Ning siis avaldasingi 28. veebruaril oma artikli pealkirjaga „Stardipauk Valges saalis".

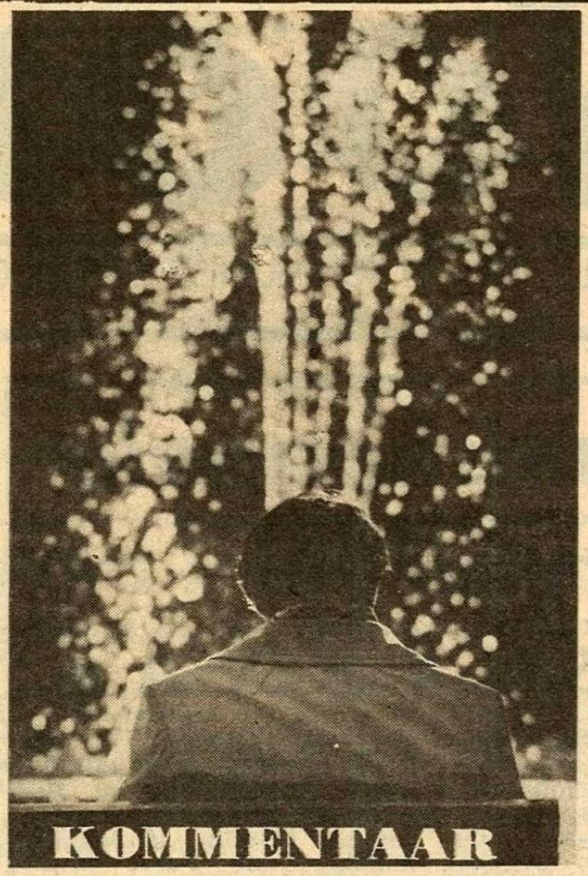

Üleeile, 26. veebruaril kogunesid Eesti Raadio Valgesse saali meie vabariigi mitmed juhtivtöötajad.

ENSV Teaduste Akadeemia, Kirjanike Liidu, ajakirjanduse ja teiste elualade esindajad. Kell 11 algas siin ligemale kolm tundi kestnud kohtumine, kus kõne all oli Rakvere rajooni fosforiidimaardlate kasutuselevõtmisega seonduvad probleemid. Huvi ENSV Ajakirjanike Liidu keskkonnakaitsepressi (koostöös tööstus- ja põllumajandussektsiooniga) korraldusel toimunud ürituse vastu oli erakordselt suur.

Stardipauk Valges saalis

Pärast raadioajakirjanik Ott Kooli sissejuhatavat sõnavõttu pandi magnetofonile helilint intervjuuga, mille nende ridade autor oli jäädvustanud teisipäeval Moskvas. Minu vestluskaaslaseks oli seal üleliidulise mäe-

Juri Jampol: «Praegusel hetkel NSV Liidus fosforväetisi kahjuks ei jätku. Meie arvates aga likvideeritakse nende väetiste defitsiit aastaks 2000. Seesuguse eesmärgi saavutamiseks kavatsetakse suurendada fosforväetiste tooraida. Kuid sugugi mitte lühem ei tule ka nende arvude rida, mis veenavad igat kirjaoskajat inimest selles, kuivõrd suurt ja pikaajaliselt toimivat kahju me hetkekasu taotledes kandma peame.

Televaatajad Rakverest kirjutavad: «Ajal, mil suund on võetud demokraatia laiendamisele ja inimesi kutsutakse üles osalema ühiskonna ees seisvate küsimuste lahendamisel, on paraku jäänud mulje, et globaalprobleemide puhul, millega praegusel juhul kahtlemata tegemist on, piirdub kohalike elanike osa ainult arutamisega. Otsustamine toimub aga kusagil mujal. Oleks äärmiselt meeldiv tõdeda, et antud juhul see nii ei ole, et demokraatia mängimine asendatakse Eesti NSV elanikkonna hulgas läbiviidava rahvaküsitlusega. Selle käigus selguks, kes on nõus kaevanduse rajamisega, sellega, et me jääme veeta, hakkame elama juurteta, kodutundeta, migratsiooni korras siia asunud inimese seas.»

Jutuajamine Juri Jampoli kabinetis arenes aga omasoodu. Tundsin huvi nii karjääri kui ka kaevanduse tootmismahtude vastu.

J. Jampol: «Toolses hakkame aastas ammutama 6 miljonit tonni maaki ja saama sellest 1,5 miljonit tonni rikastatud kontsentraati, mille fosforisisaldus on 28% Kabala kae-

Ja sellest läks siis sõna liikvele? Muidu võinuks ju arvata, et mis seal's ikka, üks saal, eksperdid omakeskis kuulavad… Arvestame, et tollal oli Noorte Hääle tiraaž vähemalt 150 000. Inimesed said nädala lõpuks lauale mustvalgel arvud, rahanumbrid, kogu kaevandamisprogrammi. Saatesari hakkas saama tohutult palju kirju.

Kirjutati igast nurgast: kirjutasid teatrid ja kolhoosid. See oli otsekui ahelreaktsioon, mis raputas Eesti ühiskonna talveunest välja. Sinnani ei toimunud Eestis mitte midagi.

keemiatööstuskoondise «Sojuzgorhimprom» ülem Juri Jampol. Selles koondises tegeletakse intensiivselt ettevalmistustega Rakvere rajooni fosforiitide tööstuslikuks kaevandamiseks.

«Rakvere leiukoht kuulub Baltikumis asuvate fosforiidimaardlate gruppi ja neil on suur rahvamajanduslik tähtsus,» tähendas meie jutuajamise algul J. Jampol. «Baltikumi fosforiidid on varude mahult kolmandal kohal NSV Liidus. Rakvere leiukoht omakorda on aga Baltikumi teiste fosforiidimaardlate seas suurim. Oleme veendunud, et Rakvere fosforiidid tuleb võtta kasutusele juba lähemas tulevikus.»

Üleliidulise koondise «Sojuzgorhimprom» koosseisu kuulub projekteerimisinstituut «Gosgorhimprojekt», kus töötatakse välja projekte ka Rakvere rajooni fosforiitide tööstuslikuks kaevandamiseks. Seetõttu tundsin huvi, missugusesse staadiumisse on jõudnud projekteerimistööd.

J. Jampol: «Lõpule hakkab jõudma Rakvere leiukoha tööstuslike varude kinnitamise protsess. Momendil teame vaid varude ligikaudset suurust. Käesoleva aasta lõpul või hiljemalt tuleva aasta algul peab aga selge olema tööstuslikuks kaevandamiseks sobivate fosforiidilademete maht. Kuid juba praegu võime öelda, et Rakvere leiukoha lääneosas paikneb ümmarguselt 0,5 miljardit tonni fosforiidimaaki.»

Viissada miljonit tonni. Sellele arvule mõeldes meenus mulle tallinlase Georg Vissaku kiri, kus muuhulgas on ka niisugused read: «Kui olin poisikene, alustati tööd Somna põlevkivikaevanduses ja ne tootmist lähema kolme viisaastaku jooksul 70% võrra.»

Paljude kirjade autorid juhivad tähelepanu sellele, et suur osa mineraalväetistest (NSV Liidus keskmiselt ligemale 50%) põllule üldse ei jõuagi. Kuhu kaob see 50%? Ilmselt neelab selle korralagedus ja ebamajanduslikkus.

Kirjaread Lõuna-Eestist (autor ei soovi oma nime avaldada): «Senine elu on näidanud, et ega sellest mineraalväetisest küll nii suurt kasu pole, et selle nimel hakata väikest Eestit suures osas elamiskõlbmatuks muutma. Kõigepealt oleks vaja sõnniku- ja virtsamajandus korda seada ning ka seal, kus kavatsetakse fosforiiti kasutada, hoopis loomi pidada ja õige asjaga põldu väetada.»

Viimastel kuudel olen mitmetele meie teadlastele ja juhtivtöötajatele esitanud ka niisuguse konkreetse küsimuse — millal alustatakse Rakvere rajoonis fosforiitide tööstuslikku kaevandamist? Selget vastust ei ole seni mitte keegi andnud. Nüüd aga Juri Jampoli vastus: «Tööstuslik kaevandamine algab aastatel 1997—1998. Aastaks 2000 peame saavutama projektvõimsuse nii Rakvere kui ka Toolse leiukohas.»

Ettevalmistavateks töödeks jääb seega kümme aastat?

«Jah, see on väga lühike aeg, et maa-alust maardlat vajalikul määral tööstuslikuks tootmiseks ette valmistada. Seetõttu tuleb vajalike objektide ehitamist viivitamatult alustada.»

Niisugune on mõjuvõimsa üleliidulise ametkonna seisukoht. Aga mida arvavad kogu loost kohalikud elanikud? vandus tuleb kaks korda võimsam. Aastas annab see 12 miljonit tonni maaki ja neli miljonit tonni kontsentraati, samuti 28% fosforisisaldusega. Peab ütlema, et Baltikumi fosforiidimaardlates leiduv tooraine on väga hästi rikastatav, siin saadakse kõrge kvaliteediga kontsentraati.»

Neljapäeval Eesti Raadio Valges saalis toimunud kohtumine andis veelkord tunnistust sellest, et Rakvere rajoonis seisame praegu silmitsi probleemidega, millele sarnaseid pole veel ette tulnud. Ent kõige muu hulgas tõuseb siiski esiplaanile vesi. Juba palju aastaid pole me sootuks lihtsamaid veeprobleeme lahendada suutnud. Näiteks Tapal.

Pensionär Illa Veigel kirjutab: «Minu tuttavad Tapal ei saa juba 15 aastat oma maja kaevu vett tarvitada. Enne põhjavee reostumist oli aga selle kaevu vesi parim, mida olen joonud viimase 50 aasta jooksul.»

Rääkisin olemasolevatest ja kaevandusega kaasnevatest veemuredest ka oma vestluskaaslasele. Juri Jampol arvas, et tänapäeval on kõik lahendatav. Kui tarvis, tuuakse Rakvere rajooni uus veejuhe kasvõi Peipsi järvest. Lihtne öelda, kuid teostada? Lausa utoopiline tundub aga mõte vedada rajooni iga maja juurde veetorud. Ent põllud ja metsamaad? Neid hinges hoida ei aita veetorud ka parimas muinasjutus.

Teisipäeval Moskvas toimunud vestluse lõpul küsisin ka seda, kui palju karjäär ja kaevandus tööjõudu nõuab.

Üleliidulise koondise «Sojuzgorhimprom» ülem J. Jampol: «Esialgsete hinnangute koha-

See Noorte Hääle artikkel mõjus pommiplahvatusena, mis vallandas fosforiidisõja.

Eks vastulöök tuli ju ka. Kohe, 31. märtsil tegi Bruno Saul Karla katedraalis pressikonverentsi. Terve saal oli rahvast täis. Pärast, muide, andis Saul korralduse kõik salvestused hävitada, aga üks koopia õnnestus päästa (vt siit). Seal ta jäi kaotajaks ja kogu fosforiidivanker pani täie auruga edasi.

Kas võib siis öelda, et kui keskkonnateemad tsensuurimasina alt vabaks lasti, kadus ära ka suur hulk hirmu? Vahest mäletame, et tollal oli suur üleliiduline projekt suurte Siberi jõgede ümberpööramine. Nimekad

kirjanikud ja teadlased astusid sellele vastu, sest tegu oli ju tõelise lollusega. Ja sellest vastuseisust alates võeti Nõukogude Liidu kõrgeimal tasemel vastu otsus lubadagi keskkonnateemadel kirjutada ka faktidega, konkreetselt.

Kuidas see mõtte vabastamine aga järgmistele tasanditele – rahvusküsimuste, ajaloo- ja vabaduseteemade juurde – jõudis? Siin oli mitu tegurit. Üks, mis inimesi tohutult ärritas, oli asjaolu, et koos Toolse karjääri ja Kabala kaevandustega pidi plaanide kohaselt saabuma koos perekondadega umbes 100 000 migranti. Ja vaat see ajas küll väga paljudel harja punaseks. Kõigile oli selge, et venestamine jätkub uue lainega.

Kui kaevandused oleksid tekkinud ja see seltskond Eestisse saabunud, oleksid meie võimalused iseseisvuse taastamiseks muutunud hoopis kehvemaks. Eesti piir oleks hakanud käima kusagilt Kuusalu ja Rakvere vahelt. Kaevandus oleks tulnud 10 km Rakverest, 12 miljonit kuupmeetrit aastas, meeletud arvud. Inimesed said aru, et loodus keeratakse tuksi ja tuleb tohutu kamp inimesi Venemaalt.

Nii et hirmu kadumine ühes valdkonnas andis julgust ka mujal? Kui nad nägid, et mind ei pandagi vangi ega keedetagi seebiks, andis see iga nädalaga tõesti julgust juurde. Aga varem kartsid inimesed päriselt. Nad mäletasid ju küüditamisi. Veel 1980-ndate algul pandi kinni Enn Tarto ja Lagle Parek. Kõik oli alles äsja toimunud. Looduskaitselist kilpi, mis meil oli, ei saanud aga rünnata otse kui Juhan Aare sõnul on jooni tõmmates kahe punkti vahel kõige otsem tee sirge, kuid poliitikas nii pole. Seal tuleb laveerida ja manööverdada.

Hirmu ma mäletan. Nagu mullegi öeldi: „Говори что хочешь, но Ленина не трогай! [Räägi mis tahad, aga Leninit ära puutu]" Mis motiveeris kommuniste, ka tippkommuniste, kaasa tulema?

Olid väga erinevad lähenemised. Näiteks aprillis 1987 korraldati Eesti teleraadiokomitee juhatuse istung, kuhu mind oli kutsutud aru andma, et „mida sa kurat teed, kütad siin eriti noori üles". Muide, Eesti Televisioonis pandi ühele töötajale ülesandeks anda ideoloogiasekretärile Rein Ristlaanele iga päev aru, mis „Panda" saatele tulevates kirjades sisaldub. Totaalne kontroll.

Eestis sündinud liiduvabariigi suveräänseks kuulutamise idee oli geniaalne, ütles Juhan Aare.

"Jõudsime kolmveerand aastaga nii kaugele, et Boriss Jeltsin sai aru, et Nõukogude Liidul pole enam kuigi palju eksisteerida."

Ainus inimene, kes tollasest Eesti kõrgemast juhtkonnast ühendust võttis, oli ENSV ülemnõukogu presiidiumi esimees Arnold Rüütel. Saime temaga kokku mitte kuskil kabinetis, vaid jalutasime Kadrioru lähedastel tänavatel kuni kesklinnani välja. Arnold ütles, et on tulemas ülemnõukogu presiidiumi istung ja ta katsub panna päevakorda küsimuse fosforiiditeema üldrahvaliku arutelu kohta.

Kuidas teised kommunistid sellesse suhtusid? Karl Vaino ütles ei, ainult üle tema laiba. Kuid Rüütlil õnnestus seda teha ja presiidiumil formuleeriti seisukoht, et üldrahvaliku arutelu näol on tegemist uutmisnähtusega ning see käib kokku kogu uue poliitikaga. Kohe, kui istung oli toimunud, sain tänu Rüütlile istungi protokollist koopia.

Õnneks jõudis see minu kätte üks-kaks päeva enne teleraadiokomitee juhatuse istungit, kus taheti mulle vesi peale tõmmata. Istung algaski üsna karmilt, öeldi et „see, mis sa oled korraldanud, ei lähe juhtkonna arvamusega kokku".

Mingi hetk anti mulle ka sõna ja võtsin välja protokolli, mida ei olnud veel ametlikult avaldatud. Lugesin ette ning ütlesin, et näete, mida arvab ülemnõukogu presiidium, ning kõik läheb uutmispoliitikaga hästi kokku. Siis oligi kõikidel, kes seal tähtsate nägudega istusid, suu kinni.

Läks ju kõigest umbes aastake, kui ülemnõukogu otsusega pandi kaevandustele käsi ette. Niisama lihtne see polnud. Vaatame poliitilist olukorda. Arnold Rüütel oli ülemnõukogu presiidiumi eesotsas, Bruno Saul aga

ministrite nõukogu eesotsas. Bruno Saul oli meie tõeline vaenlane, Rüütel aga tõeline toetaja. Saul ju valas tuld ja tõrva ka Isemajandava Eesti (IME) ettepanekule, et see on täiesti vastuolus sotsialismi printsiipidega jne. Mõned olid siis Rüütli, teised Sauli tuules.

Samal ajal tekkis omamoodi kodanikuallumatus. Näiteks saime kokku mingil üritusel, kus mind kutsuti teistest eemale ning öeldi: „Avalikult ma midagi teha ei saa, kuid mul on dokumente. Saame kuskil kokku ja ma annan need üle."

Meil on siin käinud läbi terve hulk nimesid. Kes olid n-ö tegijatest tegijamad teie jaoks?

Tegelikult olid umbes 30–40 inimest eesotsas akadeemik Endel Lippmaaga. Endel oli minu üks peamisi konsultante, ta esines sageli ka „Panda" saate stuudios. Tema taga oli aga omakorda suur meeskond.

Siis Feliks Nõmmsalu, kes oli metsamajanduse ja looduskaitse ministri asetäitja. Tema organiseeris mulle võimaluse sõita Soome, kus mind võttis vastu Soome looduskaitseliit, kes viis mind kokku Soome ja Rootsi ajakirjanikega. Niiviisi õnnestus avada rahvusvaheline rinne, sest fosforiidikaevandused oleksid hakanud totaalselt reostama Soome lahte. See võinuks aga tähendada Kremlile korralikku rahvusvahelist skandaali piirkonnas, kus nad olid end rahulikult sisse seadnud.

"Jeltsini ajal võinuksime saavutada märksa rohkem, kuid siis tekkis Venemaa suunal selline mõtlemine, et meie suhted Venemaaga lihtsalt peavad olema halvad."

Minu artikleid tõlgiti ka Rootsi suuremates päevalehtedes Dagens Nyheteris ja Svenska Dagbladetis ning kogu rahvusvaheline kogukond lõi korralikult sumisema. Kui Vaino Väljas tuli 1986. aasta juunis Venezuelast Eestisse, siis ta ütles, et sai diplomaatilise postiga pidevalt ülevaateid Eestis toimuvast fosforiidisõjast.

Te ise saite ülemnõukogusse vahetult enne 1988. aasta 16. novembri suveräänsusdeklaratsiooni vastu- ja Bruno Sauli mahavõtmist. Kumb üldse oli tagasivaates suurem julgustükk – 20. augusti iseseisvuse taastamine või tollane otsene vastuhakk nõukogude korrale?

Suveräänsusdeklaratsioon oli äärmiselt oluline dokument, sest sidusime end sisuliselt lahti Nõukogude Liidu õigusruumist. See tähendas liidu lammutamise algust. Meie poolt vaadatuna oli see midagi Berliini müüri langemise sarnast. Kremlis ei osatud seda ette näha. Ega me poleks saanud seda otsust teha, kui me poleks valinud istungi juhatajaks Vaino Väljast. Tema andis selge signaali ülemnõukogu muulastele, et see on õige asi, selle poolt tuleb hääletada.

Sellest hargnes terve ahelreaktsioon, mis hakkas elama oma elu. Kui me läksime mais 1989 rahvasaadikutena Moskvasse, tõime kaasa kolm suurt ideed, mida hakkasime arendama. Nendeks olid liiduvabariikide suveräänsus, isemajandamine ja MRP tühistamine.

Jõudsime kolmveerand aastaga nii kaugele, et Boriss Jeltsin, kes oli tolleks ajaks Vene Föderatsiooni ülemnõukogu juht, sai aru, et Nõukogude Liidul pole enam kuigi palju eksisteerida ja et ainuke lahendus on kuulutada ka Venemaa föderatsioon suveräänseks.

Mida ta ka tegi!

Jah, juba juunis 1990 võttis Venemaa ülemnõukogu Boriss Jeltsini juhtimisel vastu otsuse Venemaa föderatsioonist kui suveräänsest liiduvabariigist. Ma ei taha öelda, et see deklaratsioon oli just päris meie pealt maha kirjutatud, aga suurel määral oli tegemist sama dokumendiga, mille meie võtsime vastu novembris 1988.

Pärast Lätit, Leedut ja Venemaad järgnes ahelreaktsioon. 1990. aasta detsembriks oli suurem osa liiduvabariike kuulutanud end suveräänseks. Aga mõelge ise – kui Venemaa kuulutab end Kremlist sõltumatuks, mis Nõukogude Liit see enam on!

See kõlab kõik, nagu oleks Moskvas valitsenud tollal juba täielik demokraatia, sai minna ja teisi oma ideedega veenda. Kuidas küll?

Kui Kremli poolt vaadata, oli rahvasaadikute kongressi kokkukutsumine üks suurimaid vigu. See kujunes lavaks, kus said kokku kõikide teiste liiduvabariikide saadikud. Kremlis ei kujutatud ilmselt ette, kus me saime enda ideid levitada. Mõelge, kuidas sa hakkad ilma kongressita aktiivselt suhtlema Ukraina, Vene jt vabariikide esindajatega? Väga keeruline, töömahukas ja kallis.

Kongressi ajal said aga inimesed kokku ning me vahetasime ideid ja mõtteid. Kõige tähtsam oli see, et meil õnnestus tõmmata enda paati Jeltsin koos oma lähikonnaga ja ka Gorbatšovi peanõuandja Aleksandr Jakovlev. Pealekauba oli meie seljataga regioonidevaheline grupp, mis oli kongressi kõige mõjukam saadikute rühm. Me poleks saanud nende toetuseta iialgi seljataha hääli MRP tühistamiseks.

Eesti saadikute tegevus aitas teha kommunismiga lõpparve. Mitte väheoluline polnud seejuures asjaolu, et selle saadikuterühma üheks kaasesimeheks oli meie akadeemik Viktor Palm, kes oli Jeltsinile väga lähedane. Niimoodi jõudsid meie ideed tema vahendusel hästi kiirelt ka Jeltsinini.

Mis nende huvi oli? Lõime nii soodsa pinna selleks, kuidas lahendada Nõukogude Liidu lagunemisega kaasnevad ülikeerulised probleemid enam-vähem rahulikul teel. Kui Jeltsin poleks kuulutanud Venemaad suveräänseks, siis tõenäoliselt poleks see protsess sellisel kujul välja kukkunud.

Aga kuna väike Eesti paat vedas suure Venemaa mülkast koos suveräänsusdeklaratsiooniga välja, muutis see olukorda totaalselt. Kas teate, millel hoidis Jeltsin oma paremat kätt, kui ta andis 1991. aasta juunis oma presidendivande? Just sellel deklaratsioonil. See on väga sümboolne.

Ilma rahvasaadikute kongressi ja Eesti saadikute lobitööta poleks selline protsess üldse toimunud. Eestis sündinud liiduvabariigi suveräänseks kuulutamise idee oli geniaalne. See oli kooskõlas põhimõtteliselt Nõukogude Liidu konstitutsiooniga ja seda ei saanud rünnata kui nõukogudevastast tegevust. Kasutasime ülimat kavalus.

1991. aasta 20. augustil te aga ülemnõukogu liige enam polnud.

Ma olin siis ametlikult Rüütli välispoliitiline nõunik. 19. augustil oli mul selle päeva hommikuks tellitud järjekordne Stockholmi lend. Suundusin hommikul, kui nägin televiisorist „Luikede järve", kiiresti Kadriorgu, kus läksime Rüütliga aeda jalutama, et meid ei saaks pealt kuulata.

Arutasime läbi meie põhisõnumi. USA president George Bush oli juba andnud esimese kommentaari stiilis, et kui riigipöörajate seltskond jätkab Gorbatšovi kurssi, siis pole asjad kõige hullemad. See tähendab, et teisel pool ookeani oli millestki väga valesti aru saadud. See oligi putšistide üks eesmärke saavutada mõistev suhtumine.

"Üks, mis inimesi tohutult ärritas, oli asjaolu, et koos Toolse karjääri ja Kabala kaevandustega pidi plaanide kohaselt saabuma koos perekondadega umbes 100 000 migranti."

Leidsime Rüütliga, et mitte mingil juhul ei tohi sellist arengut lubada. Seega langetasimegi otsuse, et põrutan kohe lennuväljale, lendan Stockholmi ja annan seal edasi sõnumi, et meie neid bandiite ei toeta, vaid toetame Gorbatšovi. Tänu sidemetele Rootsi välisministeeriumi pressikeskuses õnnestuski mul see sõnum maailma viia.

Kuna lennuki väljalend hilines, siis nägin, kuidas Tallinna lennuväljale saabusid punaarmee eriüksuste dessantväelased…

Kui seda putši poleks olnud, milline võinuks olla edasine areng? Oli ju samaks päevaks ette nähtud uue liidulepingu allakirjutamine, mida Eesti küll ei kavatsenud teha, aga vaevalt oleks meil ju ka lihtsalt minna lastud… Kas olekski olnud igavene liikumine sõltumatuse poole, aga sinna jõudmata?

Nõukogude Liitu siiski juriidilises mõttes, nii nagu ta oli kasvõi 1989. aasta mais, kui me Moskvasse läksime, enam ei eksisteerinud. Peaaegu kõik olid ju end suveräänseks kuulutanud. Liiduleping võinuks sellist loksumist pikendada, aga täiesti selge on ka see, et ta poleks andnud mingit pikaajalist tulemust.

Peale selle ei unustanud Jeltsin kunagi seda, mida Gorbatšov oli temaga 1987. aastal teinud – solvanud ja kõikide vahenditega poliitikast välja löönud. Mina arvan, et Kreml oli siiski põhimõtteliselt leppinud, et Eesti, Läti ja Leedu allkirju nad lepingule ei saa.

Olite ka pärast iseseisvuse taastamist riigikogu Eesti-Vene parlamendirühma esimees. Ajast, kui teie metafoori kasutades suur Vene laev pisikese Eesti paadi taga sõitis, on nüüd suhted peaaegu et olematud, kui Kersti Kaljulaidi hiljutine visiit Moskvasse välja arvata. Kui halb see kõik teile tundub?

Meie alustasime oma grupiga üldse esimest korda ajaloos parlamentidevahelist suhtlemist. Tsaari ajal ju ei saanud midagi olla, Eesti vabariigi ajal Nõukogude poolega ka mitte. See, et me suhtlesime ja infot vahetasime, oli väga kasulik. Jeltsini ajal võinuksime saavutada märksa rohkem, kuid kohe 1990-ndatel tekkis meil – pean silmas välisministeeriumi ja meie poliitilist eliiti – Venemaa suunal selline mõtlemine, et meie suhted Venemaaga peavad olema halvad. Mitte kunagi ei saanud Moskvast tulles öelda, et meie suhetes on ka midagi hästi.

See ei ole mõistlik, ükskõik, mida Venemaa ka ei tee või räägi, parlamentide tasandil võiks ikka suhelda.

Ning presidenditasandil ongi meil olnud kümne aasta jooksul vaid üks tipptasemel kohtumine, mille tegi Kersti Kaljulaid. Toomas Hendrik Ilves ei tahtnud Putinist ega Venemaast üldse midagi teada. Mina leian, et Soome on ajanud oluliselt pragmaatilisemat poliitikat.

Ikkagi suhelnud? Täiesti mustvalge hammaste kurku tagumine ei anna poliitikas alati parimaid tulemusi. Jooni tõmmates on kahe punkti vahel kõige otsem tee sirge, kuid poliitikas nii pole. Seal tuleb laveerida ja manööverdada.

Praegu on muidugi seis nii keeruline, et otsa peaks lahti tegema riigikogu või riigiduuma ja pakkuma suhtlust. Või siis uus president, kui ta kuskilt leitakse. Venemaa on meie suur naaber ja selleks ka jääb. Suhete täielik nulli viimine on rumal ja ohtlik.

Kes ta on?

Juhan Aare (snd 1948) on ajakirjanik ja poliitik.
Asutas Eesti rohelise liikumise, mis viis nn fosforiidisõja laineharjal Eesti iseseisvuse taastamiseni.
Töötas ajalehes Noorte Hääl, Eesti Raadios ja Eesti Televisioonis, on teinud rea dokumentaalfilme.
Oli nii NSVL-i rahvasaadikute kongressi, ENSV ülemnõukogu kui ka riigikogu mitme koosseisu liige.
2000. aastal valiti ta Rahvaliidu esimeheks, kuid vähem kui aasta hiljem pidi ta sealt lahkuma.

30 AASTAT AUGUSTIPUTŠIST | Sündmuste keerises viibinud Allan Martinson: see riigipööre oli algusest peale kummaline.

Allan Martinson. 19.08.2021

VÕTA PAREM SÜÜA: Lahked moskvalased pakuvad tankistile keeduvorsti ja saia. Pole ime, et riigipööre läbi ei läinud. FOTO: CZAREK SOKOLOWSKI 7 AP / SCANPIX

30 aastat tagasi üritati Nõukogude Liidus riigipööret, mis viis riigi lagunemiseni. Mul oli pilet mitte üksnes esiritta, vaid suisa lavale.

19. augustil 1991 enne kella 6 äratas mind ärev telefonikõne emalt Tallinnas: „Lülita televiisor sisse. Nõukogude Liidus on riigipööre.“ Unesegasena kargasin püsti ja klõpsisin kanalid läbi. Kõikjalt tuli klassikaline muusika, mida NSV Liidus tarvitseti lasta eriti traagiliste sündmuste korral. Täistunnil luges surmtõsine diktor ette teate president Gorbatšovi „haigestumisest“ ja erakorralise komitee moodustamisest.

Ma olin noorukese uudisteagentuuri BNS asutaja ja juht. See telefonikõne äratas mind BNSi Moskva büroo diivanil. Olin sel ööl maganud vaid mõned tunnid – miks nii, sellest allpool.

BNS oli esimene maailma meediakanal, mis riigipöördest teatas – seda *enne*, kui see välja kuulutati, ja ise sellest aru saamata.

Riigipöörde esimesel päeval – esmaspäeval, 19. augustil 1991 – pidi Eesti peaminister Savisaar kohtuma NSV Liidu peaministri Pavloviga. Päev enne saime teada, et Pavlov tühistas kohtumise, viidates „ettenägemata

asjaoludele“. Tegime sest uudise. Kellelgi polnud halli aimu, et Pavlov oli üks riigipöörajatest ja Gorbatšov selleks ajaks juba vahi all. Tagasi vaadates oli selge, et oli juhtunud midagi dramaatilist, kuid keegi ei suutnud otsi kokku viia. 19. augusti varahommikul olin BNSi büroos üksi, telerist tulemas „Luikede järv“, keset ilmselgelt kõige pöördelisemat sündmust, mis ühte uudisteajakirjanikku tabada võis. Teadsin, et kogu maailm on šokis ja januneb iga infokillu järele. Elasin hiljem oma uudistekarjääris mitu korda samasuguseid hetki läbi – olgu näiteks parvlaev Estonia uppumine. Sa oled üksi keset megasündmust ja pead millestki kajastust alustama. Sekundid jooksevad ja see on *make it or break it*.

Tol varahommikul olin mina üksi kogu mu „agentuur“. Teised tiimiliikmed olid alles teel kontori poole. Tegin kiired telefonikõned Eesti, Läti ja Leedu valitsuste pressiesindajatele, piirivalvele ja kodukaitse staapi. Kõik olid sama šokeeritud kui muu maailm. Olukord oli rahulik, nõukogude sõjaväge ei paistnud, riigipöörajad korraldusi ei jaganud. Saatsin oma esimesed uudised teele. Minutid hiljem tsiteeriti neid CNNis ja Reutersis. Et järgnenut mõista, on vaja veidi konteksti. BNS oli ligi poolteist aastat vana. Tegu oli *start-up*’iga, mille asutajad olid Moskvas õppinud Balti üliõpilased. Meil polnud erilist äriplaani peale hägusa idee, et uudistega võib pöördelisel ajal raha teenida (PS. 31 aastat hiljem on BNS ikka alles). 1991. aasta augustiks olime end maailma meedia jaoks tõestanud kui üks peamisi vabu ja usaldusväärseid uudisteallikaid NSV Liidus. Meil oli mitusada klienti – sisuliselt kõik maailma juhtivad meediakanalid, saatkonnad ja Balti riikide valitsused.

1996: Allan Martinson kuus aastat hiljem BNSi juhina.

See oli aeg enne internetti ja mobiiltelefone. Sellest olenemata olime tehnoloogiliselt nii moodsad, kui olukord võimaldas. BNS levitas uudiseid faksi teel. Meie Moskva kontoris oli hulk faksikaartidega varustatud arvuteid, mis suutsid viie telefoniliini kaudu automaatselt tulistada uudistebülletääne iga paarikümne minuti tagant sadadele adressaatidele. Samaviisi töötas meie hea partner, toonane Vene sõltumatu agentuur Interfax, mille nimi viitab siiani sellele, kuidas uudiseid teele saadeti.

Mõne järgmise tunni jooksul jõudsid hingeldades kontorisse mu kolleegid. 1991. aasta BNS oli kamp entusiastlikke Eesti, Läti ja Leedu üliõpilasi, nende vene sõpru, ja näputäis põnevust otsivaid boheemlaslikke ameerikasi, kes olid kuidagi Moskvasse seigelnud. Nende jaoks oli tegu „uue Prahaga“: kõik oli naeruväärselt odav ja ülipõnev. (Muide, veidi hiljem töötas BNSis ka nooruke ajakirjanik, kellest hiljem sai Venemaa riikliku uudisteagentuuri ITAR-TASS juht.)

Peale Moskva olid meil väikesed bürood Tallinnas, Riias ja Vilniuses. BNSi peakontor oli Moskva Eesti esinduses (nüüdne saatkond) Kalašnõi põiktänaval, umbes kilomeeter Kremlist. 19. augusti hommikul sinna jõudnud kolleegid rääkisid, et olid linna peal näinud tanke ja sõdureid, kuid inimesed olid rahulikud. Rahulik oli ikka veel ka Balti riikides.

BNSi hommikutundide uudised olid pigem sellest, mida *ei* juhtunud. Ei olnud tulistamisi, repressioone, arreteerimisi. Inimesed läksid tööle nagu tavaliselt. Noorukesed sõdurid piilusid tankiluukide vahelt, täpselt aru saamata, miks nad keset Moskvat pargivad.

Ma valetaksin, kui ütleksin, et sel hetkel tundsin mingit erilist emotsiooni. Kõik need päevad olid sündmustest nii tihked, et selle otsuse märgiline tähendus sel hetkel väga vastu ei kajanud.

See riigipööre oli algusest peale kummaline. Esiteks, siin ma istusin koos oma tiimiga keset Moskva linna, kirjutades vabalt uudiseid. Me ei istunud vangikongis. Riigipöörajad ei olnud teinud kõige elementaarsemat – meie telefoniliine ei olnud läbi lõigatud, seega saime oma uudiseid segamatult nii koguda kui ka teele saata. Veelgi koomilisem oli see, et riigipöörajad ei olnud vaadanud, mis nende televiisoritest tuleb.

Mitu kuud varem oli hakatud Moskvas ühel vabalevi eetrikanalil edastama CNNi. See oli vaadatav iga moskvalase televiisorist. Nüüd edastas CNN otsepilti koos kommentaaridega mitmest Moskva kohast, mis tähendab, et

Moskva elanikud said „Luikede järve“ asemel jälgida tegelikke sündmusi, ilma et vandenõulased seda kuidagi takistada oleks püüdnud. See oli nii absurdne ja saamatu, et paar korda tekkis tunne, et peaks riigipööramise ise üle võtma.

Keskpäevaks hakkas sündmuste dramaatika siiski tuure üles võtma. Kremli kõrvale Maneeži väljakule kogunes tuhandeid vägagi pahaseid inimesi, kes avaldasid riigipöörajate vastu meelt. Miilits ja sõjavägi ei teinud midagi. Metroo töötas ja tõi inimesi juurde. Siinkohal on tähtis mõista, et 1991. aastal oli keskmine moskvalane haritud, intelligentne ja vägagi võimukriitiline. Riigipööramine tähendas nende jaoks nende unistuste lõppu. Kui nad nägid, et tegu on naljanumbriga, ei kohkunud nad tagasi meelt avaldamast.

Riigipöörde tulemus, Nõukogude Liidu saatus ja Baltimaade vabanemine otsustati Venemaa presidendi Jeltsini ja riigipöörajate vastasseisus. Pärast esimeste tundide peataolekut saabus kähku selgus, et Venemaa ei tunnusta erakorralist komiteed. See oli pöördeline märk. Enne Boriss Jeltsini võimulesaamist tundus kõigile, et Nõukogude Liit *ongi* Venemaa. Nüüd avastas keskvõim, et 75% tema riigist – rääkimata teistest „liiduvabariikidest“ – tahab minna oma teed. Vene valitsuse hoone ehk nn Valge maja juurde saabunud tankide komandörid teatasid varsti, et on seal lihtsalt „korra kaitseks“. Veidi hiljem ronis ühe tanki otsa Jeltsin ja pidas oma pöördelise kõne.

DEMOKRAATIA PÄÄSTMINE: Boriss Jeltsin (vasakul) 19. augustil 1991 Valge Maja ees tanki otsas kõnet pidamas.

Minu jaoks oli riigipöörde saatus otsustatud siis, kui „Vremja“ – NSV Liidu peamine õhtune uudisteprogramm, mis pidi ju olema putšistide kontrolli all – kajastas riigipööret nii-öelda ühest küljest ja siis teisest küljest, andes eetriaega nii vandenõulaste teadetele kui ka näidates Jeltsini tanki-kõnet.

Veidi varem oli toimunud vandenõulaste „pressikonverents“, kus nende ärajoonud nägudest, asepresident Janajevi kätevärinast ning hirmunud ja mõttetutest vastustest sai selgeks, et selle seltskonna võib maha kanda. See ei olnud otsusekindel hunta. See oli pundar avantüriste, kellel oli selleks ajaks kõht lahti. Välisministeeriumi pressikeskuses seda etendust vaatamas käinud kolleegi näol peegeldus uskumatus.

Sellegipoolest oli 19. augusti õhtu Moskvas veel väga ärev ja pinge kogus aina tuure. Pärastlõunal kuulutas komitee Moskvas välja erakorralise olukorra. Sellele ei pööratud vähimatki tähelepanu. Kümned tuhanded inimesed kogunesid Venemaa Valge maja – peamise vastupanukolde – juurde ja ehitasid sinna barrikaade. Valdav oli usk, et varem või hiljem üritab keskvõim seda rünnata. Sellesse suhtuti veneliku stoilisusega: tuleb, siis tuleb.

BNS töötas neil päevil palavikuliselt. Meie peamine vahend oli telefon, mille kaudu saime pidevalt teateid Eestist, Lätist ja Leedust. Vahetasime infot Interfaxi ja maailma meediaga. Mitu inimest oli Moskva linna peal olukorda jälgimas. Üks meie reportereid oli ka Venemaa Valges majas, oodates selle katusel vältimatut rünnakut. Enamik inimesi arvas, et see tuleb helikopteritelt, sest maad mööda oleks pidanud end läbi murdma tuhandetest inimestest.

Järsku helises telefon ja toru otsas oli **Jelena Bonner** – NSV Liidu peamise teisitimõtleja ja Nobeli preemia laureaadi Andrei Sahharovi lesk, vägagi tuntud inimõiguslane. Ta oli veidi aega varem esinenud Valge maja juures miitingul ja nüüd uuris oma väsinud häälel meilt uudiseid. Olime regulaarses ühenduses Balti riikide peaministrite ja presidentide kantseleidega, piirivalve ja politseiga. Balti riikide valitsustega vahetasime infot nii kiiresti, kui saime. Mis iganes me faksist välja valgus, jõudis riigipeade ja valitsusjuhtide tiimideni minutitega. Savisaare tiim, mis oli tema visiidi eel Moskvasse saabunud, praktilisel elas me väikses büroos.

Öö vastu 20. augustit tuli ja läks eriliste juhtumiteta. Inimesed valvasid Valget maja, kuid lõunani valitses unisevõitu seisak. Eesti ülemnõukogu ja Eesti komitee arutasid iseseisvuse väljakuulutamist, Tallinna teletorni juurde oli jõudnud hulk nõukogude soomukeid, kes aga midagi ei suutnud korda saata. Suhteline rahu valitses ka Lätis ja Leedus.

Pärastlõunal aga oli erakorraline komitee otsustanud siiski Valget maja rünnata. Nagu hiljem selgus, pidid selle ette võtma KGB eliitväeosad koos dessantväelaste ja miilitsa eriüksustega. Oleks see juhtunud, oleks Moskva tänavatel olnud tuhandeid surnuid. Rünnak oli määratud kella kaheks öösel vastu 21. augustit.

Mõned tunnid enne seda oli Eesti ülemnõukogu kuulutanud välja Eesti Vabariigi iseseisvuse. Kuigi BNSil olid seda kajastamas oma reporterid Toompeal, kuulsin toimuvat reaalajas kragiseva lühilaineraadio kaudu otse Moskva kontoris. See oli taas irooniline: kui NSV Liit oli mõned aastad tagasi lõpetanud Ameerika Hääle ja Vabadusraadio segamise, otsustas keegi panna „vabanenud“ lühilainesegajad edastama „liiduvabariikide“ riiklikke raadioid. Seega levis iseseisvusmeelne Eesti Raadio tuhandete kilomeetrite kaugusele NSV Liidu KGB raadiosaatjate vahendusel.

Me saatsime iseseisvumise uudise maailma mõni minut pärast **Ülo Nugise** haamrilööki. Ma valetaksin, kui ütleksin, et sel hetkel tundsin mingit erilist emotsiooni. Kõik need päevad olid sündmustest nii tihked, et selle otsuse märgiline tähendus sel hetkel väga vastu ei kajanud. Kõigile oli selge, et edasine areng otsustatakse Moskvas. Kas tuleb rünnak ja Jeltsin arreteeritakse või mitte?

Pärast Eesti uudise edastamist, umbes kell üks öösel otsustasin minna end veidi tuulutama ja vaatama, mis linna peal toimub. BNSi kontor oli kaks kilomeetrit Valgest majast. Kõndisin mööda Moskva üht peatänavat Novõi Arbatti sinnapoole. Umbes poolel teel – Sadovoje ringtee ristumisel – rahvamass tihenes ja kuulda oli ärritunud skandeerimist. Olin juhuse tahtel sattunud kõige traagilisemate sündmuste keskele, kus kaotati ka ainsad inimelud nende päevade jooksul.

Sadovoje ringtee läks seal kohas Arbati alt läbi ja protesteerijad olid selle blokeerinud risti pargitud trollibussidega. Põhja poolt oli tunnelisse sõitnud viiest-kuuest lahingumasinast koosnev kolonn. Kuhu nad suundusid ja milleks, ei ole selge. Neid oli liiga vähe ja nad olid liiga vales kohas selleks, et olla osa Valge maja ründamist plaaninud jõududest. Pigem oli tegu lihtsalt väikese väeosa ümberpaiknemisega. Tunnelisse sisse sõitnud soomukid ei olnud ilmselt näinud, et selle teine ots on blokeeritud. Seega avastas nooruke komandör, et ta masinad on tunnelis kinni, ümberpööramiseks ruumi pole ja ülevalt hakati neile kaela loopima süütepudeleid. Üks uljaspea oli hüpanud esimese soomuki katusele ja üritas mingi riidetükiga kinni katta selle väljavaateavasid. Soomuk avas kuulipildujatule.

PÖÖRASED AJAD: Meeleavaldajad on tänavatele tulnud soomukid ümber piiranud.

Olin hetk hiljem kõhuli, varjudes koos sadade muude inimestega tunneli betoonrinnatise taha. Trasseerivad kuulid lendasid üle pea. Rahvamassi karjumine läks hüsteeriliseks. Piilusin üle ääre: esimene soomuk üritas endale teed vabaks rammida, võttes hoogu ja kihutades vastu trollibussidest barrikaade. Sinna peale hüpanud uljur rippus elutult soomuki kerelt alla, olles kuhugi jalgupidi kinni jäänud. Ta keha jäi üha uuesti ja uuesti soomuki ja trollide vahele ning muutus lihtsalt roosakaks massiks. Minust kanti mööda üht noormeest, keda oli tabanud mitu kuuli. Teda tassinud mehed jäid hetkeks seisma ja karjusid mu kõrval olnud Ameerika televõttegrupile: „Filmige, filmige, vaadake, mis nad tegid!“

Sel ööl sai surma kolm noormeest, teadaolevalt ainsad protesteerijatest inimohvrid kogu riigipöörde käigus. Vangistusest vabanenud president Gorbatšov andis neile mõned päevad hiljem Nõukogude Liidu kangelase aunimetuse. See oli uskumatult kurb ja irooniline. Võib-olla olid nad viimased NSV Liidu kangelased enne riigi lagunemist?

Olles näinud riigipöörde kõige võikamaid hetki, pidin loomulikult sellest võimalikult kiiresti BNSi teatama. Kontorisse tagasi oli üle kilomeetri maad ja ma oleksin kaotanud aega. Tormasin kõrvalolevasse korterelamusse ja tuiskasin korruselt korrusele, helistades uksekelli. Viiendal korrusel söandas üks perekond ukse lahti teha. Tagasi mõeldes tunnustan nende vaprust – äsja oli nende akna all toimunud tulistamine ja siis nõuab üks eesti aktsendiga hull luba telefoni kasutada. Helistasin büroosse ja dikteerisin nähtust uudise. Siis helistasin kolleegidele Kuku Raadiosse, kes panid mu otse-eetrisse.

Uudised edastatud, läksin edasi Valge maja poole. See oli ümbritsetud armatuurvarrastest, suvalisest kolast ja autodest tehtud barrikaadidest, mis ulatusid sadade meetrite kaugusele. Kaitsjad olid praktiliselt relvastamata, kuigi siin-seal nägin automaate. Barrikaadide taga olid ka üksikud tankid, millelt Jeltsin oli eelmisel päeval kõnet pidanud. Ründajatel oleks olnud sellest mäsust läbi murdmiseks vaja buldoosereid. See oleks kindlasti lõppenud otsatu verevalamisega. Ja seda otse CNNi kaamerate vaateväljas. CNNi büroo oli koos kümnete muude lääne väljaannetega pool kilomeetrit eemal üle jõe ja nende kaamerad kandsid otsepilti üle maailma.

Nagu tagantjärele teame, oli see umbes sama hetk, kui KGB eriüksus keeldus Valge maja ründamise käsku täitmast. Veidi varem toimunud tulistamine, mida ma nägin, oli selles oma osa mänginud. Veidi hiljem käsutas kaitseminister Jazov väed Moskvast välja. Hommikuks neid enam näha polnud.

21. august oli riigipöörde lõpliku murdumise päev. Igast kanalist tuli teateid selle kohta, kuidas üks või teine võimuorgan või liiduvabariik kas avaldab kahetsust või mõistab toimunu hukka. BNSis jätkus palavlikuline töö: Moskva uudised kodumaale, Balti riikide uudised maailma. Tõsi, Moskva sündmused varjutasid kõik, mis Balti pealinnades sündis. Tuumariigi kokkuvarisemine oli uskumatu sündmus. Balti riikide iseseisvumine oli selleks hetkeks iseenesestmõistetav.

Sel päeval sai BNS maha ka ühe jamaga. Meie jaoks usaldusväärsest allikast saime teada, et kaitseminister Jazov on end vastutust kartes maha lasknud. Lasime uudise teele ja selle korjas üles mitu meediakanalit. Paraku polnud see tõsi. Maha lasi end hoopis siseminister **Boriss Pugo**. Jazov tegeles vaid sügava kahetsusega, et „teda, vanameest, sellesse afääri kisti“. Kuskil oli mingi info risti läinud.

Uudiseid ja sündmusi, mida mahtus järgmistesse nädalatesse, oli nii palju, et igaüks iseseisvalt oleks andnud kõneainet aastateks. Poole NSV Liidu tippjuhtkonna arreteerimine. Balti riikide kiire iseseisvumine ning selle tunnustamine algul Islandil ja siis NSV Liiduski. Venemaa *de facto* iseseisvumine. NSV Liidu Kommunistliku Partei keelustamine tema enda peasekretäri Gorbatšovi poolt. Gorbatšovi avalik mõnitamine Jeltsini poolt Venemaa ülemnõukogu istungil. Kuid pärast 19.–21. augusti sündmusi tundus see haigutama ajavalt normaalne.

21. augusti õhtul, kui kõik oli juba selge ja ma ei olnud ligi 72 tundi maganud, kooris Savisaare pressiesindaja **Sergei Tšernov** BNSi Moskva büroos lahti pudeli konjakit. Me jõime selle tiimiga ära kui vee. Hetk hiljem magasin surmaund.

SÜNDMUSTE KESKELT TÄNAPÄEVA: Allan Martinson on tehnoloogiaettevõtja ja investor. 30 aastat tagasi juhtis ta uudiste agentuuri BNS. FOTO: ILMAR SAABAS

Ja lõpuks seletus, miks ma riigipöörde esimesel hommikul uudistebüroo diivanil magasin. See ei olnud minu suurepärane ajakirjanikuinstinkt, et kohe hakkab midagi juhtuma, lihtsalt eelmisel päeval oli BNS oma kontorit kolinud. Tegime Eesti esinduse hotellitädidega kaupa, et vahetame oma kaks pisikest akendega tuba nende suurema, aga ilma akendeta toa vastu. Kolimine, sh kõigi faksijuhtmete ümberühendamine jne, võttis nii kaua aega, et ei viitsinud keset ööd oma Moskva koju sõitma hakata.

Eriti koomilise puändina seisid hotellitädid järgmise päeva hommikul, käed puusas, meie uksel: „Me otsustasime, et meile siiski ei meeldi need uued toad. Kolime tagasi!“ Mu seletused, et käimas on riigipööre, mida mu agentuur parajasti kajastab, ei kandnud mingit vilja. Nende vene tädide jaoks polnud sellel mingit tähtsust. Nad tahtsid oma suuremat tuba tagasi. Seetõttu veetsin suurema osa esimesest putšipäevast kuskil toapõrandal kõhuli arvuti ja telefoniga töötades, samal ajal kui mu ümber tassiti kappe ja laudu ning ühendati juhtmeid tagasi.

See oli mu esimene õppetund teemal, kui tähtsad on inimestele kohalikud sündmused globaalsete uudiste asemel. Aasta hiljem kajastas BNS truult Türi ja Paide uudiseid ning teenis sellega korralikku raha.

Ja teine näide, et 1991. aasta koomilisest reaalsusest veelgi aimu anda: kuna riigipöörde ajal andis BNS edasi hulga kriitilist informatsiooni, küsis Kadriorg meilt hiljem, kas vajaksime milleski abi. Palusime kõige defitsiitsemat kaupa: Eesti Telefoni telefoniliine. Need eraldatigi Arnold Rüütli isikliku palvekirja peale. Üks oli enne kuulunud gaasiavariile ja teine Kalaturustusele. Veel aastaid helisesid nad meeleheitlikult: kord kurdeti gaasilõhna üle, kord nõuti tuunikala.

Siinkohal veel eriline tänu tiimiliikmetele, kellega me noil ülipõnevatel päevadel õlg õla kõrval töötasime: **George Shabad**, **Andrus Kuusmann**, **Jüri Maloverjan** jpt.

Päev mis tõi vabaduse. 30 aastat augustiputšist Elo Mõttus-Leppik **Kes olid need vaprad mehed, kes olid augustiputši päevadel valmis seisma paljakäsi relvastatud Nõukogude Liidu sõdurite vastu? Vastuseid annab täna kell 20 Kanal 2 eetris ja Postimehe veebis suur erisaade «Päev, mis tõi vabaduse: 30 aastat augustiputšist».**

Saates räägivad barrikaadidel Eesti eest võidelnud kaitseliitlased Riho Ühtegi, Madis Milling, Leo Kunnas ja Janar Ots, barrikaadide ehituse eest vastutanud ja Lenini kuju maha võtnud Arvo Pass ning eriteenistuse juht Jaan Toots. Putši tagamaid avavad ka Arnold Rüütel, Yana Toom ja Mihhail Kõlvart.

Riho Ühtegi: soomukite tõrjumiseks olid ise valmistatud süütepudelid 1991. aastal 27-aastane

Praegune Kaitseliidu ülem Riho Ühtegi oli augustiputši ajal üks neist noortest meestest, kes olid kõhklematult valmis soomukite vastu astuma, relvaks üksnes ise valmistatud Molotovi kokteilid.

Augustiputši ajal Elvast oma kaitseliitlaste üksusega Tallinnasse sõitnud Riho Ühtegi ülesandeks sai Toompea kaitsmine. «Põhiliselt asusimegi oma jõududega Toompea jalamil. Katustel olid politsei eriteenistuse snaiprid, lossi perimeetrit valvati ja lossi ümber oli raskeveokitest ja kivirahnudest tehtud kaitsevöönd,» sõnas Kaitseliidu üks asutajaliikmeid Ühtegi. Põhiliseks vahendiks, millega kaitseliitlased oleks nõlvalt üles sõitvaid soomukeid püüdnud peatada, olid ise valmistatud Molotovi kokteilid. «Muid relvi meil polnud, oli paar jahipüssi, mõni illegaalne relv, aga laskemoona nappis,» meenutas Ühtegi, kuidas noored mehed olid neil päevil peaaegu paljakäsi valmis hambuni relvastatud dessantväelaste vastu astuma.

Lenini kuju mahavõtmine 23. augustil 1991.FOTO: Peeter Langovits

Augustiputši päevadeks oli Kaitseliit isehakanud põrandaaluse organisatsioonina tegutsenud veidi üle aasta. Riiklikku toetust neil polnud. «Vanaisa rääkis mulle lapsepõlves põnevaid lugusid esimese Eesti Vabariigi aegsetest Kaitseliidu tegemistest. Nõukogude Liidu ajal oli ta poliitvang. Juba üksnes tänuvõlg vanaisa ees oli see, miks ma asusin Kaitseliitu taastama,» rääkis Riho Ühtegi. Kõige ärevamaks ajaks Toompea kaitsel osutus Ühtegi sõnul 21. augusti päev, mil Toompea nõlva alla sõitsid ootamatult soomukid. «Pihkva dessantväelased olid selleks ajaks juba hõivanud teletorni. Me ei teadnud nende tuleku põhjust. Muret tekitas see, et keegi meie meeskonnast polnud lahingus käinud – kui sõdurid avavad tule, kuidas mu mehed reageerivad,» meenutab Ühtegi.

Kui Pihkva dessantväelased Eestist lahkusid, tähistasid kaitseliitlased võitu oma esimese marsiga. «See oli südaöö paiku vastu 22. augustit. Marssisime telemaja juurest piki Narva maanteed, tulime Vabaduse platsile. Laulsime sõdurilaule ja rivistusime Vabaduse platsil üles,» kirjeldas Ühtegi. Kohale saabus ähmi täis sisekaitseülem Andrus Öövel. «Tuli ja ütles: mehed, mulle öeldi, et Interrinne on tänavatele tulnud, aga ma ei suutnud seda uskuda,» muheles Ühtegi, meenutades, kuidas nende spontaanselt korraldatud marss tekitas põhjuseta ärevust.

Ühtegi vanaisal õnnestus Eesti iseseisvuse taastamine ära näha. «Ta oli selle üle väga uhke. Ta oleks väga tahtnud oma Valgeristi mulle pärandada, mis temalt vangis olles ära võeti. Nüüd olen selle ise välja teeninud,» ütles praegune Kaitseliidu ülem.

Esimene intervjuu mehega, kes võttis maha Lenini kuju: ütlesin, et lükkame Lenini garaaži!

Arvo Pass 2021. a suvel kuju kunagises asukohas välisministeeriumi ees Islandi väljakul. FOTO: Elo Mõttus-leppik

Arvo Pass, 1991. aastal 49-aastane. Kaks päeva pärast Eesti riigi taastamist võeti Tallinna kesklinnas maha Lenini kuju. «Kuidas te mu üles leidsite? Ma pole 30 aasta jooksul kordagi ühtegi intervjuud andnud!» kostis telefonist 79-aastase Arvo Passi reibas hääl. «Tallinna linnapea Hardo Aasmäe helistas mulle pärast augustiputši ja ütles, et Lenin tuleb maha võtta. Võtsin oma kõige võimsama kraana ja läksime kuju maha võtma,» meenutas toona kommunaalmajanduse ministeeriumi raskeveokite osakonna juhataja kohal töötanud Pass.

«Töökaaslased küll soovitasid mitte minna, et pärast tulevad suured jamad kaela, aga ma ütlesin, et kui tulevad, mis siis ikka,» ütles Pass. «Kuju maha võtnud tõstukijuht küsis nõu, kuhu ta trossi paneb, kas ümber kaela. Ütlesin, et ärgu seda küll tehku, tal tuleb pea otsast ära!» meenutas Pass. Kohapeale tulnud inimesed aitasid Lenini kuju juubelduste saatel veoautole tõsta.

«Siis küsis autojuht, kuhu viia tuleb, ma ütlesin, et oot-oot, sellest juttu polnudki!» Vähesed teavad, et nädalavahetuse veetis Lenini kuju autobaasi garaažis. «Ma ütlesin, et lükaku mõni auto välja ja lükkame Lenini veoautoga garaaži,» muheles Pass, kelle sõnul jõudis kuju alles esmaspäeval Maarjamäele.

Neli aastat läks mööda, kuni üks kaitseliitlane küsis Passilt, miks nad ühe soojaga kohe ka pronkssõdurit ära ei viinud. «Küsisin Aasmäe käest järele ja ta ütles, et seda poleks saanud teha. Samal ajal kui mina Lenini kuju maha võtsin, läks Aasmäe toonase garnisoniülemaga lõunat sööma, et keegi teda üles ei leiaks. Siis mobiile polnud ja keegi ei teadnud, kus ta on. Aga kuna garnisonistaap asus pronkssõdurile liiga lähedal, oleks pronkssõduri mahavõtmisega madinaks võinud minna,» selgitas Pass.

Ta vastutas augustiputši ajal ka barrikaadide ehitamise ja selleks betoonblokkide ja maakivide kohaletoomise eest. «Eesti riigi eest tuleb ikka seista, juba mu isa oli metsavend,» rääkis Pass, kes on ka Kaitseliidu liige.

Seni teadmata tõik: Eesti eriteenistused aitasid Jeltsini lennuki allatulistamise ära hoida

Jaan Toots, 1991. aastal 34-aastane. 1991. aastal Eesti eriteenistust juhtinud Jaan Toots avalikustab erisaates, et 1991. aasta jaanuaris Eestis käinud ja Balti riikide iseseisvuspüüdlustele toetust avaldanud Boriss Jeltsin taheti koos lennukiga Moskvasse tagasi lennul alla tulistada.

«Jeltsin ööbis Tallinnas ja pidi hommikul oma lennukiga tagasi Moskvasse sõitma. Öösel tuli aga tema ihukaitsemeeskonnale teade, et on väga tõsine oht, et Jeltsin võidakse likvideerida ehk tema lennuk maha lasta. Tollaste võimaluste juures ei olnud mingi küsimus üks lennuk Nõukogude Liidu territooriumil alla lasta,» avalikustab Toots.

Boriss Jeltsin oli toona Vene NFSV ülemnõukogu esimees, olles vanameelsete kommunistide suur kriitik ja demokraatlike protsesside toetaja. «Meid kamandati kella kolme ajal öösel kohale, et on vaja üks sõit teha. Valitsuse autobaasist võtsime kaks Tšaikat (NSVLi ajal esindusauto – E. M.).

Jeltsin ei tulnud muuseas kõiki reegleid eirates Eestisse oma autodega, kuna see oli äkkvisiit. Seetõttu kasutas ta meie esindusautosid Tšaikasid. Me ise kasutasime politseiautot Mercedes,» meenutab Toots. Eesti eriteenistuse mehed tulid kolme autoga kohale, arvates, et tuleb vaid väike sõit teha. «Siis saime teada, et peame Pulkovo lennuväljale (asub Peterburis ehk endises Leningradis – E. M.) sõitma. Jeltsin plaanis sealt edasi tavareisiga Moskvasse sõita.

Nii me sõitsimegi, kaks Tšaikat ja meie oma Mercedesega, rohkem kaitset ei olnudki. Vene territooriumil oli juba suur saatmine ja nii me Jeltsini salaja Pulkovo lennuväljale viisime,» kirjeldab Toots.

Yana Toom: ema oli paanikas – riik, kus ta elas, purunes **Yana Toom, 1991. aastal 24-aastane**

Yana Toom viibis augustiputši ajal abikaasaga Venemaal puhkusel. «Siis helistas ema, kes oli suures paanikas: kogu tema elukorraldus, see riik, kus ta elas, purunes,» meenutab Yana Toom. «Ema töötas NLKP keskkomitees ja toetas Interrinnet. Samamoodi tema vanemad, ta oli n-ö punane venelane. Isa töötas Pöögelmanni tehases insener-konstruktorina,» räägib Toom. Pöögelmanni tehas oli toona Eesti iseseisvumise vastaste liikumise üks keskus, kuna tehase direktor Igor Šepelevitš oli üks interliikumise juhtfiguure ja tehase töötajad osalesid miitingutel. Yana Toom toetas putši päevil demokraatlike protsesside pooldajat Boriss Jeltsinit.

«Meil oli vanematega neil teemadel pidev konflikt, kuigi kogenud inimesena ta nägi teatud asju ette,» meenutab Yana Toom. «Praegu ma ka emaga teatud asjadest ei räägi. Pole mõtet raisata aega, mida meil pole koos eriti palju jäänud. Ta on 88-aastane.»

Arnold Rüütel: 93 pole tänapäeval mingi vanus!

«Päev, mis tõi vabaduse: 30 aastat augustiputšist» võtted. Pildil Arnold Rüütel Kadriorus. FOTO: Erakogu

Arnold Rüütel, 1991. aastal 63-aastane

«Tervis võiks muidugi parem olla, aga ega ma väga vana ei ole, 93 – see tänapäeval väga kõrge vanus ei ole,» naljatleb presidendi roosiaias augustiputši ajal toimunut meenutav Arnold Rüütel. «Kõik jookseb nagu filmilindil silme eest läbi. Kõik pingelised ja ohtlikud, aga ka rõõmsad hetked, mis nende päevadega kaasnesid,» meenutab Rüütel, kes sai Moskvas toimuvast riigipöördekatsest teada 19. augustil kell 5.20 hommikul. «Mulle helistas nõunik Arno Allmann ja soovitas kohe maapakku minna. Lükkasin selle ettepaneku otsustavalt tagasi. Mõtlesin, kuhu mul on minna, nagunii leiavad kompetentsed organid mind kohe üles. Parem lähen tööle ja kui tullakse mind arreteerima, siis tehku seda otse minu töökohal,» räägib Arnold Rüütel.

Ta peab kõige pingelisemaks hetke, kui Kadrioru lossi marssis sisse kindralleitnant Fjodor Melnitšuk koos 12 sõjaväelasega ja nõudis, et edaspidi allutaks tema korraldustele. «Teatasin, et Eesti pool keeldub allumast igasugustele ähvardustele ja mõistab riigipöördekatse otsustavalt hukka,» ütleb Rüütel, kes viskas Melnitšuki oma kabinetist välja. «Olin otsustanud teha Eesti taasiseseisvumise nimel kõik.»

Miks putšistide käed tegelikult värisesid? Mida lobises Bush ettevaatamatult Gorbatšovile välja? Taavi Minnik taavi.minnik@ekspressmeedia.ee

President Bushi hooletu telefonikõne võis saada põhjuseks, miks 1991. aasta riigipöördekatse ebaõnnestus.

President Bush lobises ettevaatamatult Gorbatšovile välja, mida ameeriklased teavad vandenõulaste riigipöördeplaanidest, ja KGB kuulas hoolega pealt. Matlock peab seda põhjuseks, miks putš augustis 1991 nurjus.

USA suursaadik NSV Liidus Jack Matlock (91) on näinud lähedalt maailma ajaloo pöördelisi sündmusi. Tema Moskvas suursaadikuks oleku ajal (1987–1991) toimusid põhisündmused, mis viisid külma sõja ja Nõukogude impeeriumi lõpuni. Mida teadis USA 1991. aasta suvel eelseisvast riigipöördest ning millist mõju avaldas see edasisele ajaloole ja ka Eesti saatusele?

Praegu kiitlevad paljud, et nemad teadsid juba aastaid varem, et Nõukogude Liit variseb kokku. Kas teie oleksite 1987. aastal ennustanud, et Nõukogude Liitu varsti enam pole?

1987. aastal Moskvasse minnes läksin juba neljandat korda sealsesse suursaatkonda tööle. Minu põhiootus oli, et NSV Liidu eesotsas olnud Mihhail Gorbatšoviga hakkame nägema tõeliseid reforme. Mul ei tulnud pähegi, et Nõukogude Liit võiks mõne aasta pärast hoopis maailmakaardilt kaduda.

Küll mäletan aga seda, et juulis 1990 saatsin Washingtoni ettekande, milles kirjutasin, et Nõukogude Liit võib kokku variseda, sest kuulsin Venemaa juhte rääkimas, et Nõukogude Liit tuleks asendada mingi Euroopa Liidu sarnase föderatsiooniga. Mulle sai selgeks, et kui Venemaa juhid pole huvitatud Nõukogude Liidu püsimisest, siis pole seda võimalik enam kuidagi koos hoida.

Kas USA välisministeeriumi töötajal oli keset külma sõda prestiižne töötada vaenlase pealinnas?

Need, kes oskasid vene keelt ja tundsid Ida-Euroopa rahvaste kultuuri, olid väga huvitatud sellest, et saaksid minna sinna, kus käib põhiline *action*. Aga mina tahtsin Moskvasse, sest olin selle põlvkonna esindaja, kes siiralt uskus, et kõige suurem oht on tuumasõda, mis inimkonna minema pühib. Tahtsin

seda ära hoida ja arvasin, et põhivõimaluse selleks annab diplomaatia. Kui läksin 1950-ndatel välisministeeriumi töövestlusele, siis küsiti minu ambitsioonide kohta. Vastasin, et tahan saada USA suursaadikuks Nõukogude Liidus. See võttis kõik tummaks! Mu esimene ülemus kirjutas selle peale mu toimikusse, et Matlockil on ebareaalselt kõrged ootused, aga küll aeg ta maa peale tagasi toob. Kuid nii ju lõpuks läkski! Jack Matlock läks USA välisministeeriumi tööle 1956. aastal ja pensionile mõni päev enne NSV Liidu 1991. aasta augustiputši. USA diplomaate koolitab ta tänini. Pärast augustiputši oli Ühendriikide suursaadik Robert Strauss, kes oli selles ametis kuni NSV Liidu laialisaatmiseni 16.12.1991.

Esimest korda määrati mind Moskvasse 1961. aastal. Olin enne seda õppinud ülikoolis 13 aastat vene keelt ja kultuuri. Peale vene keele olin õppinud ka tšehhi keelt ja 1981–1983 olin suursaadik Tšehhoslovakkias. Õppisin ära ka saksa, prantsuse ja suahiili keele ning olin suursaadik Ghanas. On väga oluline, et diplomaat räägiks kohalikku keelt.

Teadsime, mis meid Moskvas ees ootab ja et KGB jälgib meid kogu aeg. KGB puhul oli muidugi see suur pluss, et me ei pidanud kartma oma julgeoleku pärast, sest sel ajal hakati maailmas USA saatkondi ja diplomaate ründama. Mul juhtus Moskvas suursaadikuna näiteks selline lugu, et autol läks ratas katki ja varuratast polnud. KGB mehed, kes mul sabas sõitsid ja mind jälgisid, tulid ja panid mulle 20 minutiga ratta alla ning sõitsid jälle minema.

Moskva oli mulle kui teine kodu. Olin 1961–1963 saatkonnas nooremametnik, 1970-ndatel olin juba „number kaks" ja 1974–1978 faktiliselt juhtisin USA Moskva saatkonda. 1981 olin ajutine asjur. Ka sel ajal, kui töötasin Washingtonis välisministeeriumis, tegelesin Ida-Euroopaga. Ida-Euroopa oli minu kirg! Muidugi oli see perekonnale väga raske, sest kui sa oled saatkonna nooremametnik, siis pead elama väga kitsastes oludes koos teiste diplomaatide ja nende peredega. Aga mulle see meeldis, sest Moskvas elamine võimaldas osa saada vene kultuurielust. Vene teater ja muusika on fantastilised! Saime diplomaatidena tuttavaks vene kultuuritegelaste ja intellektuaalidega. Vihkasime kommunismi, aga tundsime kaasa tavalistele inimestele, kes selle all pidid elama.

Enne suursaadikuks saamist üritasin võimalikult palju mööda liiduvabariike ringi sõita. Käisin ka Eestis, Lätis ja Leedus. Ma ei jõudnud ainult Kõrgõzstani. Kui mul oli neis paikades esinemisi, siis üritasin vähemalt mingi osa kõnest pidada kohalikus keeles. Olen isegi ukraina-, gruusia- ja armeeniakeelseid kõnesid pidanud! Lätis pidasin lätikeelse kõne.

Baltimaade käekäik on mulle väga oluline, sest mu abikaasa on Vilniuses sündinud. Olen alati Balti riikide vabadust toetanud ja mulle anti 1986. aastal Balti Vabaduse auhind.

Kui olulisel kohal oli nn Balti küsimus USA ja NSV Liidu suhetes aastail 1987–1991, kui olite Moskvas suursaadik?

Kogu selle aja, kui teenisin diplomaadina USA välisministeeriumis, oli meie poliitika selle poolest väga jäik, me ei tunnustanud õiguslikult Eesti, Läti ja Leedu kuulumist NSV Liitu. Sellest tulenevalt ei tohtinud ma suursaadikuna isegi nendesse maadesse sõita! Kõik teised Ameerika diplomaadid võisid, aga mina ei tohtinud. Aga kui töötasin Ronald Reagani juures Valges Majas, siis käisin 1986. aastal Jūrmalas konverentsil esinemas. Ja muidugi olin nendes maades varem korduvalt käinud. Välisministeeriumis olid meil asjurid, kes tegelesid Eesti, Läti ja Leeduga ega allunud Nõukogude Liidu, vaid Ida-Euroopa lauale. Tegime alati vahet neil rahvastel ja teistel, kes kuulusid Nõukogude Liidu

koosseisu. **1983–1987 töötas Jack Matlock Valges Majas Reagani Nõukogude Liidu nõunikuna. Pildil istub ta 1985 Genfis toimunud Reagani-Gorbatšovi kohtumisel laua vasakus tagaotsas.**

Kui meil olid kohtumised Mihhail Gorbatšovi või välisminister Eduard Ševardnadzega, siis survestasime neid ja rõhutasime, et Balti küsimuse lahendus saab olla vaid nende rahvaste iseseisvuse taastamine. Me ei olnud huvitatud sellest, et Nõukogude Liit täielikult laguneks, toetasime Gorbatšovi algatust moodustada vabatahtlik föderatsioon ja olime valmis tunnustama 12 liiduvabariigi liitu. Väga oluline oli see, et isegi Nõukogude Liidu parlament tunnistas septembris 1991 Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust. Mina isiklikult arvan ikkagi, et Balti riikide lahkulöömine viis 1991. aasta detsembris terve Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseni. Selles mõttes oli kolmel väikesel riigil maailma ajaloos oluline roll.

Millised olid teie suhted Gorbatšoviga? Kas saate teda nimetada oma sõbraks?

Lõpuks saime sõpradeks. Aastatel 1990–1991 oli ta väga siiras. Mäletan, kuidas andsin talle 1991. aasta jaanuaris pärast Vilniuse teletornile korraldatud rünnakut edasi president George Bushi hoiatuse, milles Bush ähvardas lõpetada Ameerika abi Nõukogude Liidule, kui Gorbatšov samamoodi jätkab. Võtsin Bushi kirja, tõlkisin selle vene keelde ja viisin Gorbatšovile. Olime kahekesi, alguses viibis juures ka tema abi Tšernenko. Gorbatšov küsis murelikult: „Jack, mida sa olukorrast arvad?" Rääkisin talle 20 minutit, et olen seni mõistnud, mida ta teeb, aga viimased paar kuud on ta oma tegevusega minu meelest täiesti rappa läinud. Rääkisin talle Leedust ja küsisin, miks oli vaja panna peaministriks Valentin Pavlov, kes oli valelik ja ebausaldusväärne.

Ta kuulas mind hoolega ja sõnas: „Jack, palun ütle oma presidendile edasi, et Nõukogude Liit on kodusõja äärel." Gorbatšov ütles, et tal pole sõja ärahoidmiseks muud võimalust kui eri poolte vahel laveerida. Samal ajal käis lahesõda ja oli väga oluline, et ÜRO julgeolekunõukogu oleks ühtne. Gorbatšov lisas: „Ütle Bushile, et mõistan teda, kui ta abi lõpetab, aga ütle ka seda, et mina pean oma sõna."

Ševardnadze elas noil aastail toimunut väga raskelt üle. Vestlesime millalgi pärast seda, kui Leedu oli end detsembris 1989 iseseisvaks kuulutanud. Kui hakkasin lahkuma, haaras ta mul käe alt kinni ja ütles: „Kui läheb diktatuuri kehtestamiseks, siis mina panen ameti maha!" Ja ta pidas oma sõna. Detsembris 1990 lahkus ta ametist.

Gorbatšov ja Ševardnadze teadsid, et nad saavad mind usaldada ja nende jutt ei jõua järgmisel päeval lehtedesse. Kui meil oli olnud konfidentsiaalne vestlus, siis võisin sellest rääkida presidendile või välisministrile, aga välisministeeriumisse saadetud ametlikesse ettekannetesse ma seda ei kirjutanud.

Gorbatšov ei tahtnud tegelikult jõudu kasutada. Usun siiralt, et tal polnud mingit osa Thbilisi veresaunas ega ka Vilniuse teletorni ründamises. Need, kes selle taga seisid, olid samad, kes organiseerisid 1991. aasta augustis riigipöörde Gorbatšovi mahavõtmiseks. Usun siiralt, et Gorbatšovil polnud mingit osa Thbilisi veresaunas ega ka Vilniuse teletorni ründamises. Hoiatasite 1991. aasta juunis Gorbatšovi, et valmistatakse ette temavastast riigipööret. Miks ta teie hoiatusse tõsiselt ei suhtunud?

Arvatavasti oli asi selles, et ma ei saanud talle nimetada asjaosaliste nimesid, mis olid meile teada. Ainus, mida sain öelda, oli, et Moskva linnapea Gavril Popov hoiatas Jeltsinit, et valmistatakse ette riigipööret ning Jeltsin peab kohe Washingtonist Moskvasse tulema. Popov nimetas Jeltsinile neli nime ja see oli kogu info, mis meil oli.

Bush rääkis Washingtonis Jeltsiniga ja Jeltsin palus, et Bush hoiataks Gorbatšovi. Ütlesin Bushile, et kuidas ma saan minna teise riigi presidendi jutule ja öelda, et kuule, su peaminister, parlamendi spiiker ning julgeoleku ja sõjaväe juhid valmistavad ette sinuvastast riigipööret. Pavlov, Krjutškov, Jazov ja Lukjanov olid need neli nime, mida me teadsime.

Ütlesin Gorbatšovile hoopis nii, et käivad jutud riigipöörde ettevalmistamisest, kuid me ei saa neid jutte kinnitada. Võib-olla on tõsi ja võib-olla ei ole ka. Nii et Gorbatšov ei teadnud üksikasju ja oletas, et meie hoiatus põhineb sõjaväelaste juttudel, kes olid valitud parlamenti ja nõudsid tema tagandamist, ning sellel, et teda oli hiljaaegu püütud poliitbüroos ametist kõrvaldada.

Järgmisel päeval helistas Bush Gorbatšovile. Ta kasutas otseliini, aga unustas, et kõik salajased liinid on KGB kontrolli all. Bush küsis, kas Gorbatšov on minuga kohtunud, ja Gorbatšov vastas, et me vestlesime eelmisel päeval. Ja siis muu jutu sees teatas Bush, et Popov ja Jeltsin palusid teda hoiatada, et tuleb riigipööre. Mõne aja pärast helistati välisministeeriumist minu turvalisele telefoniliinile ja paluti vabandust, et presidendi „keel vääratas" ja ta paljastas minu infoallikad. See oli väga piinlik juhtum.

1992. aasta jaanuaris, kui putš oli läbi kukkunud ja Nõukogude Liitu enam polnud, küsisin Popovilt, kas võin sellest oma raamatus kirjutada. Popov vastas, et loomulikult võin, sest võimalik, et just see Bushi keelevääratus ehmatas Krjutškovi ning ta pidi mõneks ajaks riigipöörde ettevalmistused peatama ja infolekitajat otsima. See hirmutas riigipöörajad ära, nad ei saanud paljudes asjades kokku lepitud. Näiteks ei julgenud nad minna Jeltsinit arreteerima, nagu olid kavatsenud. Väga irooniline, kuid võimalik, et just see leke oli põhjus, miks augustiputš ebaõnnestus.

Selleks ajaks kui Moskvas algas riigipööre, olite te juba Nõukogude Liidust lahkunud ja poolteist nädalat pensionil olnud. Kust kuulsite Moskvas toimuvast ja milline oli teie reaktsioon?

„Ma teadsin, et riigipööre tuleb, kuid olin šokeeritud, kui see pihta hakkas," meenutab Matlock. Fotol tankid 18. augustil 1991 Punasel väljakul

Olin oma abikaasa farmis. 18. augusti hommikul helistas keegi tema sugulane, et Moskvas on riigipööre. Keerasin raadio lahti ja kuulasin uudiseid. Teadsin juba varem, et see juhtub, aga olin ikkagi šokeeritud. Ühtlasi olin ka üllatunud, sest arvasin, et nad on küllalt targad ja saavad aru, et sellest ei tule midagi välja. Teadsin, et rahvas hakkab putšistidele vastu, ja kui nad Jeltsinit ei kõrvalda, siis on kõik läbi. Nii juhtuski: KGB operatiivrühm, kes pidi Jeltsini maha võtma, keeldus seda tegemast. Osaliselt sellepärast,

et ka KGB-s oli sügav lõhe. Mõned tundsid pärast 1991. aasta jaanuaris Riias nurjunud operatsiooni, et ülemused on nad reetnud, ega usaldanud neid enam.

Õhtul olin telejaama ABC stuudios, kus mult küsiti arvamust riigipöördekatsest. Vastasin, et tunnen neid inimesi, nad pole valmis kodusõda alustama ja ettevõtmine võib läbi kukkuda. Olin sel päeval USA televisioonis ainuke, kes ei öelnud „asi on tehtud".

Olin sel päeval USA televisioonis ainuke, kes ei öelnud „asi on tehtud".

Vladimir Putin on nimetanud Nõukogude Liidu kokkuvarisemist 20. sajandi suurimaks katastroofiks ning väga ägedalt külma sõja järgset korda rünnanud. Kas lääne liidrid on teinud kõik, et seda kaitsta?

Putin on ka öelnud: „Neil, kes ei igatse Nõukogude Liitu, pole südant, aga neil, kes seda tagasi tahavad, pole ajusid." Ta teab väga hästi, et uut Nõukogude Liitu ei tule. Putin on minu arvates reageerinud sellele, et lääne poliitikute arvates ei või Venemaal olla selliseid huve nagu teistel suurtel riikidel. Minu arvates polnud 1990-ndatel vajadust NATO-t laiendada ning ma hoiatasin, et Gruusia ja Ukrainaga ei saa liitumiskõnelusi alustada, sest seda ei aktsepteeri ükski Venemaa valitsus. 1990-ndatel oleks tulnud ka Venemaa ja teised endised liiduvabariigid kaasata üleeuroopalisse julgeolekusüsteemi, vähendada relvastust ja Venemaa sõltuvust sõjaväelastest. NATO oleks pidanud jääma selliseks, nagu see oli, ja üksnes tihendama sidemeid ja koostööd Ida- ja Kesk-Euroopa maadega. Oleks tulnud tugevdada OECD-d, mitte laiendada NATO-t.

Kas ma saan õigesti aru, et olete ka Eesti, Läti ja Leedu NATO-liikmesuse vastu?

Ei-ei! Olin selle alustamise vastu, aga kui seda juba alustati ning Poola, Tšehhi ja Ungari 1999. aastal NATO-sse võeti, siis ütlesin, et asi on poolik, kui Balti riike sinna ei võeta. Eesti, Läti ja Leedu tahavad oma ajaloo pärast NATO-s olla, aga piirduge siis sellega!

Arvan, et ka Putin oleks seda aktsepteerinud, sest 2000-ndate alguses Columbia ülikoolis esinedes ütles ta, et tema arvates pole vaja Baltimaid NATO-sse võtta, aga kui see juhtub, siis seda ta austab.

Kas peab paika venelaste väide, et president Bush andis kunagi Gorbatšovile sõna, et NATO ei laiene Ida-Euroopasse?

1989 kohtusid Bush ja Gorbatšov Maltal. Lepiti kokku, et edaspidi loobutakse vaenust kahe maa vahel ning et Gorbatšov ei kasuta Ida- ja Kesk-Euroopas jõudu. Samuti lubas Bush, et ameeriklased ei kasuta Ida- ja Kesk-Euroopas toimuvaid muudatusi oma huvides ära. Sel ajal oli ju veel Varssavi pakt ega saanud juttugi olla NATO laienemisest! Kui Gorbatšov tahtis, et ühinenud Saksamaa lahkuks NATO-st, siis riigisekretär James Baker kinnitas talle, et see on ta enda huvides, ning Gorbatšov teatas, et NATO ei tohi enam sentimeetritki itta laieneda. Aga see kõik jäi jutuajamiste tasemele, üheski leppes seda ei fikseeritud. Seda polnudki vaja teha, sest 1990. aastate algul ei näinud keegi selle järele mingit vajadust – Ida-Euroopa maad olid demokraatlikud ja neid ei ähvardanud mingi agressioon.

"Ma olevat olnud hukatavate nimekirjas number 13" – Eesti juhtidel polnud putšistide eest pagemise plaani. **Eluohtlikku aega meenutavad Savisaar, Lauristin ja Rüütel.** Ilmar Saabas Fotograaf-videoreporter Herman Kelomees reporter-toimetaja

Kuigi 1991. aasta augustiputši ajal panid Eesti iseseisvuse taastajad oma elu ohtu, polnud neil lihtsalt aega, et võimaliku uue režiimi eest pagemist kaaluda. "Ega ma ei uskunud, et ma seda aega üle elan," ütles rahvarinnet juhtinud **Edgar Savisaar** Eesti Päevalehele pärast 20. augusti klubi koosolekul ettekandega esinemist. Tema sõnul polnud neil mingeid plaane putšistide võimuletuleku puhuks, sest aeg

oli niivõrd kiire. "Kõike tuli otsustada käigult," ütles aastatel 1990-1992 peaministri ametit pidanud mees. "Ma arvan, et kõik sellised suured muutused ajaloos on olnud improvisatsioon," võttis ta toonase kogemuse kokku.

Edgar Savisaar, Marju Lauristin, Arnold Rüütel 20. augusti klubi koosolekul

Mis oleks saanud riigipöörajate võidu korral Marju Lauristinist? "Igasuguseid jutte on olnud. Keegi, kes oli asjadega kursis, ütles mulle hiljem, et ma olin hukatavate nimekirjas number 13," lausus ta. "Õnnenumber igal juhul," viskas Lauristin musta stsenaariumi üle naljagi.

"Meil ei olnud tõesti aega selle peale mõelda," ütles ta nagu Savisaargi. Lauristin põhjendas: "Me olime nii kontsentreeritud sellele, et selle päevaga tuleb see otsus ära teha, sellepärast, et vaadake, sellel oli ju mitte ainult see tähtsus, et me teatame, et oleme iseseisvad, siin oli ka moment sellest, et kui Moskva tankid olid sees, oleks võimalik öelda maailmale, et toimunud oli agressioon iseseisva Eesti vastu."

"See on suur vahe, kas vaadatakse välismaalt ja öeldakse: te olete nõukogude liidu siseasi. Või ei: teate, nad on ju iseseisvad," selgitas toonane rahvarindelane.

Mõelda ei jõudnud muule, kui iseseisvuse taastamisele

Ülemnõukogu presiidiumi esimees ehk toonane Eesti riigipea **Arnold Rüütel** ütles, et kui putš oleks realiseerunud, oleks võetud tema suhtes kasutusele kõige karmimad otsused. "Putši ajal, kui see oli välja kuulutatud, tuli mu juurde Kadriorgu Lääne regiooni kindralstaabi ülema asetäitja ja nõudis, et pean nüüd

alluma ainult tema nõudmistele. Et tema juhib nüüd vabariiki. Ma keeldusin kategooriliselt selle otsuse täitmisest," ütles Rüütel. Talle oli tehtud mitme usaldusväärse inimese poolt ettepanek varjuda: "Ma loobusin kõikidest nendest asjadest selles olukorras, sest see oleks tähendanud kaost. Olin valmis halvimaks."

Päevaleht soovis Marju Lauristinilt teada, kas ka teistele ülemnõukogu liikmetele pakuti võimalusi varjuda. "Arnold Rüütel ei olnud teine ülemnõukogu liige," avaldas ta küsimusepüstitusega erimeelsust.

"Ta oli selles olukorras nagu presidendi funktsioonis. Tema kuskil olemine olnuks sümboolse tähendusega," selgitas ta. "Minusugune nii-öelda lihttegelane... Mul ei olnud seda mõtetki ega tunnet, ma ei mõelnud selle peale," meenutas rahvarinde eestseisusesse kuulunud naine.

"See kõik läks ka väga kiiresti, sest juba järgmine päev oli asi selge – Jeltsin oli Moskvas tanki peal ja asi läks neil käest ära. Kõige hullematel hetkedel ei olnud meil siin majas aega mõelda selliste asjade peale. Me istusime siin, see on ju nagu kindlus. Istusime kindluses sees, tegime oma tööd ja pidime sellega õigeks ajaks valmis saama," rääkis Lauristin Toompea lossis. Oma elu pärast ta ei kartnud: "Ei olnud aega (selle peale mõelda – toim), ma ütlen veelkord. Ei olnud aega."

Tervitussõnavõtt Toompea konverentsisaalis. Arnold Rüütel president

30 AASTAT VABADUST | Arnold Rüütel: vaid ülemnõukogu sai ainukesena välja kuulutada Eesti Vabariigi.

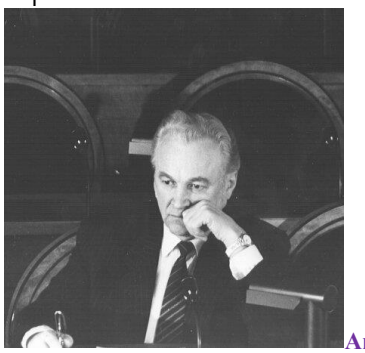

Arnold Rüütel ülemnõukogu istungil FOTO: TIIT VEERMAE

Austatud 20. Augusti Klubi liikmed ja külalised!

Konverentsi korraldajad on välja pakkunud teema: „Taassünni kogemus tänasel päeval". Seda teemat on palutud lahti rääkima meie taasiseseisvumise ajaga otseselt seotud isikud. Ma loodan, et konverentsi kogumik on tulevikus hea materjal 30 aasta taguste sündmuste paremaks lahtimõtestamiseks.

Eesti taasiseseisvumise väljakuulutamise au kuulub **ülemnõukogu** XII koosseisule, kes 20. augustil 1991. a kell 23. 02 võttis 69 poolthäälega vastu otsuse „Eesti riiklikust iseseisvusest".

Nõukogude Liidu lagunemiseni oli veel jäänud ligi neli kuud. Lõplikult ei olnud selge ka putši saatus. Seega võime väita, et need 69 rahvasaadikut oma poolthäälega sõna otseses mõttes riskisid oma eluga.

Siit ka esimene õppetund: **otsustavatel ajaloolistel hetketel tuleb seista kõrgemal oma isiklikust elust.**

Esimene murdepunkt. Kuid tuleme ajas tagasi. 16. novembril 1988. a võttis Eesti NSV Ülemnõukogu XI koosseis vastu deklaratsiooni Eesti suveräänsusest. Kehtivasse põhiseadusse viidi sisse ka täiendus, millega kinnitati Eesti NSV seadusandlike aktide ülimuslikkus **NSV Liidu** seaduste suhtes.

1989. aastal järgnesid Eesti eeskujule **Leedu**, **Läti** ja **Aserbaidžaan**. 1990. a kuulutasid end suveräänseks kõik ülejäänud endise NSV Liidu vabariigid. Kõige viimasena tegi seda **Kõrgõzstan** 15. detsembril 1990. a.

Seoses 16. novembri 1988. a otsusega tuli mul korduvalt aru anda Moskva keskvõimule. Jutuajamised kulgesid reeglina väga räiges toonis koos karistusähvardustega NSV Liidu lõhkumise eest.

26. novembril 1988. a kuulutas Moskva keskvõim meie suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmise õigustühiseks. Samal päeval olin kutsutud osa võtma NSV Liidu Ülemnõukogu ja selle presiidiumi istungist, kus mitme tunni vältel tuli taluda väga teravaid rünnakuid meie ülemnõukogu tegevuse vastu.

Isegi Moskva pidi möönma me õigust

Meie rahva üksmeelne iseseisvuse püüdlus oli minu meelest see allikas, mis aitas vastu seista Moskva keskvõimu ja selle kaasajooksikute survele. 26. novembril 1988. a kuulutati meie suveräänsusdeklaratsiooni vastuvõtmine küll õigustühiseks, aga mitte täies ulatuses. NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi otsusega ei tunnistatud kehtetuks kogu suveräänsuse deklaratsiooni teksti, vaid selle teatud paragrahvid ja lõigud.

Küllap oli selles oma osa ka nendel teravatel jutuajamistel Moskva keskvõimuga.

Suveräänsusdeklaratsioonis formuleeritud ettepanekut kujundada Eesti suhted Nõukogude Liiduga liidulepingu alusel tõlgendasid keskvõimu juristid NSV Liidust lahkumise avaldusena, sest lepinguid ei sõlmita ühe riigi sees. Seda teevad iseseisvad rahvusvahelise õiguse subjektid. Tagantjärele olen mõelnud, miks see nn suveräänsuste paraad Nõukogude Liidus just nii kulges? Esimesena sellele teele

asudes olime liikunud eesliinile ja kõik teised liiduvabariigid jälgisid tähelepanelikult sündmuste kulgu. Keskvõimu käitumine andis neile julgust järgida Eesti eeskuju.

Nüüd aga küsimus perestroika edasisest saatusest NSV Liidus. Perestroika juhtide kavatsused said selgeks väljapakutud NSV Liidu põhiseaduse parandustest, kus tulevane liitriik oleks suveräänsete vabariikide liit ka õigusega sellest liidust välja astuda. Kuid selleks oleks vaja olnud kõigi teiste liikmesriikide üksmeelset otsust. Praktikas ei oleks see teostunud.

Juristide hea töö. Täna võime tõdeda, et meie edasised sammud teel iseseisvuse poole olid kaalutletud, ja vastuvõetud otsused juristide poolt hästi sõnastatud. Meie alustatud nn seaduste sõda oli suure NSV Liidu lagunemise väga oluline tegur.

Eelräägitut võiksime kokku võtta teise väga olulise õppetunnina: kehtivatele seadustele ja rahvusvahelisele õigusele toetudes **on võimalik iseseisvuda ka ilma inimohvriteta.**

Milliste sammudega liikuda iseseisvuse poole, on iseasi ja selleks pakuti välja erinevaid võimalusi alates tollitsoonist ja lõpetades nn kolmanda vabariigiga.

Iseseisvust soovisid välja kuulutada nii **Rahvarinne** kui Kodanike Komitee. Oleme ikka ausad. Ainuke organ, kellel sellel ajamomendil oli juriidiliselt õigus iseseisvus välja kuulutada, oli ülemnõukogu. Kõik teised variandid oleksid viinud karistusaktsioonideni ja ilmselt ka verevalamiseni NSV Liidu lõhkumise karmide paragrahvide rakendamisega.

Siit kolmas õppetund: **iseseisvuse väljakuulutamine sai toimuda ainult rahva esinduskogu poolt, keda tunnustas ka keskvõim**. See oli Eesti NSV Ülemnõukogu.

Mõni sõna 1990. a ülemnõukogu valimistest.

Demokraatlikult valitud parlament

Juba tol pöördelisel ajal suutsime ülemnõukogu valimistel tagada selge ja läbipaistva valimiste protseduuri. Valimiskampaania käigus said kõik saadikukandidaadid võimaluse tutvustada oma platvormi juhuks, kui saadikukandidaat osutub ülemnõukogusse valituks.

Tagasivaatavalt võime väita, et ülemnõukogu XII koosseis, mille töö algas 29. märtsil 1990 ja kestis kuni 29. septembrini 1992, oli demokraatlikult ja vabalt valitud parlament. Seda protsessi suudeti läbi viia Moskva keskvõimu terase pilgu all.

Valitud ülemnõukogu XII koosseisu hinnates võime öelda, et tegemist oli kõrgelt kvalifitseeritud koosseisuga. 105 saadikust 98-l oli kõrgharidus, 5-l saadikul oli teaduste kandidaadi, ja 1 saadikul teaduste doktori kraad.

Ülemnõukogu XII koosseisule langes erakordne väljakutse. Lisaks iseseisvuse väljakuulutamisele tuli jätkata õigusliku vundamendi ladumist tulevasele iseseisvale Eesti Vabariigile. Selle tegevuse kinnituseks on 637 õigusakti vastuvõtmine. Siit neljas õppetund: **seadusandliku kogu valimine on riigi arengu seisukohalt erilise tähtsusega.**

Lugupeetud kuulajad!

Ei ole kahtlust, et 1988 oli murranguline aasta tolleaegsele NSV Liidule. Perestroika ja glasnosti tuules lagunes sotsialismileer ehk NSV Liidu väline kaitserõngas. Aastatel 1988-1989 toimusid Ida-Euroopas nõukogudevastased rahvarevolutsioonid. Suurriikide survel Moskva keskvõim nendesse muutustesse enam jõuga ei sekkunud.

Kremli peavalu

Kui täna küsime, milline poliitiline jõud Eestis Moskva keskvõimule kõige rohkem peavalu valmistas, siis selleks oli kahtlemata Eesti NSV Ülemnõukogu. Seda väidet kinnitab tõsiasi, et keskvõimu ette aru

andma kutsuti just ülemnõukogu selle esimehe isikus, kelle allkiri oli kõigil Eesti NSV poolt vastuvõetud seadusandlikel aktidel.

Samas peame rõhutama, et ülemnõukogu täitis oma tegevusega rahva tahet. **Balti ketis**, öölaulupidudel ja muudel arvukatel rahvakogunemistel oli rahvas öelnud oma selge sõna ja ülemnõukogu viis rahva tahte ellu, taastades diplomaatiliste vahenditega, veretult iseseisva **Eesti Vabariigi**.

Vaadates täna tagasi ja hinnates tehtut, võime öelda, et kolmkümmend aastat tagasi toimunud sündmused olid kahtlemata ajalugu muutvad. Võib-olla vajame aga veel pikemat ajalist distantsi, et meie nooremad põlvkonnad suudaksid paremini mõista kõike seda, mis toimus.

Edgar Savisaar: ma ei tahaks Repsi poolt või vastu sõna võtta, aga eks me oleme kõik, mis meiega juhtub, ka ise ära teeninud. **Heimar Lenk ajakirjanik, Keskerakonna liige** 19.08.2021

Taasiseseisvunud Eesti esimene peaminister ja Keskerakonna endine juht Edgar Savisaar (71) meenutab oma sõbrale ja parteikaaslasele Heimar Lengile 1991. aasta ärevaid augustipäevi ning arutleb, mis seisus on praegu tema koduerakond.

19. august 1991 oli Moskva putši teine päev. Olid sel päeval Helsingis, hüppasid mootorpaati ja kihutasid läbi nõukogude piirivalvelaevade aheliku otse Tallinna.

Ma olin peaminister. Kui mind ei oleks olnud Eestis, siis oleks seda võetud kui kodumaalt pagemist. Seda ma kuidagi ei tahtnud. Pealegi pidi keegi ju siinseid asju ka juhtima. Tegelikult olin Stockholmis, kus toimus konverents, mille korraldas sealne sotsiaaldemokraatlik partei. Kohal oli palju inimesi ka Eestist. Lauristin oli, Fjuk oli, mitmeid meie aktiivseid tegelasi oli seal. Pidin Rootsist Moskvasse minema. Mul oli tolleaegse NSV Liidu peaministriga Valentin Pavloviga kokku lepitud, et hakkame pidama läbirääkimisi meie majanduse probleemide üle, ja pidin Stockholmist lendama Moskvasse. Osa minu valitsuse liikmeid pidi kaasa tulema, nemad pidid minema rongiga. Kui hakkasid toimuma need augustisündmused, siis meil muidugi Moskvasse enam asja ei olnud. Koju oli vaja saada.

Keskerakonna tuumik Mailis Reps, Edgar Savisaar ja Kadri Simson 2012. aastal

Tulime Lauristiniga tagasi niipea, kui saime. Tema tuli vist Kopenhaageni kaudu, mina tulin Helsingi kaudu. Kuid mul ei olnud ju Soome viisat! Tekkisid tõsised probleemid, et saada Rootsist üle Soome piiri. Et saada Stockholmist Helsingisse. Piirivalvurid pidasid ikka kõvasti nõu, kas lasta Eesti peaminister läbi või mitte. Kõik ju teadsid, et oleme Moskva võimuga opositsioonis. Lõpuks ikka saime üle.

Edgar Savisaar 1991. aastal Vabaduse väljakul rahvarinde miitingul. FOTO: KALJU SUUR

Tollane välisminister Lennart Meri kirjutas oma meenutustes: „Savisaare läbematu energia oli koondunud ainsale eesmärgile – aega viivitamata jõuda Tallinna.” See oli see väike mootorpaat, Monika vist?

Jah, Monika! Ma ei tea, kas seda paati enam on või mitte, aga siis oli selle nimi Monika. Ja minu läbematuse kohta ütleks ka. Mul olid Helsingis mitmed kohtumised Soome ministritega. Ja veel sain kokku tol ajal mõjuka välispoliitiku akadeemik Georgi Arbatoviga, kes oli sel ajal samuti Soomes. Mul oli vaja saada Venemaa kohta kõige värskemaid uudiseid ja temalt saingi. Püüdsin ühendust võtta ning saingi Läti ja Leedu valitsusjuhtidega ühendust, et neilt infot hankida. Lõpuks jõudsin Monika pardale ja siis hakkasime Tallinna poole liikuma. Ega me ei teadnud, kuidas meil läheb, kas saame üle lahe või mitte. Asi selles, et tol ajal oli Moskvas üks, demokraatlikum pool ja teine pool. See teine oli putšistide pool, eesotsas riikliku julgeoleku komitee esimehe Vladimir Krjutškoviga. Oli ka veel Jeltsini pool. Ega piirivalvurid merel ei teadnudki, keda toetada ja keda mitte. Kelle käsku täita, kelle oma mitte. Tegelikult keegi ei julgenudki käske anda. Tänu sellele me üle mere saimegi. Meid kinni ei peetud. Sõitsime oma marsruuti mööda. See oli südaööl ja need piirivalvelaevad olid meile kõik nähtavad. Samas olime muidugi kõige hullemaks valmis.

Kirja on pandud sõnad, mida Savisaar ütles hetkel, kui paati hüppas ja Soome fotoreporter Kari Sarkkinen temast ajaloolise pildi sai. „Kui ma kesköökс pole Toompeale jõudnud, siis tõstke lärmi. Nii et kajab!”

Jah. Lähtusin sellest, et Lennart Meril olid sidemed ameeriklastega ning Lääne-Euroopa propaganda- ja luureteenistustega. Igatahes ta väitis, et minu teekonda jälgiti kolmelt sputnikult. Lootsin, et lärmi tõstmine oleks õnnestunud. Lennart Meri ise tuli alles paar päeva hiljem. Ta oli välisminister ja selles mõttes oli tema Helsingis olek õigustatud.

„Tegelikult ma ise ei uskunud eriti, et selle keerulise aja üle elan. Et mind ellu jäetakse. Olin kõigeks valmis, ka kõige hullemaks,” meenutab tollane peaminister Edgar Savisaar augustiputši.

Inimesed, kes toona lossis koos olid, meenutavad, et kui Savisaar öösel Toompeale jõudis, imestas ta, et ülemnõukogu polnudki veel iseseisvuse deklaratsiooni vastu võtnud.

Leppisime Stockholmis Marju Lauristiniga ja teistega, kes seal olid, kokku, et loomulikult tuleb kohe seda segadust kasutada ja iseseisvusdeklaratsioon välja kuulutada. Noh, selleni ei jõutud. Arvan ise, et liiga palju oli neid inimesi, kes tahtsid ära oodata, kes peale jääb. Ja kuidas Moskvas olukord kujuneb.

Ma ei süüdista kedagi liigses manööverdamises ega arguses. Arusaadav oli see, et asi otsustatakse Moskvas, ja see andis meile n-ö nädalakese aega. Küll siis oleks ka meile kallale tuldud.

Kas vastab tõele, et Moskva julgeolek pidas 1990. aastail vajalikuks sind füüsiliselt likvideerida? Kuuldavasti olevat isegi kaks spetsbrigaadi selle ülesandega siin käinud.

Tegelikult ma ise ei uskunud eriti, et selle keerulise aja üle elan. Et mind ellu jäetakse. Olin kõigeks valmis, ka kõige hullemaks. Olen rääkinud ühest 1987. või 1988. aasta unenäost. Nägin und, et olen külmas Siberis muldonnis. Kõige uskumatum tundub mulle tänaseni, et kui muldonnist välja tulin, siis kõrvalseisvast muldonnist roomas välja Mihhail Gorbatšov. Eks see oleks olnud minule ka üks võimalik stsenaarium ja võimalik saatus. Võimalik saatus nii perestroika kui ka Eesti jaoks. Niisugune kummaline elu reaalsust peegeldav unenägu.

ENSV KGB viimane ülem Rein Sillar on öelnud, et 1990. aasta kevadeks oli selge: kõik on läbi. Julgeolekutöötajad enam ei pingutanud.

Seal oli nii ühtesid kui ka teisi. Samamoodi ka Lätis ja tõenäoliselt Leeduski. Kui rääkida lõhest või lõhenemisest, siis ka julgeolek lõhenes kaheks. Oli neid, kes nõudsid käte väänamist, ja oli neid, kes said aru, et ajab muutuvad. Aga nii või teisiti, tegelikkuses juhtis putši julgeolekuboss Vladimir Krjutškov. Ja ta oli väga ohtlik vastane.

Kas laulva revolutsiooni ajal kimbutas julgeolek sind? Vabadusvõitlejad on öelnud, et neil käidi aeg-ajalt ukse taga.

Ma ei oska vabadusvõitlejate kohta midagi öelda. Mul ei käidud ukse taga, minu ukse taga oldi pidevalt ja jälgiti, mida ma teen.

Moskva ei saanud Savisaarest jagu. Aga miks siis omad 1992. aasta algul peaministri maha võtsid?

Savisaart ei võtnud keegi maha. Savisaar läks ise. Sellepärast et olime oma ülesande täitnud. Valitsust moodustades deklareerisime, et kui me ei saavuta iseseisvust, siis lahkume ametist. Kui aga iseseisvuse saavutasime, oli meie aeg läbi. Olime teinud seda, mida lubasime. Arvan, et enamik mu valitsusest oli piisavalt palju teinud ja nad võivad tänapäevani selle üle uhked olla. Läksime ära päris õigel ajal.

Vastne peaminister. Edgar Savisaar valiti Eesti valitsusjuhiks ENSV ÜN XII koosseisu 1. istungjärgul.

No päris oma minek see ka ei olnud? Täiesti oma minek. Mõni aeg varem tehti mulle riigikogus umbusaldusavaldus, mille võitsin. Meil ei oleks mingit põhjust olnud ära minna, aga olime lihtsalt väsinud. Olime kaua teinud. Tolleaegsed kaks aastat olid ikka midagi muud kui praegused 20 aastat.

Meil ei ole säilitatud KGB kohalike agentide nimekirju. Julgeoleku alampolkovniku Valdur Timuski andmeil oli agente rahva seas üle 10 000. Nende nimede avalikustamine oleks külvanud ühiskonda kohutavaid konflikte. Sinu valitsuse ajal neid nimekirju ei avaldatud. Neid ei ole enam.

See on hea ja see on halb ka. Mulle on väidetud, et need nimekirjad läksid ära juba varem, veel enne kui meie valitsus tuli. Minu teada need läksid Venemaa poole minema juba 1980. aastate teisel poolel. N-ö õigel ajal. Kas on hea, et neid nimekirju meil enam pole? Kunagi mõtlesin samamoodi nagu sina praegu. Aga Mihhail Gorbatšovi demokraadist nõustaja ja meie sõber Aleksandr Jakovlev tõi näite, et Lätis saadi

kätte kartulikotid kohalike agentide nimekirjadega. Jakovlev väitis, et kõik need nimekirjad valmistati ette julgeolekuülem Vladimir Krjutškovi juures ja sokutati spetsiaalselt lätlaste kätte. Ma ei välista, et sama teed oleks käidud ka meil, et tekitada ühiskonnas segadust ja süvendada lõhet elanikkonna seas.

Kas omavaheliste arvete klaarimine on eestlastel veres?

Inimestevahelisi arveteõiendamisi on olnud väga erinevatel aegadel. Kui sakslased tulid, oli arveteõiendamisi külade kaupa. Mulle on oma kodukülas jutustatud, et mõned inimesed taheti viia koonduslaagrisse Tartusse, aga tee peal lasti nad lihtsalt maha ja kõik. Kui 1944. aastal venelased tulid, käituti samamoodi. Mu oma isa saadeti 1949. aasta lõpul pealekaebamise tõttu Siberisse.

See üksteise mustamine oli ka minu ajal paljude eesmärk. Mäletan üht maavanematega kohtumist, kus ütlesin otse, et me ei tohi enam tekitada sellist olukorda, kus külade kaupa käivad üksteise peale kaebamised. Saksa okupatsioonivõimu omavalitsuse siseminister Oskar Angeluse raamatus on näide, kus omavalitsus tegi Eesti inimestele avaliku kirja selle kohta, et nad lõpetaksid üksteise peale kaebamise, see segas juba võimude tööd. See kõik on olnud nii Saksa kui ka Vene ajal. Minu eesmärk peaministrina oli seda ära hoida. Andsin endale aru, et väga lihtne oleks inimesi panna jälle üksteise peale kaebama. Seda oli vaja vältida ja seda me vältisime.

„Mina seisan naiste eest. Naised päästavad Eestimaa!" ütleb Edgar Savisaar, kes on naistest alati lugu pidanud. ARNO SAAR

Kui Savisaar oleks edasi olnud peaminister, kas Eesti oleks olnud teine?

Püüdsin Tallinna linnapeana tõestada, et on võimalik ka teisiti. Arvan, et see ongi see põhjus, miks ma enam ei olnud Tallinna linnapea. Aga mulle tundub, et ma tõestasin peamise. Tavaliselt valitsuses olles kaotatakse toetust, kaotatakse populaarsust, sest tuleb välja, et tegelikkus on teisiti, kui on mulle lubatud, enne valimisi. Meil läks aga vastupidi. Mida kauem olime Tallinna linnavalitsuses, seda enam meie toetus rahva hulgas kasvas. See tähendab, et rahva rahulolu kasvas. Sellega olen väga rahul.

Kas Keskerakond säilitab tänavustel kohalikel valimistel Tallinnas ainuvõimu?

Mul on väga raske rääkida Keskerakonnast. Olen olnud Keskerakonna looja ja kaua aega seda juhtinud või püüdnud juhtida. Ma ei oleks päris objektiivne, andes praegu ühe või teise vastuse. Las valimised näitavad, kas Keskerakond tõestab, et suudab.

Kas Savisaare valitsus saaks koroonakriisiga paremini hakkama kui praegune valitsus?

Arvan, et oleksin püüdnud vältida selliseid olukordi, nagu juhtus külmlaos, kus läks palju vaktsiine kaotsi. Ja need ei olnud ainult koroonavaktsiinid, riknesid ju ka lastele mõeldud vaktsiinid. Oleksin püüdnud vältida niisuguseid olukordi, nagu juhtus pärast Saaremaa praami purunemist, ja nii edasi. Aga need on kõik oleksid. Arvan, et oleksin põhimõtteliselt püüdnud selle poole, et inimesed oleksid vähem hädas. Aga neid, kes hädas, on praegu küllalt palju. Näiteks need, kel on laenud kaelas ja kes neid kriisi

olukorras maksta ei suuda. Paistab, et on inimesi, kes veel ei tajugi, mis olukorda nad on sattunud. Oleksin valitsusjuhina püüdnud neid olukordi vältida.

Kas sina oled vaktsineeritud?

Jah. Pfizeri vaktsiiniga ja ikka kaks korda.

Sinu õpilasel Mailis Repsil ei lähe praegu hästi. Kas vaatad teda kaastundega või mõtled, et ta ongi ära teeninud selle, mis tema ümber toimub?

Ma pigem ei saa aru, miks Keskerakond ei kaitse oma inimesi, kes on sellisesse olukorda sattunud. Ma küll tundsin Mailist tol ajal, aga minu arust oli Peeter Kreitzberg see, kes soovitas teda erakonda ja ka ministriks. Ma ei tahaks Repsi poolt või vastu sõna võtta, aga eks me oleme kõik, mis meiega juhtub, ka ise ära teeninud. Rohkem või vähem. Eks siis Mailis ka.

Ma pigem ei saa aru, miks Keskerakond ei kaitse oma inimesi.

Ütlesid, et tundsid Mailis Repsi. Edgar, ta oli ju parteis üks sinu lemmikuid! Kui palju oled sa Mailist meie kõigi nähes kallistanud ja kiitnud!

Ei, lemmik ta ei olnud. Kui sa ütled seda Kadri [Simsoni] kohta, siis jah, olen sinuga nõus. Mailist ma pole palju kallistanud. Räägin sulle huvitava loo. See oli vist kaks aastat tagasi Keskerakonna suvepäevadel kusagil Läänemaal. Sõitsin ka sinna, lihtsalt vaatama. Mul oli enne seda sõitu olnud isegi niisugune mõte, et võib-olla astuks üldse Keskerakonnast välja. Sa tead ju, et üle 70 inimese visati välja selle eest, et nad Savisaart toetasid.

Noh, jõudsin sinna suvepäevadele. Mind nähes hakkasid inimesed hõiskama ja mind kallistama. Mina rõõmustasin koos nendega. Pärast seda südamlikku kohtumist oma erakonna rahvaga väljaastumise mõtted kadusid. Mõistsin veel kord, et see on see erakond, kes mind hoiab ja kellele jään truuks. Üks neist, kes mind kallistama tuli, oli Kadri Simson. Mailis Reps hoidis kõrvale ja jäigi kõrvale hoidma. Tema ilmselt on oma tee valinud ja las ta siis käib seda oma teed. Nii kaua, kuni käib.

Ja veel, mis puutub Mailis Repsi – ta on minust nii palju halba kirjutanud. Et see teeb mul kohe südame soojaks.

Aga ma kallistan üldse naisi ja see on tore. Keskerakonnas on neid väga palju. Ja mitte ainult Keskerakonnas. See on loomulik inimestevaheline suhe.

Edgar Savisaar peab oma pensionipõlve Hundisilma talus FOTO: TIIT KOHA

Imestad, et Keskerakond ei kaitse Mailist. Aga ega sind ju ka Keskerakond ei kaitsnud ega toetanud, kui oli raske aeg ja kestis pikk kohtuprotsess.

Tean, et riigikogu keskfraktsiooni koosolekul pakuti Jüri Ratasele, et ta võiks ka korra kohtusse tulla istungit kuulama. Prokuratuuri poolt oli see ju tõeline tsirkus, mis protsessil ja selle ümber toimus. Ratas

olevat selle ettepaneku peale tõeliselt ehmatanud, nagu mulle räägiti. Noh, mis sa ikka ehmatad. Varem või hiljem tuleb sul endal ehk sama teed käia. Poliitikas võib niimoodi kõigiga juhtuda.

Reps ilmselt on oma tee valinud ja las ta siis käib seda oma teed.

Kui kohus kõrvaldas su septembris 2015 Tallinna linnapea ametist, pakuti mõttekaaslaste seas, et võiksid istuda volikogu esimehe toolile. Sealt kui valitavalt positsioonilt oleks sind olnud raskem maha võtta. Miks sa ei kasutanud seda võimalust?

Mul ei ole vaja poliitilist vangerdamist. Poliitikas on alati niimoodi, et on kaks võimalikku sihti, kaks võimalikku eesmärki. Üks, et sa seisad inimeste huvide eest, ja teine, et sa seisad oma portfelli eest. Praegune Keskerakonna juhtkond on selgelt portfellijuhtkond. Nad on väljas selle eest, et neil oleksid portfellid. Nad on selle saavutanud ja las siis sõidavad nende portfellidega Brüsseli ja Tallinna vahet.

Praegused ametkondade juhid, ministrid ja peaminister võitlevad koroonaviirusega üsna kohmetult. Otsustamine käib aeglaselt ja raskelt. Kujutagem korraks, et Eestis on sõjaolukord. Kas võiksime praegustele juhtidele loota?

Ma ei tahaks midagi ennustada, kuid kindlasti on neid, kes püüavad viimase lennuki peale saada. Kindlasti on ka neid, kes jäävad seisma Eesti eest. Mis oli 1940. aastal? Nii mõnedki inimesed muutusid üleöö ja läksid ühelt poolt üle teisele poolele. Aga võib-olla südames olid nad juba ammu läinud. See on alati nii ja ka tulevikus, võib-olla.

Mis oli 1940. aastal? Nii mõnedki inimesed muutusid üleöö ja läksid ühelt poolt üle teisele poolele. Võimaliku sõjalise konflikti korral juhivad Eestit kaks naist, Kersti Kaljulaid ja Kaja Kallas. Usaldad sa neid?

Väga vapraid naisi on olnud: Jeanne d'Arc, Margaret Thatcher, ema Teresa jne. Tegelikult on naised nii mõnigi kord raskes olukorras vapramad kui mehed. Nii et mina kaitsen naisi.

Mõni aeg tagasi võeti maha sotsiaalministeeriumi kantsler Marika Priske. Minu ajal ta oli majandusministeeriumi kantsler ja oli väga hea kantsler. See, et ta maha võeti, tuli mulle mõnevõrra üllatusena. Vastutama peaks ikkagi valitsus. Tanel Kiik ministrina peaks vastutama. Nüüd kukkus nii välja, et ministri asemel võetakse maha number kaks. Ja see oli just naine. Nii ei tohi.

Sinu kohta on öeldud: rahvarinde vaieldamatu juht, vedur, arvamusliider, ideede generaator, oskuslik lobitöö korraldaja ja kiire otsustaja. Aga ka: oma seisukohtade kaval ja visa läbisuruja, oskuslik manipulaator, sihiteadlik ja põhimõttekindel juht. Miks eestlased sellise juhi ikkagi kõrvale lükkasid? Olen Eestis kõige rohkem hääli saanud poliitik. Keegi ei lükanud mind kõrvale. Olin vastutaja siis, kui oli kõige raskem aeg: kui ühel päeval tulid Tallinnasse tankid, teisel päeval piirati Toompea sisse jne. See oli ränkraske aeg. Ma ei ole ennast ega enda tähtsust kunagi üle hinnanud. Hindan eesti rahvast ja hindan neid inimesi, kes olid minu ümber. Nendeta ei oleks ma mitte midagi teinud. Aga mul oli ikka väga kõvad mehed ja naised ümber. See on omaette väärtus.

Mis puutub sellesse, et kaval manipulaator. Ma polnud mingi manipulaator, olin võrdlemisi naiivne ja uskusin. Uskusin neid ideaale, mida tahtsime uskuda. See on ikka nii, et revolutsioone viivad läbi idealistid. Ja siis tulevad sellised tegelased, kes revolutsioonist kasu lõikavad. Meil lõikasid ka.

Need sinu kohta käivad arvamused kogus kokku su kõige suurem lemmik Kadri Simson, kui ta küsitles endisi ülemnõukogu poliitikuid. Minu meelest on need väga kiitvad hinnangud.

Kadri Simson oli minu lemmik, samamoodi nagu Angela Merkel oli Saksamaa liidukantsleri ja Kristlik-Demokraatliku Liidu juhi Helmut Kohli lemmikõpilane. Angelat hüüti ikka hellitavalt koolitüdrukuks ja paitati muude nimedega. Kuni see koolitüdruk siis oma õpetajale Kohlile noa selga lõi.

Vene saadikud olid väga õhku täis, eestlaste hulgas läksid seisukohad radikaalselt lahku. Tiit Made dramaatilisest augustist. 20.08.2021

Millal siis veel, kui mitte just täna meenutada ja rääkida lahti, mis kahel otsustaval päeval Toompeal endises Eestimaa kubermanguvalitsuse barokses ja varaklassitsistlikus lossihoones, Ülemnõukogu XII koosseis eesti rahvale meelepärast ajalugu tegi.

20 Augusti Klubi FOTO: ILMAR SAABAS

Jutt tuleb 19. ja 20. augusti kronoloogiast kellaajaliselt. Allikmaterjalina on abiks Ülemnõukogu (ÜN) XII koosseisu istungite stenogramm ning iseenda mälu ja meenutused.

Keegi sõnakas kolleeg on deklareerinud, et ÜN stenogramm on absoluutne tõde, kivisse raiutud ja väljendab sõna-sõnalt just seda, mida Toompea lossi istungitesaalis öeldi, küsiti ja kõneleti. See jutt ei ole päris piibli tõde. Sõnavõtnute tekstid kirjutati stenogrammi kujul tõesti paberile, kuid need anti esinejale läbivaatamiseks. Kes ei tea, siis sellele ma ütlen, et on suur vahe kõnepuldist esineda ja jälgida seejuures auditooriumi reaktsiooni ning pärast seda paberilt lugeda, mida rääkisid. Vahel on lausa iseenda pärast piinlik. Seetõttu oli esinejatel voli stenogrammi parandusi sisse viia, sõnu ja lausekatkeid lisada, või midagi välja võtta. Sageli tuli ka faktoloogiat, mis peast kõneldes lendu lastud, korrigeerida. Nii, et praegu kättesaadav stenogramm päris 100% sellega kokku ei lange, mis kõnepuldist sai maha räägitud. Kuid ega konstruktiivset sisulist vahet ka ei ole. Selge see, et trükitud stenogramm on ajalooline dokument ja selle kallal õiendada ei saa.

Iseenda mäluga on sama moodi nagu igaühe mäluga. Ma ei võta mürki, et minu mälupilt mõne teise kolleegi omaga kokku langeb. Alustan sellest, et 14. augustil toimus Ülemnõukogu 45. istungjärgu kolmas istung. Arutusel oli 1991. aasta lisaeelarve. Opositsioon grillis Savisaare valitsuse rahandusministrit samasuguse mõnuga nagu seda teeb tänapäevane riigikogu opositsioon kelle tahes valitsuse kallal. Istungi lõppedes otsustati, et eelarve arutamist jätkatakse 19. ja 20. augustil. Ma olen küll oma loomult ateist, kuid siinkohal olen sunnitud edasisi sündmusi silmas pidades konstateerima, et keegi kuskil kõrgemal pool juba teadis, mis Moskvas toimuma hakkab ning otsustas eestlasi aidata ning saatis Toompeale märgi, et määrake järgmine istung 19. augustile. Suured tänud selle eest.

19. august 1991. Hommikul, umbes kell 10.15 loeti Eesti Raadios ette Eesti Vabariigi erakorralise kaitsenõukogu informatiivne avaldus, et Moskvas on alanud putš. Kaitsenõukogu oli juba koos olnud ja olukorda arutanud. Ta kinnitas, et asutakse iseseisvust taastama ning rahvas olgu rahulik ja meelekindel. Saadikud, kes olid Eestis, hakkasid Toompeale tõttama.

Kell 11 algasid Ülemnõukogu fraktsioonide koosolekud. Arutati, mida teha ja kuidas toimida. Vene saadikud olid väga õhku täis. Eestlaste hulgas läksid seisukohad radikaalselt lahku. Domineeris seisukoht, et ootame ja vaatame, kiirustada ei maksa, pole veel õige aeg. Poolteist tundi hiljem kogunes Ülemnõukogu juhatus. Nemadki kolmekesi arutasid mida teha ja kuidas toimida. Ajakirjanikud juba ründasid rahvaasemikke, Toompea lossi koridorid kihasid, murelikud näod domineerisid.

Kell 15 toimus Kadriorus Ülemnõukogu Presiidiumi erakorraline istung. Sellest institutsioonist ei saanud mööda minna. Tema koosseisus oli viienda kolonnina ka kolm impeeriumimeelset, kes olid Eesti riigi väljakuulutamise vastu. Seetõttu ei saadud seal tegevuse nüansse arutada ja nende üle vaielda. See olnuks aja raiskamine. Presiidiumi istung korraldati moe pärast, kuid siiski otsustati, et Ülemnõukogu Presiidiumi esimees Arnold Rüütel saab päevakorraväliselt istungi alates sõna.

Kell 16 algas Ülemnõukogu 46. istungjärgu esimene istung. Kohe sellel alguses astus kõnepulti Arnold Rüütel ja teatas, et kell 11 oli talle helistanud Balti Sõjaväeringkonna ülem kindralpolkovnik Kuzmin. Kindral nõudis eestlaste relvastatud üksuste laialisaatmist, elanikkonnalt relvade äravõtmist ja koosolekute keelustamist. Rüütel lisas, et NSV Liidu presidendi saatusest pole informatsiooni ja tema kõrvaldamise seaduslikkust pole seni mitte millegagi tõestatud. Ülo Nugis kuulutas vaheaja ning kutsus oma kabinetti vanematekogu. Ühtlasi luges ta rahvasaadikutele peale järgmised sõnad: „Ma usun, et te kõik mõistate olukorra tõsidust. Siin liigseid sõnu tarvis ei ole. Lähtudes sellest, teen kõikidele saadikutele ettepaneku mitte lahkuda Toompea lossist kuni erikorralduseni. Võimalik, et meil tuleb siin viibida kauem. Võtke ühendust oma lähikondlastega, et teie pärast ei muretsetaks." Või veel, ärgu muretsetagu. Omast käest tean, et muretseti.

Ülemnõukogu asejuhataja Marju Lauristin aga näitas üles initsiatiivi ja helistas Eesti Komiteesse ning kutsus nende esinduse Toompeale nõupidamisele. Arvatavasti Marju Lauristin oli väga kahtleval seisukohal ning igaks juhuks kindlustas oma tagalat. Tark ja alalhoidlik Eesti poliitik ei hoia mune ühes korvis, vaid hoolitseb selle eest, et mistahes olukorras jääks midagi ikka alles.

Kell oli kuus õhtul kui Toompeale saabusid komiteelased Tunne Kelam, Sirje Endre, Vardo Rumessen ja Enn Tarto. Neil oli kaasas kindel seisukoht – ei ole vaja, et Ülemnõukogu üldse kuulutaks välja iseseisvuse, sest Eesti Vabariik on iseseisev 1918. aastast. Nagu ta oleks seda olnud ligi poole sajandi pikkuse okupatsiooni ajal. **Nad deklareerisid et tuleb üldse keelata Ülemnõukogul igasugune Eesti riigi asjadega tegelemine.**

Ülemnõukogu istungjärk jätkus kell **21:40**. Stenogrammi järgi oli kohal 82 ja puudu 21 saadikut. Arutati ja kinnitati päevakord. Avaldati arvamusi Ülemnõukogule saabunud seaduseelnõude ning muude aktide kohta. Päevakorda täiendati kiireloomulise küsimusega sõjalisest riigipöörde katsest NSV Liidus. Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis sai 46. istungjärgu korraldamiseks erakorralised volitused. Selle ettepaneku poolt oli 67 ja vastu 7 rahvasaadikut. Erapooletuid oli 4 ükskõikset või kahtlejat.

Seejärel menetleti avaldust „Riigipöörde kohta NSV Liidus". Selles deklareeriti: „Riigipööre NSV Liidus ja eriolukorra kehtestamine on vägivaldselt katkestanud Eesti Vabariigi taastamiseks käivitatud kahepoolsete läbirääkimiste protsessi. Sellest tulenevalt on Eesti Vabariigi Ülemnõukogu õigustatud ühepoolselt realiseerima Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse vastavalt 3. märtsi 1991 referendumis väljendatud rahva tahtele." Avaldus vastuvõtmise poolt oli 69, vastu 15 ja erapooletuid vaid üks rahvaasemik.

19. augusti viimasel tunnil teatas Ülo Nugis, et erakorralised volitused annavad talle õiguse ette lugeda päevakorraväline avaldus, mida levitatakse ka meedia kaudu. Selles kutsuti eestimeelseid mehi Tallinnast ja selle ümbrusest telemaja ja raadiomaja juurde valvesse, et ei läheks nii, nagu Lätis ja Leedus, kus

rahvas ei teadnud midagi, mis tänavatel toimub. Võeti ka vastu otsus „Erakorraliste volituste andmiseks Eesti Vabariigi erakorralisele kaitsenõukogule.”**Sellest kutsest ei teadnud ma midagi. Kohale aga ilmusin...**

Tehti 15-minutiline vaheaeg. Südaöö lähenedes täiendati istungjärgu päevakorda otsuse eelnõuga „Eesti Vabariigi Ülemnõukogu pöördumine maailma riikide parlamentide ja valitsuste poole”. Adressaate keelitati mitte tunnustama NSV Liidu Riikliku Eriolukorra Komiteed. Otsus võeti vastu pärast südaööd ehk 20. augustil 70 poolthäälega. Üks oli vastu. Hääletustulemuste järgi võib arvata, et nõrgema füüsilise vastupidavusega rahvaasemikud oli juba koju magama läinud.

20. august 1991. Kell 9 hommikul toimus Ülemnõukogu vanematekogu koosolek. Otsustati moodustada komisjon riikliku iseseisvuse väljakuulutamise otsuse koostamiseks. Komisjoni moodustas Ülemnõukogu juhatus, fraktsioonide ja ühenduste esimehed ning komisjonide esimehed ja esimehe asetäitjad. Komisjoni töökohaks määrati Ülemnõukogu hoone ruum 115.

Kell 10 algas Ülemnõukogu 46. istungjärgu 2. istung. Soomest oli tagasi jõudnud peaminister Edgar Savisaar. Ta informeeris rahvasaadikuid, et Venemaa valitsuselt on talle tulnud teade, et Moskvas on sõjavägi keeramas putšistidele selga ja hakanud üle tulema demokraatlike jõudude poole. Enne istungi lõppu andis Peet Kask juhatusele üle 23 allkirjaga ettepaneku päevakorra täiendamiseks, et hakata koostama Eesti riikliku staatuse muutmist käsitlevat eelnõud. Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis soovitas Kungla hotellis elavatel rahvasaadikuid seal esialgu mitte ööbida ja otsida mingi teine ööbimispaik. Seejärel kuulutas ta välja vaheaja, et moodustatud komisjon ja kaasatud juristid saaksid hakata formeerima riikliku iseseisvuse taastamise otsust.

Nugise spiikrilauale hakkasid laekuma ettepanekud, millise sisuga peaks otsus olema. Algas võitlus selle nimel, kelle nägu saab olema iseseisvust taastav Eesti Vabariik. Kõigepealt vahendasid Enn Põldroos ja Peet Kask Rahvarinde ettepaneku uue riigi väljakuulutamise kohta. Eesti Komitee liikmed tulid ettepanekuga, et saaks Savisaare peaministri kohalt automaatselt kõrvale tõrjuda. Oli ka ettepanek, et pole vaja midagi välja kuulutada. Ühestki neist ei saanud asja, ehk ühtegi istungitesaalis ei arutatud.

Kell 16 toimus Kadriorus Ülemnõukogu Presiidiumis Arnold Rüütli kutsel nõupidamine maavanemate, linnapeade ning maakondade ja linnade volikogude esimeestega. Arutati, kuidas kindlustada rahu ja kord pärast Eesti iseseisvusotsuse vastuvõtmist Ülemnõukogus. Ei selgunudki, kuidas seda kindlustada saaks paljaste kätega. Kadriorus toimunud nõupidamise ajal oli Marju Lauristin taas Toompeale kutsunud Tunne Kelami, Sirje Endre ja Vardo Rumesseni. Neil oli kaasas oma otsuse projekt. See pakkus välja, et Ülemnõukogu ja Eesti Komitee liikmetest moodustatakse mingi uue kogu, mille ülesandeks oleks koostada kodakondsus-seadus, Riigikogu valimisseadus ja ajutine põhiseadus. Iseseisvuse taastamisest polnud selles juttu. Lauristin tutvustas komiteelastele juristide koostatud otsuse eelnõu projekti. Nad polnud sellega nõus. Vaidlused ei andnud tulemusi. **Tunne Kelam tõttas teda ootavale Eesti Komitee istungile ja teatas, et neil õnnestus vältida iseseisvuse väljakuulutamine.** Tema eufooria oli enneaegne.

Kell 18 õhtul jätkus Ülemnõukogu 46. istungjärgu 3. istung. Arutati muudatuste sisseviimist aktsiisimaksu seadusesse. Jätkus selle eelnõu teine lugemine. Seadus jäi vastu võtmata. Esimesel lugemisele tulid muudatused sotsiaalmaksu seadusesse. Selle eelnõu esimene lugemine lõpetati. Tehti vaheaeg, et Ülo Nugis saaks võtta ette fraktsioonid ja selgitada välja võimalikud iseseisvuse taastamise poolt hääletajad. See oli talle karm ja raske töö ning võttis aega tunde. Rahvarinde saadikud kapituleerusid suhteliselt lihtsalt. Küllap oli Edgar Savisaar loobunud oma ideest luua riik, kus kõik, kes parajasti Eestis elavad saavad kodanikeks. **Eesti komiteelastega oli keerulisem. Kuid Ülo Nugise kõva sõna ja sama kõva hääl, et kui nad ei taltu, siis jäetakse nad üldse kõrvale, avaldas otsustavat mõju.** Nemadki kapituleerusid.

Kell 21 jätkus istung suures saalis. Arnold Rüütel tegi ettepaneku täiendada istungjärgu päevakorda otsuse eelnõuga Eesti riiklikust iseseisvusest ja poliitilisest staatusest. Otsuse poolt hääletas 66, vastu oli 7 ja erapooletuks jäi üks rahvasaadik. See oli märk, et 53 vajalikku häält tuleb kokku.

Ettekande ajaloolise otsuse kohta tegi Ülemnõukogu asejuhataja Marju Lauristin. Erivolitustega Ülo Nugis piiras küsimuse esitajate arvu üheksaga, kõnepidamiseks sai õiguse kuus saadikut. Ülo ei lubanud mingeid kõrvalekaldumisi kehtestatud normist ja taltsutas interrinde tegelasi kombel, millest vene inimene hästi aru saab ja austab. Lauristini sissejuhatavas sõnavõtus jäi domineerima mõte, et Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis asub taastama juunikommunistide ja vene okupantide poolt röövitud eestlaste iseseisvust. Marju Lauristin astus vastu oma isale ja oli ajaloolises protsessis saanud haruldase võimaluse heastada oma esivanema poolt eestlaste kallal toime pandud sigadus.

Ülo Nugise päikeseprillidega kaetud kindlameelne nägu ja austusväärne emotsioonideta hoiak pani kell 23:02 ajaloolise otsuse hääletamisele. Ta ütles surmtõsise näoga, et vaja on 53 häält. Ta oli nagu suure ettevõtte direktor. Ei mingit võimalust vastu rääkida. Kvartali plaan on täidetud ja nüüd on vaja kõrgemale organile saadetav aruanne vastu võtta töökollektiivi häälteenamusega.

Hääletusele pandi ei vähem ega rohkem kui Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsus „Eesti riiklikust iseseisvusest." Eesti Vabariigi Ülemnõukogu XII koosseis kinnitas, et Eesti Vabariik on iseseisev ja ta taotleb Eesti Vabariigi diplomaatiliste suhete taastamist. Otsustati moodustada Põhiseaduse Assamblee Eesti Vabariigi põhiseaduse väljatöötamiseks ja selle rahvahääletusele panemiseks. Anti teada, et 1992. aasta jooksul korraldatakse Eesti Vabariigi riigikogu valimised uue põhiseaduse järgi. Interrindelased marssisid saalist välja.

Kell Ülemnõukogu istungitesaali seinal näitas 23:03, kui minutilises toimus absoluutses vaikuses ja tugeva pinge all hääletamine. Ja siis kõlas Ülo Nugise ajalooline haamrilöök. Ülo nägu ei väljendanud mingit emotsiooni kui ta teatas, et häältega 69 poolt, ei keegi vastu ega erapooletu on otsustatud Eesti iseseisvus taastada. Okupatsioon oli lõppenud. Rahvaasemikud tõusid püsti. Maruline aplaus, mille kohta ei saa öelda, et see oleks kasvanud ovatsiooniks. Vastastikused õnnitlused. Kuskil paukus šampusepudel.

Kuid õige pea valitses istungitesaalis rahulik meeleolu ja hakati minema koju, et lähedastega rõõmu tunda ja puhata ajaloo tegemise rasitavast tööst. Järgmisel päeval jätkati lisaeelarve arutamisega ning elu hakkas veerema uusi teid mööda. See aga on juba hoopis uus teema.

Putšistid magasid maha võimaluse Eesti ülemnõukogu ja valitsus arreteerida. Alo Lõhmus. AUGUST 1991. 20.08.2021. MAALEHT

Seoses riigipöördekatsega NSV Liidus Eestisse saadetud Pihkva dessantväelased teel Tallinna. VERNER PUHM

Kell 11 hommikul helises **Eesti Vabariigi Ülemnõukogu** esimehe Arnold Rüütli kabineti telefon. Helistas Balti sõjaväeringkonna ülem Fjodor Kuzmin, kes teatas erakorralise seisukorra sisseseadmisest ning lisas, et nüüd on

just tema kõrgeim võim Baltikumis. Kuzmin käskis Rüütlil asuda laiali saatma "ebaseaduslikke" sõjaväestatud üksusi ning keelas kõik miitingud ja rahvakogunemised.

Eesti iseseisvuse taastamisel 30 aastat tagasi osutusid määravaks kolm augustiööd: esimene, mil Moskvas hargnesid riigipöörajate relvaüksused; teine, mil riigipöörajad magasid maha võimaluse Eesti juhid arreteerida; ja kolmas, mille hakul iseseisvusotsus tegelikult sündis.

"Ma ei unusta nende inimeste nimesid, kes 20. augustil kirjutavad alla riigivastasele dokumendile," kuulutas Nõukogude Liidu Liberaaldemokraatliku Partei liider **Vladimir Žirinovski** 1991. aasta 7. augustil Tallinnas **EKP Keskkomitee** hoones umbes tuhandepealisele publikule.

Pahaendelised märgid. Žirinovski pidas silmas liidulepingut, mille allkirjastamine oli määratud 20. augustile. Selle dokumendi viseerijad lubas ta isiklikult Šeremetjevo lennujaama saata, et nad Nõukogudemaalt igaveseks lahkuksid.

Praegu tekitab Žirinovski esinemise ajalehekajastuste lugemine kummalise tunde. Toona ei teadnud keegi, et mehest kujuneb lihtsalt lärmav poliitkloun, pigem nähti temas tulevast diktaatorit. Kui Žirinovski lubas võita Nõukogude Liidu presidendivalimised ja muuta Baltimaad Venemaa kubermanguks, siis võtsid tema sõnu tõsiselt nii poolehoidjad (Žirinovski saabus Tallinna Moskva-meelse interliikumise ja Eesti NSV Streigikomiteede nõukogu kutsel) kui ka iseseisvusest unistavad eestlased.

Žirinovski sõnades segunevad suurejoonelised möödapanekud kõhedust tekitava prohvetlikkusega. Ta ei aimanud, et 20. augustil ei kirjutata alla mingit liidulepingut, ent ometi allkirjastati just sel päeval Eesti iseseisvuse taastamise otsus. Esinedes kolm nädalat enne riigipöördekatset, ennustas Žirinovski 1991. aasta sügiseks ette 1917. aasta sügise kordumist, sõjaväelist riigipööret ja kodusõda. Maalides kuulajate vaimusilma ette uut Vene rahvusriiki, mille ta Nõukogude Liidu asemele luua lubas, näib Žirinovski kohati justkui kirjeldavat tänapäevast Putini Venemaad.

Pahaendelisi märke nägid mitmed teisedki. Juba detsembris 1990 oli riigipöörde ohu eest hoiatanud endine välisminister **Eduard Ševardnadze**. Augustis nentis reformimeelsete üks juhte Aleksandr Jakovlev, kes oli hiljuti lahkunud president **Mihhail Gorbatšovi** vanemnõuniku ametist, et demokraatia areng Nõukogude Liidus oli pidurdunud ja konservatiivsed tagurlikud jõud elavnenud. Tema sõnul oli kompartei juhttuumikus tekkinud stalinistlik rühm, kellele oli vastumeelne kogu uutmisprotsess. Nüüd on nad nõuks võtnud viia nii parteis kui ka riigis läbi pöörde, et demokraatlik tiib alla suruda, teatas Jakovlev.

Nõukogude Liidu Liberaaldemokraatliku Partei liidri Vladimir Žirinovski pressikonverents Tallinnas 1991. aasta 7. augustil. PEETER LANGOVITS

Lepinguga polnud keegi rahul. Pingete allikaks saanud nn uue liidulepingu projekti oli perestroika isa Gorbatšov algatanud aasta eest, lootes sel moel põlistada oma reformid, ent samas vältida hiiglasliku riigi lagunemist. Tema idee polnud algusest peale meeltmööda Balti vabariikidele, kes olid jõuga okupeeritud ja kes soovisid nüüd ainult iseseisvust. Liidulepingule alla kirjutamine oleks iseseisvuse asemel andnud hoopis juriidilise õigustuse nende Moskva alla kuulumisele.

Liidulepingust keeldusid ka Moldaavia, Gruusia ja Armeenia. Ukraina seadis allakirjutamisele oma tingimused. Ootamatult ilmutasid liidulepinguga liitumise vastu huvi aga mõned Venemaa senised autonoomsed vabariigid, kellele see oleks tähendanud staatusekõrgendust. Moskvale polnud seegi meeltmööda.

Mis pidi saama vabariikidest, kes liidulepinguga ei ühine? Nemad jäänuks mitmeti mõistetavasse halli tsooni. Nõukogude Liidu peaminister Valentin Pavlov, üks tulevasi riigipöörajaid, teatas näiteks, et uude liitu hakkavad peale lepingule alla kirjutanud vabariikide kuuluma ka teised liiduvabariigid, kellest saavad assotsieerunud liikmed. Loomulikult ei kavatsenud need vabariigid niisuguse perspektiiviga leppida.

Augusti alguses peetud rahvarinde konverentsil ütles peaminister **Edgar Savisaar**: "Liidulepingule allakirjutamine Moskvas asetab Eesti riigiõiguslikult väljapoole Nõukogude Liitu. Peame teise poole iseseisvumisest ise ära otsustama. Kui Moskva kolme kuu jooksul Eestiga läbi rääkima pole asunud, kuulutab Eesti iseseisvuse välja."

Vanameelsed pidasid võimalust, et vähemalt Balti riigid lähevadki oma teed, nii realistlikuks, et selle vältimisest sai järgneva riigipöördekatse üks motiive. Lisaks pidi see terve NSVLi säilitama tema algsel, kommunistidele armsal kujul, ilma mingisuguse kosmeetilisegi katkestuseta Lenini loodud režiimi järjepidevuses.

Eestimaa Rahvarinde Eestseisuse organiseeritud protestimiiting 20. augustil Vabaduse väljakul seoses riigipöördekatsega NSV Liidus. VERNER PUHM / RAHVUSARHIIVI FILMIARHIIV

Ajaratas taheti tagasi pöörata

19. augusti hommikuks Moskvas võimu haaranud Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee kehtestas kogu riigi territooriumil Nõukogude Liidu konstitutsiooni ja seaduste tingimusteta kehtimise. Kõik nendega vastuolus olnud õigusaktid loeti kehtetuks ja neile mittevastavad võimuorganid tuli laiali saata. Nõukogude Liidu territooriumile tekkinud sisepiirid tuli likvideerida ja kõik massiteabevahendid kontrolli alla võtta.

Eestile tähendanuks see ajaratta tagasi keeramist kui mitte 1977. aastasse, kust pärines Nõukogude Liidu konstitutsioon, siis vähemalt 1987. aastasse — aega enne igasugust iseseisvusliikumist.

Juba 19. augusti varahommikul tulid Moskva tänavaile soomukid ning sõjavägi piiras sisse Venemaa Ülemnõukogu ja Moskva Linnanõukogu hooned, samuti Ostankino teletorni ja mitme ajakirjandusväljaande toimetused. Kuid Venemaa president **Boriss Jeltsin** tõusis ühele neist tankidest ning kutsus oma toetajaid üles riigipöörajatele vastu seisma.

Kell 11 hommikul helises **Eesti Vabariigi Ülemnõukogu** esimehe Arnold Rüütli kabineti telefon. Helistas Balti sõjaväeringkonna ülem Fjodor Kuzmin, kes teatas erakorralise seisukorra sisseseadmisest ning lisas, et nüüd on just tema kõrgeim võim Baltikumis. Kuzmin käskis Rüütlil asuda laiali saatma "ebaseaduslikke" sõjaväestatud üksusi ning keelas kõik miitingud ja rahvakogunemised.

"Kui vaja, panen pea pakule, sest taganeda me ei või," lausus Rüütel hiljem telefonikõnet kommenteerides, kuid lisas talle omasel viisil, et seda ütlust ei tuleks võtta üleskutsena relvastatud võitlusele.

Ka Toompeal ei teadnud keegi, kas vabaks tegutsemiseks järele jäänud aega mõõdetakse päevades või hoopis tundides.

Päeva jooksul tuli teateid Nõukogude sõjaväe liikumisest Tallinna suunas. Hilisõhtul kutsus ülemnõukogu juhataja Ülo Nugis kõiki Eesti-meelseid mehi asuma tele- ja raadiomaja kaitsele.

Peaminister Edgar Savisaar oli riigipöörde alguse ajal visiidil Rootsis. Uudist kuuldes sõitis ta esmalt Soome, kus ootas ees välisminister **Lennart Meri**. Sealt asus valitsusjuht väikese kaatri Moonika pardal teele Eesti suunas.

"Valitsuse mootorpaat tundus säravvalgete suurte luksuspaatide hulgas nagu inetu pardipoeg," kirjeldas hiljem Meri, kes jäi Helsingisse juhuks, kui tuleks moodustada eksiilvalitsus. "Paat oli ajaloo tarvis ahastamapanevalt väike. Peaminister surus kätt ja ütles: "Kui ma kesköök pole Toompeale jõudnud, tõsta lärmi, nii et kajab.""

Augustikuu putši ajal Tallinna teletorni juures. ERIK PROZES / RAHVUSARHIIVI FILMIARHIIV

Taasiseseisvumispäev 19. august? Savisaar jõudis elusa ja tervena Toompeale. Ent enam-vähem samal ajal jõudsid ka Pihkva dessantväelaste soomukid Eesti pinnale. Esimese putšipäeva lõppedes oli veel vara võitjat ennustada. Jeltsin oli küll Moskvas jõuliselt vastu hakanud ja mujalgi näis Nõukogude korra taastamine kulgevat uimaselt ja kõhklevalt, ent kõik võis järgnevate päevade ja nädalate jooksul muutuda. Muutuse võis tuua juba öö vastu 20. augustit — võib-olla osutub see mässuliste Balti riigijuhtide arreteerimise ööks?

Kui relvajõud ja KGB oleksid ööl vastu 20. augustit tõesti tegutsema hakanud, siis poleks hommikuks olnud enam ülemnõukogu ega valitsust, kes saanuks iseseisvuse välja kuulutada.

Ka Toompeal ei teadnud keegi, kas vabaks tegutsemiseks järele jäänud aega mõõdetakse päevades või hoopis tundides. Seetõttu liikus ülemnõukogus juba 19. augustil idee iseseisvus välja kuulutada. Selle asemel deklareeris ülemnõukogu oma avalduses riigipöörde kohta vaid seda, et ta on õigustatud ühepoolselt realiseerima 1991. aasta 3. märtsi referendumil väljendatud rahva tahet saavutada riiklik iseseisvus.

Savisaar kirjutab raamatus "Peaminister", et 19. augustil jäi otsus tegemata toonase opositsiooni kõhklema löömise tõttu. Ta tsiteerib rahvasaadik Enn Põldroosi: "Vastu olid kristlikud demokraadid, liberaalid, sõltumatud demokraadid. Taganesid ka Lauristin ja Rüütel. Algul arvati, et n-ö tagavaraks tuleks eelnõu ikkagi koostada, läheb siis seda tarvis, kunas läheb. Hiljem loobuti sellestki kavatsusest."

Savisaare hinnangul oli see viivitus väga riskantne. Kui relvajõud ja **KGB** oleksid ööl vastu 20. augustit tõesti tegutsema hakanud, siis poleks hommikuks olnud enam ülemnõukogu ega valitsust, kes saanuks iseseisvuse välja kuulutada. Ilma iseseisvusotsuseta oleks neil repressioonidel olnud juures Nõukogude Liidu siseasja mekk, ent iseseisvuse välja kuulutamise korral olnuks tegu selge agressiooniga teise riigi vastu.

Õnneks magasid putšistid selle öö sõna otseses mõttes maha.

20. augustil kogunesid tuhanded inimesed rahvarinde kutsel Vabaduse väljakule riigipöörde vastu protesteerima ja iseseisvust nõudma. Päeva jooksul sai üha selgemaks, et putš on Moskvas läbi kukkumas ning võim vanameelsetelt peost libisemas. Karta oli üha vähem.

Hilisõhtul kell 23.03 võtsid 69 saadikut lõpuks vastu otsuse, millega parlament kinnitas Eesti Vabariigi riikliku iseseisvuse ja taotles välisriikidelt diplomaatiliste suhete taastamist.

Teiste seas reageeris sellele otsusele ka sõjalaeva Tallinn meeskond. See parajasti Vladivostokis baseerunud punalaevastiku alus saatis Arnold Rüütlile telegrammi: "Õnnitleme ja toetame vaba Eesti riiki. Tallinna ekipaaž. A. Tsuntalov."

Liiduleping – naeruväärselt kesine pakkumine

Suures osas oli tegu impeeriumi kosmeetilise kohendamise projektiga.

1991. aasta augusti keskpaigas avaldati liidulepingu lõplik tekst. Selle järgi oleks Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide Liidu asemele asutatud Nõukogude Suveräänsete Vabariikide Liit, nii et akronüümid CCCP, USSR ja NSVL oleksid jäänud kehtima.

Vormiliselt deklareeris leping kõigi vabariikide vankumatut suveräänsust ja kinnitas nende voli reguleerida majandusküsimusi, kuid jättis muud olulisemad valdkonnad nagu välis- ja kaitsepoliitika keskvõimu haldusalasse. Rahaühikuna jäänuks kehtima rubla ning rahvaste omavahelise suhtluse keelena ehk *de facto* riigikeelena vene keel.

Lepingus vabariikidele lubatud mõningane iseotsustamisõigus oleks Eestis soodsamat vastukaja leidnud ehk 1988. aastal, ent kolm aastat hiljem oli see juba naeruväärselt kesine pakkumine.

Mida tegid augustiputši päevil tavalised inimesed? Peeter Kormašov. 20.08.2021

„Olime kohutavalt populaarsed, sest kõik tulid meid vaatama kui ise kohale tulnud ajaloosündmust," meenutab augustis 1991 kooriga USA-sse reisinud Katrin Männi. Augustiputš on oluline ajaloosündmus. Kuid nagu ütles Margus Kasterpalu kolmapäeval intervjuus Eesti Päevalehele, ei pruugi inimene tol ajal aru saada, et on ajaloolise sündmuse tunnistaja. Toonaseid meenutusi jagavad kaks inimest, kes kogesid toimuvat väga erinevalt: üks oli epitsentris Tallinnas, teine teel Ameerika Ühendriikidesse.

Eesti elanike jaoks oli ärevatel augustipäevadel kõige hirmutavam vaatepilt teedele ilmunud tankikolonnid. FOTO: RAHVUSARHIIV

„19. august algas nagu väga paljudel teistelgi kell seitse hommikul raadiost kuuldud uudisega, et Gorbatšov on ootamatult haigeks jäänud ja kujunenud olukorras on võimu üle võtnud riikliku erakorralise seisukorra komitee,

mis hakkab asju korraldama, ja Gorbatšov ei saa midagi otsustada," meenutab Terje Põder, kes oli toona Eesti vabariigi ülemnõukogu teadus-, haridus- ja kultuurikomisjoni konsultant.

See oli tema sõnul kentsakas uudis ning selge oli see, et sõnumi tegelik sisu ja vorm ei klappinud. Ta tõttas oma tööpostile Toompea lossi, kuhu oli juba tulnud rahvasaadikuid ja ametnikke. Kesktelevisioonis näidati putšistide pressikonverentsi. „See seltskond mõjus küll äärmiselt kummaliselt. Tundus, et nad olid julgustuseks isegi alkoholi pruukinud, ninamees Gennadi Janajevi (NSVL asepresident – toim) käed lausa värisesid," meenutab Põder. Oli otsustavat ja sihikindlat astumist, oli kõhklevat ja murelikku.

„Aga Toompea lossis oli palju liikumist. Kogunesid rühmitused, mis suundusid eri ruumidesse aru pidama. Oli otsustavat ja sihikindlat astumist, oli kõhklevat ja murelikku. Intrid liikusid ringi eriti rõõmsate nägudega, nende jaoks oli erakorralise seisukorra väljakuulutamine ilmselt nagu kingitus."

Tol päeval ei saanud Põder toimuvat kuigi pikalt lossis jälgida, sest komisjoni esimees Jaak Jõerüüt andis ülesande koju minna ja igaks juhuks telefoni juurde valvesse jääda. Kardeti, et äkki pannakse mõned kommunikatsiooniteed kinni, ja siis on hea, kui teda saab suunata mõnd teadet edasi andma.

„20. augusti hommikul läksin uuesti Toompeale. Erinevad ülemnõukogu liinid olid oma asja edasi ajanud. Pinged ülemnõukogu sees olid üsna suured, aga pinged ülemnõukogu ja Eesti komitee vahel põhimõttelised," ütleb Põder. „Eesti komiteelased ei pidanud ju õigeks seda, et otsuse Eesti iseseisvuse taastamise kohta teeks ülemnõukogu."

Läbirääkimised olid pingelised

Rahva hulgas oli tugev soov, et ülemnõukogu langetaks otsuse Eesti riiklikust iseseisvusest kindlasti selsamal päeval. Kuid veel oli vaja lahendada Eesti komitee vastuseis. „Mäletan, et millalgi õhtu poole nägin lossis liikumas Tunne Kelamit, Vardo Rumesseni, Sirje Endret," meenutab Põder. „Marju Lauristin on hiljem meenutanud: „Liia Hänni, mina ja veel nii mõnigi teine (sealhulgas Ülo Nugis ja Arnold Rüütel) tajusime, et kui teeme iseseisvusotsuse niiviisi, et lükkame teise poole kõrvale (mida soovisid tuliselt Savisaar jt), siis see võib küll tunduda ratsionaalsena, aga ühel hetkel leiame end olukorrast, kus järgmist olulist sammu ei saagi teise poole vastuseisu tõttu astuda.""

Nõupidamised kahe poole esindajate vahel olid keerukad. „Kell tiksus ja aega kulus. Ja asja sai. Kell 21.48 palus Arnold Rüütel võtta kiireloomulisena päevakorda otsus Eesti riiklikust iseseisvusest. Kuluaarides oli selle nimel palju tööd tehtud ja välja selgitatud, et vajalikud 53 häält olid olemas, aga kokku tuli poolthääli 69," räägib Põder.

„Päeva lõpus sain toimuvale lossis kaasa elada ja see oli ikka suur ime. Kõnnid koju ja mõtled, et kas tõesti…" lisab ta. „21. augustil tulime tööle tagasi, kõik oli veel väga värske – ei teadnud ju, mis edasi saab ja kas teised riigid meid tunnustavad. Aga otsest hirmu nendel päevadel ei olnud. Kuigi, muidugi, ka 21. august oli veel pingeline, sõjavägi oli saabunud teletorni juurde."

Põdra sõnul oli rahvasaadikuil neil päevil tohutu vastutus ja iseseisvusotsuse poolt hääletades olid nad väga vaprad, koondades eesti rahva nõnda kõrghetkeks, millest algas Eesti vabariigi taastamine.

Putš möödus lennujaamas. Teisiti meenutab toonaseid päevi Katrin Männi, kes oli putšipäevil Eestist ära. „Läksime kammerkoor Arsisega Ameerika Ühendriikide poole teele 19. augustil," alustab toonane koorilaulja. Pisut ärevast olukorrast hoolimata otsustati reis ühel häälel ette võtta. Kõik sellised reisid käisid toona Moskva kaudu, Tallinnast sõideti välja bussiga. Moskvas hakkas tee ääres paistma tanke ja teisi sõjamasinaid. Oli tugevdatud vahiposte, paljud sõidukid peeti kinni.

Šeremetjevo lennuväljal kuuldi, miks tankid on välja aetud. „Midagi toimus, aga meie, noorte inimeste siht oli Ameerika. Ma ei mäleta, et keegi oleks sel hetkel muretsenud. Kõik tahtsid ainult edasi minna." Ilusa legendi järgi olevat nende lend olnud viimane, mis Šeremetjevolt õhku tõusis. Keegi ei kujutanud ette, et riigikord võib muutuda. Ilusa legendi järgi olevat nende lend olnud viimane, mis Šeremetjevolt õhku tõusis.

Esimene peatus oli kell 11.30 Iirimaal Shannonis. Lennuki rikke tõttu jäädi sinna pikemaks, varulennuk saabus Moskvast alles kella 23 paiku. Lendu oodates selgus, et kodus toimuvad tõesti suured ja olulised sündmused, Moskvas on ka inimohvreid ja komandanditund. „Me ei teadnud, kas meid viiakse edasi või tagasi," ütleb Männi.

Üks lauljatest töötas raadios. „Ta oli oma sinise Žiguli parkinud reisi ajaks raadiomaja ette. Naersime laginal, et nüüd ehitatakse sinu autost barrikaadi.”

Ärevus aga kasvas, sest Tallinna olukord jõudis kooriliikmetele oodates üha selgemini kohale. Lõpuks reis Portlandi jätkus ja kõigepealt maanduti Kanadas Newfoundlandi saarel. New Yorki jõuti 21. augusti öösel kl 01.30.

Ööbimiskohas telerit vaadates selgus, et tankid on Moskvast väljas ja kogu KGB klikk arreteeritud. „Edaspidi oli igal pool vastas hunnik reportereid. Meie käest küsiti, mis meie juures toimub ja millised on meie tunded. Meie käest taheti intervjuusid saada, aga meie teadsime toimuvast vähe.”

Männi sõnul valmistusid Ameerika võõrustajapered neile varjupaika pakkuma, sest nende arvates oli olukord tõsine. „Olime kohutavalt populaarsed, kõik tulid meid vaatama kui ise kohale tulnud ajaloosündmust. Meie ei mõelnud kordagi, et jääme USA-sse ja saime viimase lennukiga tulema.”

Eestit esimesena tunnustanud Islandi välisminister: mind nimetati vastutustundetuks avantüristiks! **Taavi Minnik. taavi.minnik@ekspressmeedia.ee** 21.08.2021

„Kui ütlesin Brüsselis teistele välisministritele, et peame Eestit, Lätit ja Leedut toetama, siis järgnes sellele vaikus,” meenutab Islandi endine välisminister Jón Baldvin Hannibalsson (82) Baltimaade iseseisvuse tunnustamist.

Aastail 1988–1995 Islandi välisminister olnud Jón Baldvin Hannibalsson kohtus 1991. aasta jaanuaris Eestis viisil meie välisministri Lennart Meriga. Hannibalsson peab Meri suurimaks riigimeheks, kellega ta oma poliitikukarjääri vältel kohtunud on. RAHVUSARHIIV / ERICH TARKPEA

Esimene riik, kes tunnustas Eesti ja teiste Baltimaade iseseisvust, oli Island, kuid vähesed on tagantjärele mõelnud, miks see nii oli.

Jón Baldvin Hannibalssoni vanem vend Arnór (1934–2012) uskus nooruses sedavõrd kirglikult Nõukogude Liidu levitatud propagandasse, et läks 1960-ndatel õppima Moskvasse ja Varssavisse. Seal tutvus ta süsteemi kriitiliselt suhtuvate intellektuaalidega ning veendus Nõukogude režiimi sõnade ja tegelikkuse lahknevuses. Islandile naasis ta juba Nõukogude Liidus ja sotsialismis pettununa. Kes võinuks arvata, et sel on 30 aasta pärast oma osa Eesti iseseisvuse taastamises ja Nõukogude Liidu kokkuvarisemises – tema vend oli 1991. aasta augustis ilmselt kõige paremini Nõukogude oludest informeeritud välisminister kõigis lääneriikides.

Jón Baldvin Hannibalsson, kuidas te 1991. aastal teada saite, et Moskvas toimub riigipööre, ja kuidas te nendele uudistele reageerisite? Nagu kõik teised kuulsin ka mina sellest 19. augustil uudistest. Kahe päeva pärast olin Brüsselis NATO välisministrite kohtumisel. Siis ei teadnud parasjagu keegi, kelle käes on Kremlis võim. Palusime, et NATO peasekretär Manfred Wörner võtaks oma konfidentsiaalse kanali kaudu ühendust Boriss Jeltsiniga. Tunni aja pärast kutsus Wörner meid kokku ja teatas, et Jeltsin kinnitas talle, et riigipöördekatse on Moskvas läbi kukkunud ja võim on tema juhitavate demokraatlike jõudude käes. Jeltsin palus, et NATO riikide välisministrid teeksid kõik endast oleneva, et teda toetada.

Kui sõnajärg minuni jõudis, siis ütlesin teistele ministritele, et NATO senine välispoliitiline kurss tuleb üle vaadata, sest vana refrään, et Gorbatšovi paati ei tohi kõigutada, muidu tulevad vanameelsed võimule, enam ei kehti. Vanameelsete putš oli läbi kukkunud ja koos nendega pidi võimult kaduma ka Gorbatšov. Rääkisin, et asju tuleb edaspidi ajada Jeltsiniga ja me peame toetama demokraate. Ja kuna demokraatide positsioonid on kõige tugevamad just Balti riikides, siis tuleb meil toetada peale Jeltsini ka Eestit, Lätit ja Leedut.

Minu esinemisele järgnes täielik vaikus, kuid olin sellega toona juba harjunud. Suurte riikide juhid vajavad aega, et oma ametnikega nõu pidada. Kui Brüsselist koju sõitsin, siis tegin vahepeatuse Kopenhaagenis, kus kulutasin

Islandi saatkonnas terve öö selleks, et saada kontakti Tallinna, Riia ja Vilniusega. Lõpuks sain kõik Balti riikide juhid kätte. Ütlesin neile järgmist: Moskvas on praegu võimuvaakum ja lääs on täiesti segaduses ning te peate selle olukorra ära kasutama, sest see ei jää kauaks nii.

Kutsusin Balti välisministrid Lennart Meri, Jānis Jurkānsi ja Algirdas Saudargase kohe esimesel võimalusel Reykjavíki, et tunnustada Eesti, Läti ja Leedu taastatud iseseisvust ning luua nende riikidega diplomaatilised suhted. Tegime seda 26. augustil Höfði majas, kus 1986. aastal olid kohtunud Reagan ja Gorbatšov. Tagantjärele kuulutati see külma sõja lõpu alguseks, aga see, mida meie tegime viie aasta pärast koos Balti välisministritega, oli juba Nõukogude Liidu lõpu algus.

Viis aastat hiljem, 1996. aastal kohtusid Lennart Meri ja Jón Hannibalsson taas. Sedapuhku oli Meri Eesti vabariigi president ja andis Hannibalssonile üle Maarjamaa Suurristi. FOTO: RAHVUSARHIIV / ALBERT TRUUVÄÄRT

Kohe pärast seda, kui olime Meri, Jurkānsi ja Saudargasega kõigile dokumentidele alla kirjutanud, hakkas neile tulema kutseid teistest Euroopa pealinnadest. Sellest alates oli Balti riikide iseseisvumise protsess juba pöördumatu. Ameerika Ühendriigid tunnustasid Baltimaade iseseisvust tunduvalt hiljem kui Euroopa riigid. Kui George Bushilt pressikonverentsil küsiti, miks ta nii kaua sellega jokutas, siis vastas ta, et mis tähtsust sellel on ja kes see lõppude lõpuks tulevikus mäletab, et Island oli esimene. Aga mäletatakse väga hästi!

Aga kuidas te seda omaenda valitsusele selgitasite, et nüüd kutsume Balti riikide esindajad ja tunnustame nende iseseisvust?

Esimene Balti riikide esindaja, kes käis Islandilt toetust otsimas, oli akadeemik Endel Lippmaa. Saime temaga väga hästi läbi. Pärast tulid Landsbergise noor nõunik Ramūnas Bogdanas ja Leedu seimi liige Emanuelis Zingeris, kellel norralased olid soovitanud islandlastelt toetust küsida.

Pidasin nendes küsimustes nõu oma vanema venna Arnóriga, kes oli õppinud Moskva ülikoolis ja töötanud Varssavis. Ta tundis suurepäraselt peale Venemaa dissidentide ka Poola, Tšehhi, Balti- ja teiste maade dissidente. Ma ise olin Fulbrighti stipendiaadina uurinud majandussüsteeme ja jõudnud juba 1975 või 1976 järeldusele, et Nõukogude eksperiment on nii majanduslikult kui ka poliitiliselt läbi kukkunud. Nii et tundsime Ida-Euroopa ja Nõukogude olusid suurepäraselt.

Minu jaoks sai pöördepunktiks 1990. aasta juunis Kopenhaagenis toimunud OECD inimõigusteteemaline konverents. Võõrustaja, minu Taani kolleeg välisminister Uffe Ellemann-Jensen oli kutsunud konverentsile kolm vastselt ametisse nimetatud Balti välisministrit: Meri, Jurkānsi ja Saudargase. Kui Nõukogude esindajad sellest teada said, siis esitasid nad ultimaatumi: „Kui nemad on siin, siis meie lahkume ning võite oma maailmarahu ja kõik muu seesuguse ära unustada.” Arusaadavalt ei tahtnud Taani välisminister võtta endale vastutust külma sõja jätkumise eest. Seega visati Balti riikide esindajad Kopenhaagenis lihtsalt uksest välja.

Jón Baldvin Hannibalsson ütleb, et tänu oma filosoofist vennale Arnórile (pildil), kes oli 1950. ja 1960. aastatel NSV Liidus elanud, ning venna sidemetele tundis ta Nõukogude reaalsust ja olusid paremini kui ükski teine lääne poliitik. FOTO: VLE.LT

Kõik teised Kopenhaagenis kohal olnud välisministrid teesklesid, et midagi polnud juhtunud, aga mina ei suutnud seda taluda. Viskasin oma ettekande teksti minema ja rääkisin ainult Balti küsimusest. Küsisin: „Kui tahate siin ette valmistada uut maailmakorda, siis kuidas te saate ukse taha visata inimesed, kelle õigustest me siin rääkima peaksime?” Hiljem lugesin Taani välisministeeriumi stenogrammi ja minu arvates on see üks paremaid kõnesid, mille kunagi pidanud olen.

Kui astusin tribüünilt alla, jooksis Ameerika esindaja, kuulus kremloloog Max Kampelman minu juurde ja embas mind, öeldes: „Milline eelis on esindada väikeriiki, sest teie saate rääkida tõtt!" Pomisesin vastu, et kes keelab neil seda teha. Kui läksin oma koha poole, viibutas Nõukogude Liidu välisministeeriumi esindaja Juri Rešetov minu poole rusikat ja karjus: „Härra Hannibalsson, see, mida te oma kohutavas esinemises Nõukogude Liidu kohta rääkisite, on alatu vale!"

Sellest hetkest mõistsin, et lääne juhid on sedavõrd tugevasti sidunud ennast Mihhail Gorbatšovi poliitilise saatusega, et nad ei suuda olukorda kainelt analüüsida ega oma poliitikat planeerida. Neil polnud selle kohta üldse mingeid ideid! Gorbatšovil olid puhtalt vajaduspõhised algatused, kuid puudusid praktilised lahendused reformide elluviimiseks. Lääne juhtidel polnud seevastu mingeid plaane Nõukogude Liidu demokraatide toetamiseks. Alates Kopenhaagenist võtsin harjumuseks tõstatada rahvusvahelistel kohtumistel Baltimaade teemat, sest nende hääle oli Nõukogude Liit vaigistanud. Kõige tähtsam oli neid teemasid tõstatada NATO kohtumistel.

Kas teile Islandil ei öeldud, et mis te jändate mingite Balti riikidega ja et see on kõik mõttetu? Loomulikult öeldi! See vastuseis jäi peamiselt kulisside taha, sest laiem avalikkus toetas Baltimaade iseseisvusvõitlust. Aga see on lihtsalt meil, islandlastel, geenides – toetada Koljati vastu võitlevat Taavetit! Avalik arvamus oli selgelt minu poolel. Island sõltus Nõukogude Liidu naftast, ja kui meil oli nn tursasõda Suurbritanniaga, kes meile oma turu sulges, siis Nõukogude Liit oli kohe valmis nafta eest kogu meie kala ära ostma. Seetõttu olid eriti rahulolematud laevaomanikud ja ärimehed, kes läksid peaminister Steingrímur Hermannssonile kaebama, et ma sean oma tegevusega ohtu nende huvid! Ütlesin vastu, et Nõukogude Liidu majandus langeb nii kiiresti, et leiame ka teisi turge ja riike, kellelt naftat osta.

1991. aasta jaanuaris olite ainuke lääne välisminister, kes julges Gorbatšovi Vilniuse ja Riia veresauna eest kritiseerida, kas siis ei öeldud, et Hannibalsson, jäta järele?

Jaanuar 1991 oli tõepoolest murranguline. Gorbatšov kaotas kiiresti võimu, sest ta ei suutnud ühtegi olulist reformi ellu viia. See tähendas, et ta kaotas liberaalide poolehoiu ja hakkas sõltuma uuenduste vastastest. Tema viimane kaitseliin oli hoida Nõukogude Liitu koos tänu uuele liidulepingule. Nendes tingimustes otsustas ta Balti riikide pealinnades jõudu näidata, et iga hinna eest hoida Nõukogude Liitu lagunemast.

Vytautas Landsbergis saatis jaanuarisündmuste ajal mitmele NATO välisministrile meeleheitliku abipalve, et nad tuleksid Vilniusse kohale ja näitaksid sellega oma toetust. Lõpuks olin mina ainus, kes tema palvet kuulda võttis. Landsbergis helistas mulle ja ütles, et Moskvas on ette valmistatud operatsioon Leedu demokraatia hävitamiseks. Teadsin kohe, et pean tulema, kuid mul võttis aega Nõukogude Liidu viisa saamine. See kogemus jäi mulle meelde terveks eluks. Põhjus, miks Nobeli rahuauhinna laureaat Gorbatšov Balti riikides viimasel hetkel kuristiku servalt tagasi tõmbus, oli see, et ta sai aru, et kui ta jätkab, siis tema jääb süüdi sõjajärgse Euroopa suurima veresauna korraldamises. Tagasi tõmbudes päästis ta nii oma hinge kui ka koha ajaloos. Nõukogude Liit reageeris minu Leedusse saabumisele raevukalt. Nad kutsusid tagasi oma suursaadiku Reykjavíkist ja Moskvas kutsuti välja Islandi suursaadik, et mõista hukka, nagu nad ise ütlesid, Islandi sekkumine Nõukogude Liidu siseasjadesse. Reageerisin sellele väga tõsiselt. Kutsusime kokku õiguseekspertide rühma, et koostada dokument Balti riikide õigusliku seisundi kohta. Selles tõendasime, et me ei sekku Nõukogude Liidu siseasjadesse, tuginedes paljudele NSV Liidu võetud kohustustele, näiteks 1975. aasta Helsingi lõppaktile, sest Balti riigid ei olnud õiguslikult kunagi Nõukogude Liidu osa. Eesti välisministeeriumist andis sellesse töösse suure panuse **Clyde Kull**. Umbes samal ajal tunnistas NSV Liidu rahvasaadikute kongress Molotovi-Ribbentropi pakti ja selle salaprotokollid kehtetuks. Nii vaidlesime NSV Liidule vastu, et Baltimaade okupeerimine oli vastuolus rahvusvahelise õigusega.

Hannibalsson ei läinud ajalukku mitte ainult kui Baltimaade iseseisvuse esimene tunnustaja. Sama roll on tal näiteks ka Horvaatia ajaloos. Pärast Horvaatia iseseisvusdeklaratsiooni vastuvõtmist 1991. aastal oli ta esimene lääne välisminister, kes seda riiki toetas.

Kasutasime Landsbergisega nende dramaatiliste sündmuste ajal rahvusvahelise meedia kohalolekut ja tähelepanu, et Balti riikide seisukohti maailmale tutvustada. Aga mõni päev hiljem alustas USA operatsiooni „Kõrbetorm", et

Nõukogude Liidu liitlane Saddam Hussein Kuveidist välja ajada, ja rahvusvahelise meedia tähelepanu keskmesse tõusis Lähis-Ida. Aga Islandi valitsus nõudis tungivalt ÜRO julgeolekunõukogu erakorralise koosoleku kokkukutsumist ja Baltimaades vägivalla lõpetamist. See oli teistele riikidele üllatus, sest keegi ei olnud arvestanud, et Island tegutseb rahvusvahelises poliitikas nii kõrgel tasemel. See on muide eelis, kui sind alahinnatakse.

Keegi ei arvestanud sellega, et Island tegutseb rahvusvahelises poliitikas nii kõrgel tasemel.

Küsisite, kas mu lääne kolleegid ei väljendanud oma pahameelt minu ühepoolse tegevuse pärast. Jah, seda tuli ette. Üks Põhjamaade välisminister nimetas mind selle eest „vastutustundetuks avantüristiks". Seetõttu oli mul eriti hea meel, kui tema valitsus mõni päev pärast Islandi oma kiirustas Eesti taastatud iseseisvust tunnustama. Jaanuaris 1991 kohtusin juhtidega kõigis kolmes pealinnas – Vilniuses, Riias ja Tallinnas. Kui sisenesin Tallinnas Lennart Meri kabinetti, siis märkasin, et tema laual olid suured pappkastid, mis sisaldasid paljude inimeste nimesid ja kontakte. Kui temalt naljaga pooleks küsisin, kas ta valmistub valimisteks, vastas ta mulle: „Need on Siberisse küüditatud Eesti perede nimed ja kontaktid, mida kogusin seal kunagi filmitegemise ajal. Meil läheb neid pärast iseseisvumist vaja."

Lennart Meri on poliitikas üks meeldejäävamaid isiksusi, kellega olen kohtunud. Asetaksin ta kõrvuti François Mitterrandiga. Tohutult intelligentne juht ja poliitik, kes pole orienteeritud ainult *status quo* hoidmisele. Näeme, millise mõnuga teeb Venemaa president Vladimir Putin kõik, et hävitada külma sõja järgset maailmakorda. Kas Euroopa ja USA liidrid on ikka teinud kõik endast oleneva, et seda hoida?

Nõukogude Liidu kokkuvarisemine andis tegelikult ainulaadse võimaluse rajada läbikukkunud kommunistliku süsteemi asemele uus ja demokraatlik Venemaa ning ehitada üles uus Euro-Atlandi julgeolekusüsteem, aga lääne juhid jätsid paraku selle võimaluse kasutamata. Pärast Jeltsini-aastate kaost ja lagunemist on Putini-Venemaa naasnud oma autoritaarse mineviku juurde, millel on imperialistlikud ambitsioonid ja mis kujutab ohtu oma lähinaabritele. See on lääne poliitikute suur läbikukkumine.

Vaja oleks läinud uut Marshalli plaani, midagi võrreldavat sellega, mis aitas Euroopa jalule pärast teise maailmasõja kaost. Grigori Javlinski näiteks koostas sellise plaani. See oleks viie aasta peale maksma läinud umbes 150 miljardit dollarit ning oleks pidanud aitama riikidel vältida pankrottide „musta auku" langemist ja vabadusel Euraasias kanda kinnitada. Kuid Ameerika president Bush vanem ei teinud selleks mitte midagi. Tema nagu ka teised lääneriikide juhid, välja arvatud liidukantsler Kohl, olid Nõukogude Liidu kokkuvarisemiseks täiesti ette valmistamata. Seda näitas tema kurikuulus „kanakõne" Kiievis Ukraina ülemnõukogu ees 1. augustil 1991, kolm nädalat enne Ukraina iseseisvuse väljakuulutamist ja täpselt 145 päeva enne Nõukogude Liidu kokkuvarisemist. Selles kutsus Bush ukrainlasi üles „mitte alistuma enesetapjalikule natsionalismile", vaid hoidma Nõukogude Liitu rahu ja stabiilsuse nimel koos. See oli reaalsusest nii kaugel, kui üldse olla sai.

Gorbatšov sai aru, et kui ta jätkab, siis tema jääb süüdi sõjajärgse Euroopa suurimas veresaunas.

Suured lootused, mida me pärast Nõukogude Liidu lagunemist panime uuele maailmakorrale, mis põhineks turumajanduse, demokraatia ja õigusriigi kindlatel alustel, ei ole täitunud. Oleme kõikunud ühest äärmusest teise, tsentraliseeritud käsumajanduse ebaefektiivsusest ohjeldamatu globaalse kapitalismi ohjeldamatu ebavõrdsuseni, kuid see ongi meie demokraatia ja vabadused praegu ohtu seadnud. Pean möönma, et ei Venemaa ega ka Hiina vastuta täielikult globaalse korra kokkuvarisemise eest, mille tunnistajateks me oleme. Ka Ameerika ja Euroopa riigid peavad selle eest vastutuse võtma ja oma järeldused tegema.

Kas Eesti ja teiste Balti riikide areng viimase 30 aasta vältel on teie ootusi õigustanud?

Loomulikult on! Võrdluseks peate ainult ringi vaatama. Vaadake näiteks Venemaad, Ukrainat ja Valgevenet. Võrrelge oma praegust olukorda kas või teise maailmasõja eelse olukorraga, kui jäite üksi silmitsi nii Saksa natsismi kui ka Nõukogude imperialismi rünnakuga. Läksite pankrotistunud Nõukogude süsteemilt üle toimivale turumajandusele, mis on täielikult integreeritud Euroopa ja rahvusvahelisse süsteemi. Olete oma demokraatlikud institutsioonid uuesti üles ehitanud. Ja olete keerulise etnilise olukorraga paremini hakkama saanud kui teised. Teil on õnnestunud täita nii Euroopa Liidu kui ka NATO nõuded, et saada nende ühenduste liikmeks. NATO liikmelisuse kaudu omakorda olete sõlminud potentsiaalse agressiooni vastu kindlustuspoliisi. NATO oli külma

sõja ajal Euroopa demokraatia ühine kaitse- ja julgeolekuliit, see oli üliedukas heidutus. Ja vean kihla, et on senini, hoolimata praegusest ebakindlusest.

Minult kui sotsiaaldemokraadilt ja Põhjamaade mudeli kirglikult eestkõnelejalt küsitakse mõnikord, kuidas ma võisin heaks kiita nn šokiteraapia, mille Eesti ülemineku alguses kasutusele võttis. Minu vastus on otsekohene. Kui kõik teie ümber on varemetes ja mootor väljasurnud, siis peate mootori uuesti käima panema. Peate looma rikkust, see omakorda tähendab muu hulgas vajadust stabiilse valuuta, omandiõiguste kaitse, riigiettevõtete erastamise, turu väliskapitalile avamise ja tehnoloogiate ülevõtmise järele. Peate oma maksusüsteemis pakkuma ettevõtluse ja investeeringute jaoks stiimuleid. Jah, läheb raskeks, läheb karmiks, aga lihtsalt võta ja tee!

Jon Hannibalsson Eesti areng on ime. Sigrid Laev

Jon Baldvin Hannibalssoni ajal tunnustas Island esimesena Eesti vabanemist Eile andis ta suursaadikuna üle oma volikirja. Eile president Rüütlile oma volikirja üle andnud Islandi suursaadik Jon Baldvin Hannibalsson kiitis Eesti kiiret ja maailmas tähelepanu võitnud arengut, ent kutsus üles mõtlema ka eakamatele ja vaesematele inimestele.

Island tunnustas esimese riigina Eesti iseseisvust ja teie olite sel ajal Islandi välisminister. Kuidas see otsus tuli? Meie olime oma vabaduse saanud samamoodi 1918. aastal. Kui esitasite lääne demokraatiatele nõudmisi, et need teid tunnustaks, siis tundsime, et vajate tuge. NATO-s, ÜRO-s, Euroopa Nõukogus, Põhjamaade Nõu-kogus – kõikjal kasutasin välisministrina võimalust, et Baltimaade vabaduse heaks rääkida.

Tundsin erilist vajadust teha seda tollaste suurvõimude pärast. USA ja George Bush seenior nägid Gorbatšovis reformisti ja vajasid Nõukogude Liidu (NL) toetust Lahesõjas ega tahtnud teha ega öelda midagi sellist, mis Gorbatšovi ohustaks.

Mind üllatas toona, kui vähe mõistsid Lääne juhid Baltimaade saatusest. Paljud inimesed ei mäletanudki, et te olite olnud vabad riigid. Nii pidime meelde tuletama, et ei tohi läbi rääkida NL-iga Teise maailmasõja taga-järgede üle, muu hulgas Kesk-Euroopa riikide ülesehitamise üle, jättes kõrvale Baltimaad.

Kas see oli Islandi jaoks poliitiliselt raske?

NL mõistis seda väga hukka. Nad läksid isegi nii kaugele, et kutsusid oma saadiku Reikjavikist ära. Nad ähvardasid ka kaubandussidemed katkestada, mis oli meie jaoks mõjuv, sest Island importis NL-ist naftat. Ja meil oli seal kalandusturg.

Teie tegevus majandusministrina tegi teist oma sõnul ühe ebapopulaarsema poliitiku, nüüd olete aga üks hinnatumaid Islandil. Mis teeb inimesest hea poliitiku?

Sageli on suur erinevus selles, et poliitik peab valima otsuste vahel, mis on õige ja mis on tol hetkel populaarne. Majandusministrina tegin otsuseid, mis olid vajalikud. Püüdsin inflatsiooni kontrollida ja ehitada uut riigi tuluartiklite süsteemi, et heaoluriiki rahastada.

Hiljem nägid kõik, et reformid olid vajalikud ning need on siiani riigi sissetuleku aluseks ja aitavad avaliku sfääri rahastamist tasakaalustada. Aga vähesed poliitikud olid valmis seda tegema, sest see oli väga ebapopulaarne. Kui tahate midagi poliitikas teha, siis ei tohi joonduda arvamusküsitlustest, vaid oma veendumustest.

Kuidas hindate Eesti arengut alates 1991. aastast?

Inimesed on öelnud, et see on ime. Aga tõsisemalt rääkides olete te suutnud äratada maailmas tähelepanu kui üks edukamaid üleminekumaid. Mul ei ole mingeid illusioone, see on kindlasti olnud raske ja te olete teinud raskeid valikuid.

Teil on kõrge tasemega haridus, olete uuendusmeelsed ja olete saavutanud majanduses palju. Info- ja biotehnoloogiaajastul on teil olemas kõik vahendid, sest teie juured ja traditsioonid on hariduse väärtustamises.

Milliseid probleeme näete Eestis lähiaegadel? Olete Eesti moderniseerinud, teil on kapitalistlik turumajandus. Aga kui olete saavutanud majandusliku tugevuse, peate mõtlema ka võrdsete võimaluste tagamisele, eakamate ja vaesemate sotsiaalsele turvalisusele. Nüüd on sotsiaalse õigluse ja hüvede jagamise küsimusel suurem rõhk kui enne. Nagu kuulete, räägib minus Põhjamaade sotsiaaldemokraat.

Krjutškov ja kompanii mis sai vandenõulastest peale putši? Taavi Minnik. 20.08.2021 Seitse loomulikku surma ja kummaline enesetapp

Riiklik Erakorralise Seisukorra Komitee 1991. aasta 18. augustil pressikonverentsi andmas. WIKIMEDIA

1991. aasta augustis üritati NSV Liitu säilitada väga radikaalsete meetoditega. See katse ebaõnnestus ja täna peetakse seda Nõukogude Liidu kokkuvarisemise katalüsaatoriks. Milliseks aga kujunes putšistide edasine saatus, kes püüdsid NSV Liitu säilitada?

Kõik Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee liikmed olid sündinud 1920. ja 1930. aastatel. Seetõttu pole üllatav, et keegi neist ei elanud augustiputši 30. aastapäevani. Seitse putši ninameest on surnud loomulikku surma ja üks vahetult peale putši kummalise enesetapu tagajärjel.

Wikimedia/TASS **VLADIMIR KRJUTŠKOV**

Krjutškov oli Riikliku Erakorralise Seisukorra Komitee faktiline ninamees ja eestvedaja. 22. augustil ta arreteeriti ning teda süüdistati Vene NFSV kriminaalkoodeksi paragrahvi 68 alusel kodumaa reetmises. Ta istus vangis kuni 1993. aasta jaanuarini, misjärel ta vabastati ja 1994. aasta veebruaris amnesteeriti. Aastal 1996 kirjutas ta kaheköitelise mälestusteraamatu „Isiklik toimik". Kui Putin oli FSB juht, siis Krjutškov oli tema nõunik. Üritas 1997 minna poliitikasse ja kuulus valimisliidu „Armee toetamise liidu" orgkomiteesse. Ta suri 2007. aastal ja maeti Trojekurovski kalmistule.

Wikimedia/TASS **DMITRI JAZOV**

1991. aastal oli kaitseminister, andis käsu saata väed Moskvasse. Arreteeriti 21. augustil ja istus järgmised 1,5 aastat Matrosskaja Tišina vanglas. Pärast amnestiat vabastati ta president Boriss Jeltsini määrusega sõjaväeteenistusest. Aastal 1998 määrati ta Venemaa kaitseministeeriumi rahvusvahelise sõjalise koostöö peavalitsuse sõjaliseks nõunikuks ja Venemaa relvajõudude peastaabi akadeemia ülema peamiseks nõunikuks. 1999. aastal avaldas ta oma mälestused "Saatuse löögid: sõduri ja marssali mälestused".

Pärast Venemaa kaitseministeeriumi peainspektorite talituse taastamist 2008. aastal oli ta selle juhtiv analüütik ning juhtis fondi „Ohvitseride vennaskond" ja marssal Žukovi mälestuskomiteed. Suri 2020 ja maeti Mõtištšinski sõjaväekalmistule. Peale tema surma nimetati ta koduküla Lebjaže ümber Jazovoks.

Wikimedia/TASS **GENNADI JANAJEV**

1991. aasta augustis oli NSV Liidu asepresident Janajev erakorralise komitee formaalne juht. Arreteeriti 21. augustil. 1994. aastal vabanes amnestia alusel. Ta töötas Venemaa rahvusvahelises turismiakadeemias rahvusliku ajaloo ja rahvusvaheliste suhete osakonna juhatajana. Ta oli ka riigiteenistuse veteranide ja puuetega inimeste komitee konsultant ning puudega laste abistamise fondi juht. Ta kirjutas raamatu "Riiklik Erakorralise Seisukorra Komitee Gorbatšovi vastu. Viimane lahing NSV Liidu eest ".

Janajev ei tunnistanud kunagi, et oleks toime pannud riigipöörde. „Selleks, et mõista nii minu kui ka kaasvõitlejate tegevuse loogikat, peab tundma 1991. aasta augustiks kujunenud olukorda, millesse riik viidi. Jutt käis siis peaaegu

totaalsest kriisist, riigis käis avatud võimuvõitlus ühtse riigi säilitamise ning ühiskonnakorralduse pooldajate ja selle vastaste vahel, ”sõnas ta.

Janajev suri 2010. aasta septembris kopsuvähki. Ka tema maeti Moskvasse Trojekurovski kalmistule.

Wikimedia/TASS **OLEG BAKLANOV**

1991. aastal oli Baklanov NSV Liidu kaitsenõukogu esimene aseesimees ja NLKP Keskkomitee sekretär kaitseküsimustes. Kuni 1993. aasta jaanuarini viibis ta Matrosskaja Tišina vanglas, seejärel vabastati allkirja vastu. 1994. aasta veebruaris Baklanov amnesteeriti.

Alates 1994. aastast oli ta Sergei Baburini Vene Rahvusliku Liidu juhtorganite liige ning hiljem riigiduuma aseesimeheks saanud Baburini nõunik. Ta töötas ka kommertspanga Mir presidendi nõunikuna ja oli 2000ndate-2010ndate vahetusel kommunaalteenuseid pakkuva ettevõtte Rosobšemaš direktorite nõukogu esimees. Hiljem sai tast SRÜ riikidega sõpruse ja koostöö arendamise liidu juhatuse esimees. 2012. aastal avaldas ta päevikutel põhineva mälestusteraamatu „Kosmos - minu saatus. Märkmeid Matrosskaja Tišinast”.

Suri 28. juulil 2021 ja maeti Mõtištšinski sõjaväekalmistule.

Wikimedia/TASS **VALENTIN PAVLOV**

1991. aasta augustis oli NSV Liidu peaminister. 22. augustil kõrvaldati ta ametist ja arreteeriti haiglas olles. 1993. aastal „Matrosskaja Tišina” vanglas olles kirjutas ta raamatu „August seestpoolt: Gorbatšovi putš”. Pärast amnestiat juhtis ta isiklikku konsultatsioonifirmat „Doverije”, oli „Tšasprombanki” president, kuid selle panga litsents tühistati. Aastatel 1996–1997 oli ta Promstroibanki presidendi Jakov Dubenetski finantsnõunik. Alates 1998. aastast töötas ta Ameerika IT -ettevõtte Business Management Systems asepresidendina. 1990ndate lõpus oli ta Venemaa Vaba Majandusseltsi asepresident, juhtis Rahvusvahelise Majandusteadlaste Liidu alluvuses asuvate piirkondade ja tööstusharude uurimis- ja arendusinstituuti, oli Rahvusvahelise Juhtimise Akadeemia asepresident ja selle akadeemilise nõukogu esimees. 2002. aastal tabas teda südameatakk. Ta suri 30. märtsil 2003 insuldi tagajärjel ja maeti Moskvasse Pjatnitskoje kalmistule.

Wikimedia/TASS **VASSILI STARODUBTSEV.** Starodubtsev vastutas 1991. aastal Nõukogude agraartööstuskompleksi eest. Ta oli esimene riigipööraja, kes vanglast tervislikel põhjustel juba 1992. aasta juunis vabastati. Starodubtsev töötas Agraarliidus ja 1993. aastal sai temast föderatsiooninõukogu liige. Aastatel 1997–2005 oli ta Tuula kuberner, 2007. aastal valiti ta kommunistliku partei nimekirjas riigiduumasse. 2011. aastal valiti ta uuesti kommunistidega riigiduumasse. 30. detsembril 2011 suri ta Novomoskovski haiglas südamerabandusse. Ta maeti Tuula oblasti Spasskoje külakalmistule.

Wikimedia/TASS **ALEKSANDR TIZJAKOV**

1991. aastal oli ta NSV Liidu riigiettevõtete, tööstuse, ehituse, transpordi ja sideühenduste assotsiatsiooni president. Amnesteeriti 1994. aastal. Pärast vabanemist naasis ta kodulinna Jekaterinburgi, kus juhtis töösturite ja ettevõtjate liidu filiaali. 1995. aasta detsembris kandideeris riigiduumasse kuid valituks ei osutunud. 2003. aastal kandideeris riigiduumasse kommunistidega, ent jälle ei osutunud valituks. Tegutses Jekaterinburgis ettevõtjana. Suri aastal 2019 ja maeti Jekaterinburgi Širokoretšenskii kalmistule.

Wikimedia/TASS **BORISS PUGO.** Kõige huvitavamaks kujunes siseministri Boriss Pugo saatus. Läti küti poeg Pugo rääkis vene keelt paremini kui läti keelt. Ta oli komitee üks võtmetegelasi Krjutškovi kõrval.

Pärast riigipöörde ebaõnnestumist avas NSV Liidu prokuratuur Pugo vastu kriminaalasja põhiseadusevastases vandenõus osalemise eest. 22. augustil 1991 läksid Pugod arreteerima Vene NFSVi KGB esimees Viktor Ivanenko, Vene NFSVi siseministri esimene asetäitja Viktor Jerin ja Vene NFSV peaprokuröri asetäitja Jevgeni Lisov. Nad võtsid tunnistajaks kaasa Vene NFSV ministrite nõukogu endise aseesimehe Grigori Javlinski. Pugo ja ta naine polnud enam selleks ajaks elavate kirjas ning ametliku versiooni järgi sooritasid nad enesetapu. Pugo naine Valentina ei surnud tegelikult kohe, vaid päev hiljem haiglas. Samas oli Javlinski sõnade järgi tema nägu „veriseks pekstud". Javlinski märkas Pugo kodus ka teisi veidraid detaile:

„Esiteks vedeles helehall püstol kenasti öökapil. Pealegi, nii nagu see seal oli, oleks Pugol olnud väga raske seda sinna asetada: nii enne kui ka pärast lasku (mis on iseenesest absurdne). Öökapp oli Pugo pea taga ja selleks, et püstol sinna panna, tuli seda teha kas üle õla või ümber pöörata. Teiseks, vedeles põrandal kolm hülssi selle püstoli salvest," rääkis Javlinski intervjuus, mis oli antud kaks päeva pärast NSV Liidu siseministri surma.

Intervjuu lõppu kirjutas Moskovski Komsomoletsi ajakirjanik kummalise kommentaari: „Mõni tund pärast minu vestlust Grigori Javlinskiga saabus uut infot. Uurimise tulemusena sai teatavaks, et naine tulistas viimasena ja asetas relva öökapile." Ehkki samas intervjuus rääkis Javlinski üheselt, et Valentina Pugo oli läbipekstud ja äärmiselt raskes seisundis.

Pugode haud/Wikimedia

Juba kaks aastat hiljem selgitas ministri poeg Vadim Pugo, et viimasena tulistas ikkagi tema isa: "Ilmselt läksid nad magama. Isa asetas ema meelekohale püstoli ja tulistas, mille järel ta lasi ennast ja püstol jäi talle pihku. Vanaisa kuulis lasku, kuigi tal oli raske kuulmine, ja läks magamistuppa ... Ema ei surnud vaid oli kukkunud voodilt maha ja üritas selle peale tagasi ronida. Vanaisa võttis isa käest relva ja asetas selle öökapile," rääkis ta.

On tähelepanuväärne, et oma enesetapukirjas kirjutas Pugo järgmist: „Panin toime enda jaoks täiesti ootamatu vea, mis võrdub kuriteoga. Jah, see on viga, mitte veendumus. Ma tean nüüd, et mind peteti inimeste poolt, keda ma väga uskusin. On kohutav, kui see ebamõistlikkuse puhang mõjutab ausate inimeste saatust, kes satuvad väga raskesse olukorda."

See paneb paljud tänini kahtlustama, et Pugo surmaga ei ole asjaolud nii lihtsad. Erinevalt teistest putšistidest.

Mardil oli kohver pakitud ehk mis toimus putši ajal telemajas . **Taavi Minnik** 20.08.2021

20. ja 21. augustil 1991 valmistuti Pihkva dessantväelaste tormijooksuks telemajale ja suureks verevalamiseks. Kõik läks sootuks teisiti.

Tollane Eesti Televisiooni peadirektori asetäitja Hagi Šein (vasakul) meenutab, et koos peadirektor Mart Siimanniga soovitasid nad 20. augustil kõigil töötajatel, kellel olid väikesed lapsed,koju minna. FOTO: MEELIS LOKK / ÕHTULEHT ARHIIV

Vilniuse 1991. aasta jaanuari sündmused näitasid, et esimeses järjekorras püütakse hõivata raadiot ja televisiooni. Kui augustiputši ajal liikusid Pihkva õhudessantdiviisi 234. polgu soomukid Tallinna peale, siis kardeti samuti, et need liiguvad kesklinna tele- ja raadiomaja suunas. Viimasel hetkel pöörasid sõjamasinad Pirital Kloostrimetsas asuva teletorni suunas. Gonsiori tänaval elati üle ärevad hetked.

„Harjutasime, mida sõduritele öelda". Tollane Eesti Televisiooni peadirektori asetäitja Hagi Šein meenutab, et koos peadirektor Mart Siimanniga soovitasid nad 20. augustil kõigil töötajatel, kellel olid väikesed lapsed, koju minna. „See oli hirmus aeg. Maja oli Kodukaitse mehi täis, rasketest veoautodest tehti telemaja juurde barrikaadid

ning rahvas kogunes neid kaitsma. Fuajee oli sidemeid ning kanderaame täis. Olime telemajast ära viinud kõik, mis vähegi saime. Teletöötajad elasid kahes majas telemaja kõrval ja kaamerad viisime nende majade keldritesse."

Šein sõnab, et nendel hetkedel käis peast läbi erinevaid mõtteid ja tundeid, mis tagantjärele isegi tobedatena näivad. „Ilmar Raagi filmis „August 1991" on stseen, kus Mardi naine pakib kohvreid. See on tõsi, sest kartsime, et meid viiakse ära. Mäletan, et mul oli üks tuttav, kellega mul oli kokkulepe, et kui ma pean „ära kaduma", siis lähen tema poole. Pärast hakkasin mõtlema, et see on tohutu loll mõte, sest mina lähen redutama ja jätan pere maha."

20. augusti õhtul oli teada, et sõdurid tulevad Gonsiori tänavale tele- ja raadiomaja vallutama. Šein ja Siimann jäid ööseks tööle, et paluda vajaduse korral telemaja ning selle töötajaid säästa. „Olime Mart Siimanni kabinetis ja ootasime sõdureid. Mõtlesime tükk aega, mida me neile ütleme, kui nad telemajja jõuavad. Otsustasime, et püüame neid veenda, et nad midagi ei lõhuks."

21. augusti varahommikul selgus, et Pihkva dessantväelaste kolonn liigub kesklinna asemel Pirita suunas. Šein sõnab, et see oli lühike, ent ärev aeg. „Pool neli hommikul oli selge, et telemajja nad ei tule. Keegi helistas, et nad pöörasid teletorni poole."

Kui 21. augusti õhtul sõitsid Tallinnast viimased Pihkva dessandi soomukid kodu poole, hakati telemaja juures valmistuma juba uueks ürituseks: 23. augustil 1991 kogunesid tuhanded tallinlased sinna tähistama võitu putšistide üle ning meenutama Molotov-Ribbentropi pakti aastapäeva. FOTO: FILMIARHIIV

„Kingo, sul on kolm minutit"

Oli kokkusattumus, et 19. kuni 21. augustini 1991 ehk putšipäevadel oli „Aktuaalses kaameras" graafiku järgi uudistelugejaks Harri Kingo. Ta meenutab, et sündmused võtsid ohtlikku pöörde, kui 20. augusti õhtul tulid telemajja relvastatud sõjaväevormides mehed. „20. augustil kella kaheksa paiku tulid AK toimetusse laigulistes vormides püstolitega mehed. Minu esimene mõte oli, et nüüd on meil sama, mis Vilniuses ja Riias. Siis ütles üks neist, et nad on eesti mehed ja tulid meid kaitsma. Küsisin vastu, et miks meid on tarvis kaitsta. Nad ütlesid, et venelaste sidet kuulatakse pealt ning dessantväelastele on antud käsk rünnata telemaja." Kuna AK stuudiot oleks olnud raske kaitsta, siis otsustati minna rünnaku korral korrus kõrgemale. „Siis vaatasime koos kolmanda ehk uudistestuudio üle. Sinna suubus palju koridore ja seal olid suured aknad ning mehed ütlesid, et neil on seda raske kaitsta. Neljandal korrusel oli diktoristuudio ning uks stuudiosse ja pultide juurde asus koridori keskel. Siis leppisime nendega kokku, et neli meest jäävad koridori ühte otsa ja neli teise. Kui algab rünnak, siis pidin mina kolmandalt jooksma diktorite stuudiosse ja andma eetrisse reportaaži sellest, mis toimub."

19. kuni 21. augustini 1991 ehk putšipäevadel oli „Aktuaalses kaameras" uudistelugejaks Harri Kingo. FOTO: TERJE LEPP

Kingo sõnab, et meestel oli tõsi taga ja nad kõik olid valmis surema. „Nad küsisid minult, kas mulle kolmest minutist jätkub. Ütlesin, et ma ei saa aru. Nad selgitasid, et nad on rünnaku korral kolme minutiga surnud ja küsisid, kas sellest ajast mulle piisab. Ma noogutasin."

Kui teletorni kaitsnud mehed on saanud taasiseseisvunud Eestis tunnustatud, on unustusse vajunud „Aktuaalse kaamera" toimetuse roll. Just nemad jagasid neil päevilvälismaa kanalitele olulist infot Nõukogude Liidus toimuva kohta. Unustusse on jäänud ka kaheksa vaprat meest Makarovi püstolitega.

„Kõik räägivad teletornist, aga keegi ei mäleta, et terve AK toimetus - toimetajad, režissöör, tehniline toimetus, abid - jäid kohale, mitte keegi ei lahkunud. Kõik nad teadsid, et kohe-kohe tuleb rünnak telemajale. Ja need kaheksa

meest, kes olid valmis Eesti eest surema, pole saanud mingit tunnustust, ei medalit ega pole neid kutsutud isegi roosiaeda. Olen kirjutanud president Toomas Hendrik Ilvesele ja palunud, et neid meeles peetaks. Aga juba 30 aastat on möödas ja näha on, et see kellelegi korda ei lähe."

„Plaan oli salved tühjaks lasta ja taganeda". Telemaja kaitsjad ise jäävad 30 aastat hiljem tagasihoidlikuks. Kaheksast mehest pooled olid Järvamaa Kodukaitsest. Üks nendest, Allan Anniste meenutab, et käsk telemajja ilmuda saadi ootamatult. „See oli Kodukaitse enesekaitse instruktorite kursus, kus neljakesi kokku saime. Ei mäleta, kui kaua koos käisime, üle aasta kindlasti, korra kuus. Alguses harjutasime Pirital, hiljem praeguses Mihkli kirikus. Tasapisi jäi meid vähemaks, aga 1991. aasta suveks oli meid kümmekond, kui meid kutsuti Matsiranda vanasse pioneerilaagrisse. Seal olid kohal ajateenijatest piirikaitsjad, kellele me õpetasime enesekaitset. Pool päeva vist saime neid koolitada, järgmisel hommikul läksin hommikujooksule ja kui tagasi tulin, siis nägin, et inimesed kuulavad raadiot. Esimene mõte oli, et mis toimub? Igatahes sealt meid Tallinna kutsuti ja läksime."

Kuna oodati halvimat, siis rajati tele- ja raadiomaja juurde korralikud barrikaadid, mida tuli kaitsma rahvamass. Telemajas endas valmistuti samal ajal mustaks stsenaariumiks. FOTO: FILMIARHIIV

Kui 19. jaanuaril 1991 ründas eriüksus Riias Läti siseministeeriumit, siis said kuuli kõik, kes ette jäid, alates kaitsjatest ning reportaaži tegevatest ajakirjanikest, lõpetades juhuslike möödakäijatega. Karta oli, et ka Tallinnas läheb käiku Riia stsenaarium. „Üldiselt oli plaan aeglustada ründajate liikumist ja taganemisteed olid kõigil valmis vaadatud. Politseinikud olid relvadega. Kokkulepe oli: kui tullakse tulirelva kasutades, meie maha ja politseinikud lasevad salved tühjaks ja taganevad. Kui tulistamist pole, siis politseinikud kaovad ära relvi kaasa võttes, sekkumata käsitsivõitlusse."

Anniste sõnab, et mehed ootasid Pihkva dessantväelasi, kuid soomukeid Gonsiori tänavale ei tulnud. Kõik lõppes teisiti ja palju paremini, kui oodati. „Telemajas jagasime seltskonna pooleks, mõlemad rühmad jäid kaitsma sissepääse neljanda korruse stuudiosse. Raadioside oli meil olemas ning veidi teadsime, mis toimumas. Vaatasime tulevast lahingutandrit, kuidas liikumist aeglustada ja kuidas ise liikuda. Ootasime, aga midagi ei juhtunud. Telekat saime vaadata ja iseseisvuse taastamise ülekannet nägime otsepildis. Moskva asju kuulsime ka. Kuna midagi juhtumas polnud, jagasime puhkamise ajad. Mina olin parajasti tukastamas, kui anti häire, et soomukid tulevad. Asusime positsioonidele, aga meie juurde need ei tulnud. Rohkem ei juhtunud midagi."

Iseseisvuse taastamiseni jõuti mööda hetki, mis koondas endasse varasemad unistused, mõtted ja teod. Rein Veidemann TALLINNA ÜLIKOOLI EMERIIT-PROFESSOR. 21. august 2021

Edgar Savisaar 2013. aasta augustis Boriss Jeltsini bareljeefi avamisel Tallinnas Nunne tänaval. FOTO: Vesterinen Viktor

Kui inimpõlv tagasi, 20. augustil 1991. aastal kell 23.03 kolksatas Eesti Vabariigi Ülemnõukogu juhataja Ülo Nugise töövahendiks olev tammine haamer vastu alust, kinnitades kuuekümne üheksa rahvasaadiku otsust taastada Eesti Vabariigi iseseisvus, siis kõlas see otsekui koputus igaviku väravale.

Pidasin tol ajal veel päevikut. Mõned lõigud 20. augusti sissekandest, närvilise rutuga üles kirjutatud Toompea istungisaalis – nõnda siis, riigi taassünni epitsentris – väärivad siinkohal taastrükki (esmalt ilmunud 1993 esseekogumikus «Mälestus Golfi hoovusest», Loomingu Raamatukogu, nr 41–43, 1993).

«Kell 21.50. Ajalugu on ühtäkki siinsamas, kogu oma lihtsuse ja suurusega. Istun parlamendisaalis, jälgin [Arnold] Rüütli ettekannet «Eesti riikliku iseseisvuse küsimusest» ja loen sellekohase otsuse eelnõu. Hakkame seda arutama, linnas tankid, Venemaal kaos ja teadmatus, kõik rippumas juuksekarva otsas.

On vaja astuda samm, mida oleme juba aastaid ette valmistanud. Enam ei ole valida, sest valik ise on meie ees. Nüüd või mitte kunagi. Hetke ülevus hajutab kõik ohud. Ideaalid, võimalus ja tegu on siinsamas, tuleviku väraval. Selle tume ja aimamatu sügavus ahvatleb ja kohutab mind. Aga nüüd tuleb üle selle läve astuda, mõistku järeltulevad põlved siis pealegi meie üle kohut või meenutagu tänades. Nüüd tuleb minna.

Kuidas fikseerida tunnet?

Kell 23.04. Eesti iseseisvus on taastatud. Üritan püüdlikult fikseerida tunnet, mis saalis valitseb ja mille kandjaks olen teiste hulgas ka ise. Aga tunnistan, parimgi kirjeldus muutub kahvatuks jäljeks. Kunagi ehk öeldakse: me üksnes aimame, mida see kõik võis tähendada ja mida te tundsite. Jah, seda võib tõesti üksnes aimata. See on lootust täis hetk viiskümmend aastat väldanud košmaarsest unenäost, mille jätkumises juba järgmisel hommikul veel hullemal kujul pole meist keegi kindel.»

Selle unenäo viimane kaader salvestataksegi 21. augustil. Pihkva diviisi dessantväelased teevad varahommikul katse hõivata Tallinna Kloostrimetsa teletorni. Kas kordub meilgi neljateistkümne hukkunu ja sadade vigastatutega lõppenud 13. jaanuari veresaun Vilniuses?

Viiskümmend aastat väldanud košmaarse unenäo viimane kaader salvestatakse 21. augustil – Pihkva diviisi dessantväelased teevad varahommikul katse hõivata Tallinna teletorn.

See küsimus taob ärevalt meeli terve hommikupoole. Kuid juba kell kümme on Venemaa president Boriss Jeltsin helistanud Arnold Rüütlile ja teatanud, et putšistide korraldatud rünnak sealsele parlamendile, Valgele Majale on peatatud ning riigipööre on läbi kukkunud.

Teade võimaldab Eesti valitsusel ja peaminister Edgar Savisaarel haarata faktiline kontroll kogu Eesti territooriumi üle. Õhtul kolistabki Pihkva polk tagasi piiri taha. Järgmisel päeval likvideeritakse ka Moskva putšistidele lojaalsust kuulutanud üleliidulise alluvusega tehaseid ühendav Töökollektiivide Ühendnõukogu ning Interliikumise koordinatsiooninõukogu.

Direktorid vallandatakse päevapealt ning suletakse Nõukogude armee poliitilisele peavalitsusele kuulunud raadiojaam «Nadežda». Transpordiminister Tiit Vähi nimetatakse valitsuse eriesindajaks Kirde-Eestis. Kõik sealsed võimuorganid allutatakse talle.

Ränk tee esimese tunnustuseni. Esimest korda ajaloos saab välja kuulutatud Eesti riik asuda kohe enesekehtestamisele jõumasinana.

See jäi teostamata 24. veebruaril 1918, mil Seppo Zetterbergi sõnul «[t]egelikkuses oli Eesti iseseisvuse kestuseks tol korral üks päev». (Seppo Zetterberg, «Eesti ajalugu», 2009, lk 388).

Siis veeres üle maa Saksa okupatsioon, Ajutine Valitsus oli sunnitud siirduma põranda alla. Ministrite nõukogu abiesimees Jüri Vilms hukkub kevadtalvel, esimees Konstantin Päts viibib juunist novembrini okupatsiooni-võimude juhi kindral Adolf von Seckendorffi korraldusel vangilaagris.

Alles Saksa keisririigi enda kokkuvarisemise järel läheb kõrgeim riigivõim Eestis 21. novembril 1918 tagasi Ajutisele Valitsusele. Ent ees seisab Vabadussõda kahel rindel, kuni Tartu rahu sõlmimiseni 2. veebruaril 1920 Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel.

On üks asi, kas rahvas on peremees omal maal, ja teine asi, kas teisedki rahvad ja riigid teda selliselt tunnustavad. Iseseisvate riikide seas oma koha kätte võitmise mustris leidub kordusi. Kaheks aastaks, 1918–1920 jääb Eesti vastsündinud omariiklus sisuliselt isolatsiooni.

Kui Saksa väed sisenevad 25. veebruaril 1918 Tallinna, tõmmates Pika Hermanni tornis seal ööpäeva lehvinud Eesti sinimustvalge rahvuslipu asemele keiserliku mustvalgepunase trikoloori, kuulutab Oleviste koguduse pastor,

et see päev on pärast usupuhastust sakslaste ajaloos teiseks tähtsaim päev, ilmutades lootust Eesti alade püsivaks ühendamiseks Suur-Saksamaaga ning paludes Jumalat, et ta hoiaks kohalikke sakslasi «sellise kummalise väikese riigiebardi ees».

Jumalal on siiski tol hetkel ning hiljemgi teistsugune plaan.

Ent mõlemal korral avaneb uks teiste riikide perre alles pärast tunnustuse saamist Venemaalt. Esimest korda jõutakse maagilise *de jure* tunnustuse juurde läbi Tartu rahu.

Eesti riigi tormilise tagasituleku maailma kaardile avab Boriss Jeltsini 24. augustil 1991 allkirjastatud ukaas, mille kohaselt Vene NFSV tunnustas Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust.

Soome, kellesse eestlased on mitmesuguste lootustega suhtunud läbi ajaloo alt ülespoole vaadates, millel on teatav geograafiline põhjenduski, annab oma tunnustuse pärast korduvaid palumisi 1920. aasta 8. juunil. Teised Põhjamaad jõuavad Eesti tunnustamiseni alles pärast Prantsusmaa ja Suurbritannia vastavat otsust 1921. Sama aasta sügisel võetakse Eesti koos Läti ja Leeduga vastu Rahvasteliitu, kuigi Leedul puudus veel juriidiline tunnustus. Teistele olime ja oleme siiani oma päritolu, kunagisest emamaast eraldumise või enesemääramisõigust kasutades, lahti rebimise – sõltub vaatepunktist – tõttu kolmest ääreriigist koosnev Baltikum.

Zetterbergi «Eesti ajaloos» kasutamist leidnud «ääreriigi» mõiste leiab kaks aastat pärast Eesti iseseisvuse taastamist Emil Tode varjunime all ilmunud Tõnu Õnnepalu romaaniga «Piiririik» (1993) võimsa kirjandusliku kujundi.

Romaani fenomenaalseks tekstiks tituleerinud Jaan Undusk ütleb tahtmise «olla riikide vahel, piiril, «piiririigis»» olevat iseenesest poliitilise nonsensi. See on üks nägemus. Piir kui tõlgendustele ning uute tähenduste tekkele avatud vaheruum ja mehhanism – nagu on piirist kirjutanud Juri Lotman – võib vabaduse ja iseseisvuse olemasolu korral osutuda tasakaalustavaks teguriks.

Jeltsini õilis poliitiline žest

Aga just see, vabadus olla ise ning samas kaasarääkija maailma saatuse kujunemisloos, oli viinudki need kuuskümmend üheksa Eesti riigi taastamise poolt hääletanud rahvasaadikut Toompeale. 1991. aasta augustiputšiga alanud Nõukogude Liidu lagunemine avaneb läänemaailmale šokiteatrina, ehkki ajaloos on vajunud sajandidki kestnud impeeriumid ja terved tsivilisatsioonid põrmu.

Nii et eeskujusid ja õpetust oleks olnud küllaga. Ent ajalugu on tagantjärele tarkus, «siin ja praegu»- hetke valitseb ennustamatus. Eesti riigi tormilise tagasituleku maailma kaardile avab Boriss Jeltsini 24. augustil 1991 allkirjastatud ukaas, mille kohaselt Vene NFSV tunnustas Eesti Vabariigi riiklikku iseseisvust.

See pole küll rahvusvahelise õiguse seisukohast täisväärtuslik paber, aga konverteeritakse Moskva diplomaatilise korpuse poolt juriidiliseks sütikuks järgnevale tunnustuslaviinile.

Mängu tuleb taas asevälisminister Rein Müllerson, kellel on otsustav teene 20. augustil vastu võetud Eesti Vabariigi Ülemnõukogu otsuse «Eesti riiklikust iseseisvusest» sõnastamisel.

Nüüd aitab ta kokku kirjutada Jeltsini ukaasi, tõlgib selle inglise keelde ning osaleb levitamises. Müllerson on võrrelnud poliitikat riikidevahelises suhtluses hobusega, juriidikat aga vankriga, mida hobune veab.

Jeltsini ukaas oli Eesti jaoks ääretult õilis poliitiline žest, mis rahvusvahelise kõlalauana kuulutas ette peatset kadu kogu Nõukogude Liidule**.** Boriss Jeltsini bareljeef Toompea müüril ei meenuta mitte ainult meie endi riigi iseseisvuse taastamise «ämmaisandat», vaid ka lahknemispunkti pöördumatu protsessi käivitumiseks.

Märkan, et ühte ajahetke, 20. augustil 1991 Tallinnas Toompea lossi istungisaalis kell 23.04 toimunut kirjeldades olen sisenenud tegelikult hetkede jadasse, nii sellele järgnevasse kui ka eelnevasse. Nii ongi. Ükski hetk, ka kõige otsustavam, pole juhus, vaid hüperboloid, pind, mis koondab endasse varasemad energiaimpulsid, unistused, mõtted ja teod, et siis panna alus uuele tõelusele.

Oma riik rahva kestmisena

Üks kuuekümne üheksast saadikust, Rein Järlik, on äsja üllitanud «**Riigi tagasivõitmise ajajoone**» (20. Augusti Klubi, 2021), mille tinglik – sest ajajoon on avatud nii taha- kui ka ettepoole – alguspunkt on 26. juuli 1978, seni

Eesti NSVd «valitsenud» Johannes Käbini asendamine Karl Vainoga, lõpp-punkt aga 8. oktoober 1992, mil Eesti Vabariigi eksiilvalitsuse peaminister presidendi ülesannetes Heinrich Mark annab presidendivolitused üle vast valitud vabariigi presidendile Lennart Merile, kinnitades sellega põhiseadusliku riigivõimu taastamist Eestis.

Sellele ajajoonele mahuvad energia ajuritena «40 kiri», fosforiidisõda, Isemajandava Eesti kava, Molotovi-Ribbentropi Pakti Avalikustamise Grupi aktsioonid ja loomeliitude ühispleenum, millelt siiani ulatub Mikk Mikiveri hinge rebestaval häälel öeldu: «Meie ei lähe siit kuhugi. Siia me kuulume. Tulgu või surm.»

Surelikena vilgume vaid hetkeks. Üksnes ühiskonnaks koondunud rahva ning tema kultuuri katuseks loodud riigina võime loota kestmisele.

Sealt alates täitub ajajoon sündmustega nagu täheparv: muinsuskaitsepäevad, Rahvarinne, esimene suveräänsusdeklaratsioon 16. novembril 1988; Balti kett, kodanike komiteede liikumine, lõppematuna tunduvad kogunemised ja valimised – Eesti kui üks pulbitsev katel. Ning selle keemise otsustav vahefiniš – 20. august 1991. Sest ajajoon jätkub ju pärast sedagi looks saanud sündmust.

Nüüd, põlvkond hiljem, mil riik on uuesti üles ehitatud – ja ärgu öeldagu, et see on kulgenud lepase reega –; mil näib, et kunagi tagasi võidetu on enesestmõistetavus ning jääb üksnes timmimine ja oma elule koha otsimine päikese all, siis nii see ometi pole.

Iga päev tuleb endalt küsida, nagu küsis sajandiks unustusse vajunud, aga siis avastatud ja taassündinud Kristjan Jaak Peterson eesti keele kohta: «Kas siis selle maa keel ei või taevani tõustes üles igavikku omale otsida?»

Surelikena vilgume vaid hetkeks. Üksnes ühiskonnaks koondunud rahva ning tema kultuuri katuseks loodud riigina võime loota kestmisele.

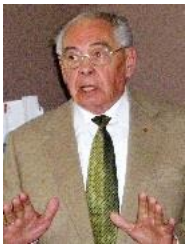

RIIGI TAGASI VÕITMISE AJAJOON, REIN JÄRLIK. Käesoleva raamatu ajajoon on meie rahva lugu läbi viieteistkümne aasta. See joon algab päevast, kui Moskva pani Eesti kõige kõrgemale võimutoolile Karl Vaino koos püha parteilise ülesandega eesti rahvas ükskord ometi ära venestada. Katseid võtta meilt kõige eredam rahvustunnus, meie emakeel, oli ju ajaloos varemgi tehtud. Viimatine algas varsti pärast 1950. aasta VIII parteipleenumit, kui tulihingeline internatsionalist Gustav Naan võttis rõõmustada, et Eestis on juba kujunenud ja areneb eesti sotsialistlik rahvus. Ja peatub see ajajoon 8. oktoobril 1992, kui saime ütelda, et põhiseaduslik riigivõim Eestis on taastatud. Me jätsime sellele joonele palju märke oma seaduste ja otsustega, seadluste ja deklaratsioonidega, pöördumiste ja avaldustega, valimistega ja nende boikoteerimisega. Äratasime tähelepanu kogu maailmas ja mõni meie samm sai eeskujuks teistelegi rahvastele nende võitluses enesemääramise õiguse eest. Sellele joonele jätsid märke mujal, nii meie kõrval kui ka meist üsna kaugel toimunud sündmused, mis meidki mõjutasid kas innustades või hoiatades. Sellele joonele sündisid meie parteid ja erakonnad, liikumised ja liidud, sinna hakkasime samm-sammult taastama riiki, millest me kaks inimpõlve tagasi olime ülekohtuselt ilma jäänud. Meie läksime oma teed ja meil oli kiire, aga me ei tohtinud ju oma võimalustest midagi kahe silma vahele jätta. Mitte alati polnud meil aega täpselt fikseerida, millal just miski toimus või juhtus, ja seetõttu on mõndagi sündmust erinevates allikates erinevalt dateeritud. Rääkimata juba sündmustele vastakate hinnangute andmisest. Ajajoon jätkub, sest ükski riik ei saa kunagi valmis. **Rein Järlik**

Kuidas Eesti vanglasüsteemis Augeiase talle puhastati. Teet Korsten.

AJAKIRJANIK 14. august 2021

Eriüksuslased rahutusi maha surumas Rummu koloonias 1991. aasta jaanuaris. FOTO: Erik Prozes/Eta/Rahvusarhiiv

Mul on meeles, milline korralagedus vanglates valitses ajaks, kui vanglad tulid justiitsministeeriumi alluvusse, ütleb endine justiits- ja siseminister Kaido Kama. Just tema valitsemisajal viidi vanglasüsteem 1993. aastal siseministeeriumi alluvusest justiitsministeeriumi alluvusse. KUULA ARTIKLIT

Kama meenutab, kui korrumpeerunud oli vanglasüsteem Nõukogude Liidu kokkuvarisemisel. Näiteks tassisid vangivalvurid vanglasse sisse viina, teed ja mida tahes vangid nende käest tellisid – käis oma sisemine kaubandus. Olid vangide hierarhiad ja selle läbipõimitus vangivalvuritega.

Kui see süsteem 1980ndate lõpul juba igast otsast logisema hakkas ja keskvõim nõrgaks jäi, olid vanglatel olemas nt oma suured tootmistsehhid. Vangid tegid mitmesuguseid töid, vanglate territooriumil olid rauatöökojad ja suure ning võimsa sisustusega väikesed vabrikud.

Kui n-ö uus aeg kätte jõudis, olid need kõik Kama sõnul sisuliselt paljaks varastatud – seal olid neli seina ja mõni üksik suur rauakobakas, mida keegi polnud jõudnud ära viia.

«Oli tõesti väga raske ja keeruline aeg. Eks vanglasüsteem on natuke isesugune süsteem igas ühiskonnas, aga see, kuidas me pidime selle tol ajal nõukogude süsteemist üle võtma ja sellest midagi natukenegi viisakamat tegema, polnud üldse lihtne ja kerge töö,» meenutab Kama.

Vangid käisid vabalt sisse-välja

Kama mäletamist mööda oli vanglasüsteem mõnda aega olukorras, kus justiitsministeerium veel ei tegelenud ja siseministeerium enam ei tegelenud sellega.

«Üks naljakas lugu oli, et täpselt samal päeval, kui vanglad olid esimest päeva justiitsministeeriumi all, juhtus Tallinnas Haabersti ristis liiklusõnnetus, kus ühest avarii teinud autost korjati välja hambuni relvastatud Linnuvabriku grupeeringu mehed, kes pidanuks paberite järgi viibima samal ajal vanglas. Süsteem oli nii mäda, et vangid said ka selliseid vabakäike teha – käisid sisse ja välja, nagu ise tahtsid,» räägib Kama.

Vanglasüsteem oli Nõukogude Liidu kokkuvarisemisel täiesti korrumpeerunud: vangivalvurid tassisid vanglasse viina, teed ja mida tahes vangid nende käest tellisid – käis oma sisemine kaubandus. «See oli üks Vene süsteem kõik. Väga palju Vene blatnoikultuuri (vene keeles: vargakultuuri) oli meie vanglates, samamoodi nagu oli Venemaa laagrites. Murdehetk saabus, kui pidime hakkama süsteemi ümber kujundama,» leiab Kaido Kama.

Kõige suurem probleem, peavalu sellest ajast olid Kama sõnul kvaliteetsed töötajad, õigemini nende puudumine. «Ühtepidi said aru, et kogu kontingent tuli välja vahetada, teiselt poolt pole sul kuskilt mitte kedagi asemele võtta. See asi hakkas paranema alles siis, kui Sisekaitseakadeemiast hakkas tulema uusi noori vangivalvureid peale – kui sai hakata kaadrit otsast välja vahetama uute inimestega, kes olid vanast taagast puutumata,» ütleb Kama. Hilisem kahekordne minister Andres Anvelt mäletab üleminekuaja

vanglasüsteemi kriminaalpolitsei politseinikuna, kellel oli vanglates käimine tollal osa argipäevast. Vanglasüsteem oli siis politseile väga oluline infoallikas.

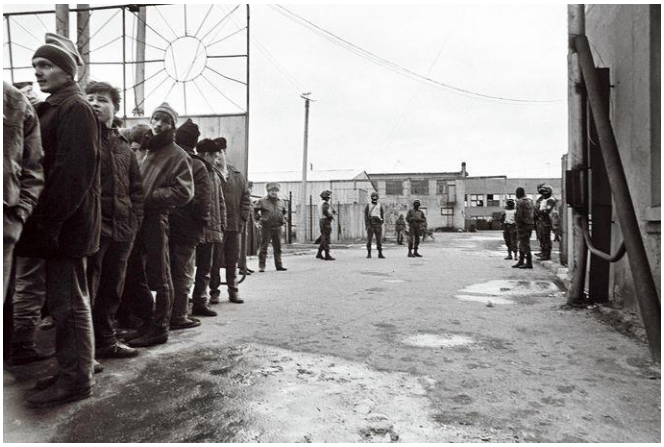

1990ndatel olid vangid tihti ise vangla peremehed, tavaline oli, et sealt juhiti kuritegevust. FOTO: Erik Prozes

«Miks? Väga paljusid kuritegusid ja terveid süsteeme juhiti vanglast. 1990ndate teisel poolel toimusid massilised autovargused ja inimesed helistasid vanglast mobiiltelefoniga ja pakkusid autosid omanikele tagasi. Politseil oli võimalik sellistes süsteemides oma infovõrk luua,» meenutab Anvelt.

«Tänapäeva vanglad on nii kinnised, et nende kontakt kuritegevusega on minimaalne. Tol ajal kultiveeris vanglakeskkond aga kuritegevust juurde, mis oli paha, aga teistpidi andis politseile võimaluse koguda laialdaselt infot.»

Kui vabaduses toimus näiteks kriminaalne arveteõiendamine ja kui politseinik teadis, et oli sellega seotud kuritegelikust grupist kedagi varem vangi saatnud, sai ta Anvelti sõnul sageli just vanglast toimuva kohta parema pildi, kui oleks saanud vabaduses. Ka Anvelti sõnul oli vanglates suur probleem kaadriga. «Oli sama asi, mis toimus miilitsa üleminekul politseiks. Osa professionaalsemast kaadrist, osa venekeelsetest ja -meelsetest – nii miilitsa- kui ka vanglasüsteemist – läks kas Venemaale või suundus ärisse,» räägib Anvelt. «Mõlemal poolel – nii miilitsas kui ka vanglasüsteemis – jäi professionaalsust alguses suhteliselt väheks. Inimesi lahkus palju, aga pättide motiveeritus muutuda organiseeritumaks oli palju suurem. Nad nägid, et riigivõim on nii nõrk, mis andis neile võimaluse asuda oma süsteemi looma.»

Suur-Patarei vangla - tätoveeritud vang istub voodil. FOTO: Albert Truuväärt/ETA/Rahvusarhiiv

Vangla distsipliin oli püsinud sellel, et eriosakonnal (*спецчасть*) oli informaatorite ring ja see teadis ette, kui mingid suuremad asjad – mässud, põgenemised, omavahelised arveteõiendamised – hakkasid toimuma. Siis sai neid ennetada.

«Eriosakondade inimesed olid kõige nupukamad ja neist läksid väga paljud ära – tekkis võimalus ja mindi n-ö parimatele jahimaadele otsima oma võimalusi eraturvas ja mujal,» meenutab Anvelt. Asemele tuli palju suvalist kaadrit, keda võeti ilma igasuguse koolituseta ametisse.

Vangivalvurid vaesed, vargad rikkad. «Ei maksa unustada, et vanglad olid Nõukogude Liidus sisevägede osa – oldi väga liidumeelsed. Inimeste motivatsioon seal enam-vähem ausalt töötada langes miinimumi lähedale. Kuritegelik maailm muutus rikkamaks juba 1980ndate lõpust, vanglatöötajad vaesemaks, sest palgad ei kasvanud, ja neid oli väga lihtne korrumpeerida,» meenutab Anvelt.

Heldur Lomp, kes oli aastatel 2003–2014 K-komando ülem ja kes on praegu Sisekaitseakadeemias taktika õppejõud, alustas politseireservi eriüksuses kohe Eesti iseseisvuse taastamise järel. Tema puutus vanglatega kokku, kui seal olid massirahutused.

«Kui Venemaalt hakati vange tagasi tooma, lõi see platvormi (1991. aasta teisel poolel võeti vastu otsus, et Eesti elamisloaga vangid tuuakse Venemaalt Eestisse karistust kandma – T. K.). Igasugused autoriteedid said kokku ja siis hakati arveid klaarima. Osalesin vähemalt kolmel suurel operatsioonil – kuni vangla ülevõtmiseni,» meenutab Lomp.

1990ndatel olid vangid pannud uste juurde lõksud üles. Üks K-komando töötaja avas ukse ja talle kukkus metallplaat serviti nagu giljotiin pähe. Ta pääses vaid tänu kiivrile.

Ülevõtmise all peab Lomp silmas hilisemat aega, kui Murru vanglas peremehetsesid kuni 2006. aastani mõjukad vangid ja küsimus oli, kui suurel määral oli sellega seotud vanglaadministratsioon.

Nagu Kama ja Anvelt, toob ka Lomp peamise probleemina esile kaadriküsimuse. «Kui Vene siseväed lahkusid, siis asendati nad meie enda inimestega – Kodukaitse ja teiste inimestega. Uued inimesed polnud ettevalmistatud, sestap oli politseil tollal tegevust vanglates päris palju,» ütleb Lomp.

Relvastatud vanglate ameti eriüksuslased sisenemas vangla territooriumile. Hall argipäev: vangla söögisaal 1990. aasta oktoobris. FOTOD: Toomas Volmer ja Erik Prozes/ETA/Rahvusarhiiv

Lombi sõnul oli vanglasüsteemis neid, kes polnud korrumpeerunud ja kes tegid kõigest olenemata oma tööd korralikult. Ja toob positiivse näitena omaaegse vanglate ameti peadirektori Valeri Kravetsi.

«Operatsioone oli palju ja põhimine oligi korra taastamine vanglates – et nad alluksid. Tol ajal tuli kindla peale jõuliselt käituda. Suurem töö on olnud Murrus: tuli olukord kontrolli alla võtta ja vastuhakk maha suruda. See oli Eesti kohta päris suur vangla,» räägib Lomp.

Kas eriüksuslased kannatasid ka ise suuremates kokkupõrgetes? Lombile meenub, kuidas 1990ndatel olid vangid pannud uste juurde lõksud üles. Üks K-komando töötaja avas ukse ja talle kukkus metallplaat serviti nagu giljotiin pähe. Ta pääses vaid tänu kiivrile.

Erilistest operatsioonidest meenub Lombile kord, mil 1990ndate alguses käidi Peterburis ärakaranud vangi kinni pidamas ja Eestisse toomas. Operatsioon toimus muidugi koostöös kohaliku kriminaaljälitusega. «Vanglasüsteem muutus täiega, kui hakati ehitama tänapäevase vangla tüüpi vanglaid ja kolooniad likvideeriti,» ütleb Andres Anvelt.

Mis on loo moraal? Anvelti sõnul on loo moraal see, et vanglate puhul – ja õiguskaitsesüsteemi puhul laiemalt – oli tegu kõige ehedamal kujul lahtirebimisega nõukogudeaegsest süsteemist.

Aiandusideede labor Tori vana vaksali ümber. Tiina Kolk. KULTUURIAJAKIRJANIK

14. august 2021

1927. aastal arhitekt Leon Johansoni projekti järgi ehitatud raudteetööliste elamust ja seda ümbritsevast aiast on saanud võluv maakodu. Tunamullune aasta tekstiilikunstnik ja mullu puuviljanduse alal magistrikraadi kaitsnud Lylian Meister oma maakodu trepil Tori jaamas. FOTO: Madis Veltman

Kümmekond aastat tagasi hakkas diplomeeritud tekstiilikunstnik ja aianduse asjatundja Lylian Meister otsima maale pelgupaika ja nägi kinnisvaraportaalis veetleva arhitektuuriga hoone müügikuulutust.

Ehkki toona oli 1927. aastal arhitekt Leon Johansoni projekti järgi ehitatud raudteetööliste elamu üpris rohtukasvanud ja räämas, valdas tekstiili- ja aiakujunduskunsti armastavat naist kohale saabudes seletamatult kodune tunne ja vanast jaamast paremat paika ta enam ei leidnudki.

Juba esimesel kevadel rajas naine oma uude valdusse põllumaa, kus ta kasvatab köögivilja, maitsetaimi ja lilli üheskoos. Järgmistel suvedel jätkas silmapaistvate maastikuarhitektuuri projektide autor sama joont ka õuealal, kus kujundas taimekastidesse lopsakad Tootsi peenrad.

«Siin on savikas maa, kus niiskus püsib kaua. Muidugi, pikal põuaperioodil muutub põllumaal pinnas kivikõvaks, aga muld on ju rammus ja veidi raske,» kommenteerib aiandusõpetaja.

Tootsi peenras kasvavad lilled, maitsetaimed ja köögiviljad. Tänavusel päikselisel suvel edenevad kästi kõik kõrvitsaliigid. FOTO: Madis Veltman

Tänavusel kuumal suvel on tema köögipeenrais hästi edenenud mitmesugused kõrvitsaliigid harilikust kuni rull- ja taldrikkõrvitsani, avamaakurgid ja Eestis aretatud põõsastomat «Mato».

«Mõistlik on kasvatada tomatit ja kartulit eri paigus, aga mul on nad samal põllul ja teineteisest nii kaugel kui võimalik. Õnneks on mõlemad sel aastal ilusad. Väga saagikas on ka mitmesugustesse mahutitesse pandud tomat «Outdoor Girl»,» kiidab Lylian.

Tema sõnul on see kõrgekasvuline Inglise sort ilmastikuoludele vastupidav ja ülimaitsvate, väikesepoolsete punaste viljadega ning need õuetomatid läksid tema valduses varem punaseks kui naabrimehel kasvuhoones viljeldavad sordid.

Siniste õitega sigur on ka hea meetaim. Avamaatomat «Outdoor Girl» lausa kümbleb päikeses. Ilusate õitega metstubakas hakkab õhtuti, kui päike on loojumas, eriti hästi lõhnama. FOTO: Madis Veltman

Nagu Toris tavaks, on põllumaale pandud lilled ja köögiviljad segamini. Uhkete õitega ja meeldiva aroomiga metstubakas õilmitseb peenras ilu pärast nagu ka siniste õitega sigur. Sigurijuur, mis võetakse üles teisel või kolmandal aastal, oli vanasti hinnatud viljakohvi lisand.

Peipsi ääres on tänapäevalgi säilinud siguriahje. Siguri kõrval laiutab suve teises pooles õide puhkev maapirn ehk juudikartul ehk topinambur ehk mugul-päevalill.

Lemmikut ei tasu unustada

«Me sööme palju maapirni juurikaid − praeme nagu kartulit või teeme püreesuppi,» mainib kokandushuviline aednik.

Huvitavad on ka punakate õitega kikerhernes ja valge «pitsiline» koriander. Noore koriandri lehed on gurmaanide seas väga hinnatud, aga «ülekasvanud» taimedel lehekuju muutub ja õitsedes näeb ta hoopis teistmoodi välja.

«Sügisel korjan koriandriseemneid hoolega nii söögiks kui ka järgmisel kevadel maha panekuks. Järjest enam meeldib mulle võtta seemneid hästi edenenud taimedelt − siis tean, mida kevadel külvan. Vahel kingitakse mulle põnevaid seemneid. Näiteks sel aastal poetasin mulda graafik Ülle Marksi kingitud kurgiseemned,» teavitab ta.

Tädi käest saadud musta värvi mõnusa maitsega viljadega aedoa seemneid on ta samuti aastaid hoolega kogunud. Perekonna pärandsort väärib seda.

Tori jaamaaias on alati olnud porgand. Traditsioonilise «Jõgeva Nantese» kõrval kollase- ja punasevärvilisi sorte ning eraldi peenras hiljem valmiv säilitusporgand. Lisaks punapeedile on juurviljaalas ka kollast peeti, mida saab muretult lisada ühepajatoitudesse ja värvikirevatesse köögiviljavokkidesse.

«Eksperimenteerimise kõrval tasub rohkem ikka kasvatada oma lemmikköögivilja, mida meelsasti ka süüakse,» soovitab Lylian.

Dekoratiivne vana õunaaed

Kunstnikuhingega perenaise sõnul võib aastakümneid tagasi istutatud lõikamata viljapuid vaadata kui dekoratiivvorme. Lisaks kreegi- ja ploomivõsale on aias esindatud klassikalised õunasordid: «Paide taliõun», «Treboux» ehk «Pärnu tuviõun» ehk rahvakeeli «Lambanina», «Talvenauding» jt.

Osa on ka isekülvist tulnud õunapuud, aga ajaloolise suvisordi «Suislepp» istutas ta ise, samuti mitu sorti hapu- ja maguskirsse ning viirpuid.

Kevaditi muutub aia muruvaip õitsvate lauguliste väljaks, mida ilmestavad küüslauk, nartsissid, tulbid ja nurmenukud. Kõige ilusam aeg ongi siis, kui lilled ja puud on õiteehtes.

Kevaditi muutub viljapuuaia muruvaip õitsvate lauguliste väljaks, mida ilmestavad metsistunud küüslauk, nartsissid, tulbid ja nurmenukud. Kõige ilusam aeg ongi siis, kui lilled ja puud on õiteehtes. Samuti on muljet avaldav vaatepilt õuntest looka vajunud puudega.

Tori jaamas täiendab aiakunsti tekstiilikunst. Aiamaa ühes servas kasvab tomat, teises kartul ning nende vahel lopsakalt teised köögiviljad ja suvililled. FOTO: Madis Veltman

Päike kujundas küünlalühtri omamoodi. «Ma väga ei hädalda, kui õunad jäävad siin väikeseks, sest me teeme neist mahla. Koorest tuleb õunamahla palju antioksüdante,» toonitab mullu Eesti Maaülikoolis kaitstud magistritöö «Kasvukoha mõju õunte biokeemilisele koostisele» autor Lylian Meister. Tänavu tõotab tulla hea õuna-aasta.

Viljapuuaia ja selle taguse veekogu kallasribaga on ka naisel suured maastikukujunduse tulevikuplaanid, aga need peavad veel settima.

Elu ongi ilus

Suve teises pooles saab aednik hakata oma töö vilju maitsma, hoidiseid tegema jms. Esimene laar värskelt soolatud kurke on eriti oodatud maiuspala. Augusti alguses, enne suure saagikoristuse algust on paras aeg veidi aiatöödest hinge tõmmata ja lihtsalt mõnuleda, lugeda raamatuid, kostitada külalisi.

«Kodu peab olema rõõmus stressimaandaja. Iga umbrohulible ei aja mind närvi, ma hoopis naudin taimede lopsakat ilu, ja elu ongi selleks, et nautida!» kõlab tema veendumus.

«Need, kes selle on unustanud, vaadaku meie elumajale riputatud plakatit «Elu ongi ilus». Ma lasen «puhkuse perioodil» aial veidi ka omasoodu areneda ja tavaliselt siis kinnitavad peenardes kanda kutsumata külalistena mõned sellised taimed, kes saavadki siia elama jääda. Näiteks nii on meile tulnud varemerohi, vereurmarohi ja veiste-südamerohi,» kõneleb Lylian.

Käsil on kurkide soolamine. Jõulunapsid laagerdavad ja ootavad oma aega. Istumiskohti on aias mitu, aga sauna ees on pärast leili võtmist mõnus õlut juua ja jutelda. FOTO: Madis Veltman

Tänavu suvel on Toris külas ka seltskond tonte. Alguses olid need koroonast inspireeritud Kristel Kaerma tehtud hernehirmutised aiamaal ja viljapuuaias linde peletamas, aga nüüd tervitavad nad lõbusalt õuele saabujaid ja kaitsevad kodakondseid koroona eest.

Kunstnik Kristel Kaerma tehtud hernehirmutised tervitavad lõbusalt õuele saabujaid ja kaitsevad kodakondseid koroona eest. Tontide «tegemisi» saab jälgida lehtlas kohvi juues või sauna ette seatud istumisalas. Saunata ei kujuta sõpruskond Tori jaama elu ette. Mõistagi saab saunamõnu aasta ringi nautida, aga suvel on see mõnusus mõjusam ja pärast kosutavat leili on lausa nauding väljas sõpradega koos õlut juues maailma asju arutada.

Euroopa maade sisemajanduse kogutoodang elaniku kohta sõja eel

Table 8.3 Distribution dynamics: Country ranking according to GDP per capita, 1922, 1929, 1938

1922		1929		1938	
Country	GDP per capita	Country	GDP per capita	Country	GDP per capita
UK	4637	Switzerland	6332	Switzerland	6390
Switzerland	4618	Netherlands	5689	UK	6266
Netherlands	4599	UK	5503	Denmark	5762
Belgium	4413	Denmark	5075	Netherlands	5250
Denmark	4166	Belgium	5054	Germany	4994
France	3610	France	4710	Belgium	4832
Germany	3331	Germany	4051	Sweden	4725
Sweden	2906	Sweden	3869	France	4466
Austria	2877	Austria	3699	Norway	4337
Norway	2784	Norway	3472	Latvia	4048
Italy	2631	Italy	3093	Estonia	3771
Ireland	2598	Czech.	3042	Finland	3589
Estonia	2311	Ireland	2824	Austria	3559
Spain	2284	Estonia	2802	Italy	3316
Finland	2058	Latvia	2798	Ireland	3052
Czech.	2006	Spain	2739	Greece	2677
Greece	1963	Finland	2717	Hungary	2655
Latvia	1929	Hungary	2476	Poland	2396
Portugal	1430	Greece	2342	Spain	1790
Poland	1382	Poland	1994	Portugal	1747
Yugoslavia	1057	Portugal	1610	Bulgaria	1595
		Yugoslavia	1364	Yugoslavia	1356
		Bulgaria	1180	Romania	1242
		Romania	1152		
		Albania	926		
No data on Albania, Bulgaria, Hungary, Romania				No data on Albania, Czechoslovakia	
Poorest as % of richest: 22.8		Poorest as % of richest: 14.6		Poorest as % of richest: 19.4	

Eesti 200 vägivaldne visioon eesti koolist. on hullem kui Brežnev Puhmaskulmu oma.

Piret Kivi: ARVAMUS, 24.01.2021

©Uued Uudised. Eesti keele nurk Euroopa Parlamendis – kas selline ongi meie keele saatus, olla eksootika impeeriumi võimukoridorides? Pilt on illustratiivne.

"Kunagi ammu, kui ma käisin koolis, ütles üks õpetaja, kelle nime ja näo olen unustanud, et demokraatia ei ole alati parim valitsemisviis. Ta tõi lihtsakoelise näite maast, kus elab 100 miljonit hääleõiguslikku kodanikku. Valimistel hääletab 51 miljonit ühe eluviisi poolt ja 49 miljonit eelnevale vastupidise eluviisi poolt (vahemärkusena: tundub, et keegi ei jätnud õpetaja näites hääletamata).

Mis saab edasi? Võitnud partei hakkab vägesid juhatama ja oma programmi jõustama riigis, kus 49 miljonit kodanikku tahab vastupidist eluviisi? Huvitav, mis juhtub? Suur masendus? Suur viha? Riigipööre? Riik jaguneb kaheks uueks riigiks?

Selline lõhestunud suurriik tekitas juba minu lapseajus igasuguseid mõtteid. Tajusin selgelt, et võidu saanud partei oma maailmavaadet jõuliselt peale suruda ei saa. Sest kui ta seda teeb, on riigiga varsti kööga. Palju neid Trumpi valijaid oligi?

Eesti on väike riik. Meil ei ole tohutut kodanike massi. Midagistki. Kuid siiski on ka siin jagunemine kahte leeri ebameeldiv. Praegu vaevavad minu südant kõige rohkem eesti keele olukord ning eestlaste kool. Eesti keele olukord ei ole kaugeltki selline nagu see peab olema riigis, kus ainuke riigikeel on eesti keel (põhiseaduse paragrahv number kuus).

Eestlaste kooli on aga asutud ründama. Nii julmal viisil nagu seda ei tehtud isegi õndsa seltsimees Brežnev Puhmaskulmu ajal, olgu seltsimees Lenini muumia seltsimees Brežnevile igavesti armuline. Seltsimees Brežnev Puhmaskulmu ajal (sain tema surma puhul koolist vaba päeva, et itkeda, hihihii, Soome teleka ees) õppisid eestlaste koolides eestlased ning ainult need pooleestlased ja mitteeestlased, kes garanteerisid koolis eestikeelse ja -meelse keskkonna. Koridoris räägiti eesti keeles.

Kuigi eestlaste koolides oli ka pooleestlasi ja mitteeestlasi, siis ei räägi ma enamikel juhtudel rohkemast kui ühest, kahest sellisest lapsest per klass. Kõik pooleestlased ja mitteeestlased rääkisid kõrgtasemel (!) eesti keelt. Pooleestlasi ja mitteeestlasi eestlasteks ei kutsutud, kuigi oli juhtumeid, kus mõni neist oli nii tugevalt assimileerunud, et kõik pidasidki teda eestlaseks, sest nad olid juba unustanud, et ta eestlane ei ole.

Assimilatsioon ongi minu arvates maakeeli unustus või unustus enamikes olukordades. Oli muidugi ka väga palju klasse, kus õppisid ainult eestlased. Koolis pandi väga suurt rõhku eesti keele ja kirjanduse õppele. Õpiti ka käekirja. Seda viimast isegi matemaatika tunnis. Või arvate, et trükikirjas ja käekirjas protsendimärk on samasugused? Ei ole. Käekirja protsendimärgi esimene ringike on joonega elegantselt ühendatud. Vat nii.

Vestlesin hiljuti ühe korealasega, kes ei saanud üldse aru, **kuidas meil sai okupatsioon ära lõppeda nii, et kõik okupandid ei pöördunudki tagasi koju.** Mina ei saa ka sellest aru. Üldse ei saa. Taon peakolu vastu lauda ja ikka ei saa. Olime siis korealasega koos hämmingus. Pean seega arvesse võtma kahte asja: tekkinud absurdset reaalsust ja Eesti Vabariigi põhiseadust.

Mulle tundub, et Aquino Thomase möllamine Aristotelesega on kõige selle kõrval kukepea. Aquino Thomas on Lõuna-Euroopas siiani kuum mees. Eriti hommikuti, mil hüpatakse voodist ja juuakse lihtsalt tass kohvi. Ei sööda putru ega praemuna. Hommikust süüakse alles tunde hiljem, sest omal ajal keelas Aquino Thomas selle ära ja

vanad kombed niisama ei haihtu. Tegemist oli apluse alapatuga, mille nimi võiks maakeeli olla „liiga vara". Enne missat ei söödud. Aga see selleks…

Eesti Vabariigi põhiseaduse preambula paneb paika Eesti Vabariigi eesmärgi. Eesmärk on eesti rahvuse, keele ja kultuuri olemasolu ka tulevikus. Kui seda eesmärki ei täideta, siis lõpetab Eesti Vabariik eksistentsi. Säilib pelk territoorium. Kui pesumasina eesmärk on pesu pesta, siis kaotab ta ruttu oma eesmärgi, kui ma üritan pesumasinaga muru niita või hakkan selle trumlis värsket kala hoidma. Ma ei tea, mis juhtub roiskunud kala täis pesumasinaga. Vist pesumasinat sellest mõne aja pärast enam ei saagi? Läheb rooste ja varuosadeks? **Mingi teise riigi varuosadeks läheb ka selline Eesti Vabariik, mis oma eesmärki ei täida.**

Eesti Vabariigi põhiseaduse paragrahv number kuus sätestab, et **meie riigikeel on eesti keel.** See peab tähendama, et riik suhtleb inimestega ning eelkõige oma kodanikega riigikeeles. Riik, mis suhtleb püsielanikega mingites muudes keeltes, ei ole mitte mingi valemiga ehtne ja iseseisev ühe riigikeelega riik. Seega on ülivajalik hakata järgima kohe paragrahvi number kuus. Mainin inimeste headusse uskujaile ära, et tegelikus maailmas ei oska keeli enamik meist seetõttu, et nende grammatika on huvitav või vaimustav on rahvalaule lõõritada. **Enamik oskab keeli, sest ilma ei saa hakkama. See on ülioluline joon inimloomuses, mille eiramine peaks olema lubamatu**. **Seega tuleb anda püsielanikele karmil toonil teada, et ilma eesti keeleta pole Eestisse asja.**

Jõin kunagi veini ühe hispaania kirjanikuga. Kirjanik oli pärit perekonnast, mis oli Francoga raksus. Seetõttu elas ta Franco ajal eksiilis ning keeldus olemast Hispaania kodanik. Kui ta tuli kodumaale tagasi, siis otsustas ta võtta Hispaania kodakondsuse. Peamiselt seetõttu, et ta on hispaanlane. Kahjuks avastas ta, et arhiivides müttamine oli väga närvesöövv. Ta lõi sellele tegevusele käega ning taotles kodakondsust naturalisatsiooni korras. Kodakondsuse sai ta pärast vestlust kohtunikuga. Vestlus toimus hispaania keeles. Mul on meeles üks küsimus, mille kohtunik kirjanikule esitas: „¿Habla usted la lengua española?" (Kas te räägite hispaania keelt?). Mäletan seda küsimust hästi, sest lõõpisin natuke ja ütlesin kirjanikule: „Oleksid pidanud ütlema, et paremini kui austatud kohus." Kirjanik on ikkagi kirjanik.

Fakt on aga see, et kui kirjanik poleks suutnud kohtunikuga vestelda, siis ta naturalisatsiooni korras kodakondsust saanud ei oleks. Kui paljud Eesti Vabariigis naturalisatsiooni korras kodakondsuse saanud isikud suudavad kohtunikuga või ükskõik kellega eesti keeles sundimatult kümme minutit B1-tasemel lobiseda? Väga paljud ei suuda.

Ma arvan, et iga politseiuurija on kokku puutunud isikutega, kes on saanud EV kodakondsuse naturalisatsiooni korras, kuid ei saa aru küsimustest à la „Kus te olite eile õhtul kell kaheksa?", „Mis röövlil seljas oli?", „Kas te tarvitate alkohoolseid jooke?", „Kui vana te olete?", „Mis aastal te olete sündinud?", „Kus te töötate?", „Kuidas te õhtul töölt koju lähete?", „Mis tablett see on, mis teie taskust põrandale pudenes?", „Kes teil silma siniseks lõi?", „Millise silla all te tavaliselt süütevedelikku joote?" jne, jne.

Olen kokku puutunud mitme Eesti Vabariigi kodanikuga, kes on saanud kodakondsuse naturalisatsiooni korras ning kellel oleks suuri probleeme eelmainitud küsimuste mõistmisega ning nendele vastamisega. Mõned neist kiitlevad – loomulikult mitte eesti keeles –, et nad tegid eksami ära ja rohkem polevat eesti keelt elus enam vaja. Minu meelest tuleb sellistel isikutel kodakondsus ära võtta. Nad on saanud selle pettusega ning nad ei haaku kuidagiviisi meie põhiseaduse paragrahviga number kuus.

On siililegi selge, et kõik (!) RIIGIKOOLID peavad olema riigikeelsed. Eestlastega tohivad aga koos õppida ainult need, kes oskavad kõrgtasemel eesti keelt, kellel on olemas hea tahe ning kes garanteerivad eestikeelse ja -meelse õhustiku. Mõistlik oleks sisse seada kvoot. On ju teada, et alates teatavast määrast edasi enam ei lõimuta.

Või kuidas peaks lõimumine välja nägema Ida-Virumaa koolis, kui klassis on üks eestlane, kaks pooleestlast (kelle tegelik emakeel on vene keel) ja kakskümmend venekeelset? Selge on ka see, et nn „kahepoolsest lõimumisest" rääkimine on selgelt Eesti Vabariigi eesmärkide vastane. Eestlasel on Eestis õigus olla ainult (!) eestlane. Kus siis veel, kurat ja põrgu?! Lõimutakse välismaal. Kodumaal seda ei tehta. Mujal maailmas on ka erakoole. Eks neid ole ka meil. **Peab aga rõhutama, et kuigi erakoolid võivad õpetada muudes keeltes, siis on tegemist mitte asendava süsteemi, vaid lisaväärtusega. Lühidalt öeldes tähendab see seda, et õpilane, kes ei tee keskkooli lõpus ära riigikeele C1-taseme eksamit, keskkooli ei lõpeta. Ükski erakool (v.a. koolisüsteem, mis on mõeldud diplomaatide lastele) ei**

tegutse riigilt midagi ära võttes. Nõnda peab see olema ka meil. Jah, õpetage muid asju ka, õpetage kasvõi hiina keeles matemaatikat ja lugege Dostojevskit originaalis, aga keskkooli lõpetab ainult see, kes oskab kõrgtasemel eesti keelt. Teised mitte.

Matemaatika on muide eriti erutav teema. Miks? Sest näen pidevalt mingit täiesti arusaamatut hala teemal, kui raske on matemaatikat eesti keeles õppida. Ma saaksin sellest halast isegi veidi aru, kui jutt käiks ajaloost või filosoofiast (Mida teeb eestlastele ajaloo ja filosoofia õppimine inglise keeles? Varsti pole meil enam üldse oma mõisteid? Ainult kohmakas tõlge?).

Aga matemaatika! Ei ole vist suur saladus, et Lääne-Euroopas eelistavad sisserännanud ja nende lapsed õppida just reaalaineid. Humanitaarained eeldavad ülikõrget riigikeele tundmist ning sageli ka juuri kohalikus kultuurkihis. Sisserännanu jaoks on humanitaaralal tegutsemine seega mõneti komplitseeritum. Matemaatika on aga sümbolite keel, mida annab õppida ka siis, kui keeleoskus on kehvapoolne. Mul on endalgi Khan Academy konto.

Khan Academy õpetab matemaatikat inglise keeles. Aeg-ajalt kostub mõni termin, mida ma pole varem kuulnud. Kas see häirib? Ei häiri. Enamasti saan kontekstist aru ning kui ei saa, siis – kibens-käbens – koogelmoogel ja valma. **Seega käib üle mõistuse, miks korraldab Eesti Vabariik siiani matemaatika riigieksameid vene keeles**. Olukord on ju sürreaalne. Ma suudaks matemaatikat õppida ka keeltes, mida tönkan vaevu. Ajalugu ja filosoofiat ei suudaks.

Me oleme jõudnud ülimalt absurdsesse olukorda, kus seltsimees Brežnev Puhmaskulmu eestlaste kool oli märgatavalt humaansem ja eestlust väärtustavam (räägin reaalsest olukorrast, kus ma elasin ja õppisin!) kui Eesti200 vägivaldne visioon, kus enam eestlaste kooli ei ole. On nn ühtne kool, mida promotakse peavoolus tülgastuseni (põhiseadus meie peavoolu ei huvita?) ning mille altarile ohverdab lakkamatult ka meie rahvusülikool (!!!). Kui homme pandaks Tartu Ülikooli peahoonesse üles suur ja värviline Brežnevi pilt, siis oleks see vähem eestlusega vastuolus kui praegune halastamatu tegutsemine.

See on õudne fakt. Kas rahvusülikooli on tormijooksuga üle võtnud kurjad eestlusevastased jõud? Küsimus oli retooriline. Võin kinnitada, et tühjadest südametest tuleb seal läbi hüpata nagu tsirkusetiiger leegitsevatest rõngastest. Tühjade südamete diktatuuri peetakse rahvusülikoolis täiesti normaalseks, uueks peavooluks, noh. Kärssav tudengiihu ja tuikav tudengihing fanaatikuid ei sega. Nemad armastavad kõiki nagu armastasid kõiki juba Robespierre ja Saint-Just. Nood viimased on muide Stalini ajal trükitud õpikutes kirjas kui kangelased. Elagu armastus!

Seltsimees Brežnev Puhmaskulmu ajal oli Teise maailmasõja käsitlus väga halb. Peamiselt juba seetõttu, et põld eriti olemaski teist. Oli Suur Isamaasõda, mis algas alles 1941. aastal. Samas oli kaugema ajaloo kaardistus palju parem kui praegu. Kui te mind ei usu, siis võtke mõni vanem õpik. Loomulikult libisege üle seltsimeeste Marx, Engels, Lenin arvamustest (kuigi mõned neist on päris lõbusad), aga te saate maailmast väga põhjaliku ülevaate. Kahtlustan, et kaerahelbed ei ole midagi kuulnud Horezmi impeeriumist. Aga vanasti oli see riik veel õpikutes sees. Hämmastav!

Pean kindlasti hukka mõistma viisi, kuidas Puhmaskulmu ajal käsitleti religiooni. Minule õpetati siis, et usklikud ei ole lõpuni inimeseks arenenud. Nad on veel metslased või poolloomad. Tõeline inimene on ikkagi ainult see, kellel on ainult teaduslik maailmavaade. Aga miks on mind haaranud tundmus, et selline „õpetus" teeb praegu hiilivat kambäkki nagu uuemas maakeeles öeldakse? Või kambakat nagu öeldakse vanemas eesti keeles. Kas tänapäeva Eestis võib kõva häälega öelda, et Jumal on olemas või tõmbutakse sellise jutu peale kohe kaugemale ja hakatakse nägusid tegema? Kas kõige kõrgemal arengustaadiumil on meil järjekordselt paadunud ateistid nagu Comite Brezhnevo Regnante (seltsimees Brežnevi valitsusajal)?

Muide, ladinakeelne sõna „comes", mis on ablatiivis „comite", tähendas keskajal enam mitte seltsimeest, vaid krahvi. Elagu krahv Puhmaskulm! Sobib hästi kokku kuningas Sinihambaga. Kuningas Sinihammas oli päriselt olemas. Ta valitses 10. sajandil. Praegu on ta emeriitkuningas meie moblades, kus ta kasutab oma ingliskeelset nime Bluetooth. Kui Eestimaal on jõude, mis soovivad mind lükata maailma, kus on vaimselt raskem kui Brežnevi ajal, siis lähen ja surun seltsimees Brežnevi kummituse kombitsat. Võib-olla kõhvitsen isegi küünega ta kohevatest

kulmudest kõõma koomale. Seltsimees Honeckeri iminapa jätan aga esialgu ära. Nii hullud veel asjad ei ole. Aga kes teab, varsti olen valmis ka selleks, milleks oli innukalt valmis seltsimees Honecker. Peaasi, et eestlaste kooli ei hävitataks. Suudle mind, Puhmaskulm!

Seltsimees Stalin Sasivuntsi ajal saadeti ilmsüüta inimesi vangilaagritesse. Oli ka neid õnnetukesi, kelle tarbeks oli seltsimees Sasivuntsi arvates neli seina kolm seina liiga palju. Nemad kandusid pärast kuklakuuli teispoolsusesse. Paljud ilmsüüta eestlased jäid aga vabadusse. Nemad õppisid eesti keeles eestlaste koolides! Mul on kodus kooliraamatuid, mida kasutati siin kamraad Hitler Hirmsa ajal. Kõik on eesti keeles ja neid kasutati eestlaste koolides. Kui jätta kõrvale vangistamised ja hukkamised, siis suhtusid Stalin ja Hitler eestlaste kooli inimlikumalt kui praegused sadistid ühtse kooli liikumisest. Selline asi tarretab vere.

Dumas kirjutab, kuidas d'Artagnan üritas sõpradega kuningas Charles I elu päästa. Minu jaoks oli olukord väga põnev, sest ma uskusin lapsena, et meestel see plaan ka õnnestub. Kahjuks nagu ajaloost teada, ei õnnestunud ja kuningas hukati. Revolutsioonilisel Inglismaal pidid prantslased maskeeruma. See tähendas, et juuksed tuli lühikeseks lõigata. Lühikesed juuksed olid väga masendavad. Külm hakkas.

Ajad on muutunud ja moed ka. On olemas väga kauneid lühikeste juustega inimesi ning isegi väga šarmantseid kiilaspäid. Ometi on minu kui naise jaoks viimasel ajal ebameeldivad teatavat liiki lühikesed juuksed (märksõnad: Kristina Kallas, Kersti Kaljulaid). Ma tunnen selliseid sooüleseid ja revolutsioonilisi soenguid vaadates, kuidas mulle hingab kuklasse Oliver Cromwell isiklikult. Siis teen ma seda, mida ükski pikkade juustega naine teha ei tohiks, aga mis rahustab natuke närve. Ma tirin ja kisun oma juukseid. Viimased viis sentimeetrit minu juustest on eestlusevastase poliitika tulemus.

Järgmine kord, kui mõni juuksur ütleb mulle etteheitvalt: „Te tirite oma juukseid!", siis vastan: „Kui Eesti200 ja ühtne kool kaovad maapõhja, eesti riigikeeleks saab päriselt eesti keel ja teaduslik maailmavaade ei ülba enam vaimsetes sfäärides ehk inimhingedes, siis on lootust, et enam ei tiri. Seniks hoidke aga mokk maas ja lõigake viis senti maha. Ma olen kannatav olend." **24.01.2021 Anno Domini Piret Kivi**

KAS MATAME KOOS MAHA EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE? Jaan Järvik. I osa

Olen alates 1965. aastast tegelenud aktiivselt teadusega ja jätkanud täna ka pensionärina. Kokku 55 aastat. Küllalt ammu jõudsin enda jaoks järeldusele, et ainult see osa teadusest, mis on seotud EESTI KEELE, EESTI MEELE, TERVISE ja KAITSEGA toetab otse EESTI JÄTKUSUUTLIKUST. Ülejäänud osa, kaasa arvatud minu uurimistöö valdkond-elektrotehnika, toetab Eesti elu kahjuks väga vähe. Määrav tugi on aga Eesti **haridus**, sh ka kõrgharidus. Eesti saab olla jätkusuutlik siis kui on piisav arv eestikeelse õppega erialade lõpetajad kes loova töö ja meeskonnaga tekitavad Riigikassase sellise rahavoo, mis hoiab Eesti elu püsti. Siis jätkub raha ka neile erialadele, kelle lõpetajad reeglina Riigikassase rahavoogu ei tekita. Seega **Eesti elu** põhiliseks **alustalaks** tundub olevat **õpetajad,** kes teostavad **Eesti keelset haridust** ja neid kujundav ja **toetav Eesti keelne teadus**. Kui me jätkame nagu täna, mil noored lõpetajad ei soovi hakata näljapajukil olevaks õppejõuks-müügimeheks, siis kaobki meie Kodumaal EESTIKEELNE TEHNIKAHARIDUS ja –TEADUS. Teisest kultuuriruumist õppejõudel reeglina puudub Eesti keel ja Eestimaa püsimist toetav alus...

Ajajooksul kujunenud arvamused ja mõtted.

- Eesti suurim rikkus on haritud, loomevõimega, töökas rahvas. Eesti jätkusuutlikuse tagamisalus on EESTI KEELNE haridus.
- Eesti elu pidurdab täna Eesti huvidest mittelähtuv haridus- ning teaduskorraldus. Ületähtsustatakse suvalist kõrgharidust ja suvalisi teadusuuringuid. Pikalt on riiklikku kõrghariduse ja teaduse

suunamist loetud valeks, lugedes õigeks turumajandusliku teed. Nii on esmatähtis teaduspublikatsioonide arv, nende ärakasutamine on võõras mure. Viimastel aastatel on seis veidi parem.

- Väikese rahvusriigi toimimiskulud on suhteliselt suured. Nende kattevõimalused peituvad Eesti hariduskorralduses ja majanduse struktuuris, kus kahaneb tootev tööstus ja mõõdutundetult kasvab tarbiv klienditeenindus. Muudatused tuleks kujundada Eesti siseselt, poliitikaüleselt ja pikaajaliselt. Meile tõhusaid terviklahendusi, mida eeskujuna kopeerida, pole Maailmas olemas. On vaid üksikud osalahendused, mis vääriksid järgimist, nende hulgas ka Isamaa ja Eesti keele austamis- ja väärikusalased-tavad. **Hästi toimiv haridus on Eesti edu ja jätkusuutlikuse võti ja pant!**
- Eesti ülikoolide töökliimale (enesehinnangule ja väärikusele) võib hästi mõjuda loobumine „Sotsvõistlusest“ maailma üliraskekaalu ülikoolidega. Kui võrrelda, siis tasub seda teha sama kaalukategooria tegijate ja riikidega. Hea sisekliima ja tõhus Eestielu toetus reklaamivad end ise.
- Eesti Teaduste Akadeemia president Tarmo Soomere oma 16.10.2020 ettekandes „Teaduse ja ettevõtluse koostöö võimalused“ Eesti Elektritööde Ettevõtjate Liidu XXV juubeli arenduskonverentsil tõdes, et **„välis-ekspertide hinnangul on Eesti teaduse mõju Eesti majandusele tühine. Olukorra muutmiseks on vaja kavandada vajalikud, põhjalikud ümberkorraldused**“.
- Väikese Eesti majandus on väga väike teaduse tellija ja tarbija ning ka tänane Eesti teadus ei lähtu rangelt Eesti majanduse ja elu vajadustest.
- Eestinäoline ümberkorraldus eeldab asjatundjate poolt **silmi avava** revisjoni läbiviimist, lähteolukorra teadvustamist. Eesmärgi püstitamist ja nende saavutamisteede mahamärkimist ning üleandmist täna puuduvale täideviivale organisatsioonile. Selle suunalisi mõtteid võib leida: **Jaan Järvik MÕTTEID HARIDUSEST. Tallinn. 2015. 120 lk.** https://digikogu.taltech.ee/et/Item/42a71bc2-3a4e-4c3b-b8a0-0e8b7410ce21
- Eesti rahva arvamus peaks olema kõige suurema jõuga. Suurem presidendi, parlamendi, valitsuse ja parteide arvamustest. Kuna rahva arvamust täideviiv organisatsioon Eestis puudub, siis jäävad rahva arvamust koguvad üritused demokraatia näitemänguks, ilma tegelike tulemusteta. Nii läheb parteide ja valitsuse põhiaur võimuvõitlusele, Eesti arengud ja mured jäävad piisava tähelepanuta. Eesti **valitsemissüsteem on korruptiivne** (saame hääled, jagame omadele ametikohad: värskete ministrite nõunikest on ligi pooled partei noortekogust). Aga kõik erakonnad „**võitlevad**“ korruptsiooniga. Otsustajatel puudub ühine terminoloogia ja tugisüsteem. Ka põhirõhk majandusele ei taga rahvusriigi jätkusuutlikust. Ka siin on vajalikud põhjalikud ümberkorraldused.
- Eestil on suhteliselt hea tervisehoiu- ja pensionisüsteem (pensioni suuruse ja vaeste suhtarvu poolest on Eesti EL-is aga viimaste hulgas). Nende kohta on igal kodanikul isiklik ettekujutus, arvamus ja lootus, et need püsivad ka lastelastele. Haridus- ja teadussüsteem on ilma pikaajalise töökogemuseta aga raskemini ettekujutatav. Mida tõetruumalt mõistab rahvas nende olemust, seda lihtsam on sellise ausa arvamuse kujundamine, mis viiks Eesti elu kindlalt edasi.
- Teaduse eesmärk on saada uusi tõeseid teadmisi seni tundmatute nähtuste, arendada ja süstematiseerida objektiivseid teadmisi ümbritseva reaalsuse kohta. Siin positiivse tulemuse garanteerimine pole sageli võimalik. Teadus on aegade jooksul olnud hobiks pühendunud huvilistele. Sellest lähtudes **teadus ei saa olla väikeses Eesti riigis suureks massiürituseks**.
- Nn **projektipõhine** teadus on sisuliselt **tellimustöö**, mis eeldab positiivset tulemust ehk tuntud asjade kindlasuunalist lihvimist. **Side teadusega on mõtteline** ja vääriks üheselt mõistetavat nime – **uurimistöö,** mitte teadus. Suurfirmad reeglina tegelevad projektipõhise teadusega ja jälgivad valdkonnas toimuvat. Kui kusagil mingi tõsiteadusega tegelev fanaatikute grupp on leiutanud ja hakanud tootma ning müüma uudset lahendust, siis suurfirmad ostavad selle ära ja jätkavad tootmist juba oma firma sildi all. See on kahjuks karm tõsiasi, mida ka Eestis tihti näeme.
- Olles Eestis 10-ne rahvusvahelise elektrialakonverentsi organisaator ja osaledes välismaal paljudel konverentsidel ei kohanud ma ühtegi Ameerika juurtega teadlast. Ainult I põlve emigrandid… Rikkas USA on osavalt kokku pannud **ingliskeelsete artiklite vorpimise võistluse, luues nn eelretsenseeritavaid ajakirju, surudes seda peale tervele maailmale.** Nägin aastate eest, et

nimekirjas puuduvad üle 100 a ajalooga eelretsenseeritavad ajakirjad. On selge, et **tegu on üliosava äriga**.

- On vaja **otsustavalt ja kiirelt välja tulla riikide rahvusteaduse hävitamise teelt.** Koheselt peaks lõpetama **tehnikateaduse tulemuste tasuta, või avaldamisel peale makstud tööde, inglise keeles avaldamise ja ära kinkimise**. Rikastes riikides avaldatakse tehnikaalal reeglina vaid ebaõnnestunud tulemusi, kõik muu jääb 7 luku taha. Meil pole põhjust toimida teisiti. Kuna olemasolev tööstus pole piisav, siis on Eestis vajadus tugevdada firmade sündi ja käivitust toetavat keskkonda.
- Jätkusuutliku Eesti püsimiseks on vaja väga kaalutletud haridus- ja teadusrahastuse ümberkorraldamist. Teadus olgu eelkõige suunatud heal tasemel hariduse toetuseks ja vastavalt ka rahastus.
- Eesti elu edendamisega nõrgalt seotud teadusasutuste ja uurimisgruppide rahastamisallikad võiksid reeglina paikneda riikides, kus nende töötulemusi kasutatakse.
- Meie tänases suures teadusraha-jaotussüsteemis on ka ametnike, kellest paljud ei rakendanud end õpitud erialal. Olles eriteadmisteta on nad nagu karunaha jagajad, kes pole elus iial karujahil käinud. Nii on nendelt pärinevad hinnangud sageli sisukauged ja märksõnakesksed.
- Erinevalt rahvusvahelisest tavast, kus „Tehnikateadused“ on sõltumatu alaliik, peideti Eestis nad uude alaliiki „Loodusteadused ja tehnika“. Nii eemaldasid ametnikud tehnikalt teaduse ja rahajagamisel muutus Tehnikateaduse sõnaõigus sümboolseks. Nii on see ka täna, 2021a.: **Rühmaprojektide rahastamine: TÜ 63%; TTÜ 16%; EMÜ 9,7%; TLÜ ja KBFI I4,8%. Stardiprojektid: TÜ 58%; TTÜ 19% ja EMÜ 14%. Järeldoktoriprojektid: võrdselt TÜ ja TTÜ 38% ning TLÜ ja KBFI 12%.** Selline jaotus vajaks hinnangut, mida see teaduse arengule tulevikus tähendaks. **Eesti teadus ei peaks keskenduma mõne üksiku torni ehitamisele, vaid ehitama intellektuaalset müüri ümber laiema ala.**
- Selline süsteem võimaldab märksõnakesksetel jagajatel täita oma ülesande kuid Eesti riigile pole lõpptulemus tõenäoliselt parim. See loob ebakindla töö õhkkonna, sunnib teadlasi hakkama müügi- ja trikimeesteks. Objektiivset hinnangut taotlusele, ka välisekspertide abil, on raske saavutada. **Eesti riik ei suuda** pikaajaliselt **sellistel alustel teadusrahastust tagada**.
- Rida mureilmingute **algpõhjusi sünnivad väljaspool ülikoole**. Need on laias laastus peidus kõrghariduse ja teaduse reformimis- ning rahastamissüsteemis, selles, et **puudub Eesti pikaajaline jätkusuutlikuse strateegia ning pole määratud kõrghariduse ja teaduse osa selle strateegia täitmisel**. Vabaturumajandus-enesekeskse elulaadi edusammud on tekitanud põhjendamatut rahulolu. Seetõttu pole üleriigilist nägemust kuidas tagada Eesti jätkusuutlik areng ka tulevikus. Sellesuunalisi mõtteid vt **[Jätkusuutliku Eesti arengustrateegia. J. Järvik. Akadeemia 2016/nr3 lk. 490…516]**
- Ohusignaalina ja eeskujuna Eestile peaks mõjuma arenenud suurriigi Jaapani jätkusuutlikuse tagamiseks kavandatud sammud. **Jaapan** otsustas **sulgeda 86-s ülikoolis sotsiaal- ja humanitaarteaduste õppesuunad** ja asendada need valdkondadega, **mis teenivad paremini ühiskonna vajadusi**. Ka Eesti vajab lahendusi.
- Suure üliõpilaste arvu taotlus, rahastamise ja õppeedukuse seotus on viinud õppetöö taseme kõikides ülikoolides allapoole. Olukorda võib parandada üliõpilaste arvu vähendamine ning teadmistele kõrgemate nõuete esitamine.
- On otstarbekas panustada rohkem heale Eestit teenivale haridusele, mis **eeldab õppejõu ameti väärikuse taastamist**. Õppejõu ametikohapõhine rahastus peaks ilma must-kunstita katma õppe- ja teadustöö kulud.
- Kolme eelneva punkti osas otsuste langetamine on võimalik vaid peale Eesti jätkusuutlikusest lähtuvat põhjaliku revisjoni.
- **Eesti keelset haridust ja seda toetavat Eesti keelset teadust peaks rahastama Eesti riik**. Kuidas, see võiks olla põhjaliku arutelu teema kogenud Eesti meelsete majandus-, haridus-, teadus- ja kultuuriala asjatundjatele, kes on eemaldunud igapäevapoliitikast. Nad kavandaksid pikaajalise, parteideülese strateegia kavandi, mis peale rahvaarutelu ja parlamendis kinnitamist vormistatakse lõplikult rahvahääletusel.

- Peale ülikoolide vastutusvaldkondade korrastamist, lähtudes nende panusest Eesti riigi jätkusuutlikusse, saaks määrata 10…15 aastaks iga ülikoolile kindel % ülikoolide iga-aastasest riigieelarve kogueraldisest, **mis laekuks riigieelarvest otse igale ülikoolile**.
- Eelkirjeldatu rakendamine võimaldaks taastada ülikoolis ausa ja väärika elukorralduse ning vastutuse selle eest. Ülikooli teaduskondade rahajaotus peaks samuti arvestama Eesti jätkusuutlikust. Teaduskonna siseselt kõige sisulisema hinnangu suudavad anda oma teaduskonna asjatundjad.
- Inglise- ja muukeelse väljundiga teadust peaks rahastama aga kasusaajad riigid või EL. Kui kasusaajaks on ka Eesti riik, siis tuleks ette näha ka osaline Eesti riigi poolne rahastus.
- Püsiva rahastuse puudumisel võib inglisekeelse väljundiga teadus tänases mahus osutuda jätkusuutmatuks.

NB! Hariduse korralduse ala mõtted on koondatud artikli mustandi II osasse

KAS MATAME KOOS MAHA EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE? II

Haridusest ja rahastamisest.

- Kõrghariduse käekäiku määravad paljuski põhi- ja kutseharidus. Selles vallas mul isiklik kogemus puudub. Nii kasutan asjatundjate mõtteid ja seisukohti. Põhihariduse iseloomustuse esitas Tartu matemaatik **Peep Miidla.**
- Eesti ülikoolides prioriteetsetesse teadusvaldkondadesse peaksid kuuluma erialad mida õpetatakse põhikoolis: füüsika, matemaatika, keemia, laulmine,… Nendel erialadel peab olema tagatud järjepidevus õppekavade tasemel selliselt, et oleks garanteeritud nende õppekavade rahvusvaheline akrediteering. Kaasa arvatud doktoriõpe, mis tagaks ülikoolide taastootmise. Koolides praktiseeritava erialakeele arengu seisukohalt peaks õpe ülikoolides toimuma eesti keeles, aga rahvusvahelisuse nõude tõttu võib olla põhjendatud erandeid.
- Kui aga rahvusvahelisuse nõue ohustab Eesti jätkusuutlikust, siis tuleb võõrkeelset õpet piirata.
- Eesti keelse hariduse käekäigule südamest tulev hinnang pärineb väga laia silmaringiga, targalt, hea analüüsivõimega, julgelt daamilt, **Piret Kivilt** tema artiklitest: **Eesti 200 vägivaldne visioon eesti koolist on hullem kui Brežnev Puhmaskulmu oma.** Uued Uudised 24.01.2021; **On aeg lõpetada võõrkeelte vohamine kohas, kuhu nad ei kuulu.** Uued Uudised. 7. Sept. 2020. ja teistest. Olen toodud hinnangutega päri ja jõudnud veendumusele, et aitab vaid aus analüüs – ümbernurga jutud enam ei aita.
- Kahjuks valitsuse erakonnad ja teised peavad lakkamatut võitlust tulevaste valijate endale haaramiseks, see on nende ostu-müügi kunst, mis sunnib laveerima ja mitte andma tulevastele valijatele tõest lähteolukorra pilti ja nägemust kuhu suunab üks või teine lahendus Eestit. **Seetõttu liigub jätkusuutlik Eesti ja eestikeelne haridus ning teadus kiirelt mööda allakäigu rada.**
- Kutse- ja kõrghariduse õpe peab võimaldama eri-, kutse- ja ametialase ettevalmistuse Eestile oluliste erialade osas. Tõenäoliselt on otstarbekas mõnedki ülikoolide erialad, ka TTÜs, viia kutsehariduse tasemele ja tagada seal praktikaga seotud väljaõpe..
- **Teadustulemuste avaldamise keelest.** Akadeemik **Raimund Ubari** arvates on Eesti keel Eesti Riigi kodanike riigisisene suhtlemiskeel, mis peaks võimaldama ka teadusest rääkida. Seetõttu teadustulemuste esitamine ja populariseerimine peaks toimuma eesti keeles. Kas aga kõrvalseisjad on huvitatud teadlaste probleemidest ja nende lahendamisest detailide tasemel, selles ta kahtleb.
- Uudsete teadustulemuste omaksvõtt/eitamine eeldab nende tutvustamist muus maailmas. Kõige kauem on toimunud see ladina keeles. Eestis on see varem toimunud saksa ja vene keeles. Nüüd on maailmas kaasaegseks „ladina keeleks“ kujunenud inglise keel.
- Tekkib küsimus, kus ja millal toimub tulemuste esitamine eesti keeles, millal inglise keeles. See võiks sõltuda töö rahastusallikast. Eesti rahva raha puhul eesti keel, välisriikide raha puhul vastavalt kokkuleppele, valdavalt inglise keel. Seega Eesti riigi poolt rahastatud ülikoolide kraadiõpe peaks reeglina olema eesti keelse väljundiga. See peaks sisaldada võõrkeelset kokkuvõtet/autoreferaati. See tagab eesti keele arengu ja püsimise.
- Juhul **kui me ei suuda loobuda ingliskeelsete artiklite vorpimise võistlusest nn eelretsenseeritavates ajakirjades**, siis vääriks järgimist kolleeg Toomas Vinnal´i soovitus. „Kõik eestikeelsetes ajakirjades ilmuvad artiklid peaks olema klassiga 1.1. Kui see nii ei ole, siis ju pole mõtet eesti keeles kirjutada, kuna arvesse lähevad ainult 1.1 artiklid. Väitekirjad peaksid samuti üldjuhul olema eesti keeles. Need otsused on minu teada Teaduste Akadeemia ja ülikoolide juhtkondade ning juhtivate teadus-ametnike käes!“
- Hiljuti leidsin Eesti keelses Eesti ajakirjas väga põhjapanevaid teadustulemusi. See täitis minu rinna uhkuse ja rõõmuga. Vapustavaks leiuks oli Kuressaares ja Tartus hariduse saanud akadeemik **Aleksander Polestšuki** artiklite seeria „**Valguse eeter ja tema töö maailmaruumis”** Tehnika Ajakiri 1932 ja 1933a. Kõige põhjapanevam on seal tema väide, et eeter on tavaoludes tahke aine, mis võib muutuda ideaalseks gaasiks. Üks osa eetri uurijatest kujutab eetrit tahke ainena, teine ideaalse gaasina. Mõlemad on eksi kujutlused ja ei võimalda eetripõhiselt ümbritsevat mõista.
- Väikerahvana pole meil tõrget võõrkeelte õppimisel ja kasutamisel. Oleme suuremeelsed ja anname selle võimaluse kõigile mitte-eestlastele, kes soovivad oma elu Eestiga siduda. **Aitame neil õppida, harjutada ja omandada Eesti keelt!**
- **Olukorrast Tehnikaülikoolis.** Eesti keel kaotab TTÜs kiirelt oma juhtrolli. Ühelt poolt eesti keelt mitte rääkivate välisüliõpilaste ja –õppejõudude tõttu, kes ei taju, et ignoreerides eesti keelt **nad käituvad uusokupantidena, kehtestades oma korda** (vabandamata alustavad juttu inglise keeles, sööklas toidu tellimine ainult inglise keeles jne), teiselt poolt **meie lömitava**

suhtumise läbi inglis keelt kõnetajate ees (avalikud teated/hoiatused ülal inglise keeles, all pärismaalaste keeles –välistame igati nende kokkupuudet Eesti keelega).

- **MÄRKUS: Kes on vabastaja, okupant uusokupant?** See pole sageli selge. Vabastajad, kes unustavad peale vabastamist koju tagasi minna, jäävad kohale, ei õpi ära riigi keelt ja südametunnistuse piinata sunnivad põlisrahvast kasutama „vabastaja“ keelt ja austama „vabastaja“ tavasid ning kombeid = **OKUPANT**. **Uusokupant** on kes ei vaevu ära õppima põlisrahva keelt, käitub nagu inglise koloonias, kus ametlik keel on inglise keel ja räägib ilma vabandamata inglise keeles.
- Üks eredam pilt avanes mulle 2…3 aasta eest rektoraadi hoone III korruselt. Seal on ka minul istekoht. Läksin tööajal, südapäeval seminariruumist tooma kuuma vett. Ruumis kõlas vali lõunamaine muusika, tantsuhoos oli 7...8 tõmmut härrasmeest ja nende keskel üks blond härrasmees. Kõik vuhtisid mingit lõunamaist meeste tantsu. Minu ettepanek, et see võiks olla Juubeli Laulupeo tarbeks ”Kaera Jaan”, mõistmist nende poolt ei leidnud. Nad Kaera-Jaanist ei teadnud midgi… Väga lühikese ajaga on muutunud TTÜs olukord tundmatuseni. Eesti keelt kuuleb korrusel harva.
- Olen üle 50 aasta TPI/TTÜga seotud. Põhiliselt elektrialal. Esimest korda on olukord, kus vist viimased EESTI keelt rääkivad doktorandid on kadunud või kadumas. Pea kõik on umbkeelsed, kellest EESTI keelse tehnikahariduse jätkajaid ei paista sündivat.
- Ei tea millist tulevikupilti näevad oma vaimusilmas TTÜ tüürimehed?
- Olen välisüliõpilaste, ka nn talentide, eestikeelsetes rühmades, koos eesti tudengitega, tasuta õpetamise poolt kuid seda pärast **eesti keele kohustuslikus korras omandamist**. Et see oleks edukas tuleks saata pöördujale esimese kontakti korral Eesti keeleõppe arvutiprogramm. Kui ta huvi säilis, võtta ta vastu Eesti keelt tasuta õppima, seejärel tudengina õppima Eesti keelses rühmas. Nii toimis õpe edukalt Leningradi PI-s, kus kehva venekeeleoskusega õppisin ka mina. Keeleõppel on väga tähtis soov, julgus ja keskkond – parim selleks on ühikatoa jagamine eestlasega. Nii stažöörina Saksa DVs, jagades minu palvel ühikatuba kahe saksa tudengiga, sain 35 aastaselt kolme kuuga saksa kõnekeele suhu ja ka esimese hädise konverentsi ettekande Ilmenaus ära peetud.
- Eesti keelsesse õppesse tuleb loomulikult vähem välisüliõpilasi, kuid see eest seovad nemad end kas Eestis või koju pöördudes Eestiga. Praeguse inglisekeelse õppe korral võib arvata, et end Eestiga siduvaid üliõpilasi pole rohkem. Kõik see vajab aga ausat revisjoni, et **lahtiste silmadega võtta vastu Eesti tuleviku määravaid otsuseid.**
- Revisjonist võib tuleneda, et erandina võiks Eestis mõni eriala rahvusvaheliseks jääda. Nende puhul on õppekeele valik väga oluline.
- Samuti ma toetan välisõppejõudude töölevõtmist kui nad omandavad tööks vajaliku eesti keele oskuse. Välisõppejõud, kes ei vaevu ette antud ajaga Eesti keelt ära õppima, võiks reeglina koju saata. Sageli tulevad siia õnne otsima need, kes pole kodus väga edukad. Keele omandamise nõue tuleb esmakontakti puhul **igale tulijale esitada ja ausalt selgitada,** et muidu kaob Eesti riik.
- Väärikalt käitus minuga 1975.a SDVs professor Budig, kes esmavestlusel ütles: „Jaan tänasest räägime saksa keeles“ ja andis soovitusi kes räägivad korraliku saksa keelt. Vene stažöörid, erinevalt minust, olid kodus õppinud saksa keelt ning teinud ka kandidaadi miinimumi eksami, rääkisid 6 kuud SDVs põhiliselt vene keelt ja olid saksa keelega ikka lõpuni päris hädas. Mina sain õnneks keele suhu ja sellest on olnud mu elus palju abi.
- Eesti jätkusuutlikuse tagamiseks kõik töötajad, kes ei vaevu hädavajaliku Eesti kõnekeelt omandama, **muutuvad endale sellest aru andmata uusokupantideks, kes ignoreerivad Eesti Keelt ja Tavasid ning kehtestavad oma korda**. Kaugem lõpptulemus on nn „multi-kulti“, kuhu on sisse programmeeritud sisevõitlus ja konfliktid. Siis pole siin enam kellelgi oma isamaad, on vaid inimloomusest tulenev enda ja oma lähikonna mõjuvõimu kehtestamise tallermaa. Mõeldes Vabadussõjas võidelnud sugulastele võiksime panustada nende unistuste tulemuste säilitamisele.
- Parim ravim on kui igaüks meist EESTI KEELES tuletab **lugupidavalt** kõigile Eesti keelt mitte kõnelejatele meelde, et nad on Eestimaal ja keeleõppe soovi korral toetab soovijat oma oskuste piires. Soovi puudumisel võib küsida, mis on Eestimaal tema elu eesmärk ja kas ta kavatseb endale teadvustamata pühenduda Eestimaal uusokupantide ridade tahtmatule täiendamisele.
- Kui me loobume Eesti haridus- ja teaduskorralduse kiirest ümberkujundamisest siis oleme varsti anglo-ameerika priitahtlik koloonia, mis valmistab oma kahaneva rahvaarvu juures ette helgemaid päid haridusega hädas olevatele, võõrajusid sisseostvatele rikastele riikidele ning jätab hüvasti maailma kauneima maaga, EESTIGA ja keelega – EESTI KEELEGA.
- Lõpetajate loovus ja võimed sünnivad õpingute käigus. Võtmeroll on oma ala spetsidel, laia silmaringiga pühendunud õppejõududel, kes on ametikohajärgselt väärikalt rahastatud. See katab põhitöö, õppetöö ja ka oma valdkonna teadusetegemise kulud. Väikese palga ja ebakindla projektikirjutamise teaduse kõrvalt väärika õppejõuna õppetöö tegemine on üpris keeruline. Häid lõpetajaid valmistavad ette pühendunud hea ettevalmistusega õppejõud, kes on ka hästi kursis teadustööga oma

valdkonnas. Inglise- ja venekeelne koolitus kahjuks ei seo lõpetajaid Eestiga ja soodustab lõpetajate väljarännet rikastesse riikidesse, kus kõikjal on headest inseneridest põud.

- Inseneride õppes, mille lõpetajad on põhilised Riigikassa rahavoo tekitajad, on mõistlik tagasi pöörduda 5 aastasele õppele. See tagab laia, tugeva, töös vajaliku aluspõhja ja loob eeldused oma töötulemuste eest vastutamiseks. Rahvas mõistab, kes on insener, aga kes on bakalaureus&magister?
- Inseneri- ja teadustöö erinevuse tõttu bakalaureuse- ja magistriõppe raames TTÜs nende koos-õpetamine pole tõhus. Parema tulemuse tagab inseneriõpe, mille käigus teadusega tegelevad õppejõud kaasavad vastavate eeldustega üliõpilasi teadustööle ja sealt edasi doktorantuuri.
- Ühiskondliku leppe alusel **raha eraldamine Riigikassast otse ülikoolidele** on heaks aluseks ausa ja väärika töökliima taastamiseks ülikoolide sees ja ülikoolide vahel.
- On ülim aeg läbi viia erapooletud uurimistööd, näiteks vähemalt 2 doktoritööd, et välja selgitada kuidas erinevate erialade lõpetajad (eriti kraadiõppes) peale kõrgkooli lõpetamist panustavad oma tööga Eesti Riigikassa täitmisse ja palju jätkab õpitud erialal ning palju ilma eriharidusetа võõral alal või maal. Neist tõhusamaid võime me nimetada riigi inflatsioonivaba rahatrüki erialadeks ja nende tekitatud rahavoogu positiivseks. Jätkusuutlikus saab püsida kui negatiivse rahavooga erialade hulk on väiksem või võrdne positiivse rahavoo erialadest. Uuritav ajavahemik võiks näiteks olla 1975…2021a.
- Sarnast erapooletut uurimistööd vajavad ka muud erinevad teadusvaldkonnad.
- Haridusministeeriumi (HM) kõrgharidusega seonduv töö väärib põhjalikku ümberkorraldamist ja suurt ametnike arvu vähendamist. Töö põhisisuks võiks olla Eesti kõrghariduselu tulemuslikkuse jälgimine vähese arvu, suure praktilise kogemusega laia silmaringiga isikute poolt, kes usuvad Eesti kõrghariduse tulevikku ja kelle lapsed elavad ja õpivad reeglina Eestis.
- HM-il võiks olla näiteks 2 analüüsiametniku. Neist üks jälgiks ja salvestaks ülikoolide lõpetajate tööalast käekäiku: kas töötab/ei tööta õpitud erialal, kas töötab Eestis või võõrsil, kuidas edeneb tööalaselt, kuidas ollakse rahul lõpetajaga. Teine tehnikaala arengute jälgija koguks ettevõtetelt, asutustelt infot spetsialistide hetke- ja tulevikuvajaduse kohta. Mõlemad hindaksid tulemusi, koostaksid aruanded, teavitaksid õppeasutusi, üldsust ja valitsust. Kui selgub, et mõnele erialale on lõpetajate vajadus Eestis väike, lõpetada seal vastuvõtt ja tagada soovijatel stipendiumiga sihtotstarbeline õpe partner-ülikoolides. HM lisaülesandeks on õppeasutuste töökliima hindamine, vajadusel lahenduste leidmine. Säilitada võib EL ja Eesti ingliskeelse teaduse vahendaja osa.
- Ülikoolides tugistruktuurides viia läbi põhjalik revisjon eesmärgiga välja selgitada iga ametikoha osa õppetöös ja õppetööd toetavas teadustöös. Minu kogemus: aastakümnete jooksul sain reaalset abi patendi-osakonnalt ja raamatupidamisest. Eriti tulutu oli abilootus TTÜ rektori palgast suurema palgaga TTÜ teadusabi-ametnikelt USAs ja TTÜs. Oli soov pakkuda USA mereväele originaalse süsteemi väljatöötlust. Välismaalane TTÜs tunnistas, et tal puuduvad sidemed ja teadmised, eestlane USAs ei vastanud SKYPE kõnedele ega E-kirjadele. Loobudes mittevajalikest ametikohtadest jõuab rohkem raha põhitööle - õppetööle.
- Eesti jätkusuutlikus sõltub palju lapsevanematest, nende usust Eestisse. Kahjuks paljud, kellel pole olnud võimalust tajuda välismaa tegeliku elu, idealiseerivad seda ja suunavad lapsi rikastesse riikidesse. Ka meedias ja koolides esineb liigset sinisilmsust ja ei kirjeldata, et välismaale elama mineja muutub ühiskonnale soovimatuks emigrandiks, kes võib olla lugupeetud vaid tuttavatele.
- Minu sinisilmsus hakkas mõranema 1990.a. esimesel kokkupuutel „kapmaailmaga“, kui mind saadeti grupiga Kiili Majandusakadeemiasse paariks kuuks turumajandust õppima. Praktika Oberhausenis. Kuumal nädalavahetusel, ostetud jalgrattal sõites, otsisin kaardi järgi veekogusid. Kõikjal mustuse tõttu oli ujumine keelatud. Juhatati ujulasse. Ratta jätsin värava taha, riided ja üleõla kott riiete kabiini. Ujusin tiiru, tahtsin fotoaparaati, et pildistada. Tühja kapi uks oli lahti. Mu varandus oli mõne minutiga kahanenud jalgratta ja ujumispüksteni… Sarnane seik oli ka, Kielist ilma viisata, Pariisi külastusel. Eestlased kohviku laua ümber, keegi pani fotoaparaadi seljataha aknalauale. Õige pea aparaati polnud. Külastades saksa sõpru, selgus, et nende lapsed saavad mängida vaid kodus, aias, sest teise kultuuriruumi osa ühiskonnas on kasvanud liiga suureks...
- Rikastes riikides hellitavad vanemad sageli oma lapsed ära. Seetõttu erialad, kus eduks ladusast jutust ei piisa, pole neile populaarsed. Teiste tööharjumustega vaeste riikide üliõpilased täidavad vabad kohad. Ka Eesti täidab rikastes riikides töökohti kuid liigub ka ise sarnases suunas.

- Neile lapsevanematele, kes ei usu Eesti püsimisse ja suunavad oma lapsi uus-inglasteks kehastuma, võib soovitada hoopis HIINA keelele ja Hiinale pühenduda. Siis ei pea hiljem kahetsema ja ümber õppima. Kahjuks on probleem hoopis sügavam, tõsisem ja ohtlikum kui siin väljendatud.
- Ungari käivitab omal Hiina ülikooli. Ülipragmaatiline, tulevikku suunatud samm. Seevastu Soome üleminek paljus ingliskeelsele õppele on ajutisi lahendusi andev, lühinägelik samm.
- Küll ma oleksin õnnelik kui minu hirmud ja tulevikunägemused on ekslikud ning Eesti on kõigele vaatamata jätkusuutlik. Kui aga ma ei eksi siis: **PÄÄSTAME KOOS EESTIMAA, EESTI RAHVA, RIIGI ja EESTI KEELE!**

KAS MATAME KOOS MAHA EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE? III

Millised võiksid olla Eesti lähiaja sammud?

Et midagi päästvat saaks toimuda on vaja leida laia silmaringiga, hea suhtlusvõimega, Eestit pühaks pidav isik, kes koguks valitsuse, maaelu, hariduse, teaduse, ettevõtluse, kultuuri jt alade esindajatest töörühma, mille algatusel moodustatakse PÄÄSTEKOMITEE. Hinnangute kujundamiseks, strateegia kavandamiseks on otstarbekas koguda lähteandmeid, sõnastada lähteolukord ja püstitada eesmärgid ning tegevusplaan ja teavitada-kaasata rahvast ning riiki. Koostöös parlamendi, valitsuse ja presidendiga kujundada, töötada välja ning kutsuda ellu rahvaarutelude otsuste elluviimiseks täna puuduv hästitoimiv riiklik süsteem.

Paljud inimesed, olles seotud igapäeva eluga, pole kursis ei hariduse ega teaduse korraldusega ja vajavad kaasamõtlemiseks ausat ülevaadet hetkeseisust ja tuleviku prognoosidest. See võimaldab laiendada kaasamõtlejate ringi ning vähendada võimalikke eksimusi. Ideaalis Eesti jätkusuutlikuse strateegia: lähteolukord, vajalikud toimingud, lõppeesmärk peaks mahtuma ühele leheküljele. Siis on see kõigile arusaadav ja on võimalik peale lihvimist panna ellu viimiseks rahva hääletusele. Rahva toetuse saamisel kuulub see valitsuse poolt parteide üleselt pikaajaliselt täitmisele.

Sarnane EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE PÄÄSTEKOMITEE on otstarbekas luua ka TTÜs. Näiteks TTÜ Kuratoorium muuta/asendada Eesti Tehnikahariduse Päästekomiteeks. Kujundatav satrateegia vajab samuti TTÜ rahva, vilistlaste ja kaasamõtlejate heakskiitu ning seejärel kuulub see TTÜ juhtkonnal pikaajaliselt täitmisele.

Et see ei jääks ainult unistuseks on vaja kogu Eesti rahva äratus ning aktiivne kaasalöömine - Rahvarinde taassünd. Tänane üksteisele ära tegemine ja EESTIMAA unustamine kahjuks meid eesmärgini ei vii...

Kui on kujundatud riiklik süsteem rahvaarutelude otsuste elluviimiseks, siis võib arutelu viia ka Paide arvamusfestivalile ja seal kujunenud seisukohti sisestada loodud süsteemi. Peale strateegia põhiseisukohtade kujundamist, täitmisele kuuluvad otsused võiks panna elluviimiseks rahva hääletusele.

PÄÄSTEKOMITEEL. Võiks näiteks olla kolm abitasandit: alumine – töögrupid, keskmine – lähteinfo läbitöötamine, olukorra hinnang, lähteolukorrast tulenevad jätkusuutlikust tagavate sammude kavandamine, teostamist võimaldavate meeskondade, ajakava ja ressursside kujundamine, ülemine tasand - elu ja aegu näinud Eestimeelsete ülikogenud isikute töögrupp. Nende soovitused PÄÄSTEKOMITEELE peaksid aitama tagada, et kavandatav tööplaan oleks hästi toimiv, kuid ei põhjustaks riigi siseselt ega naabritega suuri konflikte ja vastasseisu.

Hetkel parim ravim on aus hinnang kuhu liiguvad Eesti riik ja rahvas ilma Päästekomitee tööta ja tööga. See hinnang peaks jõudma kõigi Eesti kodanikeni aga ka naabriteni. Sarnased probleemid on kõikides rahvusriikides. Eestis on aga okupatsioonide virr-varri tulemusel eriti valusad.

Päästekomitee töö pole palgatöö. Üks kaks palka saavat komitee liiget peaksid tagama kogu andmetöötluse, ürituste korralduse ja muud vajalikud toimingud. Millisel tasandil on millised inimesed

oskab iga Eestimeelne kodanik ise soovitada. Valitsuse vahetuse järgselt on kasvanud sisukate arvamuste hulk meedias. Need autorid on tõenäoliselt õiged inimesed Eesti omanäolise PÄÄSTEPLAANI väljatöötamisel ja sobiksid töögrupidesse. Näiteks lähteinfo läbitöötlejateks: **Aimar Altosaar, Martin Ehala, Juhani Jaeger, Piret Kivi, Mihkel Kunnus, Tiiu Kuurme, Märt Läänemets, Ivan Makarov, Indrek Paal, Tarmo Pikner, Vootele Päi, Riina Solman, Avo-Rein Tereping, Martin Tulit, Jaak Uibu, Lauri Vahtre, Maarja Vaino, Jaak Valge, jt.** Hariduse ja teaduse suunal: **Kuno Janson, Tõnu Lehtla, Peep Miidla, Arvo Oorn, Raimund Ubar jt.** Ülemise tasandi töögruppi: **Rein Järlik, Meelis Kiili, Einar Laigna, Endel Risthein, astronoom Tõnu Viik, Ülo Vooglaid jt.** Selle töögrupi otsustada jääks 19. veebruari 1918 a eeskujul PÄÄSTEKOMITEE liikmete valimine ja kuni jätkusuutlikuse olude loomiseni riiklik võim üle anda. Näiteks üheks kolmest liikmest võiks olla **Meelis Kiili, Päästekomitee esimehe ametis,** kellel kahe ülejäänud liikme valimisel võiks olla suurem sõnaõigus. See tagaks tõhusama nendevahelise koostöö.

Eelkirjeldatud lihvimata mõtted vajavad kiiret täpsustamist. Oleme nende mõtetega üle 20-ne aasta hiljaks jäänud. Seda ilmestab mõtlemapanev tekst Lõuna-Aafrika Stellenboschi Ülikooli seinalt, B. Vasinilt: ”**Iga rahvuse hävitamiseks pole aatomipommi vaja. Piisab hariduse allakäigust ja eksamitel pettuste lubamisest. Patsiendid surevad selliste arstide hoole all. Selliste inseneride majad kukuvad kokku. Raha kaob selliste raamatupidajate ja juristide käest. Õiglus kaob selliste kohtunike ja juristide käest. Hariduse kokkukukkumine see on rahvuse kokkukukkumine**.”

Kahjuks nii see on: **Eesti keelse hariduse kokkukukkumine = EESTI rahvuse kokkukukkumine**...

Võhm sai otsa. Edasi on veel varem ritta pandud korrastamata mõtteid, mis tõenäoliselt kuuluvad kustutamisele või kui keegi leiab mõnele neist sobiva koha eelolevasse teksti, siis mitte.

LISAMÕTE. TTÜs võiks läbi viia arutelu kuidas arendada lõpetajate loovust. See eeldab vastust küsimusele: millal võib panna käe südamele ja öelda, õpitud? Minu nägemuses siis kui õpitavast on tekkinud lihtsustatud mudel, mis pole vastuolus tegelikkusega. Kuidas saavutada? Loeng, kus materjali põhjalikult valdav õppejõud kannab selle ette. Üliõpilased eraldavad olulise ebaolulisest ja koostavad konspekti. Harjutustunnid, laboritööd. Oma käega kujundatud mudelite vormistamine toimub eksami küsimustele vastuste stenogrammi koostamisel ja suulisel eksamil stenogrammi kasutamisõigusega vastates. Kirjalik eksam loovuse arendamisel pole tõhus. (See on liiga detailne soovitus ja peaks olema teise artikli aine) . Olles 1958...1970. aastast, 3a. Ukrainas lennuväes, edasi 6+3a inseneriõpe ja aspirantuur Leningradis, koju jõudes oli kõik teine. Vahepeal oli Tallinn venestunud. Alles 1991 a võttis see hoo maha. Edasi püüdis Eesti oma elu edendada, mis on paljus ka edukas olnud. Kuid tänaseks on tekkinud suur oht, et Eesti 200 jääb Eesti inimestel eestlastena nägemata... Mis võiks päästa, et 100 a pärast oleks ikka veel Eesti oaas?

Tundub et alustada võiks Eesti rahvast hõlmavast ausast sisearutelust, teadvustamaks kuhu tänane isevool meid ümbritsevas arengute mosaiigis kannab. Juhul kui järeldus on meeldiv, siis las aga minna.

Kui ei, siis on vaja väljaarendada strateegia ja riiklik süsteem strateegia ja teiste rahvaarutelude otsuste elluviimiseks. Meie tänane demokraatiamudel sellega hakkama ei saa. Eesti vajab vastutustundliku strateegiat. Suurriikide järgimine tundub olevat hukatuslik.

Strateegia väljatöötamisel võib kasuks tulla Islandi, alla 1 miljoni elanikuga riikide elukorralduse, Šveitsi maaelu taastamiskogemuse uurimine. Strateegia tuleb aga kokku panna Eesti ajudega, inimeste poolt kellele on Eesti püha. Aga need, kellele 1 miljoni mängumaa on ahistav, võiksid valida vastava kaliibriga riigi ja suunduda sinna. Tänaste arengute alusel on kõige kindlamaks valikuks HIINA, kes kasutades eeskujuna Venemaa Krimmi okupeerimist, laieneb põhjapoole.Tsaari Venemaa poolt okupeeritud Hiina aladele.

Eesti jätkusuutlikuse suhtes ohu tunne hakkas mul tekkima üle 20. aasta tagasi, mil tuli osaleda teaduskonnas instituutide vahelise rahajagamises. Väga ebameeldiv kogemus sundis otsima põhjuseid, miks kõik toimub nii. Need mõtted said koos Kuno Jansoniga kirja pandud artiklis: «**Lootust on – vanker ei ole päris kraavis**» [Eesti hariduse ja teaduse arenduskontseptsiooni täiustamise võimalikkusest. Tallinna Ülikoolid. 2000. lk 14 – 23].

Aeg on 20 a edasi läinud. Eesti haridus- ning teaduskorraldus ei armasta endiselt revisjoni ja lähteolukorra analüüsi ja selget riiki toetava arengueesmärgi püstitust ning vajalike samme eesmärgi saavutamiseks. Ka täna koostab Tehnikaülikool arengukava, mille **eesmärgi** võiks sõnastada nii: Olla Eesti rahva teeninduses olevaks

eestikeelse tehnikakõrghariduse ja -teaduse kantsiks, mille lõpetajad on laiapõhjalise, loova haridusega insenerid ja noorteadlased, kes on suutelised arendama Eesti majandust ning olema kõrgtehnoloogilise tootmise ja originaalse väljundiga väikeettevõtete loojate ja arendajatena majanduse arengumootoriks.

Lähteolukord

Vahepeal on kahjuks kindlalt liigutud EESTIKEELSE TEHNIKAHARIDUSE ja –TEADUSE matuste suunas. Enamus, olles protsessi sees, ei märka neid igapäevaseid väikseid samme, mis TTÜ sinna viivad. On rida teisejärgulisi mõjureid, millest osa saab alguse umbmäärastest mõistetest nagu teadlane, teadus, teadustöö ja kuidas nad toetavad Eesti jätkusuutlikust.

Vabaturumajandusliku enesekeskse elulaadi edusammud on tekitanud põhjendamatut rahulolu, mistõttu pole üleriigilist nägemust kuidas tagada Eesti jätkusuutlik areng ka tulevikus.

Planeeritakse valimistsüklite lubaduste ja eelarveaastate kaupa. Pikema perioodi analüüs, parteideülesed võtmekokkulepped ja neile tuginev arengukava puuduvad. Ei arvestata, et jätkusuutliku arengut suudavad tagada keskeri õppeasutuste ja ülikoolide lõpetajad - laia silmaringiga haritud, aktiivsed ja loomingulised spetsialistid.

Nad on Eesti peamine vara, kelle abil on võimalik tagada, et majandus oleks konkurentsivõimeline. Ei ole teadvustatud, et häid lõpetajaid suudavad ette valmistada eetilised, põhjalike teadmistega, oma eriala armastavad õppejõud, kes selle armastusega nakatavad ka õppureid. Et omada põhjalike teadmisi, olla kursis valdkonna uuemate teadustulemustega, peab õppejõud ise ka pidevalt tegelema teadustööga. Ametikoha **kohustustega peab kaasnema aga ka rahastus**.

Kahjuks valitseb aga Eesti ülikoolides ebakindel töömeeleolu. Iga aastaga väheneb asutusele omane väärikus ning asutuste ja üksuste vaheline koostöövalmidus. Suurenevad sarnase ameti ja ülesannetega töötajate palgalõhed. Töötasustamine pole läbipaistev. Pidevalt on suurenenud õppe- ja teadustööga mitteseotud töötajate arv. Nende kavala nimetusega bürokraatlike ametikohtade töötajate reaalne tugi õppejõududele ja teadustöötajatele on minimaalne. Ülikoolis töötamise lugupeetavus ja mõjukus vähenevad. Neid nähteid süsteemselt ei analüüsita ja ei kavandata olukorda muutvaid meetmeid. Rida loetletud ilmingute **algpõhjusi tekitatakse väljaspool ülikoole**. See on laias laastus peidus kõrghariduse ja teaduse reformimis- ning rahastamissüsteemis, selles, et **puudub Eesti pikaajaline jätkusuutlikuse strateegia ning pole määratud kõrghariduse ja teaduse osa selle strateegia täitmisel**.

Sündmustega maailmas ja Euroopa Liidus kaasneb oht, et Euroopa Liit võib sattuda sügavasse kriisi, kus varasemad kavad ja kokkulepped enam ei toimi. See võib järsult muuta Eesti hariduse ja teaduse olukorda. Jääb üle loota, et seda ei juhtu kuid Eestil peaks olema selge nägemus, kuidas olla jätkusuutlik, kui meil tulevikus enam ELi rahastust pole ja meie tööstuse kasum on allhangete suure osakaalu tõttu väike.

Aeg analüüsiks. Sellises olukorras on ülim aeg põhjalikuks revisjoniks ja lähteolukorra analüüsiks. Ohusignaalina Eestile peaks mõjuma arenenud suurriigi Jaapani jätkusuutlikuse tagamiseks kavandatud sammud. Jaapan otsustas sulgeda 86-s ülikoolis sotsiaal- ja humanitaarteaduste õppesuunad ja **asendada need valdkondadega, mis teenivad paremini ühiskonna vajadusi**.

Eesti nii karmilt käituda ei või kuid otsuste kavandamiseks on otstarbekas hinnata erinevate valdkondade lõpetajate panust Eesti kultuurile ja majanduse arengule, nende osa riigikassa täitmisel. Teine väga oluline näitaja on, kui palju ülikoolide lõpetajaid asub tööle ja töötab seejärel omal erialal. Kui palju lastakse välja töötuid, kellest suur osa on siiani maandunud riigiametnikeks, kellel seal tööks vajalik kogemus ja teadmised puuduvad. Kui erialal töötajate protsent on väike siis tõenäoliselt puudub nende pidev koolitusvajadus. Täiendavaks arengupiduriks on olukord, kus noorte kõrgete riigiametnike nõunikeks on samuti noored kogemusteta nõunikud. See raskendab Eestile vajalike strateegiliste arenguotsuste kavandamist ja teostamist.

Riiklik korraldus toimib haridusministeeriumi ja Eesti Teadusagentuuri kaudu. Usinalt tegutseb suur ametnike armee, kõik ülikoolide õppejõud ja teadustöötajad on pandud ilma väikseimagi rahastamisgarantiita rahataotlusi koostama. Kõigi valdkondade rahataotlusi hindab 13-liikmeline hindamisnõukogu. Nõukogu pole võimeline kõigi valdkondade töödele asjatundlike hinnanguid andma. Kaastakse väliseksperdid, kelle erapooletus pole alati tagatud.

Kõigi valdkondade teadusraha on pandud nii-öelda ühte patta. Raha jagatakse sealt (väidetavalt) eksperthinnangu pallide alusel, kusjuures pingerida on ühtne kõikide valdkondade jaoks. Kahjuks sõltub tulemus ka 13 nõukogu

liikme taustast. Ülikoolidele pole lõpptulemus etteennustatav. Lõpuks on riik välja valinud olulised teadussuunad ja vastutusvaldkondade nime all ülikoolide vahel ära jaganud.

Eestis toimib erinäoline, rahvusvahelistest erinev, valdkondade klassifikaator. Selle suurim «saavutus» on Eesti elu edendavate tehnikateaduste peitmine pealkirja «Loodusteadused ja tehnika» alla väikese vihjega, et teadusega pole seal tegu. See on võimaldanud minimeerida tehnikateadlaste sõnaõigust teadusraha jagamisel. Võib arvata, et selline korraldus on Eesti ülikoolides peamiste negatiivsete ilmingute tekkepõhjuseks.

Mida peaks teisiti tegema?

Osa teadusrahast (umbes 50%) tuleks ülikoolidele jagada koos õppetöörahaga vastavalt vastutusvaldkondadele. Teise osa võiks jääda projektipõhiseks – jagamine toimuks üleülikoolilise või alavaldkonna konkurssi alusel. Siis oleks õppe ja teadustöö järjepidevus vastutusvaldkonnas tagatud ka juhul, kui uurimisprojekti rahastamise taotlus järjekordselt rahuldamata on jäetud.

Seoses tehnika-teaduste erilise kohaga Eesti jätkusuutlikkuse tagamisel tuleks senist tehnikateadustele eraldatava raha osakaalu suurendada. Ülikoolid saavad jätkusuutlikkuse probleemi lahendada, kui **põhirõhk pööratakse haridusele**.

Teadusuuringuid võib teha ka ülikooliväliselt, kuid siis tuleks mitte piirduda ainult teadusartiklite publitseerimisega nagu seni, vaid tuleks käivitada ka ülejäänud tegevused tootmiseni välja. Kui mõni etapp jääb läbimata, siis jääb kaup müümata ja riigil raha saamata. Senine teadusraha jaotamissüsteem Eesti majanduse arengu toetamisel on olnud läbipaistmatu ja ebatõhus.

Tähtis on tõsta riigi ülikoolid sulaseseisust peremeheks, kellel on kindlad kohustused, rahakott kohustuste täitmiseks ja vastutus oma valdkonna hea käekäigu ning sisekliima eest. Olemasolev äärmiselt ebastabiilne ja ettearvamatu rahastus süsteem ei võimalda neid ülesandeid täita. Selle teoks tegemine eeldab revisjoni andmeid, ekspertkogu analüüsi ning ettepanekute koostamist, avaliku arutelu ja nende lõpliku sõnastamist. Järgnev **rahvahääletuse heakskiit** tagab pikaajalist, otse Riigikassast igale ülikoolile **kindla protsendiga rahastus osa** eraldamist kogu ülikooliharidusele ja -teadusele riigieel-arvest eraldatavast iga-aastasest summast.

Ülikooli sees alavaldkondade vahel raha jagamisel saab lähtuda õppetöö mahust, millele lisanduks iga õppejõu ametikohaga kaasnev teadustöö raha. Iga ülikooli oma rahakott soodustab ülikoolis heaperemeheliku elukorralduse kujundamist ja vahepeal kaotsiläinud väärikuse tagasitoomist. Õppe- ja teadustööd tegeva õppejõu valiku- ja hindamisalused täpsustuvad ja kasvab õppejõu kindlustunne, et kogu südamega pühenduda laia silmaringiga, loovate lõpetajate ja teadlaste ettevalmistusele, kelle kanda on tulevikus Eesti hea käekäik.

Kui loobuda eeltoodud soovitustest ja jätkata vanaviisi siis loetletud negatiivsed ilmingud süvenevad. Vabastades ülikoolid ülemäärasest projektitamisest tagades õppejõududele viljaka töö tegemiseks tingimused saavad ülikoolid keskenduda Eesti rahvale ja riigile vajalike spetsialiste ettevalmistamisele.

Sellised olid minu mõtted aastal 2015. Millisteks on nad kujunenud täna?

Kahjuks on olukord liikunud pikkade sammudega halvemuse suunas. Eesti jätkusuutlikuse nõrgenemise suunas. Mis võiks olla väljapääs. Esiteks TTÜ Kuratoorium muuta/asendada Eesti Tehnikahariduse Päästekomiteeks. Koostöös valitsuse esindajatega käivitada jätkusuutliku Eesti Päästekomitee moodustamine. Mõlema Päästekomitee edu lootus on õppejõududele väärikuse ja austuse taastamine, selle läbi, et ametipalk katab õppe- ja teadustöö kulud ja vabastab õppejõu müügimehe ülesandest. Siis on lootust, et tublid Eesti noored valivad õppejõu väärika ameti ning Eesti KEEL ja Eesti MEEL saavad püsida ka 100 aasta möödudes.

Eestlastel puudub õnneks selline ajalugu, mil julmalt on hävitatud ja orjadena kasutatud teisi rahvaid. Seetõttu on meil rohkem õigust ennast ja naabreid väärikalt hinnata ning mitte lunastada neid pattusid mida meie esivanemad pole teinud. Hädavajalik on ka meie nn demokraatia olemuse kriitiline lahtimõtestamine ja suunamine sisukama demokraatia suunas. Praegune märksõnapõhine demokraatia kahjuks seda ei taga.

Meie tänast olukorda iseloomustavad veidi kogumiku lõppu lisatud väljavõtted sõpruskonna mõttevahetustest, mis kahjuks pole nende autoritega kooskõlastatud.

Lisan siia ka mõned värsked fotod meie isa-ema loodud sünnikodust, **Rassi** talust, mis on mulle ja õdedele-vendadele olnud kants ja kindlus koguks eluks.

Ca kilomeetri raadiuses ümbritsesid **Rassi talu** Vändra jõe lähedased naabertalud: **Saaremurru, Matsimurru, Mukri, Jõe, Jõgedesoo**. Nüüd on aga mets, kus võib kergesti eksida…

ISA 121 ja II korda VABA EESTI 30!
20. august 2012. Sünnikodus Rassis

Vend Mardi pere on olnud põhi-kaitseingliks, et talu ilma püsielaniketa - Rassi on (alates 1971 a. kuni 2021 a.) tänaseni kokku 50 aastat põhiliselt üksilduses vastupidanud

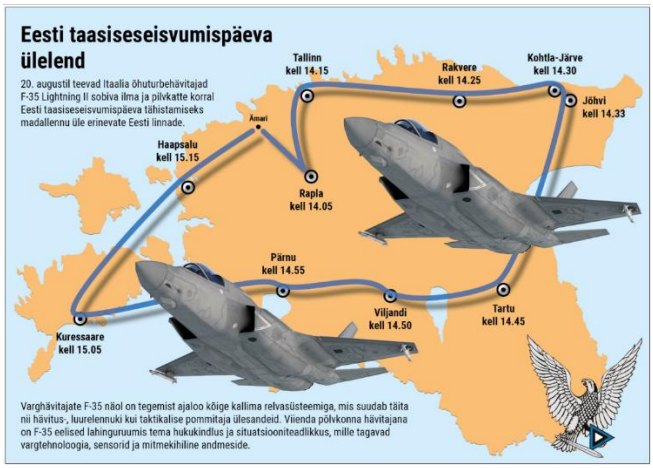

Fotod Ülo Vooglaidi fotokogust

NB! Vaata, kuula: Ülo Vooglaid, intervjuu - MRP salaprotokollide tühistamine Moskvas. 19. detsember 1989.a

https://www.youtube.com/watch?v=FNyJgCCkwKk

KOGUMIKU TEEMAL

15.03.2010 Sergei Stadnikov: Trivimi Velliste heitlus eesti hinge pärast [Lisatud õiendus!] (85)
28.02.2009 Persoon: Toomas Sildam, kes sa oled? (24)
20.04.2006 Nurjatu kohtuniku tabamine
04.12.2003 Salaagent paljastas Eesti emigrandi seksiäri (1)
03.05.2020 Suri Eesti NSV KGB endine esimees Karl Kortelainen (204)
15.05.2019 Eesti NSV KGB tippjuhi Vladimir Pooli mälestused mustavad meie ajaloo suurkujusid ja ülistavad KGBd (161)
22.11.2017 Kuidas KGB Dale Carnegie raamatu abil sõpru võitis ja inimesi mõjutas
14.02.2013 Endine KGB-lane: Ega ma ei kahetse, aga uhkust ka ei tunne (220)
29.03.2019 MAALEHE ARHIIVIST | Mida ütleks meile praegu Lennart Meri? (69)
29.03.2019 MAALEHE ARHIIVIST | Lennart Meri ühmatused, jahmatused ja lausa ehmatused (3)
28.03.2019 Lennart Merile pühendatud eriprogramm
21.03.2019 MEIE LENNART: Kuidas president Lennart Meri juubel suureks rahvapeoks kujunes
24.02.2019 KÕNE President Kaljulaid: internet on täis emakeelset vägivalda kes midagi teevad. Loogem toetavat, mitte kurja riiki
23.02.2019 MAALEHE ARHIIVIST | Pika Hermanni sinimustvalge lipu värvid aeti välja Moskvast (10)
29.03.2014 Lennart Meri: Mees, kel selge pää ja lahtine süda... (2)
30.10.2020 Marju Lauristin: korralikud inimesed häbenevad end juba rahvuslaseks tunnistada (747)
23.02.2019 President Arnold Rüütel: mis saab meie riigist ja rahvast, on mu südamele väga lähedane (474)
24.05.2018 Karl Vaino Eestist lahkumise saladus (75)
24.06.2013 Rahvas rõõmustas: saime Karl Vainost lahti! (12)
04.10.2018 Vaino Väljas nimelise pingi avamisel Kärdlas: olen püüdnud elada sellele maale ja anda, mis mul anda on (34)
20.10.2013 VIDEO: Vaino Väljas pidas Delfi küsimust valimiste kohta liiga isiklikuks (10)
28.03.2013 Vaino Väljas - väikese rahva suur saadik (40)
27.03.2013 HOMSES MAALEHES: Vaino Väljas: kaheksa Ladina-Ameerika presidenti teavad, kus asub Hiiumaa (23)
28.03.2011 Ühe väärt hiidlase juubeliks - Vaino Väljas 80 (11)
27.03.2011 Vaino Väljas – pealtnägija ja kõrvaltvaataja (40)
20.08.2021 „Iseseisvumise otsusele ei olnud kerge hääli kokku saada." Kuidas sündis haamrilöök, mis taastas Eesti iseseisvuse? (23)
20.08.2021 AUGUST 1991 | Putšistid magasid maha võimaluse Eesti ülemnõukogu ja valitsus arreteerida (53)
20.08.2021 Mida tegid augustiputši päevil „tavalised" inimesed? (34)
19.08.2021 Õnneks magasid putšistid maha võimaluse Eesti ülemnõukogu ja valitsus arreteerida (31)
14.08.2021 Augustiputš Tallinnas. „Oli täielik vaikus, see oli juba niivõrd teistmoodi, kui olla sai..." (4)
20.08.2021 Krjutškov ja kompanii: mis sai vandenõulastest peale putši? (66)
06.10.2017 Islandi endine välisminister: Eesti peaks Hispaaniale abi pakkuma (81)
17.08.2001 President võõrustab Eesti taasiseseisvumise abistajaid
07.08.2021 "Oleksime justkui õhus lennanud. Meil oli kogu aeg pisar silmas." 1988. aasta suvest kujunes lõputu sinimustvalge pidu
31.07.2021 Kuldne Erika Salumäe: teekond Barcelonasse oli väga keeruline. Seda magusam oli võit (9)
24.07.2021 „See on hullumeelsus!" Ja just sellepärast me Balti keti korraldamegi! (48)
17.07.2021 Polnud relvi, polnud mehi. Eesti kaitsejõudude taastamist alustati KGB silme all nullist (52)
10.07.2021 Sinimustvalge rinda ja lüpsik kätte. Punkarid lasid nõukogude võimu nõmedustele ninanipsu (166)
03.07.2021 30 aastat Eesti politsei taasloomisest. Uus politseivorm tõi keerulisel ajal uhke tunde (144)
26.06.2021 Nagu unenägu. Esimene sinimustvalge lipp tõusis inimmere keskel Pika Hermanni torni (63)
05.08.2021 VIRTUAALMUUSEUM. 30 ikoonilist eset, mis sümboliseerivad Eesti taasiseseisvumise emotsionaalset lugu (78)
04.08.2021 Toompeal tehti 20. augusti olulistest hetkedest ülekandeid kividega blokeeritud telebussist (3)
04.08.2021 President Lennart Meri. "Tal oli rahvusvahelist haaret, ta oli tulevikku vaatav ja üritas Eestit kõrgemale tõsta" (15)
04.08.2021 Ülo Nugise haamrilöök kõlas samas taktis vaba Eesti esimeste südametuksetega (7)
04.08.2021 Laulev revolutsioon. Sinimustvalged värvid ja Alo Mattiiseni isamaalised laulud vallutasid kogu maa (15)
04.08.2021 Esimesed demokraatlikud valimised värskes vabariigis tõid platsi puhtaks lööma Mart Laari valitsuse
04.08.2021 Referendum, mis kukkus läbi. Kuidas Narva üritas Eesti vabariigist lahti rebida (27)
04.08.2021 President Lennart Meri. "Tal oli rahvusvahelist haaret, ta oli tulevikku vaatav ja üritas Eestit kõrgemale tõsta" (15)
04.08.2021 Referendum, mis kukkus läbi. Kuidas Narva üritas Eesti vabariigist lahti rebida (27)
04.08.2021 Toompead rünnatakse! Kuidas Interrinne lossiväravad maha murdis, aga lõpuks häbiga minema lonkis (74)
04.08.2021 Eesti kroonid ja nende tuntud näod. Kuidas Eesti endale päris oma raha sai? (4)
03.08.2021 Milline ese ühendab taasiseseisvunud Eesti kaht tulist poliitilist konkurenti Edgar Savisaart ja Mart Laari? (56)
03.08.2021 Kalevi võitu ihati sama palavalt kui vabadust. Mis sai aga purunenud võidukarikast? (10)
03.08.2021 Põhiseaduse sünd. Miks Eesti rahvas ei saa ise endale presidenti valida? (44)
19.08.2021 Marju Lauristin: pidime uuesti nullist ehitama riigilaeva, mis peaks vastu ka laia maailma vetes (26)
19.08.2021 PILTREPLIIK | 30 aastat hiljem. Nii suruvad kätt riigimehed (73)
19.08.2021 DELFI DOKK: Vaata filmi Ülo Nugisest – lugu soliidsest relvafännist, kelle haamrilöök tõi vabaduse-pisarad (18)
18.08.2021 Olev Remsu: kas taunime neid, kes olid iseseisvuse taastamise vastu? Ei, kui nad olid vastu avalikult (65)

August 2021. MÕTTEVAHETUSED

Head mõttekaaslased, vaadates kogu seda virrvarri presidendivalimisfarsist vaktsineerimistrallini jäi mulle näppu üks avaldamata lugu, mille kirjutasin mõni aasta tagasi. Viimasel ajal ei tahagi enam kirjutada ega aruteludes osaleda, sest tundub, et kõik on juba varasemalt öeldud. Kõik on üsna selge tegelikult, mis on valesti ja mida peaks muutma, isegi seda, kust alustada, aga selle teadmisega pole midagi peale hakata, sest tsementeerunud süsteem töötab inertsist omasoodu, end kaitstes. **M.V.**

Omariikluse talumatu koorem. Mati Väärtnõu

Mida teha olukorras, kus omariiklus on muutunud koormaks riikluse aluseks olevale rahvale? Alles hiljuti teatas üks edukas keskealine Eesti soost naine, et temal ei ole vahet, milline võim siin riigis on, peaasi, et elu kestaks. Selline mõtteavaldus tuli peale seda kui teemaks oli idanaabri oht. Ja tegelikult on tal tuline õigus – omariiklus peaks olema eestluse kestmise pandiks, aga on hoopis juhtunud vastupidine. Nii mõnedki, pealispinnaliselt mõtlejad, soovitaksid naaberriiki, ida poole, kolida kui seal parem tundub ja siin ei meeldi. Aga miks peaks keegi oma sünnimaast eemale kolima, selleks, et talumatuks muutuv sünnimaa äng ei lämmataks?! Kas tõesti on palju tahetud, et omariikluse tagajärjed eestluse kestmisele ei oleks kordades hullemad kui ENSV aeg?

Pigem peaks küsima, mis on meiega juhtunud, sest sellist Eesti riiki, mida täna näeme, ka kõige halvemates unenägudes taasiseseisvumisajal ei näinud?! Lootus oli inimestest hooliva, koduse ja aruka ühiskonna tekkel, saime aga hingetu, ametnike bürokraatia alla mattuva koosluse, kus riik elab oma elu ja rahvas riigis oma. Ühisosa pea järel polegi. Seetõttu näeme ka retoorikat poliitikas, kus on olulisel kohal Eesti riigi kaitse, aga mitte Eesti rahva kaitse. Nii on Eesti NATO vihmavarju all, aga tsiviilkaitsest ei ole siiani veel praktiliselt kübetki tehtud. Nii räägitakse ainult lojaalsusest Eesti riigile, aga mitte lojaalsusest Eesti rahvale. Nii on võetud rahvalt rahvaalgatusõigus, presidendi valimise õigus ja valimisseadus hoiab status quo´d. Sellise olukorra muutmine peaks olema meie kõigi mure olenemata poliitilistest vaadetest või hetke-eelistustest. Lõpuks pole ka praegust võimu põlistaval, ametnike ja elukutseliste poliitikute partokraatial mingit tulevikku kui jätkame sama teed. Pole vahet palju on kellelgi raha või vara- kui üldiseks saab minnalaskmismeeleolu, siis pole võimalik ka sellest rõõmu tunda. **Seega, terve mõistus ütleb, et aeg on senised valikud üle vaadata ning teha muudatused, mis tooks elurõõmu Eestisse tagasi.**

Hiljuti avaldatud õnneindeks viis meid vahetult Moldova ja Venemaa ette. Sellepeale muidugi juba arvati, et selline indeks polegi mingi näitaja. Nojah, hapud viinamarjad. Portaalis Eestinen avaldati, et esikolmikus olevad soomlased arvavad, et hoopis Island on kõige õnnelikum maa. Muuhulgas viidati, et Islandile on omane rahu ja turvalisus, seal pole kunagi olnud sõjaväge. Lisaks toodi välja mõned pidepunktid: riigid ei saa olla õnnelikud, vaid õnnelikud on inimesed neis riikides, kus on loodud selleks tingimused võimalikult paljudele inimestele; õnn saabub siis kui inimestel pole vaja muretseda järgmise päeva toidu ega peavarju pärast; kui põhivajadused on kaetud, siis raha enam inimest õnnelikumaks ei tee; küsimusele, kas raha teeb õnnelikuks, vastatakse Soomes ja Islandil: ainult siis, kui jagad seda teistega.

Kas meil ei oleks viimane aeg võtta end kätte ja hakata kujundama riiklikult tasandilt alates uut reaalsust, kus väärtuseks oleks mitte SKP numbrid, keskmine palk, vaid reaalselt inimeste toimetulek, ühiskonnas toetav küünarnukitunne, vaimsus ning rahulik äraelamise võimalus maapiirkondades?! Ehk omariiklus ei tohiks olla karistus Eesti inimesele, vaid võimalus veelgi paremale ühiskonnale! Islandi näide on eeskujuks- mida väiksem riik, seda kergem on riiki kujundada. Seetõttu pole vaja meil end võrrelda idanaabriga, et neil pole sedagi, mis meil halvasti on, vaid tuleb keskenduda ainult meie endi ühiskonna kujundamisele.

Selle asemel, et paaniliselt tegeleda Venemaa kartmisega või oma rahva kestmise huvisid/iseseisvust jalgealla tallates, õhutada liidu-usku (Kallas, Kaljulaid), võiksime oma ressursid kulutada oma rahva võimaluste tõstmisele. Kui raha on vähe, siis tuleb elamine muuta odavamaks ja lõpetada kulukatesse liitudesse kuulumine, kütuseaktsiisid, otsida odavamaid energiasisendeid jms. Ka E-riik tuleb muuta odavaks e-haldusega riigiks, mitte jätkata rada, kus paljud e-süsteemid oma sobimatuses ja keerukuses on haavatavad ning ebakindlad. Normaalse arengu tunneb ära sellest kui ametnike arvukus hakkab oluliselt vähenema – mida tegelikult e-haldus eeldabki! **Praegu oleme teinud pikki samme ebanormaalsuse teel- koos e-riigiga on mitmekordistunud ka ametnike arv, võrreldes ENSV ajaga!**

Poole Pariisi linna suuruse rahvastikuga riigil pole vaja ligi poolteistsada tuhandet avaliku sektori töötajat, anname enamusele neist võimaluse teenida tulu erasektoris. Selleks, aga tuleks taastada kunagine mõte, et Eesti on väravaks ida-lääne vahel, aga mitte roiskunud umbsoolikaks, kust inimesed peavad elementaarse toimetuleku nimel maalt lahkuma. Ehk aitab ka vihkamise külvamisest nii riigi kui meedia tasandil vastandumisel venekeelsetega?! Olgem ausad, me ei ole grammigi paremad inimesed kui need, keda me vantideks kutsume! Kui oleksime, siis me näeksime hoolivust enda inimeste suhtes. **Suur osa eestlastest on teiste halvustamisest läbiimbunud ja see hävitab meid endid nii inimestena kui rahvana. Kestmiseks tuleb andestada vanad asjad ja olla suuremeelne ka nende suhtes, kes meile ei meeldi!** Ainult nii ei pea tundma omariiklust koormana, vaid kestmise garandina! Nii pole ka ime, et meie üle ka naabrid juba naeravad: https://www.delfi.ee/artikkel/94269833/ soome-meedias-nimetatakse-eesti-presidendivalimisi-naeruvaarseks-farsiks

Aga muutuse jaoks oleks vaja olla nagu parun von Münhausen, kes ennast juukseid pidi soost välja tiris… Päriselus on see vist võimatu. Et päris käegalöömise tunnet ei tekiks, olen sukeldunud oma igapäevatöödesse Saaremaa läänealal. Ja natukene mõtlen kaasa.

Tervitades, **Mati Väärtnõu.**

AU ja KIITUS! Väga väärt targa mehe mõtted, kellel on süda õige koha peal. JJ

Tervitused !

Igati päri Mati Väärtnõu mõttekäikudega. Mul hiinlased käisid just siin. Küsidid mis te tahate nendega äri ajada teil ju Venemaa turg kõrval kuhu nemad tahavad kaupa tuua. Miks siinsed ettevõtted peavad hiinasse meie kaupu tassima. Sõna otseses mõttes naerdi meie üle.

Aga selle pärast peame, et on loodud teatavad illusoorsed ettekujutused demokraatiast mida ei eksisteeri. Küsisin hiinalaste käest palju on nende maksukoormus selgus et 8-12 % sõltuvalt osariigist. Venemaal teadolevalt 16 ringis (tehke enda poolsed parandused kui ma eksin).

Hiinlased siis küsisid minu käest palju meil on – ütlesin, et 68% lähtuvalt Euroopa Keskpanga andmetest. Selle peale küsiti kas meil kehtib orjanduslik kord ...

TSENSUUR: see on hullem kui nõuka ajal - internetiportaale suletakse, artikleid kustutatakse, kommentaariume moonutatakse ja puhastatakse süsteemselt. Teatava tonaalsusega tekste või autoreid ignoreeritakse. Mingit vaba sõna ei eksiteeri enam ammu.

Rahva tervis ja sigivusnäitajad on endiselt alla taastootlikkuse piiri aga sõbrad see viitab juba genotsiidi läbiviimisele. Olukord halveneb pidevalt. Poed on kaupa täis aga süüa seda ei saa. Toit ja Põhjavesi on mürgitatud ja toidu kõlbmatud (riigikontrolli andmed muideks). Rahvas evakueerub - see on ümber nimetataud tööjõu vabaks liikumiseks. Veelgi enam, **on moodustatud riiklikud orgasnisatsioonid** kes seda küüditamist korraldavad. **Sõbrad - kuhu hullumajja teid nüüd elama on pandud tahaks kõige selle peale küsida?**

Parimate soovidega **Einar Eiland** tel. 53785486

Tere hommikust!

Täna, 32. aastat tagasi, oli Rahvarinde eestseisuse liige Mati Hint USA's, kus tollal pöörati Balti riikide vabadusliikumisele enneolematult suurt tähelepanu nii meedias kui ka kodanikuliikumiste poolt. Meeleavaldusi Balti riikide toetuseks toimus mitmel pool, ka Connecticuti osariigi Kapitooliumi ees, kus Mati osales peakõnelejana Estonian, Latvian and Lithuanian Alliance of Connecticut (ELLA) meeleavaldusel. ELLA oli ka see, mis Mati sel sündmusrikkal ajal USAsse tõi ja lisaks esinemisele Connecticutis tagas talle ka sama päeva õhtul intervjuu McNeil/Lehrer NewHour üleriigilises uudistesaates, kus terve saatelõik oli pühendatud Balti riikide vabaduse liikumisele. Saates näidati ka värskelt saabunud videot Balti ketist..

Maailma avalikkust liigutas hinge põhjani Balti rahvaste üksmeel ja vaprus, kui nad seisid külg külje kõrval Balti ketis. Balti kett mõjus kui vabadusiha ülemlaul.

Eesti ja teised Balti riigid said oma iseseisvuse tagasi peale pikka kannatusteaega. Vabanemisele aitasid kaasa ühendatud ja üksmeelsed jõud mõlemal pool ookeani. Okupatsioonitaaka kogu selle raskuses kandsid loomulikult kodumaade rahvad ja ka vabadusvõitluse ohvreid kandsid nemad. Ameerikas tegid Balti pagulased aga, mis oli nende võimuses– käisid väsimatult Washingtonis lobimas USA kongressi-liikmeid ja meelde tuletamas MRPi.

Ka tänavu, meie riigi taasiseseisvumise 30. aastapäeval, lehvis Eesti lipp USA Connecticuti osariigi Kapitooliumi mastis (manuses). See on sama hoone, mille ees Mati Hint esines 32 aastat tagasi (manuses).

MRPi aastapäeva nimetati Põhja Ameerika Balti pagulaste ringis Musta lindi päevaks. Kui Mati oli oma kõne lõpetanud, ulatasin talle musta lindi, mille ta viskas demonstratiivselt maha. Nagu pildi peal on lugeda, on see minu kirjutis Mati reisist USAsse ja tegevusest Balti riikide vabaduse nimel Connecticutis, New Yorgis, ja Washingtonis. Tollal, kuna olin Connecticuti eestlaste kogukonna esindaja ELLA eestseisuses, olin ka Mati Hindi võõrustaja.

Soovin teile kaunist päeva ja olge hoitud! **Ilvi Jõe-Cannon** Politoloog Mulgimaal

Aug 23, 2021 Kristjan <crisman@hot.ee>: Samas teame väga hästi, et **suurriikide seisukoht oli: „ärge kõigutage paati“ ehk loobuge iseseisvuse nõudest**.

Tere hommikust!

Asi ei olnud nii must-valge nagu te väidate. Oht oli suur, et NL'is võib minna verevalamiseks, isegi kodusõjaks. Ning seetõttu hoiatati, et "ärge kõigutage paati". ELLA liikmed suhtlesid pidevalt oma esindajatega Kongressis ja USA välisministeeriumiga, peamiselt Paul Goble'i kaudu ja olime kursis mõtlemise- ja otsustega Washingtonis. Balti riikide vabaduse liikumisel oli suur poolehoid Ameeriklaste hulgas ja oli vaid vaja targalt tegutseda koostöös Washingtoniga.

Üks konkreetne näide poolehoiust ning toetusest oli peale Vilniuse veresauna jaanuaris 1991.a. Juhuslikult oli Moskva tsirkus New Havenis natuke aega peale seda ja ELLA liige, kes elas New Havenis teatas juhatusele sellest. Hetke pealt otsustati organiseerida meeleavaldus seal linna Kolosseumi ees, kus tsirkus esines. Polnud võimalik ettenähtud luba taotleda aja nappuse tõttu ning kui me saabusime Kolosseumi juurde, kohalik politsei juhatas meid otse hoone ette ja paljud neist avaldasid meile kaastunnet ohvrite pärast Leedus ning ka oma toetust meile.

Meid toetati ja me saavutamise taasiseseisvuse suurel määral seetõttu, et me hoidsime ära verevalamise ja vägivalla. Nii mõnigi teine rahvas üritab oma vabadust saada baltlaste moodi. Alles hiljuti kirjutas mulle hea sõber Connecticutis, kes on kuubalane ning ütles, et ta unistab päevast mil tema rahvas loob keti ühest saare otsast teise Kuubas ning saab vabaks.

Tervitades **Ilvi Jõe-Cannon** Politoloog Mulgimaal

Tervitused ! Ma oleks väga tänulik lugupeetud ajaloolastele kui lugupeetud ajaloolased oskavad selle lahti seletada, kuidas peale selle 40 miljonit (kuni mõnedel andmetel isegi 80 miljonit) indiaanlase hävitamisest läbi viinud riiki saab demokraatlikuks pidada ? Kuidas see on kooskõlas niinimetatud demokraatliku riigi põhimõtetega või mis see demokraatia antud kontekstis üldse on ... ???) Nõukogude terror oli selle kõrval lapsemäng kulla sõbrad. Kuidas siiski on võimalik et sama muster on kordunud peale seda veel Iraagis , Afganistaanis, Liibüas ja veel lugematutes Aafrika riikides. Selle läbiviimiseks piisab vaid massimeedias kaudu illusiooni loomisest et tegemist on baarja riikidega ja demokraatia sisseviimine võibki pommituslennukite ja välisluure eripoeratsioonide kaasabil alata. **Kas meid riike kes seda kõike läbi viivad saab ikka demokraatlikuks ehka rahva soovide vastavaks ühiskonnaks pidada?**

Mistahes populatsiooni edukuse mõõdupuuks, olgu selleks kas lutikad, sipelgad, rotid või inimesed on ikka see kuidas on toimub populatsiooni paljunemine. Kui on soodsad olud siis paljuneb kui mitte soodsad siis ei paljune. Kui vaadelda meie **Eesti populatsiooni hetkeseisu siis viieteistkümnest maakonnast neliteist ju tühjenevad**. See viitab omakorda populatsioonile ebasoodatele paljunemistingimustele enamikes maakondades.

Kahjuks pole peale niinimetatud iseseisvumist olukord ju parenenud. See võimaldab väita populatsiooni vastu suunatud repressiivne tegevus kestab endiselt edasi. Sügavamal vaatlemisel selgub et on tegu, mille eesmärk on mingi rahvusliku, etnilise, rassilise või usulise ühenduse osaline või täieliku hävitamise sooviga, mis toimub läbi vaimsete häirete tekitamise, ebasobivate elutingimuste pealesurumise, sündimuse takistamise, nii nagu statistikaamet, inimarengu aruanded ja riigikontrolli raportid selle välja toovad. Minu küsimus lugupeetud ajaloolastele on kuidas võik seda eeltoodud protsessi nimetada?

Kui vaadelda olukorda maksukoormuse aspektist lähtuvalt siis teatavasti Ümera ülestõus algas sellest et maksukoormust tõesti 16% pealt 18 % peale. Seda ega meenutame me kui pimeda orjaöö perioodi. Praegu on tõusnud meie maksukoosmus maailmapanga andmetel 68 protsendini. Seega me ei saa mingist vaba olemisest maksukoormuse aspektist vaadatuna nii riigi kui rahvana juttugi olla.

Siinkohal nõustun igati Ilvi Jõe-Cannoi seisukohaga „USA's, kus tollal pöörati Balti riikide vabadusliikumisele enneolematult suurt tähelepanu nii meedias kui ka kodanikuliikumiste poolt“. Selline imperjalistlik käitumine on igati mõistetav. Iga impeerium peabki enda uute asumaade hõivamisse äärmise tähelepanuga ja tõsidusega suhtuma seda ei saa teiste hooleks jätta. Veel parem kui okupeeritavale alale saab luua ilusiooni et tegemist on nende endi vabadusliikumisega, kas ma sain lugupeetud ajaloolase mõttest õieti aru.

Parimate soovidega **Einar Eiland** - Talupoeg läänemaalt. tel. 53785486

Re: No suur osa indiaanlasi suri siiski haigustesse ära. Ja muidugi nottisid nad suure hää meelega ka üksteist maha. Nii on lood...

Head kaaslased, väike täpsustus paljunemisbioloogia osas. Kalevi Kull

Paljunemise bioloogiline mõte pole mitte rohkenemises, vaid taastumises. Kauapüsimise aluseks pole mitte arvuline suurenemine – sest see tekitab ebastabiilsust –, vaid kooselu oskus, sümbioosi "tarkus", sest see on püsiva kooselu alus. Vanas püsivas ökosüsteemis ei ole põlvkondade kestmisel seost järglaste arvuga – ükskõik kas organismil on elu jooksul kolm noort järglast (nagu mitmeil imetajail) või on neid kolmsada või kolmsada tuhat (nagu mõnedel taimedel või seentel), järgmises põlvkonnas on ikka täiskasvanuid keskmiselt üks isend eelmise põlvkonna ühe kohta.

See oli darvinlik (eriti neodarvinlik) evolutsioonivaade, mille puhul elu oli taandatud paljunemisele. Praegune, epigeneetikal põhinev arusaam on näidanud, et evolutsioon käib enamasti ilma, et populatsiooni kasvu vaja oleks. Inimetele rakendatuna viis darvinlik vaade sotsiaaldarvinismist tuleneva eugeenika ja vägivallani, ekspansiooni õigekspidamiseni, majanduses aga piiramatu kasvu õigustamiseni. Ometi ei saa see olla püsiv. Ökoloogiline ja epigeneetiline arusaam näitab, et organismide seas on üldiseks pigem konkurentsist hoidumine ja sümbioosisuhete ning paigaeripära edenemine.

Loomulikult, kui paljunemisest taastumiseks ei piisa, sureb populatsioon välja. Nõnnapalju on ikka vaja, ja meil ongi pigem see probleemiks. Esmalt on oluline ikkagi paigapärase ja targa kultuuri püsimine, selle enesetaastamisvõime.

Kõigeparemate soovidega **Kalevi Kull**

2. september 2021 Jüri Toomepuu kirjutas:

Suur tänu professor Kull Teie targa, asjaliku ja teaduslikult pädeva arutelu eest. Eesti rahvastiku probleem vajab kindlasti lahendamist kui tahame oma eripärase ja suurepärase genofondiga rahvana püsida. Et praegune pahaendeline trend ei jätkuks, et me ei jääks vähemusrahvuseks oma põlisel ja ainukesel kodumaal, peab meie esialgne eesmärk olema täita maa lastega, eestlaste lastega.

Austusega, Jüri Toomepuu toomepuu@gmail.com

Paraku saavad noored kodust, koolist, meediast jm sellist ajupesu, et lapsi pole vaja, rahvuslus on jäle, valge olla on häbi, multikulti on hea, moslemid-neegrid väga head, mida debiilsem olla (elus,kunstis, loomes jne) seda ägedam ja pogressiivsem on, piirid on ka saatanast, pere- ja kristlikud väärtused on aegunud keskaegne õudus jne jne.

Me võime tahta mida tahes, aga praeguste globaalsete väärtuste juures hävib Eesti rahvas (ehk edaspidi ka valge rass) täielikult. Siin pole teist võimalustki. Vanem ja mõistusega generatsioon sureb ja asemele tulevad üha debiilsemad generatsioonid. Muidugi on erandeid, toredaid erandeid, aga see ei muuda trendi... PS! Tahaksin olla optimist aga... Pessimist olla hästi informeeritud optimist. Seega...

Vea parandus. Sirje Jõgi (Rivers)

Ajaloolased teavad hästi, et nii mõnigi kord tuleb uute ja põhjalikumate allikate ilmnemisel varemavaldatud seisukohti täiendada või täpsustada. Paraku tuleb mõnel juhul koolipoisi kombel juba artikli pealkirjas öelda, et nüüd on ikkagi tegemist vea parandusega.

Nimelt ilmus 23. veebruaril 2013 Postimehe lisas AK allkirjutanu artikkel „Uskumatu ilmutus 24. veebruaril 1987: Sinimustvalgega ratsanik Tallinna vanalinnas". Kirjatöö käsitles bändides Argos, Proov 583, Magnetic Band, GGG, Linnu Tee jt esinenud kitarristi Endel Jõgi paarikümneminutilist ratsaretke läbi Tallinn vanalinna Toompeale, hõlstis ratsanik kandmas sinimustvalget lippu. Tänaste teadmistega tuleb nentida, et see siiski ei toimunud 24. veebruaril 1987.

Allakirjutanu esimene kontakt Endel Jõgiga (Rivers) tekkis suvel 2008, kui muusik oli üle aastate Austraaliast jällegi Eestis. Nii läks jutt sellele ratsaretkele, mis Jõgi sõnutsi toimus 24. veebruaril 1987. Rääkisin juhtumist Eesti Lipu Seltsi juhatuse liikmele, kes sedasama teavet kinnitas, lisades et lühike ülevaade sellest sündmusest on ka lipuseltsi veebilehel (on praegugi). Nii sai täidetud allikakriitika üks esmaseid reegleid, et ühe ja sama sündmuse olemasolu kinnitavad kaks teineteisest sõltumatut allikat.

Mitu aastat hiljem, PM AK artikli ettevalmistamise käigus teatas Endel Rivers e-kirjaga Austraaliast, et suvel 2008 näitas tema isa fotot, mis pildistatud hetkel, mil ta ratsutas üle Vabaduse väljaku. See pilt oli isa kodusele aadressile saadetud tundmatult isikult juba paarkümmend aastat tagasi ja foto tagaküljel on kirjas vaid kuupäev: 24. veebruar 1987. Allakirjutanu püüded saada see foto Jõgi isakodust Mustamäelt kätte kahjuks tulemusi ei andnud.

Mõni aeg tagasi, seoses teise teemaga sattusid vaatevälja 2003. aasta suvised ajalehed. Endel Jõgi käis siis üle 15 aasta esmakordselt Eestis. Temaga tegi usutluse Postimehest Neeme Korv. Artiklis on kirjas: „Kindlasti leidub Tallinnas neid, kes mäletavad oma hämmastust, nähes 1988. aasta kevades ühte ratsanikku läbi vanalinna Toompeale kappamas, rüütlirüü üll, suur sinimustvalge lipp sõidutuules lehvimas" (PM, 9. juuli, 2003, lk 13). Korv lisas, et väga vähesed teavad, kes oli see tundmatu ratsur ja sellest sai alguse kitarristi Endel Jõgi teekond vabasse maailma. Paar päeva hiljem ilmus SL Õhtulehe ülevaade, kus samuti jutuks kuidas kevadel 1988 hakkas Endel Jõgi sillutama oma teed laia maailma. Tookord muusik uskus, et aktsiooni tulemusena saadetakse ta kas läände või itta, aga see ettevõtmine vaikiti täiesti maha (SL ÕL, 2003, 11. juuli, lk 14-15). Seega määratles Endel Jõgi suvel 2003 kahele ajalehele oma kunagise retke kevadesse 1988.

Aga millal ratsaretk ikkagi toimus? Kättesaadav foto ei luba määratleda selgelt aastaaega. Ratsanikku jälgiv mees on küll palja peaga, aga pikemas jopes või mantlis, mis sobib mitmele aastaajale. Neeme Korvi usutluses märgiti, et toona ilmunud ajalehes Sirp ja Vasar read mingist hullust, kes olevat üritanud Toompead vallutada. Neid ridu ei õnnestunud ei allakirjutanul ega rahvusraamatukogu kahel kogenud töötajal 1988. aasta kultuurilehe esimesest poolaastast leida – lühike rida andnuks ehk ühe pidepunkti juurde. Vaatasin, küll mitte väga põhjalikult üle Noorte Hääle, Rahva Hääle, Edasi ja Õhtulehe publitsistlikke artikleid 1988. aasta kevadest, ent Toompea „vallutamise" rida ei jäänud silma. Võimalik, et reake kultuurilehes ongi vaid kuuldus, mille Jõgi edastas Korvile.

1996. aastal ilmus Mart Laari, Urmas Oti ja Sirje Endre ühistööna raamat „Teine Eesti. Eesti iseseisvuse taassünd 1986 -1991". Selle raamatu fotoblokis (lk 352 järel) on seesama üldtuntud foto dateeritud märtsiga 1988. Samas, Okupatsioonide muuseumi andmebaasis on jällegi seesama foto ja sündmuse ajaks on siin märgitud 9. aprill 1988. See foto jõudis muuseumi 1999. aastal Helve Udami (1928-2017) kaudu. Foto tagaküljel on kirjas: „Endel Jõgi 9. apr 1988 Tallinnas, Võidu väljaku ääres." Viide Võidu väljakule näitab enam-vähem samaaegset dateeringut. Mais 1989 muutus Võidu väljak taas Vabaduse väljakuks ja kui märge foto tagaküljele kirjutati hiljem, siis oleks seal pigem uus koha määratlus. Järgnevalt on okupatsioonide muuseumisse toodud veel kaks sama fotot, aga need on jällegi ilma dateeringuta.

Seega toimus Endel Jõgi mälestusväärne ratsaretk 1988. aastal ja ülima tõenäosusega 9. aprillil. Püüdsin võimalikku kuupäeva täpsustada paarilt tuttavalt, kes kevadel 1988 pidasid päevikut ja ehk panid muude kuulduste kõrval kirja ka kumu sellest ratsaretkest, ent seegi otsing pole praeguseks andnud tulemust.

Aprill 1988 läheb kokku laiema pildiga. Nimelt liitus Endel Jõgi neil aegadel usulise rühmitusega Elu Sõna, otsides võimalust nii minna välismaale. Mälestusväärne ratsaretk oli Jõgi protest toonaste võimumeste vastu. Võimalik, et ta toona ka lootis selle eest „karistu-seks“ Nõukogude Liidust väljasaatmist. Millega Jõgi kindlasti riskis? Ehk leiab analoogia järgnevast: 30. aprillil 1988 lehvitas sama rühmituse liige Madis Õispuu kolmevärvilist rahvuslippu Kohilas, Raplas ja Märjamaal. 1. mail kinnipeetud Õispuu toodi Raplasse, kus kohus mõistis talle 15 ööpäeva aresti, sest trikoloori lehvitamisega ta „riivas avalikku moraalitunnet, millega tekitas pisihuligaansuse ja rikkus avalikku korda.“

Kes tõi esimesena sinimustvalged lipud uuesti avalikkuse ette?

Aeg-ajalt on piike murtud selle üle, kes tõi Eesti NSV ajal sinimustvalged lipud uuesti avalikku ruumi. On üldteada, et läbi aastakümnete tegid seda üksikutel juhtudel julged mehed – heisates öösel lipu kusagile torni või korstna otsa. Aga nad tegid seda salaja ja anonüümselt, jäädes mõnikord tabamatuks, kuid sageli saadi KGB poolt kätte. Selline lipu heiskamine jäi lokaalseks sündmuseks, sest kohalikud võimumehed korraldasid enamasti juba esimestel hommikutundidel kiiruga trikoloori mahavõtmise.

Vaieldud on selle üle, kas lipud toodi uuesti avalikku kasutusse Tartu muinsuskaitse päevadel aprillis 1988 või juba oktoobris 1987 Võrus, küll veidi hilisema nimega Vaba-Sõltumatu Noorte Kolonni nr 1 korraldatud meeleavaldusel. Tartus lehvis päevade lõpul juba mitmeid lippe, suuri ja väikseid. Võrus oli õhtupimeduses rongkäigus teadaolevalt üksainus väiksem sinimustvalge lipp. Nõnda on selles rivis – lipu avalik heiskamine – tõepoolest uljas ratsanik Endel Jõgi Tallinnas aprillis 1988. See sündmus jääb vahetult Tartu muinsuskaitse päevade ette, seevastu Võru juhtum oli pool aastat varasem.

Tere - ja suur tänu minulegi mõtlemast! Vaata mis panin omalt poolt lisasse.

Esimene - nagu ütled, igal on oma lugu. Oli meie lipulugu millal oli, aga selleks ajaks kui tulid Mattieseni super laulud, olid meie võitlemised enam vahem võideldud ja - eestlastes pettutud, et nii arad ollakse ja välja ei astuta. Noored on ju tulised ja temperamentsed!

Kuna ise töötasime umbes 1986 eri Venemaa piirkondades ansambliga siis nägime hoopis ärksamat ja poliitiliselt aktiivsemat Venemaad (eriti Ukrainat) - ja Eestisse taagsitulles oli pettumus suur, et siin ikka kui hiirekesed peidus ja vagusad. Lipulugu oli meie kulminatsioon mitte poliitilise aktiivsuse algus. No ja nii edasi. Tore et rahvas ärkas, meie jaoks kaugelt liiga hilja, See on esimese artikli kohta lisas - ja mõtted et igal omad kogemused.

Siinpool maamuna ajan aga ikka eesti asja, loomulikult, ja manuses teine on mu homne kõne. Kui tore et Eesti on vaba. Ja kui tore maa on Eesti!

Tervitab Sirje Rivers/Jõgi

Tõnis Mägi öölaulupeol:

Jumal ütleb selgelt: "Kuulake, mu rahvas!"
"Kuulake, mu rahvas!" ütleb Jumal praegu selgelt.
"Ma hoiatan teid! Ma hoiatan teid, et võtke aru pähe!
Siis ma hoian ja kaitsen seda väikest maad.
Seda sama Eestimaad.
Parandage meelt!"

Eesti maareformi isa Theodor Pool. Jõukas karjakasvataja, kelle talu edendati ka ENSV ajal. Peeter Raidla MTÜ Fond Eesti Majanduslugu

Kunagise ministri ja põllupidaja Theodor Pooli Piistaojal asunud talu tunnistati omal ajal Eesti parimaks.

Piistaoja karjalauda välisvaade FOTO: EESTI AJALOOMUUSEUM

Kes üritab ühe lausega iseloomustada omaaegse ministri ja põllupidaja Theodor Pooli tegevust, jääb paratamatult hätta. Kas teha panus talle kui põllutööministrile, kelle eestvedamisel võeti oktoobris 1919 vastu maaseadus, mille alusel sundvõõrandati üle tuhande mõisa ja pandi alus talude süsteemile? Või pidada teda hoopis põllumajandusteadlaseks, kelle tegevus aitas edendada kogu Eesti põllumajandust kahe ilmasõja vahelisel ajal?

Eesti maareformi isa

Theodor Pooli on peetud Eesti vabariigi algusaastatel ellu viidud radikaalse maareformi isaks ja seda täie õigusega. Asutava kogu oktoobris 1919 vastu võetud maaseaduse menetlemises ja vormistamises oli ju suuresti otsustav just Pooli kui seaduseelnõu algse variandi koostaja tehtu. Ja hiljem, juba põllutööministrina oli ta ka üks selle elluviijaid. Samal ajal võib öelda, et tänapäeva Eesti oleks ilmselt hoopis teistsugune, kui maaseadust poleks omal ajal just sellisena heaks kiidetud. Muide, maaseaduse vastu hääletasid Maarahva Liidu esindajad eesotsas Konstantin Pätsi ja Jüri Uluotsaga, kes jäid aga selgesse vähemusse.

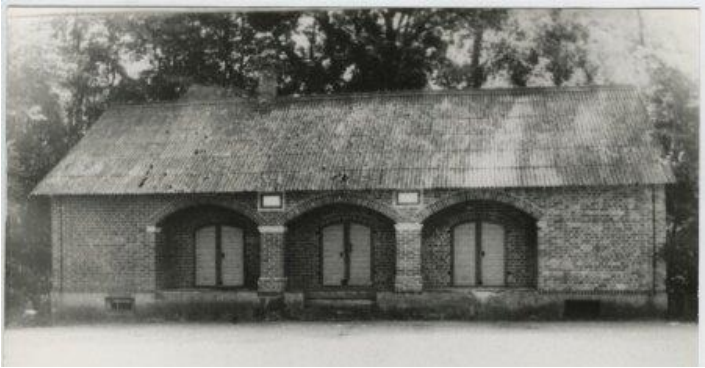
Piistaoja talu ait FOTO: EESTI AJALOOMUU-SEUM

Maareformi tulemusena riigistati mõisnikele kuulunud maavaldustest 96,6%, s.o kokku 1039 mõisat ja 2,34 miljonit hektarit, nagu on Elo Lutsepp kirjutanud Ajaloolises Ajakirjas (2007, 3-4). Peale olemasoleva 52 000 ostutalu ja 23 000 renditalu (need anti maareformiga seniste kasutajate omandusse) loodi üle 56 000 uue asundustalu.

Eesti parim talu

Piistaoja talu oli Poolide suguvõsa arendanud juba 18. sajandi lõpust. 1880 hakkas talu pidama Theodori isa Mart Pool, kes 1896. aastal ostis talu päriseks. Küll laenurahaga, aga juba 1908. aastaks oli võlg tasutud, nagu on kinnitanud Manivald Metsaalt, omaaegne Theodor Pooli pärandi hoidja Piistaojal. Isa Mardi ja poeg Theodori kirjavahetusest on ilmnenud, et veel agronoomia üliõpilasena hakkas Theodor isale talu edendamises pidevalt nõu andma. Ja mitte ainult kirjalikku. Näiteks saatis Theodor praktikal olles Soomest Piistaoja tallu karjatalitaja, et loomapidamises kindel kord luua.

Piistaoja talu lüpsikarja lauda sisevaade 1930.–1940. aastatel FOTO: EESTI AJALOOMUUSEUM

Juba õpetatud agronoomina jagas Theodor täpseid juhiseid, milliseid kultuure põldudel kasvatada ja milliseid sorte külvata, kui palju neile väetist anda ning kuidas kultuurkarjamaid korraldada. Tõukarja aretamiseks vajalikke pulle ja mullikaid käis Theodor aga ise Lõuna-Eesti parematest mõisakarjadest valimas.

Tõukarja aretamiseks vajalikke pulle ja mullikaid käis Theodor aga ise Lõuna-Eesti parematest mõisakarjadest valimas.

Ministriametis või riigikogu liikmena Tallinnas tegutsedes ostis Theodor sealt ka väetised, jõusöödad, põllutöömasinad ja muu vajaliku kraami. Talvel toimetati kaup raudteed mööda esiotsa Lelle või Eidapere jaama ja veeti seejärel regedega Piistaojale. Suvel saadeti kaup Pärnusse ja sinna mindi juba vankritega järele. Theodor ise sõitis Tallinna, Pärnu ja Piistaoja vahet tihtipeale oma mootorrattaga.

Piistaoja talus oli peaaegu 130 hektarit maad ja metsa. Sellest ligi pool, 63 hektarit, suudeti kahe sõja vahel drenaažiga kuivendada. 1920 valmisid Piistaojal uus sigala ja silotorn, 1923 hakati kultuurkarjamaid rajama, 1931 osteti sõnnikulaotaja, mõni aeg hiljem viljalõikaja-isesiduja. Traktorit Piistaojal ei olnud. Selle asemel pandi rakkesse mõnikord lausa üheksa tugevat tööhobust, kes suutsid vedada ka mitmehobuserakendeid.

Põhiliseks jäi siiski tõuaretus ja karjakasvatus, millest annavad tunnistust juba 1930. aastal üle 5500 kilogrammi piima andvad Piistaoja lehmad. Kui Theodor Pool sama aasta lõpus 40-aastaseks sai, kirjutas ajaleht Sakala: „Tema Piistaoja talu on tunnistatud eeskujulikumaks üle terve kodumaa mitte ainult kui mustermajapidamine meie suurematele taludele, vaid ka tulukuse mõttes."

FOTO: EESTI RAHVA MUUSEUM 14. juunil 1941 saabusid Piistaoja tallu küüditajad ja Poolide pere viidi Venemaale.

Laudas tuli lehmaasemed laiemaks ehitada, sest kui veel 1911. aastal oli lehmade kehamass 375 kilogrammi, siis 1930. aastatel juba ligi 600. Aastal 1936 valmis noorkarjalaut ja ehitati loomade jootmiseks veetorn, kuhu pumbati vett mootoriga. Piistaoja laudas olid ju automaatjootjad. 1937 paigaldati lauta ameerikalikud söödalavad, 1938 hakati lehmi nii laudas kui ka karjamaal masinaga lüpsma, 1939 võeti kasutusele elektrikarjus. Ka Piistaoja pere enda elamine oli korralik ja linnalik, vee ja vannitoaga.

Riigimehe maja, Piistaoja talu, Theodor Pool FOTO: HEIKI RAUDLA

Kui vahetult enne 1940. aasta punast riigipööret külastasid Piistaoja talu Eesti majandusteadlaste seltsi liikmed, kõlas reisi kajastanud ajalehe Teataja sõnul huviliste suust ka küsimus: millest on tingitud, et Piistaoja majapidamine on jõudnud kaugele ette meie keskmisest põllumajanduslikust arengust? Taluperemees Theodor Pool vastas sellele lühidalt: talutööde ratsionaliseerimisest.

Piistaoja päästsid Pooli sõbrad

Juunis 1940 võimule pääsenud riigipöörajad jätsid Theodor Pooli esialgu rahule. Ka ei hakatud tema talu tükeldama, ehkki Theodor oli selleks valmis, pidades plaani, kuidas 30 hektaril talu ära majandada.

Tema sõbrad küll tunnetasid, et nii see ei jää, ning kutsusid Theodori märtsis 1941 Piistaojalt ära Tartu ülikooli agraarökonoomika ja -planeerimise professori ametikohale. Ent taluomanik jäi endale kindlaks ega lahkunud oma majapidamisest. Samamoodi oli Theodoril ja tema abikaasal Idal (1903–2003) võimalus 1940. aastal Rootsi siirduda, kuid nad otsustasid Eestisse jääda. See sai neile saatuslikuks. 14. juunil 1941 saabusid Piistaoja tallu küüditajad ja Poolide pere viidi Venemaale.

Loomavagunis Venemaa poole sõites õnnestus Theodoril veel Eesti pinnal, Virumaal vaguniaknast välja visata kiri oma sõpradele, kellel ta palus hoolt kanda, et Piistaoja talu ja kari alles jääksid. Põllumajandusteadlane Meinhard Karelson on kirjutanud, et see kiri jõudiski adressaadini. Kui Pooli aatekaaslane Kaarel Liidak (1889–1945, jõudis septembris 1944 olla Otto Tiefi valitsuse põllutööminister), kes töötas sel ajal Riigi Viljasalves, läks Pooli abipalvega oma ülemuste jutule, vastati talle esiotsa: „Meil on kombeks mitte vahele segada, mis NKVD kord oma kätte on võtnud."

Kes oli Theodor Pool?

Theodor Pool ERAKOGU

Theodor Pool sündis 8. detsembril 1890 Pärnumaal Tori vallas Piistaojal oma isatalus. Lõpetas 1909 Pärnu poeglaste gümnaasiumi ja 1914 Riia polütehnilise instituudi *cum laude* esimese järgu agronoomina.

1912 käis Soome põllumajandites praktikal.

1914. aasta suvel Põhja-Liivimaa põllumeeste keskseltsi Pärnu jaoskonna agronoom.

1914–1915 Tartu Eesti põllumeeste seltsile kuulunud Vahi talus korraldatud põllumajanduskursuste (tulevase Vahi põllutöökooli) juhataja.

1915 Pärnu maakonnavalitsuse agronoom. Mobiliseeriti veel samal aastal Tsaari-Venemaa armeesse ja osales esimeses maailmasõjas, teenides algul Petrogradis, hiljem aga Pihkvas, kus tema hoole alla anti tagavarapolgu loomafarm.

1918. aasta alguses demobiliseeriti ja naasis Pärnusse, kus Saksa okupatsioonivõimud nimetasid ta Pärnu maakonnavalitsuse esimeheks ehk maavanemaks.

1919. aasta alguses astus koolivend Jüri Vilmsi õhutusel Eesti Tööerakonna liikmeks ja valiti sama aasta aprillis erakonna esindajana Eesti asutava kogu liikmeks. Kuulus seejärel otsevalituna riigikogu koosseisu. Riigikogu IV koosseisust astus mais 1930 ise tagasi.

1919. aasta maist novembrini Otto Strandmani juhitud valitsuse põllutöö- ja toitlustusminister ning sealt edasi juulini 1920 Jaan Tõnissoni valitsuse põllutööminister. Nimetati juulis 1920 ka Ado Birki valitsuse põllutööministriks, kuid valitsus ise astus vähese toetuse tõttu juba järgmisel päeval tagasi. Küll sai põllutööministrina tegutseda oktoobrist 1920 jaanuarini 1921 toiminud Ants Piibu valitsuses.

Ministriametist lahkudes käis 1921–1924 õppereisidel Saksamaal, Hollandis, Inglismaal ja Soomes, tutvudes edumeelsemate põllu- ja karjakasvatusmajanditega. Taas Eestis paikseks jäädes võttis Theodor isa Mardilt üle Piistaoja talu kogu asjaajamise ja hakkas tegutsema taluperemehena. 1928 tunnistati Piistaoja Eesti parimaks taluks, mille kinnituseks anti üle riigivanema auhind, Ferdi Sannamehe pronkskuju „Külvaja". Kui Mart Pool (1859–1931) suri, sai Theodorist talu ainuomanik.

Paralleelselt oma Piistaoja talu edendamisega töötas ta 1925–1928 asunikkude, riigirentnikkude ja talupidajate põllumajandusliidu nõuandekeskuse juhatajana ning 1929–1932 talumajanduse nõuandebüroo eriteadlasena. Tegutses aktiivselt paljudes ühingutes, seltsides ja komiteedes. 1925 asutati tema eestvedamisel ajakiri Uus Talu. Avaldas nii seal kui ka muudes ajakirjades ligi 300 põllumajandusteemalist artiklit, neist üle 40 teadusajakirjas Agronoomia, peale selle veel kümneid raamatuid.

14. juunil 1941 Theodor arreteeriti ning viidi koos naise, kahe lapse ja emaga Venemaale, kus ta aga oma perest lahutati. Kui pereliikmed saadeti Tomski oblastisse asumisele, siis Theodor viidi Sosva vangilaagrisse Sverdlovski oblastis. 24. juulil 1942 mõisteti Theodor Pool surma kontrrevolutsioonilisse erakonda kuulumise eest ja hukati sama aasta 25. augustil.

Theodori isa ja abikaasa on maetud Tori luterlaste kalmistule. Samasse on paigaldatud hauatähis ka Theodorile ja tema ema Juliele, kes suri asumisel aprillis 1943.

Sellegipoolest saadeti ENSV põllutöö rahvakomissari otsusega Piistaojale Theodor Pooli endine kaastöötaja ja sõber agronoom Edgar Keevallik, kes võttis majapidamise enda hoole alla. Kuna sõjarinne liikus kiiresti Eesti poole, ei jõutud Piistaoja tõukarja Venemaale vedada. Ka 1944. aasta suvel, kui kavandati Piistaoja karja Saksamaale viimist, õnnestus tänu Keevalliku ja Pooli teiste kolleegide ühisele pingutusele see siiski ära hoida. Mõlemal kriitilisel ajal tuli kari selleks küll vahepeal metsa peitu ajada.

Eeskujuks ENSV ajal

Edgar Keevallik (1908–1985) jäi Piistaoja talu etteotsa koguni 1971. aastani. Talu nime küll pidevalt muudeti, aga põhiline oli, et majapidamine püsis koos. Aastatel 1941–1942 oli see Piistaoja katsetalu, 1943–1944 Pooli Piistaoja tõukarja katsemajapidamine, 1944–1946 Piistaoja tõuaretuse ja katsemajapidamine, 1947–1951 Piistaoja katsejaam, 1951–1962 Vändra katsejaam, 1962–1993 Vändra veisekasvatuse katsejaam, 1993–1997 riigiettevõte Piistaoja Veisekasvatuse Katsejaam.

1957. aastal pälvisid üleliidulist tähelepanu Piistaoja katsejaama kultuurkarjamaad, millesuguseid hakati rajama peale Eesti ka Lätis, Leedus ja Venemaal. Eesti kunstliku seemenduse jaamades olid sel ajal Eesti mustakirju karja tõupullidest 75% pärit Piistaojalt. Samuti pärines sealt ligi 30% tõuraamatusse kantud Eesti hollandi-friisi tõugu veiseid.

Augustis 1997 otsustas põllumajandusülikooli (nüüdse maaülikooli) nõukogu moodustada riigiettevõtte varade baasil sihtasutuse Piistaoja Katsejaam, mille nõukogu üheks liikmeks kutsuti Theodori poeg **Ain-Matt Pool** (1926–2012). Sihtasutus otsustati likvideerida maaülikooli nõukogu otsusega septembrist 2008 ja kustutati registrist septembris 2009.

Riigimehe maja, Piistaoja talu, Theodor Pool HEIKI RAUDLA

2000. aasta alguses oli aga mainitud sihtasutus koos maaülikooliga otsustanud luua OÜ Piistaoja Katsetalu, mis toimib siiani. Septembrist 2012 pole maaülikool enam Piistaoja Katsetaluga seotud, sealtpeale on olnud selle ainuosanik osaühing Selja.

Piistaoja katsetalu põhitegevus on endiselt Eesti holsteini tõugu veiste aretus ja piimatootmine ning selle tarbeks rohusööda- ja teraviljakasvatus. 2020. aasta majandusaruande kohaselt oli osaühingu kasutuses ligi 839 hektarit maad, millest 216 hektarit kuulus ettevõttele endale. Müügitulu oli üle 1,5 miljoni euro ja varade maht 4 miljonit eurot.

Erik Boltowski kakluse ja sõja hoiab ära arukas julgus.

INTERVJUU 18.04.2021

Eestis ei ole just kuigi palju ajakirjanikke, kel on olnud õnne ajada n-ö oma asja. Juba kaks aastakümmet teles ja raadios riigikaitseteemasid kajastav **Erik Boltowski** on aga üks neist. Enam kui aasta on ta vedanud veebiportaalis Uued Uudised riigikaitsesaadet „Si vis pacem…“. Usutluses Konservatiivide Vaba Sõnale räägib Erik oma värvikast ajakirjanikuteest ja põhimõtetest, mida peab oluliseks nii poliitikas kui ka riigikaitses.

Ajakirjanikuks omal käel

Erik Boltowski tee ajakirjanikuametini oli käänuline. Ta käis Tallinna 46. Keskkoolis, mis oli nõukaaegne kunstikallakuga nn eliitkool. Seejärel üritas aastakese tudeerida arhitektuuri TEMT-is, ent võeti siis sõjaväkke ja koolitati helikopterite raadioelektroonika mehaanikuks. Nõukogude sõjaväes pandi ta joonistama isegi Leninit – seda jumalust ei tohtinudki tegelikult päris igaüks joonistada. Selleks pidi olema diplom, ent polkovnikutel polnud teist sama hea käega meest lihtsalt võtta. Tsensuur ja surve olid kõvad – kümme korda päevas käidi kontrollimas ja kuklasse hingamas, et kuidas välja tuleb. Sõjaväes kujundas Erik ka igasuguseid stende ja teadetetahvleid. Amet tuli ise ja õpetas meest. Kunstikallakuga kooli aluspõhi ja käsitööoskus aitasid olukordadest välja vedada.

„Kui ma Vene sõjaväest tagasi tulin, siis ütles ema mulle, kahekümne aastasele, et mine õpi ajakirjanikuks.“ Ema töötas trükikojas ajalehtede küljendajana. Erik ajas jalad harki ja ütles valjusti üle toa: „Mina nõukogude jura kirjutama ei hakka! Vene sõjaväest oli küllalt.“

Nii sattus ta tööle Tallinnfilmi, hiljem töötas aga ARS-i ja Kaubandusliku Reklaami Kombinaadi dekooriateljee meistrina. Läks mööda kümme aastat enne, kui algas perestroika ja seejärel laulev revolutsioon. Alles siis sai Erik teha seda, mis talle kõige südamelähedasem tundus.

Tuntud ärimees Viktor Siilats ja rootsi-eestlane Andres Küng asutasid laulva revolutsiooni ajal ettevõtte Eesti Video. 1989. aasta detsembrikuus tehti Boltowskile ettepanek hakata reporteriks. Eesti Video tegi toonastest pöördelistest sündmustest igakuist ringvaadet „Eestimaa“, mis saadeti väliseestlastele. Umbes samal ajal pakuti võimalust teha kommentaatorina kaastööd ka tol ajal Münchenis asunud eestikeelsele Raadio Vaba Euroopale. See oli prestiižne värk.

Eesti Videos lõi Erik kaasa kuni taasiseseisvumiseni, muuhulgas sattus ta paljude tänaseks legendaarseks saanud ajalooliste sündmuste keerisesse. Näiteks filmis ta üles, kuidas internatsid Toompea ees mässasid ja eestlased neid tollase peaministri Edgar Savisaare kutse peale ära ajama tulid.

Ärkamisaega meenutab Erik magusa nostalgiaga – kogu rahvas oli entusiasmi täis. Emotsionaalselt väga kirgas, huvitav ja lootusrikas aeg. Aga dokumentalistile kujunes see ülikiireks perioodiks – hool ja hoobil polnud vahet.

1991. aasta augustiputši ajal sattus ta ka Moskvasse. „Meil oli vaja saata kassetid Eesti Videost ameeriklaste ABC Newsile, Prantsuse telejaamale TF-1, samuti ühele suurele Saksa televisioonile. Selleks pidid kassetid jõudma nende Moskva esindustesse. Välispiir oli kinni. Tallinna teletorni saatja oli välja lülitatud. Nõukogude armee soomukid olid Tallinnas ja piirasid teletorni,“ meenutab ta.

Erik läks Moskvasse putši teisel päeval, et viia ära lindid, millel oli salvestus Pihkva dessantdiviisi soomukite jõudmisest Tallinna. Kui toimuv oli üles võetud, jooksis ta Moskva lennuki peale. Videokassetid pakiti tavalisse paksu nõukogude kilekotti. Moskvas resideeruvate lääne partnerite kaudu pidi jõudma pilt Tallinnast üle laia maailma. Mõelge, kui lihtne on see tänu internetile tänapäeval. Aga 30 aastat tagasi käisid asjad teisiti.

„Õhtul hilja jõudsin kohale. Tänavad olid kõik kinni. Moskva kesklinn oli barrikadeeritud, aga osa sõjaväest oli juba tulnud Jeltsini poole üle. Neid võis tunda ära suurte ümmarguste plekkmärkide järgi, millel olid Vene lipu valge-sini-punased värvid.“

Välismaa telejaamade esinduste juurde tuli minna läbi paljude barrikaadide. ABC Newsi kontor asus Moskva jõe teisel kaldal, Valge maja vastas. Järgmisel hommikul sattus Erik aga kohta, kus inimesi oli aetud soomukite alla.

Ta ööbis Eesti esinduse hotellis ning läks pärast kiiret hommikukohvi, kaamerakott õlal, lihtsalt tänavale, et vaadata, kuhupoole rahvas liigub ja mis toimub. „Äkki nägin Sadovoje Koltso silla all asfaldil hiiglasuuri vereloike, kuhu rahvas lilli viis. Samas kõrval nägin põlenud trollibusse. Oli udune ja vihmane hommik. Sellest kohast olid soomukid üritanud öösel pääseda Valge maja juurde, kus oli Jeltsini pooldajate peakorter, aga rahvas blokeeris soomukite tee. Mitu noort meest kaotas seal oma elu,“ meenutab Erik.

Edasi läks ta Valge maja ehk Vene Föderatsiooni valitsuse hoone juurde vaatama, kas saab kedagi intervjueerida. See on sama hoone, mida hiljem, 1993. aastal, tulistasid omakorda Jeltsini tankid.

Hoone ees kulgevad jõe poole hästi laiad trepid ja nendel ootas rahvusvaheline ajakirjanike seltskond, kes oli pannud koha peal üles satelliidiantennid – tol ajal oli tegemist kosmosetehnikaga. Diplomaadikohvrisuurused kastid tehti lahti, sealt pandi kokku paraboolid, mis suunati telemastidele ja juba käiski kõrval otsereportaaž. Erik vaatas seda kõike kui ilmaimet. Iseõppijana sai ta sealt tohutult kogemusi ja teadmisi. Suhtles teiste riikide kolleegidega – ameeriklaste, sakslaste, prantslastega… Üleöö oli nõukogude alamast saanud vaba Eesti kodanik ja sellega ka vaba maailma ajakirjanike vennaskonna liige.

Treppidel nägi ta ka kiletelki, mis oli sisuliselt maast laeni täis haavasidemeid, sidumismaterjali ning medikamente. Juhuks kui… Juhuks, mis oli väga lähedal, kuid mis õnneks jäi tulemata. Arstid, kes olid ilmselt olnud öö otsa valves, magasid kurnatuna selle kõige keskel. Tolleks hetkeks oldi juba suhteliselt kindlad, et putš on läbi kukkunud.

Tuntus tuli krimisaatega

Erik sai laiemalt tuntuks 1990ndate keskel, kui Eesti Televisioonis alustas populaarne krimisari „Avatud toimik“.

„„Avatud toimik“ oli nagu minu laps,“ ütleb Boltowski. „Mul oli abimeheks režissöör Heiki Sepp, kes oli ühtlasi ka operaator, monteerija ja võttegrupi operatiivauto juht. 1995. aasta sügisel me sellega alustasime ja viisime vaatajareitingud lakke. Malli võtsin Ameerika politseisaadetest, kus reporterid käivad koos politseiga päevast-päeva, ööst-öösse ja nädalast-nädalasse sündmuskohtadel kaasas. Sinna sai lisatud natuke seda eestipäraselt aeglast

uurivat ja arutlevat ajakirjandusklikku vormi – et miks ja kuidas? Ameerikas tegid neid saateid kümmekond inimest tiimis, meie olime kahekesi. Pooletunnine saade oli eetris igal nädalal."

„Avatud toimik" alustas ajal, mil taasiseseisvunud Eestis oli kõike metsikum kuritegevuslaine. Politseisaate tegija põnevate teemade puudumise üle kurta ei saanud, aga uneaeg jäi vahel vaid kolme-nelja tunni pikkuseks. „Avatud toimikut" tehti Eestis kokku kaksteist hooaega. Peale Erikut juhtisid saadet veel mitmed tuntud tegijad – Siiri Ottender, Timo Tarve, Priit Kuusk ja Andres Raid.

Erik meenutab, et erakanalid ei saanud kõrgeid reitinguid ETV-le niisama lihtsalt kinkida ja hakkasid popimaid saateid järele tegema. Oli ka põhjust, sest vaatajanumbrid püsisidki laes – kolmandik Eesti rahvast vaatas „Avatud toimikut".

„Saadetes oli igasuguseid asju, sealhulgas selliseid, mille kohta tuli enne näitamist hoiatada, et ajage nüüd lapsed televiisori eest ära. Seal nägi ikka surma iga kandi pealt."

Erik räägib, et nemad ise olid režissööriga tavaliselt koju jõudes nii väsinud, et lihtsalt kukkusid külili, kuni äratuskell jälle kolisema hakkas.

Saategrupi ohutuse tagamiseks oli antud korraldus, et sündmuskohal hoitakse politseinike selja taha ja neist ette ei joosta. Nii mõnigi kord läks asi siiski ohtlikuks. „Meie õnn, et me sel 1996. aasta aprillikuu ööl, mil kurikuulus Romeo Kalda lasi maha Lasnamäe politseikomissar Mart Laane, kaameraga väljas ei olnud. Me saime Mart Laanega suurepäraselt läbi ja käisime tema politseijaoskonnas alatasa filmimas."

Kord aga sattusid nad kaameraga peale Kadriorus korteriröövіga tegelevale vargabandele.

Koostöö politseiga oli nii hea, et Tallinna prefekt andis saatele isegi politsei digiraadiojaama, millega sai pealt kuulata nii politsei, kiirabi kui ka tuletõrje väljakutseid. Ka suuri liiklusavariisid käidi filmimas.

„Avatud toimikut" tegi Erik kaks ja pool aastat. „Vaata, kui kaks ja pool aastat näed oma töös ainult negatiivseid tegelasi – kurjategijaid, seaduserikkujaid –, siis see hakkab närvide peale. Isegi vanad politseinikud ütlevad, et see võib hakata lõpuks maailmapilti mõjutama."

Erik lõpetas sel ajal ka reservohvitseride kursusi ning ETV juhatus pakkus talle võimalust tegeleda Eesti Kaitseväe ja Kaitseliidu teemadega. See tähendas positiivseid emotsioone.

Erik on aastaid Eesti Televisioonis sõjaväeparaade kommenteerinud ja teinud ka kolm sõjaväesarja televisioonis ja kaks raadios. Ühtlasi on ta reservohvitser ja kaitseliitlane, Tallinna maleva Toompea malevkonna liige. Kuna Kaitseliidus on tema kinnitusel väga lahedad inimesed, siis soovitab ta kõikidel meestel Kaitseliitu astuda, sest sealt leiab parimaid kamraade. „Kaitseliit on Eesti riigi sünnitunnistuse hoidja. Kahekümnendatel aastatel oli Kaitseliidu maine küll kehv, aga kui kõrgeks tõusis see kolmekümnendate lõpuks!"

Kui Kaitsevägi sai kümneaastaseks, tegi Erik dokumentaalfilmid Vahipataljonist ja Scoutspataljonist, samuti on ta teinud arhiivimaterjalidel põhineva filmi Eesti rahuvalvajate missioonidest. Kõige õnnestunumaks peab Erik ise filmi Naiskodukaitsest; filmi pealkiri on „Liiliarist" ja selle leiab hõlpsasti ka Youtube'ist. Neid dokfilme näidatakse aeg-ajalt televisiooniski.

Eesti jäägu Eestiks!

Riigikaitseteemade juurde on Erik jäänud tänaseni. Pärast Tallinna TV laialisaatmist, kus Erik aastaid töötas, peab ta nüüd pensionipõlve, aga teeb siiski Uutele Uudistele saadet „Si Vis Pacem…", kus stuudiokülalistega vesteldakse riigikaitse- ja julgeolekuteemadel.

Puutunud riigikaitsega kokku pikalt ja mitme kandi pealt, ütleb Erik:

„Tänavakaklust päti või vargaga ei hoia ära vilavate silmadega mööda seinaäärt hiiliv argpüks. Nii on ka riikidega. Kakluse ja sõja hoiab ära arukas julgus. Arukas – see tähendab oma oskuste ja võimaluste teadlikku hindamist ning võimalusel selliste kriitiliste olukordade vältimist, mis tähendaks avalikku konflikti. Selliseid olukordi ei väldita mitte alistumisega, vaid väärika käitumise ja vajaliku jõu ning oskuste omamisega."

Erik on veendunud, et Eesti kodanike ülesanne ei ole mitte kangelaslik sõjasurm, vaid sellise riigi ülesehitamine, mis tagab eesti rahva ja eesti kultuuri säilimise läbi aegade. „Seega, Eesti kaitseväe tähtsaim eesmärk on sõja ära

hoidmine. Juba ainuüksi oma olemasoluga. Kui seda suudame, oleme juba võitnud. Mis tähendab aga, et me ei vaja mingit jõuetut paraadideks loodud dekoratiivarmeed, vaid päris võitlusvõimelist kaitseväge. Vabadusel on hind ja meil tuleb seda maksta, sest sõja korral on rahakott kõige tühisem asi, mille võime kaotada," räägib Erik. „Parm, kes praalib, et on küll väike, aga hammustab valusasti karu, pole tõsiseltvõetav. Karu lööb sellise parmu juba kasvõi nalja pärast esimesel võimalusel laiaks. Pidevalt tigedalt sumisev astlaga herilane tekitaks otis ehk rohkem pelgu, aga ka herilane löödaks võimalusel maha kui ohtlik tüütus. Seevastu rahulikult oma asja ajav mesilane, kellel on iga vaenlase talitsemiseks tõsine mürgiastel, tekitaks karus ehk isegi lugupidamist. Mesilane võib ju mitte ainult nõelata, vaid ka mett anda."

Mis poliitikasse puutub, siis on Boltowski alati olnud konservatiivsete vaadetega. „See, mida praegusel hetkel maailmas tehakse, ei kõlba mitte kusagile. Ma ütleksin, et EKRE on laulva revolutsiooni aegne ERSP – Eesti Rahvusliku Sõltumatuse Partei. Põhirõhk Eesti poliitikas peab olema alusväärtustel, milleks on rahvuse elujõud, kultuuriline jätkusuutlikus ning riiklik vabadus. Isegi demokraatlik riigikord ja majandus on vaid vahendid alusväärtuste hoidmiseks."

Erik ütleb, et Eesti liikus eelmise valitsuse ajal, milles osales ka EKRE, väga õiges suunas. „Praegu näeme kahjuks olukorda, kus pretensioonikas naistevalitsus ja eblakas presidonna on Eestist taas tegemas suurte poiste lakeid. Ma hindaksin naiste valitsust väga kõrgelt ja võib-olla tunneksin isegi aukartust, kui meil oleks seal mõni Margaret Thatcheri sugune poliitik. Paraku on rolle, mida ei suuda lõpuni välja pidada isegi igati elukogenud ja sünnipärast karismat omav mees," ütleb Erik ja lisab: „Niinimetatud triibulised nimekirjad ja triibuline seelikuvalitsus viivad eeskujuna selleni, et küllap varsti hakkavad ka homod nõudma oma triipe ja siis on järg mingite kohustuslike rahvuse-, rassi- ja religioonitriipude käes, seejärel tekib tuhat senitundmatut vähemust, keda vasaklased välja mõtlevad ja üles ässitavad."

Erik leiab, et Eesti jäägu ikka Eestiks. „Me hindame ja armastame Eestit just sellisena, nagu see oli ja on praegu. Nii nagu igale lapsele on kõige kallim tema ema – isegi kui emal on mõni väike vistrik otsaees. Ma tahaksin, et Eesti tulevastel põlvkondadel oleks võimalik nautida samasuguseid säravaid ja rahulikke lapsepõlvesuvesid ja samasuguseid turvalisi kooliaastaid, nagu oli võimalik nautida meie põlvkonnal. Ma tahaksin, et Eestis jääksid püsima laulva revolutsiooni ajal ning kodanike komiteede liikumise ja Eesti Kongressi poolt sõnastatud põhimõtted. Ma tahaksin, et igasugused poliitilised edvikud ja auahned eputrillad ei rikuks omakasuahnelt ära meie tulevikku."

Omariikluse talumatu koorem. Mati Väärtnõu

Mida teha olukorras, kus omariiklus on muutunud koormaks riikluse aluseks olevale rahvale? Alles hiljuti teatas üks edukas keskealine Eesti soost naine, et temal ei ole vahet, milline võim siin riigis on, peaasi, et elu kestaks. Selline mõtteavaldus tuli peale seda kui teemaks oli idanaabri oht. Ja tegelikult on tal tuline õigus – omariiklus peaks olema eestluse kestmise pandiks, aga on hoopis juhtunud vastupidine. Nii mõnedki, pealispinnaliselt mõtlejad, soovitaksid naaberriiki, ida poole, kolida kui seal parem tundub ja siin ei meeldi. Aga miks peaks keegi oma sünnimaast eemale kolima, selleks, et talumatuks muutuv sünnimaa äng ei lämmataks?! Kas tõesti on palju tahetud, et omariikluse tagajärjed eestluse kestmisele ei oleks kordades hullemad kui ENSV aeg?

Pigem peaks küsima, mis on meiega juhtunud, sest sellist Eesti riiki, mida täna näeme, ka kõige halvemates unenägudes taasiseseisvumisajal ei näinud?! Lootus oli inimestest hooliva, koduse ja aruka ühiskonna tekkel, saime aga hingetu, ametnike bürokraatia alla mattuva koosluse, kus riik elab oma elu ja rahvas riigis oma. Ühisosa pea järel polegi. Seetõttu näeme ka retoorikat poliitikas, kus on olulisel kohal Eesti riigi kaitse, aga mitte Eesti rahva kaitse. Nii on Eesti NATO vihmavarju all, aga tsiviilkaitsest ei ole siiani veel praktiliselt kübetki tehtud. Nii räägitakse ainult lojaalsusest Eesti riigile, aga mitte lojaalsusest Eesti rahvale; Nii on võetud rahvalt rahvaalgatusõigus, presidendi valimise õigus ja valimisseadus hoiab status quo´d. Sellise olukorra muutmine peaks olema meie kõigi mure olenemata poliitilistest vaadetest või hetke-eelistustest. Lõpuks pole ka praegust võimu põlistaval, ametnike ja elukutseliste poliitikute partokraatial mingit tulevikku kui jätkame sama teed. Pole vahet palju on kellelgi raha või vara- kui üldiseks saab minnalaskmismeeleolu, siis pole võimalik ka sellest rõõmu tunda.

Seega, terve mõistus ütleb, et aeg on senised valikud üle vaadata ning teha muudatused, mis tooks elurõõmu Eestisse tagasi.

Hiljuti avaldatud õnneindeks viis meid vahetult Moldova ja Venemaa ette. Sellepeale muidugi juba arvati, et selline indeks polegi mingi näitaja. Nojah, hapud viinamarjad. Portaalis Eestinen avaldati, et esikolmikus olevad soomlased arvavad, et hoopis Island on kõige õnnelikum maa. Muuhulgas viidati, et Islandile on omane rahu ja turvalisus, seal pole kunagi olnud sõjaväge. Lisaks toodi välja mõned pidepunktid: riigid ei saa olla õnnelikud, vaid õnnelikud on inimesed neis riikides, kus on loodud selleks tingimused võimalikult paljudele inimestele; õnn saabub siis kui inimestel pole vaja muretseda järgmise päeva toidu ega peavarju pärast; kui põhivajadused on kaetud, siis raha enam inimest õnnelikumaks ei tee; küsimusele, kas raha teeb õnnelikuks, vastatakse Soomes ja Islandil: ainult siis, kui jagad seda teistega.

Kas meil ei oleks viimane aeg võtta end kätte ja hakata kujundama riiklikult tasandilt alates uut reaalsust, kus väärtuseks oleks mitte SKP numbrid, keskmine palk, vaid reaalselt inimeste toimetulek, ühiskonnas toetav küünarnukitunne, vaimsus ning rahulik äraelamise võimalus maapiirkondades?! Ehk omariiklus ei tohiks olla karistus Eesti inimesele, vaid võimalus veelgi paremale ühiskonnale! Islandi näide on eeskujuks- mida väiksem riik, seda kergem on riiki kujundada. Seetõttu pole vaja meil end võrrelda idanaabriga, et neil pole sedagi, mis meil halvasti on, vaid tuleb keskenduda ainult meie endi ühiskonna kujundamisele.

Selle asemel, et paaniliselt tegeleda Venemaa kartmisega või oma rahva kestmise huvisid/iseseisvust jalge alla tallates, õhutada liidu-usku (Kallas, Kaljulaid), võiksime oma ressursid kulutada oma rahva võimaluste tõstmisele. Kui raha on vähe, siis tuleb elamine muuta odavamaks ja lõpetada kulukatesse liitudesse kuulumine, kütuseaktsiisid, otsida odavamaid energiasisendeid jms. Ka E-riik tuleb muuta odavaks e-haldusega riigiks, mitte jätkata rada, kus paljud e-süsteemid oma sobimatuses ja keerukuses on haavatavad ning ebakindlad. Normaalse arengu tunneb ära sellest kui ametnike arvukus hakkab oluliselt vähenema – mida tegelikult e-haldus eeldabki! Praegu oleme teinud pikki samme ebanormaalsuse teel- **koos e-riigiga on mitmekordistunud ka ametnike arv**, võrreldes ENSV ajaga!

Poole Pariisi linna suuruse rahvastikuga riigil pole vaja ligi poolteistsada tuhandet avaliku sektori töötajat, anname enamusele neist võimaluse teenida tulu erasektoris. Selleks, aga tuleks taastada kunagine mõte, et Eesti on väravaks ida-lääne vahel, aga mitte roiskunud umbsoolikaks, kust inimesed peavad elementaarse toimetuleku nimel maalt lahkuma. Ehk aitab ka vihkamise külvamisest nii riigi kui meedia tasandil vastandumisel venekeelsetega?! Olgem ausad, me ei ole grammigi paremad inimesed kui need, keda me vantideks kutsume! Kui oleksime, siis me näeksime hoolivust enda inimeste suhtes. Suur osa eestlastest on teiste halvustamisest läbiimbunud ja see hävitab meid endid nii inimestena kui rahvana. Kestmiseks tuleb andestada vanad asjad ja olla suuremeelne ka nende suhtes, kes meile ei meeldi! Ainult nii ei pea tundma omariiklust koormana, vaid kestmise garandina!

Turumajandus. Kõik müügiks! Arvo Sirendi

Üleminek põhimõtteliselt uuele süsteemile, sh ka totaalsele (totalitaarsele, ultraliberaalsele) turumajandusele, pole iial ega kusagil kulgenud valudeta. Ülemineku õiguslikus vaakumis ei kehti enam senised seadused, kuid pole veel ka uusi. Õigusele lootmine võis asjaosalisele tähendada seda, et su nahk üle kõrvade tõmmatakse. Riiki ei saanud samuti uskuda. Senine kuriteona kvalifitseeritav spekulatsioon ehk „odavalt osta ja kallilt müüa“ muudeti äriliseks auasjaks, must äri sai valgeks. Näiteks põllumehe käest riiklike kokkuostuhindadega ostetud odavast piimast üha kallimaks muutuva või valmistamine ja külmhoonetesse kuhjamine paistis 1991/92. aasta vahetusel nii tulusa ärina, et ajakirjanikud müüsid maha oma kreedo „seista rahva huvide eest“ ja asusid üksmeelselt süüdistama peaministrit Ääsmäe võiladudesse sissemurdmise puhul, kes valitsuse kohustusena just rahva enamuse huve silmas pidas.

Taasiseseisvumise esimestel aastatel külastasid Eestit sajad välismaa rändjutlustajad, kelle missiooniks oli esmalt sisendada, et ühiskondliku tööjaotuse puhul tekib tulu eelkõige kapitalist, aga osalt vast ka tööst ja töö viljast, kuid kõike seda alles turul, ja ka puhastulu moodustub siis, kui töö vili õnnestub kauba kujul kasuga maha müüa. Vahemärkusena võib öelda, et naturaalmajanduslik produkti omatarbeks tootmine ei anna küll otsest tulu,

kuid võimaldab siiski kulude kokkuhoidu samavõrd, kuivõrd selle eest turult ostmisel tuleks maksta. Öeldi otse, et kõige tähtsam oskus on oskus oma kaupa ja selle tarbimisväärtust müüa s.t müüa selles kaubas sisalduvat iseennast, oma tööd või kulutatud tööjõudu ja -aega. Ka prostitutsioon, kui oma keha müügiks pakkumine, kuulutati äriks, sest kasutuskõlblik keha ongi müüjale endale kuuluv asi. Vohama hakkas ka poliitiline prostitutsioon, mis on oma vaimu, põhimõtete, eesõiguse, hääleõiguse, volituste jmt omandi müük, pantimine, rentimine.

Väärtused müügiks. Müük tähendab loobumist ajutiseks või alaliseks. Järelikult tähendab ka põhimõtteliste väärtuste müük neist vabatahtlikku ja kasulikku loobumist, kui just ei ole tegemist sundmüügiga. Näiteks rohelised rentisid (müüsid aastaks) oma erakonnale Riigikogu valimiste ajal rahva poolt avansiks hääled mingi Kliima ja Energiaagentuuri moodustamise nimel koalitsiooni teenistusse 2010. aasta kriitilisteks momentideks 86 miljoni krooni eest riigi eelarves. See pole sugugi väike summa ajal, mil tuhanded lapsed nälgisid, viiendik elanikkonnast vireles sügavas vaesuses, kultuur, teadus ja haridus kiratsesid, tööpuudus oli katastroofiline ja töökohtade loomine ning omavalitsuste rahastamine oli raskendatud rahapuuduse tõttu. Õigustusena paistis, et sellest rahast poleks niikuinii kõigeks muuks piisanud. Kui valimistel selgub, et mõned hääled on ostetud pudeli viina eest, siis on tegemist korruptiivse kuriteoga ja valimise tulemused tühistatakse. Kui aga samalaadiline ost toimub riigi rahaga Riigikogus, siis sellel ei leita korruptiivse teo tunnuseid. See on poliitika, et koalitsioon saaks segamatult oma programmi kohaselt läbi valu ja vaeva riiki ja rahvast õitsengule viia.

Oma innovaatilist rahastamise praktikat jätkas roheliste erakond 16 miljoni krooni ulatuses ka 2011. aasta eelarves. M. Strandberg märkis sel puhul, et ainus kokkulepe, mille ta sõlmis, oli kokkulepe iseendaga. Ilmselt viitab ta siin oma kahele vastandlikule poolusele südametunnistuses, kus käib pidev võitlus hea ja kurja vahel, ka eesmärgi ja abinõude eetilisuse vahel. Roheliste ja rohelise mõtteviisi propageerimise varustamine rahaga näib vähemalt neile endile rohelisi väärtusi rahaliselt toetava õilsa eesmärgina. Igatahes püütakse seda pidada eesmärke pühendavaks või süüd lunastavaks tagamõtteks. Osa 2010. a rahast kanditi ajakirjanduse andmeil isegi Strandbergi abikaasale, milles asjaosaliste huvide konflikti asemel ilmnes kompromissivalmidus ja huvide ühtsus, sest kokkulepe sõlmiti iseendaga. Riigikogu liige ei ole ju mandaadiga seotud. Järelikult ei teki tal ka seoses talle antud häältega ei õiguslikku vastutust ega kohustusi. Moraalsust tuleb vaadata kui igaühe siseasja, siin ka kokkulepet vastutus- ja kohusetunde vahel, nende mõlema puudumisel aga kahe eimillegi vahel.

Erakonnakaaslased kaubaks. Jutt ei tule siin Euroopas ja mujal turumajanduses levivast inim- või orjakaubandusest. Räägime siin hoopiski Rahvaliidu saatusest. Kui võimukoalitsioon oli jõudnud otsusele teha elektrijaamad (49% aktsiatest) ja raudtee rahaks, müüa need maha ning pakkuda laenu võtmisel pandiks eesti metsa, siis näis rahvaliitlastele, et peaaegu kogu eesti poliitiline rippumatus ja majanduslik sõltumatus on pandud ühele ainsale kaardile. Rahvaliit otsustas rahvalt allkirjade kogumise abil see koletu plaan nurjata. Sellega liitus hiljem ka keskerakond ja kuu ajaga saadi kokku 163 000 allkirja. Tasapisi sai üha selgemaks, et kuigi see aktsioon tõstab Rahvaliidu renomeed, võib see lõppvaatuses osutuda erakonnale ja tema juhtidele suitsiidseks, kui arvestada ihaldatavast miljardilisest vahendustasust ilmajääjaid, teiste erakondade huve, pankade ja reitinguagentuuride võimalusi kümneid miljoneid teenida jm. Mõni allkirja andja arvas, et kättemaks loodetud kasust ilmajäämise eest ei saa jääda tulemata, osa soovitas muuhulgas teadmiseks võtta, et tellimusmõrva tehakse ka paari tuhande dollari eest.

On aga arvatud, et kättemaks telliti, kuid mujalt. Rahva hulgas hakkas taas levima vana jutt, et tuleb nimetada vaid nimi ja süü sätitakse vastavate organite poolt. Igatahes käivitati korruptsioonivastane kampaania ja jälitustegevuse sihtmärgiks valiti Rahvaliidu esimees. Kohtus tuli küll välja, et alguses oli see küll ebaseaduslik, kuid peagi viidi see seaduse raamidesse ja nii kestis see aastaid, mida varsti märkasid ka jälitatavad. Pistise kahtlusega seoses olevaid asjaolusid levitati laialdaselt, järgnes süüdistus, aastaid kestnud kohtuasi ja süüdimõistmine kõigis kolmes kohalikus kohtuastmes, kus aluseks oli Harju Maakohtu kohtuniku subjektiivsele siseveendumusele toetuv otsus, milles mõnede juristide arvates käsitleti tõendite usaldusväärsust valikuliselt ja kvantifitseeriti uutmoodi väljendusega: *„määravas osas,“* mis *„riimuvad kohtueelsel menetlusel kogutud ja kohtuistungil kontrollitud teiste tõenditega.“* Olen eeltoodut lugenud ja mitmel arutelul kuulnud veel, et see oli küll pretsedenditu lugu, ent lisati *„juristina ma austan kohtuotsust.“* Mittejuristidel pole seda laadi

austamiskohustust, nad võivad austada või armastada midagi või kedagi vastavalt põhiseaduse alusel tagatud arvamuse vabadusele. Mul igatahes tekkis arvamus, et prokuröri kirglik ülivihane esinemine televisioonis võis olla käsitletaval juhul põhjustatud kellegi maamehe (Villu Reiljani ehk Luua Villu) keeldumisele end lihtmenetluse korras ja end süütuna tundes vabatahtlikult süüdi tunnistamast. Aja ja raha kokkuhoiu ning kergema karistuse nimel ühelt, teiselt või mõlemalt poolt on lihtmenetlus olnud kasutatav ligi üheksal juhul kümnest asjast. Ja sel viisil on suuredki sulid ja kvalifitseeritud juristidki eelistanud süü omaksvõtmist, olgu siis süüdlase või süütuna. Nüüd tuli siis tõrge ja vastuolulise tõendusmaterjali alusel taheti kohtuotsusega maha saada, et sajad suurte kulutustega koostatud kaustad ei saaks arhiivides hoitavaks makulatuuriks. Kohus on ja peabki olema oma otsustes vaba, kuid mitte tõendamiskohustuse mõttes. Tõendid peaksid tuginema üksnes kogu tõele, mitte nende valikule riimumise alusel. Kohtuotsus pole kohtuniku sisekaemusest lähtuv luuletus. Iga rida ei saa küll alati eraldi ja otse käsitleda, kuid koondatuna kogumisse või tervikpilti tuleks just tõe huvides hoiduda kaudsete tõendite liigsest kaalust.

Ma ei oska lohutada neid, kes on kindlad selles, et tegemist oli korruptsioonivastase kampaania poliitiliselt suunatud näidispoomisega: pistis hukka mõistetud ja poliitiline vastane mudasse tambitud. Üks osa on rahul, sest mis seal uurida või tõendada − poliitikud on karistuse igal juhul ära teeninud. On ka päris ükskõikseid, kelle asi pole see, mis teistega tehakse.

Keerulises olukorras pöördume klassikute poole. Esiteks: Vaid tõde ja vabadus on ajast ja ruumist kõrgemad. Teiseks: Vabadus ilma tõeta, iseäranis tõde ignoreeriv vabadus viib kirgede või manipulatsioo-nideni. Kolmandaks: Tõearmastus on kõigi inimlike väärtuste vundament. Neljandaks: Pigem jäägu üheksa süüdlast karistamata, kui ühte süütut oletuste põhjal karistatakse. Jne.

Olgu ülal toodud seosed näilised, tõelised, kausaalsed, loogilised või oletuslikud − igatahes jäi Rahvaliit juhita. Kellele see oli kasulik?

Rahvaliidu uued juhid jõudsid ülimalt lühikese ajaga ja juba tänavu kevadeks siduvale kokkuleppele liituda sotsidega ja saada sotsideks, teenides sealjuures isiklikult endale välja mõned auväärsed positsioonid sotsijuhtide hulgas, rahad jm vara võetakse kaasa, Rahvaliidu nimi aga kaob ajalukku või heidetakse ajaloo prügikasti. Kauba tõeliseks jumeks kavandati ligikaudu kümme tuhande liikmeline rahvaliitlaste pere registreerida kongressi otsuse abiga sotsideks ning pärast seda jätkata usinasti nende maailmavaate sotsiaaldemokraatlikku ümberkujundamist. Ajuloputus ja arvestus rajati oletusele, et rahvaliitlaste juhid ja fraktsiooni liikmed võtavad oma seniste toetajate hääled ka Riigikogu uuteks valimisteks kaasa ning niiviisi luuakse koos sotsidega tugev poliitiline erakond, kes võiks poliitmaastikul ilma teha või isegi praegust talumatut poliitilist kliimat tunduvalt parandada. See näiliselt ilusa tagamõttega inetu plaan ei läinud läbi, sest rahvaliitlased ei olnud valmis oma väljakuulutatud missiooni loovutama ja vagurate lambukestena, nüüd juba reetlikuks osutunud juhtkonna järel, Rahvaliitu hülgama ning jäädavalt teise paati lahkuma. Ilmselt on sotsideks ümbersündinud rahvaliitlastel tänaseks kadunud lootus oma seniste toetajate hääli veel ükskord kokku koguda, kui isegi oma erakonna liikmetest kiitis nende sammu heaks ja läks kaasa vaid 2−3%.

Rahvaliit valis suvel jälle uue esimehe, juhatuse, volikogu, aukohtu jt juhtorganid, uuendas kaadri ning asus tekkinud rahalisi probleeme lahendama, ent siseprobleemid aga ei kadunud suviste valimistega, vaid isegi süvenesid. Välise surve kasvuga erakonna uue esimehe vastu oleksime minu arvates toime tulnud, sest oli ette teada, et rünnak tuleb, ja seda ägedam, mida parematena näivad Rahvaliidu väljavaated. Rünnaku sisus ja asjaoludes aga oli üsna palju mitte-ennustatavat. Teadsime vaid, et hävitada loodetud erakonna jõulist taassündi ei suudeta vaikimisi taluda.

Sügisesed, nüüd juba järjekordsed (kolmandad) valimised võivad siserahu taastada eeldusel, et mõnedele uutele probleemidele leitakse mõistlikud kokkuleppelised lahendused. Kasvõi ajutised. Väline surve tuleb nagu valimiseelne jätkusõda ikka, kus pillutava pori hulk on võrdeline vastase tõenäolise konkurentsivõime suurusega. Asjatu kellegi mutta tampimine või poriga pildumine pole küll arukas, sest see määrib ka ründajaid, pealegi pole Rahvaliidu konkurentsivõime rahapuuduse tõttu just eriti kõrge. Viimastel valimistel on tulemused olnud proportsionaalsed valimistele kulutatud rahaga. Kunagi see nii ei olnud. K. Kulboki sõnutsi kulutasid kuningriiklased saadikute valimistel vaid kolm krooni paari kohta. Nüüd võiks ju loota, et rikkaliku kogemuste

pagasiga rahvas rahva oma rahaga end enam ära osta ei lase. Valimiste tsirkus või šõu ega tühjad lubadused, a la 50 000 uut töökohta, 15 000 kroonine keskmine palk, jõudmine Euroopa viie rikkama riigi hulka, pensioni kahekordistamine nelja aastaga jne pole toetushääli väärt. Aga valija ise teab. Teab ka seda, et valik pole nüüd enam hea ja halva, viletsuse ja õitsengu, vaid elu ja surma vahel. Rahvaliit peab oma nimekirja välja panema, kui see vähegi võimalik on. Seda kasvõi selleks, et keegi ei saaks kunagi küsida − kuhu te siis kadusite, kui otsustati rahva ja riigi saatus?

Kõik müügiks! Kõik väärtuslik on kaup ja kõike saab raha eest müüa, millel on või millele leitakse ostja, olgu see maa, maapealne vara, maapõu ja taevas pea kohal, inimesest ja inimvaimust rääkimata. Eestimaal teatakse hästi, et kui raha võibki mingil hetkel olla kõigi väärtuste mõõt, siis raha enda väärtuse aeglane langemine või ühe hetkega nulliks muutumine pole siinmail olnud haruldane. Reformikas Daimar Liiv ütles Riigikogus: Me võime kogu oma maa ja vara jaapanlastele maha müüa. Meie asi on vaid see, et nad korralikult maksu maksavad. Mingi valitsuse jaoks võiks see ju olla peaasi, rahva jaoks mitte. Oleme korduvalt rääkinud ja kirjutanud: **Eesti maa on meie rahvuse eluruum, meie ainus sünnipärase eesõigusega eluruum, asendamatu ressurss, rahva toitja, meie inimese materiaalne, füüsiline ja vaimne side isamaaga, milleta rahvuse elujõud on määratud kadumisele.** Omandi-, maa- ja põllumajandusreformides sellest kõigest mitte midagi arvesse ei võetud ja ei seadustatud, kuigi maaliitlased seda korduvalt nõudsid. Ja visa järjekindlusega muudeti maa eraomand üksnes omandiõiguse objektiks, õigusega kaasneva ühegi kohustuse ja vastutuseta. Eraomanikule ei meeldinud kohustused ega vastutus. Kohustust tulundusmaad sihtotstarbeliselt kasutada ei toetanud õigluse põhimõte, sest talupidajate omaaegsed tulu andvad ühistegelikud töötleva tööstuse, eksport- ja kooperatiivkaubanduse ning tarne ettevõtted müüdi maha, samuti ei tagastatud ühispankade ja kindlustusseltside vara ega finantse. Ühistegevuse taastamine ja maarahva ühisrinde moodustamine muutus võimatuks, sest vastuolud õnnestus leppimatuks kruvida üsnagi väikeste kulutustega. Eraomanduses olev maa sai küll kapitaliks, kuid maa hinnas ja juurdekasvus ei sisaldunud tema saamiselugu. Seega kujunes maa mõnele kullaauguks, teisele koormaks või müügiobjektiks.

Eestlaste riigi maismaa välispiir on põhiseaduse vaimu kohaselt nii ajas kui ruumis (geograafiliselt ja ajalooliselt) fikseeritud Tartu rahu (Venemaa poolt) jt lepingutega (Läti poolt), kuid riigi sees on tuhandeid muid sisepiire, mistõttu eestlaste maa eraomanike ja riigi poolt algatatud suure arvu väikeste maatükkide müügi tõttu muudetud auklikuks nagu kvaliteetjuust. Keegi ei tea ja osa ei tahagi teada, kui palju on siinsest maast − põllust, karja- ja heinamaast, metsaga ja metsata metsamaast, soodest ja turbaväljadest, elamu- ja linnamaast ning mittetulundusmaast ikka veel meie oma. Me võime seda vaid kaudselt hinnata. Me teame, et kapitalil pole kodumaad, kuid kapitalistil on. Oleme *„kõik müügiks strateegia“* tõttu järkjärgult saamas jätkusuutmatuks maata rahvaks. See, et me müüsime maha eellaste poolt meile pärandatud ning ostjale meeldima hakanud tootmis- ja mittetootmisvara, see, mis on maa peal ja maa sees − tehased, vabrikud, farmid, istandused, kuivendussüsteemid, maapõuevarad, turbarabad, looduskaunid kohad, kommunikatsioonid − sellest enamiku võime uuesti üles ehitada või rajada. Aga maad jalge all ja taevast pea kohal, kaunist nn miljonivaadet meile tagasi ei müüda ja tõenäoliselt ka ei rendita. Vähemalt soodsa hinna eest mitte. Majandustingimuste tõttu on meil üle 300 000 ha kasutamata haritavat maad. Käivitasime oma kodumaal meie kui peremeherahva kiirkorras muutmise sulaserahvaks. Sulaste kaitsetahe peremehe maa kaitsmisel oma elu ja vere hinnaga pole kõrge isegi siis, kui nad mobiliseeritakse sõjasulasteks palgaarmees. Või kui töötute armee tuuakse lahingusse.

Me saime oma maa ja vara müügist ligikaudu 400 miljardit krooni, sündimata laste (kuni 150 tuhat) arvel hoidsime kokku 150 miljardi krooni kulutusi, laenasime 250 miljardit krooni oma tuleviku ja tulevaste põlvede arvel. Kõik selle oleme ära tarvitanud koos eurorahadega ja nüüd kärbib riik kõiki eelarvelisi kulutusi niipalju kui veel saab, sest rahaallikad on kokku kuivanud. Ja ometi impordime toitu, mida võiksime ise toota, mille jaoks on meil veel jäätmaad ja unustatud, ent maatööd tundvat rahvast.

Tuleval aastal on kavas müüa maad veel 150 miljoni krooni eest, et katta ühekordseid kulutusi. Veel ei saa maa otsa. Meie juhtide tarkus on juba otsas. Ega nad muidu ei püüa kriisi juhitud majanduselu päevast päeva korrutatavate mantrate abil dekoreerida ning lohutada rahvast teabega, et kusagil on alati miski veel viletsama järje peal. Rõõm, et ka rikkad nutavad, et kui ka kõigil pole raske, siis mõnel on veel raskem kui meil. Tööpuuduse

tekkimist ei suudetud ära hoida, töötute lootus on kadunud, vaesed ei suuda vaesusringist välja murda, suur osa rahvast otsib tööd ja leiba laias maailmas. *„Kellele Eestis ei meeldi, mingu ära,“* ütles rahandusminister.

„Eestlased, talendid ja mittetalendid, tulge koju tagasi! Kodu on koht, kus teid alati oodatakse. Tulla saate teadagi siis, kui siin on jälle tööd ja leiba. Seniks aga peame ütlema: Ärge müüge meie maad ära!

Duwamish-indiaanipealik Seattle ütles: ***Maa on meie ema ja mis juhtub maaga, see juhtub ka maa poegadega. Maa ei kuulu inimesele, vaid inimesed maale.*** Ja veel:

Me oleme osa sellest maast

Ja tema on osa meist…

Me teame, et valge mees ei mõista meie eluviisi.

Üks paik on talle seesama, mis teinegi

Ta on võõras, kes tuleb öösel

Ja võtab maalt kõike, mida tahab.

Maa pole talle vend, vaid vaenlane,

Ja vallutanud selle, tungib ta edasi.

Meie ise ja meie ümber on valged. Punanahad on oma põlise maa juba ammu kaotanud ja nende kodude jaoks on pisut maad vaid väheviljakates, karmi kliimaga reservaatides, kuhu nad on aetud. Ja nende arv kahaneb, nad on suguharude kaupa välja suremas, samuti kaob peagi lõplikult ja jäädavalt nende kultuur ja elujõud. Ning muutub mälestuseks, mida võidaks veel mitmekesisuse mõttes kuhugi kuidagi salvestada. Kas on meil sellest midagi õppida.

Balti Keti Mälestusmärk Käru alevikus

GPS: 58° 49' 17" N, 25° 8' 31" E